

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

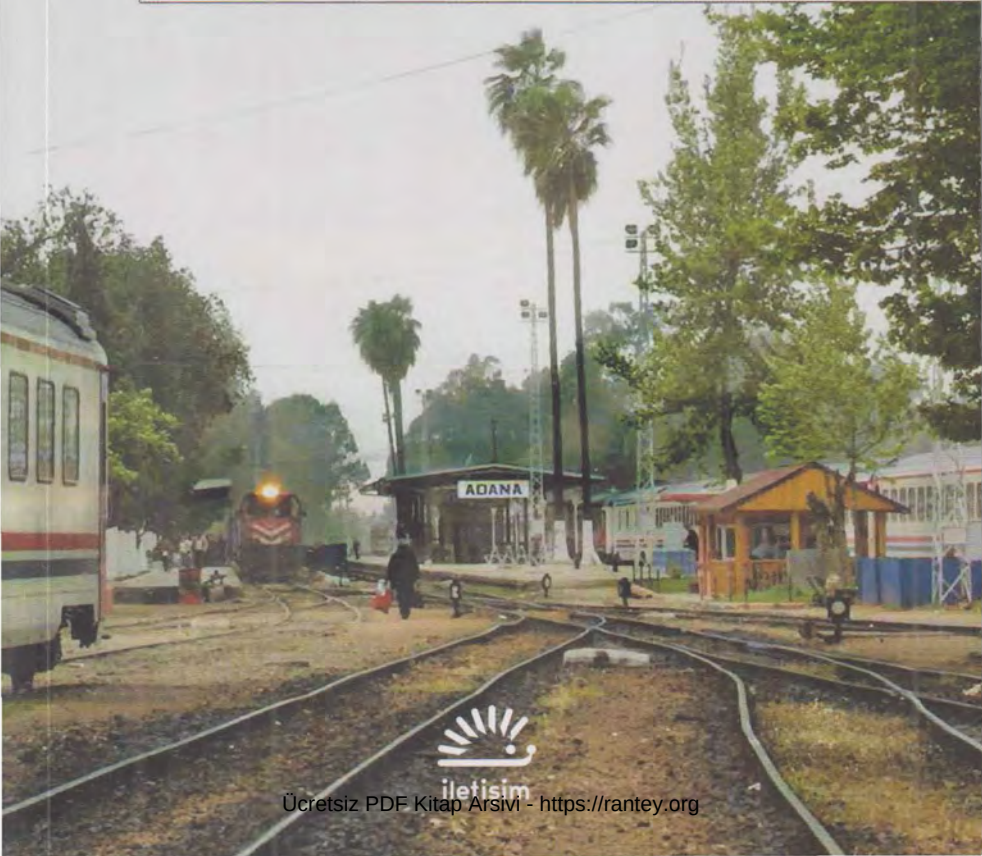
- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Derleyen:
BEHÇET ÇELİK

Adana'ya Kar Yağmış

ADANA ÜZERİNE YAZILAR

İletişim Yayınları 1165 • Memleket Kitapları 11

ISBN-13: 978-975-05-0422-8

© 2006 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-5. Baskı 2006-2016, İstanbul

6. Baskı 2020, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

ÖN KAPAK FOTOĞRAFI E. Taçlı Yazıcıoğlu

ARKA KAPAK FOTOĞRAFI Mehmet Baltacı

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Kevser Güler

BASKI Sena Ofset SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen BEHÇET ÇELİK

Adana'ya Kar Yağmış

Adana Üzerine Yazılar

iletişim

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

Sunuş • BEHÇET ÇELİK.....	7
Yılmaz Güney ve Adana • ALİ ÖZGENTÜRK	25
Adana ve Orhan Kemal • BEHÇET ÇELİK	45
Eriyik ve Tortu: Adana'daki Karışma ve Karışmama Halleri • ADNAN GÜMÜŞ	65
Çukurova Tarihinde Yörükler ve Türkmenler • SUAVİ AYDIN	113
Adana Nusayrileri • INAN KESER.....	141
Adana Arapları ve Eşkiya Cerzun • HAKAN MERTCAN	157
Adana Dışında Adanalı Olmak • CAN KOZANOĞLU.....	171
Adana'nın Beş Harfi AAAAA • NİHAT ZİYALAN.....	183
Güneş Fiilinin Bütün Zamanları • SALİH BOLAT	203
Başka Bir Adana'dan Anılar • HAYRİ KOZANOĞLU.....	211
Adanalılık... • MEHMET TEPEBAŞI	227
Portakal Çiçeği Kokusu, Yaşar Kemal Haseti... Nafile Adana Erkektir • E. TAÇLI YAZICIOĞLU.....	243

Gözlerimde Hüzün Dolu Bir	
Tebessümdür Adana... • FERİDUN DÜZAĞAÇ	261
Adana'da Sanayi ve Sanayiciler Hakkında •	
KUDRET EMİROĞLU	267
Adana'nın Eğlence Dünyasından; Seyhan Saz'dan	
Cafe-Barlara... • NURHAN TEKEREK	305
Adana Mutfağı • MUSA DAĞDEVİREN	321
1945'lerde Adana Kız Lisesi • BİLGE ÇELİK	335
Hükümsüz Bir Adana - İstanbul Hikâyesi •	
SİMTEN COŞAR	353
Adana Erkeğe ve Küfre Kesmiştir •	
NESLİHAN CANGÖZ	371
950 Kilometre • Ş. MİNE KILIÇ	379
Adana'nın Kenar Çocukları:	
"Kayıp Giden Zamanlar" • HAKAN MERTCAN	393
Bizim Oralar, Bizim Yaylalar • COŞKUN ONGUN	409
Adana Evleri • NEBAHET AKVERDİ DOKUZOĞLU	425
Memleket Futbolunun İki (Paralel) Aynası:	
Adana Demirspor - Adanaspor •	
YAVUZ YILDIRIM - MUSTAFA UÇAR	431
Adana Yerel Gazozculuğuna Kısa Bir Bakış •	
HAKAN MERTCAN	445
YAZARLAR	455

Adana'ya kar yağmış

Kar altında gül varmış

Halk türküsü

Pek çok şey Adana'yı çağırıştırıyor olmalı. Sıcak, pamuk, portakal, pamuk işçileri, tekstil, kebab, şalgam, kabadayılık, küfür, edebiyat... Adanalı olduğum için böyle düşündüğümü sanmıyorum. 18 yaşında Adana'dan İstanbul'a geldikten sonra, nereli olduğumu her söylediğimde “anlamli” bir bakışla karşılaştım. Karşımdakiler hemen her seferinde söyleyecek bir şey buldular “memleketim”le ilgili. Memleket şovenizmi yaptığımı ya da bunun benim hüsnü kuruntum olması ihtimalini de yabana atmıyorum. Öyle de olsa, “nev'i şahsına münhasır” bir şehir Adana. Bu nedenle, iki yıl kadar önce Tanıl Bora, Adana üzerine yazılardan oluşan bir derleme hazırlamayı önerdiğinde, derleme kitap hazırlama konudaki tecrübesizliğime ve İstanbul'da geçirdiğim yılların Adana'da geçirdiklerimden birazcık fazla olmasına karşın kabul etmekte zorlanmadım. Şehrime ve hemşerilerime güveniyordum çünkü.

Bu kitabın hazırlanma aşamasında gönderilen her yazı Adana konusundaki ufkumu genişletti. Belki de bu kitapta yer alan her yazı bütünüyle bir kitap konusu olabilecek zenginliklere açılıyor. Umarım, bir gün birileri de böylesi bir “Adana Ansiklopedisi” hazırlamaya kalkışır. Bunu yapmayı düşünecek olanları temin ederim, Adana ve Adanalılar onların güvenini

de boşa çıkarmayacaklardır. Orhan Kemal'in romanının adını –bu kitaptaki yazarların bir kısmının zikrettiği gibi– bir kez daha hatırlayabiliriz: *Bereketli Topraklar Üzerinde*. Evet, Adana, sadece yere sapladığınız sopanın kısa zamanda yeşerdiğini görmenizi sağlayan mümbit bir toprak değil, başka anlamlarda da hayli bereketli.

Türkiye'nin güneyinde, ülkenin yakın zamana kadar dördüncü büyük şehri olan Adana, kitapta yer alan yazıların bir kısmında da okuyacağınız üzere farklı kültürlerin kesiştiği bir şehir olagelmiş. Toprağının bereketi, coğrafi konumu, kendi içerisinde farklı kültürler barındıran iki büyük kültürün, Akdeniz'le Ortadoğu'nun kesiştiği bir kavşak oluşu, Adana'yı her zaman önemli kılmış. Adana'dan çıkıp Cannes film festivalinde ödül alan Yılmaz Güney hakkında kaleme aldığı yazısında Ali Özgentürk, bu kültürel çeşitliliği Adanalının dünyaya bakışındaki genişliğin başlıca nedenleri arasında sayıyor.

Adana'nın kendine özgü yapısı, sanırım, yakın zamana dek bu kültürel çeşitliliği oluşturan farklı toplulukların birbirleriyle kaynaşırken erimemesinden kaynaklanıyordu. Son yirmi yıl bu anlamda Adana'ya kar yağdırmışa benziyor. Anadolu'daki başka şehirlerde de gördüğümüz, “tektipleşme”yi Adana'da da görmek mümkün. Adana'nın son yıllarda önemi azaldı. Bunun nedeni ülkenin tarım politikalarıyla, sanayileşmesiyle de açıklanabilir, ama taşranın içerisinde farklı bir taşrayken, hatta belki de güney ve güneydoğunun “baştaşrası” diyebileceğimiz bir konumdayken herhangi bir taşra şehrine benzemeye başladı Adana. Anadolu Kaplanları arasında sayılmıyor. Yükselen bir değer değil. Esasında yaşanan çok büyük bir dönüşüm değil belki de. Adana, kendisini bir zamanlar “baştaşra” yapan özelliklerini bütünüyle yitirmedi. Belki geçen yüzyılın başından itibaren kimi kültürel zenginliklerini yitirdi, ama bu süreçte içerisine yeni zenginlikler de aldı.

Değişen belki de sadece algı. Algının ve değerlerin değişmesinin sonucunda bir fetret devrinde olmasın Adana. Şehir hayatı, şehir kültürü, sanmam ki bir zamanlarki haline dönsün, ham bir hayal olur bu. Bununla birlikte, içerdigi potansiyelle-

Adana genel görünüşü, 2003 (Fotoğraf: Mehmet Baltacı).

rin Adana'yı sıradan bir şehir olmaktan kurtarabileceği umudunu yitirmemiz gerekmiyor. Bunun için eskiden yaşananın nostaljik bir kopyasını kurmaya çalışmaktansa, eski Adana'nın olmazsa olmaz özelliğinin –farklı kültürlerin birlikte, iç içe, etkileşim içerisinde, ama kendi neliklerini de yitirmeden var olabilmelerini mümkün kılan kültürel algının– anımsanması ve önemsenmesi gerekiyor. Adnan Gümüş'ün yazısındaki metaforu anabiliriz bu noktada. Adana'yı Adana yapan insanları, insan topluluklarını, kültürlerini, yaşam biçim ve alışkanlıklarını “eriyik”lere benzeten Gümüş, eriyikleri, kendisini “oluşturan öğelerin her birinin kendi başına da bir anlam taşıdığı ve hiçbir zaman yok edilemediği bileşimler olduğu kadar, aynı zamanda bütün olarak hiçbir öğesine indirgenemeyen varlık alan”ları olarak tanımlıyor.

Ne var ki bugün sadece Adana'da değil, kendine has dokusu, rengi, kokusu olan pek çok şehirde gördüğümüz “tektipleşme,” bu şehirleri oluşturan öğelerin de, bir araya geldikle-

rinde oluşturdukları bireşimin de, birbirine yakın hızla “ya-pay” bir şeye dñnüşüğünü, metamorfoza uğradığını düşündürüyor. Tarihi ve kültürel mekânlar, içerisinde yaşanan yerler olmaktan çıkıp turistik yerlere dönüşüyor; bu topraklarda yaşamış kavimlerin kültürel mirasları görsel şovlar haline getirilerek turistikleştiriliyor. Bu yanıyla insansızlaşan bir “kültür” haline geliyor, şehir kültürü. Daha tuhafı, bazen böyle olmasına şükretmek zorunda kalabiliyor insan.

Adana’dan örnek vermek gerektiğinde aklıma çocukluğumun ve ilk gençliğimin geçtiğı iki mahalle, Tepebağ ve Reşatbey geliyor. Nebahet Akverdi Dokuzoğlu’nun yazısının girişindeki söz, Tepebağ’ın bir zamanlarki değerini çok güzel gösteriyor. Eskiden sevincini abartarak gösterenlere, “Ne o, Tepebağ’da ev mi aldın” denirmiş. 1998 depreminde, yıllarca bakımsız kalan Tepebağ’da pek çok ev yıkıldı, neredeyse bütün mahalle yıllardır bir harabe görünümünde. Şimdilerde şehrin bu en eski bölgesinde tadilat çalışmaları göze çarpıyor. Muhtemelen bütün bu bölge zaman içerisinde tamirat görmüş, “dış cepheleri korunmuş” eski Adana evlerinden oluşan “turistik” bir yer halini alacak. Reşatbey’deyse, benim yaşadığım yıllarda, iki üç katlı, bahçesinde yenedünya ve portakal ağaçları olan binalar vardı. Simten Coşar da, Reşatbey’in daha önceki yıllarda Adana’nın sayfiyesi olduğuna değiniyor yazısında. Gerçekten de ancak sayfiye yerlerinde görebileceğimiz, geniş pencere ve balkonları olan, ferah evlerdi bunlar. Zamanla birer birer yerlerini dokuz on katlı apartmanlara bıraktı. Bugün üniversite öğrencilerinin gittiğı kafelere ve lokallere dönüştürülmüş birkaçı dışında bu eski ferah binaları görmek hayli zor. “Buna da şükür” demek zorunda kalmam bundan. Sıradan insanların gündelik hayatlarını sürdürdükleri yerler olmaktan çıkmış durumda buraları.

Bundan çok değil, kırk elli yıl öncesinden söz ederken Ali Özgentürk, Adana’da farklı toplulukların iç içe yaşadığını yazıyor. Son yirmi yılda Adana’nın aldığı Kürt göçüyle büyüdüğü büyüyen, şehrin en güneyindeki mahallelerse şehir hayatıyla kaynaşmamış durumda. Daha on yıl kadar önce, “düşük

yoğunluklu savaş” zamanlarında, köyünden, yurdundan kaçmak zorunda kalan bu insanlara kucak açtı Adana. Bildiğimiz “kenar mahalle” kavramıyla bile tanımlayamayacağımız koşullarda var kalmaya çalıştı Adana’nın 20. yüzyılın sonundaki göçmenleri. Tablacılık, marabalık gibi herhangi bir güvenceden yoksun işlerde çalışarak Adana’ya tutunmaya çalıştılar, çalışıyorlar. Şehrin bir parçası oldukları/olacakları pek düşünülmeden, kriminal olgular olarak nitelendirilip daha çok güvenlik sorunu bağlamında değerlendiriliyor olduklarını belirtelim.

İnan Keser, Adana’da yaşayan Nusayrileri anlattığı yazısında, Adana’daki “hiçbir topluluğun tek başına çoğunluk oluşturamadığı dikkate alındığında [farklı topluluklar arasındaki] ittifakların ‘araçsal ittifaklar’ olduğunu” belirtiyor. Geçici, tek boyutlu birliktelikler olan araçsal ittifakların yerine “dayanışma”nın öne çıkmasını beklemek, bugünün siyasi ve toplumsal atmosferinde bir hayal gibi görünebilir. Oysa John Berger’in göçmenlerin “modern evsizlik”lerinden söz ederken belirttiği gibi, “merkezi yeniden yaratmanın yolu dünyanın her yerini merkez yapmaktan geçer. Modern evsizlik yalnız tüm dünyayı içine alan bir *dayanışmayla* aşılabılır.”¹ “Modern evsizlik” sadece göçmenlerin başında değil –kuşkusuz onların başındaki sorun çok daha yaşamsal ve bu nedenle öldürücü– ama yaşadığımız her yer kendine özgü renk ve dokusunu yitirip tektipleştikçe, hepimiz birer göçmen haline gelmiyor muyuz? Modern dünyanın insanları dönebileceği hiçbir yer kalmamış göçmenler değil mi? Berger’in sözünü ettiği dayanışmacı ruh, bir gün, tektipleştikçe “hiçbir yer” haline gelen dünyanın her yerini merkez haline getirdiğinde, daha canlı olacağız.

* * *

Kitapta yer alan yazılarda bazı temaların, bazı ayrıntıların yinelenildiği dikkat çekecektir. Düz bir tekrardan çok birbiriyle kesişen, birbirini tamamlayan yazılar bunlar. Örneğin, yazlık

1 John Berger, *Ve Yüzlerimiz Kalbim Fotoğraflar Kadar Kısa Ömürlü*, Adam Yayınları, 1987, s. 67 (vurgu B.Ç.)

sinemalar bahsine birkaç yazar değiniyor. Adana sıcak memleket. Yakın zamana dek yazlık sinemalar sıcak yaz gecelerinin tek eğlencesiydi. Yazarlar bu sinemalarda geçirdikleri zamanların farklı yanlarını özlemle anıyorlar. Sayısı yüzleri bulan bu sinemalardan bir tane bile kalmamış olmasını Yeşilçam döneminin sona ermesine bağlayamayız sanırım. Daha çok ekonomik rantın her şeyin üzerinde tutulmasının bir sonucu bu. Klimalı büyük alışveriş merkezleri Adana'nın yaz sıcağından kaçamayanların yeni serinleme mekânları. Alışveriş kültürüyle büyüyor Adanalı çocuklar artık!

Yukarıda “Adana'nın duraklama dönemi”nden söz ederken kast ettiğimin ekonomik büyüme, kalkınma konularındaki bir duraklama olduğu sanılmasın. Daha çok kültürel bir duraklama; şehrin kendi rengini yitirmeye başlaması... Ekonomik büyüme çoğu zaman kültürel anlamda bir büyümeyi yanında getiriyor sanıldığının aksine. Ekonomik büyüme ekonomik aklın hâkimiyetini perçinliyor, kültürel ya da insani olan'ı ekonomiye kurban etmekten kaçınmıyor. Sonuçta, taşra şehirlerinin birbirine benzemesinin temel nedeni de ekonomik algının hâkim olması değil mi? Ekonomik rantın kültürel olan'ın önünde algılanmasının bir sonucu “tektipleşme.”

Bu kitap bir yanıyla “nostaljik” yazılardan oluşuyor. “Bir zamanlar Adana...” Yazıların çoğunda bu izleği görmek mümkün. Yitip giden bir şehre ya da şehrin yitmekte olan özelliklerine duyulan özlem yazarların çoğunun yazısına sinmiş durumda. Bununla birlikte, düpedüz “ahlanıp vahlanma” yazıları değil bunlar. “Nerde o eski Adana!” serzenişinden çok Adana'nın barındırdıklarını anımsama çabası. Bernhard Schlink'in *Bir Ütopya Olarak Vatan*'da dediği gibi, öyle ya da böyle bir özlemin, hasretin ifadesi.

“Has vatan duygusu, sıla hasretidir. Ama bir yere gitmiş değilseniz de vardır sıla hasreti ve eksikliği çekilenden beslenir; artık olmayandan veya henüz olmayandan.”²

2 Aktaran Tanıl Bora, *Medeniyet Kaybı / Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar*, Birikim Yayınları, 2006, s. 270.

Adana'dayken özlediğimiz Adana, bir gün yeniden ulaşmayı umduğumuz Adana... Bugünün Adana'sını tasvir etmektense, "artık olmadığı ya da henüz olmadığı" için özlediğimiz Adana'yı anlatmaya çalıştık. "Artık olmayan Adana" diyorum ya, bir kez daha vurgulamak isterim, büsbütün yitip gitmişliğin ifadesi değil bu "olmama" hali. İçerisinde geleceğe dönük bir umudu da barındırıyor. Bu nedenle, Schlink gibi, aynı zamanda "henüz olmayan" bir Adana'dan da söz edebiliriz. Hayri Kozanoğlu'nun naklettiği "Başka Bir Adana'dan Anılar" aynı zamanda gelecekte var olabilecek bir Adana'ya da işaret ediyor olamaz mı; bu nedenle "Başka Bir Adana mümkün!" diyebiliriz. Schlink'in sözlerine devam edelim:

"Vatan, olduğu yer değil, olmadığı yerdir. (...) Vatanın imgesi daha fantastik veya daha gerçekçi olabilir, bu arada. Bir yerin daha çok şimdiki halini veya daha çok dün olduğu hali kavrayabilir. Daha ziyade hatırayla ve daha ziyade özlemle yaşıyor olabilir. Hatta gelecekteki bir yerin imgesi olabilir vatan. Daha kurulacak bir evin, kurulacak bir koloninin, erişilecek bir vaat edilmiş ülkenin ve cennetin imgesi."³

* * *

Adana kadar, belki Adana'dan da ünlüdür Adanalılar. '60'lı yılların filmlerindeki toprak ağası tipiyle üçüncü sayfa haberlerine sıkça konu olan, Adana Adliyesi'nde çıkan kavgaların kahramanları, Adana dışındakilerin zihinlerindeki Adanalı imajını pekiştirmiştir. Can Kozanoğlu, yazısında bu Adanalı imajını anlatırken, "Peki, Adanalı, Adanalılık bu mudur?" diye sorduktan sonra yanıtı şöyle veriyor: "Tabii ki bu değildir. Hepsini az-çok içeren ama üzerine ve derinine çok şey ekleyen, dışarıdan anlaşılması, çözülmesi zor bir insanlık halidir."

Adanalı ya da hayatının bir döneminde Adana'da bulunmuş, Adanalılaştırmış yazarların yazılarını Adana'yı anlama ve anlatma çabası olduğu kadar "bu çözülmesi zor insanlık halini" anlama

3 Aktaran Tanıl Bora, *Medeniyet Kaybı / Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar*, Birikim Yayınları, 2006, s. 271.

çabası olarak da görebiliriz. Edip Cansever'in o eşsiz şiirinde dediği gibi: "Ah güzel Ahmet Abim benim/ İnsan yaşadığı yere benzer/ O yerin suyuna, o yerin toprağına benzer/ Suyunda yüzen balığa/ Toprağını iten çiçeğe/ Dağlarının, tepelerinin dumanlı eğimine..." Adana'nın nasıl bir yer olduğu ya da olabileceği sorusuna vermeye çalıştığımız her yanıt, Adanalıların kim olduğu ya da olabileceği sorusuna da bir yanıt aslında.

E. Taçlı Yazıcıoğlu'nun yazısının başlığındaki şu saptama, memleket sathındaki yaygın Adanalı imajının önemli bir bileşeni: "Nafile Erkektir Adana." Elinizde tuttuğunuz kitabın hazırlık sürecinde beni en çok heyecanlandıranın Adanalı kadın anlatılarını okumak olduğunu belirtmeliyim. Erkeklikle özdeşleşmiş Adana'daki kadınların hallerini anlatan yazılar, her imaj gibi "Erkek Adana" imajının da, birşeyleri öne çıkarırken çok şeyi gizlediğinin bir kanıtı. "Henüz var olmadığı için özlediğimiz" Adana; bireyler ve topluluklar arasında dayanışmacı bir ruhun yükseldiği ya da niteliğin niceliğe yeğlendiği bir Adana olduğu kadar, erkek olmayan, bizi E. Taçlı Yazıcıoğlu'nun yazısının başlığındaki nafilelik hissinden kurtaracak bir Adana aynı zamanda.

Simten Coşar, 1930'lardan 2000'lere aynı ailenin kadınlarının hayat hikâyelerinden yola çıkarak kaleme aldığı yazısının bir *kadın* anlatısı olduğunu ve "*kadın* anlatısı olduğu için hükmetme talebi" bulunmadığını belirtiyor. Hükmetme talebi olmayan, ama hüküm altına da kolaylıkla alınamayan kadınlara Mine Kılıç'ın yazısında da rastlıyoruz. Simten Coşar'ın anlattığı kadınlarla Mine Kılıç'ın anlattığı kadınlar sosyoekonomik ve etnik bakımdan oldukça "farklı"lar, ama benzerlikler de yok değil; hatta hiç az değil. Bunun bir nedeni, kuşkusuz, kadın olmaları, ama Adanalılığın da etkisi yok mu bunda? Gerek Mine Kılıç'ın yengesi için "evin reisi"ydi deyişini, gerekse Simten Coşar'ın bize hikâyesini anlattığı Gülfem Hanım'ın "bir kez söylediğini son kez" söylemiş olmasını Adanalılar yadırgamayacaklardır.

Adana'nın ülke genelinde en çok üçüncü sayfa haberleriyle konu olduğu malum. Ne yazık ki bu adli olaylarda genellikle

mağdur olan kadınlardır. Töre/namus cinayetlerine kurban giderler. Hükmetme talepleri yoktur, ama kolayca hüküm verilir onlar için. Neslihan Cangöz, boşuna Adana'nın "küfre ve erkeğe" kestiğinden şikâyet etmiyor yazısında.

* * *

Kitapta yer alan yazıların çoğunda dikkat çeken bir yan da, yazarların Adana'da yaşamıyor oluşları. Bu durum yadırganabilir belki, ne var ki kitabın editörü de Adana'da yaşamıyor nicedir. Bununla birlikte, yazarların hiçbiri Adana'yla bağlarını koparmış değil. En uzakta olanımız, Nihat Ziyalan, ta Sydney'den Adana'yı yazıyor son dönemdeki yazılarının çoğunda ve kitaplarında. Adana dışında yaşıyor olmak "dışarıdan" bir bakış imkânı da veriyor belki de. Kaldı ki bu kitabın yazarlarının Adana hakkında "hüküm kurma," son sözü söyleme gibi bir amaçları yok. Belki sadece kayıt düşüyorlar, "artık olmayan" Adana böyle bir yerdi, aman unutulmasın kaygısıyla. Şunu da vurgulamak isterim, "artık olmayan" Adana'yı özleyen yazarların hangisine nereli olduğunu sorsanız, gururla "Adanalıyım" diyeceklerdir; yazılarına da bu gururun sindiğini hemen fark edeceksiniz. Bu "gurur" Adanalı olmayanlara abartılı gelebilir. Bu durumda, Taçlı Yazıcıoğlu'nun söylediklerini yinelemekten başka çarem yok: "Herkes doğduğu yeri sever miymiş? (...) Sevmek var, sevmek var. Anlamadınız, değil mi? Biliyorum. Bir tek Adanalı olsaydınız anlardınız."

Adana'dan şu ya da bu sebeple ayrılmış yazarların yazılarının bir ortak paydası da, doğal olarak, bir zamanlar yaşadıkları Adana'yı anlatırken, çocukluk ve gençlik dönemlerinden söz etmeleri. Farklı kuşaktan da olsalar, ortak bir geçmişin izlerini bulmak mümkün bu yazılarda. Bugünün çocuklarının ileride anlatacakları/yazacakları Adana'nın bu kitapta dile getirilen Adana'larla ne ölçüde ortak olup olmayacağını merak ediyorum. Kadın anlatıları bağlamındaki tespitimi, çocuklar için de yapabilirim sanırım. İster Adana'nın kenarının, ister merkezinin çocukları olsun, Adanalı çocukların, sosyoekonomik, et-

nik ve kuşak farklılıklarına rağmen ortak sayılabilecek yaşantıları olduğu söylenebilir.

Benzerliklere yaptığım vurgunun, “imtiyazsız, sınıfsız” bir Adana’nın varlığına işaret ettiği sanılmasın; kitaptaki yazılar bu imtiyazlara, sınıf farklarına da bir hayli değiniyorlar. Bu ilişkilerin ve farklılıkların iç içe yaşanması, Ali Özgentürk’ün belirttiği gibi, Adana’yı Adana yapan olguların başında gelir. İfade etmeye çalıştığım şeyi William Saroyan, bir hikâyesinde şöyle belirtir: “Farklı olmak, insan olmanın getirdiği cazibeden başka bir şey değildir. Bir halkı insanlaştıran, gelişmesini, sürekliliğini sağlayan şey de nihayetinde içinde barındırdığı o kendine has özelliktir.”⁴ Ne var ki Adana’da –bütün ülkede ve hatta bütün dünyada olduğu gibi– farklılıklar, “kendine has özellik” olarak değil, üstünlük/aşağılık gibi hâkimiyet merkezli olarak algılanıyor! Bu, uzadıkça uzayan “sunuş” yazısının başlarında değindiğim algı ve zihniyet meselesine, bir kez daha dönmek mümkün değil.

Adana’nın barındırdığı farklılıklar arasındaki geçişliliğin çeşitli görünüşleri vardır. Zengin (kuzey? yeni?) Adana’dan yoksul (güney? eski?) Adana’ya geçiş daha kolaydır elbette; biraz da turistikdir. Karasoku’nun dumanlı ocakbaşlarının zengin muhitlerden gelen müşterileri az değil. Bunun tek sebebi kebabın güzelliği ya da turistik bir merak olmasa gerek. Belki de şehrin o kısımları “daha Adana” olarak algılanıyor. En azından ben öyle algılıyorum! Şehrin kuzeye kayması, kuzeydeki hayatın özenilir hale gelmesi algıladığımız “Adana”nın da değiştiğine bir işaret. Daha konforlu, daha serin –bunun ne kadar önemli bir etken olduğunu Adana’nın temmuz sıcağını yaşayanlar bilir–, altyapısı daha düzenli... olduğu için kuzey Adana’yı yeğleyenlere diyecek pek sözüm yok. Sözüm, şehrin öbür kısımlarının albenisinin, hemen her anlamda giderek yitirilmesine engel olunmamasına. Bu albeni yittikçe, Adana dediğimizde birkaç farklı Adana gelmeye başlayacak akıllara. Adana, bir şehir, bir bütün olarak albenisini yitirecek. Üstelik

4 W. Saroyan, *Ödlekler Cesurdur*, çev: Ohannes Kılıçdağlı, Aras Yayıncılık, 2001.

Adana'nın "albenili" tarafları, "henüz olmadığı için özlediğimiz" Adana'yla pek uyuşmuyor, korkarım.

Jane Jacobs'un, 1945'ten sonra Amerika'da yeniden oluşmuş olan kentsel manzarayı taradığında gözüne çarpanların bir bölümü herkese tanıdık gelecektir, "her nerede yaşıyor"sa; İstanbul, Ankara, Adana...

Sözde yerini alacakları yoksul mahallelerinden daha kötü bir suç, Vandalizm ve genel umutsuzluk odağı haline gelen sosyal konut projeleri. Gerçek birer sıkıcılık ve toplumsal kontrol harikası olan, kent yaşamının her tür canlılığına ve hayatiyetine karşı titizlikle korunmuş orta gelirli için konut projeleri. Ahmaklıklarını yavan bir vülgerlikle hafifleten ya da hafifletmeye çalışan lüks konut projeleri. İyi bir kitabevine tahammül edemeyen kültür merkezleri. Gezinecek başka yer bulamayan serseriler dışında herkesin gitmekten kaçındığı kamusal merkezler. Altkentlerin standartlaşmış mağaza zinciri alışverişinin donuk taklitleri olan alışveriş merkezleri. Hiçbir yerde başlayıp herhangi bir yere gitmeyen ve kimsenin gezmediği gezinti yerleri. Kentlerin bağırsaklarını deşen çevre yolları. Bu, kentleri yeniden inşa etmek olamaz. Bu kentlerin yağmalanmasıdır.⁵

Bir kez daha vurgulamalıyım, bu kitap "Nasıl bir Adana istiyoruz?" ya da "Adana nasıl bir şehir olmalı?" sorularına yanıt vermek için hazırlanmadı. Nasıl bir Adana'da yaşadık, Adana'nın nesini sevdik, Adana üzerine düşündüğümüzde aklımıza neler geldi, Adana'yı Adana yapan özellikler nelerdir... gibi sorulara yanıt olabilir ancak bu yazılar. Bir şehir sevgisi ya da özlemi kitabı hazırlamaya çalıştık.

Bir kez daha Schlink'e kulak verebiliriz:

Çünkü yerleri vatan yapan, hatıralar ve özelemlerdir. Anne babanın elini tutarak atılan ilk adımların mutluluğundan, arkadaşlarla oynanan futbol maçının güzel duygusundan, yüzmeye

5 Aktaran, David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev: Sungur Savran, Metis Yayınları, 1997, s. 93.

havuzundaki yaz günlerinin keyifli tembelliğinden, ilk öpücüğün büyüünden birşeylerin, büyüdüğümüz en sıkıcı taşra-
nın ve en çirkin sanayi şehrinin bağrında saklı kalmasını sağ-
layan, hatıralardır.⁶

Bu kitapta okuyacağınız yazıların bir bölümünde, yazarlar yaşadıkları şehre duydukları özlemi dile getirdiler. Adana'yı özlerken, "artık olmayan" Adana'yı mı, yoksa aynı zamanda çocukluğumuz, gençliğimiz, arkadaşlarımız anlamına da gelen, şehirden öte bir başka bütünü mü özlediğimiz sorusunun yanıtını bilmiyorum. Sanırım, hepsini birden içeren, içerisinde kendi benliğimizi kurduğumuz, bir parçası olduğumuz ve bir parçamız olan, belki de "muhayyel" bir Adana var kafamızda. Vazgeçemememiz biraz da bundan değil mi? Ansızın aklımıza düşmesinin, dar zamanlarda bile olsa –artık bize bir zamanlar yaşadığımız şehrin bir karikatürü gibi görünmeye başlamasına rağmen– kendimizi Adana'ya atıvermemizin başka açıklaması olabilir mi?

* * *

Adana dendiğinde akla gelenlerden biri de edebiyat. Adana'dan çıkan sanat ve edebiyat insanlarının sayısı hayli fazladır, ama bunlardan üçünün ayrı bir yeri var: Orhan Kemal, Yaşar Kemal ve Yılmaz Güney. Her üçü de Adana'nın Çukurova'nın –belki bir parça kesişen– farklı noktalarına, farklı zamanlarına bakmışlardır eserlerinde. Her üçü de sanat-edebiyat alanında Türkiye'nin en önemli değerlerindendir, ama daha önemlisi, bu üç sanatçının eserleri hakkında konuşurken sözün bir yerde Adana'ya, Adanalılara gelmesi kaçınılmazdır. Bugün Türkiye'nin her bir yanında yaşayanların kafalarında bir Adanalı imgesi varsa, bu imgenin oluşumunda bu üç sanatçının da kuşkusuz büyük rolü vardır. Yaşar Kemal'in yapıtlarının dünyanın sayısız diline çevrildiği düşünüldüğünde, belki de Adana'nın ve Adanalıların şöhretinin bu sayede dünyaya yayıldığından da söz edebiliriz. Yaşar Kemal, evrensel in-

6 Bora, a.g.m.

sani gerçeklikleri, Adana ve Çukurova üzerinden –bu topraklardan ve bu topraklarda yaşayanlardan yola çıkarak– yansıtmıştır eserlerinde. Alabildiğine yerel gibi görünen olguları romanlarında evrensel gerçeklikler olarak gösterebildiği için bütün dünyanın takdirini kazanmıştır. Şunu da ekleyebilirim sanırım: Yaşar Kemal’in benzersiz, görkemli ve evrensel roman dili de, Adana ve Çukurova’nın destanları, efsaneleri ve masalları üzerinden, bu söylem biçimlerinden az çok yararlanılarak oluşturulmuş bir dildir. Yaşayan en meşhur Adanalı, Yaşar Kemal, eline kalem alan her Adanalının zihninin bir köşesindedir. Varlığıyla bize bir destektir. Salt onunla aynı topraklardan gelmenin bile bizi edebiyata daha çok yakınlaştıracığını hissedimiz. “Adana Üzerine Yazılar” dediğimiz yerde, bütün dünyanın tanıdığı –belki de tek– Adanalının memleketi hakkında kaleme aldığı bir yazıya da yer vermek istedik. Yaşar Kemal bu isteğimize, yoğun çalışma temposu nedeniyle olumlu yanıt veremedi. Adana’nın yaşadığı değişim, Adanalıların ve Adana’nın özellikleri gibi, elinizde tuttuğunuz kitabın değinmeye çalıştığı konuları, Yaşar Kemal’in o muhteşem külliyatını oluşturan eserlerinin büyük bir bölümünde, onun görkemli roman dili ve kurgusu içerisinde bulabileceğimizi bilmek, eksiklik duygusu karşısındaki tesellimizi oluşturuyor.

* * *

Bir arkadaşım Adana’dan çok sanatçı/yazar çıkmasını Adanalıların birbirini kayırmasına bağlamıştı. (Adanalı değildi arkadaşım!) Adana’dan neden çok sanatçı/yazar çıkmıştır, bilemem, ama başka şehirlere göre Adana’nın daha yaygın, daha bilinen bir imajı olduğu kesin. Bunu, Hayri Kozanoğlu’nun belirttiği, “Adanalıların belirgin [bir] hususiyetine” bağlayabiliriz: “Sohbeti bir sanat kabul eden,” anlatmayı ve abartmayı çok seven Adanalılar yıllardır yaşadıkları, sevdikleri, özledikleri şehrin hikâyelerini anlatıyorlar, anlatacaklar.

Çelişkilerle dolu bir şehirdir Adana. Zenginlikle yoksulluk iç içedir; en galiz küfürleri Adanalılardan işitirsiniz, Türkçe edebiyat dendiğinde bütün dünyada akla gelen ilk isim Yaşar

Kemal'dir. Kavga dövüş dendiğinde de akla ilk Adana gelir gelmesine, ama en güzel sevda türkülerini de Karacaoğlan yakmıştır.

Abartmamak gerekir yine de. Can Kozanoğlu'nun dediği gibi: “[Biz Adanalılar] bazen üstünlük hissine kapılsak da, diğer seksen şehrin insanlarından üstün değiliz elbette. Yalnızca, biraz farklıyız. Ve o birazcık farkın bizim için büyük anlamı, büyük değeri var. Adana dışında yaşayan Adanalı, bunu anlatmaya çalışır hep: Fark küçük, küçük farkın değeri büyük...” Bu küçük farkın değerini açmaya çalışan yazılar diyebiliriz kitapta yer alan yazılar için.

Kitabın, bu küçük farkların tamamını kuşatma iddiası olmadığına belirtmeliyim. Belli başlı noktalara değinen yazılar var. Yemek örneğin. Güney Anadolu'nun öbür şehirlerinin hakkını yemek istemem, ama Adana dendi mi yemekten söz etmemek olmazdı. Musa Dağdeviren, yazısında bu konuyu ele aldı. Kitaptaki çoğu yazıda olduğu gibi, Dağdeviren'in yazısı da, sadece ele aldığı konuyla, Adana mutfağıyla sınırlı değil. Adana'nın yaylalarını içeriden –yaylacıların değil de yaylaların ev sahiplerinin gözünden anlatan– Coşkun Ongun'un yazısını da tamamlayan bir metin çıkardı ortaya. Bu arada, Adanalıların yemekle ilişkisine dair ayrıntılar çoğu yazıya –kebab kokusunun şehrin her yerine sindiği gibi– bir biçimde girdi. Bir başka “küçük ama değerli” ayrıntı da Adana'nın “sarı sıcağı.” Kanalda yüzmek, damda yatmak, yaylaya çıkmak, yazlık sinemaya gitmek, palmyelerin altında oturmak gibi Adanalının sıcaktan korunmak için bulduğu yolların, Adana'nın kendine has özelliklerini belirlediğini vurgulamak isterim. Adanalının yeme içme tutkusuyla sıcaktan korunma yollarının kesiştiği alanı da, Adana'nın unutulmuş eski mesleklerinden birini, gazozculuğu anlatırken Hakan Mertcan ele aldı yazılarından birinde. Sıcaktan korunma biçimleri, ne yazık ki kimi zaman ölme biçimi de olur Adana'da. Her sene kanalda boğulan ya da damdan düşenlerin haberlerini okuruz. Bu hüzünlü durumu Adanalının pek çok şeyi “Allah'ına kadar” ya da ölümüne yapma tutkusuyla açıklayabilir miyiz, bilmiyorum.

Kitapta yer alan yazılar, “deneme”nin yarattığı serbestlik içerisinde kaleme alındı. Deneme, kişisel izlenimlere, farklı olgular arasında kolayca akla gelmeyecek ilişkiler kurmaya, “nesnellik adını alan dış cephenin ardına nüfuz etmeye”⁷ imkân tanıyan bir tür. 1960’ların başında babam Yeni Adana’da “deneme” üst başlığıyla yazılar yazarmış. Gazete yöneticilerinden biri, bir gün: “Tuğrul Bey, hep deniyorsunuz, ne zaman esasa gireceksiniz?” demiş. Deneme, böyle de anlaşılabilir, mütevazı bir tür; ama aynı zamanda, deneme, kendisinden önceki bütün muhakemelerin ötesine geçme özgürlüğü taşır. Her şeye rağmen, aynı zamanda bir yargılamadır. Lukács’ın dediği gibi: “Deneme bir yargılamadır ama onu değerli kılan esas şey –sistemden farklı olarak– yargı değil, yargılama sürecinin kendisidir.”⁸ Bu kitapta yer alan yazılar, yazarların öznel izlenimlerinden, kişisel deneyim ve özelemlerinden, Adana’ya duydukları o anlatılması zor sevgiden yola çıkılarak kaleme alınmış olsalar da, toplumsal değişimin geçen yüzyılda Adana’da nasıl yaşandığının da bir tespitini yapıyorlar aynı zamanda.

Kitabın yazarları arasındaki iki şairden Nihat Ziyalan, 1950’lilerin; Salih Bolat’sa 1960’ların Adana’sını anlattılar yazılarında. Pop müzik sanatçısı ve spor yazarı Feridun Düzağaç, Adana’nın kendisi için taşıdığı anlamı anlatırken, aynı zamanda 1980’lerin başındaki Adana’nın bir resmini çizdi. Kendi adıma söyleyeyim, bu resim benim anılarımdaki Adana resmi de tazeledi.

Adana, Kudret Emiroğlu’nun yazısında ayrıntılarıyla açıkladığı üzere, Türkiye’de sanayinin öncü şehirlerinden birisi olagelmıştır. Bunun doğal sonucu olarak işçi sınıfı tarihinde de Adana’nın önemli bir yeri vardır. 1927 demiryolu işçileri grevini⁹

7 Adorno, *Edebiyat Yazıları*, çev: Sabir Yücesoy - Orhan Koçak, Metis Yayınları, 2004, s. 14.

8 G. Lukács, “Denemenin Doğası ve Biçimi Üzerine”, Çev: Nurdan Gürbilek, *Defter*, sayı 1, Ekim - Kasım 1987

9 Bu konuda yayınlanan bir kitap: 1927 *Adana Demiryolu İşçileri Grevi*, Der: Şeyda Oğuz. Tüstav Yayınları, 2005.

–Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*’da değinir bu greve; grevin beş on yıl sonrasında geçen romanda o greve katılmış iki işçi romanın yan kahramanlarından– ya da 1960’lardaki Bossa direnişini anabiliriz. Mehmet Tepebaşı’nın yazısı da, işçi hareketinin ve gençlik örgütlenmelerinin en gelişkin olduğu yılların, 1970’ler Adana’sına içeriden bir bakış sunuyor.

Kitaptaki yazıların –biri dışında– tamamı bu kitap için kaleme alındı. Bu kitap için yazılmayan tek yazı da daha önce yayımlanmış bir yazı değil, üstelik daha önce herhangi bir yazısı yayımlamamış birisinin. Hadi, bunu da itiraf edeyim, “1945’lerde Adana Kız Lisesi” başlıklı yazı annemin kaleminden çıkma. 1999 senesinde yaş haddinden emekli olduktan sonra annem anılarını yazmaya başlamıştı, uzun bir ara verdi birkaç yıldır. Kitabı hazırlarken annemin anılarını yeniden okuduğumda, Kız Lisesi yıllarını anlattığı bölümün, Adana’nın “artık olmadığı için özlediğimiz” kimi yanlarını yansıttığını düşündüm ve kitaba almakta beis görmedim.

* * *

Bu kitabın aynı zamanda fikir babası olan –çocukluğunda üç yıl kadar Adana’da yaşamış, “kısa dönem Adanalı”– Tanıl Bora’nın kitap için harcadığı emek ve girdiği zahmeti anlatabilmem imkânsız. Bir “eş-editör” olarak çalıştı. Yazarlar önerdi, buldu, yazıları “kopardı”, daha da önemlisi yılgınlığa düştüğüm zamanlarda manevi destek verdi. Sunuş yazılarında sıkça gördüğümüz şu cümlelerin her zaman klişe olmadığını, bazen de düpedüz gerçekliğe işaret ettiğini öğretti bana: “O olmasaydı bu kitap olmazdı.”

Kitapta yazıları olan yazarlar sadece yazı yazmadılar, kitap hakkındaki fikirlerini paylaştılar. Hepsine teşekkürü borç bilirim. Taçlı Yazıcıoğlu, yazısının yanı sıra fotoğraflar da çekti kitap için. Mehmet Baltacı, ’70’li, ’80’li yıllarda çektiği Adana fotoğraflarını kullanmamıza izin verdi. Her ikisine de müteşekkirim. Ayrıca kitaptaki Yılmaz Güney fotoğrafını temin eden Ali Özgentürk’e, bu fotoğrafı kullanmamıza izin veren Yılmaz Güney Vakfı yöneticilerine; “Adana’da Sanayi ve Sanayiciler

Hakkında” başlıklı yazıyı bu kitapta kullanmamıza izin veren Adana Sanayi Odası’na ve ADASO Başkanı Ümit Özgümüş’e, kartpostal arşivini bu kitap için açan Sahaf Bahtiyar-Bahtiyar İstekli’ye ve Elif Su’ya da şükranlarımı sunarım.

Adlarını anmam gereken iki kişi daha var: Şiar Rişvanoğlu ve Atakan Özdemir. Adana’yla ilgili aklıma bir şey takıldığında, saat kaç olursa olsun, Adana’yı, Şiar’ı aradım ve bilgisinden yararlandım. Atakan, Adana’nın sokaklarını beraber arşınladığımız lise yıllarından bu yana, Adana hakkında en çok konuştuğum insan. Kitabın hazırlanma sürecinde, kâh Amerika’dan, kâh İtalya’dan fikir, duygu ve hatıra teatisinde bulundu benimle.

Adana’yı konu alan başka çalışmalar için kışkırtıcı olmasını dilediğim bu kitabı, yazarlarının izniyle, tanıdığım ilk Adanalılara, anneme ve babama ithaf ediyorum.

Yılmaz Güney ve Adana

ALİ ÖZGENTÜRK

Çocukluk cenneti

Adana'dan neden çok sanatçı çıktığı bana yıllardır sorulur. Sanırım, edebiyat ve sanatla ilgilenen, Adanalı başka sanatçı ve yazarlara da sorulmuştur, soruluyordur. Doğrusu bu sorunun yanıtını tam olarak bilemiyorum. Kaldı ki bu soruya bilimsel olarak bir yanıt verilebilir mi, bundan da emin değilim. Belki bir gün birileri bunu sosyolojik olarak inceler ve açıklar. Yine de, Yılmaz Güney'le ilgili yazıya, bu soruya yanıt arayarak başlayabiliriz. Adana'nın kimi özelliklerinin bu soruya aradığımız yanıtlar konusunda yardımcı olabileceğini düşünüyorum.

İlk olarak Adana'nın toplumsal yapısındaki çeşitlikten söz edebiliriz. Adana'da geçmiş yüzyıllardan bu yana pek çok millet yaşamıştır: Türkler, Ermeniler, Rumlar, Kürtler, Araplar... Bu yanılla, Mezopotamya'nın bir uzantısıdır Adana. Benim çocukluğumda babamın berber dükkânı bir pasajın içerisindeydi. Sabah beşte açardı babam dükkânın “daraba”sını –şimdilerde “kepenk” deniyor, o zamanlar Adana'da “daraba” denirdi–, o andan itibaren çok farklı sesler işitilmeye başlardı pasajda. O zamanlar daha ilkokuldaydım, babama yardıma giderdim okul dışındaki zamanlarda ve bu ses cümbüşü çok ho-

şuma giderdi. Bu pasajda terzi, berber, kolonyacı... farklı işler yapan insanlar çalışırdı. Bunların arasında, Ermeniler, Kürtler, Araplar, Yahudiler, Türkler vardı. Bu pasaj Beyrut gibiydi. Amin Maoluf'un romanlarını okurken sıkça bu pasajı hatırlamışımdır. Çok uluslu bir pasajdı bu. Çocukluğum ve ilk gençlik yıllarım, din, dil ve ulus açısından birbirleriyle hiçbir problemi olmayan bu topluluğun içinde geçti. Yetişme çağında insan kendiliğinden gözlemliyor belki de bazı şeyleri; gözlem yoluyla, yaşanarak elde edilen bulgularla farkında olmadan kimi sonuçlara varıyor. Çok sesli bir ortamda, Süryani şarkıları, Kürt türküleri, Arap ezgileri, farklı sesler arasında büyüyörsünüz. Bu çok seslilik insanın zihnini nasıl oluşturur, tam olarak bilemem, ama bir biçimde etkiliyor olmalı. Adana'dan başka şehirlere göre daha çok sanatçı çıkmasında bu zengin, kültürel ortamın, bu mozağin önemli rol oynadığını düşünüyorum.

İkinci olarak şunu belirtebiliriz: O yıllarda bu kültürel ve ulusal mozaik çok yakın yaşanırdı Adana'da. Büyük şehirlerde, metropollerde genellikle böyle değildir. Ermeniler belirli bir bölgede yaşarlar, Rumlar başka bölgede... Metropollerde de farklı toplulukların yollarının, ticaretlerinin kesiştiği yerler bulunur elbette, ama esas yaşam biçimi olarak bu denli yakın temas içerisinde olmaz topluluklar. Farklı kültürel kökenden gelen insanlar, bir anlamda "getto" diyebileceğimiz kendilerine has bölgelerde yaşarlar. Paris'te, New York'ta hep böyledir. İstanbul'da da böyledi. 1965'lerde İstanbul'a ilk geldiğimde Rumlar Kurtuluş'ta, Ermeniler Feriköy'de yaşırdı ağırlıklı olarak. Hayatın içindelerdi elbette, tamamen kapanmış değillerdi, iş yerleri, dükkânları ortak yer diyebileceğimiz yerlerdeydi, ama yine de bir ayrılmışlık vardı. Adana'daysa her anlamda iç içeydi farklı kültürel/ulusal kökenden gelen insanlar. Para biriktirip gidip pasta aldığım pastacı Dimitri adında bir Rum'du mesela. Adana'da, o yıllarda farklılıklar arasındaki temas hiçbir şekilde kesilmiyordu. Sentetik bir ayrılmadan çok organik bir bütünlüktü diyebiliriz. Benim çocukluğumdan önceki senelerde, '40'larda '30'larda kim bilir nasıldı? Kitaplardan oku-

duğum, büyüklerden dinlediğim kadarıyla daha iç içeymiş o zamanlar. Adana'da sanatın “derin” damarları diye bir şeyden söz ettiğimizde, şehri oluşturan kültürel mozağin “iç içe” yaşadığını vurgulamamız gerekir. Böyle bir ortam, insana sabit ve donmuş noktalardan değil geniş bir açıdan, açılardan dışarıya, dünyaya bakma imkânı verir.

Bir üçüncü etmen de, aynı şekilde zenginlik ve yoksulluğun da Adana'da çok iç içe yaşanıyor olmasıdır, benim yetiştiğim çağlarda özellikle böyleydi, halen de o zamanki kadar olmasa da benzer bir iç içe olma halinin sürdüğünü düşünüyorum. Kışkırtıcı, provokatif bir etmendir bu. Zenginliğin uzakta hayal edilen bir şey olmasıyla, her gün yanı başınızda olması başka şeylerdir. Zenginlik, okuduğunuz okulda, sınıfta, geçtiğiniz sokakta, sürekli olarak içinden geçtiğiniz bir şey olduğunda durum değişir. Adana zenginlerinin hayatı ile yoksullarının sefaleti çok yakın yaşıyordu. Bu yakınlığın da insanın zihnindeki kışkırtıcı mecrayı artırıyor olabileceğini düşünüyorum. İstanbul'da diyelim Koç ailesinin nerede, nasıl yaşadığını bilemezsiniz, ama Adana'da böyle değildi. Tepebağ Ortaokulu'nda okurken bazı arkadaşlarımızı okuldan babalarının Cadillac'ları alırdı, bizse gazoz fabrikasına şişe yıkamaya, simit satmaya ya da çıraklık yaptığımız matbaaya, berber dükkânına giderdik. Benzer şekilde bir başka iç içeliği babamın berber dükkânında yaşırdım. Bu dükkâna işçilerin, köylülerin yanı sıra şehrin bürokratları, gazetecileri de gelirdi. Şunu da belirtmeliyim, şehrin ekonomik beyninin o yıllarda attığı yerdeydi babamın dükkânı. Şehrin valisi, Ferit Celal Güven, Abidin Dino, Yaşar Kemal orada traş olurdu. Küçük-saat, Saydam Caddesi civarı. Zenginle yoksulun aynı kahvede aynı çayı içmesi, aynı tavlayı oynaması bana eski bir Çukurova türküsünü anımsatır. “Ölürse kullar ölsün / Kul kalmasın ağasız... Ağa olmadığı zaman ekmeğini nasıl yiyecek yoksullar? Güce ihtiyacı olanların türküsüdür bu. Ama sözünü ettiğim iç içeliğin nasıl yaşandığının, nasıl algılandığının da bir ifadesidir.

Kızlar için şiir

Çocukluğumun ve ilk gençliğimin geçtiği Adana'nın fonu böyle bir şeydi. Yılmaz Güney benden 13 yaş büyüktür. Yılmaz abinin yaşadığı yıllarda bu toplumsal fon daha belirgindir. Şunu da belirtmek lazım, Yılmaz Güney'in, Demirtaş Ceyhun'un, Faruk Ergöktaş'ın, Nihat Ziyalan'ın gençliklerde yaşadıkları Adana, bir başka nedenle, benim yaşadığım ortamdan farklıydı. Biz 1960 sonrasının görece özgür ortamında büyüdük, onlar özgürlüklerin daha sınırlı olduğu bir ortamda yetiştiler.

O kuşağın yaşadığı yıllar belki bizimkinden daha az özgürdü, bununla birlikte o dönemin gençliği de bu yoksunluk duygusuna teslim olmamıştır. 1950'yle 1960 yılları arasında en fazla edebiyat dergisi yayımlanan şehirlerin başında Adana gelirdi. Orta birden itibaren edebiyata çok büyük bir tutkuyla bağlanınca, bütün bu edebiyat dergilerini bulmuştum. Müthiş dergilerdi. Benden önceki kuşağın edebiyata, sanata meraklı genç insanların hazırladıkları şiir matineleriyle yetiştirmeyi diyebilirim. Yaşım çok küçüktü, ama bu gibi şeyleri kaçırmazdım. Bu sadece edebi bir merak değil, aynı zamanda bir tür şehir merakının da sonucuydu sanırım. Bizim ev şehrin dışındaydı, şehrin içi bizim için bir cazibe merkeziydi. Şehre inmek, şehirli olmak, şehri teneffüs etmek sınıf değiştirmek gibi bir şeydi. Yarı köylü bir aileydik, babam önceleri toprak işçisiydi; buna bir de Arap olduğumuzu eklemeliyim. Belki bunların da yarattığı bir kıskırtılmanın sonucunda okumaya çok meraklı bir çocuk oldum, ama aynı zamanda şehir, şehirli olmak, şehirde yaşanan, bildiğimden, gördüğümünden çok farklı olan hayat da o yaşlarda ilgimi fazlasıyla çekti. Tiyatrosuyla, şiir matineleriyle... Okuldan ya da çalıştığım yerlerden kaçırarak giderdim, başka bir deyişle şehre inerdim. Başka bir dünyaya kaçmak isterdim sanki.

Bu şiir matinelerinden birisini çok iyi anımsıyorum. Bu olayı çok sonraları Yılmaz abiye de sorduğumda, o da onaylamıştı. Bu şiir matineleri şehir tiyatrosunda yapılırdı. Şehir tiyatrosunun Muhsin Ertuğrul'un kurdurduğu bir tiyatro olduğunu

da eklemeliyim. Bu da Adana ve Adanalılar için bir şanstır. Şiir matineleri biraz da kızlarla yakın olabilmek için yapıldı. Salonun yarısında kızlar öbür yarısında oğlanlar otururdu. Edebiyat karşı cinsle yakınlaşamamanın yarattığı yoksunluk duygusuna da bir çareydi diyebiliriz. Yılmaz abinin de şiir okuyacağı bu şiir matinelerinden birisine ben de gitmiştim. Bu şiir matinesinde yaşanan olayın, Adana iklimini ve Adanalılığı daha iyi anlayabileceğimiz bir olay olduğunu düşünüyorum; Yılmaz Güney'i de aynı zamanda... O yıllarda Yılmaz Güney –o zamanlar adı Yılmaz Pütün– çok zengin bir ailenin kızına âşıkmiş, ama kız yüz vermiyormuş. Şiir matinesi yeni başlamıştı ortalık birden hareketlendi. “Yılmaz adında bir oğlan intihar etti,” dendi. Teras gibi bir yer vardı tiyatrodan. Oradan atlamış Yılmaz, ama çok yüksek de bir yer değil, en fazla iki metre. Atlayıp da intihar edilecek bir yer değil. Yılmaz abinin bir efsane olarak kendisini ürettiği bir olay olarak düşünmüşümdür bunu. Kıza bir jest yapmak için bu abartılı töreni üretmiş olmalı Yılmaz abi. Bu abartılı jestler Adanalılığın temel özelliklerinden biridir. Yılmaz Güney olmanın belki de ilk tohumlarından biridir bu. Salon birdenbire dalgalanmıştı. Unutmadığım bir sahnedir bu. Bir gün Adana’da geçen bir film çektiğimde, –kim bilir, bir Yılmaz Güney belgeseli belki de– bu sahneye de yer vermeyi yıllardır düşünürüm.

Şiir biraz da hamasetti o yıllarda. Kabaran ama yaşanmayan duyguların bir sonucuydu. Matematğin, felsefenin yaşamamasının bir sonucu belki de. Akdeniz’de bu nedenle şiir ve şarkı çoktur. Karşı cins, maddi değerler ulaşılabilir şeyler değil. Çok yakındırlar, ama ulaşamayacak kadar uzaktırlar... Adana coğrafyasında da bu yakınlıklar ve eksiklikler, belki iklimin de etkisiyle çok yoğun yaşanırdı.

Yazlık sinema okulu

Bu coşku insanın iç dünyasında durmak bilmez bir enerjidir aynı zamanda. Yılmaz Güney de böylesi bir çatışmanın, kendini ispat, kişiliğini, duygu ve düşüncelerini ifade etmenin

motorunu içinde taşımıştır o yıllarda. Kendini o topluma ait hissetmemenin de sonucudur bu. Bu yıllarda bir film şirketinde çalışmaya başlar Yılmaz abi. Yazlık sinemalar arasında film taşımaktır görevi. Adana'da o zamanlar çok sayıda yazlık sinema vardı. Adana sıcaklığında halkın akşamları yapabileceği tek şey sinemaya gitmekti. Ama filmler sinema sayısına göre az kopya gelirdi. İşte, Yılmaz abi bu film bobinlerini bir sinemadan ötekine taşırdı o yıllarda. İş buydu. Birinci bobin bir sinemada dönerken, ikincisi başka sinemada dönerdi. Birlikte çalıştığımız yıllarda bana da anlatmıştı bunu. O yıllarda sinemaya meraklı arkadaşlarla evden kaçarak sinemaya giderdik biz de. Paramız olmadığı için, sinemanın arka tarafında beklerdik. Yılmaz abi diye bildiğimiz bir delikanlı –sonradan Yılmaz Güney olacağını nereden bilebilirdik– bizi gizlice arka kapıdan sinema sahibinin haberi olmadan sinemadan içeri alırdı.

O yıllarda İstanbul gibi şehirlerde sinema sezonu yaz başında biterdi. Eski İstanbullu hayatının içerisinde yazları sinemaya gitmek yoktu. Ama Adana'da yapılabilecek tek şey yazlık sinemalarda film seyretmekti. Film dağıtım şirketleri Adana'ya kopya yetiştiremezdi. Yılda yapılan 300-400 filmin tamamı Adana'da da gösterilirdi. Ben ilkokuldayken dedemin yazlık sineması vardı. Sadece Yeşilçam filmleri değil, Türkiye'ye gelen çoğu filmi yazlık sinemalarda seyrederdik. *Potemkin Zırhlısı*'nı ilk kez Adana'da yazlık sinemada seyrettiğimi söylersem, ne demek istediğim anlaşılır sanırım. İtalyan yeni gerçekçiliğinin filmlerinin oynaması için Sinematek'e ihtiyaç yoktu. Adana'nın yukarıda saydığım kendine has özelliklerinin bir sonucu bu sanırım. Bu filmler yazlık sineması olan başka şehirlere gitmemiştir, ama Adana'ya gelmiştir. Adana, bütün bu özelliklerin yanında zengin de bir şehir ve bölgenin merkezi. İnsanların başka dünyalara açık olduğu, bu nedenle dışarı çıkmak, başka yerlere gitmek istediği bir şehir.

“Öteki”nin “dışarı” çıkma arzusu

Yine de, çok büyük bir şehir değil, sözlü kültüre dayanan bir şehir. İnsanların iyi kötü birbirlerini tanıdıkları, bildikleri, kimin, nerede, ne yaptığının duyulduğu bir şehir. Yılmaz Güney’in *Yeni Ufuklar*’da bir hikâyesinin yayımlandığını ve hakkında dava açıldığını biz Adana’da duyar ve bilirdik mesela. O zamanlar bu gibi şeyler hemen duyulur, yayılırdı. Yılmaz, o hikâyesinde Adana’da çok yakından gördüğü, bizzat yaşadığı sınıf farkını bir hikâyeyle anlatmıştı. O zamanki ceza kanununa göre yargılandı ve mahkûm oldu. Bu Yılmaz abinin iktidardan yeddiği ilk darbedir. Sonraki yıllarda, 1963’te bizim Adana’da kurduğumuz, köylere gidip tiyatro oynadığımız bir grubumuzun başına gelen olay da bizim için, Yılmaz abininki kadar ağır olmasa da, bir darbeydi. Bazı şeyleri idrak etmemize vesile olan bir darbeydi diyebilirim. Anlamadan bilmeden Harold Pinter gibi yazarların oyunlarını oynardık. Memet Fuat, *De Yayınları*’nda hangi oyunu yayımlarsa, o kitabı alır, oynamaya çalışırdık, pek de anlamadan, bilmeden. Bir keresinde, Mersin’in bir köyüne, Aslanköy’e gitmiştik arkadaşlarla. Orada Beckett’in *Godot’yu Beklerken* isimli oyununu oynamıştık. Biz de çok anlamıyorduk ne oynadığımızdan, ama jandarmalar hiçbir şey anlamamışlar, “Ne bu Godot, komünizm mi?” diyerek bizi alıp götürmüşlerdi.* Böyle bir iklimdi Yılmaz Güney’in de yetiştiği iklim. Yoksunluk içerisinde, ama zenginliklerle iç içe.

Bir de Adana’nın külhanbeyleri çok meşhurdu o zamanlar. Bu külhanbeylerden birini, “Karikatür Turan” adındaki bir adamı çok iyi anımsıyorum. Çok güzel giyinir, şehrin caddelelerinden efsanevi bir yürüyüşle geçerdi. Biraz da Robin Hood’vari biri olduğu söylenirdi. Mafya gibi bir şey değildi. Ahlak konularında bir kahraman olarak görülürdü. Bir sorunu şiddetle, döverek çözerlerdi o zamanın külhanbeyleri. Kahve

(*) Bu yazıyı yazdığım günlerde gösterime giren Pelin Esmer’in *Oyun* adlı belgeselini izlerken çok duygulandığımı belirtmeliyim. Aslanköy’ün kadınları bir araya gelip bir tiyatro oyunu oynamışlar, Pelin Esmer de bu köylü kadınların hayatını filme çekmiş. Belki doğrudan Adana değil, ama Aslanköy de en azından Çukurova’nın bir parçası.

falan işletirlerdi, asıl gelirleri buydu. Bir keresinde Yasin Usta'nın kebabçısında –o yılların en ünlü kebabçılarından biriydi Yasin Usta, iki metre boyunda kapı gibi bir adamdı– birisini Karikatür Turan ve adamlarının jiletle “çizdiklerine” şahit olmuştum. Cumartesi geceleri berber dükkânları çok geç saatlere kadar çalışırdı. Ben de babamın dükkânında çalıştığım için, cumartesi geceleri bu cinayetleri görmüşlüğüm vardır. Adana erkekleri cumartesi gecesi pavyona, düğüne, benzeri yerlere giderler, gitmeden önce de tıraşlarını olurlardı. Kebabçı dükkânları da kaynardı aynı şekilde. Yasin Usta'nın dükkânında neredeyse ayda bir olay olur, birileri yaralanır, öldürülürdü.

Bu külhanbeyi tipi Yılmaz abinin zamanında daha çoktu sanırım. Sonraki yıllarda bu kabadayılık kaçakçılığa, mafyatik şeylere dönüştü. O zamanlar yiğitlikle eş anlamlı bir şeydi. Sonraları zorbalıkla eş anlamlı oldu. Yılmaz abi bu tipleri daha yakından da tanımıştır. Yılmaz Güney, yaşıtı, edebiyatla ilgilenen öbür gençlerden farklıydı. Orta sınıftan değildi. O geceleri de özgürdü, pavyonlara, meyhanelere girer çıkardı. Adana'nın gece hayatını daha iyi tanıdığını, bu gibi yerlere daha ortaokul, lise yıllarında girip çıktığını sonraları kişisel sohbetlerimizde anlatmıştır.

Şiir, şiddet, mizah

1965'li yıllarda bir tür “bağımsız sinema” Yılmaz Güney'le, onun bu Adanalı külhanbeylerden esinlendiği karakterin anlatıldığı filmlerle başlamıştır diyebiliriz. Yeşilçam'ın çok güçlü şirketleri vardı o zamanlar, Erman Film, Acar Film gibi. Eski büyük prodüktörler, onların yaptıkları filmlerin kalıpları belliydi, aile filmleri yapıyorlardı. Bunların dışında da küçük küçük şirketler vardı. Onlar o aile filmlerin dışında sokaktaki genç adamlara, sokak erkeklerine hitap eden filmler üretirlerdi. İşte onların başını Yılmaz Güney çekti. Yüze yakın film yaptı. Bu filmler için ilk bağımsız filmlerdir diyebiliriz. Büyük şirketlerin dışında oluşan şeylerdi. O zamanlar o büyük film

şirketleri Yılmaz'ın filmlerini sokmazlardı piyasaya, dağıtıma da hâkimdiler. Oynayacak salonları zor bela bulurdu, onun ya da o küçük şirketlerin başka filmleri. Bu anlamda Yılmaz Güney ilk bağımsız sinemacıdır, ama *Umut* filmiyle değil, ondan önce yaptığı macera filmleriyle de öyledir. O yüze yakın filmle Yılmaz Güney, seyirciyle müthiş bir diyalog kurmuştur. Adana'dan getirdiği detaylar, o namuslu, ahlakçı diyebileceğimiz kabadayı, kötülere karşı adalet dağıtan adaletçi kabadayı tipi çok ilgi gördü. '60'lı yıllar Türkiye'de ekonomik uçurumların giderek daha da keskinleştiği yıllardı. Sokak gençliği de aradığı şeyin cevabını böylece sinemada bulmuştur. Bu filmlerin gördüğü müthiş ilginin başlıca nedeni budur.

Yılmaz Güney'in bu macera filmlerinden söz etmişken şunu da belirtmeliyim. Son yıllarda Amerikan sineması Tarantino adında bir yönetmen çıkardı. Gerçekten farklı bir dili var Tarantino'nun. Bu filmler araştırılsa ve Yılmaz Güney'in birkaç filmiyle sinema dili, filmlerin ambiyansı açısından karşılaştırılsa, Tarantino'nun bütün dünyaca alkışlanan sinemasını Yılmaz'ın daha 1965'lerde yaptığı görülecektir. Hem sinematografik anlamda hem de karakterlerin inşası açısından benzerlikler olduğunu düşünüyorum. Anarşist diyebileceğimiz, klişe dışı diyebileceğimiz bir sinemadır her ikisi de. Tarantino sinemasının şu dört özelliğini, anti-kahramanları, mizahı, şiddeti ve gizli şiiri Yılmaz'ın o dönem filmlerinde de görürüz. Bunu dünyada ilk yapan Yılmaz Güney'dir. Sonradan Uzakdoğu sinemasında gördüğümüz kimi şeyler, tuhaf geçişler, sahne sek-meleri Yılmaz Güney'in o dönem filmlerinde de vardır. Üstelik Yılmaz Güney o zamanlar ne Uzakdoğu sineması bilirdi, ne de doğru dürüst Amerikan sinemasını incelemişti, ama var olan sinemanın dışında birşeyler yapmak istediği için bu farklı filmleri çekebilmiştir.

1965'te İstanbul'a geldiğimde sinemaya değil, tiyatroya meraklı bir gençtim. Tiyatroya orta birde Adana'da başlamıştım, şehir tiyatrosunda. Maaş da alırdım. Sonraları Nihat Ziyalan'la beraber de oynadık kimi oyunlarda. Lisedeyken Adana Şehir Tiyatrosu'nun kadrolu, profesyonel oyuncusuydum. O

yıllarda İstanbul'da bir Gençlik Tiyatrosu vardı. Şimdi aklıma za gelebilecek pek çok başarılı oyuncunun –Cüneyt Türel, Genco Erkal vb.– yetiştiği bir yerdi. İstanbul'a gelir gelmez o gruba katıldım. Onlarla çok önceden tanışmıştım, Adana'dayken. Lise birde ya da ikideydim, bir afiş gördüm Adana'da. Bilmemne pandomim grubu Ağba Oteli'nde. Oğuz Aral yönetiminde Gençlik Tiyatrosu... Anımsadığım kadarıyla Üstün Korugan ve Osman Arolat vardı oyuncular arasında, bir pandomim sahnelemişlerdi. Ağba Oteli'nin en üst katı pavyon gibi bir yerdi. Orada sahnelemişlerdi bu gösteriyi. İşin ilginç Adana Savcılığı bu oyun hakkında soruşturma başlattı, on yıl kadar sürdü davaları; komünizm propagandasıyla suçlanmışlardı. İstanbul'da yüzlerce kez oynadıkları oyun Adana'da suç olarak algılanmıştı. İzlemeye gittiğimde bu grupla tanışmıştım. İstanbul'a gelince de bu grupla çalışmaya başladım. Aydın Engin de o zamanlar tiyatrolarda oynuyordu. Gümüşsuyu'nda bir evde kalırdı. O zamanlar sanatçılar barlarda falan toplanmazlardı, evlerde toplanırlardı. Herkes yemeğini içkisini getirir, yirmi otuz kişi muhabbet ederlerdi. O yıllarda sanat dallarının birbiriyle etkileşimi vardı, bunu da belirtmeliyim. Tiyatrocu, sinemacı, edebiyatçı hep beraber olurlardı. Aydın Engin'in, Oğuz Aral'ın evinde parti olurdu, –parti demezdik aslında bunları, “toplanalım” der bir araya gelirdik– oraya sinemacı da gelirdi, edebiyatçı da, müzisyen de. Böyle bir iç içelik vardı. Bir tiyatrocu hem edebiyat okur hem sinema izlerdi örneğin. Sinemacı da hem tiyatroyu hem edebiyatı takip ederdi.

Böyle bir toplantıda, çocukluğumdan tanıdığım Yılmaz abiyi gördüm. Aydın Engin'in evindeydik. İçeri girdi, “Lan, senin Allahın yok mu Aydın, nerde senaryo?” dedi. Aydın, Yılmaz'ın akranıdır. Yirmi otuz kişi vardık. Ne yalan söyleyeyim, içimden “Bu adam da gitti macera filmleri çekiyor,” gibisinden birşeyler geçirdim. Bir iki silahlı birşeyler de yapmıştı o zamanlar. Meğer Aydın senaryo yazıyormuş, sahne sahne. Sette senaryoyu bekliyorlarmış, Yılmaz abi kalkıp gelmiş. O zamanlar bu gibi filmler beş günde falan çekilirdi. Biz Yılmaz abiyile ko-

nuşurken Aydın içeri geçti on dakikada daktiloda birşeyler yazdı, Yılmaz Güney de yeni yazılan sahneyi aldı. Bu arada tanıştırıldık. “Bak bu da Adanalı,” dediler. Ben de ona yazlık sinemada bizi içeri gizlice nasıl aldığını anımsattım. Duygulandı ve beni sete çağırdı. Filmlerinde oynamayı önerdi tiyatrocı olduğumu öğrenince.

Kanlı edebiyat

Yılmaz abi o zamanlar İstanbul’daki entelektüel camıyla pek içli dışlı değildi. İstanbul’a ilk geldiğinde bir iki görüşmüş, ama onun derdi sinema olduğu için geri çekilmiş. Vedat Günyol’un Narmanlı Han’daki ofisinde de kalmış bir süre. Çok ilginç bir fotoğrafı vardır Yılmaz abinin. Arkadaşlarıyla Yumurtalık plajına gitmişler, Özdemir İnce, Nihat Ziyalan ve Yılmaz Güney. Orada poz vermiş. Zapata gibi bir pozdur. Bu resim birşeylerin doğuştan olduğunu gösterir bize. Fotoğrafın üzerine “Vedat Günyol’a saygılarımla,” yazıp gönderiyor. O sıralar hikâyeler yazmaya başlamış, *Yeni Ufuklar*’a göndermiş. Vedat Günyol bunu anılarında da yazdı. Bu fotoğrafla birlikte bir de hikâye göndermiş Yılmaz Güney Vedat Günyol’a. Hikâye de güzel, ama bu fotoğrafı çok beğenen Vedat Günyol, hikâyeyi hemen yayımlamış. Fotoğraftan farklı bir adam olduğunu sezmiş Vedat Bey. Burada şu da bana her zaman ilginç gelmiştir. Yumurtalık’ta çektiği bu fotoğraf Yılmaz Güney’in hayatının birinci döneminin sona ermesidir. Ama aynı Yumurtalık yıllar sonra hayatının ana kulvarını değiştirecektir.

İstanbul’a gelince doğrudan Vedat Günyol’un yanına gitmiş. O dönemde yazdığı hikâyelerden birinden yargılanıp mahkûm da oldu. Yılmaz Güney’in okuduğu okullar diyebileceğimiz, yeteneğine ve Adana’ya, böylece bir üçüncüsü eklenir: Cezaevi. Edebiyatı da ekleyebiliriz. Bir insanı insan yapan yapı taşlarıdır bunlar. İstanbul’da kalacak yeri olmadığı için bir süre *Yeni Ufuklar*’ın ofisinde kalmış Yılmaz abi. Burada edebiyat dünyasıyla, A dergisi çevresiyle tanışmış. Beyazıt’taki kahvelerde, Baylan’da bu edebiyatçılarla beraber olmuş, ama sıkılmış

oralarda. Onun tutkusu sinema. Bir gün Vedat Günyol, Yılmaz abiyi Yaşar Kemal'le tanıştırmış. Yaşar Kemal de onu Erman Han'ın önüne çağırıp, "Kapıda bekle beni," demiş.

Yılmaz abi üç saat önce gelip üç saat Yaşar Kemal'i beklemiş karşı kaldırımında. Yaşar Kemal Atıf Yılmaz'la birlikte gelmiş. O sıralar Atıf Yılmaz, "Bu Vatanın Çocukları"nı filme çekiyor. Prodüktör de Hürrem Erman. Yaşar Kemal'le Atıf Yılmaz prodüktörle konuşmaya geliyorlar o gün. Yaşar Kemal, Yılmaz Güney'i görünce, "Aaa, oğlan gel buraya" diye sesleniyor, sonra dönüp Atıf Yılmaz'a, "Bunu oynatacaksın," diyor. Yukarı çıkıyorlar, yukarıda Erman Film'in genel müdürü Şeref Gür var. Atıf abi, Yılmaz Güney'i görünce beğeniyor, filmde küçük bir rol veriyor Yılmaz Güney'e. Senaryoya da yardım ediyor aynı zamanda. Böylece sinema dünyasına giriyor. Bir süre sonra Yılmaz abi, Yeşilçam'ın büyük prodüktörlerinin başrolleri güzel fizikli adamlara verdiğini fark ediyor ve yukarıda sözünü ettiğim küçük şirketlerle görüşmeye başlıyor. Sözünü ettiğim, kendisinin de kimi özelliklerini bizzat yaşadığı, Adana'da görüp tanıdığı kabadayı figürünü yaratıyor. Yılmaz Güney bu delikanlı figüre göre bir hayli politik biri, ama bu filmlerde politikayı doğrudan kullanmamıştır. İrfan Atasoy vardır, o da Adanalıdır. O da sinemaya meraklı, hem oyuncu, hem yönetmen, hem senarist. İstanbul'a Yılmaz abiden önce gelmiş. Kendinin yazıp oynadığı filmler çekiyor. İrfan Atasoy da Yılmaz Güney gibi, tipik bir jön fiziğine sahip değil. Ama onun çektiği filmler Yılmaz abinin filmlerinin başarısını göstermiyor. Yılmaz abinin filmleri çok özgün. Eleştirmenler Yılmaz Güney'in bu dönemde çektiği filmleri biraz küçümserler, "vurdulu kırdılı filmler" derler, ama bence bu filmler de birer "Yılmaz Güney filmi"dir. Çukurova'nın yiğitlik kavramı bu filmlerde Yılmaz Güney'in diliyle ifade edilmiştir.

Sokak adaletinin efsanesi

Bu filmlerle Yılmaz abi bir idol haline gelir. Bunun bir nedeni bu filmlerin sokaktaki genç adamın adalet arayışının bir ifa-

desi sayılabilecek olmasıdır. Öte yandan, Yılmaz Güney'in yüzü herkese yakın gelen bir yüzdür. Oysa o yılların jönleri öyle değildir. "Çirkin Kral" derler, ama çok güzel bir adamdı Yılmaz abi. Kameranın çok sevdiği türden, ışık içinde bir yüzdür onun yüzü, ama aynı zamanda sokaktaki genç adamların kendilerini de benzetebilecekleri bir yüzdür. Idol haline gelmesinde bir etken de, seyircinin Yılmaz Güney'in yaşadığı ile yaptığının bir olduğuna inanmasıdır. Öyledir de... Seyirci bu filmleri izlerken, gazetelerden Yılmaz Güney'in gerçek hayatındaki "vurdu kırdılı" işlerini de öğreniyordu. Bu durum da onun "idol" olmasının bir nedenidir. Nitekim hayatının seyri- ni değiştiren Yumurtalık'taki olay da ilk filmlerinin sahnelen- mesi gibidir. Tuhaf bir bütünlük vardır Yılmaz abinin haya- tında. Efsanevi başka sanatçıların anlattıklarıyla yaşadıkları arasındaki farklılık seyircinin, okurun gözünde inanılabilirlikla- rını zedelemiştir. Ama Yılmaz Güney'i her zaman benimse- mişlerdir.

1968'te *Umut*'u çeker Yılmaz abi. Çok güçlü olduğu bir dö- nemdir, ekonomik anlamda da güçlüdür. Gerçi onun parayla ilişkisi kapitalist anlamda rasyonel olamamıştır. Zamana ve paraya rasyonel olarak hâkim olmamıştır hiçbir zaman. Her şeye rağmen feodal bir yanı vardı. Yapımcılığı da sezgiseldi, parayla ilişkisi de... *Umut*, Adanalı bir filmidir, ama aynı za- manda evrenseldir. Bu filmde Yılmaz Güney'in vizyonundaki evrenselliği de görürüz. Film Adana'da geçer, çok iyi tanıdığı insanları anlatır. Çukurova insan ikliminin sinema yoluyla an- latılmasını görürüz bu filmde. İtalyan Gerçekçiliği'nden, Latin Amerika'nın büyülu gerçekçiliğinden, Yeşilçam'ın melodram dünyasından farklı bir biçimde anlatır hikâyeyi bu filmde. İfa- de tarzı olarak, sinema dili olarak çok farklı bir filmidir *Umut*. Bu film çok iyi bir yapımcının elinde olsa bütün dünyayı sar- sacak bir film olurdu o yıllarda. Kült film olurdu. Bugün de bence kült bir filmidir, ama nedense sinema okullarında böyle değerlendirilmez. Sinema okullarının ihanetidir bu! Kendi ya- ratıcılarımızı pek görmemiştir bu sinema okulları. Bu nedenle son otuz yılın sinema okullarında okuyanların başucu filmi

değildir *Umut*. İthal, sömürgeci kültürle eğitilmiştir öğrenciler sinema okullarında. Diliyle, iklimiyle, ambiyansıya, oyunculuğuyla o yıllarda dünyada çekilmiş en iyi elli filmin arasına rahatlıkla girebilecek bir filmidir *Umut*. Adana'dan yola çıkar bu filmde Yılmaz Güney, ama bütün gezegeni kucaklayan bir film çıkar ortaya. O coğrafya, o mizansen, o iklim hem Çukurovalıdır hem de evrenseldir. Filmin kahramanı Cabbar, mağdurdur, mazlumdur, ama Yılmaz Güney onu hiç acındırmaz, yığittir her şeye rağmen, kabadayı anlamında değil, ama hayatta mücadele anlamında yigit biridir Cabbar. Hayata karşı öfkesi dinmez Cabbar'ın.

Umut gişede başarılı olamamıştır bununla birlikte. Cannes'ın programına alındığı halde başarılı bir gişe yapamamıştır. Filmin Cannes'a gitmesi de ayrı bir maceradır. Tuncel Kurtiz'le Arif Keskiner gizlice götürmüşlerdir *Umut*'u Cannes'a. *Umut*'un gişe başarısızlığından sonra, seyirciyi de kucaklayan, ama kendisini de ifade edebildiği filmler çekmiştir Yılmaz Güney. *Umutsuzlar*, *Ağıt* gibi filmlerde, karakterler de sinema dili de hep bu izleği takip etmiştir. Yine yigitlik, kabadayılık, çıkışsızlık vardır bu filmlerde. Hem seyirciyi kucaklayan, hem de kendini ifade etmeye çalıştığı, "ortada filmler" diyebileceğim filmlerdir bunlar. Bir dönem de Sergio Leone'den "spagetti western"lerinin en ünlüsü olan *İyi, Güzel, Çirkin*'den etkilenmiş filmler çekmiştir. Bu filmlerde Yılmaz abi, popüler starlığı, idollüğü sürdürürken bir yandan da kendi sinema dilini kurma peşindedir.

Aslında Yılmaz Güney, Adana'ya pek bakmamıştır. Kendisine bakmıştır. Biraz abartılı olacak, ama kendisi de Adana'nın bir ürünü olduğu için Adana'ya bakmıştır diyebiliriz. Bir tek *Umut*'ta Adana vardır. *Umut* dışında, Adanalı kabadayılığın, yigitliğin ifadesi olan macera filmleri dışında –ki bunlarda Adana çok dolaylı bir biçimde ifadesini bulur– Adana'ya baktığını söyleyemeyiz. Adana'ya bakıp filmler yapmamıştır. Sonraki filmleri büyük hikâyelerdir, geniş coğrafyalara yayılmış filmlerdir. Orhan Kemal'in Adana'ya ve Yaşar Kemal'in Çukurova'ya bakışına benzer bir bakışı yoktur Yılmaz abinin.

Yılmaz Güney alt kesimden geliyor, babası bürokrat ya da toprak ağası değil, bu yüzden “dışarı” çıkmak istiyordu. Çıkıp dışarıdan bakmak istiyordu. Öfkesi ve politikası nedeniyle bunu dilediğinde başaramamıştır. Orhan Kemal Adanalının hayatını çok iyi anlatır, çünkü dışarıdan bakabilir. Çektiği bütün yoksulluğa ve yoksunluklara karşın Orhan Kemal, Batılı olmayan manada bir burjuvadır aslında, köklü bir aileden gelir, babası çok önemli bir şahsiyettir. Orhan Kemal bu anlamda dışarıdan bakabildiği için Adana’yı ve Adanalıyı çok iyi tespit edip adeta bir zabıt kâatibi gibi anlatabilmiştir. Yalın ve sahici bir gerçekçilik vardır onun eserlerinde. Yaşar Kemal’deyse çok farklı bir şey vardır. Çukurova kırının büyüğü gerçekliğini destan dilini ve mitik dili kullanır.

12 Mart’ta bir büyük darbe daha yer Yılmaz abi, yeniden cezaevine düşer, Mahir’lere yardım ettiği iddiasıyla. O yıllarda cezaevinden bana gönderdiği mektuplarda tahliye olduktan sonra birlikte çalışmayı önermiştir. Ben de o yıllarda tiyatroyu bırakmış, kısa filmler yapıyordum.

Yol ve *Sürü* gibi büyük bir filmleri yazabilmesinde Yılmaz Güney’in 12 Mart sonrasında cezaevinde yaşamış olmasının etkileri vardır diye düşünüyorum. Çok farklı şeyler içeride ve dışarıda olmak. Cezaevi deneyimi Yılmaz abinin “dışarıdan” bakabilmesinde önemli bir etkindir bence. Onlarca mahkûmla birlikte yaşıyor, büyük bir gözlem gücüyle onların hayatlarını izliyor, bunların hepsi özellikle *Yol*’a yansıyor. *Yol*’un başarısında senaryonun güçlülüğün etkisini kimse yadsıyamaz, ama yeri gelmişken vurgulamak isterim, *Yol* Şerif Gören’in yönettiği bir film, pek değeri bilinmemiştir, ama *Yol*’un başarısında Şerif’in büyük payı vardır.* Yılmaz Güney’in romanlarında ve

(*) Yılmaz Güney’in filmlerini yurtdışında pazarlamak isteyen bazı yabancı dağıtıcılar, Yılmaz Güney’in bu filmleri cezaevinden yönettiği “efsane”sini uydurdular. Bu gibi efsanelere pek düşkün olan Batılılar gibi biz de buna inandık. Doğrusu, bir film onlarca insanın ve pek çok cihazın bulunduğu sette yönetmen tarafından çekilir. Bu filmlerin hikâyeleri çok güçlüdür, ama bu filmleri tanımlamak istediğimizde, “Yılmaz Güney’in senaryosunu yazdığı Şerif Gören’in ya da Zeki Ökten’in yönettiği film” olarak tanımlamamız daha doğru olur. Bu efsane nedeniyle bu iki önemli yönetmenin hakkı yenmiştir. Bu efsa-

filmlerinde belirleyici olan şeylerin başında “sertlik” gelir. Bu “sertliği” ilk gençlik yıllarında Adana’da ve sonraları da cezaevinde çok iyi gözlemlemiştir.

1974’te tahliye olduktan sonra bir süre birlikte çalıştık Yılmaz abiyle. *Arkadaş*’ta kısmen asistanlık yaptım. *Arkadaş*, hikâyesiyle Yılmaz abinin burjuvaziye bakışının bir tür ifadesidir. Hikâyede bir hamlık vardır, *Umut* öncesi macera filmlerinde de benzer bir hamlık vardır, büyük hikâyeler değillerdir. *Umut* farklıdır. *Umut*’ta çocukluk zihnine gitmiş ve büyük hikâyesi olan bir film çekebilmiştir. *Arkadaş*’ın hamlığı burjuvaziyle politikayı buluşturma iddiasında olmasından kaynaklanır, ayrıca Yılmaz’ın bu dünyayı bilmemesinden...

Sonraki dönemde benden pamuk işçileriyle ilgili bir senaryo yazmamı istedi. Bunun üzerine 1974’ün Nisan’ı olmalı, Urfa’ya gittim, elimde kamera, teyp. Oradan bir pamuk işçisi gibi Çukurova’ya indim. Adana’ya indiğimde aileme bile geldiğimi söylemedim, orada da çalıştım. Haziran başında İstanbul’a elimde beş altı tane hikâye taslağıyla döndüm. Yılmaz abi bu hikâyelerden birisini begenecek ve ben de senaryosunu yazacaktım. Sonra birlikte çekecektik. *Arkadaş*’ın teknik işlerinin yapıldığı zamanlardı. Bayramoğlu’ndaki yazlığında ziyaretine gittim Yılmaz abinin. Yazlıkta otuz kadar insan vardı, çoğu o dönem Türkiye’nin politik entelektüelleri diyebileceğimiz insanlar, Murat Belge, Hüseyin Baş, Onat Kutlar vs. Yılmaz abi artık yüzde seksen politikanın içerisindeydi, ama sinemayla ilgili büyük de bir ütopyası vardı. Büyük bir şirket kurmayı planlıyordu. Yazlıktayken bir türlü fırsat bulup benim hikâyeleri konuşamadık. Yazlıktan döndükten sonra da günlerce peşinde koştum. “Gece 12’de gel, konuşuruz,” derdi, gece yarısı Levent’teki evine giderdim, konuşalım diye, gene konuşamazdık. “Dündar Kılıç’ın gece kulübü açılıyor, oraya gidelim,” derdi ya da başka bir yere çağırırdı, kalkar giderdik birlikte, ama hikâyeleri konuşamazdık.

Ağustos ortası gibi bir gün, “Hadi gidiyoruz film çekmeye,”

nenin yayılmasında ve tartışılmaz biçimde inanılmasında Yılmaz Güney’in “büyülü” kişiliğinin de etkisi olmuştur.

dedi. Daha hikâyeleri konuşamamıştık. Bunu hatırlattığımda, hikâyeleri bir kasete okumamı söyledi. Adana'ya Fatoş Hanım'la birlikte arabayla gideceklerdi, arabanın teybinde kaseti dinleyeceğini söyledi. Adana'da buluşunca sordum, arabada da dinleyememiş hikâyeleri. Otelden çıkıp her gün pamuk tarlalarına gitmeye başladık. Tam pamuk mevsimi. Gittiğimiz her tarlada yüzlerce Kürt toprak işçisi Yılmaz abiyi tapınır gibi karşılıyorlardı. Böyle bir şey tahayyül edemezdim, “tapınma”dan başka bir kelimenin o sahneyi ifade edebileceğini sanmam. Her gittiği yerde pamuk işçilerine armağanlar götürürdü. Saatler, gömlekler uçuşurdu tarlada... İşin ilginç paraca çok birikimi de yoktu, ama çok güçlüydü. Çekeceği film için gereken para hemen bulunurdu. Sinemamızın tek starı oydu. Yapımcının kulu olmayan yegâne star oydu. Yapımcıların müdahale edemeyeceği kadar güçlüydü.

O günlerde de benim hikâyeleri konuşamadık. Gündüzleri tarladayız, akşamları şehre dönüp kafa çekiyoruz. O zamanlar Adana'nın belediye başkanı Ege Bağatur, Yılmaz abinin çocukluk arkadaşı, akşamları onunla, başkalarıyla Adana kebabçı meclislerinde buluşup mavra* yapıyoruz, ama hikâyeleri bir türlü konuşamıyoruz. “Ben çekerken yazarım hikâyeyi, sen dert etme,” dedi sonunda.

Filmlerin çekimine başladıktan birkaç gün sonra Yumurta-lık'taki o olay oldu. Çok sevdiğim bir hikâyem vardı, “Endişe” isminde. Gündüzleri Şerif Gören'e asistanlık yapıyor, geceleri de senaryoyu yazıyordum. *Endişe* öyle yazıldı, ama ticari nedenlerle Yılmaz abi filmin senaryo yazarının Yılmaz Güney olarak lanse edilmesini rica etti, ben de severek kabul ettim bunu. Pek değeri bilinmemiş güzel bir filmdir *Endişe*, gerek Şerif Gören'in yönetmenliği, gerekse Erkan Yücel'in oyunculuğu çok başarılıdır.

1974'te bu olaydan sonra cezaevine girince güçlü bir hikâye etme gücü edindi. Cezaevinde insana ve hikâyeye dışarıdan da

(*) Orhan Kemal, “mavra yapma”yı, *Eskici ve Oğulları* adlı romanında bir dipnotla açıklar. Şöyledir bu dipnot: “Seyhan Nehri kenarında, sebze bahçelerine nehirten su veren büyük dolaplar. Dönerken gıcır gıcır inlerler susmamacasına. Traşı fazla uzatanlara Adana'da, 'Mavrayı kes!' derler.” – ed. notu.

bakabilme yeteneğini geliştirdi ve sonraki büyük filmlerinin hikâyeleri bu nedenle öncekilerden çok güçlüdür. Dışarı gittikten sonra da bir anlamda cezaevine vefa borcunu ödedi *Duvar*’la. Çok sert bir filmidir o da. Yukarıda da söz ettim, sonraları Uzakdoğu ve Latin Amerika’da revaçta olan sert sinema dilinin ilk başarılı örneklerinden biridir *Duvar*. *Duvar*’ın hikâyesi de çok güçlüdür. Özel bir filmidir.

Ne var ki, oyunculuğu, sinemadaki cesareti, dili, iklimi, sinemacı tavrı, sinemanın klişelerini kırma mücadelesiyle ilk ve tek gerçek starımız Yılmaz Güney’in hayatı ve kaderi –Nietzsche’nin dediğı gibi, “insanın kişiliğı kaderidir”– cezaevine düşmesi ve erken ölümüyle yarım kalmıştır.

Adana ve Orhan Kemal

BEHÇET ÇELİK

*“Gece rüyamda, güneş vurmuş bir portakal bahçesi,
altın kanatlı kuşlar, gümüş ışıltılı bir ırmak gördüm.”*

Avare Yıllar’dan aldığım bu cümle, Orhan Kemal’in roman kahramanının bilinçaltındaki mutluluğun resmi. *Avare Yıllar*’ın kahramanı günler, haftalar süren bir gerginliğin ardından bir parça rahatladığı günün gecesinde görür bu rüyayı. Bir Adanalı rüyasıdır bu aynı zamanda. Adana, hem bir cennet rüyasıdır, hem de cehennemdir. Orhan Kemal’in romanlarında Adana daha çok cehennemi yüzüyle karşımıza çıkar, ama satır aralarında Adanalıların Adana’dan neden vazgeçemediklerini de rahatlıkla görürüz.

Orhan Kemal’le Adana’yı gezmek

Orhan Kemal’in arka planında Adana’nın bulunduğu romanlarının çoğu, bir biçimde birbirine bağlanır. *Vukuat Var*’ın kahramanlarından elci Şehmuz, *Bereketli Topraklar*’da şöyle bir görünür. Roman kahramanları aynı yerlerde dolaşırlar. Cep-leri biraz para gördü mü, Kuruköprü’deki Giritli’nin meyhanesine atarlar kendilerini. Aynı fabrikada, Milli Mensucat’ta çalışmışlardır.¹ *Cemile*’nin erkek kahramanı kâtip Necati, *Baba*

1 Refik Durbaş, *Sabah*’ta 01 Nisan 2005’te yayımlanan, “Orhan Kemal’in Anıları da Ölüyor” başlıklı yazısında “Milli Mensucat Fabrikası”nın kaderine terk edil-

Evi'nin, *Avare Yıllar*'ın, *Dünya Evi*'nin isimsiz kahramanının birkaç yıl sonraki, evlenmiş hali değil midir biraz da? En azından maaşları aynıdır: 24 Lira 95 Kuruş. Sevdikleri kadın Boşnak muhaciridir... Orhan Kemal'in karısı Nuriye Hanım'ı andırır bu romanlardaki kadınlar. Orhan Kemal'in oğlu Işık Öğütçü şunları söyler bu konuda: "Annem Yugoslav göçmeni. Milli Mensucat Fabrikası'nda dokuma işçisi. Babam iki yıl peşinde koşuyor. Annemin de gönlü var tabii. Babam sonunda gider kendisi ister dedemden. 1937'de evlenirler ve o anılar *Cemile* romanına konu olur."² Bu romanların kahramanı, aynı sokaklarda yürür, aynı meyhanede sevdiği kadının geçmesini bekler. Aynı bakkalın veresiye defterine yazdırırlar borçlarını...

1930'ların 1940'ların Adana'sını tanırız Orhan Kemal'in romanlarında. İşçi mahallelerini, çırçır fabrikalarını, işsiz güçsüz, yoksul delikanlıların top oynadıkları, dolaştıkları yerleri... Şehrin zengin mahallelerine, şehrin dışındaki çiftliklere de uzanırız arada. Şehir Kulübüne girip kulak misafiri oluruz şehrin siyaset erbabına. Yine de en çok o zamanlar Adana'nın "şehir merkezi" sayılan Kuruköprü ve civarını tanırız.

Dünya Evi'nin girişindeki şu bölüm, pamuk tarlalarından şehre giriştir bir bakıma:

Karşıda şehir. Uzakların alacakaranlığında minareleri, çatıları, damlarıyla enginli, yüksekli, kapkaranlık yaslanmış. Bir yerlerde birisi eli kulağa atmış, bir gazel tutturmuştu. (...) Tozlu yoldan yan yana, ağır ağır yürüyorlardı. İki yanlarında beyaz beyaz patlamış pamuklar, yukarıda yıldız dolu gök, yusuvarlak ay. Uzaklarda yanık gazel. Karşıda fabrikanın upuzun bacası. İşçi mahallesinin ortasından, karanlığa dimdik uzanmış, geceye beyaz dumanlar salıyordu.

Sonra mahalleye girdiler. Yıkıldı yıkılacak evler, dar, eğri sokaklar, şif denilen kurumuş koza kabuğu ateşinin genzi yakan dumanı. Pencereleler, aydınlık karanlık pencereleler. İhtiyar öksürükleri, çocuk viyaklaması...

diğini, neden bir Orhan Kemal müzesine dönüştürülmediğini sorar. Bu soru yanıtını hâlâ bekliyor.

2 *Adana Haber* - 25-26 Kasım 2005 - Recep Ünal / Işık Öğütçü.

Adana çırçır fabrikası, 1940'lar (Bahtiyar İstekli arşivi).

Orhan Kemal'in Adanalı işçileri anlattığı romanlarının çoğu bu işçi mahallesinde geçer. Mahalleyi, evleri, sokakları uzun uzadıya tasvir etmez, yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi, can alıcı bir koku, birkaç ses mahalleyi görmemize, havasını solu-mamıza yeter. Adana, elbette bu mahalleden ibaret değildir. Aynı romanın kadın kahramanıyla birlikte işçi mahallesinden çıkar zengin muhitlerine uzanırız şehrin.

Çarşı yolundan değil de arkalardan dolaşarak caddeye çıktı. Tozlu geniş cadde bağlara uzanıyordu. Arada hızla geçen pamuk balyaları yüklü kamyonların kaldırdığı toz bulutları havada dakikalarca asılı kalıyor, etraf siliniyordu. (...)

Asfalta çıktı. Fabrika sahibinin beş katlı apartmanı birden olanca heybetiyle beliriverdi.

Kadının sapmadığı çarşı yolu Kuruköprü civarına çıkıyor-dur. O zamanların Adana'sının merkezine. Romanların çoğun-da "çarşı" diye sözü edilir şehrin bu kısmından. *Bereketli Topraklar*'da Kuruköprü civarı şöyle anlatılır:

Şehrin en işlek yerlerinden biri olan Kuruköprü'ye gelince Köse Topal'ı unuttu. Pamuk, üstü�ü balyaları yüklü kamyonların çevreyi benzin ya da mazot kokulu homurtularla boğduğı bu semt her zamanki gibi arı kovanını hatırlatıyordu. Fabrikalar, depolar, daha çok da irili ufaklı kahveler... Kahvelere girip çıkanlar, ana cadde üzerindeki “umumi hela”ya uğrayan, uğradıktan sonra da savuşup gideceğine sanki pek eğlenmeli, pek sefalı bir yermişçesine takılıp kalanlar. Hela kaldırmı üzerindeki işsizlerse omuz omuzaydı. Yarı aç, bomboş gözleriyle ana caddeden gelip geçenleri seyrediyorlardı.

Yukarıdaki alıntılarda da örnekleri görüldüğü gibi, “pamuk” bir biçimde romanların ve şehrin her yerinde karşımıza çıkar. Şehre pamuk tarlalarından girmiş, asfalta çıkmadan önce pamuk balyaları taşıyan kamyonların tozunu yutmuştuk. “Çarşı”ya vardığımızda da karşımıza toptancılar, perakendeciler çıkar. “Fabrikadan alınan top top bezler eline, ayağına çabuk terziler marifetiyle kesilip biçilerek bekâr çamaşırı, don gömlek haline getir”ilir buradaki “iç içe dükkânlarda.” Roman kahramanlarının kafaları bozulduğunda ya da neşelendiklerinde gittikleri kebabçı da “çarşı”dadır, şehrin merkezinde. *Vukuat Var*'da bu kebabçı şöyle tasvir edilir:

Kuruköprü'deki Giritli'nin kebabçı dükkânı, dar, derin, loş bir yerdi. Daha çok cumartesileri iplik, bez, sabun, çırcır fabrikalarının mavi tulumlu işçileri, ustaları, kâtipleriyle dolar, eski pikabın bozuk plaklarında avaz avaz haykıran birinin gazeli, dükkânın kebab dumanı yüklü anason kokulu havasını cılgına çevirirdi.

Sadece “çarşı”dan, “işçi mahallesi”nden ve zengin muhitlelerinden ibaret değildir elbette Adana. Seyhan Nehri'nin öte yanında, “Ötegeçe”de, Karşıyaka'da bugünkü adıyla Yüreğir tarafında, daha çok Arapların oturdukları mahalleler bulunur. Şehrin bu bölümüne *Vukuat Var*'da geçeriz. Güllü'nün sevgilisi Kemal Arap'tır, annesiyle birlikte bahçe içerisindeki bir “huğ”da oturmaktadır. Kemal'in annesi, oğlunun fabrikada ça-

lışmasına karşıdır; “Şurda bunca toprağımız var. Bahçeyle uğraşsa,” der. Şehrin merkezine uzaktır oralar. Kemal bisikletle gider fabrikaya; Güllü ona kaçtığında, sevgilisini annesinin yanına taksiyle götürür. Romanda söz edilmez ama Taşköprü’den geçmiş olmalılar. Taşköprü o zamanlar Seyhan’ın üzerindeki asfalt tek köprü, şehir merkezinin “çarşı”nın sınırı. Ama Adanalılar için simgesel bir anlamı da vardır Taşköprü’nün. *Baba Evi*’nde romanın başkahramanı Adana’ya dönerken kardeşine, “Ne yapayım senin yerine?” diye sorduğunda, şu yanıtı alır: “Taşköprü’ye çık, ırmağa bak!”

Orhan Kemal’in romanlarında, hikâyelerinde işçilerin nasıl sömürüldüğü kadar köylülerin, çiftçilerin de haklarının nasıl gasp edildiği de anlatılır. *Bereketli Topraklar* aynı zamanda *Kanlı Topraklar*’dır. *Kanlı Topraklar*’da, bu topraklara “kan”ın hem Ermenilerden alındığı zamanlarda, hem de yıllar sonra yeniden el değiştirdiğinde, yıllarca o toprakları işleyen köylülerin “fuzuli işgal”leri önlenirken döküldüğünü okuruz. Bu “olağanüstü” dönemler arasındaki dönem için kansız denebilir mi? Belki kanla değil, ama karşılığı ödenmeyen terle, emekle sulanır topraklar.

Babadan, dededen, dedelerin babası, dedesinden gelme bir sabırla, inatçı bir sabırla yıllar yılı beklerler, bir yandan da yeni mevsimin turfandalarını ekmekten geri kalmazlardı. Nasıl kalsınlar ki, tutunacakları dal, tek güvençleri turfandalarıydı. Ankara, İstanbul’da ateş pahasına satılan turfandaları onlara kavsara denilen örme büyük küfelerle komisyoncunun dükânına döker, çok az bir para, daha çok da üzerlerinde alacakları yazılı makbuzlarla yalınayak, kan ter içinde dönerlerdi bahçelerindeki turfandalara.

Seyhan Nehri, sadece şehri bölmez, aynı zamanda şehrin manzaralı yeridir. İşçi mahallesinin emekçileri için pek de gidilebilecek bir yer değildir nehir kenarı, lükstür. *Dünya Evi*’nin kâtibisi karısını alıp bir akşam gider nehir kıyısındaki saza, bunu duyan herkes kanunsuz işlerden çok para kazandığını sanır. Kolay değildir 24 lira 95 kuruş maaşla böylesi sefa-

lar. Yeni bir iş, biraz daha yüksek bir maaş umuduyla felekten bir gece çalar, hayallere dalarlar. Ne var ki hayallerinin sınırı, aynı zamanda yaşadıkları işçi mahallesinin sınırıdır. Ne kadar artsa da gelirleri, yaşadıkları mahalleden çıkmak istemezler.

Gözlerini açtığı, içinde çocukluğunun, genç kızlığının geçtiği bu mahalleyi değiştirmek tuhafına gitti. Yadırgamıştı. Bu mahalle, bu karmakarışık, eğri büğrü sokaklara öyle alışmıştı ki. Gözlerini bağlasalar bile bütün yolları bilir, köşeleri dönebilirdi. Hatta ne su birikintilerine basar ne de gideceği yeri şaşırırdı. (...) Ama gideceği mahalle? O mahallelerde oturanların fabrika insanlarını yadırgadıklarını, küçük gördüklerini, fırsatını düşürürlerse de alay ettiklerini biliyordu.

İşçi mahallesinin sınırı böyle; peki, şehrin sınırı? Adana, Çukurova'nın merkezi olmuştur her zaman. Yakın kasabalardan, köylerden, şehirlerden gelenler gidenler... *Eskici ve Oğulları*'nda buralardan Adana'ya gelenler için şehrin başladığı, şehri terk edenler için şehrin bittiği meydan şöyle anlatılır:

Yakın kasaba ya da köylere birtakım çuvallar, sepetler, deste deste kazmalarla perişan kılıklı insanları götürme hazırlığı içindeki dolmuş, kaptıkaçtı, otobüs, kamyonların kaynaştığı Orozdibak meydanı. Bu meydanda otuz yıl önce memleketin en büyük, en ünlü, en çeşitli mallarını satan kocaman bir yapıt olduğunu, günün birinde alev alev yandığını çok işitmişti.

Orhan Kemal'in eserlerinde çizdiği Adana bir biçimde "pamuk"la ilişkilidir yukarıda gördüğümüz gibi. O yılların Adana'sı için "pamuk" her şey. Dolayısıyla şehre girerken pamuk tozları, pamuk taşıyan kamyonların kaldırdığı tozlara karışır, Orhan Kemal'in Adana'da geçen romanlarını okurken, bu tozlarla iyice boğuculaşan Çukurova'nın "sarı sıcak"ını hissederiz. Bu sıcaktan kaçabilen şanslı Adanalıların yakın yerlerdeki "yayla"lara kaçtığı bilinir.

Nuri Efendi, terini yeniden, sıkıntıyla sildi. Bürücek yaylası, Bürücek yaylasının sarı sıcaksız, tersiz, pire, tahtakurusuz, püf püf geceleri içinden hasretle geçti. Geçti ya, ne oluyor-

du? Her yıl yaylaya gider, bir ay, iki ay, sonra gene böyle uçsuz bucaksız Çukurova tarlalarından devşirilip harar denilen kocaman çuvallarla fabrikaya çekilmeye başlanan tohumlu pamukların taşıdığı ağustos sonları yayladan iner, içinde sık sık kırıp-daşan yayla özlemiyle ezilir, üzülr, sonunda alışırđı.

Adanalılığı ve başka şeyleri Orhan Kemal’le öğrenmek

Sanırım bir şehrin metropol addedilmesi, şehrin merkezleşmesiyle başlıyor. Ya da birden çok merkez olmasıyla. Adana bugün bu anlamıyla tam bir metropol. Şehir kuzeye kaydıkça, şehrin bir zamanlar merkezi olan yere şimdilerde “Eski Adana” denmeye başladı. Bu durum sanırım 1980’lerle başladı, benim de şehirde tek başıma dolaşmaya başladığım zamanlar bunlar. O zamanlar üç büyük caddesinde “piyasa” yapmak modaydı yaşlıtlarım arasında, en azından benim çevremde. Atatürk Caddesi, Ziyapaşa ve Gazipaşa Bulvarları. (Sonradan Atatürk Caddesi’ne de Atatürk Bulvarı denmeye başladı.) Ben-se öbür Adana’da dolaşmayı seviyordum, seviyorum. Dört-yo-lağzı’ndan Kuruköprü’ye, oradan Küçüksaat’e, Küçüksaat ci-varındaki Kilis Çarşısı vb. yerlere, oradan da Büyüksaat’e. O civardayken “tenekeçiler çarşısı” denilen, Karasoku civarı, Saydam Caddesi; oradan da eski Adana evlerinin arasından, daracık sokaklardan geçerek Tepebağ...

Neydi beni çeken buralarda? Belki tek neden öbür tarafların çekmemesi ve yaşıım gereği evde duramamamdı. Bir nedenin de Orhan Kemal olduğunu düşünüyorum şimdi. O yıllarda Orhan Kemal’in kitaplarını tekrar tekrar okurdum. Belki biraz da “Adanalılık bilinci”nin belli belirsiz oluşmaya başlaması ne-den olmuştur buna. İnsan memleketini, memleketliliği nasıl, nereden öğrenir? Biraz babasının, annesinin anlattıklarından, biraz arkadaşlardan, eh, okumaya meyyalse, okuduklarından... Babamın gençlik yılları, Orhan Kemal’in anlattığı yılların yirmi yıl sonrası; yine de onun gençlik yıllarındaki Adana’yı dinler-ken gözümün önüne gelen görüntüler, Orhan Kemal’i okurken gözümün önüne gelen görüntülerle oldukça örtüşürdü.

Neydi mesela? Sokağa çıkan her Adanalıyı ilk karşılayan kebab kokusudur, biraz da bu yüzden Adana demek kebabçı demektir. Orhan Kemal'in genç topçusunun gittiği kebabçıların benzerini anlatırdı babam. Benim gittiğim otuz kırk yıl sonrasının kebabçılarından farkı şuydu: Kebabın yanında şarap da satılmış o zamanlar. Babam da, Orhan Kemal de arkadaşlarıyla kafaları bozulduğunda ya da neşelendiklerinde şaraba kebabı katık ederlermiş.

1980'lerde bu âdet kalmamıştı. Şalgam ya da ayran olurdu kebabçıların çoğunda. Kafası bozulan delikanlılar arkadaşlarıyla birahanelerde dertleşmeye başlamışlardı, biranın yanında patates kızartması katık olmuştu. Liseyi bitirdiğimiz sene arkadaşım Atakan'la Kuruköprü civarında bir kebabçıya girmiştik. Muşamba örtülü masada kebablarımızı yerken rakı içmiştik de kendimi o zaman Orhan Kemal'in kahramanına benzetmiştim. (Neden şarap içmemiştik ki!)

Kuşkusuz o yıllardaki yeni yetme solculuğumu besleyen nedenlerden birisi de Orhan Kemal'di. Onun anlattığı fabrikalar, insanı insanlıktan çıkaran yoksulluk, ağaların, beylerin düzene tepki duymama yol açıyordu. Orhan Kemal'in romanları, hikâyeleri en azından yaşadığımız dünyanın hiç de âdil olmadığını, içinde yaşadığım toplumsal çevreden farklı bir dünya, farklı bir Adana olduğunu, ama bunun da böyle gitmemesi gerektiğini söylüyordu bana.

Orhan Kemal'in anlattığı Adana'dan uzak büyüdüm. Şehrin barındırdığı çelişkileri ancak iki bulvar arasındaki yıkıldı yıkılacak evleri gördüğümde sezebiliyordum. Sokaklarda tek başına dolaşmaya başladığım yılların '80 darbesinin hemen sonrası olduğunu eklemeliyim. Yine de ilk gençlik öfkesi ve heyecanıyla giriştiğim bir iki tartışma hatırlıyorum. Bir kere sinde, bir tanıdığımın Araplarla ilgili olumsuz yargılarına tepki vermiştim, bir başka sefer de bir arkadaşımın yolda Kürtçe konuşan birisine bozulması üzerine tartışmıştık. Kimin Kürt kimin Arap asıllı olduğunun pek söylenmediği –muhtemelen gizlendiği– bir lisede okuduğum halde biliyordum ki bu ülkede, bu şehirde sadece Türkler yaşıyordu.

Bunu nereden öğrenmiştim? Orhan Kemal'i bununla da suçlayabilirim sanırım!

Yazmaya da o yıllarda başladım. Buna sebep olanlardan biri de Orhan Kemal'dir, diyebilirim.³ Onun kitaplarındaki farklı dünyaları okurken aklıma düşmüş olmalı, kendi dünyamı anlatma isteği. Kuşkusuz başka yazarların da payı var bunda, ama sanırım avarelik konusunda beni en çok baştan çıkaran Orhan Kemal'dir. Elbette, her yeni yetme avaredir biraz, ama avarelik tarzları farklıdır. Onun avarelik tarzına özendiğimi itiraf ediyorum.

Daha da önemli bir şey: Arkadaşlık... Arkadaşlığı Orhan Kemal'le öğrendiğimi söyleyemem elbette, ama arkadaşlarıma düşkünlüğüm –arayıp sormasam da onları– konusunda hiç etkisi yoktur da diyemem. Türkçenin en güzel roman isimlerinden biridir *Arkadaş Islıkları*. İlk dönem romanlarında arkadaşlık üzerine ne güzellemeler vardır. Adana'yı mı özler arkadaşlarını mı *Baba Evi*'nin kahramanı? Biri ya da öteki diyemeyiz. Birbirinden ayrı düşünülemezler.

Elveda mavi gökler, elveda şeker kamışçıları, elveda çikolatalar, futbol arkadaşlarım, tozlu arsalar elveda! Elveda Cin Memet! Kediler, köpekler, serçe kuşları, yarasalar. Ulu Cami, saathane, Siptilli Pazarı... Hepinize elveda...

(...)

İçimde gittikçe büyüyen bir sızı... Kafamda Cin Memet, Cin Memetlerin cumbalı pembe evleri, maçlar yaptığımız tozlu arsalar, keresa denen faytonlar, "Dereler, turplar, maydanozlar, soğanlar!" diye mahalleden geçen Arap uşağı satıcı... Sonra arkadaşlarım: Kürt Ado, Hocanın oğlu Kertiş Süreyya, Tekin...

3 Yazmaya başladığım yıllardan söz etmişken bir başka Adanalı yazarı anmak isterim. Turan Altuntaş. *Arkasızlar*'ın yazarı Turan Hoca'yı geçtiğimiz aylarda yitirdik. Babamın arkadaşlarındandı. Emekli bir öğretmendi ben onu tanıdığım yıllarda, eski bir TÖS'lü, TÖB-DER'liydi. Küçük bir kırtasiyeci dükkânı vardı, artık "eski Adana" denilen muhitte. Lisedeysen yanına giderdim, edebiyattan, Adana'dan konuşurduk. Orhan Kemal'in işçilerine, kâtiplerine, köylülerine onun hikâyelerinde de rastlardım okurken. Çukurova'nın "arkasız"larına... Rahmetle anıyorum Turan Hoca'yı.

Belki de memleket duygusuyla arkadaşlık birlikte filizleniyor insanın içinde. Kimliğimizi, kişiliğimizi bulmaya/kurmaya çalıştığımız yaşlarda, içine doğduğumuz ailenin –doğal diyebileceğimiz bir tür aidiyetin– dışına çıkıp da kendimizi ait hissettiğimiz ilk topluluklar bunlar olmalı. Daüssıla hissi sadece sılayı değil, arkadaşlarımızı, arkadaşlıklarımızı da özlememiz anlamına gelmez mi? Adanalıların arkadaşlıkları başkadır diyemem, ama bir Adanalıyım ve bazı arkadaşlarımla birlikte büyüdük. Aradan ne kadar zaman geçse de onlarla paylaşacağım şeyler olacak. Kimiyle şalgamın Adana’dan başka yerde içilmeyeceğini konuşacağız, kimiyle Seyhan Nehri’nin kenarının eskiden –ne kadar sefil de olsa, hatta sefil olduğu için– bize nasıl güzel geldiğini, şimdilerdeki Seyhan’ın bize başka bir şehrin ortasından geçen başka bir nehir gibi göründüğünü... Kimiyle de eski şarkıların bize nasıl Adana’yı hatırlattığını yad edeceğiz. Hiçbiriyle nesnel olmak, sözlerimizin, değerlendirmelerimizin doğru olması gerektiğini düşünerek konuşmayacağız. Öznel, önyargılı olacağız. Meselelere duygusal bakacağız, en azından aramızda, Adana’dan konuşurken.

Orhan Kemal’i de arkadaşlarından ayrı düşünmek mümkün değildir. Sadece ilk gençlik arkadaşlarını değil, sonraki yıllarda, Bursa Cezaevi’nde tanıdığı Nâzım Hikmet’i, İstanbul yıllarında sürekli görüştüğü arkadaşlarını nasıl el üstünde tuttuğunu, gerek kendi yazdıklarında, gerekse Orhan Kemal’le ilgili anılarını yazan pek çok yazarın kitaplarında görürüz. Nurer Uğurlu’nun, babama “Adanalı olmak az şey mi” diye yazarak imzaladığı *Orhan Kemal’in İkbâl Kahvesi*⁴ adlı kitabını da o yıllarda okumuştum. Orhan Kemal’i yakından tanımak isteyenler için güzel bir kaynak olan bu kitapta, Yaşar Kemal’in Orhan Kemal’le arkadaşlığını anlattığı satırlar, benim o yıllarda özendim şeylerin başında gelirdi:

Ben de artık hikâyeler yazmaya başlamıştım... Köyümden altı ayda bir Adana’ya geliyor, hikâyelerimi Orhan Kemal’e okuyordum. Orhan Kemal’in deyimiyle bir eşek yükü hikâyeyle

4 *Orhan Kemal’in İkbâl Kahvesi*, Nurer Uğurlu, 1973, Cem Yayınevi

Horozdibak'taki Orosdi-back mağazası, 19. yüzyıl (Bahtiyar İstekli arşivi).

gelip kafasını ütölüyordum. Orhan Kemal, ne kadar çok hikâye getirirsem getireyim bir tek cümlesini kaçırmadan dinliyor, sonra hikâyeler üstüne tartışmalara girişiyorduk. Arkadaşlığımız da bu sıralar gittikçe ilerliyordu.

O yıllarda Seyhan Nehri kıyısında arkadaşlarımla dolaşırken yazdığım hikâyelerle onların kafalarını ütölediğimi söyleme gerek var mı? Nurer Uğurlu'nun kitabında Orhan Kemal'in Sait Faik'le arkadaşlığı üzerine de bir bölüm bulunur. Kavga döğüşün ve özellikle küfrün eksik olmadığı bir arkadaşlıktır. Birinde küfürlü konuşmamaya karar verirler, ama Parmakkapı'da yüzyüze geldiklerinde başladıkları "divan efendisi üslubu"yla konuşma ikisine de saçma gelir, Orhan Kemal anlaşmayı bozmayı önerir, Sait Faik de, "Birader şu küfür de olmasa... der. Küfürsüz bir Adanalılık mümkün değildir. Başka yerlerde belki de cinayete neden olabilecek, burada aktaramayacağım küfürler, Adanalı iki (erkek) arkadaş için yakınlık ifadesidir.

“Böyle bir babanın oğlu”

Sonradan Orhan Kemal adını alacak olan Raşit Kemali, 1914 yılında Ceyhan’da doğar. Babası dönemin önemli simalarından, Abdülkadir Kemali Beydir. Birinci İstiklal Mahkemelerinde hâkimlik yapmış, ilk mecliste mebus olmuş, daha sonra İkinci İstiklal Mahkemeleri kurulduğunda yargılanmış ve yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır. Orhan Kemal’in romanlarında bu sürgün yılları ayrıntılı olarak anlatılır. Babasıyla geçinemez, akli Adana’da, arkadaşlarında, arkadaş ışıklarında kalmıştır. Dayanamayıp döner. Okula giderse de okul onu açmaz. Futbol hayatında önemli bir yer tutar. Amatör ligin başarılı oyuncusudur, ama hayali gerçekleşmez, İstanbul’da bir takıma transfer olamadan çalışmak zorunda kalır. Adalet Bakanlığı yapmış, sonradan Ahali Cumhuriyet Fırkası adında Atatürk’e muhalif bir parti kurmuş, partinin yayın organı *Ahali* gazetesini çıkartmış bir adamın oğlu olarak çırçır fabrikalarında çalışır, işçi olarak da çalışır, kâtip olarak da...

“Böyle bir babanın oğlu olmak...” Bu cümleyi sıkça işitir gençliğinde. Yaptıklarından hoşlanmayanlar, özellikle babaanesi söyler bunu. Babasının arkadaşları Abdülkadir Kemali’yi gizlice överken söylerler bu sözü. Ama pek yardımcı olmazlar, olamazlar, çekinirler. Kolay değildir Atatürk’e muhalif parti kurmuş, sürgüne gönderilmiş birinin oğluna yardım etmek.

Yakınlarda Abdülkadir Kemali Bey’in hatıraları yayımlandı.⁵ Anıları okurken beni şaşırtan, Orhan Kemal’in babasından çıktıklarının benzerini de zamanında Abdülkadir Kemali Bey’in çıktığını öğrenmek oldu. Fransızca ve Ermenice öğrendiği için babası onu gâvur olmakla suçlamış, tüfekle kovalamış hatta.

Orhan Kemal babasını Nâzım Hikmet’e şöyle anlatır:

“Babam, bir kazmaya sap olmamı çok isterdi. Geniş bilgisi

5 Orhan Kemal’in Babası Abdülkadir Kemali’nin Anıları, Haz: Işık Ögütçü, Epsilon Yayınları, 2005. Bu kitaptan kısa bir süre sonra da Merâl Demirel’in *Tam Bir Muhalif: Abdülkadir Kemali Bey* adlı çalışması yayımlandı. (Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 421)

ve tecrübelerinden beni hep yararlandırmak için uzun uzun anlatırdı. Tatlı bir anlatımı, düzgün bir ifadesi vardı. Bağlardi beni saatlerce karşısına.”⁶ Abdülkadir Kemali Bey’in hatıralarını okuyanlar bu “tatlı anlatım”ı yazdıklarında da bulabilirler. Orhan Kemal hayatını kısaca özetlerken sürgünden dönüşünden şöyle söz eder:

Sonra Adana burnumda tıttı. Anamı, babamı, kardeşlerimi gurbette bırakıp vatana döndüm. Bu sırada bende okumak, oburca, rastgele, bitip tükenmez bir iştahla okuma hevesi uyandı. Sonra, “ben de yazabilirim” dedim kendi kendime. Yazmaya başladım. Daha çok şiire verdim kendimi.

Orhan Kemal’in hayatındaki dönüm noktası askerdeyken tutuklanmasıdır. Tutuklanıp Bursa Cezaevine gönderildiğinde Nâzım’la tanışır. Bu tanışma ve dostluk, Orhan Kemal’i roman yazmaya şevklendirecektir. İşin ilginç yanı, Orhan Kemal’in cezaevine düşmesinin nedeni de Nâzım’dan övgüyle söz etmesidir. Mahkeme kararında da açıkça belirtilir bu:

“Raşid’in komünistlik propagandası yapıyor diye ihbar edilmesi üzerine yapılan aramada kendi el yazısıyla yazılmış ve Nazım Hikmet’e hitap eden şiir parçaları ve Maksim Gorki’nin Rus İhtilalinden Safhalar Mahkumlar adlı kitabı ile yine Rus ediplerin hayatlarına dair ve Marksizm-Realiteler hakkında yazılmış ve gazetelerden kesilmiş makaleler çıkmıştır. Şahitlerden Niğde Kütüphane memuru Yusuf, 6. Bl.’den Adnan, Enver, Hamza’nın ifadelerine göre Raşid’in Nazım Hikmet’i takdir ettiği ve eserlerinin büyük bir değeri bulunduğunu ve hatta kütüphanede bulunması lazım geldiğini söylediği, Nurettin ve Abidin de Raşid’in hükümetimizi Avrupa devletlerinden mesela İtalya, Almanya, Rusya’dan hatta Balkanlardan bile geri bulunduğunu söylediğini ifade etmeleri ve evinden çıkan yazılarla kendisinin bu ruhta, yani yabancı rejimleri benimseyerek biraz tahsilli bulunanlara hulul etmek

6 Kemal Sülker, *Bilinmeyen Mektuplarıyla Nâzım Hikmet Orhan Kemal Dostluğu*, Amaç Yayıncılık, 1988, s. 31.

suretiyle ve hissiyatı milliyelerini rencide edecek tarzda misallerle izaha kalkması yabancı rejimler lehinde propaganda yaptığını, bu fiil ve hareketleri askeri şahıslar içinde yapmış olmasından isyana muharrik sayılmaktadır. Bu husus şahitlerin şahadetleri ve hatta kendisinin tevil yollu ikrarı ile sabit olmaktadır.”⁷

6. Kolordu Komutanlığı Mahkemesinin 11 Ekim 1938 tarihli bu kararıyla mahkûm olan Raşit Kemali 5 yıl sonra cezaevinden yazar Orhan Kemal olarak çıkacaktır. Babasının yanında sürgündeyken gözünde tüten Adana, cezaevinde de gözünde tüter. Cezaevindeyken yazdığı bir şiir şöyledir:

“Adana’yı öyle özledim, öyle özledim ki.../ Hatırlar mısın bilmem,/ Kol kola/ Asfalt yolda/ gezmeğe çıkardık gecele-ri.../ Parkın yanında bir büyük konak vardı/ beyaz büyük havuzunun fiskeyiyle/ gece gündüz akardı./ Asfaltın kenarında/ geniş yapraklı ağaçlarıyla “küçük” evler/ ve uzaktan derinden derine/ düdüklere öterdi bekçilerin./ Sonra nasıl olurdu bilmem/ birdenbire hava gürler,/ yıldızlar sönerir-di de./ yağmur gelecek galiba derdin./ Küçüktü evimiz:/ hurmalı mahallede/ kocaman konağın/ –konak haraptı–/ alt katındaki oda/ Gülbenkyan’ın çırçır fabrikasına bakardı./ Soldaki pencereye/ üzerinde tavus kuşu dolaşan/ ince bir tül asmıştın./...”⁸

Cezaevinden çıktığında çok sevdiği Adana’da uzun süre kalamaz Orhan Kemal. Bir süre Güzel İzmir Nakliyat Ambarında “müdür-i umumi, musahih-i mesulü, direksiyon as şefi” olur. 3 Haziran 1944 tarihli mektubunda, “Bu işin de birkaç aydan fazla devam edebileceğine pek kani değilim. Oysa ki yerim ne kadar iyi... Müstakil bir yazıhane... Emrime amade sayısız kâğıt, mürekkep, defter... İş az, boş zaman çok. Öyle bir rahatlık ki deme gitsin... Ben burada okumaya, yazmaya, yazılarımı temize çekmeğe yarayacak geniş zaman bulabilirim,” diye yazar.

7 Nurer Uğurlu, a.g.e., s. 239

8 Kemal Sülker, a.g.e., s. 67-68.

Ne var ki beş altı yıl sonra, arada Çorum ve Malatya'da kısa dönemler yaşayan Orhan Kemal 1951'de eşi Nuriye Hanım'ı ve çocuklarını alıp Adana'dan ayrılacak, İstanbul'a yerleşecektir, ama İstanbul'da kaleme alacağı eserlerinin büyük bölümünde yine Adana'yı yazacaktır.

Adanalılar: Roman kahramanları

Eserlerinin bazıları otobiyografik özellikler taşır. Otobiyografik olmayan eserlerini okurken de gözümüzün önünde canlanıverir karakterler, mekânlar. Yapıtlarındaki canlılığın nedeni, anlattığı, tasvir ettiği mekânı, insanı birkaç kelimeyle çiziveren üslubudur.

Arka Sokak adlı kitabı yayımlandığında hakkında soruşturma açılır. Hâkim, neden hep yoksul insanları anlattığını sorduğunda, “Ben gerçekçi bir yazarım... En iyi bildiğim konuları alırım. Varlıklı yurttaşların yaşayışlarını bilmiyorum, nasıl yaşadıklarından haberim yok,” yanıtını verir.⁹

Evet, yoksulları yazar, ama tek bir tip yoksul yoktur. Çeşit çeşittir insan kısmı. Her birini başarıyla anlatır. Kürt'ü, Arap'ı, muhaciri, hırlısı, hırsız, menfaat peşinde koşanı, elindeki tek lokmayı paylaşanı... Onun romanlarını başarılı kılan bu çeşitliliği sözü uzatmadan, gerçekçi bir biçimde anlatabilmesindedir. Bu etnik çeşitlilik Adana'nın tarihinden gelen bir şeydir biraz da.

Kanlı Topraklar'ın “gerçek paşazadesi” Hakkı Bey, “Adana Müzesi'nde mi, Ramazanoglu Kitaplığı'nda mı ne eline geçirdiği eski bir kitaptan okuyup öğrendiği Adana tarihi üzerine konuşur”ken şunları söyler:

Milattan önce onbirinci yüzyılda Önasya'dan gelen Hitit, Huri ve Kasit gibi kavimler, ama daha öncesi var, Luvî'ler. Bu Luvî'ler, Kilikya'da Kızvatna Krallığını kurmuşlar. Tüm Anadolu'yu düşünüyorum da, ırkçılığın en sökmeyeceği dünya parçası bizim Anadolu. Bakın şimdi, Adana'da Kızvatna Krallığı Hi-

9 Nurer Uğurlu, *a.g.e.*, s. 442.

titliler'in eline geçmiş, sonra Hitit yıkılmış, Asuriler gelmişler, Asurlular gitmişler, İranlılar gelmiş, İranlılardan sonra Yunanlılar, Mısırlılar, Romalılar... Yani bu topraklarda korkunç bir ırk karışması. Bunları nasıl ayırır, nasıl ayırt edersin birbirinden?

Orhan Kemal, Adana'da farklı etnik kökenden gelen insanların hepsini gözlemiş, tanımıştır. Roman kahramanlarına topluca baktığımızda o yılların Adana'sının kozmopolit yanını görebiliriz. Çiftliğin hanımı Güllü'nün öldürülen ilk sevgilisi bir Arap delikanlısıdır, *Kanlı Topraklar*'ı ekip biçenler de Arap asıllı Adanalılardır, Güllü'nün babası Kürt, anası muhacirdir. *Bereketli Topraklar*'ın üç kahramanı Sivas'tan gelirler Adana'ya. Fabrikanın en zor işlerine verilirler. Pamuk toplamaya Kürtler gelir, elciler onları ağalara pazarlar. Muzaffer Bey sıkı CHP'li bir toprak ağasıdır, ama gün gelir DP'li olur. DP seçimi kazanınca onun ağzının payının verileceğini sananların şaşkın bakışları arasında... *Baba Ev*'nde Beyrut'ta Ermenilerle tanışır, bir tanesi Adana'dan gönderilen Ermenilerdendir. Ermeniler, Orhan Kemal'in romanlarında daha çok geçmişten kalan bir topluluk olarak yer alırlar. Şehrin zenginlerinin topraklarının üzerine kondukları, göçe zorlanmış bir halk olarak söz edilir Ermenilerden. Murat Belge'nin "Edebiyatta Ermeni Sorunu"¹⁰ başlıklı yazısında vurguladığı gibi, "Ermeni motifi" *Kanlı Topraklar*'da, "anlatıma her an karışır." Belge, Orhan Kemal'in bu romanının "Ermeni Kıyımı üstüne söz söylemenin o kadar da yeni başlamadığını göster"diğini belirtiyor. *Kanlı Topraklar*'da daha çok Ermenilerin zorla göç ettirilmelerinden sonra sahip-siz kalan toprakların ve Ermenilere ait fabrikanın nasıl el değiştirdiği anlatılır. Başka romanlarında da el konmuş Ermeni mülklerinden söz edilir. Örneğin, *Bereketli Topraklar Üzerinde*'de satır arasında rastlarız bunlardan birine:

Harap yapının sahibi muhtar, eskiden şalgam turşusu satan fakir biri, Ermeni tehcirinden sonra bu evi nasılsa eline geçirmişti. Sonraları yeni kurulan fabrikalar işçiyi çoğaltmış, barı-

10 Murat Belge, "Edebiyatta Ermeni Sorunu", *Birikim*, sayı 202, Şubat 2006.

nak sıkıntısı başlamıştı ki, muhtar, ahırdan hayvanlarını çekmiş, işçilere kiraya vermişti.

Bu kısacık üç cümlelik metinde, şalgamı, işçisi ve tehciriyle bir Adana tasvir ve tarihini okuruz. İşte Orhan Kemal'in edebi başarısı çokça da bundadır: Kısacık cümlelerle toplumsal gerçekliği anlatıverir.

Cemile'nin geçtiği fabrikanın genel müdürü bir Yahudi'dir: Salamon. Şunu da belirtmeliyim, Orhan Kemal'in çizdiği Salamon karakteri, Türkçe edebiyatta benzerlerine sıkça rastladığımız, ortak bilinçdışımızdaki olumsuz "Yahudi imgesi"ne hayli uygundur.

Çukurova'ya altları delik pabuçları, kirli atlet fanilas, pis hasır şapkasıyla talihini denemek için gelen Yahudi Salamon, ambar memurlukları, kantar kâtiplikleri yapmış, sonraları Çukurova'nın çeşitli kasaba ve şehirlerinde uzun uzun sürmüş, açıkgoz, hinoğlu hin, yaş yere basmaz biriydi ki, nasılsa bu fabrikaya kapılanmış, tırnaklarını adamakıllı geçirmişti.

Orhan Kemal'in romanları sadece Adana'nın değil, belirli bir zaman dilimindeki Türkiye'nin sahici bir aynasıdır. Bu "ayna" metaforu nedeniyle Orhan Kemal'in toplumsal yapıyı düpedüz yansıtan eserler kaleme aldığı sanılmasın. Karakterleri kabaca bir şekilde "işçi", "köylü" diye sınıflandıramayız. Her birinin gelgitleri, tutkuları, kendilerine has bir yaşayışları vardır. Bütünyle olumlu bir tip yoktur Orhan Kemal'in eserlerinde, yanlış bilince karşı doğru bilinci temsil etmez onların kahramanları. Ama temsil ettikleri bir şey vardır. Bu temsil ilişkisi, roman ve hikâye kahramanlarında billurlaşmaz, kahramanların zihniyetlerini ele veren sözlerinde belirli zihniyetlerin temsilini görürüz.

"Olumlu tip" konusunda iki örnek verilebilir: *Vukuat Var*'daki Muhsin Usta ve *Cemile*'deki İzzet Usta. Her ikisi de bilinçli, kitap okuyan işçilerdir, ama hayatın olağan akışını tersine çevirecek güçleri yoktur ikisinin de. Şu benzerlik de ilginçtir: Kemal öldürüldüğünde, "alnını kapı tahtasına dayamış

sarsıla sarsıla ağlar” Muhsin Usta. Cemile’de işçiler fabrikanın ortaklarından birinin kıskırtmasıyla ayaklandıklarında gözleri dolan, “ağlayacak gibi” olan İzzet Usta’dır. Olanlara hayıflanır; “Ne çabuk kandırılıveriyorlar,” der. Romanların başkahramanları değillerdir, arada görünürler, belki olumlu denebilecek tiplerdir, ama içinde bulundukları çaresiz durumlar nedeniyle, doğru bilinci temsil eden sosyalist-gerçekçi romanların olumlu tiplerinden ayrılırlar.

Orhan Kemal’in romanlarındaki dikkat çekici bir başka yan da, yazarın romanın kurgusuna balıklama dalıp olup bitenler, memleket meseleleri üzerine ahkâm kesmemesidir. Onun yerine olup bitenleri roman kahramanları aralarında konuşurlar. Roman kahramanlarının söyledikleri dosdoğru analizler olmaz elbette. Ama romanın bütünü içerisinde, neyin ne olduğu görünür hale gelir. Orhan Kemal’in diyaloglarındaki başarısı sonradan çok başarılı tiyatro oyunları da yazmasını sağlamıştır.

Orhan Kemal’in bu yöntemini Nurer Uğurlu, *İkbal Kahvesi*’nde onun ağzından şöyle aktarır:

Hikâye ve romanlarımda bir çeşit röportaj demek olan teknikle çalışıyorum... Yani roman kişilerimin psikolojik durumlarını ben değil, bizzat kendilerine yaptırıyorum... Bunun için de konuşmanın diyalektiğine başvuruyorum... (...) Yazar olarak kendimi aradan çekip, okuyucuyu roman kişisiyle baş başa bırakıyorum... Ve okuyucu benim “şerhü izah”ım olmaksızın da anlayabilmektedir.

Orhan Kemal’in roman yazma yönteminin başarısı, kendisinin de belirttiği gibi anlattığı insanları çok iyi bilmesi kadar, roman kurgusunu, neyin romanesk olup olmadığını çok çabuk seziyor olmasına da dayanır. Bu nedenle, onun kahramanları klişe tipler olarak görünmez okuduğumuz zaman. Bütün romanlarında “nasıl yaşadıklarını bildiği” işçileri, köylüleri, hataları ve sevaplarıyla, o yıllarda işçiler, köylüler nasıl yaşıyorlarsa öyle anlatmıştır.

Mehmet Ergün, Orhan Kemal’in romanlarının bu boyutunu şöyle izah eder bir yazısında:

Orhan Kemal toplumsal sorunları kuru bir biçimde yansıtmıyor, onların kişiler üzerindeki izlerini saptıyor. Diğer bir deyişle Orhan Kemal, anlattığı kişileri de roman ya da öykü malzemesi olarak alan sanatçıların ortaya koydukları ürünlerde olduğu gibi bilim diliyle yazmıyor öykülerini. Onun ürünlerinde kavramlar imgeye, kategoriler de insana bırakıyor yerini. Anlatılanları yadırgamıyoruz bunun için. Olguların etkisi altında kalıyor, rahatsız oluyoruz. Böylelikle Orhan Kemal, sanatın o kutsal görevini, ustalıkla yerine getirmiş oluyor. Bilincimizi kamçılıyor, çıkara dayanan ilişkilere karşı içimizden bir öfke bulutu yükseliyor. (...) İnsanı tek yanlı bir biçimde değil de sınıfı, dini, cinsiyeti, duygu ve düşüncesi... vs. ile bir bütün olarak yansıtmayı, öykülerinin etkileyici olmasının temel nedeni.¹¹

Çok iyi bir gözlemcidir. Gözlemlediklerini lafı uzatmadan aktarır ya da şöyle diyebiliriz, roman kahramanlarına aktartır. Olanca doğallığı içerisinde gözlemlediği şeyin özünü o diyaloglarda görebiliriz. Hulki Aktunç, bir hikâye kitabı hakkında yazdığı yazıda Orhan Kemal'i "halk hikâyecisi" olarak tanımlar. Bu tanımı romanlarına da teşmil edebiliriz.

"Babil Kulesi"nde Orhan Kemal, tüm nitelikleriyle bir "halk hikâyecisi", anlattı mı herkese dinleten usta bir meddaktır. Yer yer Osman Cemal'e, yer yer MŞE'ye, kimi zaman da F. Celâlettin'e kadar uzatır çizgilerini.¹²

Aktunç'un örnek verdiği isimlerden Osman Cemal'in *Çingeneler* adlı romanına "röportaj kokuyor" eleştirisi getirildiğinde, Sait Faik bir yazı kaleme almış ve "Kokladım, mis gibi roman kokuyor,"¹³ demiştir. Burnu iyi koku alan herkes aynı şeyi Orhan Kemal'in romanları için de söyleyeceklerdir. Orhan Kemal, Hulki Aktunç'un sözünü ettiği "halk hikâyecisi" üslu-

11 *Yeni Ortam*, 26.03.1973 (Aktaran, H. Altunkaynak, *Hikâye Yazarı Orhan Kemal*, Yazko Yayınları, 1983, s. 161.)

12 *Türkiye Defteri*, Ağustos 1974 (Aktaran, H. Altunkaynak, a.g.e., s. 155.)

13 Sait Faik, *Hikâyecinin Kaderi*, YKY, 2005, s. 79.

bunu, toplumcu ve gerçekçi (toplumcu-gerçekçi değil!) edebiyata taşımıştır.

Orhan Kemal “küçük insan”ı anlatmıştır daha çok, *Baba Evi* ve *Avare Yıllar*’ın alt başlığı “Küçük Adamın Notları”dır. Ama onun eserlerinde Adana’nın farklı kesimlerinden karakterler yer alır. Ağalar, beyler de vardır, özgür bir hayat süren kadınlar da... Geçimini topraktan sağlamaya çalışan küçük çiftçi de vardır, esnaf da... Orhan Kemal’in Adana’da geçen romanlarının kahramanlarının yapacağı bir resm-i geçit, 1930 sonrası Adana’sının hayli gerçekçi bir profilini verir demek abartılı olmaz.

“Yazmaya Orhan Kemal olacaktı”

Türkçenin ölümsüz yazarlarından biridir Orhan Kemal. Vazifesini görmeyi abartanlar için, çoğu kez Orhan Kemal’in roman kahramanını anımsayıp “Murtaza’laşma!” deriz. Behçet Necatigil de, bir şiirinde, karamela satan, “ilk’in dördüne” giden kız çocuğuna öğüt verenleri duyduğunu anlatır, şöyle bitirir şiiri: “Duydum hepsini! / Yazmaya Orhan Kemal olacaktı.” Evet, bazı olaylar, bazı kahramanlar artık Orhan Kemal’le birlikte anılıyor dilimizde. Adana’yı da bunlara ekleyebiliriz. Ne kadar değişirse değişsin, Adana da Orhan Kemal’le birlikte anılacak.

Eriyik ve Tortu: Adana'daki Karışma ve Karışmama Halleri

ADNAN GÜMÜŞ

Algı ve yöntem sorunu

1990'lı yıllarda Doğu Bloku dağıldığında Gürcistanlı Lazlar Karadeniz'e geliyorlar. Karadenizliler gelenlere merakla kim olduklarını soruyorlar. Konuklar "Laz, Gürcü ve Hıristiyan" olduklarını söylüyorlar. Onlar da merakla Karadenizlilere kim olduklarını soruyorlar: "Laz, Türk ve Müslümanız" yanıtını alıyorlar. Türkiyeli Lazlar hem Laz olup, hem de nasıl Türk ve Müslüman olunmadığını; Gürcistanlı Lazlar ise hem Laz olup, hem de nasıl Türk ve Müslüman olduğunu anlamıyorlar. Hikâye bu ya, geçen 10 yıllarda bir miktar mesafe kat edilse de, kimlikler hem bazı kalıcı yönleriyle, hem de bir değişim sürecinde sorunlu bir alan olmaya devam ediyor.

İnsan algısının bazı özellikleri ve sınırları bulunuyor. a) Algı sorunu; Kant'ta kategoriler altında ele alınıyor ve bugün mantık, matematik, nöroloji, sibernetik, psikoloji gibi disiplinlerin konusunu oluşturuyor. b) Dilin, kültürün, grup ve toplumun da her birimizi şekillendirici bir yapısı bulunuyor. c) Yaşam mücadelesi yani pratik ve pragma da, gruplar arasındaki rekabet koşulları da görüş tarzını etkiliyor. d) Yine

hangi tür çıktıdan kime ne düşeceği de (beklentiler de) alınacak tavra yansıyor.

Sonuçta gerek anlak ve bilincin bu yapıları; gerek dil, kültür ve koşullamaların oluşturduğu eşikler; gerekse yaşam mücadelesi ve durumsal etkiler, ayrıca yönelim ve beklentilerimiz; hem kim olduğumuza, hem de olgu ve olayları algılayıp çözümlmemize etki ediyor.

Böyle bir temayı çalışırken emik (içerden) değil, etik (dışardan) bakan biri durumundayım. Bu yazının temel bir yöntemi olmadığını, verdiği objektif rakamlar da dahil sonuçta öznel esasta olduğunu söylemek durumundayım. Bu durum hem yazarın konumundan, hem de sonuçta “Kürt” tanımı ve kimliğine indirgenen tartışmalardan kaynaklanıyor.

Belki de böyle bir karışıklık ana felsefi damarlarda da yer alıyor. “Kalple, hisle doğulu olmak; kafa ile batılı olmak. Kültür bakımından Türk-İslam kalmak, uygarlık bakımından Avrupalı olmak.” Bu karışımlar ne kadar güç ise, salt Türk olmak, salt Müslüman olmak, salt Doğulu veya Batılı olmak da o kadar güç gözüküyor. Bu kafa karışıklığı ile ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel, hatta psikik karışımlar çoğu kez iç içe bulunuyor. Zaten savaş ve ihtilâl iç içe geçmiş ve çeşitli öğelerin koalisyonu ile başarılabilmmişti, ama önceliklerin saptanması da Cumhuriyet sonrasına kalmıştı (Selek, 1973: 701). Sanki Ziya Gökalp ile İsmail Beşikçi’nin durumu da böyle bir karmaşayı yansıtıyor. Yer değiştirmeler, yerleri değiştirmeler, konum değişiklikleri, yatay ve dikey hareketlerle bunları bölen bazen yumuşatıcı bazen sertleştirici pek çok öge iç içe bulunuyor.

Coğrafi derinlik: Silifke’den Cizre’ye arkası dağlara dayalı (Çukur)Ova

Gerek İşgal, gerek Sevr, gerekse Fransızlarla yapılan 1921 Ankara Antlaşması dikkate alındığında Güney, Güneydoğu ve Doğu coğrafyası boyunca 3 büyük “fay hattı” sayılabilir. Bunlar işgal literatürüne Mezopotamya, Kilikya ve Suriye olarak geçmiştir. Resmi literatürde birincisi öncelikli karşı tarafının İngilizler ol-

Siptilli Pazarı, 1978 (Fotoğraf: Mehmet Baltacı).

duğu Musul-Kerkük-Doğu-Güneydoğu ve Petrol Sorunu; ikincisi öncelikli karşı tarafının Fransızlar olduğu Ermeni ve Kapitülasyonlar Sorunu; üçüncüsü ise karşı tarafının bol olduğu Arap (Suriye-Lübnan-Filistin) Sorunu olarak adlandırılabilir.

Çukurova deyince sınırları ve rolü çok kaygan olan böyle bir “çevrenin yarı çevresi” gündeme geliyor. Çukurova deyince, öncelikle ovanın göbeğinde yer alan Adana ve hem Anadolu’nun Akdeniz’e, hem de Akdeniz’in Anadolu’ya açıldığı İskenderun Körfezi akla geliyor. Ceyhan-Yumurtalık-İskenderun ve Mersin Limanı yukarıda adı geçen enerji yollarıyla Musul-Kerkük’e, ekonomik potansiyeliyle İç Anadolu’dan Diyarbakır-Mardin’e, stratejik konumuyla Ürdün, Suriye, Lübnan’dan Fransa’ya kadar geniş bir hatla ilişkili bulunuyor. Çukurova; enerji hatlarıyla Azerbaycan ve Rusya’ya; Sugözü Termik Santraliyle Almanya’ya; stratejik önemiyle (hatırlanacağı üzere en son “Çekiç Güç” ve Irak işgaliyle bir kez daha çok

ciddi şekilde rol alan İncirlik Üssü ve Iskenderun Limanıyla İngiltere ve ABD'ye bağlanıyor. Çukurova; Akdeniz üzerinden bütün bir Arap Yarımadası ve Avrupa'ya açılıyor.

DPT'nin 1973-1976 yılları arasında yaptığı “Yerleşme merkezlerinin kademelenmesi” araştırmasına göre Ankara, İzmir ve bir miktar da Gaziantep ile birlikte Adana dört ulusal merkezden birini oluştuyordu. Ticaret, tarım ve kültür merkezi olarak Kayseri'den, Maraş'tan, Malatya, Muş, Bingöl'e kadar etki alanı genişliyor; bütün bir Güneydoğu ve Doğu Akdeniz için temel bir önemde bulunuyordu. Bugün için hinterlandı (arka bahçesi) biraz daralsa da, Çukurova hâlâ önemli bir merkez olma özelliğini koruyor (Gümüş, 2005).

Özetle Çukurova deyince akla geniş bir arka alandan beslenen ve geniş bir alanı besleyen portakal bahçeleri, pamuk-bostan tarlaları, limanlar, enerji hatları, göç ve hızla yükselen kentleriyle Adana ve Akdeniz sahilleri gelir; tüm bunlarla özdeş olan Araplar, Irgatlar-Kürtler, Yörükler-Türkmenler gelir.

Tarihi derinlik: Bugüne dair eski bir olgu

Kürtlerin kim olduğu, Türkmenlerle ve Anadolu ile ilişkileri ile ilgili savlar bazı başlıklar altında toplanabilir: (1) Fars'ın ve Fars kültürünün bir parçası oldukları (örneğin Taberi tarihi), (2) Türkî esaslı olup Fars altkültür alanından etkilendikleri (örneğin Kürtlerin Türklüğü tartışmaları, resmi tez ve yaklaşımların görece katı biçimleri, ayrıca Türk Milliyetçiliğinin çeşitli tezleri), (3) Bugünkü Azerbaycan, İran'ın batısı ve Irak'ın kuzeyinde ayrı bir grup olarak mukim olup Türklerle Anadolu'ya geldikleri (örneğin İKV, 1994), (4) Anadolu'da pek çok farklı kültürel ögenin iç içe geçmiş olduğu, bu anlamda ne tarihi ne de sosyo-kültürel olarak net tanımlamalar ve uçaştırmalar yapılabilmesinin çok olanaklı olmadığı – bunun pek yararlı da olmadığı (örneğin resmi tez ve yaklaşımların daha yumuşak formları, ayrıca çoğu liberal ve sosyal demokrat kesimin görüşleri), (5) Kendilerini nasıl adlandırıyorlarsa öyle kabul edilmeleri (örneğin emik yaklaşımlar).

1. tezi yorumlayacak olursak: Taberi tarihinde Urfa'da Hz. İbrahim'in yakılarak cezalandırılmasının Nemrut'a Kürtlerce önerildiği; "Kürt kimdir" sorusunun da "Farsların göçebe Araplarıdır" şeklinde yanıtlandığı görülmektedir:

Abdullah bin Ömer (...) İbrahim'in ateşte yakılmasını kim tavsiye etmiştir, biliyor musun? diye sordu. Ben: Bilmiyorum dedimde: Farşlı göçebe Araplardan biri, diye cevap verdi. Ben: Ey Abdurrahman'ın babası! Farsların göçebe Arapları var mı? diye sorduğumda, o: evet vardır. Kürtler Farsların göçebe Araplarıdır, onlardan biri Nemrud'a, İbrahim'in ateşte yakılmasını tavsiye etmiştir, cevabında bulundu (Taberi, 1991 Cilt 1, s. 323; [Taberi d. 839-ö.923]).

İbrahim Peygamberin İ.Ö. 1900-1800'lerde yaşadığı kestirilmektedir. Pers İmparatorluğu'nun Çukurova'ya yayılışı ise M.Ö. 6. yüzyıla kadar geri gider. Yani birinci tez açısından en azından 2 bin 500-4 bin yıllık bir süreç öngörülebilir.

Diğer tezlerin pratik karşılığı sonuçta aynı olup Kürtlerin; Türkî de olsalar (Lozan görüşmelerinde İnönü *Encyclopadia Britannica*'daki Kürtlerin Turan ırkından geldiklerine dair ibareleri gösteriyordu – Uzel ve Kürkcüoğlu, 2001; Rişvanoğlu, 1992: 15 ve dev. M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren Orta Asya'nın doğusunda Türk boyu olarak görüyor), özgül bir grup da oluştursalar (IKV, 1994: Kürtçe'nin Farsî Dillerde Batı grubunun Kuzey-Batı alt grubuna ait bir lisan olduğu, Kürt Boylarının 1071 Malazgirt Savaşıyla Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte hareket ettikleri kabul ediliyor) Anadolu'ya, dolayısıyla Çukurova'ya birlikte geldikleri anlamına geliyor. Akdağ (1995: 53) şöyle yazıyor:

Herhalde, Türkler Anadolu'yu fethettikleri ve Haçlılarla çarpıştıkları zaman, kendilerini kesin zaferi sağlamış olan ordu, bu bahsettiğimiz asırda mevcut değildi. Sultanın kuvvetlerini Rum, Ermeni, Frenk, Arap, Kürt, Kazvinli ve sair muhtelif milletlere mensup derleme insanlar teşkil ediyordu.

Beldiceanu de benzer ifadelerde bulunuyor:

XV. yüzyılın sonlarında... Kayseri yöresinde Hristiyan halk Ermeni ve Rum kökenlidir. Tokat'ta, Sivas'ta önemli bir Hristiyan halk vardır; ne var ki, kimi toplulukların etnik kökenleri bazı sorunlar yaratmaktadır. II. Mehmet'in yaptırdığı sayım, kentlerde 'Rum' ya da 'Ermeni' adlar taşıyan mahalleler kaydediyor. Sakinlerin adları, şaşırtıcıdır; kimi insanların adları Türk kökenli. O zaman da şu soru ortaya çıkıyor: 'Rum' teriminin Rum halkını ve 'Ermeni' teriminin Ermeni halkını işaret etmemesi mümkün müdür? Birinci halde Rum, Ortodoks Hristiyan olan bir Türk halkına ya da bir Ortodoks Türk-Rum karışımına ilişkin olmalı; ikinci halde ise, Gregoryen mezhepten bir Türk halkı ya da bir Gregoryen Ermeni-Türk karışımı söz konusu. (...) Küçük Asya illerinin önemli bir bölümünde, Hristiyan Türkler yaşamaktadır; bunların taşıdıkları adlar, Arapça ya da Farsça değil, Türkçe kökenlidir çoğu kez. Şunu da ekleyelim: XIII. yüzyıla ilgili bir Bizans kaynağı, Alaşehir'de (Filadelfiya) Hristiyan Türk halka ilişkin ilginç bilgiler vermektedir (Beldiceanu, 1995: 165-166).

2., 3. ve 4. tezler açısından bakılınca Adana'nın ilk kez 9. yüzyılda Yazman adlı bir Türk komutanın yarı-özerk yönetimine geçtiği (Adana Valiliği, Adana'nın Tarihi, www.adana.gov.tr), Selçuklu Egemenliği'nin ise 1083'te Süleyman Şah'ın Adana ve Tarsus'u zaptetmesiyle (Hassan, 1995: 188) başladığı kabul edilirse, bu yörelerdeki Kürt varlığının da 9. yüzyıla götürülmesi gerekiyor.

Bu yazının amacı ne Kürtlerin-Zazaların kim olduklarının tartışılmasını, ne de tarihi bir konumlandırma arayışını içermemekte; ancak Çukurova ile bağları ve bugünkü konumları açılmanmaya çalışılmaktadır. Çukurova'nın Gayrimüslimler de dahil (gerek Adana şehir merkezi, gerekse bugünkü Kozan-Sis ve Saimbeyli-Hacın yöresi Ermeni, Rum ve Türkmenler başta olmak üzere pek çok grubun iç içe yaşadığı yerlerdi) yatay ve dikey çeşitliliği, hem tarihi olarak, hem de bugün Anadolu'nun en derin örneklerinden birini oluşturuyor.

Celalî ayaklanmaları ve iğreti topluluklar: Yerleşiklik ile göçerlik, imparatorluk ile aşiret arasındaki içsel tezatlara ilişkin tezler

Çukurova'da Mezopotamya, özellikle Hitit, daha sonraları Roma etkili olmuş olup uygarlık olarak Bizans-Memluk-Osmanlı sürekliliğinde zaman zaman feodalizmin etkisinde özgür köylülük; 16. yüzyılın sonlarında baş gösteren Celalî isyanları boyunca (yarı-)derebeylik ve 19. yüzyıl ortalarından itibaren de modern tarımsal evreye geçiş yaşandığı söylenebilir. Bugünkü Çukurova açısından 16. yüzyıldan bugüne, yarı-feodal (Timur, 1996: 60; Berktaş, 1995: 101; Erdost, 1989: 144, 154; Keyder, 1995: 15; Beldiceanu, 1995: 160) başkaldırılarıyla iç içe geçmiş Celalî isyanlarının damgasını vurduğu bir süreç özellikle merkeze alınmalıdır.

Akdağ (1995: 53), “Selçukluların ‘kavmi hayat’tan ‘millet hayatı’na geçişini Türkler Anadolu’da süratle başarmışlardır.” diyor ama karşı örneklerini de hemen veriyor:

Diyarbakır, Urfa, Musul, Meyyafarikayn ve Halep vilayetinin bulunduğu sahalarda devletin Güneydoğu kısmını teşkil edip, bunların içinden zaman zaman ‘sultanın divanı dairesine’ bağlananlar oluyorsa da, Türkmenler ve hatta Kürt aşiretlerinden türeme ‘melikler’, çok vakit ellerindeki sarp kalelerde, bazen Memlûklere ve bazen Selçukî sultanlarına bağlı olarak hüküm sürüyorlardı.” “...Yeşilirmak ve Sivas sahalalarının (yani, Rum Vilâyeti’nin) gerek Ertena Oğulları ve gerek Kadı Burhannettin devrinde, daima soygun, yağma ve karışıklıklara elverişli olduğu, buralarda Türkmen, Moğol, Kürt, muhtelif Batı-nî tarikatlarına bağlı tekkelerin her tarafta işler durumda olmaları... (Akdağ, 1995: 275).

Celalî isyanları 1500’lerin hemen başında başlıyor ve neredeyse günümüze kadar Çukurova da dahil sürüyor.

Sultan Selim döneminde 1519’da Yozgat yöresinde Celal adlı bir tımarlı sipahi binlerce Kızılbaş Alevi’nin başında bir ayaklanmaya girişmişti. Üstüne gönderilen Osmanlı kuvvetlerinin

karşısında duramayacağını kestiren Celal, Safevi ülkesine doğru çekilirken Erzincan yakınlarında yakalandı ve öldürüldü. ...bu ayaklanmaların hepsinin Safevi kışkırtması sonucu çıktığı söylenemez. Fakat hepsinde Türkmenler'in, Aleviler'in önemli rol oynadığı açık. Hatta isyancılardan Kalender Çelebi, Bektaşî şeyhi idi. Diğer bir ortak nokta bu ayaklanmaların özellikle Dulkadirli ve Ramazanoğlu topraklarında, yani Osmanlı ülkesine son on yıl içinde katılan ve Türkmenler'in çoğunlukta olduğu bölgelerde gelişmesi. Osmanlı devletinin sıkı yönetimi ile Türkmenler'in geleneksel yaşam biçiminin çarpışması olarak görülmelidir bu ayaklanmalar (Kunt, 2002: 126).

1600'lere gelirken "...Anadolu halkından eli silahlı birçok genç, işi eşkiyalığa vardırdı. Yüzlerce, binlerce leventten oluşan çeteler ve ordular devlet otoritesini daha da sarsmaya başladı. Anadolu'da başkaldıranlara 'Celalî' deniyordu... (Kunt, 2002: 144). Torosların Güney kesimleri, bugünkü Tufanbeyli'den Kayseri'ye, Elbistan-Malatya şeridine ve Gâvur Dağlarının Antep ve İskenderun yönüne kadarki kesimleri de nerdeyse 300 yıl boyunca merkezi hükümlerliklere çok gevşek şekilde bağlı yarı-özerk aşiretlere ve derebeyliklere tanıklık ediyor.

Soysal (1976), 16. yüzyıldan 19. yüzyıl ortalarına kadar "göçebe hareketleri"ne göre bölgenin şekillendiğini belirtmektedir. 1570'lerde Adana livasında cemaat tipi hâkimdir. 516 adet belirlenmiş halk biriminden 437 tanesi bu şekildedir. Sadece 48 köy vardır. Onlar Ayas, Berendi ve Kınık'ta yer almaktadır ki yarısı (25) Berendi'dedir. Bunun sebebi, yerleşimin yeri ile ilgilidir: 16. yüzyıldaki göçebe güzergâhlarının 19. yüzyıldan pek farklı olmaması gerekir. 19. yüzyıl için bu doğru bir şekilde gözlenebilmektedir. Bütün güzergâhlar patika, köprü, geçit vb. olarak adlandırılmakta; Kuzey ve Kuzeybatı yönünde yer almaktadırlar. Köy yerleşimlerinin bulunduğu bölgelerin sahilyamaçlarını oluşturdukları; Kuzey ve Kuzeybatı'dan göçebe hareketlerine-geçişlerine yolluk etmedikleri tespit edilmektedir. Sis (Kozan) ve Kars Zülkadriye (Kadirli)'de de 16. yüzyılda

köy yerleşimlerine rastlanması, öncelikle yerleşim yerinin özelliğine bağlıdır; buralarda göçebe güzergâhı dış bir yay çizmektedir (Soysal 1976: 24-26). Cevdet Paşa'ya göre, "Her taraf münbitti. Ne faydası var ki, buraları aşiretlerin dolaştıkları yerler olduğundan hiçbir tarafta ziraat yoktu. (Ener, 1993: 209)

Gordon (1973: 28), Langlois'in verilerine dayalı olarak (Victor Langlois, *Voyage dans la Cilicie*, Paris 1953) 1862 yılında, 15 aşiretten 12'sinin göçebe hayat yaşadıklarını (14 250 hane- den 13 250'sinin göçer olduğunu) belirtiyor (bunlardan üçü Kırıntılı, Lek ve Hacı Kürt aşirettir).

Gerek İbrahim Paşa'nın, gerekse Cemal Paşa'nın iskân hareketleri sırasında Türkmen aşiretler kadar olmasa da Kürt aşiretlerin de dirençleriyle karşılaşılıyor: İbrahim Paşa'dan (1832 civarı), "Bir emir aldık. Bizim Adana kumandanı Hurşit Paşa ile beraber Kürt aşiretini tepelememiz isteniyordu. Meğer Kürtler İskenderun yolu üzerinde bir Mısırlı yüzbaşıyı öldürmüşler ve mesele de kendilerine arzedilmiş imiş. Buyruk gereğince Kurtkulağı tarafındaki Kürtler tepelendi..." (Ener, 1993: 288)

Çöküntüyü artırıcı ve derebeylikleri güçlendirici ikinci bir yansıma da Osmanlı'nın mali sıkıntıya düşmesiyle birlikte başlıyor.

Özellikle İltizamın birkaç yıl için peşin olarak alınmasından sonra bu iş sermayesi kuvvetli Hristiyanların, insafsız sarrafların eline geçince 'baskı o kadar artırıldı ki, çiftçi tahammül edemez bir hale geldi ve netice itibariyle de köyler boşalarak işlenmiş topraklar yerlerini otlaklara ve fundalıklara bıraktılar. Denebilir ki ovamızdaki bu tarımsal çöküntü ne yazık ki 19 uncu yüzyılın birinci yarı ortasına, İbrahim Paşa'nın Çukurova'yı işgaline kadar bütün hızıyla devam etmiştir. (Ener, 1993: 207)

Langlois, 1853 tarihli seyahatinde, "Bu ünlü şehrin 20-25 bin nüfusu vardır. (...) Bu ovada kışın, dağlık bölgelerden hayvanlarıyla inen Türkmenler ve Kürtler kamp kurmaktadır. Kozan, Zeytun (Süleymanlı) ve Maraş'a gitmek isteyen seyyah,

ara sıra bunların tehlikeli olan kamplarının yanlarından geçmek zorunda kalır. (...) 9 camiden bazılarının minareleri güzel yapılmıştır. Üç kiliseden ikisi Ermenilere aittir (Ener, 1993: 186)” diye belirtir. Ener’in (1993: 184) Labord’un 1825 tarihli seyahatinden aldığı notta, “25 bin nüfuslu küçük bir kent”; Russegger’in 1836 tarihli seyahatinden aldığı nottaysa, “Burası perişan haldedir,” diye geçer.

Kasım Ener’in (1993: 187) yaşlılara sorarak anlattığı hali ile 1800’lü yıllarda Adana şöyledir: “Eşkıya korkusundan geceleri Karşıyaka’ya gitmek yasaktı. Zaten karanlık basmadan köprü-nün her iki başındaki demir kapılar kapanır ve muhafızlar tarafından beklenirdi... Çarşının hali perişandı.”

Kolonistlerin ve seyyahların ilgisi

Yukarıda da bazı alıntılarla aktarıldığı gibi, 1830’dan başlayarak Batılı Seyyahların bölgeye yönelik büyük bir ilgisi oluşuyor. Örneğin, Avusturyalı Kotschy, 1862 tarihli *Kıbrıs ve Küçük Asya’ya Seyahatler* adındaki seyyahlık güncelerinde “Küçük Asya” bölümünün “Kilikya” başlığı altında Çukurova’ya geniş yer veriyor. Eski adıyla Kilikya, Türklerin adlandırmasıyla Çukur Ova’nın doğal yapısının, sulama olanaklarıyla birlikte toprağın artan değerinin; nehir, kanal ve limanlarının; Suriye ile Küçük Asya arasında bulunmasının büyük bir tarım olanağı ve zenginlik yarattığını; bu eşsiz özellikleriyle çatışma ve yıkım alanı da olduğunu; Helenistik ve Roma döneminde (Tarsus o zamanlar liman kentiydi) Bizans ile Araplar arasındaki sınır çatışmalarında, daha sonra Küçük Ermenistan Krallığı’nın merkezi olarak rol oynadığını; Osmanlı dönemindeki çöküş ve göçer (Nomaden) Türkmen toplulukların hareketlerinin 17. yüzyılın ortalarına kadar ovanın ihmaline yol açtığını belirtiyor ve devamında şöyle anlatıyor:

Ancak ilk şok yılları iç politikanın derinleşmesinin, Avrupa ve Mısır’dan Müslümanların getirilmesinin, Fransız Sermayesinin yaygınlaşmasının etkileri altında yaşanıyor; / en azından

alüvyonal kısmı yani dar anlamda Çukur Ova'yı sanki modern doğulu bir koloni memleketine dönüştürüyordu. Buradaki Türklere ait mevcut topraklar, yeni göçmenlerin gelmesiyle birlikte büyük oranda geriliyor; toprak şehir pazarında büyük bir cazibe/talep görüyor; Ermeni, Rum ve Avrupalı rakipler giderek çok büyük bir baskı oluşturuyor. Köylerde ise, İbrahim Paşa'nın 1840'lı yıllarda Mısır'dan getirip yerleştiği hâlâ Arapça konuşan alçak kamış çadırlarda yaşayan adlandırıldıkları şekliyle Fellah ve Nijerler saban kullanıyor/ muhacirler, özellikle de esasen Bulgar köylerinde yaşayan Pomaklar bulunuyor. Kendi özgüllükleri içinde Tatarlar ve at hırsızlığıyla kötü bir ün yapmış olan Çerkesler / yaklaşık 70 bin olmakla birlikte Çukurova'nın sıcak ikliminden çaresizce dağlara çıkmışlarsa da onda birlere eriyip düşüyor. Suriye kökenli Nusayriler / Giritliler, Kürtler ve Türkmen ve Yörük Yarı-Göçerler bulunuyor. Bu çeşitli unsurlar, henüz bir halk birliği oluşturacak kadar uzun buralarda yaşamamış olup salt Hristiyanlara karşı Müslüman bir blok sayılabilirler / bunlar verimli alüvyonal topraklar üzerinde yeni bir yaşam tutturmaya çalışıyor ve kısaca 2500-3000 km² civarında büyük bir tahıl alanına yayılıyorlar. Ovanın üst bölümleri, step kısım, aynı şekilde bütünüyle işlenebilir nitelikte olup, ancak bir demir yolu hattıyla buraları işleyebilecek bir koloniciden yoksun bulunuyor. (Kotschy, 1862: 175-176)

Kotschy'nin (1862) Çukurova ile ilgili izlenimlerinden birkaç pasaj daha alırsak yörenin çeşitliği daha iyi anlaşılabilir: Adana aşağı/ova Kilikya'nın merkezi konumunda olup, tek köprü olma görevi görüyor, ama ön önemlisi darı ve pamuk için ana pazar rolünde bulunuyor. "Bu nedenle nüfusu 50 bini bulmuş olup, üçte birini tüccarlıkta hünerli ve bundan dolayı çok sıcak kanlı Ermeniler oluşturuyor." Tarsus, Adana'nın yarısı kadar olup Roma-Helen dünyası için önemi büyüktür. Nusayri ve Fellah bahçeleri arasında rutubet ve hararet yüksektir. Mersin ise, Levantenlerin yeni liman kentidir (177). Steplerin sakinleri Türkmen ve Yörükler olup, ancak bir kısmı yarı veya

tam yerleşik hale getirilebilmiştir. Türk ve Ermeni şehri Sis (bugünkü Kozan) –Katolik Ermenilerin yeri– görülmeye değer / zor ama önemli, Antitoros alanına açılan kapı niteliğinde bulunuyor (5 bin nüfusu var). Iskenderun’un Kuzeybatısında iyi sulanan ve düzgün Pomak, Çerkez ve Nijer köyleri yer alıyor (179). Iskenderun 15 bin nüfusuyla önemli bir liman kentine dönüşüyor. Payas 6 bin nüfusludur. “Amanosların orta kısmı Alma Dağı güzelce ağaçlandırılmış ve çok az oturma açılmıştır. Sakinleri daha çok Türkmen ve Nusayri olup birkaç on yıl önce gerek karada gerek denizde çok cesur korsanlardı” (180). Payas’ın Kuzeyinde Gavur Dağında “inançsız” Hristiyan ve sekt gruplar bulunuyor. Maraş yönünde Düldül Dağında Çerkezlerden kaçan ve pek bilinmeyen Avşarlar serbest bir yaşam sürüyor. Güney yönünde Ermeni köyleri yer alıyor (181). Antitoroslar Hacin (bugünkü Saimbeyli) eski Ermeni yerleşimleri. Antitoroslardaki dağ köylerinde Rum, Ermeni, Avşar, çok az kalmış eski Türk boylarından Kızılbaşlar yaşar. Usun yaylasına kadar göçer Avşarlar ve Ermeni Dağ Grupları yer alır. 1864’te Müslüman göçmenler yerleştirildi. 1864’teki Çerkezlerin yerleştirilmesini, 1877’de Karanlı Türklerin getirilmesi izledi. Samantı Su Avşar ve Ermeni yerleşimi olup, kuzeyde Aziziye’de Çerkezler, Güneyde Faraş’da özellikle Rumlar oturuyor (183). Taler’de (Ova’da?) çoğunlukla Ermeni ve Rum oturur. Hacin yaklaşık 20 bin Ermeni’nin oturduğu bir şehirdir. Göksun ve Elbistan-Yarpuz ovasına açılan noktalarda Çerkez ve Kürtler yerleştirildi. Cihan’a doğru kerpiç evlerde Kızılbaş, Ermeni ve Kürtler bulunuyor. Malatya’ya doğru Kürt ve Türkmenler (184). Göksu ve Cihan arasında Setûn Kasabasında 20 bin civarında Ermeni oturuyor. Cihan civarında, Antitorosların doğu yakalarında Kürt halk unsurları ana roldedir. Ekonomik olarak zayıflıkları ve Ermenilerle çatışma içinde bulundukları da hatırdan tutulmalıdır (185).

Ritter (1859) sırayla Türk ve Türkmenler, Ermeni, Rum, Arap, Nusayri ve birkaç Kürt Kabileden söz ediliyor.

Kotschy’den aktarımla: “Ceyhan Nehri’ne ve mansabına kadar yayılan muazzam ormana baktık. Ancak içerisine, muha-

fızlarımız olduğu halde, talancı Kürtlerin bulunuşu dolayısıyla girmeye cesaret edemedik.” (Ener, 1993: 209) Alishan (1895: 28) *Sissovan ou l'armeno Cilicie, Venedig (Venezia)*’dan alıntıyla: “Kürtlerin Türkmenlerle çok yakınlıkları vardır. Bunların aynı ırktan olduğu söylenebilir. Fakat Türkmenler gibi çadır altında oturamazlar evleri vardır, gezgin değillerdir,” (Ener, 1993: 230). 1917 ile ilgili bir aktarım: “Özellikle köylerde asayiş bozulmuştu. Savaşın üçüncü yaz aylarında Yüreğir ovası Kürt Reşit çetesinin talanına uğradı. Bu adam öldürüldükten sonra kesilen başı halka gösterilinceye kadar vatandaşlar korkulu günler yaşadılar.” (Ener, 1993: 312)

Ekonomik derinlik: Pamuk talebi, zorunlu iskan (islahiye) ve yeniden yükseliş dönemi

Fransızların Birinci Dünya Savaşı’ndaki Çukurova’ya ilgisinin en önemli gerekçeleri arasında “pamuk” ihtiyacı gösteriliyordu. Bunun için 1920 yılında Cezayir ve Tunus Toprak Kredi Kurumu desteğiyle Adana Pamuk Kampanyası adıyla bir şirket bile kurdu (İslam, 2002: 6). 1830’lardan itibaren nüfus, ıslah veya zorunlu iskân ihtiyacının da Osmanlıların artan tarım ve pamuk ürünleri ihtiyacından kaynaklandığı kestirilebilir.

Modern anlamda bölgeye ilk büyük ekonomik ilgi 1861’de başlayan Amerikan İç Savaşı ile pamuk fiyatlarının yükselmesiyle birlikte oluyor. O günün en büyük pamuk alıcısı olan İngiltere, darboğaza girmesiyle birlikte Mısır ve Çukurova’ya yönelik pamuk politikaları geliştiriyor, prim veriyor, “aşar” vergisinin düşürülmesine uğraşıyor ve sonunda vergiler düşürülüyor. Fransızlar 1864’te ilk çırçır fabrikasını kuruyorlar, İngilizler de aynı yıllarda bölgede üç fabrika kuruyor (Yeni Adana, 2004).

Dumont (1995) 1850’li yıllardan başlayan ekonomik ve sosyal gelişmeleri şu şekilde anlatıyor:

Kentlerdeki ortam, (...) kırsaldakinden daha elverişlidir. (...) kırsal yöreler de, kendilerine uygun biçimde kımıldarlar (...) Elde ayrıntılı istatistikler olmadığından, halkın, kentlere doğ-

ru yer değiştirmelerini açıklıkla belirlemek güç. Bununla beraber, İstanbul, İzmir ve Beyrut gibi kimi kentlerde... saptanan nüfus artışı, gelişmeler hakkında bir fikir verecek durumdadır. 1840'a doğru İstanbul'un nüfusu, 400 binden azdı bir olasılıkla; 1890'da 900 bine çıkacaktır (...) İzmir 110 binden 200 bine... Beyrut 50 binden 80 bine... Selanik, Adana, Samsun (...) buna benzer bir gelişme içindedir. Sağlıkta iyileşmeler, Rusya'dan gelen Müslüman göçmenler (...) tarım kesimindeki toptan göç. (...) Tanzimat kenti. En çok çekiciliği olan yerleşme yerleri de, imparatorluğun iktisadi gelişmesinin yoğunlaştığı yerlerdir, hiç kuşkusuz: Başkent, Ege'nin ve Akdeniz'in büyük limanları, ama onların yanı sıra, yeni sanayileşme yuvaları ve Samsun ya da Adana gibi tarımsal gelişmenin yeni merkezleridir bunlar. (Dumont 1995: 95-96)

Mevsimlik çalışanların yer değiştirmelerinin yanı sıra, göçebe aşiretlerin göçlerine de yer vermek gerekir. (...) Çoğu kez yeni yerleşmiş topraklarda olmak üzere, aşiretlerin gelip mekân tutmaları kendiliğinden olur; böyle bir değişikliğin iktisadi yararı pek açıktır... kimi zaman zor kullanarak, devletin müdahale eden. Özellikle, Kilikya ovasıyla onun dağlık saçaklarında... fazla anarşik diye görülen kimi aşiretlere karşı, 1865'te Ahmet Cevdet Paşa'nın görevlendirildiği 'yatıştırma' harekâtı, çok sayıda göçebenin yerleşmesi sonucuna varacaktır ki, tarımda ve daha sonraki yıllarda da sanayide göz alıcı bir gelişmenin başlangıç noktasıdır bu. (...) amacı, halkların denetimi kolaylaştırma değildir yalnız; (...) özellikle işletmeye yeni açılmış yörelerde Osmanlı tarımına bir atılım getirecek gerekli kol gücünü de bulmak (...) (Dumont 1995: 97)

Karaboran (1978), 1864 Islah Hareketi sırasında dağ halkları arasında özellikle Varsak, daha aşağılarda Avşar ve Sırkıntılılardan oluşan Türkmen kabileleri; ayrıca Kırıntılı, Lek ve Hacı şeklinde üç Kürt kabileden bahsediyor. Kozan yöresinde Kozanoğulları, Karaisali yöresinde Menemencioğulları Derebeylikleri bulunuyor. Sunbas'ta Kökülüoğulları da kendi başına hareket ediyor. Doğu Kozan Hacin'de (bugünkü Saimbeyli'de)

Müslüman ve Ermeniler birlikte yaşıyor. Gerek Türkmen gerek Kürt aşiretlerde yol kesme (el koyma) ve hırsızlık âdet halinde bulunuyor. Gâvur Dağının Etekleri de Kürt Dağları diye geçiyor. Payas'ta Tecirli ve Cerit Türkmenleri yer alıyor. Reyhanlı civarında Türkmen ve Dumdum kısmında Delikanlı ve Çelikanlı Kürt aşiretler hareket ediyor. İslah hareketinde Kürt ağalar hemen uyarken, özellikle Gâvur Dağı civarında Türkmen aşiret Ulaşlı-Ağaları (en güçlüsü Ali Bekiroğlu) karşı koyuyor. 1853 Kırım Savaşı sırasında 3 bin Nogay aile de Misis civarına yerleştiriliyor.

Çukurova'daki emek gereksinimine yanıt verme amacıyla Babıali'nin başvurduğu bir başka araç da Rus imparatorluğundan gelen göçmenleri, muhacirleri, Osmanlı toprağında, kitle halinde yerleştirmek oluyor:

(...) Kırım'dan, Kafkasya'dan ve Hazar denizi dolaylarından (...) Macaristan, Bohemya ya da Polonya gibi ülkelerden önemli sığınmacı topluluklar, XVIII. yüzyılın sonlarından kalkarak (...) gelmeye başladı (...) Dışarıdan göçü yürekletmek amacıyla, 1857'de çıkarılan bir kanun, muhacir ailelerine, bir toprak parçası, yerleşilen yere göre altı ile on iki yıllık bir süre arasında değişen vergiden ve askerlik hizmetinden bağışıklık vaat etmeye kadar gidecekti. 1860'ta bir muhacirler komisyonu kuruldu... En önemli göç akını Kırım Tatarlarının akını, 1854 ile 1876 yılları arasında 300 bin kişiyi içine alıyor. Bunun gibi, yüz binlerce Nogay Tatarları ile Kuban Tatarları, Kırım savaşı sırasında ve sonrasında gelip Osmanlı İmparatorluğunda yerleşiyor. Aynı dönemde, çeşitli Kafkas halkları da, bir 500 bin kadar sığınmacı sağlayacaktır. Yalnız 1864 yılı için, Osmanlı istatistikleri, Rus limanlarından yola çıkan 400 bin dolayında muhacir kaydediyorlar. (Dumont 1995: 97-98)

Etnik derinlik: Cemaat ve aşiretler

17 yüzyılın ikinci yarısında Adana'dan geçmiş olan Evliya Çelebi (1671), şehir hakkında oldukça geniş bilgi veriyor. Yazın çoğunun Tekir Yaylasına çıktığını belirttikten sonra "Adana'da pa-

şa ve mollalar ile garipler ve tüccarlar kalırlar. Adana halkının çoğu Oğuz taifesinden bir alay Türkmendir... Halkı çok garip dosttur,” diyor. (Evliya Çelebi’den akt. Ener, 1993: 178)

Adana 1 Aralık 1848’te vilayet olmuş, 1871’de belediye kurulmuştur. 19. yüzyılın son devirlerinde Adana kazasının 6 nahiye ve 391 köyü olup Adana şehir nüfusu 93 bin 655’i, vilayetin toplam nüfusu 403 bin 439’u buluyordu. 1889 yılında Kapalıçarşılar-Bedestan, Belediye binası, 18 cami, 37 medrese, 8 tekke, 2 Ermeni kilisesi, 1 Latin kilisesi, 1 Protestan mabedi, 28 Türk ilkokulu, 2 Rum Kız ve Erkek okulu, 1 Gregoryen Ermeni okulu vardı. Ziya Paşa ve Abidin Paşa’nın çalışmalarıyla okul sayısı artırılmış ve Cumhuriyet’ten önce ilkokul sayısı 60’a, ortaokul sayısı 7’ye ulaşmıştır.” (Milliyet gazetesi, Osmanlı Şehirleri)

Ener (1993), Adana’nın 1850’lerdeki ana grupları arasında Türk, Rum, Ermeni, Fellah, Nusayri, Levanten gibi grupları sayıyor:

Çukurova’nın halkı ırk ve mezhep bakımından çok karışık ve çeşitlidir. Kentlerde Türkler, Rum ve Ermeniler otururlar. Bir de (Levant)ler vardır ki... esas itibariyle Yunanlılardır ve ticaret işlerinde oldukça bir şöhrete maliktirler (230). Mersin... Kentin arkasını çevreleyen yemyeşil bahçeler gerçek doğa yaşamını (Memleketleri Mısır’da olduğu gibi aynı şekilde) sürdüren Fellahlar oluşturuyorlar. Bunlar yalnızca Arapça konuşmaktadırlar. Mersin’in doğusunda genişleyen pek verimli ova bölgesinin en iyi işlenen bölümünü oluşturmaktadırlar (240). Adana şer’i mahkeme sicillerinde adları Bahçeci olarak geçmektedir... 1702 yılına ait 5 numaralı defterde bahçecilerden söz edilmektedir... Bu siciller Adana müzesindedir... İbrahim Paşa’nın Çukurova’yı işgali zamanında (1832-1840) getirilen Fellahlar ile Nusayri (Alevi) vatandaşlarımızın hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü iyi cins şeker kamışının üretimi için fidelelerle birlikte getirilen fellahlar Mısır’lı Kıptiler’dir. Ve 1840 yılına ait Adana şeri mahkeme kayıtlarından öğrendiğimize göre sayısı pek az olan bu fellahlar memleketlerine dönmeyerek Sünni mezhebine girmişlerdir (297).

Siptilli Pazarı, 19. yüzyıl (Bahtiyar İstekli arşivi).

Gordon (1973: 28) Langlois'in verilerine dayalı olarak 1860'larda Çukurova'da Avşar, Bozdoğan, Cerid, Dindarlu, Hacılar, Kara Hacılı, Karalar, Karsantılı, Kerimoğlu, Kırıntılı, Kozanoğlu, Lek, Sırkıntı, Tacırlu ve Varsak'ların adını sayıyor (Hacılar, Kara Hacılı ve Kozanoğlu yerleşik, diğerleri göçebe). Gordon'a göre (1973: 249-251) o tarihlerde Kürt aşiretlerden Kırıntı, Kadirli ve Kozan civarında 11 yerleşimde genelde karışık, Çelikanlı (11 yerleşim) ve Delikanlı (6 yerleşim) İslahiye'de homojen bir yerleşim göstermektedir. Kürt aşireti oldukları belirtilen Hacılar ve Lek'lerle ilgili ayrıntı ise verilmemektedir.

19. yüzyılı dikkate aldığımızda merkezini Adana şehri ile Kozan şeridinin oluşturduğu Tarsus-Saimbeyli-İskenderun sınırlarıyla çevrili Çukurova yöresinde nerdeyse 50'nin üzerinde cemaat-aşiret adı geçmektedir. Adı geçen yukarıdaki kaynaklardan çıkarabildiğimiz kadarıyla bunlar şu şekilde sayılabilir: Ali Bekiroğlu (Ulaşlı), Avşar, Bozdoğan, Cerit, Çerkezler, Çenedoğlu, Çelikanlı, Delikanlı, Düandarlu, Fellahlar, Giritliler, Hacılar, Hacı Hasanoglu, Kalavunlu, Kapulı, Kara Hacılı, Kara-

calar, Karakayalı, Karalar, Karatekeli, Karayığitoğlu, Karsantılı, Kavurgalı, Kaypakoğlu, Kelmenoğulları, Kerimoğlu, Kırıntılı, Koçoğlu, Kozanoğlu, Kökülü (Gökveli), Lek-Kürt, Menemencioglu, Nijer-Zenciler, Nogay, Nusayriler, Oruçlu, Püren ve Mustafa Bey, Reyhanlı, Sırkıntılı, Sortan ve Küçükoğlu, Tacirli (Tecirli), Tekeli, Toroğlu, Ulaşlı, Varsak, Selimli Varsak, Kuş Temürlü, Esenli, Gökçeli, Elvanlı Varsak Boyları.

Gayri Müslimlerle Osmanlı döneminden kalma İspanyol göçmenleri, Tanzimat döneminden Balkan ve Rus göçmenleri, Girit başta olmak üzere Ada'lardan göçmenler, Cumhuriyet Sonrası yine yoğun bir şekilde Balkan göçmenleri bunlara eklenmeli. Son 80 yıllık süreçte önce Konya, Niğde, Nevşehir, Kayseri, Sivas gibi İç Anadolu Bölgesi; yoğun olarak Hatay ve Mersin; bunların yanı sıra bütün bir Güneydoğu ve Doğu Anadolu'dan Çukurova'nın göç aldığını düşünürsek, bu çeşitlenmenin derinliğini çok daha iyi anlayabiliriz. Ayrıca Tahtacılar, Abdallar, Romanlar, Canolar gibi daha pek çok grubun adı sayılmalı.

Yine de son yarım asırlık süreçte, yani 1950'lerden başlayarak günümüze doğru, göçmen kaynağı olarak Güneydoğu ve Doğu Anadolu, bunların arasında da en yüksek oranla "Kürt Göçü" başat hale gelmiştir.

Tipleştirme arayışları: Dil göstergesi

Etnik grup deyince belki en kolay tipleştirmelerden birini "dil" oluşturuyor. Öyle olunca da bu tür tartışmaların merkezine oturuyor.

Özgürel (2005), dönemin Dersim Vekili Diyab Ağa'nın Mısak-ı Milli hakkında mecliste yaptığı Kürtçe konuşmayı hitabet şaheseri sayıyor. Atatürk ise, 17 Şubat 1931 Adana ziyaretinde Türk Ocağı'ndaki konuşmasında "Bölgenizde 70 bini aşkın yabancı dil konuşan vatandaşımız vardır. Bu sorun üzerine ciddiyetle eğilmek gerekir. Çünkü bir ulusun benliğini dili ortaya koyar. Türk milletindenim diyen insan her şeyden önce behemehal Türkçe konuşmalıdır," diyor. Eski Belediye Başkanlarından tarihçi Ener de 1934-1937 Halkevleri Başkanı ol-

duğu dönemde yer yer kurslar açtıklarını ve mahallerin okullar ile bezenmesine çalıştıklarını belirtiyor. (Ener, 1993: 296)

O tarihlerde Adana'daki bu Türkçe konuşmayan öbeğin önemli bir çoğunluğunu Arapça konuşan Nusayrilerin oluşturduğu tahmin edilebilir. Osmanlı'dan bu yana yörede yaşayan sınırlı sayıdaki Kürt aşiretlerin de bu Türkçe konuşamayan grup içinde olduğu varsayılabilir. Örneğin Sancak yani Iskenderun Sancağı'nda 1937'de Fransız istatistiklerine göre 219 bin kişi yaşamaktaydı; bunların %39'u Türk, %28'i Alevi, %11'i Ermeni, %10'u Sünni Arap, %9'u Rum Ortodoks, %3'ü de Kürt, Çerkez, Yahudi, İsmaili ve Arnavut sayılıyordu. 1937'deki seçim hazırlıklarında ise 35.847 kişi Türk, 11.319 kişi Alevi, 5.504 kişi Ermeni, 1.845 kişi Arap, 2.098 kişi Rum Ortodoks ve 564 kişi de değişik kategoriler altında yer alıyordu (Uzgel, 2001). Demek ki o tarihler için yörede Alevi ve Sünni Arapların Türkçe konuşamayan grubun büyük çoğunluğunu oluşturdukları, az sayıda da olsa yörede Kürtlerin de bulunduğu öngörülebilir.

Tablo 1'de 1927-1965 arası Türkiye nüfusunun din ve dile göre dağılımları yer alıyor. Ana dili Kürtçe olanlar %6,65 ile %9,16 arasında değişiyor. Ana dili Türkçe olanlar ise %86-91 arası değişiyor. Bugün için Türkçe haricindeki %10'luk dilimdekilerin büyük çoğunluğunun da artık en azından iki dilli (aynı zamanda Türkçe) hale geldiği söylenebilir.

Açıklanmamakla birlikte bazı iddialara göre 1985 nüfus sayımında Doğu ve Güneydoğudaki halkın (9.903.000 kişi) sadece 2.766.000'i Anadil olarak Kürtçe'yi bildirmiştir. Kalan %72'lik bölümün anadili Türkçe'dir. Yine KONDA'nın yaptığı araştırmaya (1993) göre İstanbul nüfusunda anne-baba tarafından Kürt kökenlilerin oranı %7,63; hısımlarla birlikte %13,30'dur. Kendini Kürt kökenli Türk (%3,7) ve Kürt-Zaza (%3,9) olarak hissedenlerin/tanımlayanların oranı toplam %7,6'dır. (Etarya, 2003)

Almanya'da yayınlanan uluslararası nitelikli "Der Fisher Weltalmanach 93" adlı eserde 1985 yılı itibariyle %90'dan fazlası Türk olmak üzere, nüfusun yaklaşık %7'si Kürt kökenli (3 milyon Kürtçe konuşan, yaklaşık 8,7 milyon da Kürt kökenli) olarak gösterilmiştir.

TABLO 1
Nüfusun Anadillere ve Dinlere Göre Dağılımı

		1927	1935	1945	1950	1955	1960	1965
<i>Diller</i>	Türkçe	11.777.810	13.899.073	16.698.037	18.254.851	21.622.292	25.172.535	28.289.680
	Kürtçe	1.184.446	1.480.246	1.476.562	1.676.665	1.679.265	1.847.674	2.219.502
	Arapça	134.273	153.687	247.204	269.038	300.583	347.690	365.340
	Zazaca	—	—	—	174.526	—	—	150.644
	Rumca	119.822	108.725	88.680	89.472	79.691	65.139	48.096
	Ermenice	64.745	57.599	56.179	52.776	56.242	52.756	33.094
	Yahudice	68.900	42.607	51.019	35.786	32.975	19.399	9.981
	Çerkesçe	95.901	91.972	66.691	75.837	79.837	63.137	58.339
	Gürcüce	—	57.325	40.076	72.604	51.982	32.944	34.330
	Lazca	—	63.253	46.987	70.423	30.566	21.703	26.007
	Boşnakça	—	24.613	13.280	24.013	11.844	14.570	17.627
	Pomakça	—	32.661	13.033	36.612	16.163	24.098	23.138
	Bulgarca	20.554	18.245	8.750	6.491	5.432	4.569	4.088
	Arnavutça	22.754	14.165	16.079	10.893	12.025	12.832	21.774
	Abazaca	—	10.099	8.602	17.200	13.740	4.689	4.563
	Diğer	147.168	100.177	69.524	83.789	84.237	83.264	106.730
	Toplam	13.636.373	16.154.447	18.900.703	20.950.976	24.076.874	27.766.999	31.412.933
<i>Dinler</i>	İslam	13.269.606	15.838.673	18.497.801	—	23.804.048	27.476.539	—
	Katolik	39.511	32.155	21.950	—	21.784	24.774	—
	Protestan	6.658	8.486	5.213	—	8.952	17.396	—
	Ortodoks	109.905	125.046	103.839	—	86.655	106.611	—
	Ermeni	77.433	11.229	—	—	—	—	—
	Hristiyan	24.307	4.725	10.782	—	31.405	10.456	—
	Musevi	81.872	78.730	76.965	—	45.995	43.926	—
	Dinsiz	2.702	559	561	—	613	416	—
	Gregoriyen	—	24.566	60.260	—	60.071	70.953	—
	Diğer	17.494	12.965	12.703	—	2.494	3.749	—
	Toplam	13.629.488	16.137.134	18.790.074	—	24.062.017	27.754.820	—

Kaynak: İstatistik Umum Müdürlüğü ve Devlet İstatistik Enstitüsü, 1927, 1935, 1945, 1950, 1955, 1960 ve 1965 nüfus sayım sonuçları. 1970, 1975, 1980 ve 1985'te de Anadil (ev içinde konuşulan dil) sorulmuş olup ancak sonuçlar açıklanmamıştır (Aktaran Onaran, N. 2003. ANADOLU'NUN DİLİ VE DİNİ. http://www.sav.org.tr/Almanak_yazilar%5CAB_2003_7_N_ONARAN.htm).

Bu değerdendirmelerin özel bir anlamı bulunuyor, zira Çukurova'nın nüfus büyümesi yarı yarıya diğerd bölge ve illerden aldığı göçe bağımlı olup, Adana nüfusunda tahmini olarak Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi %25-30 gibi ciddi bir paya sahip bulunuyor.

Sayıların dili

1825'li yıllarda 25 bin civarında nüfusuyla küçük bir kasaba görünümünde olan Adana'nın, 1850'li yıllardan başlayarak bir bütün olarak Çukurova ile birlikte hızlı bir nüfus büyümesi gösterdiği bütün belgelerde doğrulanıyor. Tablo 2'de görüldüğü gibi 1868'den 1890'lara 20 yıllık bir süreçte bölge nüfusu neredeyse ikiye katlanıyor.

TABLO 2
1868-1890 Arasında Adana ve Tarsus'ta Yerleşimler ve Nüfus Değişimleri

	Nüfus			Köy sayıları		
	1868	1890	Değişim (%)	1868	1890	Değişim (%)
Adana	33.300	93.955	+184	128	391	+205
Mersin	6.500	29.175	+350	67	87	+30
Tarsus	22.000	41.606	+89	136	180	+32
Karaisalı	13.700	9.856	-28	74	88	+19
Adana sancak	75.500	174.602	+131	405	746	+84
Kozan Sancak (Sis, Hacı, Belen, Kars)	57.950	60.084	+04	226	324	+43
Cebel Bereket	41.000	63.473	+55	203	230	+13
Adana ili	174.450	298.159	+71	834	1.300	+56

Kaynak: Salname-i Villayet-i Halep, 1285 (Gordon 1973: 205).

Cumhuriyet döneminde Çukurova bu hızlı büyümesini sürdürüyor. Tablo 3'te görüleceği gibi 1927'de 228 bin olan Adana nüfusu 2000'de 2 milyon 3 yüz binleri (Osmaniye dahil) buluyor.

Burada konumuz açısından önemli bir nokta şehrin sürekli, başta Güneydoğu, Doğu Anadolu ve komşu iller olmak üzere göç almasıdır. Örneğin 1927 nüfusu Türkiye ortalamasına paralel şekilde büyüye idi, bugün Adana'nın Osmaniye ile birlikte toplam nüfusu 1 milyon sınırını biraz aşacaktı.

TABLO 3
Türkiye Nüfusu ile Adana Nüfusu Şehir ve Köy Bazında Dağılımı (1927-2000) ve Yıllık Artış Hızı (%0)

	Türkiye				Adana				Adana için Türkiye ortalama- sına göre hesaplanan nüfus	Aradaki nüfus farkı
	Toplam	%0	Köy	%0	Şehir	%0	Toplam	%0		
1927	13648000	-	145709	-	82026	-	227735			
1935	16158018	21,05	273806	76,34	109839	36,24	383645	63,75	266086	117559
1940	17820950	19,58	257271	-12,45	118506	15,18	375777	-4,14	292135	83642
1945	18790174	10,59	279247	16,38	139493	32,54	418740	21,63	307604	111136
1950	20947000	21,71	341822	40,30	166696	35,54	508518	38,73	340994	167524
1955	24064763	27,71	390178	26,42	238327	70,74	628505	42,21	388239	240266
1960	27754820	28,48	426764	17,91	334039	66,89	760803	38,09	443524	317279
1965	31391421	24,59	480414	23,66	422298	46,68	902712	34,12	498056	404656
1970	35605176	25,16	509709	11,83	525668	43,62	1035377	27,38	560711	474666
1975	40347719	24,98	534289	9,42	706186	58,62	1240475	36,05	630744	609731
1980	44736957	20,63	642898	36,90	842845	35,29	1485743	35,99	695805	789938
1985	50664458	24,85	583739	-19,29	1142201	60,32	1725940	29,92	782259	943681
1990	56473035	21,69	584568	0,28	1350339	33,40	1934907	22,83	867095	1067812
1997	62865574	15,30	558270	-6,57	1569000	21,40	2127270	13,53	959961	1167309
2000*	67803927	18,28	451625	6,29	1397853	21,70	1849478	17,71		
2000	67803927	18,28	598413		1709847		2308260		1012605	1295655

* 2000 Osmaniye hariç.

Kaynak: DİE İstatistikleri (Osmaniye dahil).

Oysa Türkiye'ye paralel olarak hesaplanan ortalama büyüme ile mevcut durum arasındaki fark 1.295.655 olup, en azından bu bir kattan daha fazla olan artı nüfusun göç yoluyla alındığı öngörülebilir. (Bir de Adana dış göç vermektedir ki, bu verilen nüfus da alınan göçlerle karşılanıyor. Öyleyse alınan göç bu hesaplanandan da daha yüksek olmalı.)

1927-1965 arası Türkiye'ye 700 bin kadar göçmen (yurtdışından) gelmiş, 1939 yılında Hatay'la birlikte 20.400 civarında bir nüfus genel toplama aktarılmıştır. Geriye kalan %95 nüfus doğal büyümeden kaynaklıdır. Yani bazı kent ve bölgelerdeki hızlı nüfus artışı iç göçlere bağlı bulunuyor. İç göç oranı 1945-1950 arası %8,3, 1950-1955 arası %10,4 ve 1955-1960 arası %11,0'dir. (Türkdoğan, 1977: 299)

İç göçler 1960 yılı ve sonrası da hızla sürmüştür. DİE (2001) haber bültenine göre, 1995-2000 döneminde

- yerleşimler arası 6.692.263,
- iller arası 4.768.193 ve
- bölgeler arası 4.098.356 kişi göç etmiştir.

Bu dönemde toplam 427.308 kişi Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'ne gelirken 959.393 kişi bu bölgelerden ayrılmıştır. Yani Doğu ve Güneydoğunun verdiği nüfus, aldığı iki katıdır.

1975-2000 arasındaki 25 yıllık dönemde Güney Bölgesi diğer bölgelerden 1 milyon 200 bin göçmen almıştır. Doğu ve Güneydoğu Bölgesi ise 3 milyon 250 bin civarında göçmen vermiştir. Sadece bu 25 yıllık dönemde Adana'nın payına 350-400 bin civarında Güneydoğulu ve Doğu Anadolu göçmen düştüğü tahmin edilebilir. (bkz. Tablo 4)

Son 10 yıllara bakarsak, 1990'lardan bu yana Güneydoğu Anadolu'nun gerek köy, gerekse şehir nüfusları Türkiye ortalamasına yaklaşıp da Adana'nın merkez ilçelerini oluşturan Seyhan ve Yüreğir'de köy nüfusunun %0,30'un üzerinde yıllık artış göstermesi; hem göçün devam ettiğini, hem de kentin banliyölere/varoşlara doğru genişlemeyi sürdürdüğüne işaret ediyor. (bkz. Tablo 5)

Özetle 1990'a kadar Doğu ve Güneydoğu fazlasıyla verirken, Çukurova bölgesinin dahil olduğu Güney fazlasıyla alı-

TABLO 4
İkametgâh Durumuna Göre Bölgeler Arası Aldığı ve Verdiği Göç Sayısı
 (Bölge içi iller arasındaki göçler dahil değildir)

	1960-1965 (14 il)		1975-1980		1980-1985		1985-1990		1995-2000	
	Aldığı	Verdiği	Aldığı	Verdiği	Aldığı	Verdiği	Aldığı	Verdiği	Aldığı	Verdiği
Türkiye			1876872	1876872	2040842	2040842	2966673	2966673	4098356	4098356
Güney*			244784	176473	296575	203336	450925	270645	413044	410316
Doğu** (Güneydoğu dahil)	298135	465686	198938	641564	268602	627365	309140	1017923	427308	959393
Akdeniz (iller arası)							487276	356159		
Adana (iller arası)							124479	97545		

(*) Güney: Adana (+Osmaniye), Antalya, Burdur, Gaziantep (+Kilis), Hatay, Isparta, İçel, Muğla

(**) Doğu: Kahramanmaraş, Gümüşhane, Bayburt dahil tüm Doğu ve Güneydoğu (Gaziantep ve Kilis hariç) illeri.

Kaynak: Demirci ve Sunar, 1998; DİE HaberBülteni 14/12/2001; 1960-1965 değerleri Türkdoğan, 1977: 301.

TABLO 5
1990-2000 Şehir ve Köy Bazında Nüfus Dağılımı ve Yıllık Artış Hızı (%)

	1990			2000			1990-2000 yıllık nüfus artış hızı (%)		
	Köy	Şehir	Toplam	Köy	Şehir	Toplam	Köy	Şehir	Toplam
Türkiye	23033688	33439347	56473035	23735567	44006274	67803927	4,21	28,26	18,28
Akdeniz	2974893	4051596	7026489	3501802	5204203	8706005	16,30	25,03	21,43
Doğu A.	3062714	2285798	5348512	2881518	3255869	6137144	-6,10	35,37	13,75
Güneydoğu	2283359	2873801	5157160	2465483	4143136	4143136	7,67	36,57	24,79
Adana	424084	1125149	1549233	451625	1397853	1849478	6,29	21,70	17,71
İl Mer.*		916150			1130710			21,04	
Seyhan*	29800	642321	672121	41349	807934	849283	32,75	22,93	23,39
Yüreğir*	95700	273829	369529	131023	322776	453799	31,41	20,54	20,54

(*) Büyükşehir İlçe Merkezleri (İl merkezini oluşturan Seyhan ve Yüreğir ile sahil şeridindeki Karataş'ın köy nüfusları da büyümeye devam ediyor).

Kaynak: DİE Verileri.

yor. 1995'ten itibaren Doğu bölgelerimiz vermeye devam etmekle birlikte Güney Bölgesi'nin aldığı ve verdiği nüfus gide-rek birbirine yaklaşıyor. Ancak yine de bir durumu gözden ka-çırmamak gerekiyor ki, Adana ve Güneyin aldığı nüfusun hâlâ büyük çoğunluğu Güneydoğu ve Doğu Anadolu kökenlidir. Bir başka anlatımla 1995-2000 yılları arasında Güneyin aldığı 413 bin kişilik nüfus belki de %25-30'ların üzerinde bir oranla hâlâ bu iki bölgeye bağımlıdır.

Güneydoğu ve Doğu Anadolu nüfusunun önemli bir bölü-mü Kürtçe dil gruplarından oluştuğuna göre (iddialar %28'ler-den başlayıp artıyor), Adana da, yoğun bir şekilde "Kürtçe" konuşan göçmen alıyor demektir.

Irgatlar

Güneydoğu ve Doğu Anadolu'dan Çukurova yönündeki göç-lerde her ne kadar ırgatlık (tarım işçiliği) tek kaynak değilse de yine de en önemli damarlardan birini oluşturuyor. Son iki asır boyunca ırgat hareketleri Çukurova'yla özdeşleşmiş bu-lunuyor.

İbrahim Paşa... Avusturyalı madenci Russegger'e Tarsus'un sulama projesini hazırlattığı gibi ekim alanının genişletilmesi-ni temin bakımından amele davasını büyük bir dikkatle ele almıştır. Bu arada Kıbrıs'tan getirttiği buğday ve arpa cinsle-riyle iş zamanını uzatmıştır. (Ener, 1993: 208)

İlk göçler de İbrahim Paşa tarafından bu dönemde Mısırlı Arapların ve Nijerlilerin getirilmesiyle vuku bulur. Ama esas hareketlilik Cumhuriyet döneminde Güneydoğu olacak şekil-de hemen yakın bölgede meydana gelir:

Langlois 1852-1853 senelerinde... bildirdiğine göre Adana'ya hasat mevsiminde dışardan çok amele gelir ve bunlara ye-mekle beraber sekiz kuruş gibi o zamanın rayicine göre pek yüksek ücret verilirdi. Başlıca mahsullerin 5 yıllık hasılat tu-tarı ise dokuz yüz bin kile buğday, iki yüz bin kile arpa. Yüz

on bin kile susam ve yüz bin kental pamuk olup kilosu altı kuruşa satılmakta idi. (Ener, 1993: 208)

Dr. Şerafettin Mağmumi, kolera salgını vesilesiyle 1895 yılında Adana'ya geldiğinde ırgatların durumu çok kötüdür:

Adana'nın Belediye hastanesi ne zaman gözümün önüne gelse dehşetten tüylerim ürperir. Medrese gibi kemerli ve kubbeli bir bina, taşların üzerine birer ot minder serilmiş, düzinelerle garip hastalar kendi elbise ve kıyafetleriyle perişan bir vaziyette inleyip duruyorlar... Hele Irgat Pazarı (Dağılım günü) olunca amele hastalar avluya, bahçe ve kapının önüne, kepenklerine sarılıp yatıyorlar (...) Şehrin içinde halkın dinlenme yeri yalnız Seyhan boyundaki yalı kahveleridir. (Ener 1993: 189-191)

Dumont'a göre, 1850'lerden itibaren başlayan mevsimlik emek ihtiyacı (gelen ırgatlar) kent nüfusunun artışında da önemli bir kaynağı oluştururlar:

Kilikya doğrultusundaki göçlerdir ki, Anadolu yaylasından ve Toroslardan gelen onbinlerce insanı harekete geçirir her yıl. Bu emekçiler, yöreye yeni girmiş pamuk ekininde çalışırlar... Bir bölümü hasada da katılır. Mevsim sona erince hepsi dönmeyiz... Ya ovadaki büyük çiftliklerde bir uğraş edinmeyi başarmışlar ya da kentte, Adana ya da Mersin'de bir iş bulmuşlardır. (Dumont 1995: 96)

Cumhuriyet döneminde de, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası mevsimlik tarım işçisi hareketi artarak sürüyor. Esası yoksulluk olmak üzere, Doğu ve Güneydoğu'da başat olan pastoral topluluk yapısının 1950'lerden itibaren çeşitli yapısal etkiler altında hızla bozulması, bu insanlar için ırgatlığı alternatifi olmayan bir geçim kaynağı haline getiriyor. Bunda etkili olan nedenler arasında bir yandan kıl keçiciliğinin önemini kaybetmesi, orman alanlarının daha sıkı bir koruma altına alınması, kamusal alanların özel mülklere dönüşmesi ve kırsal nüfusun sürekli artış göstermesi; diğer yandan pazarın da etkisi altında

verimli ve sulak yörelerde (Çukurova ve Ege gibi) tarımsal alanların genişlemesi, tarımsal verimliliğin artması ve bunun gerektirdiği ucuz işgücü talebi sayılabilir. (Yurdakul, 1982)

1990'larda bu pastoral yapı; siyasal ve bölgesel çatışmalar da dahil çeşitli etkiler altında toptan yok olma noktasına geldi. Kırsal kesim, yayla ve açık alanlardaki çatışmalar ve güvenlik sorunları; bu bölgeler için en önemli geçim kaynaklarından biri olan küçük baş hayvancılığı nerdeyse imkânsız hale getirdi. Tutunamayanlar göç etmeye başladı, yöneticiler için de göç sorunlara yer değiştirtme yoluyla bir miktar zaman kazanma anlamına geldi. Ancak esasında sorun göçten önce de, göçten sonra da hemen hemen aynı kalmakta; göç yoluyla sadece mekânlar değişmekte yani kırsal fakirlik kentsel fakirliğe ve marjinal kentsel sektörlere dönüşmektedir. (Gümüş, 2005)

1960'larda Doğu ve Güneydoğu'dan Çukurova ve Ege'ye göçmen tarım işçisi nüfusunun 450 bine ulaştığı, bunun 200-250 bininin Çukurova'ya geldiği tahmin ediliyordu. (Erkul, 1967; Gürgen, 77, Akt. Yurdakul, 1982)

Ancak göçmen tarım işçilerinin sayı ve hareketlerini sağlıklı şekilde görebilmek mümkün bulunmuyor. Hiçbir kuruluş bu işçi hareketleri ile ilgili kayıt (istatistik) tutmuyor. Ancak burada yapıldığı gibi mevcut bazı araştırmalar dahilinde bitki desenine uygun emek-işçi ihtiyacı üzerinden kestirimlerde bulunmak mümkündür.

Bir yöredeki ırgat sayısını hesaplayabilmek için iki ölçüt kullanılabilir:

1) Her bir bitki deseninin dekar başına gerektirdiği emek gücü,

2) İşletmelerin kullandığı yerli ve yabancı işgücü oranı.

Çukurova'nın gelenekselleşmiş ürünü pamuk ile son yıllarda artış eğilimindeki bostan, soğan ve sebze üretimi için dekara 8-9 yevmiyeye ihtiyaç bulunuyor. Bir başka deyişle Çukurova'da hâlâ yoğun emek gerektiren bir tarım yapılıyor. Bu emek ihtiyacının ise ancak %67'sinin aile ve yerleşik işgücünden karşılandığı belirtiliyor (ATO 1984). Erkan (2000), yerleşik köylü nüfusun %25 oranında tarımsal emek girdisi sağladığını, mev-

simlik ücretli işçi ihtiyacının %65,4 oranına eriştiğini teyit ediyor. Tarım sektöründe bir kişinin yılda 60 gün civarında çalışabildiği kabul edilirse, her dört çalışandan üçünün aile dışı kaynaklardan sağlandığını söyleyebiliriz. Sadece Adana ilinde toplam 5.443.354 dekarlık tarım arazisinin bulunduğu dikkate alınırsa, özellikle Seyhan, Yüreğir ve Ceyhan ovaları olmak üzere toplam 100 bin civarında mevsimlik tarım işçisine ihtiyaç duyulacağı; 12 yaştan küçük çocuklarla birlikte bu ırgat nüfusun 150 binlere ulaşacağı öngörülebilir. (Gümüş, 2005)

Özetle göçmen-mevsimlik işçilerin tamamına yakını; psikolojik olarak “uzak” olunan, toprak ve sanayi kaynaklarından yeterince yararlanamayan Türkiye’nin “varoşlarından”; Adıyaman, Diyarbakır, Mardin, Batman, Siirt, Şırnak, Şanlıurfa ve Hatay gibi yörelerden geliyor. Merkezi var mı bilinmez ama Türkiye’nin periferisinden (çevreden) geliyorlar (Gümüş, 2005). Dil grupları açısından bakılırsa, çoğunlukla Kürtçe artalandan geliyorlar. Bu mevsimlik tarım işçilerinin bir kısmı zamanla ovaya ve şehirlere yerleşirken, geriye kalanlara özellikle genç kuşaklardan yenileri ekleniyor. Her ne kadar resmi sayımlar, özellikle de “de facto” göstergeler göçerleri ve mevsimlik tarım işçilerini görmezden gelmeye çalışsa da, onlar “de facto” olarak bu ovaların asli unsurlarını oluşturuyor.

Kürtler, ne kadar Adanalı?

Adama sormuşlar nerelisin diye de, demiş ki “Daha evlenmedim.” Sosyolojik anlamda, “evlilik ilişkisi” dıştan gelip sosyal mesafelerin aşıldığını gösteren göstergelerden biri kabul ediliyor. Yani anne veya baba tarafından bir soy bağı yoksa en azından “eş” üzerinden bir içsel bağ kurulması yani hısımlığa girilmesi, neredeyse “yurttaşlık” ölçütlerinden biri haline gelmiş durumda. Ben de bu “evlilik bağı” ile “hakiki” bir Adanalı namzetiyim.

Eğer “soy” tutmamışsa “evlilik”, evlilik de tutmamışsa “doğum yeri”, yani doğduğumuz yer “memleket” bağına oluşturuyor. Yani “gerçek” ve “hakiki” olmasa da “sahici” Adanalı arasına orada doğanlar da alınabilir. Yani yerleşim esaslı bir bağ.

Ama yine de doğum yerine “doğum tarihi” de eşlik ediyor. Yani zaman mefhumunu da hesaba dahil etmeli. Üç-beş gün önce gelip burada doğduk diye hemen buralı da sayılmıyoruz. Yine de “uzun” bir süredir, en azından “kabul edilebilir” bir süredir burada yaşamalıyız. 5-10-20-25 yıldır. Bu zamanı 7 kuşağa kadar götürenler var.

Küçük bir ihtimal daha var ki, çok sahici olmasa da, sonunda yok da sayılamıyor yani geriye bir de eğer seyyah değilseniz Nâzım’ın hikâyesi kalıyor: “Doyduğumuz yer” yani çalışma ve geçim prensibi. Göç ile ilgili bazı tartışmalar da, “oturum yerinin” (*residence*) yerine çalışma durumunun (*activity*) dikkate alınması gerektiğini; salt oturulan yerin yerine yapılan işin çok daha önemli olduğunu ileri sürüyor. (Özcan, 1998)

Bir de “psişik-algı” (emik-duygu) boyutu eklenebilir buna. Etni tanımının ayrılmaz bir parçasını; birimizi diğerlerinin belirli bir gruptan-coğrafyadan adlandırması kadar, öncelikle kendi kendimizi böyle bir grubun-coğrafyanın üyesi olarak algılıyor olmamız, onunla özdeş hissetmemiz oluşturuyor. Psişik boyutla ilgili bir ölçütümüz, belki de artık mezarımızı geldiğimiz “memlekete” götürmekten vazgeçtiğimiz gün sağlanmış olacak. Yaşlılığımızda da Adana’da yaşamak istediğimizde Adanalı olacağız; Allah gecinden versin, ama Karşıyaka, Buruk veya Kabasakal mezarlığına defnedilmeyi arzuladığımızda Adanalı olacağız.

Birinin bir yerli olmasıyla ilgili ölçütler arasında sosyo-kültürel nitelikler de önemli yer tutuyor. Hani bilinen tartışma İstanbul’da mukim ama ne kadar İstanbullu. Adana’ya gelmiş ama ne kadar Adanalılaştırabildiklerimizden. Bunun içinde bilişsel (*cognitif*) boyuttan kültürel dönüşümlere, siyasal ve yapısal entegrasyona (asimilasyona) kadar geniş bir nitelikler evreni girer ki, burada hem o şehirde yaşamının asgari kaynaklarına sahip olup olmadığımız, hem de o şehirlilikle ilgili değer, norm, tutum ve alışkanlıkları ne kadar içselleştirip içselleştiremediğimiz sorgulanabilir. En başta da yapı ve kurumlara aidiyet oranı tartışılabilir: Gelenin eğitimi, mesleği, işi, geliri, zihniyeti buralara uygun mu diye.

En azından geldiğimiz memleketle yaşadığımız memleket arasında artık temel bir tercih güçlüğü ortaya çıkmaya, vazgeçemediklerimiz artmaya başladığında Adanalı olacağız. Basit bir soruyla artık nerede yaşamak istiyoruz, çocuklarımızın burada mı yoksa “eski” memleketimizde mi yaşamasını arzuluyoruz? En azından çiğ köfte kadar, kebabı ve şalgamı da seviyor muyuz? “Urfa’nın etrafı”, “Mardin-Diyarbakır kapı” kadar, “Adana’nın yolları taştan” da diyor muyuz? Fırat’ın Dicle’nin kıvrımları kadar Seyhan’ın Ceyhan’ın endamını da özlüyor muyuz? Gitmek mi zor, kalmak mı, sorusu, artık o kadar kolay cevaplanamadığında Adanalı oluyoruz demektir.

Belki de mezarlıktan önce nüfus kütüğünü Adana’ya taşımış olmayı Adanalılıktan saymalıyız.

Ama bir yerli olma potansiyeli salt göçmene bağlı bulunmuyor; belki daha fazlasıyla esas kapasite alıcıda bulunuyor: Adana, bir şehir olarak bunları ne kadar sağlayabiliyor, gelenlere açık mı, onları kucaklıyor hazmedebiliyor mu, mesajları doğru bir şekilde alıp yeniden dönüştürebiliyor mu? Emebiliyor mu bunları? Çukurova’nın hacmi ve ağırlığı ile göç ve nüfus büyümesinin hacmi ve ağırlığı, karşılıklı potansiyeller ne kadar örtüşebiliyor, örtüştürülebiliyor? Eğitim, iş, barınma olanakları sunma, sosyal-siyasal-kültürel yaşama kabul etme; ortak düğün davetlerde görme... Tüm bunları ne kadar istiyor “Kürtler olmadan Adana Adanalılığından birşeyler kaybeder” mi diyor, yoksa şöyle mi söylüyor: “Adana Kürtler yüzünden kaybediyor”

Kürtlerin Adanalılığı, çoğunlukla soy ve evlilik bağından daha çok üçüncü ve daha eskiye giden kuşaklar için “zaman-eskilik”, ikinci kuşaklar için “doğum yeri”, birinci kuşaklar yani yeniler için “doyum-geçim yeri” anlamına geliyor. Ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel ve psişik anlamda ne kadar Adanalı olunduğu ise, bu zaman ve kuşaklar sorunundan da ayrı bir derinliği oluşturuyor.

Anlaşılan o ki, bir yerin “yerlisi-otoktonu” sayılmak o kadar da kolay gözüküyor.

Yine de geldikleri kasabalarda artık “Adanalı” diye anılıyorlarsa, Adanalılaşımlar arasında sayılabilirler.

Doğum yeri esasına göre

“Doğum yeri” Doğu ve Güneydoğu, “doyum yeri” Adana olanları esas alırsak, Adanalıların %20-25’ini Güneydoğu ve Doğu Anadolu’ların oluşturduğu söylenebilir (Burada bütün bir Doğu ve Güneydoğu’yu Kürtçe Anadilli kabul etmek hatalı bir genelleme olacağı gibi –1985 itibariyle bu bölgedekilerin %30’u evde birbirleriyle Kürtçe konuştuğunu söylüyor–, her bir “doğum yeri” Adanalı olan da “Kürt kökenli olmayan” anlamına gelmiyor).

2004 yılında Adana şehir merkezinde 18 ve üstü yaş grubuyla yaptığımız iki farklı taramada (biri 503, diğeri 483 örneklemli) doğum yeri olan ilin neresi olduğu sorulmuştu. Ortalama yaşı 38,4 olan grupta, Adana şehir merkezi doğumlular %32,8, bağlı ilçe ve köy doğumlular %16,6 olmak üzere örneklemenin %49,5’i Adana ili doğumlu idi. Bunları %12,8 ile Akdeniz’in (Mersin, Hatay ve Maraş) diğer illeri takip ediyor; ardından Güneydoğu %12,2, Doğu Anadolu %11,6 ile toplam %24’lük bir orana ulaşıyordu. İkinci çalışmada Güneydoğu %8,0, Doğu Anadolu %6,0 olmak üzere bu iki bölge doğumlular %14; 2005 taramasında ise Güneydoğu ve Doğu Anadolulular birincisinde %20, ikincisinde 19,7 düzeyindeydi (Tablo 6).

TABLO 6
Adana’da 18 Yaş Üstüyle Yapılmış Farklı 4 Taramada
“Doğum Yeri” Göre Dağılımlar

	Irak 2004		AB 2004		Irak 2005		AB 2005	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Adana şehir	156	32,8	191	38,0	110	28,9	118	31,5
Adana ilçe ve köyler	79	16,6	90	17,9	99	26,1	94	25,0
Marmara	7	1,5	15	3,0	10	2,6	7	1,9
Ege	14	2,9	10	2,0	8	2,1	8	2,1
İç Anadolu	35	7,4	40	8,0	30	7,9	21	5,6
Akdeniz	61	12,8	69	13,7	41	10,8	45	12,0
Karadeniz	10	2,1	17	3,4	6	1,6	8	2,1
Güneydoğu	58	12,2	40	8,0	42	11,1	48	12,8
Doğu Anadolu	55	11,6	30	6,0	34	8,9	26	6,9
Total	475	100,0	502	100,0	380	100,0	375	100,0

Kaynak: A. Gümüş yönetiminde Felsefe Grubu Öğrencileriyle birlikte sürdürülen 2004-2005 surveyleri.

2002'de 868 ilköğretim 7-8. sınıf öğrencisiyle yaptığımız bir başka çalışmada sadece “anne-babalarının Adanalı olup olmadığı” sorulmuştu (Tablo 7). Adana doğumlu olmayanlar babalarda %48, annelerde %47 olarak belirlenmişti (Bu anne babaların ortalama yaşlarının 33-42 arasında değiştiği öngörülebilir).

TABLO 7
Anne-Babanın doğum yeri Adana ili mı?
(İlköğretim Araştırması, 2002)

	<i>Baba</i>		<i>Anne</i>	
	<i>Sayı</i>	<i>%</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Evet	434	52,0	425	52,7
Hayır	401	48,0	382	47,3
Toplam	835	100,0	807	100,0

Toplam 12 ilköğretim okulu, 868 öğrenci.

Kaynak: Gümüüş, Tümkaya ve Dönmezer (2004).

Aynı çalışmada 12 okulda okul yönetiminin kestirimi ile veliler için Adana ili doğumlular %42, ortalama olarak Güneydoğu %19 ve Doğu Anadolu doğumlular %15 olmak üzere toplam %34 civarında öngörülüyordu.

Yeniden özetlersek yetişkin nüfus arasında Adana ili doğumluların oranının %50-55 arasında değiştiği öngörülebilir. Yani diğer illerden gelenlerin 1 milyon 9 yüz bin nüfuslu Adana'da %45 hesapla yaklaşık 900 bin civarında olduğu, bunların da yaklaşık yarısının Güneydoğu ve Doğu Anadolu illerinden geldiği kestirilebilir. Bu hesapla bugünkü Adana'da 450-500 bin kişi Güneydoğu ve Doğu Anadolu kökenli sayılabilir.

Göçmen arka alanındaki kaymalar

1830'lardan başlayarak yoğun göç almaya başlayan Çukurova, ilk evresinde Nijer, Mısır ve Suriye'ye açıkken, 1860'lara doğru Kafkas ve Balkanlarla kendi kırsalı ile Konya-Kayseri-Malatya şeridinin Akdeniz'e kadar uzanan kesimlerinden yoğun göç alıyor. Bu durum aşağı yukarı 1940-1950'li yıllara kadar da böyle sürüyor (Bu evre bir yandan ekonomik dönüşüm anlamına gelirken, diğer yandan da sosyo-kültürel bir dönüşüm

Demirköprü, 1977 (Fotoğraf: Mehmet Baltacı).

anlamına geliyor: Hristiyan nüfus hızla azalırken Müslüman nüfus neredeyse istisnasız bir çoğunluk oluşturmaya başlıyor).

1950'lerden itibaren yoğunluk Güneydoğu ve Doğu'ya doğru kayıyor. Küçük sapsmalar olsa da göç alınan iller şu şekilde sıralanabilir: Mersin, Hatay, Malatya, Diyarbakır, Maraş, Sivas, Mardin, Şanlıurfa, Adıyaman, Kayseri, Tunceli, Siirt, Batman, Van, Muş, Yozgat, Niğde, Gaziantep, Elazığ.

Bunlar da belki 7-8 tipe indirgenebilir: Komşulardan Hatay, Mersin; yakın alandan Maraş, Antep, Adıyaman; kendine münhasır Malatya; Güneydoğu'dan Diyarbakır, Siirt, Batman, Mardin, Şanlıurfa; kendine münhasır Sivas; İç Anadolu'dan Kayseri, Niğde, Yozgat; bir de belki Elazığ-Tunceli ile küçük bir oranda Van-Bitlis-Muş yöresi.

1980'li yıllardan itibaren ise giderek iki ağırlıklı bölgenin oluşmaya başladığı söylenebilir. Bunlardan birincisi Diyarbakır, Mardin, Siirt, Batman, Şırnak yöresi; ikincisi ise Ağrı, Van,

Erzurum, Bingöl, Bitlis, Muş alanı; bunlara daha yumuşak bir şekilde Şanlıurfa, Adıyaman, Kayseri de eklenebilir.

2000'li yıllarla birlikte ise giderek Adana'nın en azından "yoğun göç alan" iller arasından çıkarılması uygun olacaktır. Bunda şehrin hem öncelikle tarım olmak üzere sanayileşme de dahil ekonomik kapasitesinin giderek zayıflaması, hem de Güneydoğu Anadolu'nun görece yatışması ve atılım içine girmesi (Gaziantep, Kahramanmaraş, Şanlıurfa, hatta Diyarbakır ve Van) sayılabilir. Güneydoğu'daki sınır ticaretinin bir miktar artmaya başlaması da, bu göçü zayıflatıcı bir etki yaratacaktır.

Ayrımcılığın mekânsal yansıması: Segregasyon, yani mahalleler bazında ayrılaşma

Niteliksel yani illa da sosyo-kültürel bir ayrımcılık anlamına gelmese de fiziki uzaklıkların aynı zamanda sosyal bir uzaklık anlamına gelip gelmeyeceği çok tartışılıyor. Hatta birinci kuşak bütünleşme kuramlarında yerleşim ayrılaşması, ABD ırkçılığı bazında çok anlamlı bulunuyordu çünkü böyle bir mahalle-okul ayrılaşması zaten vardı. Chicago çevresine bağlı kuramlaştırmalar öncelikle mekânsal ayrılaşmalara bakıyordu ki haksız sayılmazlar. Negrolar, Afro-Amerikalılar (yani Afrika'dan taşınan kölelerin torunları) Avrupa orijinli beyazlarla yasal haklardan iş-egitim-mahalle-şehir bazına kadar büyük ayrımcılıklara uğruyorlardı. Bunun en güçlü örneklerinden biri Güney Afrika'daki Apartheid rejimiydi.

Osmanlı İmparatorluğu da dahil "ırk" ayrılaşması esas olmadığı için, gruplar arasında katı bir ayrılaşma hiçbir Anadolu şehrinde olası gözüküyor. Anadolu insanı mezhep, dil veya hemşehrilik (memleket) gibi ortaklaşmalar yoluyla "ırk" temelli bir ayrılaşmayı ortadan kaldırıyor. Örneğin Adana'da Mısır kökenli Kiptiler Sünni nüfus içinde erimiş bulunuyor, Nijerler (Siyah ırka yakın göçmenler) hakeza yine aynı şekilde ana gruplar altında erimiş durumdalar. Belki gerek eskiye, gerek günümüze doğru bir miktar Alevi-Sünni yerleşim ayrı-

laşmasından söz edilebilir ama artık bu durum da en azından büyük şehirler için geçerliliğini kaybetmiş durumda.

1999'da Seyhan-Tarsus Ovasında 69 köyü içeren çalışmamızda sadece 15 yerleşimde Türkmen-Sünni, 2 yerleşimde Göçmen-Sünni, 1 yerleşimde Türkmen-Alevi, 1 yerleşimde Arap-Alevi olmak üzere 19 yerleşim homojen, geriye kalanların çoğunluğu Türkmen-Kürt Sünni (26 köy) veya Arap Sünni-Alevi (13 köy) olmak üzere ya dil ve/ya mezhep açısından karışık yerleşimlerdi (Özcan ve Gümüş, 2000). Bir başka deyişle “homojen” olması beklenen köylerde dahi “karışımlar” öncelik kazanmış durumdaydı.

Adana şehir merkezinde güneye doğru Seyhan'ın sağında solunda yer alan bazı eski Nusayri mahallelerinde hâlâ bir “korunma” arayışı (Arapça/Nusayri kimliğini sürdürme arayışı) bulunduğu söylenebilir. Çoğu son 10-15 yıllık bazı yerleşimlerde de bir miktar Güneydoğulu-Doğulu yoğunlaşmalar bulunuyor. Örneğin Yüreğir'de Güzelevler, 19 Mayıs, Anadolu, Koza, Özgür, Kiremithane, Serinevler, Şehit Erkut Akbay, Çamlıbel; Seyhan'da ise özellikle Dağlıoğlu, Gül Bahçesi, Dumlupınar, Havuzlubahçe, Beşocak, Denizli, Hürriyet, Bey, Yeşilevler gibi mahallelerde bazı yoğunlaşmalar görülüyor.

Yine de Adana'nın en “yerli” mahallesinde bile Adana doğumluların oranı %60'ları geçmemektedir. Dolayısıyla Adana için mahalli ayrımlaşmaların, her ne kadar bazı izleri olsa da, çok keskin olmadığı rahatlıkla söylenebilir. (Tablo 8)

Nüfusun büyük kısmını barındıran şehrin kuzeyine doğru geçildikçe, mahalleler arası ayrımlaşmalar daha da silikleşiyor.

Bir başka deyişle bundan sonraki ayrımlaşmaların dil-din temelli olmaktan çok, bunlardan da rengini alan ama daha çok yoksul-zengin ayrımlaşmasına dönüşmekte olduğu öngörülebilir. Yörügün, Türkmenin, Kürdün, Zazanın, Müslümanın, gayri Müslimin, Alevinin, Sünninin ve sayılabilecek pek çok “soy sop” ayrımının varolma mücadelesi içinde daha çok yoksulluk sorununa dönüştüğü öngörülebilir. Bundan sonra yoksulların kader birliğinin önünü kesmek için bu ayrımlaşmaların “suni” olarak oluşturulmaya ve sürdürülmeye çalışılacağı öngörülebi-

TABLO 8
Öğretmenlere Göre Adana Şehir Merkezindeki Öğrenci Velilerinin Bölgelere Göre Dağılımı
(İlköğretim Araştırması 2002)

<i>İlçe</i>	<i>Mahalle</i>	<i>Doğma büyüme Adanalı (Seyhan-Yüreğir)</i>	<i>Adana'nın ilçe ve köylerinden</i>	<i>Hatay-Mersin-Maraş illerinden</i>	<i>İç Anadolu bölgesinden (Konya, Niğde... vb.)</i>	<i>Güneydoğu bölgesinden (Antep, Adıyaman, Mardin vb.)</i>	<i>Doğu Anadolu bölgesinden (Malatya, Erzincan, Muş vb.)</i>
Yüreğir	Mah. 1	18,75	12,50	6,25	12,50	25,00	25,00
Yüreğir	Mah. 2	18,18	18,18	9,09	9,09	18,18	27,27
Yüreğir	Mah. 3	14,29	21,43	14,29	14,29	21,43	14,29
Seyhan	Mah. 4	14,29	14,29	14,29	7,14	28,57	21,43
Seyhan	Mah. 5	31,25	31,25	12,50	6,25	12,50	6,25
Seyhan	Mah. 6	18,18	18,18	9,09	9,09	27,27	18,18
Seyhan	Mah. 7	23,08	15,38	15,38	15,38	15,38	15,38
Seyhan	Mah. 8	30,77	15,38	7,69	15,38	15,38	15,38
Seyhan	Mah. 9	40,00	20,00	10,00	10,00	10,00	10,00
Seyhan	Mah. 10	20,00	26,67	13,33	20,00	13,33	6,67
Seyhan	Mah. 11	28,57	28,57	7,14	14,29	14,29	7,14
Seyhan	Mah. 12	23,08	15,38	15,38	15,38	15,38	15,38
Toplam		22,52	19,07	11,49	13,00	18,67	15,26

Toplam 12 ilköğretim okulu, 283 öğretmen.

Kaynak: Gümüş, Tümkaya ve Dönmezer (2004).

lir. Adana için tekrarlırsak “Güney” ile “Kuzey” Adana arasındaki yarıma her geçen gün daha belirgin hale gelecektir.

Irgatlıktan yerleşikliğe sosyo-ekonomik bütünleşme

Çukurova’da diğer illerden gelen tarım işçilerini nitelendirmek üzere “gezici”, “geçici”, “mevsimlik”, “göçmen”, “Güneydoğulu” gibi terimler kullanılıyor. Bu terimlerin hepsi, kimin tarafından nitelendiğine bağlı olarak geçerli: Dışardan izleyenler açısından “gezici”; Sosyal Güvenlik mevzuatı, resmi makamlar ve muhtarlar açısından “geçici”; toprak sahibi açısından “ucuz” ve “mevsimlik”; işin sosyal ve ekonomik niteliği açısından “ücretli işçi”, sektörel olarak “tarımda” ve beşeri coğrafya özülüyle “göçmen” Urfa’nın, Siirt’in, Batman’ın, Diyarbakır’ın, Mardin’in, Reyhaniye’nin fakir köylüleri için ise neredeyse tek seçeneklerini oluşturan “geçim kaynağı” Sonuçta hiç de modern olmadığı halde, postmodern dille, “ucuz, güvence-siz ve değiştirilebilir” yani “*esnek emek*” Çukurova’nın sanki ayrılmaz bir parçası oluyor. (Gümüş, 2005)

Yine de vurgulanmalı ki mevsimlik tarım işçiliği (ırgatlık) yıllık 100-150 bin büyüklüğündeki bir hareketle Adana’nın aldığı nüfusun önemli kaynaklarından birini oluşturmakla birlikte, tek kaynak bu değil. Memuriyet, eğitim, esnafılık, bölgedeki çatışmalardan uzaklaşma/uzaklaştırılma ile daha iyi bir yaşam gibi pek çok gerekçeyle de Güneydoğu ve Doğu Anadolu’dan Çukurova yönünde göçler gerçekleşiyor. Zaten bu göçmenlerin Adana yaptıkları işlere bakılınca da büyük bir çeşitlenme olduğu görülüyor.

Tablo 9’da 1997’de liselerde yaptığımız çalışmada Anadili Kürtçe olarak belirtilen 73 babanın (velinin) yaklaşık %50’sinin işçi, %20’sinin kamu sektöründe, %15’inin esnaf-işveren ve %10’unun emekli olduğu görülmüştü. Zaten toplam 898 kişilik örneklem de (tüm Adanalılar) bu oranlardan çok uzak değildi: %30’u işçi, %28’i kamu sektöründe, %23’ü esnaf-işveren, %5’i çiftçi, %10’u da emekli durumdaydı. Belki bariz tek farklılaşma düz (kalifiye olmayan) işçilikteydi (Kürtçe grubu için %35,6’ya karşın genel toplamda %17,5) (Gümüş ve Gömleksiz, 1999).

TABLO 9
Baba Dilleri ve Meslekleri (Lise Araştırması 1997)

	<i>Arapça</i>	<i>Kürtçe</i>	<i>Sadece Türkçe</i>	<i>Diğer bir dil</i>	<i>Yan. istemiyor</i>	<i>Toplam sayı</i>
İşsiz/evde	3,1	1,4	,5	1,8		7
Düz işçi	24,6	35,6	15,6	8,8	13,8	157
Kalifiye işçi	16,9	13,7	12,8	8,8	10,8	114
Hizmetli	6,2	6,8	6,8		3,1	54
Polis/Asker		2,7	1,4		1,5	12
Küçük memur	6,2	9,6	10,0	12,3	10,8	88
Öğretmen	3,1	2,7	5,2	15,8	4,6	49
Müh/Dok/Yönetici	4,6		8,2	22,8	3,1	70
Köylü/Çiftçi	3,1	1,4	5,8		4,6	43
Küçük esnaf	3,1	4,1	5,2	1,8	3,1	41
Büyük esnaf	4,6	2,7	1,7	10,5	1,5	23
İşveren	20,0	9,6	16,3	14,0	24,6	147
Emekli	4,6	9,6	10,4	3,5	18,5	91
Toplam sayı	65	73	633	57	65	896

Toplam 21 lise, 1111 öğrenci.

Kaynak: Gümüş ve Gömleksiz (1999).

Benzer sonuçlar 2002 yılında yapılan ilköğretim çalışmasında da yaklaşık rakamlarla gözlemlenmiştir. Doğum yeri Adana olmayanların Adana doğumlulara göre özellikle pazarcılık-tarla işçiliği gibi marjinal mesleklerde daha fazla yoğunlaştığı görülüyor. İşçi ve esnaflıkta da oranları biraz daha düşük gerçekleşiyor. Aynı durum Türkçe dışında bir dili konuşup konuşamama sorusunda da tekrarlanıyor. (Tablo 10)

Daha önemli bir gösterge olarak “Eğitim Durumu” kabul edilebilir. Kürtçe konuşabilen babalar için o kadar olmasa da, anneler için eğitim düzeyi diğer gruplara göre oldukça düşük bulunuyor. (Tablo 11)

Ne yazık ki 1997’de çocukları lise sona gelmiş olan Kürtçe konuşan annelerin %53’ü okur-yazar değildir. Diğer gruplarda bu oran %13-15 civarındadır. (Tablo 12)

İlköğretimdeki öğrenci velileri için de benzer şeyler söylenebilir. 2002’deki çalışmamızda “Adana doğumlu olmayan” annelerin %40’ı okur-yazar bile değildi. (Tablo 13)

Mal mülk açısından da bir miktar farklılaşma gözlemleniyor. Doğma büyüme Adanalı olanlarla olmayan veliler arasında ev sahipliğinde %7, otomobil sahipliğinde %13 fark bulunuyor. (Tablo 14)

TABLO 10
Öğrenci Velilerinin (Anne-Babalarının) Doğum Yeri ve
Türkçe Dışında Dil Bilip Bilmediğine Göre Mesleki Dağılımları
(İlköğretim Araştırması 2002)

	<i>Babanızın doğum yeri</i> <i>Adana mı?</i>			<i>Annenizin doğum yeri</i> <i>Adana mı?</i>		
	<i>Adana değil</i>	<i>Adana</i>	<i>Toplam</i>	<i>Adana değil</i>	<i>Adana</i>	<i>Toplam</i>
Hiç çalışmadı	,8	,9	,9	85,0	81,7	83,2
Pazarıcı/Tarla işçi.	20,9	6,3	13,3	3,4	1,9	2,6
İşsiz	3,1	2,3	2,7	,5	,2	,4
Emekli	3,4	1,9	2,6	,3	1,7	1,0
Çiftçi/Köylü	6,7	6,8	6,8	3,4	1,4	2,4
Güvenceli işçi	23,8	31,7	27,9	2,6	3,6	3,1
Esnaf	19,4	24,9	22,3	,5	1,4	1,0
Küçük memur	8,0	7,3	7,6	1,3	2,6	2,0
Büro çalışanları	,5	1,9	1,2		,5	,3
Polis	1,0	1,2	1,1		,2	,1
Serbest	5,4	6,8	6,2	,5	1,9	1,3
Öğretmen	1,3	,9	1,1	,3	1,0	,6
Profesyonel	3,1	2,3	2,7	,3	,7	,5
Diğer	2,6	4,7	3,7	1,8	1,2	1,5
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Toplam 12 ilköğretim okulu, 868 öğrenci.

Kaynak: Gümüş, Tümkaya ve Dönmezer (2004).

TABLO 11
Baba Dilleri ve Eğitimleri (Lise Araştırması 1997)

	<i>Arapça</i>	<i>Kürtçe</i>	<i>Sadece Türkçe</i>	<i>Diğer bir dil</i>	<i>Yan. istemiyor</i>
Okur değil	2,9	12,7	1,6	4,8	7,1
Okur yazar	2,9	10,1	4,8	1,6	7,1
İlkokul	54,4	48,1	43,1	14,5	37,1
Ortaokul	17,6	6,3	18,0	9,7	12,9
Lise	8,8	13,9	12,1	11,3	21,4
Meslek lisesi		5,1	4,4	3,2	
İmam hatip			,7		
Üniversite	13,2	3,8	15,3	54,8	14,3
Toplam sayı	68	79	685	62	70

Toplam 21 lise, 1111 öğrenci.

Kaynak: Gümüş ve Gömleksiz (1999).

TABLO 12
Anne Dilleri ve Eğitim Dağılımları (Lise Araştırması 1997)

	<i>Arapça</i>	<i>Kürtçe</i>	<i>Sadece Türkçe</i>	<i>Diğer bir dil</i>	<i>Yan. istemiyor</i>
Okur değil	12,9	53,5	13,3	14,3	29,0
Okur yazar	3,2	5,6	6,5		5,8
İlkokul	66,1	35,2	48,1	11,9	36,2
Ortaokul	8,1		11,0	7,1	13,0
Lise	6,5	4,2	9,6	19,0	7,2
Meslek Lisesi	1,6		3,5	4,8	2,9
İmam Hatip				2,4	
Üniversite	1,6	1,4	8,0	40,5	5,8
Toplam sayı	62	71	690	42	69

Toplam 21 lise ve 1111 öğrenci.

Kaynak: Gümüş ve Gömleksiz (1999).

TABLO 13
Öğrenci Velilerinin (Anne-Babalarının) Doğum Yerine Göre Eğitim Durumları (2002 İlköğretim Araştırması)

	<i>Babanızın doğum yeri Adana mı?</i>			<i>Annenizin doğum yeri Adana mı?</i>		
	<i>Adana değil</i>	<i>Adana</i>	<i>Toplam</i>	<i>Adana değil</i>	<i>Adana</i>	<i>Toplam</i>
Okur değil	9,5	2,5	5,9	39,7	8,6	23,3
Okur yazar	3,5	2,3	2,9	3,7	3,1	3,4
İlkokul	43,3	46,9	45,1	31,0	52,6	42,4
Ortaokul	15,5	15,5	15,5	4,5	13,6	9,3
Lise	,8	1,2	1,0	1,3	,2	,8
Meslek Lisesi	11,8	21,0	16,6	7,7	14,0	11,0
İmam Hatip	1,0	2,1	1,6		1,2	,6
Üniversite	6,3	5,3	5,8	3,2	3,6	3,4
Bilinmiyor	8,5	3,2	5,8	9,0	3,1	5,9

Toplam 12 ilköğretim okulu, 868 öğrenci.

Kaynak: Gümüş, Tümkaya ve Dönmezer (2004).

TABLO 14
Babanın Doğum Yerine Göre Ev, Otomobil ve Bilgisayar Sahipliği (2002 İlköğretim Araştırması)

	<i>Ev sahipliği</i>			<i>Otomobil sahipliği</i>			<i>Bilgisayar sahipliği</i>		
	<i>Adana değil</i>	<i>Adana</i>	<i>Toplam</i>	<i>Adana değil</i>	<i>Adana</i>	<i>Toplam</i>	<i>Adana değil</i>	<i>Adana</i>	<i>Toplam</i>
Hayır	31,6	24,7	28,0	71,4	57,9	64,4	88,0	85,6	86,7
Evet	68,4	75,3	72,0	28,6	42,1	35,6	12,0	14,4	13,3

Toplam 12 ilköğretim okulu, 868 öğrenci.

Kaynak: Gümüş, Tümkaya ve Dönmezer (2004).

Sosyo-kültürel bütünleşme

Kültürel bütünleşme yeme içme alışkanlıklarından rahat etme kalıplarına ve namus kavramına kadar geniş bir yelpazeye dağılmakta, aynı zamanda düğün-dernek-cenaze-davet gibi ritüeller de bu kapsamda değerlendiriliyor. Bu konularda Anadolu'daki her hangi bir grubun bir diğerinden özgül-belirgin bir farklılaşma içinde olduğu tartışmaya açık bir nokta oluşturuyor. Bu anlamda belki de Anadolu, yüzyıllardır farklı kültürlerin birbirine kaynaştığı tarihi derinliği olan bir örnek sayılabilir. Yemeği içkisi, düğünü derneği, ramazanı kurbanı artık iç içe geçmiş bulunuyor. Soruyu bir kez daha yenilersek, “nasıl benzeşiyorlar”dan önce, “hangi farklılaşmalar bulunuyor” sorusuna yanıt vermek gerekiyor.

Bilişsel-zihinsel bütünleşme

Bilişsel bütünleşmeyle ilgili başlıca gösterge dil ve türküler olarak sayılabilir. Adana'da yaşayıp da Türkçe konuşamayan demografik bir grup artık kalmadı. Özellikle Kürtçe konuşan Aleviler için söylenen “Kürtçe konuşup Türkçe dua ederler” sözü Adanalı Kürtler için de söylenebilir. Düğünlerinde derneklerinde türkülerin çoğu Türkçe söylenip oyunlar Türkçe eşliğinde yapılıyor. Sureler Arapça okunup, dualar Türkçe ediliyor. (Tablo 15)

Çukurova'da Yaşar Kemal'in Gökçeli köyü Kürt köyü olarak biliniyor ama bugün bu köyde kaç kişi Kürtçe konuşabiliyor sorusu, Türkçeleşmenin göstergesi sayılabilir.

Kürtçe'nin en önemli bölünü arasında belki de din ve mezhep bağı sayılabilir. Sünni mezheplerden Hanefilik ve Şafiilik Kürtçe konuşan gruplar arasında yaygın bulunuyor. Türkçe konuşanlarla bu anlamda büyük bir benzerlik ve yakınlık kuruluyor. Ayrıca Adana'daki Nusayri gruplarla da Alevilik üzerinden bir bağ kurulabilir. (Tablo 16)

TABLO 15
Evde Konuşulan Dil (Lise Araştırması 1997)

	<i>Babanın konuştuğu dil</i>			<i>Annenin konuştuğu dil</i>		
	<i>Sayı</i>	<i>%</i>	<i>Yanıtla- yanlar arasında %</i>	<i>Adana Sayı</i>	<i>%</i>	<i>Yanıtla- yanlar arasında %</i>
Arapça	68	6,7	7,0	62	6,1	6,6
Çerkezce	3	,3	,3	4	,4	,4
Kürtçe	79	7,8	8,1	71	7,0	7,5
Başka	62	6,1	6,4	42	4,2	4,4
Sadece Türkçe	694	68,6	71,1	696	68,8	73,7
Yan.istemiyor	70	6,9	7,2	69	6,8	7,3
Yanıtlayan toplam	976	96,5	100,0	944	93,4	100,0
Yanıtsız	35	3,5		67	6,6	
Toplam	1011	100,0		1011	100,0	

Toplam 21 lise, 1111 öğrenci.

Kaynak: Gümüş ve Gömleksiz (1999).

TABLO 16
Evde Konuşulan Dile Göre Mezhep Dağılımları
(Lise Araştırması 1997)

	<i>Arapça</i>	<i>Kürtçe</i>	<i>Sadece Türkçe</i>	<i>Diğer bir dil</i>	<i>Yan. istemiyor</i>	<i>Toplam sayı</i>
Sünni	20,0	45,3	64,0	72,9	27,5	539
Başka	6,2	17,3	1,3	1,7	2,9	30
Alevi	50,8	16,0	2,4	3,4	5,8	67
Bilmiyor	6,2	12,0	18,4	13,6	4,3	148
Yan. istemiyor	16,9	9,3	13,6	8,5	58,0	154
Yok			,3		1,4	3
Toplam sayı	65	75	670	59	69	941

Toplam 21 lise, 1111 öğrenci.

Kaynak: Gümüş ve Gömleksiz (1999).

Siyasal bütünleşme

Kürtlerin sayıları ne kadar? Bu soruyu yanıtlamak için kulağı tersten göstermek gerekiyor. Sağlıklı istatistikler olmasa da yukarıda denendiği gibi eldeki verilerle aşağı yukarı bir kestirime ulaşılabilir ama zaten böyle bir kimlik de sabit değil. 1980'lere kadar gelenler artık kendilerini etnik bir tanımlamadan daha çok, geldikleri "memleket" kökeniyle özdeşleştiriyorlar. Örneğin "Kürdüm" yerine "Diyarbakırlıyım", "Çermik-

liyim”, “Madenliyim”, “Siverekliyim” tercihi öncelik taşıyor. Hiçbirimizin hiç kimseyi zorla Kürt veya Diyarbakırlı yapmaya da zaten hakkı yok.

Ayrıca “emik” bakış içinde, bir şekilde “ne olduğundan” daha çok, “kendini ne olarak hissettiği” sorusu öne çıkarılıyor.

Ayrıca “Kürt” siyasal özdeşimiyle ilgili bir gösterge olarak HEP-HADEP-DEHAP-DTP oyları sayılabilir ki, bu çizgide daha siyasal bir bağ içindekilerin oranı sandıklara yansıdığı kadarıyla Adana için %6-9 arasında değişkenlik gösteriyor. Kaldı ki bu çizgide kullanılmış oyların bir kısmı da “Kürt” oyları sayılamaz. (Tablo 17)

TABLO 17
Adana için 1995-2002 Milletvekili Genel Seçimleri
ve 2004 Yerel Seçim Sonuçları

	1995	1999	2002	2004
HADEP/Birlik	6,68	7,38	9,27*	8,56*

(*) HADEP (DEHAP); 2002’de Genel Seçimlere SHP, EMEP ve 2004’te yerel seçimlere SHP, EMEP, ÖDP ile birlikte girdi.

“Kürtçe” konuşanların, hatta Doğu ve Güneydoğulu seçmenlerin “homojenleştirme” mekanizmaları altında bilinçli bilinçsiz DEHAP veya DTP ile tümünden özdeşleştirilmesi psişik bir mantık yanlışı oluşturuyor. Diğer pek çok parti içinde de Kürt kökenlilere ait oylar var. Örneğin Çolak, Elazığ kökenli olarak 1980 öncesi CHP’den, 1999’da ise SHP’den Belediye Başkanlığı yaptı.

Kaldı ki siyasal bütünleşmenin de, salt siyasal partiler ve seçimlerle örtüştürülmesi doğru değil. Aynı zamanda dernek, vakıf, sendika, odalarla çeşitli işbirlikleri ve dayanışmalar da siyasal bütünleşme göstergeleri içinde yer alıyor. Tüm bu oluşumlar da büyük bir ortaklaşalık bulunuyor.

Kısmet ve istenç: Adanalılaştırılmışlardan

Yukarıdaki tartışmalarda görüldüğü üzere, Adana’da ne kadar Kürt bulunduğu sorusunu yanıtlamak ya da daha da zor bir

soru olan, kimlerin Kürt sayılıp sayılamayacağı sorusunu yanıtlamak ne kadar zor olsa da, Kürtlerin artık aynı zamanda Adanalı olup olmadığı sorusunu yanıtlayabilmek o kadar kolay sayılır. Yani Kürtler ne kadar Adanalı sayılırlar sorusuna kolay bir yanıt verilebilir: Geri dönmeyi düşünmedikleri kadar Adanalılar. Bilmiyorum, ne kadarı geri dönmeyi düşünüyor, ama zorla köylerinden edilenler bile geri dönüş projelerine pek sıcak bakmadıklarına göre, artık Adanalılaşmışlar arasında sayılmalılar. Hem de çok kısa bir süre içinde. 5-10 yıl gibi bir süre içinde.

Ancak bu Adanalılaşmanın planlı bir şekilde gerçekleştirildiği ve başarılı olduğunu söylemek, bana çok zorlama bir önerme gibi geliyor. Eisenstadt'ın alıcı toplumun kapasitesine verdiği önem, Batı toplumları için pek doğrulanmasa da, Adana için, Çukurova için çok rahat bir şekilde doğru sayılabilir. Köyünde kasabasında kentinde Çukurova kendine özgü bir derinlik sağlıyor ve hiçbirini bir diğerini yok saymadan kendini Çukurovalı, kendini Adanalı sayabiliyor. Fenikelilerden oğul Kiliks'in, Gök Tanrı'nın büyük oğlu Adanus'un adına, Hitit'tin Adaniyesi Asitavandas'ın diliyle Danuna (Adana Ovası), Dünyanın belki de en çoğulcu –tarihi olarak çokkültürlü, günümüzde ise çoğu eriyip dönüşmüş– şehirlerinden birini oluşturuyor. Şehrin gerek mahalle adları, gerekse çarşı-pazar adları kökleri çok eskilere giden ama 1850'lerden itibaren yeniden şekillenen bu yapı ve gelişmelerle özdeşleşiyor: Genel olarak “kaçakçılar” diye bilinen Kocavezir, Kıbrıs, Halep, Bağdat çarşıları, Amerikan Pazarı ve Sosyete Pazarı; Havutlu, Hadırlı, Mihmandar, Cemal Paşa, Abidin Paşa, Hasan Paşa, Şakir Paşa, Kara Fatma, Adnan Menderes, Cengiz Topel, Atilla Altıkat, Girne Bulvarı, Kenan Evren, Turgut Özal, Süleyman Demirel, Baraj Yolu, Mavi Bulvar, Yeni Yurt, Yeşilyurt, Dağlioğlu, Anadolu vb. Çukurova hiç kimsenin tek başına sahiplenemeyeceği kadar farklı, herkese yetecek kadar geniş bir kavram olmaya devam ediyor.

Roma zamanında Karataş limanından İstanbul'a buğday gönderiliyordu. 300 yıl önce Celalî ayaklanmalarıyla anılıyordu. 1830'larda Mısırlıların işgali altındaydı. 1860'larda ıslah

fermanı ile Yörük ve Kürt aşiretler yerleşikliğe zorlanıyordu. 100 yıl önce Ermeni patirtısına, Kaç Kaçlara yurtluk ediyordu. 85 yıl önce Kurtuluş Savaşının ilk başarılarından birini gösteriyordu. 50 yıl önce en yüksek gecekondulaşma oranlarına ulaşıyordu. Dün de bugün de 100 binlere ulaşan ırgatlara yurtluk ediyordu. Dün de bugün de Adana çoktu:

Karac'oğlan der ki bakın geline
Ömrümün yarısı gitti talana
Sual eylen bizden evvel gelene
Kim var imiş biz burada yok iken

Gelenler kadar gidenler üzerine de ciddi çalışmalar yapılması, Adana'yı anlamamıza ve algılamamıza daha nice boyutlar katacaktır. 50-100 yıl sonra bugünü de içeren belki de bambaşka bir Adana'yı bulacağız yeniden. İnsanlar ve nüfus bireşimleri de, kar gibi eriyip su olup Çukurova'yı ıslattıktan sonra buharlaşarak –her defasında biraz da şekil ve nitelik değiştirerek– yeniden döner mi Toroslara, bilmem, ama Çukurova, ırmakları gibi akar gider. Zaten eriyikler, onu oluşturan öğelerin her birinin kendi başına da bir anlam taşıdığı ve hiçbir zaman yok edilemediği bileşimler olduğu kadar, aynı zamanda bütün olarak hiçbir öğesine indirgenemeyen varlık alanındırlar da. Yazı, burada da olduğu üzere bir sabitleme aracıdır, ama yaşam, eriyikler misali biraz bu sabitlere dayansa da, yine eriyikler misali Yörügüyle, Nusayrisiyle, Kürdüyle, Türküyle ve daha nice öğesiyle birlikte bir yandan da akar gider.

KAYNAKÇA

- Adana Ticaret Odası (ATO) (1984). *Adana İli Ekonomik Etüdü*. Adana: ATO.
- (2000). *Adana Sosyo-Ekonomik Rapor*. Adana: ATO.
- Akdağ, Mustafa (1995a). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi I (1243-1453)*. İstanbul: Cem.
- (1995b). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi II (1453-1559)*. İstanbul: Cem.
- Beldiceanu, Irène (1995). *Osmanlı İmparatorluğunun Örgütü XIV-XV. Yüzyıllar*. Al: R. Mantran 1995a: *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, s. 147-170.
- Berktaş, Halil (1995). "İktisat Tarihi: Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi" İç: S. Akşin (Ed.) *Türkiye Tarihi I*. İstanbul: Cem. s. 23-138.

- Der Fischer Welt Almanach (1992). *Zahlen Daten Fakten '93*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch.
- Dumont, Paul (1995). "Tanzimat Dönemi 1839-1878" Al: R. Mantran 1995b: *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, s. 60-144.
- Ener, Kasım (1993). *Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış*. Adana: Hakan Ofset.
- Erdost, M. İlhan (1989). *Osmanlı İmparatorluğunda Mülkiyet İlişkisi*. Ankara: Onur.
- Erkan, Onur (2000). "Tarım." İç: *Adana Sosyo-Ekonomik Rapor*. ATO, s. 144-159.
- Erkul, İhsan (1967). *Türkiye'de Ziraat İşçileri ve Bunlara İlişkin Çalışma Hukuku*. İstanbul: Eskişehir İ.T.İ.A.
- Etarya, Etniki (2003). *Anadolu'da Etnik Gruplar*. Alevi Formu 21 Mayıs 2003, http://www.circassiancanada.com/tr/arastirma/anadoluda_etnik_gruplar.htm
- Gordon, Andrew (1973). *Pashas and Brigands. Ottoman Provincial Reform and Its Important on the Nomadic Tribes of Southern Anatolia (1840-1885)*. Los Angeles.
- Gümüş, A. (2005). "Çukurova'nın ötekileri", *Tiroj*, Mayıs-Haziran 2005, s. 22-26.
- Gümüş, A., Tümkaya, S., Dönmezer, T. (2004). *Sıkıştırılmış Okullar. Adana'da İlköğretim Okulları, Öğretmenleri ve Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Eğitim-Sen Yay.
- Gümüş, A., Gömleksiz, M. (1999). *Din, Milliyetçilik ve Otoriteriyenizm: Lise ve Üniversite Gençliği Üstüne 1945'lerden Günümüze Toplumlararası Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Ankara: Eğitim-Sen Yay., Araştırma Dizisi 3.
- Gürgen, Yaşar (1977). *Türkiye'de Tarım İşçilerinin Özellikleri, Çalışma Koşulları ve Sosyal Güvenlik Sorunları*. (Çoğaltma). Adana.
- Hassan, Ümit (1995). "Siyasal Tarih: Açıklamalı Bir Kronoloji." İç: S. Akşin (Ed.) *Türkiye Tarihi I*. İstanbul: Cem. S. 139-281.
- IKV (İktisadi Kalkınma Vakfı) (1994). "Kürtler ve Türkiye" *İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi*, Kasım-Aralık 2004, sayı 121; Yeni Yüzyıl Kitaplığı, *Türkiye ve Güneydoğu. Türkiye'nin Sorunları Dizisi-3*, s. 5-18.
- İslam, İbrahim (2002). *Çağının Tanığı "Yeni Adana"dan İşgal ve Kurtuluş Günleri*. İç: Yeni Adana (Ed.) *Lozan'a Giden Yolda Önemli Bir Aşama*. Ankara Anlaşması. Adana: Yeni Adana, s. 5-9.
- Karaboran, Hilmi (1978). "Die Aktionen der Fırka-i Islahiye und Ihre Bedeutung für einen Strukturwandel der Oberen Çukurova (Türkei) –die Ausrottung des Nomadentums–" *Review of The Geographical Institute of the University of Istanbul*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. S. 149-162.
- Keyder, Çağlar (1995). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim.
- Kotschy, Theodor (1863). "Reise nach Cypren und Kleinasien", *Petermann's Mitteilungen aus Justus Perthes Geographischer Anstalt IX*.
- Kunt, Metin (2002). "Siyasal Tarih (1300-1600)" Ed. Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300-1600*. İstanbul: Cem, 21-144.
- Kurt, Yılmaz (1990). "1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma." *Belleten C.LIV* Nisan 1990, Sayı 209. Ankara: TTK.
- Mantran, Robert (Ed.) (1995a). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*. İstanbul: Cem Yayınları.

- (Ed.) (1995b.) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Özcan, Yusuf Ziya (1998). *İçgöçün Tanımı ve Verileri İle İlgili Bazı Sorular. İç: Türkiye’de İçgöç*. İstanbul: Tarih Vakfı s. 78-90.
- Özcan, H. Gümüş, A. (2000). Bazı Sosyo-Kültürel Özelliklerin Arazi Kullanım Türlerine Etkisi - Tarsus Ovası Örneği. *Ç.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2000, Cilt 2, Sayı 18, s. 67-76.
- Özgürel, Avni (2005). ‘Muhali’ ve ‘Hain’. İç: Vs. Ekim-Kasım 2005.
- Raymond, André (1995). “Arap Eyaletleri XVI.-XVIII. Yüzyıl” Al: R. Mantran 1995a: *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, s. 419-510.
- Rişvanoglu, Mahmut (1992). *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Ritter, C. (1859). *Vergleichende Erdkunde des Halbus sollen der Klein-Asien*. Bd. IX Teil 2, Berlin.
- Selek, Sabahattin (1973). *Anadolu İhtilali*. İstanbul: Cem.
- Soysal, Mustafa (1995). “16. Yüzyıldan 19. Yüzyılın Sonlarına Kadar Adana İlinde Yerleşme ve Tarımsal Faaliyetlerin Gelişimi.” *Ç.Ü.Z.F Dergisi* 10. Adana.
- Taberi (1991). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. Çev. Z. K. Ugan ve A. Temur. İstanbul: M.E.B. Şark İslam Klasikleri,
- Timur, Taner (1996). *Osmanlı Çalışmaları*. İstanbul: Imge.
- Türkdoğan, O. (1977). *Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*. İstanbul: Dede Korkut.
- Uzgel, U., Kürkcüoğlu, Ö. (2001). “Batı Avrupa’yla İlişkiler”, Ed. B. Oran, *Türk Dış Politikası*. İstanbul: İletişim, s. 258-276.
- Uzgel, U., (2001). “Fransa’yla İlişkiler”, Ed. B. Oran, *Türk Dış Politikası*. İstanbul: İletişim, s. 277-291.
- Veinstein, Gilles (1995a.) Büyüklüğü içinde İmparatorluk XVI. Yüzyıl. Al: R. Mantran 1995a. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, s. 198-278.
- (1995b.) Balkan Eyaletleri 1606-1774. Al: R. Mantran 1995a. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, s. 352-418.
- Yeni Adana (2004). “1923-2003 Dünden Bugüne Adana.” İç: *Yeni Adana Adana Yılı 2004*. Adana: Yeni Adana. S. 97-106.
- Yurdakul, Oğuz (1982). “Adana İlindeki Geçici Tarım İşçilerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları.” İç: *Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri*, s. 88-115.

Çukurova Tarihinde Yörükler ve Türkmenler

SUAVI AYDIN

Adana ve Çukurova denilince, akla ilk gelenlerden birisi Yörükler ve Türkmenlerdir. Bugün pek hissetmesek de, yakın zamanlara kadar bu bölgenin tarihi Yörük ve Türkmenlere bakmadan yazılamazdı. Günümüzde neredeyse tamamen yerleşik hayata geçmiş bulunan bu büyük kütle, hem bölgenin ekonomisi hem de kültürel ve siyasal tarihi bakımından vazgeçilmez, önde gelen aktörlerdendi.

Bunun en önemli nedeni bölgenin göçebe-hayvancı ekonomi için eşsiz olanaklar sunmasıydı. Çukurova, etrafını kuşatan Toros Dağlarının yüksek çayırları ile onun hemen eteğindeki deniz seviyesine çok yakın düzlükler nedeniyle, tıpkı Antalya ovası ve Hatay-Antep düzlükleri gibi, Anadolu'da transhüman, yani hayvanlarla birlikte mevsimlik göç etkinliği için mükemmel bir alandır. Neredeyse deniz seviyesindeki geniş bir düzlüğün hemen ardında, yani denizden 10 ilâ 100 km. sonra birdenbire yükselen ve çok kısa bir mesafede 3000 metre karelik dağ düzlüklerine ulaşan dağlık kütle bu etkinliği çok kolaylaştırmakta, ama geniş alanlarda büyük daireler çizerek sürdürülen, her türlü hayvanın yetiştirilmesine uygun göçebe-hayvancı ekonomi yerine, kısa mesafeli küçükbaş hayvan yetiştiriciliğini dayatmaktaydı. Bu tür gö-

ebe-hayvancı etkinliğin Türkiye’deki uygulamasına “Yörüklük” denilir.

Gerçekten de transhmans denilince Türkiye’de akla “Yörüklük” gelmektedir. Yörüklük, Türk dilleri konuşulan dünyada sadece Anadolu’ya özgü bir durum olmuştur. Zira “Yörüklük”, göçebe-hayvancı ekonomi biçimleri içinde istisnai bir duruma karşılık gelir. Avrasya bozkırlarındaki yaygın göçebe-hayvancı ekonomi biçimi, geniş otlaqlarda genellikle atlarla kontrol edilen büyük sürülerle geniş transhmans döngülerinin yapıldığı bir geçim tarzıydı. Ancak yüksek dağlar, dağ yaylaları ve derin vadilerle rtl Anadolu toprakları, bu tarz bir hayvancılık için çok müsait sayılamazdı. Anadolu toprakları, sadece kısa mesafeli ve genellikle kuzey-güney doğrultulu bir göçebe-hayvancı etkinliğe izin vermekteydi. Bu yüzden geniş Turan ve İran bozkırlarında geniş otlaqları kullanan OĞuz-Türkmen gruplarının Anadolu’ya geldikten sonra görece hızlı bir biçimde yerleşikleştiği-kylleştiği ya da köy-yayla ikiliğine dayanan bir yerleşme biçimini seçtiği görülür. Bu yüzden göçebelerin yerleştirilmesi, sanıldığının aksine, tamamen Osmanlı hegemonyasının zorlamasıyla açıklanabilir bir durum değildir. Daha 16. yüzyıldan itibaren Türkmenlerin cemaatler halinde yerleşik hale geçtiği ve Anadolu Türkmen demografyasının bu süreçte oluştuğu söylenebilir. Ancak Türkmenler içinde yukarıda andığımız müsait alanlarda hayvancılığı sürdüren gruplar yerleşikleşmeye direnmişlerdir. Zira bu alanlar, tarihsel olarak Türkler gelmeden önce de transhmans alanlarıydı ve kısa mesafeli ge dayanan hayvancılık etkinliği için bulunmaz olanaklar sunmaktaydı. Üstelik yaz aylarında konaklamak için seçilen ovalarda yerleşimlerin seyrekliği ve bu alanlarda yoğun tarım yapılmaması, buraları deta bir göçer ülkesi haline getiriyordu. Bu bakımdan Çukurova ile göçebe-hayvancılık ve Çukurova ile Yörüklük birbirinden ayrılmaz kavramlardır. Bu ayrılmazlık öyle sıkı bir coğrafya-insan ilişkisi doğurmuştur ki, Osmanlı yüzyılları boyunca yerleşme bas-kısı altında kalan şam ve Rakka Türkmenleri, bu baskılardan azade kalmak için sözünü ettiğimiz dar alanlara çekilerek ken-

Taşköprü, 1900'lerin başı (Bahtiyar İstekli arşivi).

dilerini koruma yolunu seçmişler ve ekonomik anlamda “Yörükleşmişlerdir” Göçebe-hayvancılığın mümkün olduğu bu biricik alanlar, bu yüzden, büyük yayla savaşlarına sahne olmuştur. Adana ve çevresinin âşıklık geleneğinin yaşadığı birkaç yerden biri olması da bu duruma bağlanabilir. Karacaoğlan, Dadaloğlu, Gündeşlioğlu, İlbeylioğlu, Deliboran gelenekleri, göçerle birlikte bu bölgeye gelen âşıklarca taşınmış ve yaşatılmıştır. Bilhassa 20. yüzyılın ikinci yarısında yöreye gelen Gâvurdağlı âşıklar bu geleneğin son temsilcileridir.¹

“Âşiret olmak”, “Yörüklük” ya da “Türkmenlik” deyimleri göçebe-hayvancı hayatla özdeşleşmiştir. Osmanlı'nın ve muhataplarının dilinde yerleşikleşip tarımcılığa başlamak, bu yüzden “Yörüklükten çıkmak”, “Türkmenlikten çıkmak” deyimleriyle anlatılır. Bu özdeşlik, Karacaoğlan ve Dadaloğlu'nun dilinden de kurulmuştur. Karacaoğlan şöyle der:

Kalk gidelim Balkaman'dan aşağı
Oturup durana devlet yaraşmaz

¹ Bkz. Erman Artun, “Adana Âşıklık Geleneği ve Âşk Fasılları”, *Adana Halk Kültürü Araştırmaları I*, Adana: Adana Büyükşehir Belediyesi Altın Koza Yayınları, 2000, s. 264-291.

Yigidin bir başı gezginci gerek
Yigit gezmeyince adam olamaz.²

Dadaloğlu'nda da şu deyişe rastlarız:

Hey ağalar sözümün doğrusu böyle
Noksan varsa beri gel bana söyle
Türkmen'e bir at, bir yayla, bir davar ile
Ala dilber, mor çimenli yurt gerek.³

14. yüzyılın sonlarından başlayarak Türkmen gruplarının Çukurova bölgesini yurt tuttuklarını biliyoruz. Bunlar, büyük bölümüyle Yüregir kütlesine mensuptur. Ramazanoğulları, Varsak veya Farsaklar, Karaisalılar bu kütle içinden çıkmıştır. Çukurova'ya giren ilk gruplar bu yöreyi Ramazanoğullarının önderliğinde yurt tutmuşlardır. *Aşıkpaşazâde Tarihi*'nde, Süleyman Şah'ın Fırat kıyısında boğulmasından sonra göçerlerin dağıldığı ve bunlardan Kusun Farsağı, Karaisa, Özer, Kuştemur ve Gündüz'ün Yüregirli önderliğinde Misis ve Tarsus'u aldıkları, Yüregirli'nin ölümünden sonra da bu kütlenin başına Ramazan Beg'in geçtiği anlatılır. Anlatıya göre Ramazan Beg, Kusun'a Eserkef'i (Eski Viranşehir'i) kışlak, Belededik ve Tekir'i (Tekfur Beli'ni) yaylak; Karaisa'ya Midilli'yi (Ceceli'yi) kışlak, Alınkaş'ı (Anaşa'yı) yaylak, Kuştemur'a Tarsus'u kışlak, Misis Dağı'nı yaylak olarak vermiş, kendisi de Adana'yı merkezi yapmıştı.⁴ Faruk Sümer, *Aşıkpaşazâde*'nin anlatımındaki efsanevî yorumdan farklı olarak, bu yöreye giren Üçok Türkmenlerinin Hülâgû ve Abaka Han'ın önünden kaçarak Memlûklara sığındığını ve Memlûklar tarafından bu yörenin onlara dirlik olarak verildiğini söylemektedir. Bilinen tarihle 1338'de bu kütle Ayas'ı (Yumurtalık'ı) almış ve Kilikya'yı işgale başlamıştı. Üçok zümreleri içinde Yüregirler, Kınıklar, Salurlar ve

2 Reşat Gürel, "Türklerde Yaylacılık Geleneği ve Dünden Bugüne Zorkun Yaylası", *Tarih İçinde Bütün Yönleriyle Osmaniye 1. Sempozyumu*, 15-18 Kasım 1993 (ed. Kâzım Tülücü), Osmaniye, 1995, s. 431.

3 Reşat Gürel, "Türklerde Yaylacılık Geleneği...", s. 432.

4 Kasım Ener, *Ramazanoğulları Türkmen Beyliği Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979, s. 5.

Bayındırlar sayılmaktadır. Sümer'e göre 1352 yılında Memlûklar tarafından Kilikya'ya yayılan Türkmenlerin başına, Dulkadirli Karaca Bey'in yerine Yüregirlerden Ramazan Bey emir tayin edilmişti. Çukurova'ya Türkmen yerleşimi konusunda bir başka yorum, El-Verdi'ye dayanarak Kasım Ener tarafından getirilmektedir: Buna göre Memlûkların vasalı olan Kilikya Ermeni Krallığı, cizyesini ödemeleri konusunda parasal sıkıntıya düşmüş ve 1339 yılından itibaren Tarsus, Adana ve Misis ovalarının otlak hakkını Yüregir Türkmenlerine satmak zorunda kalmıştı.⁵ Bu hatıra, bugün de Seyhan ırmağının sol sahilinden başlayan Yüregir Ovası'nın adında yaşamaktadır. Şu halde geç Ortaçağ, Ramazanoğulları ve Osmanlı klasik devrine bakıldığında, Adana, Tarsus, Misis ve Sis (Kozan) şehirlerinden meydana gelen kozmopolit yerleşmeler dışında, yüzölçümünün büyük bir kısmında göçerlerin kışladığı bir Çukurova'dan söz etmekteyiz.

Osmanlılar Adana'yı ve bölgeyi ele geçirdiğinde yörede bütün aşiretleri kontrol eden iki emirlik vardı: Ramazanoğulları ve Dulkadırlılar. Osmanlı hâkimiyetinde bu iki aristokrat ailenin bölgedeki nüfuzu devam etti. Bu iki emaretin kontrolü altındaki aşiretler, Karamaogulları'nın kontrolünde kalmış ve onlar tarafından örgütlenmiş İçel Türkmenlerinden farklı bir geçmişe sahip olduklarından, iki kütle arasında belirgin bir fark görülür. Aynı adı taşıyan yarı-göçebe gruplar, örneğin Afşarlar, her iki kütle içinde yer alsa da, bu farklı tarihsellikler bu grupları birbirinden ayırır. Bugün bile bunu izlemek mümkündür.

Maraş ile Sivas ve Kayseri arasındaki bölgede yazlayan hatta zaman zaman Bozok (Yozgat) yaylalarına kadar uzanan, kışları da Amik Ovası'na, Halep'e ve Çukurova'ya inen Dulkadırlı Türkmenleri, 16. yüzyıldan itibaren dağılmaya başladılar. Bir bölümü Mardin'le Erzurum arasında hareket eden (transhüman yapan) Boz-ulus kütesine katılırken, bir kısmı da Sivas'ın güneyinde toplulaşarak güney-kuzey hareketi yerine

5 Kasım Ener, *Ramazanoğulları...*, s. 7.

Ankara'ya kadar uzanan doğu-batı hareketini ikame eden ve peyderpey yerleşik hayata geçmeye başlayan Yeni-il ya da Üsküdarlı Türkmenlerini oluşturdular. Geri kalan yani Çukurova, Amik, Halep kışlaklarını kullanmaya devam eden kütle arasında Afşar (ya da Avşar), Cerit, Tecirli ve Akçakoyunlu aşiretleri ağırlıklıydı. Bunların dışında Dulkadirli Türkmenleri arasında Peçenek, Kızıllu, Tekelü, Anamashlı (ya da Karacalu), Gündeşlü, Kavurgalı, Dokuzlu (Bişanlı), Yuvalu, Çağıranlı, Küreciler, Alcı, Evcı, Eşkinciler, Küşne, Döngelölü, Varsak (ya da Farsak), Eymür (Eymir ya da İmir), İmanlu Afşarı gibi gruplar da bu kütle içinde yer alıyordu.

Dulkadirli kütlesinin batısında, yani Çukurova'nın kuzeyinde ise, yine aynı kütleden olmak üzere, Kozan (Sis) bölgesinde Afşar, Kavurgalı, Savcuhacılı, Ayrudamlı ve Eğlenoğlu grupları; Kadirli-Ardırın (Kars) bölgesinde ise Geçlik, Eşkincüler, Varsak (Farsak), Karamanlı, Selenlü, Demircilü, Kavurgalı ve Zakirlü grupları yaşıyordu.

Çukurova'ya ilk giren Yüreğir ve Kınık Türkmen gruplarının ardılları olarak, hâlâ göçebe-çoban yaşam biçimini sürdüren aşiretler arasında ise Karaisalı, Kusun, Kuştemür, Ulaş, Gökçeli ve Elvanlı aşiretleri yer almaktaydı. Bu gruplar daha çok Kozan'ın batısından başlayarak Pozantı dağlarına kadar uzanan bölgeyi yurt tutmuşlardı. Daha batıda, İçel Türkmenleri ile bu gruplar arasında, yani Tarsus'un artalanında yoğun biçimde Varsaklar yaşıyordu.

Osmanlılar Çukurova'yı ele geçirdikten sonra, bölgenin egemeni olan Ramazanoğulları beyleri vali olarak yerlerinde bıraktılar ve 1519 yılında ilk tahrir yapıldı. 1521 tarihli ikinci tahrirden itibaren bölgenin idarî yapısı ve buna bağlı aşiret örüntüsü şekillendi. O arada heterodoks aşiretlerin yer yer isyan ettiği ve isyancı aşiretlerin bir kısmının doğuya, Osmanlı egemenliğinin görece zayıf olduğu yörelere çekildiği, hatta İran'a geçtiği görülür. 1521'den itibaren istikrar kazanan bölge yapısı, yönetilebilir ve denetlenebilir bir coğrafya görüntüsü kazanmakta ve bu durum Celalî ayaklanmalarına kadar devam etmektedir. Bu dönemde, bugünkü Osmaniye bölgesini içine

alan Kınık nahiyesi teşkil edilmişti. Nahiye'nin merkezi olan Kınık kasabası büyük ihtimalle bugünkü Toprakkale kasabası'nın yerindeydi. Çukurova'nın doğusunu oluşturan bu alan, 1521-1696 yılları arasında Zülkadriye eyaletinin Payas (Üzeyr) sancağına bağlıydı.⁶

Adana Mufasssal Tahrir Defteri'nde bulunan 1571 tarihli hududnâme, bu Kınık'tan başlayarak Çukurova'nın doğusundaki nahiyelerin sınırlarını açıkça belirlemektedir. Söz konusu hududnâmeye göre, Ceyhan Nehri'nin batısı Adana kazasına bağlı Yüreğir kazası, doğusu ise Berendi kazası toprağıdır. Berendi kazası toprağı doğuda Turunçlu'ya ve Gözenek'e kadar uzanmaktadır. Gözenek'ten itibaren Kınık başlamaktadır. Kınık toprağı batıda ve kuzeyde Ceyhan Nehri'ne dayanır. Oradan denize kadar olan kısımlar da yukarıda anıldığı gibi Berendi ve Ayas kazasının mıntıkasında yer almaktadır. Timurkapı yakınında yer alan Üzeyr (Payas) toprağı ise Haleb'e aittir. İsneyn Bazarı yakınındaki Kars (Kadirli) sancağı ise Maraş toprağıdır.⁷ Adı geçen yerlerden Hac Beli, hacıların Mekke'ye giderken kullandığı Payas-İslahiye arasındaki dağ geçidi olmalıdır.⁸ İsneyn Bazarı'nda Evliya Çelebi de bahseder. Kasaba Kınık ve Çanakçı kalesinden (bugünkü Çardak Kalesi olmalıdır) sonradır⁹ ve bu bakımdan Yarpuz veya Bahçe olabilir. Evliya Çelebi, bugünkü Kaypak köyü yakınlarındaki Sarvanda Kalesi'nde Kınık nahiyesi hududunun sona erdiğini söyler. Dönemin tahrirlerine göre Kınık nahiyesi dahilinde bulunan Kınık cemaatleri şunlardı: Karahamzalı, Üçbeyli, Kocacıklı, Kösürelî, Koyuncu, Tatıklı, Dereli, diğer Karahamzalı.¹⁰ Hududnâmedeki "ifraz-ı Zülkad-

6 Kâzım Tülücü, "Osmaniye Tarihi Akışı", *Tarih İçinde Bütün Yönleriyle Osmaniye 1. Sempozyumu*, 15-18 Kasım 1993 (ed. Kâzım Tülücü), Osmaniye, 1995, s. 2.

7 Yılmaz Kurt, "Eski Osmaniye (Kınık Kasabası)", *Tarih İçinde Bütün Yönleriyle Osmaniye 1. Sempozyumu*, 15-18 Kasım 1993 (ed. Kâzım Tülücü), Osmaniye, 1995, s. 15-16.

8 Yılmaz Kurt, "Eski Osmaniye...", s. 10.

9 Yılmaz Kurt, "Eski Osmaniye...", s. 9.

10 Sefa Vayısoglu, "Osmaniye'nin Tarihi Kronolojisi", *Tarih İçinde Bütün Yönleriyle Osmaniye 1. Sempozyumu*, 15-18 Kasım 1993 (ed. Kâzım Tülücü), Osmaniye, 1995, s. 85-86.

riyye re'ayası fima'ba'd Türkmenlikden çıkub Ayas maa Berendi ve Kınık kazalarında sâkin olub ziraat edüb"¹¹ ifadelerine bakılırsa bu bölgedeki az sayıda aşiretin daha 16. yüzyılın sonlarından itibaren göçebe-hayvancı hayatı terk edip yerleştikleri görülmektedir. Adana'nın batısındaki Yüreğir, Dünderli ve Karaisalı nahiyelerinde ise, 16. yüzyıl mufassal kayıtlarında hiçbir köy kaydı yoktur. Yani buralar göçebelerin cevelan ettiği mintikalarlardır.¹² 16. yüzyıla ait mufassal tahrir defterleri de, Adana bölgesinin cemaat hayatına dayalı bir toplumsal örgütlenme içinde olduğunu teyit etmektedir. bu defterlere göre Adana'ya kayıtlı 516 yerleşim biriminin %84,7'si cemaat olarak kaydolunmuştur. Yerleşimlerin sadece %6'sı köy olarak geçmektedir. Geri kalanı da geçici çeltikçi yerleşmeleridir. Birimlerin ova kesiminde bulunanların ortalama nüfus büyüklüğü 100 kişinin altındayken, dağlık kesimdeki birimlerde bu ortalama 307'yi bulmaktadır. Bu durumun nedeni ovadaki çevre koşullarının yerleşmeye ve yaşamaya müsait olmamasında aranabilir.¹³

Çukurova'nın batısında, Tarsus artalanında yoğun olarak bulunan Varsak Türkmenleri, esas itibarıyla tıpkı diğer İçel Türkmenleri gibi Karamanoğlu siyasi dairesine bağlı Türkmenlerdi. Osmanlılar Karamanoğullarının son direnişlerini kırarken, büyük ölçüde bu Varsakları da oldukça zayıflatmış ve Çukurova'ya girdiğinde onları kolayca tâbiyeti altına alabilmişti. Ancak bu tâbiyetin devamlılığı için pek çok aşiret beyine alaybeyliği, zaimlik ve sipahilik gibi rütbe ve görevler dağıtmıştı. Tarsus bölgesindeki belli başlı Varsak grupları arasında Kusun, Ulaş, Kuştemür, Esenlü, Gökçelü, Elvanlu ve Orhanbeğlü aşiretleri bulunmaktaydı.¹⁴

Celali isyanlarının Çukurova'daki sonuçları Anadolu'dan

11 Yılmaz Kurt, "Eski Osmaniye...", s. 15.

12 Yılmaz Kurt ve M. Akif Erdoğan, *Çukurova Tarihinin Kaynakları IV: Adana Evkaf Defteri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. xiv.

13 Mustafa Soysal, "Onaltıncı Yüzyılda Adana İlinin 'Mufassal Defteri'ne Göre Sosyal ve Ekonomik yapısı Üzerine Bir Araştırma", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1 (1987), s. 50.

14 Ali Sinan Bilgili, *Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 161-166.

çok farklı olmamıştır. Celalî hareketleri sonucunda Berendi, Ayas, Payas ve Kınık nahiyelerinin halkı göç etmek zorunda kalmış, boşalan yerlere 1691 tarihli bir fermanla iskân yapılmıştır. Bu fermanla Dulkadirli oymaklarının iskânı emredilmektedir. Bu fermanla şu cemaatler iskâna tâbi olmuştur: Musafakılı, Davudhacılı, Samenli, Karamanlı, Çakal Domuzcuk, Tatışlı, Bozuk, Dedeli, Hınzır Tecirlisi, Dipkalı Ceridi, Göçer Ceridi, Şahaplı Tecirlisi, Yüreğir Dokuzlusu, Durabeyli, Karaşüleymanlı, Derdik Ceridi, Kerevitli, Cırık Tecirlisi (Duz ve Baz Tüsüz Tecirlisi dahil).¹⁵

Ancak bazı cemaatler, kısa bir süre sonra yerleşikliği terk edip yeniden göçer hayata ve eşkiyalığa dönmüştür. Bunlar arasında Karamanlı Ceridi, Hüseyinhacılı, isalı, Davudhacılı, Mustafalı ve Akçalı cemaatleri sayılmaktadır.¹⁶ Dolayısıyla yüzyıllar boyunca Osmanlı hükümetlerinin yerleştirme baskısıyla aşiretlerin göçebe-hayvancı yaşam biçiminde direnmeleri, bölgenin temel gerilim kaynağıdır. Bu gerilimden, bu aşiretlerin beyliğinden gelen derebeyleri ve ayanlar yararlanmış; hem Osmanlı otoritesinin bölgedeki temsilcileri olmak bakımından devletin bir unsuru olmaları hem de aşiretlere dayanmaları onları süreç içinde çok güçlü hale getirmiştir. Bu siyasal ağ içinde aşiretler görece özerk konumlarını korumuş ve 19. yüzyılın ortalarındaki Fırka-i Islâhiye harekâtına kadar bölgede serbestçe transhüman hareketlerini sürdürebilmişlerdir. Dolayısıyla ayanlık dönemi, Çukurova ve çevresinin bugünkü iskân haritasının temelidir. Tabii bu durum bölgedeki ayanların birbirleriyle rakip olmalarını ve sürekli bir egemenlik mücadelesi içine girmelerini engellememiş, hatta merkezî otoritenin zayıflığı bu egemenlik mücadelesini pekiştirmiştir.

Ancak batı Çukurova'da, Tarsus ve İçel bölgesinde durum bunun aksidir. Bu bölgede, aşiret yapısını bozarak küçük gruplar haline getirmek ve bu yolla toprağa bağlamak biçimindeki geleneksel Osmanlı politikası işlemiştir.¹⁷ Tarsus

15 Sefa Vayisoğlu, "Osmaniye'nin Tarihî Kronolojisi", s. 86-87.

16 Sefa Vayisoğlu, "Osmaniye'nin Tarihî Kronolojisi", s. 87.

17 Ali Sinan Bilgili, *Tarsus Sancağı...*, s. 167

bölgesinin Anadolu-Suriye anayolunun üzerinde olması, Osmanlı kontrolünü ve bu politikanın uygulanabilmesini kolaylaştırmıştır. 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı'yı uğraştıran doğu ve kuzey Çukurova'nın aksine Tarsus Türkmenleri daha 16. yüzyıldan itibaren parçalanmaya, yeni cemaatler halinde örgütlenmeye ve peyderpey yerleşik tarımcı hayata geçmeye başlamışlardır. Tarım yaparak yerleşen Türkmenlerin Bolkar dağlarındaki kimi yaylalarını ise daha batıdan gelen Yörük taifeleri almış, bu yüzden bu taifelerle eski Tarsus Türkmenleri arasında zaman zaman kanlı yayla savaşları yaşanmıştır. Görece daha geç tarihlerde Yörüklerin doğuya doğru geldikleri ve Bolkar dağlarıyla Aladağlarda yaylamaya başladıkları düşünülebilir. Bu Yörük grupları içinde en önemlileri Sarıkeçililer, Aydınlılar, Boynuinceliler, Tırtarlar, Karakeşliler, Sarıkeçililer, Karahacılılar, Bahşişler, Karakoyunlular, Karakayalılar, Keşefliler, Kösereliler, Haytalar, Manavlılar, Gacrlar ve Çakallardır.

O arada bu bölgenin aynı zamanda Tahtacı Türkmenlerinin yaşam alanlarından biri olduğunu da belirtmeden geçmemek gerekir. Tahtacılar, Bolkar Dağları ve Aladağların güney eteklerinde bulunmaktadır. Bu bölge Tahtacı coğrafyasının en doğusunu oluşturur. Geleneksel olarak Alevi kütlesine bağlı olan, ancak diğer Anadolu Türkmen-Alevilerinden farklı bazı özellikler taşıyan ve orman içlerinde göçebe olarak yaşamış olan Tahtacılar tedricen yerleşikleşmişlerdir. Bu yüzden Tahtacı köyleri yakın zamanlarda kurulmuş köylerdir. Örneğin ahalisi tamamen Tahtacılardan oluşan Karaisalı'nın Nergizlik köyü 1927-1928 yıllarında kurulmuştur.¹⁸ Tahtacılar daha çok Tarsus, Mersin ve İçel bölgesinde yaygınlaşmışlardır. Çaylak aşiretinden insanlar bugün Tarsus'un Kaburgediği köyünde ve Tarsus'un iki mahallesinde, Aydınlı aşiretinin mensupları Mersin'in Bekiralanı, Kuzucubelen ve Kızılkaya köyleriyle, yedi mahallesinde, Üsküdar aşireti mensupları ise Tar-

18 Naci Kum, "Karaisalı", *Adana Demokrat Gazetesi*, 7-10 Ekim 1948 (aktaran Halil Atılğan, *Murtçu Folkloru*, Adana: Karaisalı Kaymakamlığı Yayınları, 2002, s. 327).

sus'un amalan köyünde, Mersin'in Kuzucubelen'inde ve Tarsus'un iki mahallesinde yaşamaktadır.¹⁹ Bunun dışında Karaisalı'da, Karaisalı'nın Cingöz, Nergizlik, Hacıkırı ve Karapınar (Belemedik) köylerinde (Pos ormanlarında) bulunurlar.²⁰ Karaisalı bölgesinde Hacıemirli (ya da İbrahimtanıllı) ve Yanyatırlı (ya da Torasanlı) kollarına ayrılmış olan Tahtacılardan "Pos ormanları" olarak anılan bölgede yaşayanlar, birinci kola mensuptur. Bu grup, makamı Gaziantep'in İslahiye ilçesine bağlı Kabaklar köyünde bulunan İbrahim Sani'ye bağlı Sofiyan Alevileridir. Yanyatırlılar ise, Ceyhan ilçesine bağlı Evciler (ya da Torasandede) köyünde yatan ve torunları bugün İzmir'in Narlıdere ilçesinde yaşayan Yanyatır'a (Torasan De'de'ye) bağlıdırlar.²¹

Yeniden ayanlar dönemine ve bu dönemin konsolide ettiği aşiret ilişkilerine geri dönelim. 18. yüzyıla ait pek çok belge bize yerel egemenlerin gelişimini ve aralarındaki mücadeleyi anlatır. 1759 tarihli sicilde eeli-Cecelu cemaatinin kurduğu kasabanın merkezinde yer aldığı Karaisalı kazası opuroğullarının başbuğluğu altında "ocaklık hccedi" olarak gösterilir. opuroğulları hem bu defterde hem de 1772 ve 1774 tarihli sicillerde "Adana mütesellimi" olarak anılmaktadır. 1785 tarihli bir sicilde ise Adana havalisinde konup gen Menemenci Yörüğü taifesinin beyi olan Ahmet Bey'in Kethüdası ve adamlarıyla birlikte Bereketlimaden köylerini bastıkları için Adana, Tarsus ve Sis bölgesinde iskân edilmeleri emredilmektedir.²² 18. yüzyıl bu yörede ciddi bir hâkimiyet savaşının yaşandığı yıllardır. Menemencioğulları hâkimiyet kurmadan n-

19 Ali Selçuk, *Tahtacılar: Mersin Tahtacıları zerine Bir Araştırma*, İstanbul: Yeditepe, 2004, s. 44-45.

20 Bkz. H. Atılgan, "Karaisalı (eeli) Türküleri", *Murt Folkloru* içinde, Adana: Karaisalı Kaymakamlığı Yayınları, 2002, s. 176-177

21 Naci Kum, "Karaisalı", *Adana Demokrat Gazetesi*, 7-10 Ekim 1948 (aktaran Halil Atılgan, *Murt Folkloru*, Adana: Karaisalı Kaymakamlığı Yayınları, 2002, s. 327).

22 Naci Kum, "Karaisalı", *Adana Demokrat Gazetesi*, 7-10 Ekim 1948 (aktaran Halil Atılgan, *Murt Folkloru*, Adana: Karaisalı Kaymakamlığı Yayınları, 2002, s. 331-332).

ce Karaisalı civarına hâkim olan Hatipoğulları, Menemencilerle ciddi bir rekabete girişmiştir. Bu rekabeti yansıtan ve 1734'te yazıldığı söylenen bir şiir şöyledir:²³

Ulular ulusu meşveret dalı
altında kırılır sazların teli
obamızı basmış Menemenci yeri
yürü şahbaz atım kır atım yürü

Ahırda kır tay koynunda ferman
beysiz aşirette olur mu derman
deli poyraz annacında savrulmaz harman
yürü şahbaz atım kır atım yürü

Şahini uçurup kuş göstermeli
ateşten korkar mı yiğidin eli
er meydanına gelmiş Menemencioğlu
yürü şahbaz atım kır atım yürü

Hey derim ağalar hey Hatipoğlu
cebelgâhlarda fezer orduyum
Çakıt'ı geçerse bulanır suyum
bu suyu içmeye kır atım yürü

Hatipoğlu der ki daldım efkâra
bir elinde sazi bir elinde pala
baban düşman sen dost ol nola
sana el kaldırmak günah Menemenci kızı.

Bu mücadeleden Menemenci aşireti galip çıkmış, Ceceli'ye (bugünkü Karaisalı) hâkim olmuş ve bu köyü derebeyliklerinin merkezi yapmıştır.²⁴ Bu hakimiyet 19. yüzyılın ortalarına kadar sürdürülmüştür. Karaisalı merkez olmak üzere Pozantı ve Bolkar dağları, Toros geçitleri ve Aladağ yaylaları Mene-

23 Halil Atılğan, *Murtçu Folkloru*, Adana: Karaisalı Kaymakamlığı Yayınları, 2002, s. 378.

24 Naci Kum, "Karaisalı", *Adana Demokrat Gazetesi*, 7-10 Ekim 1948 (aktaran Halil Atılğan, *Murtçu Folkloru*, Adana: Karaisalı Kaymakamlığı Yayınları, 2002, s. 327-329).

mencioğullarının nüfuz alanı içindeydi. Menemencioğulları'nın egemenliği doğuda Kozanoğullarının egemenlik sahası ile kesilmekteydi.

Kozan tarafı ve Ceyhan havzası Kozanoğulları'nın kontrolünde idi. Kozanoğulları, büyük ihtimalle Varsakların içinden çıkmış bir ailedir. Osmanlı belgelerinde 17. yüzyılın sonlarından itibaren "şekavetleriyle" yer almışlar, 18. yüzyılın başlarında da Sis merkez olmak üzere egemenliklerini tesis etmişlerdi.²⁵ Maraş sancağına bağlı Kars-ı Zülkadriyye (Kadirli) kazasının Sunbas nahiyesi Gökvelioğulları'nın, Yağıbasan nahiyesi de Gençdoğanlıoğulları'nın elinde idi. Kozanoğlu Büyük Yusuf Ağa,²⁶ elindeki bölgenin doğu kısmını küçük oğlu Samur Ağa'ya tevcih etmiş, ölümünden sonra da büyük kısım, yani Kozan-ı Garbî büyük oğlu Ali Bey'in elinde kalmıştı. Yani Kozan sancağı, Kozan-ı Garbî ve Kozan-ı Şarkî olarak ikiye ayrılmıştı, batı kısmının merkezinde Sis kasabası, doğu kısmının merkezinde de halkının çoğu Ermeni olan Haçin (bugünkü Saimbeyli) kasabası bulunuyordu. Kozan-ı Garbî ağasının kışlağı Sis'e onsekiz saat mesafedeki Belenköy idi. Kozan-ı Şarkî ağası ise Haçin'e iki saat uzaklıktaki Gürleşen köyünde ikamet etmekteydi.²⁷ Hac Yolu'nu kontrol eden stratejik Payas Sancağı ise Küçükaliogulları'nın elindeydi. III. Selim zamanında Payas mutasarrıfı olan Küçükalioglu Halil Paşa sadrazamla ihtilaf halinde kalmış; Halil Paşa'nın oğlu Dede Bey, Adana valisi ile çatışmaya girmiş ve canından olmuş, Payas, Adana beylerinin eline geçmişti. Ancak Mısırlı İbrahim Paşa Çukurova'yı istilâya başlayınca, Halil Paşa'nın küçük oğ-

25 Cezmi Yurtsever, *Ermeni Terör Merkezi Kilikya Kilisesi*, İstanbul: Alper Yayınları, 1983, s. 85-89.

26 Yusuf Ağa, Afşarları kontrol etmekte ve onlardan saygı görmektedir. Dadaloğlu'nun bir şiiri bunun nişanesidir (akt. Ahmet Z. Özdemir, *Afşarlar ve Dadaloğlu*, Dayanışma Yayınları, Ankara, 1985, s. 42):

Aşağıdan Yusuf Paşam geliyor
Düşmanına karşı koyan mert olur
Şahin kocasa da vermez avını
Aslı kurt yavrusu gene kurt olur

27 Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât* (yayına haz. Y. Halaçoğlu), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, s. 120-121, 122.

lu Mısdık Bey onunla uzlaşarak Küçükalioglu hükümranlığını yeniden tesis etmişti.²⁸

Ahmed Cevdet Paşa'nın verdiği bilgiye bakılırsa, Çukurova civarındaki aşiretlerin tamamı Kozanoğulları'na bağlı idiler. Zira Ahmed Cevdet Paşa'ya göre bu aşiretler yayla-kışla hayatını sürdürmek için Kozanoğulları'nın arazisinden geçmek, dolayısıyla onlarla uzlaşmak zorundaydılar. Paşa'ya göre Varşaklar Kozanoğulları'nın piyade askeri idiler. Ceyhan'ın sağ yakasında bulunan, yani Ceyhan ile Seyhan ırmakları arasında kalan arazide kışlayanlar ise onların süvari askerleri idiler. Adana ile Ceyhan ırmağı arasını kışlak olarak kullanan aşiretler arasında en büyükleri Afşar ve Sırkıntılı aşiretleriydi. Bunların dışında Kırıntılı, Lekvanik ve Hacılar adlarında üç de küçük Kürt aşireti bu bölgeyi kullanıyor ve Afşarlarla himayesinde bulunuyorlardı.²⁹ Ceyhan'ın sol yakasında Tecirli ve Cerit aşiretleri kışlardı. Tecirli, Kınıkların içinden çıkmıştı. Ceritler ise Dulkadirli kütlesinden ayrılmış ve 54 cemaatten meydana gelen bir batı kolunu oluşturmaktaydı. Bu aşiretler yaylamak için, Gâvur Dağları'nı aşıp Maraş yoluna çıkarlar ve Maraş üzerinden Uzunyayla'ya giderlerdi. Hemite'den Misis'e kadar Ceyhan ırmağının iki yakasına 1854 Kırım Savaşı'ndan sonra göç eden 3000 kadar Nogay yerleştirilmişti ve bu grup kış aylarında Tecirli aşiretine karşı kendilerini korumak zorunda kalmaktaydı. Kadirli ve Ceyhan arasında kışlayan bir diğer büyük aşiret de Bozdoğanlılar'dı. Bozdoğanlılar, esas itibariyle Yörük gruplarını bünyesinde toplamıştı. Tekeli ve Karahacılı gibi önemli Yörük teşekkülleri Bozdoğan'ın içinde yer almaktaydı. Onlar da tıpkı diğer Yörük grupları gibi 18. yüzyılın ortalarında batıdan (Anamur yöresinden), kışlamak üzere Adana ve Tarsus taraflarına gelmişler ve yavaş yavaş daha doğuya çekilmişlerdi. Bozdoğanlıların yönetici obaları içinde barındıran kabilesi Kütük Bozdoğanlılar'dı ve Kerimoğlu derebeyi ailesi bu kabileden çıkmıştı. Karaisalı bölgesi-

28 Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât...*, s. 125-126.

29 Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât...*, s. 119-120.

nin hâkimi olan Menemencioğulları da Bozdoğanlılara mensuptu. Bozdoğanlılar Kumbetir ve Altınboğa yaylalarına çık-tıklarıından, bu yaylaların yolu üzerinde bulunan ve buraları kullanmak isteyen Afşar ve Tecirlilerle çatışma halinde idi-ler.³⁰ Gâvur Dağları'nın arkasında, Amik Ovası'nda Reyhanlı Türkmen aşireti, Amik Ovası'nın kuzeyinde Dumdum Ova-sı'nda ise Çelikânlı ve sekiz oymaktan oluşan Delikanlı Kürt aşiretleri kışlamaktaydı. Bu aşiretler de yazları Maraş üzerin-den Uzunyayla'ya gitmekteydi.³¹ Gâvur Dağları'nın yüksek ve sarp yerlerinde Ulaşlı aşiretleri yaşamaktaydı. Bu Türkmenler dört kabileden mürekkepti. Karayığitoğulları, Kaypakoğulla-rı, Çendikoğulları ve Alibekiroğulları adını taşıyan bu kabile-ler, ocaklık arazileri üzerinde ayrı ağalıklar halinde hüküm sürmekteydi. En kuvvetlisi Alibekiroğulları olan bu ağalıklar, Payas'daki Küçükakioğulları'na tâbiydi.³² Maraş Sancağı'na bağlı Bulanık (Bahçe) kazası dahilinde bayındır köyler bulu-nuyordu. Kazanın Maraş tarafına bakan doğu kısmında "ke-nar nahiyeleri" olarak anılan ve vadiler içine sokulmuş, aha-lisi tamamen Kürtlerden oluşan Ekintili, Kürdbahçesi, Ha-nağzı, Çerçili ve Kerkütlü nahiyeleri bulunmaktaydı. Bu na-hiyelerin Kürt ahalisi, Kürt Dağı'nda hüküm süren ve etkisi Keferdiz'den (Sakçagözü) Kilis'e kadar uzanan Hacıömeroğlu Deli Halil Bey'e tâbiydi. Kerkütlü nahiyesinin bitişiğinde aha-lisi Türkmenlerden oluşan nahiyeler başlamaktaydı. Bunlar, sırasıyla Ekbaz, Tiye ve Hacılar nahiyeleriydi. Bu üç nahiyeye de Çobanoğulları beyleri hâkimdi. Tiyeekliler Ulaşlı aşiret-lerinin de kullandığı Kapulu yaylasına çıkmaktaydılar ve baş-larında Karabeyzâdeler vardı. Amik Ovası ile Belen arasinda-ki Hacılar nahiyesinde Karafakılı aşireti meskûndü.³³ Ekinti-li, Kürdbahçesi, Hanağzı, Çerçili ve Kerkütlü cemaatleri Kürd Dağı'na hâkim olan Okçu izzeddünlü aşiretindendi. Bunların dışında Dumdum (Islahiye) Ovası'nda yazlayan Çe-

30 Cezmi Yurtsever, *Ermeni...*, s. 98-101.

31 Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât...*, s. 124-125.

32 Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât...*, s. 126.

33 Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât...*, s. 128, 129, 133.

likanlı ve Delikanlı Kürt aşiretleri vardı. Çelikanlı 372 çadır-
lıktı;³⁴ Delikanlı aşireti 8 cemaatten ve 619 çadırdan ibaretti.
Delikanlılar Maraş yoluyla Afşin'in Pendirli yaylasına ve Uzun
Yayla'ya çıkmaktaydı. Bazı cemaatlerin Kürd Dağı yaylalarına
çıktığı da vâkiydi. Çelikanlılar ise Gürün bölgesindeki Çelikan
Yurdu'na veya Adıyaman'ın Çelikan bölgesine gitmekteydi.³⁵

Çukurova'da en büyük rekabet iki büyük aşiret, Afşarlarla
Ceritler arasındaydı. Bu rekabet en açık biçimde Dadaloğlu şi-
irinde görülür. Muhtemelen 18. yüzyılda belki de daha eskiler-
de başlayan rekabet, 19. yüzyılın başlarında çok ciddi çatışmalar-
a yol açmış ve bu çatışma Dadaloğlu'nun destek vermemeleri
yüzünden Kozanoğullarını da suçladığı şu şiirine yansımıştı:³⁶

Yiğit olan yiğit dönmez sözünden
Sözünün üstünde dur Kozanoğlu
Yiğit ikrarında katı sayılır
Yiğitliğin hakkın ver Kozanoğlu

Namert kulsun dünkü sözde durmazsan
Kötü kulsun ileriye varmazsan
Ben vururum, sen Cerid'e vurmazsan
Bari beş-on atlı ver Kozanoğlu

Cerid sardı çöl ovayı, bayırı
Dölek yüzü Zıngarlık'ın çayırı
Ho diyenin hoyık kadar hayırı
Gel gitme yerinde dur Kozanoğlu

Davlumbazlar kovgun vurdu havayı
Koç yiğitler Hakka etsin duayı
Cerid'e vermeyek Çukurova'yı
Bura kan dökecek yer Kozanoğlu

34 Hilmi Karaboran, "Osmaniye'nin Kuruluş ve Gelişmesi", *Tarih İçinde Bütün Yönleriyle Osmaniye 1. Sempozyumu*, 15-18 Kasım 1993 (ed. Kâzım Tülücü), Osmaniye, 1995, s. 633.

35 Hilmi Karaboran, "Osmaniye'nin Kuruluş...", s. 633.

36 A. Esat Bozyiğit, "Halk Şiirimizde Kozanoğulları Olayları", *I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu*, 21-23 Kasım 1990, Adana, s. 288.

Dadaloğlu'm der ki aslım nereli
Bizde ölen şehid, gazi yaralı
Haydin aslanlarım, haydin ileri
Seyret kavgayı da gör Kozanoğlu

Hiç kuşku yok ki, Çukurova ve civarının en güçlü aşiret teşekkülü Afşarlardı. Afşar grupları 18. yüzyılın başlarında kışladıkları Halep düzlüklerini terk ederek Çukurova'ya yaşamışlar ve demografik üstünlüklerine bağlı olarak kısa zamanda bu bölgenin en güçlü aşireti olmuşlardı. 19. yüzyılın ortalarında 3000 haneyle, 40.000 koyun, 3000 keçi, 40.000 inek ve 9000 deveyle göç ettikleri söylenmektedir.

Aşiretlerin serbestçe cevelan ettiği, bilhassa Afşarların Anadolu içlerine uzanan "kovgun"larla yağmacılığı sürdürdüğü uzun bir dönemin sonu, 1866-1867 yıllarına yayılan Fırka-i Islâhiye harekâtı ile geldi. Derviş Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa'nın komutasındaki birlikler Iskenderun'a çıkarak, önce Amik Ovası ve Amanos Dağları'nın doğusundan başlamak üzere bütün bölgedeki aşiret ve derebeyi egemenliğine son verdi. Kozanoğulları, Menemencioğulları başta olmak üzere bütün derebeyi aileleri sürgün edilerek ya da anlaşarak nüfuz alanlarını Osmanlı devletine terk ettiler ve bazıları bunun karşılığında rütbelere ve mevkilere kazandılar. Menemencioğlu Ahmet Bey'in 1865'te Derviş Paşa tarafından İstanbul'a sürgün edilmesi yörede yakılan şu ağıtla anılır:³⁷

Al vele yeşil vele
git ağam güle güle
seni burdan ayıran
inşallah bulur belâ

Elinde yağlıkla
git ağam sağlıkla
inşallah yine gelin
bir büyük beylikle

37 Halil Atılğan, *Murtçu Folkloru*, Adana: Karaisalı Kaymakamlığı Yayınları, 2002, s. 378.

Kozanoğlu ailesi ise 1877 yılında başarısız bir isyan teşebbüsünde bulunmuş, fakat Osmanlı kuvvetlerine yine yenilmişti. Bunun üzerine Gâvur Dağları'na kaçan Kozan'lı Ömeroğlu Ahmet için şu türkü yakılmıştı:

Koyunu vurdum eşmeye
Takatim yok bel aşmaya
Ar değil mi Kozanoğlu
Akif Paşa'ya düşmeye

Çıktım Feke'nin dağına
Remil attım dost bağına
Aşiret sahip olmazsa
Kaç kurtul Gâvurdağı'na.³⁸

Aşiretlerin iskân sürecinin oldukça acılı olduğu ve gönüllülük içermediği, o dönemden kalan kimi halkbilim belgelerine yansır. Örneğin Fırka-i Islâhiye'nin müdahalesi ile iskâna tâbi olanlar için Alibekiroğulları'ndan Dede Gürsal'dan derlenen şu ağıt yakılmıştı:

Görünüyor Hemite'nin kalesi
Aldı beni aşiretin belası
Yanıp Çukurova viran kalası
Çevrilip de dağda kaldı ilimiz

Esip garbi yeli mucuğu çöker
Zor olur gecesi sineği yakar
içilmez suları puhul kokar
Sehillerde kalır bizim ölümüz

Gedikten aşınca Hanrı'nın düzü
Oturur boy beyler ederdi sözü
Fettahlı zebundur kim etsin sözü
Yedi yerden kırık bizim kolumuz

Katar çekilirdi tülülü, bazlı
Çanları öterdi bülbül avazlı

38 Reşat Gürel, "Türklerde Yaylacılık Geleneği...", s. 431.

Aşıklar gelirdi kucağı sazlı
Bahşişine cömert idi elimiz

Sabahleyin İmalı'ya inerdik
Oymak oymak yaylalara konardık
Şöhret için yavuz ata binerdik
Boy tüfenkti asıl bizim malımız

Hep ağalar Topaktaş'a konardı
Kimi iner, kimi ata binerdi
Her birimiz bir alaya yeterdi
Dövüşüp de ölemedi delimiz

Melik Gazi evliyalar yatağı
Ahır Dağı yaylamızın eteği
Göksun, Maraş elimizin tutağı
Ceyhan köprüsünden bağlı yolumuz

Yeter ağalar bu sitem yeter
Kuyucağın orda gosgoğuk öter
Kız gelin ne varsa sıtmalı yatar
Temmuzlanmış açılmıyor gülümüz

Aşık Ömer derdi n'olup n'olunca
Çatlıyorum şu dağları görünce
Çevirip de bir parıya konunca
Bülbül olup dem çekerdi dilimiz.³⁹

Afşarlar arasında da bu iskân ağıtları yaygındır. Bunlardan birisi şöyledir:

İlgim ılgım bir yel esti uğrumdan
Duydum hali perişandır Afşarın
Ayrı tasa kalkmaz oldu serimden
Yönü gurbet ele döndü Afşarın

Padişah'tan ferman geldi nedeyim
Yolumuza iskân düştü gideyim

39 Reşat Gürel, "Türklerde Yaylacılık Geleneği...", s. 449-451.

Yeşil yaylaları kime tergeyim
Kapandı yaylası yolu Afşarın

Güz oluktur bu illerin yazları
Ötmez oldu bülbülleri kazları
Yesir gitti gelinleri kızları
Bozuldu katarı, ili Afşarın

ilbey oğlu der ki haller güç oldu
Gözü kanlı şahbazların nice oldu
Osmanlıdan altınımız tuc oldu
Ermedi çakmağa eli Afşarın.⁴⁰

Derviş Paşa komutasındaki Fırka-i İslahiye'nin Afşarları iskâna zorlaması üzerine Dadaloğlu çeşitli şiirlerinde yer alan şu kıtaları söyler:

Derviş Paşa yaktı yıktı illeri
soldu bütün yurdumuzun gülleri
karalar giydik de attık alları
altınımız geçmez akçe tunç oldu

Ağlaya ağlaya Dadal'ım söyler
vefasız dünyayı şu insan neyler
bir yığidi bir kötüye kul eyler
şimden sonra yaşaması güç oldu

Derviş Paşa gayri kına yakınsın
böbürlensin dört bir yana bakınsın
amma bizden gece gündüz sakınsın
öç alırsız ilk fırsatı bulanda

Şu Fek'e'nin hanımları
kara bilmez alınları
kör olasın Derviş Paşa
hep dul koydun gelinleri⁴¹

40 Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul, 1973, s. 74-75.

41 Ahmet Z. Özdemir, *Afşarlar...*, s. 50.

Afşarlar 1867 yılına doğru Fırka-i Islahiye ile anlaşarak Uzun Yayla'ya yerleşmeye başlamışlardı. Ancak Kırım Savaşı'nın sonrasında Abdülaziz Kafkasya'dan gelen Çerkesleri Uzun Yayla'ya yerleştirtince Afşarlar ortada kaldılar. Üç yüz yıllık yaylaklarının Çerkeslere verilmesi Afşarlar arasında ciddi bir memnuniyetsizlik yaratmıştı ve iki grup arasında ciddi kavgalar yaşandı. Çerkes-Afşar kavgaları çok sert geçmekteydi. Zira Çerkesler de Afşarlar kadar sert ve kavgacı bir topluluktur. Bu çatışmalar yüzünden Afşarlar Bâbıalî'ye dilekçe yazarak Çerkeslerin geldikleri yere gönderilmelerini isterler. Anlatıldığına göre dilekçede bir dörtlük yer almaktadır:

Yedikleri danı
giydikleri deri
gözü gö(ğ), benzi sarı
El-aman padişahım
Sür gitsin geri

Kavgalar yine de sona ermeyince, Çerkesler, Sarız'ın Yalak köyünden Alişir Işık'ın dediğine göre düşünüp "erkek atı diş kısırakla yenerler, öyleyse Afşar'a kız verelim" derler ve Afşar beyi Hacı Bey'i bir Çerkes kızla evlendirirler. Öteki beylerin bir kısmı da Çerkeslerle evlilik yaparlar. Bundan sonra Pınarbaşı'nın Potuklu köyü, Çerkeslerle Afşarlar arasında sınır kabul edilir. Böylelikle Uzun Yayla Çerkeslerin olmuş olur.⁴²

Uzun Yayla Çerkeslere kalınca Afşarlar Sarız, Pınarbaşı, Zamanlı bölgelerine yerleştiler. Yeni köyler, kasabalar kuruldu; Afşarlar nüfus kütüklerine yazılarak Osmanlı vatandaşı oldular ve yerleştikleri yerlerin tapularını aldılar. iskân sırasında Afşarların beyi olan Hacı Bey Pınarbaşı kasabasına yerleşti. Hükümet Binası'nın kurulduğu arsa bu Hacı Bey'e aitti.⁴³

Ancak iskân oldukça başıbozuk biçimde cereyan etmiştir. Önce akraba ya da dost olanlar, aynı obadan olanlar aynı yerlere ya da birbirine yakın köylere yerleştiler. ilk on-on beş yıl içinde

42 Ahmet Z. Özdemir, *Afşarlar...*, s. 45.

43 Ahmet Z. Özdemir, *Afşarlar...*, s. 48.

ilk yerleşilen yerden kopup başka köye gidenler de olmuştur. Yeni köyler bu devrede isim aldılar. Bu süreçte aşiret adıyla anılan köy ve mahalle kurmak men edildi. Amaç aşiret ve göçebelik aidiyetlerini ortadan kaldırmak olmalıdır. Nüfusları diğer aşiretlere göre daha yoğun olmasına karşın Afşarlar, sıkışık, dağlık ve görece verimsiz bir alana iskân edilmişlerdir. Oysa Ceritler, Tecirli ve Bozdoğanlar Çukurova'nın verimli yerlerine yerleştirilmişlerdi. Bu meyanda dağlık alanla ova arasında gidiş-geliş de yasaklanmıştı. Gerçi bu yasak, kimilerince kaçak yaylak-kışlak göçleriyle delinmişse de kışı yaylada geçiren Afşarların içinde hastalıktan ve soğuktan epeyce ölen olmuştur.⁴⁴

Afşarların 300 yıllık kışlak yurtları olan Kozan-Misis arasındaki geniş arazinin büyük bölümünde ise II. Abdülhamid bir has çiftliği kurar. Bu nedenle bugün bile Kozan kasabasının altından Ceyhan'a kadar uzanan araziye "Abdülhamid'in çiftliği" denilmektedir. Cumhuriyet döneminde bu arazi "Mercimek Devlet Üretme Çiftliği" haline getirilmiştir.⁴⁵

Afşarların iskân edildiği Binboğa, Aygörmüş, Koçdağı, Soğanlı ve Tahtalı gibi dağlık bölgelerde, bu iskân sonucunda ormanlar hızla yok olmuştur. Ormanların erimesiyle birlikte yaban hayatının da yoksullaştığı görülür. Seyfi, şahin, doğan, ge-yik, ima (dağ keçisi) gibi hayvanlar yok olur.⁴⁶

Göçebe-hayvancı Afşarlar, yerleşik hayata geçseler de tarımdan anlamadıkları ve çeşitli zanaatlerle ünsiyetleri olmadığı için, özellikle ihtiyaç duydukları zanaatleri Tufanbeyli'ye bağlı Şar köyündeki ve Hacin'deki Ermenilerden temin ettiler. Daha sonra bu işleri 93' Harbi yüzünden bölgeye göç eden Dadaşlar yapmaya başladı. Afşarlar tarımcılığı da bu göçmenlerden öğrenmişlerdi.⁴⁷

Tecirli, Cerit ve Bozdoğanlıların iskânı ve yerleşik hayata uyarlanmaları ise görece daha kolay olmuştur. Bozdoğanlılar, Hemite kalesi ile civar köylere, Adana yakınlarındaki Turunçlu

44 Ahmet Z. Özdemir, *Afşarlar...*, s. 52-53.

45 Ahmet Z. Özdemir, *Afşarlar...*, s. 54.

46 Ahmet Z. Özdemir, *Afşarlar...*, s. 53-54.

47 Ahmet Z. Özdemir, *Afşarlar...*, s. 53.

Mahallesi'ne ve Kozan tarafına yerleştirildiler. Lekvanikli ve Hacılar Kürt aşiretleri Anavarza eteklerindeki kışlak yurtlarında, Kırıntılar ise Kadirli civarındaki ova köylerinde yerleşik hayata geçirildiler. Yaşar Kemal'in dedeleri bu gruba mensuptur. Tecirli, Haruniye ovasıyla Ceyhan ırmağı kıyısında kurulan köylerde iskân oldular. Ceritler ise Ceyhan ırmağının Osmaniye ile Ceyhan arasında kalan bölümünde kurulu köylere yerleştiler.

1910'larda Maraş bölgesinde görev yapan Besim Atalay'a bakılırsa, Fırka-i İslâhiye'nin iskân girişimi iskâna tâbi tutulan halk için tam bir felâket olmuştur. Ona göre çocuk sayıları düşmüş, üretkenlik gerilemiş, sefalet artmış, ahlâk ve seciye bozulmuştur. Atalay, "ahalinin mizaç ve ihtiyacını ve arazinin tab'ını düşünmeksizin yapılan kör ve sersem tedbir böyle acı ve fena neticeler doğurur. Bana eski refah ve rahatı, bugünkü sefaleti, iskân zamanında ne büyük fenalıklar yapıldığını anlatan ihtiyar, öksüz bir çocuk gibi hüngür hüngür ağlıyordu" diyor.⁴⁸

Fırka-i İslâhiye'nin tedip harekâtının ardından yörede yeni kazalar ve yerleşim merkezleri kurulmuştur. Osmanlı kuvvetleri Osmaniye bölgesindeki aşiretleri Hacıosmanlı köyü ve çevresine iskân etmiş ve bölge "Osmaniye Kazası" olarak teşkilatlandırılmıştır. Kazaya Ulaş, Tecirli, Cerit, Karayigit ve Ağyazı nahiyeleri bağlanmıştır.⁴⁹ Payas sancağı merkezi, 1874 yılında Yarpuz'a taşınmış ve Osmaniye bölgesi, Cebel-i Bereket Sancağı adını almıştır. Sancağa Payas, İslahiye, Hassa, Bulanık (Bağçe) ve Yarpuz kazaları bağlanmıştır. Yumurtalık da nahiye olarak Payas'a bağlıdır. 1908'de Yarpuz'daki sancak merkezi bugünkü Osmaniye yerleşmesine taşınmış ve 1924'te sancak vilâyet olmuştur.⁵⁰ Dumdum Ovası, Keferdiz nahiyesi, Kerkütlü, Çerçili, Hanağzı, Kürtbahçesi ve Ekintili nahiyeleri birleştirilerek İslahiye kazası kuruldu. Daha sonra İslahiye merkez olmak üzere, İzziye, Hassa ve Maraş'a bağlı Bulanık (Kızılyer/Bahçe) kazaları birleştirilerek bir liva teşkil edildi. Ardın-

48 Besim Atalay, *Maraş Tarihi...*, s. 79.

49 Kâzım Tülücü, "Osmaniye Tarihi Akışı", s. 2.

50 Kâzım Tülücü, "Osmaniye Tarihi Akışı", s. 3.

dan Karayığitoğlu nahiyesi de buraya bağlandı. İslahiye kaza merkezine Çelikanlı ve Delikanlı aşiretlerinden yüzer hane yerleştirildi. Delikanlı aşireti Göz Suyu'nun güneyine ve Kaymakamlığın batısına, Çelikanlılar kuzeyine kurulan mahallelere oturdu. Delikanlı aşiretine bağlı Melikanlı (Nurikanlı), Musikanlı, Şerikanlı, Haydarkanlı, Gülikanlı (Yesemek), Belikanlı, Berviyanlı ve Karapınar cemaatleri Dumdum Ovası'nda ve çevresinde kurulan köylere yerleştirildi. Çelikanlı aşiretinden Torunlar, Tepkanlılar, Kürdikanlılar ve Kemezanlılar İslahiye ovasına yerleştirildi.⁵¹ Daha sonra Osmaniye kasabası halini alacak olan Hacı Osmanlı köyüne de Tecirli, Ulaşlı ve Akçakoyunlu aşiretlerinden haneler yerleştirildi ve burada iskân edilen aşiretlerin ağalarının konakları yükselmeye başladı. Ulaşlılardan Alibekiroğulları ve Ahmetefendiler; Akçakoyunlulardan Arslankurtlar, Besnekler, Hösemağalar, Kılıçarşanlar, Kılıçlar; Tecirliilerden Çalıkoğulları, Alikahyalar, Hacıbicik ve Hacısefeler, Güllukahyalar, Kalenderhacıağalar ve Palalılar önde gelen ailelerdi. Bunlardan Hacı Hüseyin Efendi, Tecirli Palahogulları, Topal Hacı Ahmet, Hösem Ağa ve Besnekler konakları günümüze kadar ulaşabilmiştir.⁵² Ermeni tarihçi Alişan Osmaniye'ye bir kısım Çerkes'in de iskân edildiğini söyler. Aslında bunlar Dağıstanlılardır ve Osmaniye kasabasında kendi adlarıyla bir mahalle ("Dağıstanlı", bugünkü "Alibeyli" Mahallesi) kurarlar. 1969 yılında yapılan bir araştırmada burada sadece Dağıstanlı 3 hanenin kaldığı görülmüş, mahalle sâkinlerinin 1950'den itibaren akrabalarının yaşadığı Ceyhan'ın Naşidiye köyüne gittikleri anlaşılmıştır.⁵³ 100 hane kadar Tecirli de Maraş'ın 40 km. kadar güneyinde yeni kurulan Eoğlu (bugünkü Türkoğlu) köyüne yerleştirilmiştir. Besim Atalay 1910'larda bu yüz haneden sadece 30 hanenin kaldığını, 70 haneye inen köyün geri kalan 40 hanesinin ise Kürtler ve diğer aşiretlerden müteşekkil olduğunu yazmaktadır.⁵⁴

51 Hilmi Karaboran, "Osmaniye'nin Kuruluş...", s. 641-642.

52 Hilmi Karaboran, "Osmaniye'nin Kuruluş...", s. 651-652.

53 akt. Hilmi Karaboran, "Osmaniye'nin Kuruluş...", s. 656, 657.

54 Besim Atalay, *Maraş Tarihi...*, s. 78.

Bu yerleştirme faaliyeti sonucunda, yer yer kaçak yayla-kışla göçleri yaşansa da, pek çok yayla boş kalmış ve köy tüzel kişiliklerinin malı haline gelmişti. Bu durum batıdan Çukurova Toroslarına sokulmuş bulunan Yörüklerin bu yaylalarda geçim faaliyetlerini yaygınlaştırmalarına yol açtı. Ancak öte yandan, Arazi Kanunnâmesi'nin ardından toprakta özel mülkiyetin yasallaşması ve Tanzimat reformları mucibince köy tüzel kişiliklerinin doğuşu, yoğun biçimde yerleşmeye açılan Çukurova ve çevresinde köylerin ve onlara ait arazilerin ortaya çıkmasına yol açmış; bu durum göçebe-hayvancı hayatı iyiden iyiye zorlaştırmış, aşiret kavgaları artmış, yaylacılık sıkıntılı bir iş haline gelmişti. Bu dönemin ortaya çıkardığı sorunlardan birisi “mera kirası” veya “mera parası” idi. Bu sorun aşiretlerin dilinde ağıtlaşmıştır:

Fermanlı yaylamız elleri yurt oldu
Bir pınar savcısı köylere dert oldu
Aşiret davarı acından öldü
Açılın dağlar biz de biz de ölelim kalan.⁵⁵

Çukurova Yörükleri, büyük bölümüyle yukarıda sözünü ettiğimiz “dağılma” döneminin ardından Batı Anadolu’da kışlar-ken Aladağlar ve Bolkarlar bölgesinde yazlayan kısımlardı. Bu yüzden büyük bir bölümüne “Aydınlı” adı verilir. Örneğin Denizli bölgesinde kışlayıp Niğde’nin Üçkapılı Yaylası’nda yazlayan aşiretler, yaylanın verimliliği nedeniyle yayla çevresinde kışlayıp yazlamaya başlamış, ancak bölgenin çetin kış koşulları hayvan ölümlerine yol açınca, özellikle şiddetli 1883 kışının ardından, kışları geçirmek için Çukurova’ya inmişler; Niğde’de yazlayıp Çukurova’da kışlamaya başlamışlardır.⁵⁶ Bu süreçte Demirkazık, Kapınca, Karanfil, Akdağ, Kızıldağ ve Bakır Dağı doruklarının oluşturduğu Aladağlar silsilesi ve Aydos ve

55 Reşat Gürel, “Türklerde Yaylacılık Geleneği...”, s. 431.

56 Pozantı, Tarsus, Karaisalı ve Karsantı (Aladağ) ilçelerinde Niğde oyun müziğinin etkisinin görülmesi, tarihsel Niğde-Çukurova transhüman ilişkisinin bir göstergesi olarak yaşamaktadır (Bkz. H. Atılğan, “Karaisalı (Çeçeli) Türküleri”, *Murtçu Folkloru* içinde, Adana: Karaisalı Kaymakamlığı Yayınları, 2002, s. 181).

Medetsiz doruklarından meydana gelen Bolkarlar üzerinde Karalar, Karahacılı, Bozdoğanlı, Sarıkeçili, Karakoyunlu, Karakayalı, Cerit ve Aydınli Yörükleri yaylamaya başlamıştır. 1940'larda bu bölgede tespit edilen aşiretlerden Karahacılılar, Karakoyunlular, Bahşişler, Haytalar ve Manavlılar Aladağlar ve Niğde yaylalarında yazlıyor, Adana-Ceyhan-Karataş üçgeniyle Kadirli ovasında ve Tarsus-Mersin arasında kışlıyorlardı. Yine Karakoyunlu ve Bahşişlerin bir kısmı Aydos ile Medetsiz zirveleri arasını yazlak tutmuşlardı. Bir kısım Bahşiş'le Kösereli, Karakayalı, Keşefli ve Çakal aşiretleri Mersin-Aslanköy'ün kuzeyinden başlayıp Bolkar'ın kuzey sırtlarına uzanan platoda yazlamakta ve Mersin-Adana arası ile Doğankent civarında ve Yumurtalık kuzeyinde kışlamaktaydılar.⁵⁷ Aslında 19. yüzyılda büyük Türkmen aşiretlerinin kışlakları 20. yüzyılda bu Yörük gruplarınca kullanılmaya başlanmış, Yörüklerin doğu-batı yönünde ya da Torosların kuzey sırtlarıyla İç Anadolu arasındaki transhümanı, Toros platolarıyla Çukurova arasına, kuzey-güney yönüne dönmüştü. 20. yüzyılın ortalarından itibaren tarımın yoğunlaşması ve devletin yerleştirme yönündeki iradesi göç sürecini güçleştirmeye başlayınca bu Yörük gruplarının büyük bölümünün Çukurova'da yerleştikleri görülür. Ancak yerleştikleri alanlar, pamuk gibi sınai bitkilerin üretildiği geniş sahralardan uzak, tarım yapmak bakımından zorlu, leçelik araziler olmuştur. Örneğin Ceyhan'ın Kırmıt nahiyesine bağlı Başören ve Faydalı, Ceyhan'ın bugünkü BOTAŞ tesisleri etrafında bulunan Karatepe ve incirlipınar mahalleleri, Yumurtalık'ın (Ayas'ın) Ören ve Adana merkeze bağlı Gölbaşı köyleri Yörükler tarafından bu şekilde kurulmuştur. Anılan beş köy leçelik ve çalılık arazide, Gölbaşı ise bataklık kurutulmuş meydana getirilmiş köylerdir. Bu köyler, 1945-1955 yılları arasında kurulmuşlardır.⁵⁸ Bir kısım Yörük de Aladağların güney

57 Bkz. Kemal Güngör, *Cenubî Anadolu Yürüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki*, Ankara: DTCF Antropoloji ve Etnoloji Enst. Neşriyatı, 1941.

58 Zeynel Güncü, "Adana İli Sınırları İçinde Bazı Yörük Köylerinde Antropolojik Bir Araştırma" (*Yayımlanmamış Bitirme Tezi*), Ankara: A.Ü. DTCF Fizik Antropoloji Kürsüsü, 1972, s. 2-5.

eteklerinde Karatepeli köyleri olarak anılan köylere yerleşmişlerdir.⁵⁹ Tarsus'un kuzeyindeki bazı köyler de Yörük gruplarına aittir. Özetle 1950 sonrası, Çukurova'da ikinci büyük yerleşme dalgasının yaşandığı bir dönemdir. İlk dönemde 1866'dan itibaren başlayan ilk dalgada, büyük Türkmen grupları ve bir kısım doğu Çukuruova Yörüğü yerleşik hayata geçerken, bu ikinci dalgada görece daha geç tarihlerde batıdan Çukurova'ya sokulan Yörükler yerleşmeye başlamıştır.

Bugün Çukurova Toroslarının en önemli yaylaları olan Tersakan, Karagöl, Meryemcil gibi yaylalarda ancak bir elin parmakları kadar kıl çadır saymak mümkündür. Daha önce yüzlerce çadırılık grupların yayla konalgası olarak kullandığı bu güzel yaylalar, bu hayatı sürdürmekte direnen ya da başka geçim kaynağı olmadığından buna mecbur olan ancak birkaç inatçı Yörüğün yazlık yurdu olmayı sürdürebilmektedir. Eskinin üç-dört aşamada gerçekleşen transhümanı ise, kamyon ve traktörlerin artık yaylalara rahatça çıkabilmesi nedeniyle tek aşamaya inmiştir. Pek yakında bu yaylalarda kurulu çadırlar sadece birer tarihsel hatıra haline gelecek ve "Yörüklük" ve "Türkmenlik" bir daha geri gelmemek üzere tarihe karışacaktır.

59 Naci Kum, "Karaisalı"..., s. 328.

Adana Nusayrileri

İNAN KESER

1987 yılında, annemin memuriyeti gereği, Adana'ya taşındığımızda muazzam bir kentle karşılaştım. Adana muazzam bir kentti, belki de sadece bir kent olduğu için muazzamdı. Yıllar geçtikçe onu daha yakından tanımaya ve tanıdıkça onun bir parçası olmaya başladım. Her soluk alışımında yeni bir yönüyle tanışıyordum. Sanatçıları tanıdım o kentin; arabeskçilerini, cazcılarını, rockçılarını, ressamlarını, şairlerini, romancılarını, İncirlik Üssü'nden “go homlamayan”¹ Amerikalılarını. Delikanlılarını tanıdım o kentin, bitirimlerini, psikopatlarını, jiletçilerini; lakapları genellikle bağımlısı oldukları ilaçların adları olan müptelaları. Ama Adana'nın dikkatimi çeken en önemli yönü kentte yaşayan insanların bağlı olduğu etnik topluluklardı. Adana'da birçok topluluktan insan yaşamasına, kısaca çok etnili bir kent olmasına karşın, ilk göze çarpan Türkler, Kürtler ve Araplardı. Araplar, aksanlarıyla en kolay anlaşılan topluluk olmasına karşın, benim oturduğum semte uzak mahallelerde ikamet ettiklerinden olsa gerek sosyal münasebetimin en az olduğu, haklarında en az malumata sahip olduğum topluluktu.

1 Rivayet edilir ki, İstanbul'da Altıncı Filo'ya karşı gerçekleştirilen protesto eylemlerine katılan Adanalı üniversite öğrencileri, eylemlerin gözde sloganını Adanalıca “go homın lan” diye atarlarmış.

Aslına bakılırsa Adana ve Arapların bilinmemesi, daha doğrusu az tanınması Türkiye’de genel bir durumdur; ya Adana’nın tamamı Arap zannedilir ya da Adana’da yoğun bir Arap nüfusunun yaşadığı bilinmez; Adana üzerine sohbetlerde, mesele Adana’da yaşayan Arapların diğer Araplardan farklı olduğu noktasına gelince işler daha da karışır. Bunun temel nedeni Türkiye’nin geneli gibi Adana’da yaşayan diğer topluluklara mensup insanların da bu farkın ne olduğu konusunda tam anlamıyla bilgi sahibi olmamasıdır.

Benim Adana’da yaşayan Arapların kendilerine has özelliklerine olan merakım da tamamen tesadüfi bir biçimde gelişti. Bir gece Akdeniz Mahallesi’nde yaşayan bir Arap arkadaşımın evinde kalmıştım. Sabah arkadaşım ile beraber annesinin² hazırladığı bol yeşillikli, acılı mezelerin de dahil olduğu kahvaltımızı yaparken, bahçede dolaşan babasını yemek masasına buyur etmek için seslendiğimde bana cevap vermemişti. Israrla sürdürdüğüm seslenmelerime cevap vermeyince arkadaşım usulca, biraz da bir sırrı paylaşmanın sıkıntısıyla, omzuma dokunup “namaz kılıyor, rahatsız etme” diye uyarmıştı. Bu uyarıyla, Adana Arapları ile ilgili ilk şaşkınlığımı yaşamıştım. Ancak, asıl şaşkınlığı babası gelip bizimle birlikte otururunca yaşadım; “Amca günde kaç defa namaz kılıyorsun” diye sordüğümde, gayet sakin, sıradan ve hiçbir övünme belirtisi içermeyen bir ifadeyle, “Elli altmış” deyince o bilme arzusu düştü içime. Çünkü artık anlamıştım bu insanlar sadece Arap oldukları için bizden farklı değillerdi, inanç olarak da bizden farklıydılar. Alevi oldukları söylenirdi, hem kendileri tarafından hem de Türkler ve Kürtler tarafından; ancak yürürken ibadet edebilmek ve günde “elli altmış” defa namaz kılmak hele “namaz kılmak” bildiğim kadarıyla Anadolu’daki diğer Alevi denilen topluluklarda pek de rastlanılmayan özelliklerdi. Artık bilmek

2 Hatırladığım kadarıyla sabah zaten garip başlamıştı; arkadaşın annesinin bana Türkçe, “Çorap lazım mı” şeklindeki sorusunu Arapça bir cümle zannedip anlamamış ve arkadaşımın annesinin söylediğinin tercüme etmesini istemiştim ve bunun üzerine arkadaşım annesinin zaten Türkçe söylediğini belirtip gün boyunca bana takılmaya devam etmişti. Anlaşılan gün boyu süren tatlı dokundurmalar, arkadaşımın annesinin oldukça aksanlı Türkçesi’nden kaynaklanmıştı.

istiyordum ve hayatımın ondan sonraki kısmını büyük oranda bu topluluğu tanımaya çalışarak geçirdim.

Kitaplardan öğrendiklerim bir hayli sınırlıydı; topluluğun Nusayriler, özgün inancının da Nusayrilik olarak adlandırıldığı ilk öğrendiğim şeylerdi ve bu bilgiyi edindiğim kitapların yazarı olan ilahiyat hocalarının onları hiç sevmediğini, açıkçası nefret ettikleri ise ikinci öğrendiğim şey. Bu metinlerde bilgi yerine Şehristani, Kummi, Nevbahti, İbni Teymiyye gibi yüzlerce yıl öncesinde yaşamış kişilerden alınan hakaretler birer gerçek gibi sunulmaktaydı, hatta bu iftiraların dozu daha da artırılmaktaydı. Bundan sonra yapmam gerekeni anlamıştım: Nusayrileri kendilerinden öğrenmek.

Ancak, öğrenme çok da kolay olmadı; çünkü Nusayrilik tamamen gizlilik esası üzerine kurulmuştu ve topluluk üyeleri “sır” dedikleri inançlarını sohbet konusu etmeye pek de niyetli değillerdi. Ancak arkadaşlıklarımız derinleşmeye ve çalışmalarımı tamamen bu konuya yöneltmeye başlayınca karşılığı da gelmeye başladı.

Yıllar içinde, edindiğim bölük pörçük bilgiler daha sistemli hale gelmeye başladı. Adana’dan Nusayrilerin yakın tarihteki durumlarını ve kentte neden bu derece ötekileştirildiklerini anlamak için bu inançsal özelliklerine kısaca değinmekte yarar vardır.

Nusayrilerin sır olarak adlandırdıkları şey kendi formülasyonlarıyla “Sırr-ı Ayn-ı Mim-i Sin”dir.³ Türkçe’deki “a”, “m” ve “s” harflerinin karşılığı olan “ayn”, “mim” ve “sin” baştaki sır kelimesiyle bir araya geldiğinde şu anlama gelmektedir: “a”, “m” ve “s”nin sırrıyla. Buradaki “a” harfi Ali demektir, yani Ali b. ebi Talib ya da diğer İslam anlayışlarını adlandırmasıyla Hz. Ali; “m”, Muhammed; “s”, Seyyid Silmen ya da daha iyi bilenen ismiyle Salman-ı Farisi. Nusayri inancına göre Ali b. ebi Talib iddia edildiği gibi bir insan değil Allah’ın yeryüzündeki tecellisi; daha doğru bir ifadeyle Allah’ın insanlara görünürken girdiği bir bedendir.

3 Bazen de Sırr-ı Akt-i Ayn-ı Mim-i Sin diye söylenmektedir.

Nusayrilikte Allah için genellikle “mana”, “nurların nuru” ve “emirun-nehl (arılar emiri)” adlandırmalarını kullanırlar.⁴ Allah, insanların algılayamadığı “batın” (görünmeyen) âlemde-
dir, insanların yaşadığı “zahir” (görünen) âlemde ise insan be-
denine tecelli eder. Allah, yaradılıştan itibaren gerçekleşen bu
tecellilerinde çeşitli bedenlerde insanların karşısına çıkmıştır.
Habil’den önce yedi, Habil’den sonra da yedi defa gerçekleşen
bu bedenlenme en son olarak Ali b. ebi Talib’de gerçekleşmiş-
tir. Allah insanlara son olarak Ali b. ebi Talib olarak görünme-
den önce sırasıyla el-Hannu, el-Yennu, Ezdeşir, Ahnuh, Duret-
tüd, el-Berru er-Rahim, Yusuf el-Hâkim (Aristoteles), Habil,
Şiş (Şid), Yusuf, Yuşa, Asaf, Şem’un adlarıyla görünmüştür.

Nusayriliğe göre bu isimler farklı olsa da bütün bu isimler
altında görünen tektir ve o Ali’dir. Nusayriler Tanrı’yı bir insa-
nın ismiyle yani Ali b. ebi Talib ismiyle anmalarına karşın ona
insani özellikle atfedilmesine şiddetle karşı çıkarlar, hatta bu-
nu en büyük günah olarak görürler. Çünkü, Tanrı’nın insan
şekline girmesi onun büyüklüğünün göz ardı edilmesi gibi bir
eğilime sebep olmamalıdır; o sadece insanları doğru yola daha
kolay çekebilmek için, daha doğrusu insanlara kolaylık sağla-
mak için böyle bir tasarrufta bulunmuştur. Bu nedenle ona in-
sani özellikler atfedilemez. Nusayriler dualarında bu tutumla-
rını şu sözlerle ifade ederler: “İlahın kendisi olan Ali, bölüne-
mez, parçalanamaz, taksim edilemez, sayılamaz. O doğmamış-
tır, doğurmamıştır.”

Formülasyonun ikinci harfi olan m’nin simgelediği Muham-
med, Nusayriler tarafından da diğer İslam anlayışları gibi pey-
gamber kabul edilir. Ancak, Nusayrilere göre “mana” olarak
adlandırdıkları tanrının yanında her zaman kendisinden bir
parça olan ve bu nedenle kutsal olan “isim” ile bulunur ki
“isim” olarak tanımlanan bu nurdan varlık da algılanabilen
dünyaya “peygamberler” şeklinde zuhur etmiştir. Nusayri ila-
hiyatında “isim” olarak adlandırılan bu varlık son zuhurunda
Muhammed olarak bedenlenmiştir. Peygamberler, Allah gibi

4 ‘Emirun-Nehl (Arılar Emiri)’ buradaki arılar kelimesi, melekleri simgelediğinden “arıların emiri” Allah’ın adlarından biridir.

Habil'den önce yedi ve Habil'de sonra yedi defa olmak üzere toplam on dört defa zahir âleme geldiler ve bu gelişlerinde şu isimlerle anıldılar: Şid, Hermes el-Herami, Dükna, Hendeme, Zedenev, Yusuf ibn Mekan, Eflatun, Adem, Nuh, Yakub, Musa, Süleyman, İsa, Muhammed. Bu isimler altında bize görünen peygamber, ilahın kendi nurundan yarattığı ilk nurlu varlıktır ve bu özelliğinden dolayı da nurlu varlıklar arasında Allah'a en yakın olandır. Nusayri inancına göre peygamber Allah'tan sudur etmesine ve farklı bir varlık özelliği kazanmasına karşın bu ayrılık sadece göreceli bir ayrılıktır; aslında Allah ile peygamber hiç ayrılmamıştır. İnsanlar onları ayrı varlıklar olarak algılamalarına karşın onlar aslında tek varlıktır; daha doğru bir ifadeyle parça-bütün şeklindedirler. Nusayri metinlerinde “mana” ile “isim” arasındaki bu durum şu ifadelerle açıklanmıştır; “hakikatte birleşmediği halde ondan hiç ayrılmadı”, “nuru ile onunla birleşti.”

Allah tarafından yaratılmış ilk varlık olan Muhammed ile Ali ebi b. Talib arasındaki bir farklı ilişki de Muhammed'in konuşan yani “natık” Ali ebi Talib'in ise her zaman susan yani “samit” olmasıdır. Bu ifadelerle anlatılmak istenen ilahi fikrin insanlara dolaysız bir şekilde Allah tarafından verilmediği emir ve öğütleri içeren bu fikirlerin peygamberler tarafından insanlara ulaştırıldığıdır. Natık-samit ilişkisiyse Nusayri metinlerinde şu ifadelerle açıklanmıştır: “Hakikatte hiç ayrılmayan Ali ile Muhammed gündüzleri ayrı geceleri ise birdir.” “Muhammed, Ali'nin bir parçası olduğundan dolayı onun yaptıkları Ali'nin emirleri, onun sözleri Ali'nin sözleridir; çünkü Muhammed geceleri Ali'nin kendisine talim ettirdiklerini gündüzleri yapmaktadır”, “Muhammed Ali ebi Talib'in “kitab”ıdır, o konuşan Kuran-ı Kerim'dir.”

Formülasyonun üçüncü harfi olan s'nin simgelediği Seyyid Silmen, peygamberin ardından yaratılmış üçüncü nurlu varlıktır. Kutsal metinlerde bu inanç şöyle yer alır; “En yüce nurlu varlık olan hakiki ilah, yaratılmış ilk nurlu varlık olan Muhammed'in nurundan Seyyid Silmen'i yaratmıştır.” Seyyid Silmen Nusayri inancında iki nokta için önemlidir. Nusayrilerin

Salman-i Farisi hakkındaki ilk inançları onun Cebrail adlı melek, yani baş melek, olduğudur. Seyyid Silmen'in ikinci özelliği ise "Bab" olmasıdır. Bab, Arapça'da kapı anlamına gelen bir kelime olması sebebiyle Şii ve Batını literatüründe "Allah'a giden yolun girişi" anlamında kullanılmakta ve yine bütün Şii mezheplerinde peygamberliğin ardından gelen kutsal bir makam olarak görülmektedir.

Nusayri inancının özeti olan a, m, s formülasyonunun dışında kalan ve tarihi olarak Ali ebi Talib'in eşi, çocukları olarak geçen kişiler de tanrısal varlıklardır. Tanrısal nurdan birer parça olan bu varlıklar da insan görünümüne sahip olmalarına karşın tanrısal kaynaklı olmalarından ötürü insan sayılamaz ve insani özelliklerle anılamazlar; çünkü onlar da Allah'tan sudur etmişlerdir. Nitekim Nusayriliğe göre "Hasan ve Hüseyin, Ali b. ebi Talib'nin çocukları değil nurlu varlıklardır. Fatır da bir nurlu varlıktır ve onların nurlu varlıklar olduklarını inkâr edip onları Ali ebi Talib'nin çocukları ve karısı saymak kâfirliktir."

Nusayriliğin ana inançsal özeti olan yukarıdaki ifadeler aslında birçok eksikliği de içermektedir, bunun en büyük nedeni ise bütün bu ifadelerin aslında birer genelleme olmasıdır. Bilindiği gibi her genelleme bir soyutlamadır ve Bakunin'nin belirttiği, bu özelliğinden dolayı gerçeğin farklı derecelerde inkârı ya da Nietzsche'nin sözleriyle insafsızlıktır aynı zamanda. Ancak, bu özet bilgiler bile Nusayrilerin neden bu kadar az bilindiği, neden adeta yalıtılmış mahallerde ve köylerde yaşadıklarının da açıklaması niteliğindedir. İslam kökenli diğer inançların birçok özelliğiyle taban tabana zıt olan bu özellikleri, onları bu yola itmiştir ve gizlilik Nusayrilerin temel özelliklerinden birisi olmuştur. Sünni İslam'ın kesin egemenliğindeki bir coğrafyada, inançlarının bu zincir misali ağır yükünü taşımaya ve kendilerine "inananlar" demeye devam etmişlerdir. Nusayrilerin 15. yüzyıldan itibaren tarihi mekânları olan Nusayri dağlarından Adana'ya gelip yerleşmelerinin en önemli nedenlerinden birisi de Adana'nın Sünni egemenlik merkezlerinin denetiminden uzak, pek de önemsenmeyen, Bizans Devleti ile İslam Devleti arasında sürekli el değiştiren bir bölge olmasıdır.

1900'lerin başına kadar kolera ve diğer salgın hastalıkların kol gezdiği, hatta 1980'de dahi veremli hasta sayısının binlerle ifade dildiği, yazları muazzam derecelere ulaşan sıcaklık ve nemle birlikte yaşamının oldukça zor olduğu bu bölge, baskılara⁵ uğrayan bir inancın yaşam alanına dönüşmüştür bir anda.

1980'lerin ortalarına kadar Adana'nın güneyinde bulunan mahallelerde yaşayan Nusayriler 1950'lerin başında temel olarak tarımla uğraşan bir topluluktur. Topluluk bu faaliyetiyle o derece özdeşleşmiştir ki Arapça'da çift sürmek manasına gelen "felhan" kökünden türeyen ve çiftçi manasına gelen "fellah" kelimesi Adana'da topluluğu adlandırmada, çoğunlukla da aşağılayıcı bir anlam yüklenerek, kullanılan bir kelimeye dönüşmüştür. Ancak, Adana'nın 1950'den sonra hızlı bir biçimde tarımsal ürünlere dayalı bir biçimde sanayileşmesi topluluğun başat geçim yolunda değişikliklere yol açmıştır. Bu değişikliklerden ilki sahip oldukları geniş tarım arazilerinden elde ettikleri kazancı sanayi ve hizmet sektöründe yeni yatırımlara dönüştüren bir grubun ortaya çıkmasıdır. Öncelikle tarımsal üretimini yaptıkları pamuğun katma değerini artıran, pamuğu çekirdeğinden ayırıp dokuma ve yağ sektörü için kullanılmaya hazır hale getiren çırçır-prese fabrikaları kurmaya başlayan bu kesim kısa sürede başka iş alanlarında da faaliyet göstermeye başlamıştır. Nusayrilerin çırçır-prese sektöründeki hâkimiyeti o derece yaygınlaşmıştır ki yakın döneme kadar Adana'da bulunan birçok çırçır-prese fabrikası topluluk üyeleri tarafından kurulan ve işleten fabrikalar olmuştur. Ancak, topluluğun üst gelir grubu tarafından gerçekleştirilen bu atılım yanında 1950'lerin başında topluluğun büyük kesimini oluşturan topraksız ve küçük topraklı çiftçiler farklı bir yol izlemiştir. Kentin sanayileşmesi ile birlikte büyük nüfus kitlelerini kendisine çekmesinin sonucunda kentte doğan küçük boyutlu mal ve hizmet üretimi bu kesimin asıl yönelim gösterdiği alan olmuştur. Çok az sermaye, ancak yüksek beceri gerektiren bu alan-

5 Eklemek gerekir ki bu baskılar sadece manevi olarak aşağılanmak değil haklarında çıkarılan katli vacip, malı helal fetvalarıyla topluluğun varlığına yönelik açık bir yok etme biçiminde gerçekleşmiştir.

larda öncelikle çırak olarak işe başlayan topluluk üyeleri usta olduktan sonra ailelerinin sahip olduğu küçük arazilerinin satışından elde ettikleri parasal sermayeyi kullanarak kendi işyerlerini açmaya başlamışlardır. Bu sürecin sonunda 1960'ların ortalarına gelindiğinde Adana'daki bakırcılık, kuyumculuk, sepetçilik, manifaturacılık ve benzeri işkollarında Nusayrilerin belirli düzeyde bir hâkimiyeti oluşmaya başlamıştır.

Burada bir parantez açıp Nusayrilerin sahip oldukları, özellikle kentin güney bölümünün neredeyse tamamını kaplayan tarım arazilerinin el değiştirmesi konusuna değinmek gerekmektedir. Arazi satışı büyük oranda iki biçimde gerçekleşmiştir: yaklaşık olarak 1950-1970 yıllarını kapsayan dönemde küçük toprak sahibi Nusayriler, her kuşakta arazilerin, kardeşler arasında bölüşülmesi nedeniyle tarımsal üretim için gereken büyüklüğü kaybetmeleri ve buna ek olarak farklı mesleklere yönelmek için gereken parasal sermaye ihtiyacıyla büyük toprak sahibi Nusayrilere satmıştır. Bunun sonucunda oldukça az sayıda Nusayri ailenin elinde binlerce dönümle ifade edilen araziler toplanmıştır. 1970'ten sonraki ikinci dönemde yaşanan süreç ise bambaşka bir dinamikle gerçekleşmiştir; bu dönemde kente akan Kürt göçü nedeniyle küçük ve az da olsa büyük toprak sahibi Nusayriler bu arazileri Kürt göçmenlere satmıştır. Bu el değiştirme sonucunda, geçmişte Nusayri mahallerini çevreleyen tarım arazileri kısa sürede birer gecekondü bölgesine dönüşmüştür. Anlaşılabileceği gibi 1970'lerin sonunda topluluğun büyük bir bölümü için tarımsal faaliyetlerle istigal etme son bulmuştur.

1950-1980 arasındaki dönemde, özellikle sonuçları itibariyle topluluğun simgesel sınırlarını oluşturan özelliklerinde değişikliklere yol açacak başka dönüşümler de yaşamıştır. 1950'lerin başında, toplulukta, okuma-yazma oranı çok düşüktür; öyle ki üniversite mezunu olan kişiler, herkesçe tanınabilecek sayıdadır. Ancak, bu tarihlerde, topluluk içinde formal eğitime hızlı bir biçimde yönelme yaşanmış ve 1970'lerin ortasından itibaren üniversite mezunu olan kişi sayısı hızlı bir biçimde artmıştır. Eğitim seviyesindeki bu yükselmenin, bu-

gün topluluk üyelerinin birçoğu tarafından talihsizlik olarak nitelenen, bazı önemli sonuçları ortaya çıkmış ve topluluk temel özelliklerinden biri olan Arapça'yı kaybetmeye başlamıştır. Ne var ki topluluğun Arapça'dan uzaklaşması, açık bir biçimde ifade etmek gerekirse yeni nesillere Arapça öğretilmemesi, sadece dışsal süreçlerin etkisiyle değil, bu dışsal süreçlerin topluluk tarafından yorumlanması ve dışsal süreçlere verilen tepkilerin sonucunda gerçekleşmiştir. Dışa açılmayı sağlayacak sosyal kapitale sahip olmak için gereken eğitime yönelme yanında, dışa açılmanın önünde engel teşkil eden kültürel özelliklerin tasfiye edilmesi arzusu bir arada yürümüştür. Topluluk, Nusayri mahalleleri dışında kendilerinin Arap olduklarının anlaşılmasını sağlayan en önemli özellikleri olan Türkçe bilmeme ve Arap aksanlı Türkçe konuşmayı bertaraf etmeye çalışmanın yanında, ulusal politikalarla uyumlu hale gelmeyi de amaçlamıştır. Yaşanan sürecin, topluluğun simgesel sınırlarında yarattığı bir diğer önemli değişiklik de, topluluk kimliğinin hızla Araplıktan uzaklaşarak Nusayrilik/Alevilik merkezine oturmasına karşın inancın da, bir oranda, geleneksel biçiminden uzaklaşmasıdır. Günümüzde birçok Nusayri ya inancının ayrıntılarını bilmemekte ya da inançsal öğretiyi “modern” bilgilerle “bağdaştırmaya” çalışmakta; buna karşın, topluluğun günlük yaşamında geleneksel ritüeller tüm canlılığıyla devam etmektedir. Kısaca inancın teorik yönü gittikçe aşılırken pratik yönü daha canlı bir hale gelmekte; inanç simgeselleşmektedir.

Topluluğun ekonomik ve etnokültürel özelliklerinde kısa sürede yaşanan değişimin açık mekânsal yansımaları da mevcuttur. 1970'lerin ortalarına kadar Seyhan ilçesinde Saydam Caddesi boyunca sıralanan, Akkapı, Mıdık, Havuzlubahçe, Bey, Yenibey, Sucuzade, Mestanzade ve Mirzacelebi mahallelerinde; Yüreğir ilçesinde ise Seyhan Nehri ile Süleyman Vahit Caddesi arasında kalan Akdeniz, Cumhuriyet, Güneşli, Haydaroğlu ve Yamaçlı mahallelerinde ikamet eden topluluk üyeleri gerek tarımdan uzaklaşıp farklı ekonomik faaliyetlerle iştigal etmeleri, gerek yüksek öğrenim ve dışa açılma sonucunda

yaşadıkları sosyokültürel değişim sonucunda bu mahallelerden hızlı bir biçimde kentin yeni oluşan, orta ve üst sınıf konut alanlarına yerleşmeye başlamışlardır. Doğal olarak, üst gelir grubunun gerçekleştirdiği bu yönelim sonucunda geleneksel Nusayri mahalleleri alt gelir grubundan Nusayrilerin ikamet ettiği bölgelere dönüşmüştür. Nusayrilerin bu mekânsal yer değiştirmelerinde önemli bir etken de kentin etnik bağlamıdır. Tarımla olduğu kadar mekânla da özdeşleşen Nusayri kimliği nedeniyle, geleneksel Nusayri mahallelerinde ikamet etmek bir kişinin Nusayri olduğunun hemen anlaşılmasını sağlayan bir veridir. Bu nedenle, birçok kişi etnik kimliğinden kaynaklanan ayrımcılıktan korunmak için, kimliğin anlaşılmasını sağlayan mahallelerden kentin yeni oluşan, sosyal prestiji yüksek, yeni olduğu kadar etnik bir kimlik ile özdeşleşmemiş olan Reşatbey, Cemalpaşa Barajyolu, Beyazevler, Mahfesiğmaz ve Güzelyalı gibi semtlerine taşınmıştır.

Nusayrilerin geleneksel mahallerini terk edip yukarıda belirtilen mahallelere göç etmesi oldukça önemli bir noktadır. Geçmişte, Nusayri mahalleleri dışında kalan mekânlar topluluk üyeleri tarafından potansiyel hakaret mekânları olarak algılanmaktadır. Bir Nusayri'nin ifadesiyle geçmişte bu mekânlar “en azında kendileriyle alay edilen” yerlerdir. Bu açıdan bakıldığında topluluk üyelerinin mekânsal değişimi, bir yandan topluluk üyelerinin, etnik kimliklerini belli edecek özellikleri ortadan kaldırdıklarının, ekonomik ve eğitim seviyelerindeki gelişme nedeniyle güçlendiklerinin, ama aynı zamanda kentte Nusayrilere yönelik olarak varolan “sakız ağacına taptıkları, “ölü suyuyla çorba yaptıkları” gibi oldukça geniş olan itham repertuarının ortadan kalktığına ya da en azından dillendirilmediğinin bir göstergesidir.

Adana ve Nusayriler konulu bir yazıda, her ne kadar yazının boyutu hem Adana hem de Nusayrileri hakkıyla anlatmaya yetmese de, mutlaka değinilmesi gereken bir konuda kent-sel siyaset ve bu alanda Nusayrilerin kolektif etkinlikleridir. Adana'da gerçekleşen gerek yerel gerekse genel seçimler dikkatle incelendiğinde, bu seçimlere kentin etnik yapısının doğ-

rudan yansıdığı kolaylıkla görülebilmektedir. Kentin etnik atmosferinin önemli bir bileşeni olan Nusayriler de şüphesiz kentsel siyasette önemli bir kolektif aktördür.

Kentteki etnik toplulukların siyasi süreçlerde yer alması çeşitli aşamalarda gerçekleşmektedir. İlk olarak birçok parti adaylarını belirlerken, başka bir ifadeyle seçim listelerini hazırlarken etnik kimliği önemli bir özellik olarak adaylardan istemektedir. Partilerin Nusayri oylarına yönelik faaliyet göstermeleri bir bakıma çok ince hesapların yapıldığı bir süreçtir ve partilerin, seçimde alabileceği oy oranı dikkate alınarak Nusayri adaylara belirli bir kontenjan tanındığı izlenimini uyandırmaktadır. Adayların belirlenmesi sürecinde partinin genel havası önemli bir etkindir. Eğer partinin oy oranının düşük olacağı hesaplanmış ise Nusayri aday genellikle ilk sıralara yerleştirilmekte ve böylece partinin oy oranı artırılmaya çalışılmakta; ancak, partinin genel durumu iyi ise bu durumda Nusayri adaylar orta sıralara yerleştirilmekte ve böylece onların partiye getireceği oylarla ilk sıralardaki adayların kazanması garantilenmeye çalışılmaktadır. Seçimlerde uç siyasi partiler hariç hemen hemen her partinin listelerinin orta sıralarında Nusayri adaylara yer vermesi –siyasi partilerden biri genel anlamda bir kitle desteğine sahipse– bu adayların hiçbirinin kazanmaması anlamına gelmektedir. Yerel seçimlerde genellikle izlenen yöntem ise siyasi partilerin belediye meclisi ve belediye başkanı adaylarının belirlenirken etnik dengelerin gözetilmesi şeklindedir. Sıklıkla rastlanılan durum belediye başkanı adayının başka bir etnik topluluktan gösterilmesi durumunda partilerin, belediye meclisi üyelerinin bir kısmının belediye başkanının mensup olmadığı etnik topluluktan göstererek her kesimin oyunu kazanmaya çalışmasıdır. Bu yaygın uygulama nedeniyle, hangi etnik topluluğa bağlı siyasetçinin seçim listesinin kaçınıcı sırasında yer alacağı bile kabaca bilinmektedir. Etnik toplulukların sahip olduğu oy potansiyeli üzerinden yapılan bu sıralanma adayların parti merkezlerinde ve yerel düzeyde yaptıkları adaylık yarışmasına da doğrudan etki yapmaktadır. Adayların bazıları etnik kimlikten bağımsız bir pro-

paganda faaliyetleriyle listelerde yer almaya çalışırken, ki bu adaylar genellikle parti merkezleri tarafından doğrudan atanan adaylardır, etnik kontenjanlara aday olanlar bu etnik topluluğu ne derecede temsil ettikleri ve topluluğu partiye yöneltmede ne derecede etkin olduklarını gösteren bir çalışma gerçekleştirmekte, bu doğrultuda bağlı oldukları topluluğu etnik bilinçlilik konusunda bir ölçüde seferber etmeye çalışmaktadırlar. Kısaca ifade etmek gerekirse etnisite, siyasi bağlamda araçsallaşmaya başlamakta, etnik topluluğun gücü ve aktifliği siyasi seçimlerdeki adayların liste pazarlıklarında elini güçlendirici bir karta dönüşmektedir. Siyasetin Nusayrilere yansımaları da büyük ölçüde bu doğrultuda olmaktadır. Seçimler dikkate alındığında özellikle Nusayri mahallelerinin belirli partilere blok olarak destek verdikleri görülmektedir. 2002 yılında milletvekili genel seçim sonuçları incelendiğinde bu açık biçimde görülmektedir: bir Nusayri Mahallesi'nde tipik sonuç ilk sırada CHP'nin, ikinci sırada GP'nin bulunması; AKP, MHP ve DEHAP'a neredeyse hiç oy çıkmamasıdır. CHP'nin ilk sırada yer alması topluluğun geçmişinde sürekli tekrarlanan bir durumken GP'nin büyük başarısının altında yatan neden adaylarının Nusayri olmasıdır ki bu durum son yerel seçimlerde de aynen tekrarlanmıştır.

Adana'daki siyasi seçim süreçlerinde sıklıkla tekrarlanan bir yönelim de farklı etnik toplulukların birbirleriyle "durumsal ittifak"lar kurmasıdır. Bu ittifaklar sırasında iki taraf da bir diğer topluluğu dışarıda bırakacak şekilde birbirine "yaşamaktadır" Nusayriler açısından bakıldığında da bu ittifaklar, durumsal ittifaklar olup Nusayri etnik kimliğinin farklı öğeleri yanında, kentteki diğer etnik toplulukların birbirleriyle ilişkileri de ittifakların kurulmasında etkili olmaktadır. Başka topluluklarla yapılan ittifaklar, Nusayrilerin farklı yönlerinin merkeze alınmasıyla işlemektedir. Nusayrilerle kurulan ittifaklarda ilk ön plana çıkan Nusayri kimliğine ait özellik, inanç boyutudur. Alevi olarak adlandırılan Nusayriler kentteki diğer Alevi topluluklarla, daha doğru bir ifadeyle topluluklar üzerinden siyasi süreçlere katılan kişilerle ittifaklar

yapmaktadır. Bu ittifaklar kurulurken genellikle iki tarafın da söylemsel benzerlikleri etkili olmaktadır. Nusayrilerle kentteki siyasi atmosfer içinde yakın ilişkide olan bir başka topluluk ise Kürtlerdir, bu ittifakın gerçekleşmesinde ise büyük oranda iki topluluk tarafından da ezilmişlik söyleminin yaygın biçimde dile getirilmesi etkili olmaktadır. Nusayrilerle Alevi Kürtler arasındaki ittifak genellikle aynı parti içinde siyaset yapmaları (CHP) nedeniyle neredeyse konuşulmadan, üzerinde tartışılmadan gerçekleştirilen bir ittifakken, Sünni Kürtler ile ittifaklarda karşılıklı görüşmeler oldukça etkilidir ve azınlık, ezilmişlik söylemi ittifak sürecinin önemli bir sevk edicisidir.

Sünni Türk kesimlerin Nusayrilerle ittifak arayışında kullandıkları temel söylem ise yabancı-yerli söylemidir. Bu anlamda yerliliğin karşısına, sonradan gelenin yabancılığı tanımı konulmaktadır. Kente sonradan yerleşmeleri nedeniyle yabancı olarak nitelenen Kürtler bu süreçte dışarıda bırakılarak Nusayri ve Türk toplulukların kent siyasetinde etkili olmasına çalışılmaktadır. Yaşanan göç sonucunda önemli bir Kürt nüfusunun ikamet ettiği Adana'da hiçbir topluluğun tek başına çoğunluk oluşturmadığı dikkate alındığında, bu ittifakların araçsal ittifaklar olduğu ve aslında aynı anda birbirine taban tabana zıt söylemlerle farklı topluluklarla ittifaklar yapıldığı sıkça rastlanılan bir durumdur. Ancak, Sünni Türk kesimin özellikle Kürtleri dışarıda bırakan bir siyaset izledikleri sıkça dile getirilmektedir. Kentin büyük mahalle blokları biçiminde etnik topluluklar arasında bölünmüş olması, seçimlerde hangi etnik topluluğun hangi siyasi partiyi veya partileri desteklediğinin çok açık biçimde anlaşılmasına imkân vermektedir. Bu ise aslında önemli bir duruma işaret etmektedir; bütün ittifak kurma çabaları ve sonuçlarına; etnik toplulukların bu ittifaklardan bağımsız davrandıkları bilinmesine karşın bu konu bir dahaki seçimde hiç dile getirilmeden aynı çalışmalar tekrar tekrar yapılmaya devam edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında bu çalışmaların daha çok parti nezdinde bir imaj oluşturmak için yapılan çalışmalar olduğu söylenebilir.

Nusayrilerin geçmişten bugüne kadar yoğun bir biçimde destekledikleri parti, Demokrat Parti deneyimi hariç tutulursa, CHP ve diğer sosyal demokrat partiler olmuştur. Bu durum uzun yıllar bu şekilde devam ettikten sonra 1991 yılında önemli bir kırılma yaşanmıştır. 1987 seçimleri ve ardından 1991 yılında yapılan seçimlerde CHP geleneği dışındaki sağ partilerden, DYP ve ANAP'tan bazı Nusayriler milletvekili seçilmiştir. Bu durum daha sonraki yıllarda Nusayrilerin birçok partiden aday olmalarının başlangıcı olmuştur. Daha önceki yıllarda sosyal demokrat olmayan bir partiyi desteklemek, bir Nusayri'nin sözleriyle, topluluk içinde "ayıp karşılanılan, gizlenmesi gereken" bir davranış olarak görülürken 1991 seçimlerinde yaşanan gelişme bu tavrın büyük ölçüde değişmesine ve Nusayri adayların sağ partilerin seçim listelerinde gittikçe daha fazla yer almasına neden olmuştur. Bu yıllardan sonra gerçekleşen gelişme temel olarak şu şekildedir, daha önce nadir de olsa sağ partilerde politika yapan Nusayriler olmasına karşın, bu kişiler topluluk içinde politik propaganda yapamamakta ve doğrudan parti içi propaganda ile seçim listelerinde yer almakta iken 1991 yılından sonra Nusayri mahallelerinde sağ partilerin temsilcileri de propaganda yapmaya başlamışlardır. Günümüz ve geçmişe bakıldığında sosyal demokrat partilerin ve özellikle CHP'nin benzer biçimde etkili olduğu görülmesine karşın, geçmişle bugün arasındaki en önemli fark geçmişte CHP'nin tek seçenek olarak görülmemesidir. Geçmişte sağ partilerin mahallelerdeki delegeleri bilinmeyecek kadar az olmasına karşın 1980'li yılların ortalarından itibaren sağ partilerin il yöneticiliğinde bulunan Nusayrilere dahi rastlanmıştır.

Sonuçta gerek topluluğun 1950'den sonra geçirdiği süreç gerekse topluluğun kentsel siyasetteki pozisyonu incelendiğinde çok açık biçimde şu sonucu varılabilir; kent, topluluğun ekonomik, sosyal ve kültürel tarihinin önemli bir sevk edicisi olduğu kadar topluluk da kentsel yaşamın her alanında kendini belli eden bir etkiye sahiptir. Kent ekonomisindeki rolleri kadar Nusayriler mutfakları ve Adana ile özdeşleşmiş kebapları ve boğma rakıları ile de kent kimliğine rengini vermiştir.

Ancak ne var ki Nusayrilerin kente kattıkları onların etnik kimliğiyle birlikte sunulmamaya özen gösterilir;⁶ çünkü Adana her kent gibi büyüktür, yoğundur ve çeşitlilik barındır, ama çeşitliliğini, suskunluk üzerine inşa edilmiş bir toleransla sürdürebilen ender kentlerden biridir.

6 Bunun en açık kanıtı birçoğu Adanalı akademisyenler tarafından yazılmış Adana'ya ilişkin çalışmalarda Nusayrilerden hemen hemen hiç söz edilmemesidir.

Adana Arapları ve Eşkiya Cerzun*

HAKAN MERTCAN

Eski bir şehirdir Adana; Kilikya'nın ya da bugünkü adıyla Çukurova'nın verimli topraklarında kurulmuştur. Tarihi, binlerce yıl gerilere, Yontma Taş Devrine kadar uzanmaktadır. İsmi, Hitit levhalarında Uru Adania olarak geçmektedir; farklı kaynaklarda, bu ihtiyar kentin, Ta Adana, Adanos, Atana, Azana, Bata-na, Erdene, Edene olarak da adlandırıldığına rastlanmaktadır. Luvi, Arzava, Hurri, Hitit, Kue, Asur, Makedonya gibi birçok eski krallık hüküm sürmüştür topraklarında. Önemli ticari ve askeri yollar üzerinde bulunması ve denizle bağlantısı nedeniyle gözleri hep üzerine çekmiştir. Neler görmüş geçirmiş, nelere tanıklık etmiştir: Romalılar geçmiş "korkunç atlılarıyla", korsanlar istila etmiş, Haçlılar konup göçmüş, İslam ordularıyla Bizanslılar arasında sürüp giden muharebelere sahne olmuştur ve daha nice kalem yazmaz acıya-kavgaya, aşka-sevdaya.

Onlarca milleti kucağında büyüttmüş, Ermeniler, Rumlar, Türkmenler, Kürtler, Araplar yuva edinmiş Akdeniz'i, Çukurova'yı ve Toroslar'ı. Bugün Adana'da neredeyse hiç kimse kalmamıştır Ermenilerden ve onlardan geriye kalan bir şey de yok gibidir. Ustalıklarını, hünerlerini alıp "gitmişlerdir", göl-

(*) Öneri ve katkılarından dolayı Tanıl Bora'ya ve Behçet Çelik'e teşekkür ederim.

gesiz konup göçenler gibi. Belki onları hatırlatan tek somut şey, Adanalıların “Bebekli Kilise” diye adlandırdıkları kilisedir. Bir de onlardan geriye, Fransızlara destek veren bazı Ermeni çetelerin kötü şöhreti kalmıştır. Ne acıdır ki, artık bütün Ermeniler, bunlar yüzünden, işbirlikçi, hain, katliamcı olarak anılacaktır. Ermeni kelimesinin anlamı, kadın çocuk dinlemeyip önlerine geleni boğazlayıp kesen, gözü dönmüş katiller olarak yer edinecektir. (Halen, Ermenilerin isimleri, Bebekli Kilise olarak adlandırılan kilisede, bebekleri kestiği ve çevreden bu bebeklerin haykırışlarını duyanların buraya bu ismi verdiği gibi hikâyelerle anılmaktadır.) Rumlar da kalmamıştır bugün. Bu önemli boşluğa/eksikliğe rağmen, halen rengârenktir bu topraklar, yani klişeleşen ifadeyle bugün de bir “mozaik”tir Çukurova.

Araplar da bu mozağin-gökkuşağının önemli bir rengidir. Değişik tarihler de gelip yerleşmiş olan Araplar, yüzyıllardır Adana’da oturmakta, “Adana yerlisi” olarak bilinmektedirler. *İslam Ansiklopedisi* gibi önemli kaynaklarda, bu insanların 15. yüzyıldan itibaren Çukurova’da yaşadıkları ifade edilir.¹ Bununla birlikte, Arapların bölgeye ilk gelişlerinin, Hamdanilerin ünlü Halep emiri Seyfûddeve (Sayf al-Davla)’nin miladi 10. yüzyıl ortalarında bölgeye düzenlediği seferlerle başladığı ileri sürülür. Et-Tavil’in aktardıklarına baktığımızda da, Hamdanilerin egemen olduğu bu dönemlerde, Çukurova’da Arap Alevilerin (Nusayrilerin) yaşadığı görülmektedir.² Sonraki yüzyıllarda da bölgeye Arap nüfusun akışı devam etmiştir. Hatta, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında, bölgeye gelen hatırı sayılır bir nüfus olduğunu da söylersek yanlış olmayız.

Bugün Adana’da yaşayan Arapların büyük bölümü Suriye-Lazkiye kökenlidir. Soy ağaçlarının köklerine doğru inecek olursak farklı görüşler olmakla birlikte genel olarak bu topluluğun ana gövdesini Yemenli bazı kabilelerin oluşturduğu

1 Bkz. *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s. 366.

2 Muhammed Emin Galip et-Tavil, *Arap Alevilerinin Tarihi Nusayriler*, çev. İsmail Özdemir, İstanbul, Chiviyazıları Y., 2000, s. 155, s. 195 vd.

Seyhan Nehri kıyısı, 1930'lar (Bahtiyar İstekli arşivi).

ileri sürülür. Yemen'den kalkıp Irak, Suriye gibi çeşitli diyarlarda dolaşmışlar, Alevi Dağları'na³ (Cebel-i Aleviyyun) çıkmışlar, sonra Doğu Akdeniz kıyılarına inmişlerdir ve en sonunda yolları Adana'ya çıkmıştır.

Sakin bir topluluktur Adana Arapları; sakın derken kastımız, geldikleri yerin koşullarına uyum sağlamaları, devletle/düzenle çatışmaktan mümkün merteye uzak kalmaya çalışmalarıdır. Entegre olabilme gücü, onların en belirgin özelliklerindendir. Bunda dini inanış ve yaşayış biçimleri etkilidir. Alevidirler, başka bir adlandırmayla "Nusayri"dirler. Nusayri isminin nereden geldiğine ilişkin birçok görüş bulunmaktadır.⁴ Bunlar içinde en çok kabul göreni topluluğun önderlerinden Seyyid Ebu Şuayb Muhammed b. Nusayr el-Basri en-Nüme-yri'nin isminden hareketle bu topluluğa Nusayri denildiği yönündeki görüştür. Muhammed b. Nusayr (öl. M. 883), on bi-

3 Lübnan Dağı-Antakya hattı arasındaki dağlar bu isimle anılmaktadır.

4 Nusayri kelimesinin kökeninde, 1- Naşrani (Hristiyan) kelimesi, 2- Latince nazerini kelimesi, 3- Küfedeki Naşuraya köyü, 4- Şii şehitlerinden olduğu iddia edilen Nuşayr'ın ismi, 5- M. İbn Nusayr'ın ismi olduğu ileri sürülür: *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, s. 365. Ayrıca bkz. Abdulhamid Sinanoğlu, *Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, Konya, Esra Y., 1997, s. 15-7.

rinci imam Hasan el-Askeri'nin "bab"ıdır⁵ ve İslamiyeti batini yorumla ele alan 12 imamcı Arap Aleviliğin kurucusu liderlerindendir.⁶ İslam'ın batini yorumu, Ortodoks (egemen) İslam anlayışının, ilkelerinin ve kurallarının dışında bir yaklaşım ihtiva eder; bu da, egemen olandan farklı bir inanç ve yaşam pratiğini getirir.

Arap Aleviler, her çağda dinsel olarak azınlıkta kalmış, Ortodoks İslam'ın baskısı-karalamalarıyla karşı karşıya gelmişlerdir. Genel olarak söylersek, Arap Aleviler farklı inanç ve yaşam biçimleri dolayısıyla, ortaya çıktıkları tarihten itibaren sürekli kovuşturmaya uğramış, aşağılanmış, haklarında çirkin suçlamalarla dolu birçok şeyler yazılmıştır ve bunlarla da yetinilmeyerek birçok katliama maruz kalmışlardır. Sürekli kaçmış, dağlara gizlenmiş, sessiz sedasız yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Üzerlerindeki baskı, onlara gittikleri yerlerdeki koşullara uyum sağlayarak yaşamayı öğretmiştir. Birçok göçün sonucunda, yolları Adana'ya çıkan Araplar, buraya yerleşip sakin bir yaşamı seçmişlerdir.

Fakat sakin yaşamları, Osmanlı'nın zulmünden paylarına düşeni almalarına engel olamamıştır. Osmanlı döneminde, özellikle Yavuz Sultan Selim'in saltanatı sırasında, Anadolu'daki tüm Alevilere yönelik baskı, katmerli bir biçimde Arap Alevilerin de üzerine çökmüştür. Bu tarihlerde on binlerce in-

5 Et-Tavil'in aktardığına göre, "peygamber, 'Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısı' derdi ve yine İlim isteyen kapıya gelsin' demişti... İmamlar öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini kendilerinde toplamışlardı, onların da başvurulacak bir kapıları olması gerekirdi ki 'ilim isteyen kapıya gelsin' sözünün bir gerçekliği olsun. Bu nedenle bu ilke Oniki İmam'ın düzeyinde her birinin bir babı (sözlük anlamı kapıdır - ç.n.) olmasıyla uygulama alanı buldu": Et-Tavil, a.g.e., s. 150.

6 Muhammed İbn Nusayr'dan sonra gelen Seyyid Hüseyin b. Hamdan el-Hasibi'yi topluluğun "asıl kurucu"sı olarak addetmek, bize yanlış olmasa gerek. (Bkz. Hakan Mertcan, *Türk Modernleşmesinde Arap Aleviler (Tarih, Kimlik, Siyaset)*, 3. B., Adana, Karahan Kitabevi, 2015.) Mezhebin öğretisini oluşturan Hasibi, yetiştirdiği tilmizler ile -ki bunların arasında önemli devlet adamları/emirler bulunmaktaydı- Alevi inancının yayılmasına büyük katkıda bulunmuştur. Et-Tavil de, Hamdan el-Hasibi'nin önemine vurgu yapar ve onu, Alevilerin içine onları esaretin ve zilletin sefaletinden bağımsızlık seviyesine yükseltecek olan yüce ruhu üfleyen kişi olarak adlandırır: Et-Tavil, a.g.e., s. 152.

san acımasızca katledilmiştir.⁷ (Bugün halen, bu insanlar, Yavuz ismini duydu mu yüzlerinde ürpertili bir tepki belirir ve bundan ötürü olsa, hiçbirinin çocuğuna Yavuz ismini verdiği görülmemiştir.) Yavuz sonrasında da baskılar devam etmiştir; sürekli aşağılanmış, tezyif edilmiş, hor görülmüşlerdir; kendilerine Kur'an satışının bile yasaklandığı bilinmektedir. Bu yüzden, Osmanlı'dan bir kopuş olarak addedilen “çağdaş” Cumhuriyete büyük bir umut ve heyecanla destek verip sahip çıkmışlardır.⁸

7 Katliamın boyutunu göstermesi açısından bir örnek aktaralım. Yavuz, Alevilerin katledilmesi için çıkarttığı fetvaya dayanarak, Halep Alevilerinin ileri gelenlerini bir araya toplayıp öldürmüştür. Burada öldürülen insan sayısı on bine yakındır. Bu olayı duyan avamdan kimseler Alevi Dağlarına doğru kaçmaya başlamış, bu kaçış sırasında da düzenli Osmanlı birlikleri kırk bin kadar insanı öldürmüşlerdir ve bu “insan avı” uzun süre devam etmiştir: Bkz. Et-Tavil, a.g.e., s. 248-55. Yavuz döneminde katledilen Arap Alevilerin toplam sayısı konusunda farklı rakamlar zikredilir; bunlara bakıldığında, 40 binin üzerinde insanın öldürüldüğü söylenebilmektedir.

8 Aşağıda bir çete hikâyesi etrafında, Kurtuluş Savaşında Araplar tarafından verilen desteği kısaca ortaya koymaya çalışacağız; fakat bundan önce belirtilmesi zorunlu birkaç husus bulunmaktadır. Arap Aleviler, hem kurtuluş savaşı olarak adlandırılan dönemde hem de Cumhuriyet'in kuruluşu ve sonrasında Mustafa Kemal'e ve yeni rejime destek ve bağlılıklarını açıkça ortaya koymuşlardır. Yeni rejim de varlığı için tehlike olarak gördüğü dinsel muhaliflerine karşı, Alevileri kendine yedeklemeyi uygun bir seçenek olarak görmüş ve Arap Alevilere teveccüh göstermiştir. Fakat bu durum, onların kimliklerinin tanındığı anlamına gelmiyor. “Resmi ideoloji” ve “Türk tarih tezi”ne uygun bir biçimde, bu insanlar Türk kökenli addedilerek asimile edilmeye çalışılmıştır. Onlar, Suriye kökenli olmalarına, Arapça konuşmalarına ve tuttukları şecerele (soy kütüklerine) rağmen Arap değil de, Eti Türkleri olarak tanımlanmışlardır. Bu konuda kısaca şunu ifade edelim: Bir kere Eti dedikleri Anadolu'nun eski halklarından olan Hititler, Türk değildir ve çok uzun yüzyıllar önce ortadan kaybolmuşlardır; ikincisi de, Arap Aleviler, Eti Türk'ü oldukları yönündeki propagandaya rağmen –çok azı hariç– kendilerini Arap olarak ifade etmekte, Arap dili ve kültürüne sahip çıkmaya çalışmaktadırlar. Resmi tarih yazıcılığında, yukarıda bahsettiğimiz, Arap Hamdani hanedanının emirlerinden, asıl adı Ebül Hasan Ali bin Abdullah olan Seyfûddeve'nin (Miladi Ö. 967) de Türk olarak anlatıldığına rastlanmaktadır. Tabi ki, bu tarz bir anlatı, Suriye'den gelen (ve resmi tarih anlayışına göre, kendini Arap zanneden) bu topluluk üyelerinin de Türk olduğunun meşrulaştırıcı araçlarından önemli biri olacaktır. Bu yaklaşımın örneği, Adana eski belediye başkanlarından Kasım Ener'in *Çukurova* isimli kitabında bulunabilir. Ayrıca belirtelim, Arap Alevilerin Türk soyundan geldiklerini iddia edenlerin başında H. Reşit Tankut yer alır. Tankut, 1938 tarihli *Nusayriler ve Nusayrilik Hakkında* isimli kitabında, Arap Alevileri eski Türk toplumlarıyla karşılaştırır ve çeşitli benzerlikler kurarak Arap Alevilerin Türklüğünü kanıtlamaya çalışır.

Bilindiği gibi, Cumhuriyet, Anadolu'nun işgali ve bu işgale karşı başlayan direniş neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte –birçok yerde olduğu gibi– Adana'da da sıradan halkın yanı sıra çeteler, eşkıyalar da bu direnişe katılmışlardır. Gizik Duran bunlar içinde en çok bilinenidir. Pek bilinmemekle birlikte, önemli bir misyon yüklenen Arap eşkıya Süleyman Cezun da bunlardan biridir. Cezun'un hikâyesini anlatmaya başlamadan önce, onu doğuran toprakların mayasını daha iyi göstermek için şunu belirtmek gerekir: Zulmün, acının, baskının olduğu kadar isyanların, direnişin ve kahramanlıkların da şehridir Adana; bundan ötürü olsa gerek, birçok türden efsane ve destan dönüp dolaşır bu diyarda. Gülek Boğazı'ndaki Ejderha ile Kral Kızının Efsanesi, Şahmeran efsanesi,⁹ Lokman Hekim Efsanesi, Türkmenlerin yiğitlikleri ve çeşitli kahramanlık öyküleri, çete ve eşkıya hikâyeleri... Çukurova'nın her türlü hikâyesinde ayrı bir tat vardır, ama eşkıyalar, eşkıyalık hikâyeleri apayrı bir tat taşır, iştahları kabartır durur.

Efsanevi eşkıya İnce Memed buralıdır. Her ne kadar Yaşar Kemal'in yarattığı bir kahraman da olsa İnce Memed, birçok gerçek eşkıyanın öyküsünü toplamıştır bağrında. Öyle bir ortamdır ki, Yaşar Kemal'e böyle bir kahraman yaratmayı ilham etmiştir. Meşhur Gizik Duran da buralıdır. İnsanların içini titreten türden bir eşkıyadır Gizik Duran. Saldığı nam halen yürür, Feke-Saimbeyli civarlarında, anneler, yaramazlık yapan çocuklarını, “Gizik Duran'ı çağırırım,” diyerek korkuturlar. Çok kan dökmüştür Duran, Fransız işgaliyle de namlusunu

9 Efsaneye göre, Misis yakınlarındaki Yılanlı Kale, yılanlarla doludur ve burada yılanların başı olan Şahmeran da yaşamaktadır. Günlerden bir gün Misis Beyi hastalanır ve bu hastalığın çaresi Şahmeran'dadır. Eğer Bey, Şahmeran'ın gözlerini yerse iyileşecektir. Uzatmayalım, Şahmeran Yılanlı Kale'de (farklı bir rivayete göre, bir hamamda) yakalanır ve gözleri alınır. Gözleri yiyen Bey iyileşir. Yılanlar, Şahmeran'ın öldürüldüğünü bilmezler; fakat günün birinde bunu öğrenip Misis'e saldıracaklardır. (Belirtmek gerekir ki, Şahmeran efsanesinin daha yaygın bilinen şekli, Tarsus versiyonudur. Olay Tarsus'ta geçmektedir, Şahmeran'ı öldürten Tarsus Beyi'dir ve yılanların basacağı şehir de Tarsus'tur.) [Gülek Boğazını geçip Tarsus'a inerken sağ taraftaki dağda taş kesilmiş bir yılanı andıran bir kayalık vardır. Bu kayalığın taş kesilmiş Şahmeran olduğu rivayet edilir. (Ed. Not.)]

hem Fransızlara hem de yörenin önemli nüfusa sahip halklarından Ermenilere yönelmiştir. Bu dönem, derelerden kan aktığı zamanlardır...

Bugün neredeyse hiç bilinmeyen birçok eşkiya, çeteci vardır. Saimbeyli taraflarından, “babası ölü” Mustafa vardır örneğin. Nice hazin öyküden biridir Mustafa’nın öyküsü: Çok yoksul bir ailedendir, analığı her akşam, babasına şikâyetle bulunur, “Kendimizi doyuramıyoruz, öldür onu.” Mustafa fazla geliyordur. Ve bir gün babası Mustafa’yı alıp ava çıkar ve avdayken Mustafa’ya ateş etmeye başlar, durumu anlayan Mustafa çaresiz babasını öldürür ve dağlara vurur. O günden sonra adı, “babası ölü Mustafa” olur. Bir de Süleyman Cerzun (carcur) vardır, unutulmaya yüz tutan eşkiyalar arasında. Sakin Arap halkının ateşli neferlerinden biridir Cerzun; çelişkilerin olabildiğine yoğun yaşandığı Çukurova’nın sıcaklığında kanı kaynayan bir cengâver. Gizik Duran’la benzer yanları çoktur. Cerzun da, Fransız işgali öncesi bir eşkiyadır; ama aynı zamanda halkın sıkıştığında başvurduğu bir mercidir de; işgal sonrası da direnişte yer alan bir müfrezedir, Duran gibi, canla başla savaşı. Ama adı Duran gibi yürümemiştir, onun kadar kan dökmemiştir ve elbette onun gibi kurşunlanarak öldürülmemiştir.¹⁰

Eşkiya denilince akla dağlar gelir, bir kayadan diğerine sıçrayanlar, mağaralarda saklananlar. Oysa eşkiya Cerzun Oba’da yaşayan Araplardan birdir; yani dağlarda değildir. Düzde yaşar, düzde vuruşur ve düzde saklanır. Bu da onu, birçok eşkiyadan ayıran temel bir farklılıktır. Kişiliğinde mündemiç olan cesaretinin yanı sıra, boynunda taşıdığı muskayla dolandır düzde. Cerzun’u kurşundan koruduğuna inanılan bu muska (imgesi),

10 Uzun yıllar yaptığı eşkiyalık faaliyetlerine karşın Fransız ve Ermenilere karşı savaşmış olması sonucu Gizik Duran da –benzer durumdaki birçok eşkiya gibi– ödüllendirilir ve düze inmesine izin verilir. Fakat bir yandan eski hasımları diğer yandan otorite tesis etmeye çalışan devlet güçleri Duran’ı rahat bırakmazlar ve bunlara dayanamayan Duran, çiftçiliği bırakıp, 1926 yılında tekrar dağlara vurur. Hakkında vur emri çıkarılır ve bir müddet sonra (1929’da), Jandarma Onbaşı Kadı Osman komutasındaki bir ekiple girdiği çatışmada öldürülür. Halk söylencelerinden birine göre ise, Duran, Saimbeyli’de, camiden çıkıp su içtiği esnada vurulur; fakat ölmez, yere dökülen bağırsaklarını toplar, ateş ederek dağa çıkar ve kaybolur.

Arapların mistik ögelerin önemli bir etkinliğe sahip olduğu yaşam dünyalarına hiç de yabancı değildir. Ama Cerzun'un karısının da kendisiyle at sürüp silah kuşanması, bu yaşam dünyasına biraz yabancıdır; bu halleriyle, Araplar içinde istisnai bir çifti oluşturmaktadırlar.

Cerzun eşkiyalık yaptığı dönemlerde, genelde yoksul halka dokunmamış, zengin ağaların mallarına yönelmiştir; din büyüklerine saygıyı da hiç ihmal etmemiştir. Anlatılan bir hikâyeye göre, bir gün zengin bir ağanın sürüsünü alıp Tarsus sazlığına saklamıştır. Bu soygun üzerine malı çalınan kişi, yörede kaybolan eşyaları bulma yeteneği olduğuna inanılan bir kişiye (Şeyh Cemil'in kardeşi Rıfat Nardalı'ya) gider ve bu kişiden, çalınan sürüsünün yerini öğrenir. Bunun üzerine çok kızan Cerzun, saygı duyduğu bu hocaya gider ve bunu ancak sen yaparsın, der ve bir daha kendi işlerine karışmaması yönünde uyarır. Hikâyeyi anlatanlar, "Cerzun'un el koyduğu malların yerini söyleyen herhangi biri olsaydı vay haline" derler.

Süleyman Cerzun'la ilgili anlatılanlar arasında, onun dara düşen halkın başvurduğu bir mercii de olduğunu gösteren ilginç bir hikâye bulunmaktadır. Cerzun'un yaşadığı Akkapı civarında bir mezarlıkta hortlak dolaştığı yönünde söylentiler ortalığı kaplamıştır. Geceleri bir hortlak çıkmakta ve insanları korkutmaktadır. Bunun üzerine insanların birçoğu mezarlığın etrafından geçemez olmuştur. Olay Cerzun'a intikal eder, iki metreyi aşkın boyu, iri cüssesi ve uzun kulaklarıyla akşamları kendini gören çocuklar için hortlaktan daha korkunç olan Cerzun, hiç tereddüt etmeden bir akşam atını mezarlığa sürer. Gerçekten de anlatıldığı gibi karşısına bir "hortlak" çıkar; fakat Cerzun'un hortlağa bırakacak pabucu yoktur. Çektiği gibi silahını, çöker tetiğe ve hortlak kılığındaki kişi oracıkta can verir.

Bugün Cerzun'u bir eşkiya, soyguncu olarak bilip adından ürkenler olduğu gibi, onu büyük bir mücahit, işgale karşı direnen kahraman bir çeteci olarak anlatanlar da vardır. Kimileri Cerzun ve adamlarının, yol kesip adam soyduğunu, hiç acımadan hendeklerde insanları öldürdüğünü, çocuk kadın dinlemediğini anlatır. Kimi zaman, Kayışlı yolunda, Zincir Kuyu-

su'nda, Ağba'da pusudadır; kimi zaman Hergele yolunda, Kör Zeyrek'tedir. 1900'lü yılların başlarında Cezun'un faaliyet gösterdiği alanlar olarak anlatılan bu yerler, akşamları normal bir insanın geçmesinin mümkün olamayacağı türden yerlerdir. Doğru düzgün yolu olmayan, adam kesip saklamaya müsait hendeklerin, kuyuların bolca olduğu, bataklık, ormanlık, bahçelik alanlar, kuş uçmaz, kervan geçmez türden yerlerdir buralar. Tam "eşkiya yatağı" denilen yerler. Gerçekten de birçok eşkiya buralarda yer edinmiş, yol kesmiş, adam öldürmüştür. Bugün bile, bunların hikâyeleri anlatılır çocuklara. Başta da belirttiğimiz gibi bu hikâyelerin, korkulan kahramanlarından biri de Cezun'dur.

Fakat başka birilerine göre de yalandır bu anlatılanların hepsi. Süleyman Cezun, işgal karşıtı bir direnişçi, kahraman bir mücahit, kendinden çok vatanını düşünen, şerefli bir çetecidir. Bütün bu eşkiyalık yakıştırmaları haksız suçlamalardır. Evet, işgale karşı örgütlenen çeteler içerisinde, zamanında eşkiyalık yapmış kimseler de yer almıştır ve bunlar işgal öncesinde olduğu gibi, işgal sonrasında da çeşitli biçimlerde kişisel menfaatlerini kollamışlardır; ama Cezun bunlardan değildir, denilmektedir. Süleyman Cezun'un bir lakabı da "Carcur" dur. Bu onun savaşçı yanından gelmektedir, halk dilinde şarjöre, carcur denir. Süleyman Cezun'un da, elinde sürekli silah, düşmana karşı savaşmış olduğundan böyle bir lakap aldığı anlatılır. Kurtuluş Savaşı yıllarında Adana Cephesini anlatan kitaplara ve yazılara bakıldığında, birkaç yerde de olsa Cezun'un adının geçmekte olduğu görülür ve tam da bu son anlatılana uygun olarak.

Süleyman Cezun'un işgal öncesi, kendi halinde bir çiftçi olduğu, ailesiyle mazbut bir yaşam sürdüğü anlatılır. Fakat iki metreyi aşan boyu, iri cüssesiyle, her zaman babayiğit bir hali vardır. Cesur ve onurludur. İşgal karşısında gösterdiği tepki de bunu kanıtlar durumdadır. Kimseyi beklemez, silahını kuşanır, atına atlar ve Ağba denilen bataklık bölgede, Fransız askerlerine ateş açar; bu sırada yanında, kendi kadar babayiğit, cesur bir kadın olarak anlatılan karısı Şehla (Süheyla) Hanım

vardır ve o da silah kuşanmış, kocasını çatışmada yalnız bırakmamıştır. Bu çatışmada, Şehla Hanım kurşun yer ve devrilir. Kendisini kucaklayan kocasından, kendini bırakıp gitmesini ister. Fakat hikâye o dur ki, Cezun, karısını kucaklar ve ata atıp Kayışlı köyüne sürer. Karısını burada arkadaşlarına emanet ettikten sonra, geri çatışma bölgesine döner ve yarım kalan işini görür. Bu arada Şehla Hanım bu dünyadan göç etmiştir... Fransızlara karşı gösterdiği bu cesareten sonra Cezun'un ünü artar ve insanlar kendisine katılmaya başlarlar. Bu söylencede anlatılanların çoğu doğrudur, Cezun'un ve karısı Şehla Hanım'ın yiğitliği, karısının vurulması vb. Fakat muam-ma olan bu çarpışmanın kimlerle yaşandığıdır. Cezun'u sadece bir mücahit olarak görmek isteyenler olayın Fransızlarla yaşandığını söylese de, dönemin canlı tanıklarından bazıları, bu olayın, Cezun'u teslim almak isteyen jandarma birlikleriyle yaşandığını anlatır. Ayrıca bir başka gerçeklik de Cezun'un çiftçilik yapan sıradan bir insan olmasıdır.

Birinci Dünya Savaşı yenilgisi ve ardından başlayan işgal, Adana'yı da içine almış; 1918 yılının Aralık ayında Fransız birlikleri şehri işgal etmiştir. İşgalle başlayan baskı, direnişin de hızlıca örgütlenmesine vesile olmuştur. Şehirde bir birinden farklı direniş grupları/ çeteler teşekkül etmiş ve bunlar yaşadıkları toprakları savunma işine girişmişlerdir. Bu direniş örgütlenmesinin önemli cephelerinden biri de Akkapı ve Şeyh Cemil'dir. Şeyh Cemil, Akkapı'da yaşayan, varlıklı, köklü bir aileden gelen ve yörede çok sevilen Arap Alevi bir din adamıdır. Halkı çevresinde toplayıp birleştirebilen, güçlü bir manevi kişiliği olan Şeyh Cemil'e, bu özelliğinden dolayı Şeyh Cami denildiğine de rastlanılmaktadır. Kimilerinin gözünde de o, "Ali'nin Arslanı"dır. İşte, bu etkili kişi, işgalden sonra, Fransızların şahsi menfaat tekliflerini geri çevirip bulunduğu bölgede direnişi örgütleme işine girişmiştir. Çok sınırlı imkânlarla harekete geçen Şeyh Cemil'in etrafında kısa sürede birçok insan birikmeye başlamış, küçük birçok çete Şeyh Cemil'e iltihak etmiştir. Bunların başında da Süleyman Cezun ve arkadaşları bulunmaktadır. Bu tarihten sonra, Cezun, Şeyh Ce-

mil'in müfrezelerinin başında bulunan en önemli isim olur ve müfrezeyi komuta etmeye başlar.

Müfrezenin komuta kademesi, bir yandan işgal kuvvetlerine karşı, avuçlarının içi gibi bildikleri bölgede, direniş taktikleri çizerler, çatışmalara girerler, diğer yandan çetenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere varlıklı ailelerin, ağaların *kapılarını çalarlar*. Silah ve cephane ihtiyacı da, Kilikya Kuvayı Milliye komutanı Sinan Tekelioğlu'nun yardımıyla giderilir. Ayhan'ın aktardığına göre:

Salih Dağparçası ve Cerdun [Cerzun, H.M.] Süleyman Büyükdikili üzerinden Şambayat Merkez Karargâhına varıyor. Sinan Tekelioğlu'ndan aldıkları silah ve cephaneyi Küçükdikili'den aşırarak Güleklidam geçidinden Şeyh Cemil Obası'na getiriyorlardı.¹¹

Yine başka bir yerde de şunlar denilmektedir:

Şeyh Cemil'in hediyelerini Sinan Paşa'ya genellikle iki cesur mücahid Salih Dağparçası ve Cerdun Süleyman götürmekteydi. Bu hediyeler, daha ziyade sigara, meyve, sebze ve diğer gıda maddeleri idi.¹²

Süleyman Cerzun'un isminin ender olarak zikredildiği yerlerden olan bu alıntılardan anladığımız, Cerzun'un, aynı zamanda, Şeyh Cemil ve Sinan Tekelioğlu arasındaki köprü'nün bir ayağı olduğudur.

Akkapı (Oba) Cephesi'nin asıl önemi, Adana'nın tarihine, Adanalı'nın hafızasına "kaçkaç" olarak kazınan 10 Temmuz 1920 olaylarından sonra ortaya çıkar. İşgal güçlerinin yoğunlaşan baskısından bıkan halk, Ermeni çetecilerinin de içinde bulunduğu bir takım olayların etkisiyle paniğe kapılarak yollara dökülür.¹³ "Kaç kaç" diye bağırlır. İnsanlar trajik bir hal-

11 Yusuf Ayhan, "Bir Destan Kahramanı Akkapılı Şeyh Cemil", *Kuvayı Milliye*, Şubat 2002. s. 45.

12 Y. Ayhan, "Kaç Kaç Faciası" (Yazı dizisi), *Güney Haber*, 21 Şubat 1983.

13 Olayların ortaya çıkışına ilişkin farklı anlatımlar bulunmakla birlikte, genel olarak, olayların işgal kuvvetlerince bilinçli bir biçimde çıkarıldığı kabul edi-

de kaçışmaktadır. Evlerini, eşyalarını arkada bırakıp, kimisi yarı çıplak halde, çor çocuk, yaşlı, kadın kaçmaktadır. Bu kaçışın yönü, daha korunaklı görünen, o zaman ki adıyla Oba'ya (içinde Akkapı'nın da yer aldığı kırsal güney bölgesi) doğrudur. Oba hem ağaçlarla, sazlıklarla kaplıdır, gizlenecek hendekler bolca vardır; hem de daha önemlisi, Şeyh Cemil ve müfrezesi buradadır. Bir iki gün süren kaçkaç hadisesi neticesinde, şehir neredeyse boşalmıştır, on binlerce insan Oba'ya, Şeyh Cemil'in karargâhının etrafına doluşmuştur.

Bu olay Fransızları harekete geçirmiş ve şiddetli bir taarruz başlatmıştır. Cezun ve arkadaşları bu taarruzu püskürtmeyi başarmışlar. Bu arada, Oba'ya sığınan insanlar, ne olduklarına bakılmaksızın, yöre insanı (Araplar) tarafından candan bir ilgiyle karşılanmış, kucaklanmış, konuk edilmiştir. Kaçkaçzedelerin, yaraları en kısa sürede sarılarak Yolgeçen üzerinden Toros Dağlarına geçmeleri sağlanmıştır.

İlk taarruzda püskürtülen Fransızlar, bir süre sonra daha güçlü bir biçimde saldırıya geçmişler ve şiddetli çarpışmalar sonucunda Oba'ya girmeyi başarmışlardır; yani bir türlü düşürülemeyen cephe, düşürülmüştür. Yüzlerce insan esir alınmış; fakat ne Şeyh Cemil ne Süleyman Cezun ne de birçok müfrezeye ele geçirilebilmiştir.

Gün gelmiş, 5 Ocak 1922'de işgal güçleri çekilmiş, geldikleri gibi olmasa da gitmişlerdir. Geride ölümler, acılar, çığlıklar, yıkımlar, destanlar, şaibeler... Geride gözyaşı, kan, yıllarca sürececek nefret, intikam yeminleri, düşmanlıklar... Geride, ulu çınarlar gibi isimler, kahramanlar, gururla taşınan kurşun yaraları.

lir. Ener'e göre, Fransızlar, Yüreğir ovasına taarruz planladıklarından, iki ateş arasında kalmamak için güney kesimdeki insanları kaçırmak için olayları bilinçli olarak çıkardılar. Bkz. Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi*, Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gazileri Cem. Y., Ankara, 1970, s. 177. Toros da, olayların, Araplarla Ermeni ve Asuriler arasındaki gerginliğin şahlanması sonucu olduğunu ileri sürer. Olayların anlatımı için bkz. Taha Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 2001, s. 193-95. Aynı yerde, Fransız yazar Pierre Redan'ın, olayların, panik havası yaratılarak Hristiyanları yakalamak ve Kemalist güçlerin şehre girişini kolaylaştırmak amacıyla Kemalistler tarafından tahrik edildiği şeklindeki karşı görüşleri de bulunmaktadır.

Gün gelir, kapanır defter, yaralar kabuk bağlar, taze tomurcuklar patlar eski toprakta. Gün gelir, işgalciler unutulur, sadece birkaç kötü isimdir onlar, birkaç tarih kitabında, ansiklopedide tozlanmaya terk edilmiş. Gün gelir, direnenler de unutulur, onlardan geriye de çok bir şey kalmaz maalesef, belki birkaç isim, belli belirsiz birkaç hatıra. Örneğin, bir dönem önemli bir karargâh olan Şeyh Cemil Konağı, uzun süre çürümeye terk edilmiştir. Belki Şeyh Cemil en şanslılardan biridir. Adını taşıyan bir ilkokul, bir türbe, bir cadde ve bir konak var Akkapı'da. Oysa başkaları için kendi varlığından geçen nice yiğit insan vardır, isimsiz; nice trajik vakıa vardır, yazılmamış, ölüme terk edilmiş.

Hiçbir şey sonsuz değil, her şeyin bir miadı var elbette; günü geldi mi yok olacak, unutulup gidecek; fakat acı olanı bazı şeylerin gününden önce ömrünü tamamlaması. Gün gelecek, Gizik Duran, Babası ölüğ Mustafa, Süleyman Cezun¹⁴ ve benzeri isimler tamamen unutulacak. Eşkıyalar, çete hikâyeleri, her türden efsane, Ermeniler'in Adana'daki varlığı, Türkmenlerin gelenekleri ve mücadeleleri, Arapların kimliği ve Çukurova'ya gelişleri vs. bir gün belki de hiç hatırlanmaya değmeyecek bile. Geçmişe neşter atmanın dayanılmaz cazibesıyla karılan bellek tutulmasını kimsesizliğin şafaklarında yaşayacaksak da, o gün, hiç değilse, bugün olmamalıdır.

14 Süleyman Cezun, işgalin sona ermesinden sonraki süreçte, hakkındaki eşkıyalık iddiaları dolayısıyla yargılanmış ve yargılama neticesinde beraat etmiştir. Bundan sonra tekrar, "sıradan" hayata dönmüş, ikinci bir evlilik yapmış, bir aile babası olarak yaşamına devam etmiştir. Kendisi mektepli olmamakla birlikte, okuma yazma bilen biridir. Alfabe değişikliğinden sonra yeni yazıyı da öğrenmiştir. Adana Adliyesinin karşısında bir yer edinmiş ve ömrünün sonuna kadar, burada takipçilik yaparak hayatını idame ettirmiştir.

Adana Dışında Adanalı Olmak

CAN KOZANOĞLU

Bizim alışveriş yaptığımız kasapla bakkal değil, halamların mahallesindeki kasapla bakkal kızdırırdı beni. Zaafımı nasıl yakalamışlardı, hatırlamıyorum. Ama her seferinde aynı sözlerle üzerime geldiklerini iyi hatırlıyorum: “İstanbul’da oldunuz artık, Adanalı değilsin sen!”

İstanbul’a yeni taşınmış olduğumuza göre, beş-altı yaşındaydım. Nasıl başladığını, damarımın ne zaman fırladığını bilmiyorum, Adanalılık konusunda çok imanlıydım. Gerçekten kızardım. “Adanalıyım işte, Adanalıyım!” diye tuttururdum.

O zamanlar, hayatının çoğu Adana’da azı İstanbul’da geçmiş küçücük bir insandım. Şimdi hayatının yalnızca sekizde biri Adana’da geçmiş koca adam oldum. Memleket konusunda hâlâ imanlıyım, nerede kaç yıl daha yaşarsam yaşayayım, ben Adanalıyım!

Kasapla bakkalın beni kızdırdığı günlerden bugüne, hep “Adanalıyım” dedim. Ve şunu öğrendim: Her şehrin insanları hakkında fikri olan birileri var. Ama “Adanalı” hakkında herkesin fikri var. Bu, genellikle, çok olumlu bir fikir, çok olumlu bir bakış değil. Yaygın “Adanalı” imajı, maalesef, pırıl pırıl, tertemiz değil. Fakat, iyi-kötü, doğru-yanlış, Adana deyince herkesin aklına bir şey geliyor. Adanalı olduğunuzu duyanlar asla

pas geçmiyor; ya keskin bir yorum yapıyor, ya tuhaf bir soru soruyor, gülüyor, kızdırmaya çalışıyor; mutlaka kayda değer bir tepki veriyor. Manisalı, Sinoplu, Adıyamanlı, Ordulu, (komşular kızmasın) Mersinli olmanız herkese bir şey ifade etmiyor. Ama Adanalıysanız, iş değişiyor. Belki de bana öyle geliyor!

Adanalı olmayanlar ya da Adana'da yaşamışlığı bulunmayanlar, özel bir tesadüfler dizisi söz konusu değilse, çok fazla Adanalı tanımazlar. Adana'nın yerlileri içinde de hep yoksullar olmuştur ve yoksulların bir bölümü, ekonomik nedenlerle gurbete göçmüştür. Yoksulluk dışı nedenlerle göçenler de çoktur. Ama sayıya vurduğunuzda da, orana vurduğunuzda da, diğer birçok şehre kıyasla, Adana fazla göç vermiş bir yer değildir. Verdiği göç de hayli dağınık olduğu için, başka şehirlerde, özellikle İstanbul'da Erzincanlıların yoğun olduğu, Trabzonlu, Çankırlılı, Sivaslıların yoğun olduğu mahalleler vardır, Adanalı mahallesi yoktur. Eminönü'nde, Taksim'de, Kadıköy'de "Sivaslını!" diye bağırırsanız; Kastamonulu, Elazığlı, Giresunlu diye bağırırsanız bir sürü insan dönüp bakar. "Adanalı-ı!" diye bağırırsanız? Tabii ki Adanalı bulunmaz bir şey değildir ama diğerleri kadar bereketli de değildir.

Anadolu takımlarının taraftarları Dolmabahçe'ye akın akın gelirken, yani '70'li yıllarda, hep تنها kalan Adana Demirspor tribünlerinde maç seyrettim. (Beyoğlu'ndaki Adana Demirsporlular Derneği'nin de hemşehri dayanışması ya da spordan çok, başka şeylerle ilgilendiğini öğrendim!) İstanbul'da, ilkbahardan sonbahara, şehrin dört yanı Niksarlılar pikniği, Artvinliler şenliği, Yozgatlılar gecesi pankartlarıyla donatılırken, hiç Adanalılar buluşması pankartı görmedim.

"Biz az bulunuruz, biz kıymetliyiz" gibi saçma bir övünme noktasına ulaşmak ya da dayanışma eksikliğinden yakınmak için yapmıyorum bu karşılaştırmaları. Başka şehirlerdeki Adanalıların dağınık yaşadıklarını, "küçük Adana"lar kuramadıklarını, diğer birçok şehrin insanlarına kıyasla ortalıkta daha az gö-ründüklerini söylemeye çalışıyorum. Yaygın Adanalı imajının, yüz yüze ilişkilerden çok, Adanalı şöhretler ve filmlerdeki Adanalı tiplerinden üzerinden biçimlendiğini anlatmak istiyorum.

(Fotoğraf: E. Taçlı Yazıcıoğlu)

Mizah ve komedi, daha çok güçlülerle, zenginlerle uğraşır. Ya da yakın bir döneme kadar öyleydi, diyelim. Cumhuriyet dönemi mizahına ve komedisine bölgesel tipler-tiplemeler üzerinden baktığımızda, '50'lere kadar ti'ye alınan, gülünçleştirilen zengin tiplemesinin Kayserili tüccar olduğunu görürüz. Doğaldır. Sanayileşmesi zayıf kalmış bir ülkede, servet tüccarların elinde bulunur ve "uyanık tüccar" tipinin simgesi Kayserilidir. Sonra Türkiye ufak ufak sanayileşmeye başlar. Tarıma bağlı sanayileşme ön plana çıkar. Uçsuz bucaksız pamuk tarlalarıyla Adana, bu sanayileşme hamlesinin önemli merkezlerinden biri olur. Artık zenginler, "fabrikatörler"dir. Komedinin, mizahın odağındaki güçlü ve gülünç tip ise Adanalı fabrikatördür. '60'ların siyah-beyaz komedi filmlerinde Adanalı fabrikatör ile ailesi bol bol karşımıza çıkar. Fabrikatör olmuş ama hacıağalıktan kurtulamamış bir baba, serseri ve çapkın oğulları, belalı kızları, pavyon sahneleri, gazino sahneleri, kavgadoğuş, sansürün izin verdiğince argo, küfür...

Büyük kentlerdeki inşaat hamlesi ve mafyanın kök salmaya başlaması, Adanalı fabrikatörü komedinin odağından uzaklaştıracak, bayrağı Karadenizli müteahhit ya da mafya babası tipleremeleri alacaktır ama '60'ların filmlerindeki Adanalı tiplemesi, bugün hâla yaygın olan Adanalı imajının gövdesini oluşturmaktadır: Zengin, kaba, küfürücü, kavgacı, âlemci, eğlenceli ve erkek.

Yalnızca filmler değil tabii ki. Bazıları o filmlerde bazıları başka filmlerde rol almış oyuncular, yönetmenler, müzisyenler, edebiyatçılar, futbolcular, hocalar; yani kurgudaki halleriyle değil gerçek halleriyle Türkiye'nin kültürüne mal olmuş Adanalı şöhretler de bu imajı çeşitli şekillerde beslemiştir. Sonra, Adanalı'nın az abartarak ya da çok abartarak anlattığı Adana hikâyeleri, Adanalı'nın yarattığı, köpürttüğü efsaneler; başka şehir insanların tanıklık ettiği Adana-Adanalı gerçekleri, yine onların yarattığı Adana efsaneleri ve annemle babamın gençliklerini geçirdikleri yer, meşhur Adana Adliyesi... Hepsi, yaygın Adanalı imajının hamuruna birşeyler katmıştır.

Onun içindir ki, “zengin, kaba, küfürücü, kavgacı, âlemci, eğlenceli ve erkek” biçiminde ortaya çıkan bu imaj kısmen gerçekliği, kısmen gerçek dışı hatta gerçeküstü olanı yansıtmaktadır.

Sondan başlayalım, tipik Adanalı denince akla Adana'nın erkeği gelir. Aslında özgün bir şey değildir, birçok şehir ve bölge için aynı şey geçerlidir. Türkiye'de yöresel insan imajları, çoğunlukla erkekler üzerinden biçimlenir. Adana'ya dönersek, Yaşar Kemal romanlarında rastladığımız hafif destansı dille konuşan Toros kadınları da, Orhan Kemal romanlarında rastlanan baskın kişilikli ova kadınları da gerçekliğin yansımalarıdır, son örneklerini tanıdığım vardır; şehrin sokaklarından efsane “kadın deli”ler geçmiştir, kadınlar da okumuş, üretmiş, ağzını bozmuş, kavgaya etmiş, Çukurova hayatına erkekler kadar omuz vermiştir ama Adanalı denince akla onlar değil, erkekler gelmiştir.

Ve o erkekler, yukarıda da söylediğim gibi, kaba, küfürücü, kavgacı, âlemci, eğlenceli insanlar olarak bilinmiştir. Ağzından

küfür çıkmayan Adanalı çoktur ama açıkçası, imajın bu kısmına itiraz edecek halimiz de pek yoktur, çünkü her fırsatta ağız dolusu saydıranlarımız daha çoktur. Bununla gurur duyduğumuz olur, eğlendiğimiz olur. Uzatmayalım, evet, küfürçülük vardır... Anlatılan kavgaya sayısı, gerçekten yaşanmış kavgaya sayısının birkaç katıdır ama doğru, kavgacılık da yaygındır... Adana insanının diğer seksen şehrin insanlarından daha kaba ya da daha zarif olduğunu sanmıyorum; “Adanalı” özellikle kaba bir tip olarak biliniyorsa, bunda bizim çeşitli abartılarımız önemli rol oynamıştır; öyle düşünüyorum... Âlemcilik? Mersin’den Diyarbakır’a dümdüz uzanan –belki Maraş’ı atlayan– bir “ehlikeyif eksen” vardır; Adana, görece daha müreffeh olmasıyla ve yine görece daha az muhafazakâr olmasıyla, bu eksenin en tantanalı parçasıdır. Âlemciliği ve ehlikeyifliği kabul edip, küfür ile kavgayı inkârdan gelemeyince, imajın bir parçası kendiliğinden yerine oturuyor. Kötüdür iyidir; Adana hayatı ve Adanalı renklidir, eğlencelidir.

Ne kaldı? Zenginlik... Orhan Kemal’i –gururla– bir kez daha analım, o muhteşem romanın adı bile çok şey anlatır: *Bereketli Topraklar Üzerinde*. Adana’nın tarihi, bereketli topraklar üzerindeki bir mücadelenin tarihidir. Toprağın bereketi, tarım zenginleri yaratmıştır. Yukarıda kısaca sözünü etmiştim, zaman içinde sanayi zenginleri yaratmıştır. Şehir büyüyünce, “bereketli topraklar üzerinde”ye bir de “rantı yüksek araziler üzerinde” eklenmiştir. ’20’lerden ’30’lardan başlayarak ekmeğini aramak için Adana’ya gelenlerin, ’80’lerde ’90’larda yanmış köylerini geride bırakıp Adana’ya göçenlerin nadiren servet, çoğunlukla sefalet getiren dramatik serüvenleri bir yana; şehrin eski aileleri, şehrin yerlileri kısmen refaha ermiştir. Ama, söylemeye gerek var mı, tabii ki her Adanalı zengin değildir. Adana’nın farkı, Anadolu’nun diğer bölgeleri iyice yoksulken, birçok zengin üretmesidir.

Dönelim imaj meselesinin başına... Yaygın Adanalı imajının şöyle olduğunu söylemiştik: Zengin, kaba, küfürçü, kavgacı, âlemci, eğlenceli, erkek... Bazılarını kısmen kabul ettik, bazılarını bütünüyle kabul ettik. Peki, Adanalı, Adanalılık bu mu-

dur? Tabii ki bu değildir. Hepsini az-çok içeren, ama üzerine ve derinine çok şey ekleyen, dışarıdan anlaşılması, çözülmesi zor bir insanlık halidir.

Her şehir gibi Adana'nın insanları da bin çeşittir. "Tek tip" insan üzerinden tek kimlik, tek duruş, tek varoluş biçimi çizmek mümkün değildir. Ama yaygın çizgileri toplayıp bir eskiz çizeceksek, Adanalılık başka bir şeydir.

Nedir başka olan? Çok küfür edilir ama küfür dışında, dille başka bir ilişki vardır, mesela. Akla hayale gelmez demeyeyim, akla gelmez hayale gelir benzetmeler, tuhaf deyimler, dil rengiyle lügat paralamak arasında gidip gelen süslü cümleler, yaygın bir hikâyecilik üslubu... Evet, eski tip kadınlardan, eski tip adamlardan yeni kuşaklara miras kalmış, aktarılırken farklılaşmış ama ruhunu korumuş bir hikâyecilik. Adana'dan bunca edebiyatçı, bunca sinemacı çıkması tesadüf olabilir mi?

Antepliler, Tarsuslular, Hataylılar, Mersinliler anlayabilir ama Adanalı'nın yemekle kurduğu şehvetli ilişkinin farkını ancak Adanalılar bilebilir... Onca dayılık, namus, asma-kesme gürültüsü içinde görece özgür ve hayli gevşek bir hayatın nasıl sürdürüldüğünü, dışarıdan kavramak kolay olmayabilir. Veya, tersinden bakarsak, onca şaka, kahkaha, eğlence, muhabbet arasında nasıl olup da ağır ceza mahkemesine bu kadar dosya yığıldığını... Adana'dan çıkmış en nadide sanatçıların olmadık anlarda patlayıveren dayılığını, sertliğini; en kaba görünen sıradan insanların yine olmadık anlarda sergiledikleri inceliği, duygusallığı... Ve daha bir sürü şeyi, yalnızca değilse de en iyi Adanalılar anlayabilir.

Hem dost hem belalı bir nehrin kıyısında, cömert, koruyucu ama sağı solu belli olmaz bir dağın eteğinde ve yamacında, görüldüğü kadar sakin, tehlikesiz olmayan bir ovanın ortasında, aylarca nefes aldırmayan bir sıcaklığın bağrında, görmüş geçirmiş, büyümüş değişmiş, gülmüş eğlenmiş ama geniş bir huzur aralığı yaratamamış, hatta bir adım ileri gideyim, olgunlaşmamış bir şehir... Dağıyla, ovasıyla, nehriyle ve insanıyla anılan; dağındaki, ovasındaki, nehrindeki cömertliği ve "alıcı"lığı, koruyuculuğu ve tekinsizliği, öfkeyi ve sukûneti, az-

gınlığı ve derin romantizmi insanına da yansıtmış bir memleket... Hem öyle hem böyle, bir öyle bir böyle makamından akıp gitmiş bir hayat... Adana ve Adanalı, budur. Farklı biçimlerde ifade etsek de, bazen kabullenip bazen inkâr etsek de, öyle olduğunu biz anlarız, biz biliriz. Fakat başkalarına anlataamayız ya da anlatmakta zorlanırız.

Anlatamadığımız içindir ki, başka şehirlerin insanlarıyla tuhaf diyaloglara girmek zorunda kalırız, tuhaf sorularla ve tepkilerle karşılaşırız. Eğleniriz, bozuluruz, kızarız. Kimi zaman karşımızdaki şaşırır, kimi zaman biz şaşırırız.

“Aaa, sen Adanalı mısın? Hiç benzemiyorsun!” Kimbilir kaç kez karşılaşmışımdır bu şaşkınlıkla. Her seferinde, niçin benzemediğimin açıklamasını istemişimdir ve benzer açıklamalar gelmiştir: “Ne bileyim işte, öyle temiz yüzlüsün filan... Ne bileyim işte, öyle efendi bir halin var...”

Efendiliğim konusundaki saptamanın doğruluğu yanlışlığı önemli değil; Adana dışındaki Adanalı imajı önemli. Hem efendi hem Adanalı olunur mu, hem temiz yüzlü hem Adanalı olunur mu? Birçok insana göre, olacak şey değil.

Adana dışında Adanalı olduğunu söyleyenler, şu tepkiyi de iyi bilir: “Adanalı mısın? Eee, siz zenginsinizdir o zaman!” Bu kadar... Adanalıysan zenginsin! Orta hallisi, yoksulu olmayan bir memleket! Nasıl yaptırırsak o imajı...

Adana efsanesinin garip yansımaları, iyice tuhaf tavırlarla da çıktı karşıma, uzun İstanbul hayatımızda... Lisedeydim. '70'li yılların sonu. Tüp, yağ, benzin, kahve kıtlığı var. Meşhur bir sanayicinin eşi olan coğrafya hocamız, kıtlık çektiğinden değil, laf olsun diye derslerde sorup dururdu: “Kim bana benzin bulabilir? Kim bana yağ bulabilir?” Bir gün de “Kimin evinde kahve var?” diye sordu. Sınıftan ses çıkmadı. Hoca bana döndü: “Kozanoğlu, sizde vardır!” Doğru, vardı. Okul Robert Kolej olduğu için, herhalde herkesin evinde kahve vardı. Koca sınıfta niçin bana söylemişti ki bunu?

“Hocam, niçin özellikle bana sordunuz?” dedim.

“Eee, siz Adanalısınız, sizin orası hep kaçakçıdır, kahve mahve boldur. Geliyordur size.”

“Kaçak mal satılan bir Kilis Pazarı var ama Adana sınırda değil ki kaçakçı bol olsun.”

Hoca çok kızdı: “Aaa, ukalaya bak, coğrafya hocasına coğrafya öğretiyor! Adana sınırda değil ama kaçakçısı çoktur oğlum, beni mi kandıracaksın!”

Ders unutuldu, kahve unutuldu, uzun uzun Adana ve kaçakçılık konusunu tartıştık hocayla. Tartışma dediysem; vardır işte, yoktur işte diye giden bir muhabbet...

Aynı yıllarda, bugüne kadar devam eden at yarışları merakım başladı. O zaman yarışlar yalnızca İstanbul, Adana ve İzmir’de yapılıyordu. Sonra Bursa eklendi; yakın dönemde de Urfa ve Elazığ...

Coğrafya hocanız memleketteki kaçakçılardan kahve geldiğini düşünürse, at yarışı merakını paylaştığınız insanlar da memleketten tüyo geldiğini düşünürdü, doğal olarak. Düşündüler de. Özellikle yarışların dört ilde yapıldığı dönemde dikkatimi çekerd, sorardım: “Niçin İzmirililerden, Bursalılardan tüyo istemiyorsunuz da benden istiyorsunuz?”

“Eee, Adana oğlum orası...” derlerdi, gerisi gelmezdi. Tabii ki bana da tüyo müyo gelmezdi. Kim, niçin ve nasıl gönderecekti ki tüyoyu? Eee, Adana’ydı orası!

Ayrıntılarına girmeyeyim, Cağaloğlu yıllarında, bana memleketten tüyo geldiği yönünde sarsılmaz inanca kapılan bir çayocağı çalışanıyla ciddi gerilim de yaşayacaktık. Kaybettiği büyük paranın sorumlusu olarak beni bilecekti çünkü.

Adana’dan kaçak mal gelmezdi, yarış tüyosu da gelmezdi ama bol bol misafir ve yiyecek gelirdi. Yiyeceğe de misafire de sevinirdik.

Yiyecek gelmesi, eğer evdekileri tüketmişsek, taze ya da kuru patlıcan dolması hasretimizin bitmesi demekti. Adana dışında yaşayan Adanalıların değişmez sözleri eşliğinde, yani “Yok canım, bizim oranın patlıcanından başka patlıcanla dolma olmuyor!” diye diye dolmaları götürürdük. Bunca yıl geçti, hâla aynı şeyleri söylüyoruz, hâla patlıcan dolmalarını aynı iş-tahla yiyoruz.

İstanbul’da şalgam malzemesi yoktu ama bizim evde bir

şalgam küpü vardı. Adana'dan malzeme ve becerikli bir misafir geldiği zaman, küp dolardı. Boşaltana kadar başından ayrılmazdık.

Evde Adana rüzgârları esmesi, yere “yaygı”nın serilmesi demekti. Yani, içli köfte üretiminin başlaması... Çocukluğumdan aklımda kalmış, hafızama işlenmiş o sahne, yani Adana dışındaki Adanalı evinde yere yaygı serilip içli köfte yapılması sahnesi, yıllar sonra Barış Bıçakçı'nın bir hikâyesinde yazıya dökmüş biçimde çıkacaktı karşıma. Onların evi Ankara'daydı, bizim evimiz İstanbul'da. Ama sanki kendilerinin Ankara'daki evlerini değil de bizim İstanbul'daki evimizi anlatıyordu. Demek ki Adanalılar, hangi şehirde olurlarsa olsunlar çok benzer şeyler yaşıyorlardı. Hele yeme-içme söz konusuysa...

Yiyecek ve misafir geldiği zaman, karakuş da yapılırdı, tahinli salata da yapılırdı, zaten hayatımızdan çıkmamış olan, hatta kimi zaman hayatımıza hükmeden Adana mutfağı İstanbul'daki evimizde iyice canlanırdı.

Ve her şey yenip içildikten sonra, artık Adana için de tarih olmuş şekerkamışına sıra gelirdi... Annem bıçağı alır, yere bir gazete serer, kamışları soymaya başlardı. Biz hem kamışları “sorumur” hem misafirlerin aktardığı Adana dedikodularını dinlerdik. Çok eğlenirdik. Aile kavgaları, miras kavgaları, düğün-nişan gerginlikleri, laf sokma hikâyeleri, iyice dellenenlerin haberleri... Anlatılanlar genellikle tatsızlıklar, çekişmeler üzerine olurdu. Herhalde, o kadar eğlenmemizin nedeni de buydu.

Bir laf vardır; İstanbullular Adana'ya gelince kebab yerlermiş, Adanalılar İstanbul'a gelince yine kebab yerlermiş. Doğrudur. Biz, bol bol yememize rağmen, İstanbul'daki kebabları zaten beğenmezdik. Adana'dan misafir gelince, daha da beğenmez olurduk. Misafirlerle birlikte, bir yandan kebabları götürür, bir yandan hep aynı laflar eşliğinde söylenirdik: “Adana'daki kebabın tadı başka hiçbir yerde olmuyor. Havasından mı, suyundan mı... Hayvan Toroslar'da otlamamışsa kebab iyi olmuyor diyorlar, enişte...”

Artık İstanbul'da bayağı iyi kebab yapan yerler var. Adana'da ise bayağı tatsız kebab satan yerler... Ama şu söz hâlâ ge-

çerli; Adana'daki iyi bir kebabın eşi benzeri başka hiçbir yerde yapılamaz. Yapılsa bile, Adana dışında yaşayan Adanalı'nın gözündeki memleket kebabı efsanesini hiçbir şey yıkamaz! Bizim Adanalılık ruhumuzu ayakta tutan en önemli şeylerden biri, o efsane çünkü. Ayrıca Adana'daki kebab, bilmiyorum ki, havasından mı suyundan mı...

Yiyecek paketleri ve misafirler gelmeye devam etti, büyüdüm, gazeteciliğe başladım. Artık Adana haberleri yalnızca misafirlerden değil, Çukurova muhabirlerinden ve ajanslardan da geliyordu. Bir şey daha öğreniyordum; Adana dışındaki Adanalı gazetecinin de işi zordu. Hele çalıştığı yerde bir yurt haberler servisi varsa. Yıllar boyunca arkadaşlar benimle eğlendi; eğlenme vesileleri genellikle acı hadiselerdi ama itiraf edeyim ki, ben de eğlendim. "Sizinkiler" diye bir şey vardı. Onlar için sizinkiler, benim için bizimkiler. Sizinkiler ya da bizimkiler, ajanslara vukuat haberi kıtlığı çekirtmiyordu. Kavgaya, döğüş, yaralama, cinayet, kundaklama... İlk yıllarda, '80'lerde yani, klasik suçlara Adana renkleri eklenirdi; çoğu haber öyleydi. Yıllar geçti, zaman değişti, sizinkiler ya da bizimkiler değişime uyum gösterdi. Suça teknoloji karıştı, vukuatlar tükenmedi. Bir adamı bıçaklayarak öldüren iki Adanalı olay yerinden kaçıyor, sonra ölüp ölmediğini kontrol etmek için adamı cep telefonundan arıyorlardı ve telefona polis çıkınca yakayı ele veriyorlardı. Enişteyle kayınbirader sahur sofrasını beklerken belgesel seyrediyor, belgeseldeki hayvanın yılan balığı olup olmadığı konusunda tartışma çıkıyor ve evde üç kişi ölüyordu. Dünya suç tarihinde "belgesel cinayeti" başlığını açan memleketin insanıydım. İstanbul medyasında çalışan bir Adanalıydım. Elimden bir şey gelmezdi, memleketimle her zaman gurur duyamazdım.

Başka nedenlerle de gurur duyamadığım, Adana'ya ve Adanalılara kızdığım olurdu. Ama bir yandan da memleketi hep özlerdim. Hâlâ kızıyorum, hâlâ özlüyorum. Adana dışındaki Adanalı'nın yalnızca başka şehirlerde yaşadıklarını değil, Adana'ya kavuşurken hissettiği mutluluğu da biliyorum. Tam o kavuşma ânının mutluluğunu. Uçak Adana üzerinde alçalır-

ken, otobüs Adana tabelasının önünden geçerken ve yıllardır hasretini çektiğim şey, tren Hacıkırı'na çıkarken...

Ergenlik çağına geldiğimde, Şubat tatillerinde yalnız başıma Adana'ya gitme hakkı kazandım. Babam başka hiçbir taşıta güvenmediği için, trenle giderdim. Rötarlarla uzadıkça uzayan o tren yolculuklarını çok severdim. Tren Orta Anadolu'yu geçer, Toroslar'ın "diğer" tarafından uzun tünellere girmeye başlardı. Azıcık günışığı, uzun tünel, azıcık günışığı uzun tünel, en uzun tünel ve Hacıkırı istasyonu. Hacıkırı, "bizim" taraftı. İstasyondan aşağı doğru bakınca, Şubat ayı olmasına rağmen, geniş ve yemyeşil bir arazi görünürdü. Daha epeyi yol vardı ama ben artık Adana'ya vardığımı hissederdim. Sevinirdim. Adana'daydım! On gün boyunca akraba evlerinde kalacak, iyi ağırlanacak, memleket hikâyeleri dinleyecek, fenalaşma eşiğine kadar yemek yiyecek, sonra yine yiyecektim. Ve İstanbul'a gönderilen yiyecekleri yüklenip, geri dönecektim.

Ergenlik ve ilk gençlik çağlarımda, Adana'daki bazı akrabalarımız apartmanlarda otururdu, bazı akrabalarımız eski tip evlerde. Davet eden çok olduğu için epeyi ev gezerdim ama en çok yengemin babası Yümnü Bey'in Sarı Yakup Mahallesi'ndeki evini severdim. Adanalı olsam da, İstanbul'dan gelmiş apartman çocuğuydum neticede. Banyodaki suyun odun kazanıyla, odaların eski tip mangallarla ısıtıldığı o ahşap ev çok farklı ve eğlenceli gelirdi bana. Üstelik en sevdiğim yerler, Karasoku, Bakırcılar Çarşısı, Büyüksaat, Küçüksaat, Kuruköprü, Eski Hal'e giden yol, hepsi yürüme mesafesindeydi. Ben, o Adana'yı seviyordum. İstanbul'a taşınırken geride bıraktığımız eski şehri.

Hâlâ da öyle. Adana çok değişti ama o sevdiğim yerler, hiç değişmediler diyemesem de, Türkiye'de büyük şehir sayılan bir yer için mucize sayılacak düzeyde az değişti. Seyrek Adana ziyaretlerimde, yine Kuruköprü'den Büyüksaat'e kadar yürüyorum, arada Eski Hal tarafına, Bakırcılar Çarşısı'na dalıyorum. Yeni Adana'ya, mecbur kalmazsam, hiç uğramıyorum. Adana Carrefour'un nasıl bir yer olduğunu merak etmiyorum. Kebapçıda "Şalgam acılı mı olsun?" diye sorduklarında, içimden "Bu da İstanbul icadı, eskiden acılı şalgam diye bir şey

yoktu, Adana şalgam konusunda İstanbul'u taklit eder mi?" diye söyleniyorum. İstanbul'da "Adana kebab" siparişi vermek normal geliyor ama Adana'da bozuluyorum. Yine içten içe söyleniyorum; "Biz kebaba kebab derdik, Adana demezdik, kebab zaten Adana'dır."

Giderek yaşlanan ve küçük değişimleri bile kabullenmekte zorlanan bir Adanalı mıyım? Kırk yılda bir Adana'ya gittiğinde keyfi hiç kaçmasın diye, her şeyin çocukluk anılarındaki gibi kalmasını isteyen bencil bir adam mıyım? Bilmiyorum.

Bildiğim, ben Adanalıyım.

Annemin babası olan dedem Adana'da belediye başkanlığı yapmış. Dedemin adını taşıyan ve bulvar denen bir cadde var, Mehmet Fuat Dıblan Bulvarı. Soyadım, Kozanoğlu. Adana'nın eskileri anlamıştır; annemiz gibi Arapça konuşamasak da, üç kardeş, bir zamanlar mesafeli durmuş "iki kültür"ün ortak ürünüyüz. Adanalılık dediğimiz şey, iki değil, üç değil, kimbilir kaç kültürün ortak ürünü. Kültürler arasında, mahalleler arasında açılıp kapanan mesefelere rağmen, öyle. Tarih akmış, Çukurova'da ve Toroslar'da iyi-kötü birçok şey yaşanmış, ortaya Adanalılık denen hadise çıkmış. Bir memleket gerçeği...

Biz o memleket gerçeğinin insanlarıyız işte. Bazen üstünlük hissine kapılsak da, diğer seksen şehrin insanlarından üstün değiliz elbette. Yalnızca, biraz farklıyız. Ve o birazcık farkın bizim için büyük anlamı, büyük değeri var. Adana dışında yaşayan Adanalı, bunu anlatmaya çalışır hep: Fark küçük, küçük farkın değeri büyük... Bazen anlatabilir, bazen anlatamaz. Bazen kızar, bazen umursamaz. Ama Adanalı olarak konuşurken de, Adanalı olmayanları dinlerken de bir şeyi hep anlar, hissederek. Küçük farkın bin bir renkten oluştuğunu...

Adana'nın Beş Harfi AAAAA

NIHAT ZİYALAN

*Yetmişine merdiven dayadım. Yaşadığım Sydney'de pek
araştırma, soruşturma olanağım yok. Olayların sırasını
karıştırmış olabilirim. Salt sırasını ama.
Bakmayın öykü kıvamında yazdığımıza.
Yaşanmıştır, gerçektir.*

Orak zamanı

Adana beş harfli bir sözcük. Harflerin üçü aaa! Bu kocaman ayaklı aaa'ların Alfabe'nin ilk harfi olduğunu yıllar sonra fark ettim. Fakat orağa gidişimiz çocukluktan ilk hatırladığım, bel-
leğimde yer etmiş bir yaşam dilimidir.

Hamallık yapan babama orağa gidin hayatınızı kurtarın di-
yen olmuş. Orağın ne olduğunu bilecek yaşta değildim. Aile-
cek gittiğimizde anladım ne olduğunu. Babamın bir eliyle des-
telediği başakların sapını kökünden biçen yarım ay biçiminde
bir bıçak.

Akşam çiftliğe varmış, hemen ekinin yanına kurmuştuk ça-
dırımızı. Kardeşim Mehmet bütün gece mızırdanıp durmuştu.

Gün doğmadan, diğer çadırdakilerle birlikte ekine girişti ba-
bam. Bizim gibi geçim derdiyle buralara düşmüş bu insanların
çocukları, uzak uzak bakıyor, yanaşmıyorlardı. Yanaşsalar bile
nasıl anlaşıyordum? Çünkü çoğu başka dilden konuşuyordu.
Çalışanları eğlenerek seyrederken irkiliverdim. Orak darbele-
riyle seriliveren başaklardan değildi irkilmem. Daha güneş
doğmadan kan ter içinde kalmıştı herkes.

Güneş doğdu! Yandım Allah oldu!

Bütün gün kardeşimle uğraştım. Ancak ağlamaktan baygın düştüğünde susuyordu. Birkaç kez sırtıma alacak oldum gücüm yetmedi. Altından su gibi gidiyor. Görevim ona su içirmek. Su gibi gidiyor, gidiyor, sonunda pörtlüyor orası. Her seferinde korkuyla annemi çağırıyorum. Meğer bağırsağı çıkıyormuş.

Güneşin batışını zor etti babam. Annemin de ondan geri kalır yanı yok. Sırt sırta verip biçip durdular. Sabahı, öğleyi birer yufkayla geçiştirip, testideki kan gibi suyu içmişlerdi üstüne. Yufkamı Mehmet'le paylaşmak istediğimde, yemedi, püskürttü gevelediklerini.

Paydosta çadırın önüne serildiler. Suskunluğa gömülen babam, Mehmet'i emdiren annemin haline bakıp durdu. Sigarasının dumanı gözüne kaçtı galiba. Uzun süre gözünden yaş süzüldü.

Akşam yemeğini topluca yediğimiz çiftlik avlusundaki manzarayı, ölünceye dek unutacağımı sanmıyorum.

Kocaman leğenlerin etrafına sıralanmış güleryüzlü ırgatlar... Leğenimizin başındakiler hastamız var diye bize ayrıcalık gösterdi. Bir dişi parıl parıl parlayan amcalardan biri kaşığıyla beni de beslemeye çalıştı. Bir kaşık kendi yiyor bir kaşık bana yediriyor. İçtiğimiz çorbayla oynadığımız bir oyun sanki.

Çorbadan sonra kâhyayla konuşup hesabı kesti babam. Kardeşimi doktora götürmek için akşam serinliğinde yola koyulmamız gerekiyormuş.

Geçmiş olsun diyerek yolcu edenlerden babamın eline zorla para tutuşturan oldu.

Bir mahalle iki kabadayı barındırmaz

Babam Adana'nın ünlü şalgamcılarının biri olunca, Dingin Avlusu'ndan Hürriyet Mahallesi'ne terfi ettik.

Her sabah evin önüne çıkıp buranın horozu benim dercesine kabarıyorum. Ortaokulu bitirdiğim halde şapkamı çıkarmıyorum ki, tahsilli biri olduğum belli olsun.

Karşımızda bisikletçi Yürüyen Duran'ın barakası. Babamla

Seyhan Nehri'nde su değirmenleri (Bahtiyar İstekli arşivi).

devamlı selamlaşırlar. Sabah horozlanmalarında bir bakmışım göz gözeyim. Selamlaşsam ayıp olur artık!

Yürüyen Duran eski kabadayılardan. Onun serüvenlerini dinlerken, sandalye niyetine oturduğum gaz tenekesi altımda inler çoğunca.

Kabadayı arkadaşları uğrar sık sık. Yürüyen Duran'ın bisikletçilik yapmasını hazmedemediklerinden ona laf çakıştırırlar. O da güler geçer. Sıkıysa bir iş tutsunlar bakalım der arkalarından.

Yürüyen Duran'a göre bir mahalle iki kabadayıyı barındırmaz! Kabadayılık kurallarıysa her yerde aynıymış: Mahalleyi beladan korumak. Sopa, bıçak, muşta, süngü! Yani zulası sağlam olmalı! Küçüklere sevgi büyüklere saygı. Mahalleden dost tutamaz, ancak mahallenin namusunu korur. Bunun için gerekirse canını verir. Bütün bunların karşılığında o da sevgi saygı görür. Midesi, cebi kollanır. Bayramlarda hatırlanır. Düğünlerde başköşede yer açılır. Derdi olan önce ona danışır.

Yürüyen Duran'ın diklediği tahtaya, onun gösterdiği şekilde bıçak atışları yaparken, pardösülü biri geldi. Konuşmalarından anladım Karikatür Duran'mış. Bıçak atışlarımı seyrederek konuşmaya başladılar.

Karikatür Duran beyaz tenli, ince, yakışıklı biri. Siyah saçı, belki kumlu açık renk pardösüsünden, belki de briyantinden ötürü kuzguniye çalıyor. Pardesüsünün vatkaları çok geniş.

Ama onu kalınlaştıramıyor. Mongol gömlekli. Boynunda beyaz bir kaşkol. Günlük güneşlik bir hava olmasına karşın siyah, meşin eldivenli. Yüksek ökçeli ayakkabılarında yaylanarak konuşuyor.

Hem bıçak atıyorum hem de konuştuklarını kaçırmamaya çalışıyorum. Son günlerin dökümünü yapıyorlar. Neler olmuş? Neler?

Uçankale polisten kaçarken beş katlı bir binadan atlayıp, ayaklarını kırmış. Ille uçacak Allahsız! Ha! Ha! Ha!

Bu Çafala ne zaman akıllanacak? Barcı Halil'in ağına düşmüş çırpınıyor. Koskoca Süleyman Sırrı'ya posta koymaya kalkılır mı? Birileri uyarmalı. Dolduruşa geliyor. Onun adam olması için ya askere gitmesi ya da hapse girmesi şart. Barcı Halil karıları peşkeş çektiğçe Çafala'nın akli başından gidiyor. Bari Süleyman Sırrı'nın dostuna sulanma ahmak!

Herif Çanakkaleli Niyazi'yi vurup kaçmaya başlamış. Çanakkaleli bu! Bırakır mı? Bağırсаğını toplayıp düşmüş peşine. Kasaturasıyla sıtığı yere kadar kovalamış. Vurduktan sonra kaçılır mı ödle? İşte böyle tahtalı köyü boylarsın! Çanakkaleliyi ziyaret gitmeli. Eli boş gitmek olmaz. Şu sıralar yolsuzum. Yahu bizim ne zaman yolumuz olmuş ki?

Sustalımin ucuna mantar takmak için eve giderken, Çafala'yla Süleyman Sırrı'yı düşündüm.

Idmanyurdu Lokalinde az poker oynamadım Çafala'yla. Haftalığıma göz koyar, ütmek için her yola başvururdu. Pokeri Selo Kaşık'tan öğrenmişim, yer miyim? Benden iriydi, ama kofun tekiydi. Antreman dönüşü Gâvur Tahsin'in sesi daha aşagıdan duyulunca, kâğıtları, fişleri toz ederdi. Idmanyurdu'nun her şeyi Gâvur Tahsin, futbolcuların arasında onların babaları gibi dururdu. Terleri soğumadan hepsini sıraya sokar, nefesleri açılın diye birer tane hap yuttururdu. En son kendisi yutardı. Idmanyurdu maçına onu seyretmek için giderdi millet. Eğri bacaklarıyla yıldırım gibi koşar, Allahın oğluna bile çalım atabilirdi. Çafala'yı kolluyor, Idmanyurdu Lokali'nde yatıp kalkmasına izin veriyordu. Yahu Çafala! Sen ne zaman büyüdün de Süleyman Sırrı'ya posta koyuyorsun?

Süleyman Sırrı'yla ne zaman karşılassam tıfıllığıma bakmadan, değer verdiğini gösteren bir tavırla elini göğsüne koyarak selamımı alır. Oturuyorsa muhakkak kalkar, buyur eder. Arnavut kökenliymiş. Yürüyen Duran'a göre kabadayının hasıdır. Kardeşi Asfalt Rıza için *boşver onu der. Süleyman Sırrı'nın şöhetinden yararlanıyor!*

İnce yoldan saparsan sete çıkarsın

Irmağın kenarına, yani sete, ya tulumbanın ya da Ulus Parkı'nın oradan çıktım hep. Yürüyen Duran *sakın ha* dedikçe içime ateş düşüp duruyor. O da yangına körükle giden türden. *Yumurta içi gibi çocuksun! Başına çökerler!* Bu sözlerden sonra iyice namus meselesi yaptım, İnce Yol'dan sete çıkmayı.

Evimizin önünden vurdum. İki yanı kamışlı tozlu yoldan Papazın Bahçesi'ne giderken, soldan ilk sokakmış. Evden uzaklaştıkça sessizlik bastırmaya başladı. Soldan ilk sokak hemen çıksın diye içimden dua etmeye başladım. Neyse ki belimde sustalı var. Bir yolu tetikte yürürsen uzadıkça uzuyor.

İnce Yol bizim evden Karasoku'ya gittiğim yoldan daha dar. Bir tarafından öbür tarafına kolaylıkla sıçrarım. Çamaşır, bulaşık suyu döken kadınlar kim bu gibisinden bakıp durdu. İçeri haber verdikleri belli ki, evlerden çıkan meraklı gözler oldu. Bu yol Karasoku'nun yolu gibi çamur tutmaz. Çünkü güneş görüyor. Nesi varmış İnce Yol'dan geçmenin? Kötü niyetli olmadıktan sonra!

Sonunda Mustafa Sağyaşar ve Demirtaş Ceyhun'ların iki katlı evlerinin önünden geçip sete vardım.

Şair, aynı zamanda velim olan Sadi Samra'yla defalarca arşınlamıştım seti. Sağa gidersem birkaç adım sonra türbe. Orası son durak. İlerisi orman gibi. Zaten tozlu yol da yolluktan çıkıyor.

Setin türbe, ırmak tarafı bahçelik. Irmağın gürültüsünü portakal çiçeklerinin kokusu yumuşatıp, ninniye çeviriyor. Buna bir de mavraların inlemesi ekleniyor.

Irmağı seyrede seyrede giderken, mavranın akıntısında şarkı

söyleyerek yüzenlere imrendim. Muhakkak Adana Demirspor-ludurlar. Ayağımı sürümeye başladım. Nasıl olsa Ulus Par-kı'ndan çıkarlar.

Eski tabakhane tulumbasının orada, kum çeken arabaların atlarına her zamanki gibi acıyarak bakmaya başladım. Irmağın oradan setin başına bir kaptırıŖta çıkıyorlar. Bu arada arabacı-ların bağışması, kamçı sesleri! Atları bıraksalar kendiliğinden çıkacak ama arabacının fiyakası işte!

Ulus Parkı'nın önüne indiğimde, Türkiye'nin ilk halk oto-büs işletmesi sahibi Okland Mustafa, bir otobüsün başında ba-ğırıp çağırıyordu. Etrafındaki şoför, biletçi süklüm püklüm. Meğır gene lastik patlamış.

Yolcular sabırla lastiğın tamir edilmesini bekliyor. Yeri gelin-ce beyaz gömleğiyile otobüsün altına giren, lastik tamir eden Okland Mustafa, Adanalıların gözünde bir kahraman. Hurda murda, onun sayesinde Adana Halk Otobüs İşletmesi var. İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkmış. Toplu iğne karaborsaday-ken Adanalılar otobüs sefası sürüyor.

Lastik tamir edilip pompayla şişirilirken, yaklaşan yüzücü-lerin şarkısı Okland Mustafa'nın öfkesini aldı.

Ulus Parkı'ndaki heykeller benzeri çıplaktı yüzücüler. Sülün gibi bedenlerinin ayıp yerini salt mayoları örtüyordu. Portakal çiçeklerinden çelenklerle süslenmişti başları. Karasoku'daki manavın oğlu Kör Raif de aralarında'ydı. Göz kırptı bana. Pat-lak lastikli havayı bayram yerine çevirivermişlerdi.

Okland Mustafa coşup, istasyonun oradaki Demirspor loka-line tabanvayla gitmesinler diye yüzücülerin şerefine otobüs kaldırdı.

Ardında kara duman bırakıp, şarkı söyleyerek giden bir otobüs!

Yazlık sinemada gazoz, çay bahçesinde semaver

Askerlik Şubesi'nin karşısındaki Lale Sineması'ndan tamirat sesi yükselmeye başlayınca, havaların ısındığını hissettim. Çay bah-çeleriyle yazlık sinema sahiplerinin yüzü gülmeye başlar artık.

Açılış üç filmle yapılacaktı. İlk ikisi aile faciası, bitiş komediyle.

Başöğretmen hanımla öğretmen olan iki kızı işletecekmiş bu yaz sinemayı. Elinin hamuruyla erkek işine karışıyor diyorlar. Ama açılış için seçtikleri filmlerden belli iş bildikleri.

İyi yere düşmek için bileti gündüzden alırım. Ağlama fırsatı çıktığı için bilet parasına hiç acımaz annem. Komşularımız gibi ağlanacak sahnelerde burnunu çeke çeke ağlar. Komik filmlere *bu da film mi* diye homurdanır.

Aileye Mahsus'ta oturabilmek için kadınlı-kızlı olmak şarttır. Yoksa arkaya! Sapların arasına!

Annemin minderini taşıyım. Çünkü bir vakitten sonra tahta iskemle batmaya başlar. Yazlık sinema güya sıcaktan bunalanların sığındığı yer. Belki de iç içe oturmaktan, evdekinden daha çok terlenir.

Film oynarken komşuların kızlarıyla kesişirim. Gülünecek sahnelerde onlarla birlikte gülerim.

Ara verildiğinde gazozcuların şamatası başlar. Gazozu açarken ille de köpürtecekler! Çitlediğimiz çekirdek kabuklarından ötürü sandalyemizin çevresine bakmak istemem. Fakat öteki sandalyelerin önündeki dağ gibi kabuğu görünce rahatlarım.

Yazlık sinema demek: Çekirdek çitlemek, ağlamak, gazoz içmek!

Çay bahçelerinin programlarını ezbere bilirim.

Her çay bahçesinin bir tiyatro grubu vardır.

Hamiyet Yüceses gibi ağır şarkıcılar sahne alır Ulus Parkı'nda. Ondan kaç kez, "Her Yer Karanlık"ı dinlediysem, ışıkları söndürtür. Ortalığa tam bir mezar sessizliği çöker. Neyse ki hemen yanı başımızda akan ırmağın serinliği yumuşatır havayı.

Ulus Parkı'nın piyesleri aile faciası olan filmleri aratmaz. Dram kesen aktörler o sesleri nasıl çıkarıyor diye hep şaşarım. Boğma sahnesini sanki Mısırlı film aktörü Yusuf Vehbi oynuyor. İhanet eden karısını öldürdükten sonra hüngür hüngür ağlaması da tıpkı Yusuf Vehbi! Boğduğu karısının suçsuz olduğu ortaya çıkınca, bu kez boğazını keserek intihar ediyor. Gerçekten birşeyler kesiyor ki, sahnede kan golleniyor.

Halkevi ay Bahçesinin müşterileri daha bir memur takımıdır. Bahçeyi işleten Nazım aa eski kabadayılardan. Onu ne zaman arasanız, “kemo” denilen yerel bir kâğıt oyununa gömülü bulursunuz. Bir sorun olduğunda yerinden kalkar, halleder, *nerede kalmıştık* diyerek oturur?

Her hafta sonu programı dans müziğiyle açılır. Dansa rağbet o denli fazladır ki, bazen pistte yer bulmak zorlaşır. Yalnız bir Alman ift var, onlar dansa kalktığında herkes oturur seyreder. Dansları bir gösteri gibidir. Adam siyah elbise, papyonlu. Jponlu bir tuvalet içinde kadın. Arjantin Tangosu yaparlarken kadının eteği uçuşur, biçimli bacakları görünür.

Halkevine gelen tiyatroları kaçırmaz Nazım Ağa. Yıldız Kenter’ler, Küçük Sahne, Dormenler’i seyrede seyrede, iyi tiyatroyla kötü tiyatroyu ayırt eder olmuş. Bu yüzden kaliteli tiyatro topluluğu istiyor. Tuluatıları denedi birkaç kez, aklı yatmadı. Bu yüzden Klasik Türk Müziği sanatçılarıyla, trkclere ağırlık veriyor. Son iki yazdır Neşe Karaböcek’le idare ediyor. Neşe Karaböcek ocuk yaşta ama annesi her dakika başında.

Asfalt Rıza’nın biraz ötedeki çay bahçesine gitmek için Halkevi’nden çıktığımda, çoğunca Süleyman Sırrı’ya rastlarım. Arkasını duvara vermiş tek başına oturur. Kendi yok Allah’ı var, beni görünce yekinir, buyur eder. Gözünün içine bakıp duran garsona çay ısmarlar.

Süleyman Sırrı müziğe kulak kesilir, duruşundan, haz alarak dinlediği belli olurdu.

Bir defasında son günlerin modası Mambo çalarken ayağıyla tempo tutmuştu. *Barda Kr Rai’den başkası yapamıyor Mambo’yu. Kızlar deli oluyor onunla dans etmek için.* Ha! Ha! Ha! Asfalt Rıza kardeşi. Niçin onun çay bahçesinde oturmuyor diye düşünmüşümdür hep?

Asfalt Rıza’nın programı aprazdır! Kız mı oğlan mı olduğu belirsiz şarkıcılar onda başsolistdir hep.

Tiyatroya geçildiğinde evden getirilen yemekler yenmiş, semaverlerde demlenen aya gelmiştir sıra.

Oturmasını bildiğimden mi, yoksa birileri kolladığı için mi

bilmem? Tek başımalığıma kimse ses çıkarmaz. Semaverim arkadaş olur bana.

Eskiden Hayri Küçük Tiyatrosu vardı. Tipi tuluatçı olsun diye önden üç dişini çektiymişti. Güldürmek için burnunu, çenesini yutma numarası yapardı. Son birkaç yıldır Nejat Uygur Tiyatrosu onun yerini aldı. Şarlo'yu andıran bir oyunculuğu var Nejat Uygur'un. Peltek konuştuğu için de seyircinin hoşuna gidiyor.

Nejat Uygur ailecek tiyatrocu. Bebek arabasındaki çocukları bile sahneye çıkıyor. Kaldıkları otele gitmişim bir kez. Otel odasını evleri yapmışlar. Zor bir yaşamları var ama yaptıkları işi seviyorlar.

Daşçıkan

Geneleve niçin “daşçıkan” diyorlar? Gerçekten taş mı çıkıyor? Yoksa eskiden maden miymiş orası? Belki büyüklerimden buna yanıt veren çıkar ama sormak için yürek ister.

Seyyar satıcılıktan kurtulup, Karasoku'da küçük bir şalgamcı dükkânı açtı babam. Dükkânın bodrumunu da Konak Düğün Salonu yaptı. Tuvalet ihtiyacım olduğunda daha çok Karasoku esnafının kullandığı, Yağcamı'nın tuvaletine giderim. Temizdir. Suyu devamlı akar.

Güneş çekilip hava kararmaya başladığında, caminin sahanlığını seyyar bir tulumba tatlıcısı zapteder. Akşamları ne zaman tatlı yesem o amcadan, *beline kuvvet aslanım* der. Diğer müşterilerin gülüşmelerinden anladım sonra, bir tür kudret macunu gibi görülüyor tatlılar. Orada tatlıyı gövdeye indiriyor, sonra azgın boğalar gibi biraz ötedeki daşçıkana saldırıyorsun.

Daşçıkan'ın kapısındaki görevlileri aşmak için askerliğini yapman şarttır. Görevli üstünü arasın diye, bir korkuluk gibi kollarını açıp beklediğinde, adamın gözü tutmazsa *hüviyetini göster hemşerim* der.

Sakalım çıksın diye traş oluyorum ama işi yavaştan alıyor sakalım. Kalemle koyulaştırıp, bıyık yaptığım halde birkaç kez püskürtüldüm. Ille de halvet olacağım daşçıkanla.

Kapıdan geri çevrilmeler moral bozuyor. Ne kadar tatlı ye-miş olursam olayım heyecanlanıyorum.

Askerlikten dönen bir abinin hüviyetiyle nihayet bir gün daşçıkanın kapısını aştım.

İlkokul arkadaşım, kız yüzünden katil olup cezaevine düş-müştü. Ziyaretine gittiğim için biliyordum, daşçıkandan içeri adım attığımda hapisaneye girmişim gibi bir his uyandı içim-de. Sonra burada galiba utanılacak bir iş yapılıyor diye düşün-düm. Etrafı duvarla çevrili. Kapısında da bekçi, polis...

İki tarafı da bitişik evlerden kurulu bir sokak. Birçok evin önünde, hâlâ işe yaradıklarını gösterircesine mangal yelleyen dökük kadınlar.

Hemen hemen her evin kapısı saplarla kuşatılmış. Araların-da tatlıcıdan tanıdıklarım var. Kapıdaki ufak pencereden görebilmek için, birbirlerini iterek içeriye bakmaya çalışıyorlar. Ki-misinin eli cebinde.

Üç kez turaladım, kapı önlerinde bir bakışlık yer bulama-dım. Açık saçık laf atmalar! Cinsellik içeren gülüşmeler!

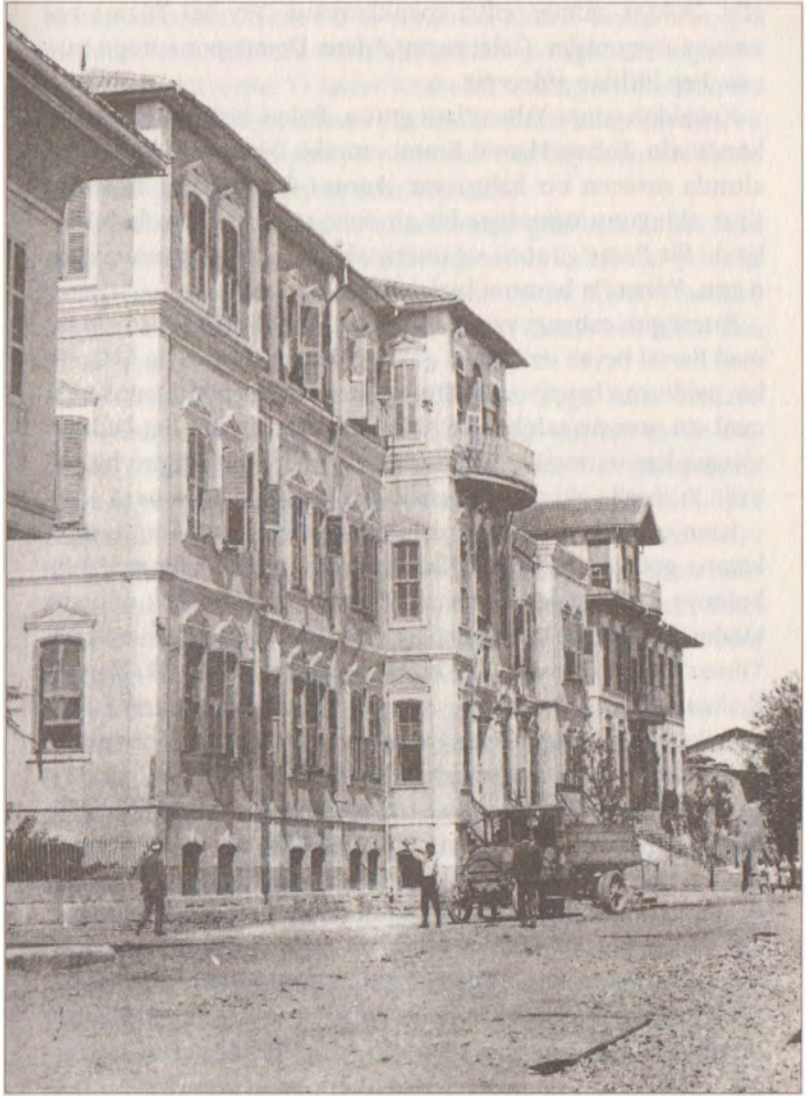
Dördüncüde pencere önünde bir yer kapabildim. Sütyenli, donlu kadınlar. Güreşe çıkmış gibi salınıyorlar. İçlerinden al-tın dişli biri gelsene gibisinden işaret etti. Cesaret edemedim bir türlü. Zaten sökülüp atılmışım yerimden.

Kapı önünde konuşulanlardan çıkardığım kadarıyla kadın-ların çoğu takma adlı. Prensın kızı, Vah Sultan; Müdürün Kızı, Savcının Karısı! Haklanacak kadınların, anlı şanlı takma adlar taşıması başka bir tatmin yolu galiba! O gün bilmem kimin karısını veya kızını hallettim!

Dönüşte süngüm düşük tatlıcının önünden geçerken, onun-la göz göze gelmemeye gayret ettim.

Yılmaz Pütün

Arkadaşlarıyla yüzmeye geldiği kanalda Yılmaz Pütün'le tanış-tım. Siyah beden gitimi şortundan sular aka aka konuştuk. Nedense birbirimize kanımız kaynayıverdi. Yılmaz'ın arkadaş-larının gövdelerinden sağlık fışkırıyor. Derileri gergin kaymak

Hükümet Konağı, 1900'lerin başı (Bahtiyar İstekli arşivi).

gibi. Doktor, mimar, çiftçi çocuklarıymış. Vay be! Yüzme havuzuna üyeymişler. Galatasaray-Adana Demirspor sutopu maçına hep birlikte gideceğiz.

Kanaldan sonra Yılmaz'lara gittim. Evleri bizimki gibi gecekonduydu. Babası Hamid Emmi oturaklı biri. Çatık kaşlarının altında sevecen bir bakışı var. Annesi Güllü teyze annemin Kürt olduğunu öğrenince bir an önce tanışmak için heyecanlandı. Bir Pazar gününe sığamayacak denli çok şey yaşamıştım o gün. Yılmaz'la hayatım hızlanmıştı.

Ertesi gün çalıştığı yere gittim. Dar Film Şirketinin sahibi İsmail Barsal beyaz teni, mavi gözleri, dalgalı kır saçıyla Balkanlı bir pehlivana benziyordu. Oraya fazla takılamadım, çünkü İsmail abi prensip sahibi biri. Yılmaz'ı oğlu gibi sevdiği belli olmasına karşın, mesainin bitiminde gelmem gerektiğini hissettirdi. Yılmaz'la olduktan sonra kimse keyfimi kaçıramaz!

İşten sonra Dört yolağzı'ndaki Kolonyacı Şükrü Abinin dükânına götürdüm onu. Dükkânın bodrumunda aynı zamanda kolonya üretiyor Şükrü abi. Arif Damar'ın *Kedi Akli* adlı şiir kitabından epeyce göndermişler ona. Bize de birer tane verdi. Yılmaz'da öyle bir ışıltı var ki, beni unuttu Şükrü abi. Hayret! Kiskanmadım. Tam tersine onunla övünür gibi oldum. Şükrü abi akşamları koltuk meyhanesi çalıştırıyordu. Sohbetimizi orada sürdürmek üzere meyhaneye gittik.

Meyhaneyi açar açmaz müşteri bastırdı. Açık şarap, leblebi. Bir yandan müşterilere servis yapıyor Şükrü abi bir yandan da dönüp bize sosyalizmi anlatıyor. Biraz sonra içkiyi kaldıramayan müşterilerden biri meyhanenin tadını kaçırmaya başlamaz mı? Birkaç kez uyardıktan sonra söz dinlemeyen müşteriyi dışarı çekti Şükrü abi, başladı tokatlamaya. Kayayı çokertecek denli sağlam olan tokatlardan yıkılmadı adam. Bağırıp çağırmasını kesip, tekrar içeri girdi. Efendi efendi içmesini sürdürdü. Sanki bir şey olmamış gibi kaldığı yerden sosyalizmi anlatmaya devam etti Şükrü abi. Bu arada tokatlanan adamın söylediklerini de duymazdan geldi. *Elin amma ağırılmış ha!*

Ders kitaplarından başka kitap okumamasına hayret ettim Yılmaz'ın. Çünkü kitap okuyan birinin akıl yürütmesi vardı

konuşmalarında. Gene bir iş çıkışında Maarif Yayınevi'ne götürdüm. Satış memuru Seyfi abi haberli olduğu için kapamamış, bizi bekliyordu. O kadar kitabı bir arada görünce kim sevinmez? Bir de Seyfi abinin yaklaşımı ölüye kitap sevdirecek türden. Cebimizdeki parayla abimizin önerdiği kitapları aldık. Sonunda *hadi bize gidelim*, dedi Seyfi abi.

Seyfi abinin hanımı sanki ailedenmişiz gibi bize kucak açtı, hemen sofraya buyur etti. Kızlarıysa anneye babaya çekmiş. Güzellikte güzel, cana yakınlıkta cana yakın. Kızla Yılmaz'ın bakışmalarından çıktım. İlk görüşte aşk! Orada kendilerinden başka kimse yok sanki!

Mersin'e, Özdemir İnce'ye gidişlerimiz çoğu hafta sonlarımızı almaya başladı. Anadan doğma büyük şair havasında Özdemir. Sanki Rimbaud'un Mersin Temsilcisi! Her gidişimizde ağzında pipo, kolunun altında Fransızca bir kitapla karşılıyor bizi. Oyuncak tren benzeri ufak, kömürle çalışan trenimizin saldıgı duman içinde, uzun uzun sarılıyoruz birbirimize. Edebiyat öğretmeni Cahit Öztelli, resim öğretmeni Haşmet Akal onunla arkadaş gibi diye havasına hava katıyor. Sanki bizim öğretmenlerimiz bizimle arkadaş gibi değiller!

Akkahve'deki sohbetlerimizi, Özdemir'i sık sık özlüyor, tutuyoruz Mersin'in yolunu. Aramızda sistemli düşünmesini bilen salt Özdemir. *İçimizde bir o adam olacak* dedikçe Yılmaz, gıcık oluyorum. Deniz kenarındaki masamızın ayaklarında kırılıyor dalgalar. Ayakkabımızı çıkarıyoruz bazen. Şiir konuşurken dalgalar ayaklarımızı yalayıp geçsin diye.

Mersin Akkahve, son moda giyinip kuşanan Mersinliler, Özdemir, sevlmeyecek gibi değil ki.

Aradan çok zaman geçmeden öykücükler yazmaya başladı Yılmaz. O kadar gülec, hayat dolu biri, nasıl böyle öfkeli şeyler yazar? Yoksulluk desem ben de yoksul bir aileden geliyorum. Belli ki çektikleri benliğine işlemiş. Kendisine, ailesine çektirenleri, yazdıklarıyla cezalandırmak ister gibi bir yaklaşımı var. Üstelik çok sabırsız. Yazdıklarının basılması için hemen dergilere yollamak istiyor. Benim şiirlerim onun öyküleri üstüne uzun uzun konuşuyoruz. Bir gün tartışa tartışa, nere-

deyse Ulus Parkı'na varmak üzereyken, yorgunluktan kaldırım kenarındaki boru korkuluklara oturduk. "Üç Bilinmeyenli Eşitsizlik Sistemleri" adlı son öyküsünü konuşuyorduk. Orhan Kemal tarzı bir öykü olmasına karşın, gerçeküstücü bir hava da taşıyor. Yalnız bir fabrika işçisinin ağzından, patronlarına karşı *topunuzu attıracağız* diye bir söz söyletiyor. *Onuç Dergisi*'nin editörü Tanju Cılızoğlu elbette basardı bu öyküyü. Ama karşı çıktım. *Bunun öyküyle bir ilgisi yok, düpedüz içindeki öfkeyi dile getirmişsin* dedim. *Korkaksın* diyerek köpürdü. O an, bulunduğumuz yerin farkına vardım. Oturduğumuz yerin karşısı polis karakolu, arkası cezaeviymi.

Bir fiyakadır edebiyat matineleri

Yılmaz beni kendi alışkanlıklarına çekmek istiyor, ben de onu kendiminkine. Haftalığını harcama, sakla diye sıkı sıkı tembihliyor boyuna. O da haftalığını alınca pavyona gidecekmişiz.

Önce edebiyat matinesi sonra pavyon dedim. Olmaz diye dayattıysa da, edebiyat matinelere çok kız geldiğini duyunca, gevşedi.

İlkokul bitirme sınavları sırasında arkadaşım Zeki katil olmuştu. Bir erkek berberinin üstünde oturan, kendi yaşlarında bir kızla bakışıyormuş. Zeki'nin yakasına yapışmış berber, bu mahallenin namusu benden sorulur diyerek dövmeye kalkmış. Zeki karşı koyunca kavga büyümüş. Sonunda adamı, dükkânından kapıp geldiği dedesinin kılıcıyla vurarak öldürdü. Sübyan koğuşunda yatan Zeki hapisliği kaldıramayıp, delirdi. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra arada sırada karşılaşıyoruz sokakta. Tanımıyor. Yüzünde tuhaf bir gülümsemeyle geçip gidiyor.

Zeki'ninki gibi kız yüzünden nice kavgalar, nice cinayetler oldu Adana'da.

Edebiyat matinelere kızlarla bakışabileceğimiz, çaktırmadan ellerine mektup tutuşturabileceğimiz bir ortam. Kızlar da bu yönden sancılı olmalı ki, bin kişilik Halkevi salonunun yarıdan fazlası kız. Kız Lisesi'nden, Kız Öğretmen Okulu'ndan,

Kız Enstitüsü'nden kızlar, başlarında öğretmenleriyle yer tutarlar. Gelen gruplardan çıkıp şiir okuyan kızlar da var.

Yılmaz'la benim gibi, *Pazar Postası*'nın *Salkım*'ın şairi Özdemir İnce, Mersinli olmasına karşın Adanalı gibi kabul görürdü. Yılmaz'la benim canımız ciğerimiz Özdemir. O da sık sık bu şiir matinelere katılır, piposunun dumanını salardı ortalığa.

Halkevi'nin yöneticileri şiir matinelerini, gençliği eğiten etkinlikler olarak gördüğünden, hemen her hafta sonu yapılıyordu.

İstanbul'daki edebiyat matinelerini uzaktan da olsa sıkı izliyorduk. Attila İlhan'ın Paris'den kaşkolumu sürüyerek geldiğini duyunca, ondan sonraki matinede uzun kaşkollar dolayan olmuştı boynuna. Orada Behçet Kemal Çağlar şiir okurken yuhalandığı için, bizim matinelerde kimse Behçet Kemal Çağlar'dan şiir okumuyordu. Okusa yuhalanacağını biliyordu çünkü. Her şiir matinesinde o gür sesiyle bir "Pia" patlatıyordu Şükrü Üstün. Bin kişilik salonu dolduranların dışında, cadde-den geçenlerden de durup dinleyen oluyordu "Pia"yı. Okumaya çok iyi geliyordu Attila İlhan'ın şiirleri. Kerime Nadir'den ötürü duygu sömürüsü yapan, mincıklayan metinlere soğuk duruyordum. Bu yüzden Attila İlhan şiirlerine yanaşamamıştım. Ama onun tavırlarını taklit etmekten de geri kalmazdım.

İstanbul'da yüksek öğrenim gören Demirtaş Ceyhun'u Adana'da sevmeyen yoktu. Evleri setin orada, mahallemizin çocuğu sayılır. Sömestr tatiline geldiğinde muhakkak şiir matinelere katılır. Kendisi istemez ama onu liderimiz yapmak için çırpınırdık. Ağzından bal akar, ateşli davranışlarıyla hepimizi coştururdu.

Daha ilk karşılaşmalarında Yılmaz'la Demirtaş ısınmıştı birbirlerine. Zaten, iki cana yakın insandan başka türlü beklenemezdi ki.

O günkü matinenin yıldızı Demirtaş Ceyhun'du. Daha yayınlanmamış öyküsünden bir parça okumuş, "Gençliğin Sesini Dinlemek Zorundasın" başlıklı, sık sık alkışlarla kesilen bir konuşma yapmıştı. Hayran olmamak elde değildi.

Matinedeki kızlar Yılmaz'ı pek açmamıştı. Birkaç kez *akşam*

pavyona gidelim diye kulağıma fısıldadı. Fakat aklım Demirtaş'daydı. Daha doğrusu siyah trençkotundaydı. Matinede sahneye siyahı solmuş trençkotuyla çıkıp, ısıtmıştı ortalığı. Zapata bıyığı, uzun favorisi, simsiyah saç ve solgun trençkotunun ip gibi kuşağıyla... Aboooo!

Matineden sonra Demirtaş Ceyhun'u aramıza almış yürürken, Yılmaz'la bakıştık. Birbirimizin içini okuyorduk. Kalabalıktan öykücü Aptullah Sert'i kaptığımız gibi Horozdibek'e, babasının elbiseci dükkânına doğru koşturduk. Mağazayı kapamak üzereydi Durmuş Efendi. Yarı çekilmiş darabanın altından süzüldük içeri. Oğlunun arkadaşlarını da oğlu gibi gören güzel bir insan. Hemen siyah trençkotların asılı olduğu yere seğırttik. Pavyon için sakladığımız para yetmemişti ama Durmuş Efendi bize kıyak yapıp, kredi açtı. Bu arada oğluna, en iyi kaliteden bir siyah trençkot giydirdiği gözümüzden kaçmadı. Herkes kesesine göre. Bizim için siyah olsun da nasıl olursa olsun. Şöyle bir bakıştık. Ama bir trençkot bu kadar da siyah olmaz ki! Eve koşturduk hemen.

Güllü Teyze'ye de Yılmaz'a da tapardı annem. Fakat *bu trençkotları solduracağız* dediğimizde kıyameti kopardı. Sonunda çaresiz boyun eğdi. Killi su! Tokaç! Solsana lan!!!

Bu sırada dış kapı vuruldu. Yürüyen Duran'mış. Haberi verdi: *Süleynam Sırrı Barcı Halil'in barında Çafala'yı öldürmüş.*

Nedense, dans müziği çalarken Süleyman Sırrı'nın ayağıyla tempo tutması geldi aklıma.

Yüzme havuzu

Adana'da tek bir yüzme havuzu var, o da Atatürk Parkı'nda. Yetenekten mi yoksa çalışmaktan mı, Adana Demirspor Su Takımı yıllardır Türkiye şampiyonluğunu elinde tutuyor. Yüzme dalında da birçok birincilikleri var. Şükrü abinin arkadaşı Yaşar Polisçi'yi 1500 metre kurbağalamada kimse geçemiyor.

Galatasaray Sutopu Takımı her seneki gibi bu sene de iddialı geldi. Gazetelerde okudum, *bu sene şampiyonluğu muhakkak alacağız* diyorlar.

O gün Atatürk Parkı, havuzun çevresi, ana baba günüydü. Adana Demirspor Futbol Takımı, İstanbul'dan gelen çoğu takımı yenip yollamıştı. Futbol maçlarındaki o İstanbul-Adana rekabeti şimdi de sutopuna sıçramıştı. Bu yıl şampiyonluk kupasını İstanbul'a götürmeye kararlıymış Galatasaray. *Sıkıysa alsınlar bakalım!*

Futbolda İstanbul! Edebiyatta İstanbul! Sutopunda nah İstanbul!

Tepeden tırnağa maçın havasına girmiştik Yılmaz'la. Kala-balığı görünce, içeri nasıl gireceğiz diye bizi bir kaygı aldı. Neyseki arkadaşlar bekliyordu kapıda. Futbol seyircisinden farklıydı içerdekiler. Kadınlar, kızlar, tiril tiril giyimli bir topluluk.

Yılmaz'ın arkadaşları su takımındaki oyuncuları tanıyordu. Çoğu futbol takımının oyuncularıydı. Mavralarının arasından el ederek çağırdılar. Bu arada Kör Raif her zamanki gibi göz kırptı bana. Kaleci Haşim'i konuşuyorlardı. Son futbol maçında, kale arkasından kendisine söven seyirciye çok kızmış, kalesini bırakıp onu kovalamaya başlamış. Kale boş. Gol yemişler tabi. Tekrar tekrar bunu anlatıp, gülmekten kırılıyorlar. Haşim de gülüyor. *Ama adama tövbe ettirdim! Erkekse bir daha sövsün bakalım!* Muharrem abi uyardı onu. *Lan oğlum, bugün öyle söven olursa sakın aldırma!*

Maç o kadar hızlı başladı ki, daha ilk dakikalarda boynum tutuldu başımı çevirmekten. Başta Halil Dalhan, takımın hepsi döktürüyor. Bir onlar atıyor bir bizimkiler. Heyecandan kendimizi kaybetmiş durumdayız.

Ayı Faruk'a tebelleş olan oyuncu devamlı faul yapıyor. Her defasında boğuluyormuş gibi sesler çıkaran Ayı Faruk, Muharrem abiye şikâyet ediyor adamı. Nihayet Muharrem abi uyardı yüzücüyü. *Lan oğlum temiz oynasana! Bak gelirim yanına ha!*

Muharrem abi herkes tarafından sayılır, sevilir. Uzun bir süre Ayı Faruk'dan ses çıkmadı. Ama adam rahat durmuyor ki! Tekrar başladı faullere. Her suya gömülüp çıkışından sonra adama bağıırıyor Ayı Faruk. *Yapma oğlum sonu kötü olur sonra!* Artık maçı bıraktık onları izliyoruz. Sonunda topu sen kapa-

caksın ben kapacağım derken gerçekten kapıştılar. Suya battılar, çıkmıyorlar bir türlü. Uzun bir süre sonra böğürerek Ayı Faruk çıktı. Adamdan ses seda yok. Arkadaşları oyunu bırakıp daldılar suya. Adamı sudan çıkardıklarında hepimiz öldü sandık. Cankurtarana atıp götürdüler.

Maçı gene Adana Demirspor kazandı.

Hastanedeki oyuncunun hayati tehlikeyi atlattığını duyunca önce Ayı Faruk, sonra herkes rahatlamıştı.

Sevinçten elbiseyle suya atlayan oldu. İşte tam bu sırada yüzme havuzuna bomba gibi bir haber düştü: Barcı Halil öldürülmüş!

Bu haber üstüne Çafala'yı, Süleyman Sırri'yı ve Asfalt Rıza'yı düşünmeye başladım.

Pavyonda Alisyon

Pavyona gideceğiz diye ayakkabımızı boyattık, elbisemizi birkaç kez elden geçirdik. Yılmaz'ın pantolonu oturmaktan yer yer parlamıştı, onu halletmek için epeyce uğraştı. Sinekkaydı traş, saç a briyantın. Annem halimize bakıp, ne olup bittiğini anlamaya çalışıyordu.

Zaten akşamüzeri işten çıkmıştı Yılmaz. Artık hazırız dedimizde gecenin ilerleyen bir saatine ulaşmıştık.

Çiçeksiz olmaz dedi Yılmaz. Pavyondaki kızları çiçeğe alıştırmış. Sabancılar'ın evine vardığımızda, içi kemikli et dolu kesekâğıdını niçin taşıdığını anladım. Sabancılar'ın azman köpekleri Yılmaz demir parmaklıklara yaklaşınc a, havlayacaklarına başladılar kuyruk sallamaya. *Bunları da kemiğe alıştırdım* dedi fısıltıyla. Parmaklıktan içeri süzüldü. Bir de çiçek beğenmiyor. Güllerden bir demet yaptı sonunda. Çıkarken köpeklerin başını okşadı, onlar da elini yaladı. O bunları yaparken korkudan altıma yapacaktım.

Pavyona girdiğimizde kızlardan el sallayan oldu. Yılmaz çiçekleri paylaştırdı hemen. Garsonlar kenar bir masaya oturttu bizi. Babamın oradan tanıdığım başgarson Alisyon sizi *burada görmek benim için büyük bir şeref* diye dalgasını geçti. Onun

için cukkası sağlam müşterilerdir önemli olan. Cebi delik mekteplileri ne yapsın?

Kalantor adamların göbeklerinden dans edemiyor ki kızlar! Adamlar elleriyle göbeklerinden uzakta tutuyor kızları, öyle idare ediyorlar işte.

Para babası müşteriler yorulunca, Yılmaz'ın işaretinden anladım ki sıra bize geldi. Kıza bir yapıştı Yılmaz, sanki ayakta şey ediyor. Kız da kıkır kıkır gülüyor. Onu görünce ben de yapıştım. Dansa kaldırdığım kız da gönüllüymüş.

Sabah olmak üzereyken kızları götürecek yerimiz yok diye hayflanıp durduk. Dans etmekten çok, kıza yapışmaktan yorgun düşmüştüm.

O gece "Alisyon"un ne demek olduğunu da öğrendim. Hesap isterlerken "adisyon" yerine, "alisyon" diye bağırıyorlardı. Alisyon da iri gövdesiyle *gelisyooon* diye uzatarak seğirtiyordu.

Bizi müşteri yerine koyup hesap almadıkları pavyondan sabaha karşı çıkmıştık. Kaldırımda sanki zafer kazanmış gibi baktık birbirimize.

Hadi hamama gidek!

Çakal karpuzu

Çukurova'da güzün, pamuk toplandıktan sonra kendiliğinden çıkar "çakal karpuzu." İrice bir portakalın iki büyüklüğünde olur. Öyle karpuz sergilerinde filan değil, seyyar tablalarda satılır. Kış kapıda diyen yoksulların kurtarıcısıdır bir bakıma.

Kabuğu portakal gibi çevrile çevrile soyulur. Koparmadan soymak bir marifettir. Soyma işi tamamlanınca kabuğu yay gibi sallandırılır. Bu da çakal karpuzunu soyanın cakasıdır.

Çakal karpuzlu sofralarda büyükler çocukları uyarır sıkça. *Çekirdeğini de ye yavrum! En şifalı yeridir!*

Adana sözcüğünün üç harfi aaa. Fakat Adanalılar beş harfi de, benim gibi a görür. Dünyanın neresine giderseniz gidin bu değişmez.

AAAAA!

Güneş Fiilinin Bütün Zamanları

SALİH BOLAT

Adana'da, erik, badem, yenidünya, incir ve gül ağaçlarıyla çevrili zambak, aslanagzı, fulya, ortanca, kuşkonmaz, reyhan, küpeçiçeği, gelinteli, kasımpatı, karanfil ve sarmaşık çiçekleri içindeki bir bağ evinde büyüdüm. Bir de büyük bir asmamız vardı, iri üzüm salkımlarının sarktığı. Asmanın altında da kuyumuz vardı. Oradan su çekerdik. Yerin altındaki birisinin, kovaya su doldurduğunu düşünürdüm. Yaz aylarında babam karpuz sarkıttı kuyuya, soğuması için. Bir de büyük dut ağacımız vardı, evimizin avlusunda. Geçen yazdan kalma, kurumuş bir cırcırböceği bulurdum dalların arasında. Sanki bütün şarkısını kullanmış ve tüketmiş, bu yüzden içi boşalmış gibi gelirdi bana.

Bugün göl kıyısındaki Adnan Menderes Bulvarında bir bankta oturan âşığın, sevgilisine çiçek almayı düşünmesinin tarihi, belki de Adana'nın tarihiyle aynıdır. Bu tarihin bilmediğimiz kesiti, üç bin yıl önce Adana'yı kuran Kizzuwatna kralarından İsputahşu'nun Adana Müzesi'ndeki mühründe saklıdır. Tepebağ Höyüğü biraz kazıldığında, yerden fışkıracak olan muhafız alayının atları, yelelerindeki tozu silkelediğinde, yine aynı tarih saçılacaktır önümüze.

Adanalı erkeklerin biraz öfkeli, kadınların ise biraz sabırsız

olmalarının nedeni; gerçek yurtlarının, yani eski Adana'nın ve Augustopolis'in Seyhan Barajı'nın suları altında kalmış olması olabilir. Şimdi; Yüreğir, Köprüköyü, Narlıca, Mirza Çelebi, Kanalköprü gibi mahallelerinde sürgün hayatı yaşayan Adanalılar, ağustosböceklerinin çılgınlıklarında bunun şarkısını duyar gibi olurlar. Tarsus'tan Adana'ya girerken, refüjlerdeki pembe zakkumlar, daha içlerde kalmış portakal bahçeleri, yolun kıyısındaki tek tük okaliptüs ağaçları, çamlarda dem çeken kumrular, bisikletiyle giden şalvarlı adamın hüznünlü görünümü, traktöre dolmuş köylü kadınlar, bu şarkıyı bilmeyenler için hiçbir anlam ifade etmez.

Gerçekte, Kadeş Antlaşması'nın komutanlarından Hitit Kralı Muvattalı'nın Sirkeli höyüğündeki yaklaşık üç bin iki yüz yıl öncesine ait kaya kabartması ile Taşköprü'nün korkuluklarından attığı oltasını bekleyen adam arasında da biçimsel açıdan pek fazla bir fark yoktur. Ama içerik açısından aynı şeyi söylemek biraz zordur... Çünkü Adanalı erkeklerde geleceğe kalmak gibi bir kaygı hemen hemen yoktur. Gününü yaşamak, Akdeniz insanına özgü o tembellik düzeyinde, Adanalı erkeğe de özgüdür. Şunu da hemen belirtmeliyim ki, Adanalı erkeğin kaba ve barbar görünümünün altında bir naiflik yatar.

Şubat ayından sonra kentin köşe başlarında satılan sümbül ve nergislerden kadınlar da satın alırlar. Acıyı çok sevmelerine karşın, Adanalılar tatlıyı da çok severler. Küçüksaat Meydanındaki tatlıcıya üşüşmüş kadınlar ve erkekler, bunun kanıtıdır. Ama nedense, Adanalıların tatlıyı sevdiklerini kimse öne sürmez. Sanki acı çekmeye yatkın kişiliklerine ters düşmek istemezler.

Kentin içerisinde saatleriyle anılan iki semt vardır: Büyüksaat ve Küçüksaat. Büyüksaat, tarihsel özelliği olan, taştan yapılmış, 10-15 metre yüksekliğinde bir kuledir. Her saat başında çan sesine benzer bir ses çıkarır. Bu özellikleriyle Büyüksaat, insana yaşadığını anımsatır. Oysa, Büyüksaat ile arasında beş yüz metre uzaklık bulunan Küçüksaat, üzerinde bir bankanın adı yazılı olan kumbara biçimindedir. Metal ve elektronik yapıyla modern dünyayı simgeler. 4-5 metre yüksekliğindeki bir

Küçüksaat civarı, 1970'ler (Fotoğraf: Mehmet Baltacı).

direğin ucunda yer alan bu kumbara/saat, insana parayı anımsatır. Zaten, iki saatin yer aldığı bölgeler arasında çok önemli sosyal, kültürel, ekonomik, estetik farklılıklar vardır. Büyüksaat'in çevresi daha içtenlikli ve organik görünümdeyken; Küçüksaat'in çevresi daha yapay ve plastik bir görünümdeyken.

Küçüksaat alanında, kavşağın ortasındaki yeşil alanda, günün her saatinde mutlaka uzanmış yatan birileri bulunur. Çevrelerindeki gürültüden, toz ve pislikten kendilerini soyutlamış bu yatan adamlar, iki bin yıl önce Pers Kralı Dara'yı Erzin'de yendikten sonra Adana'ya girerek kendilerini çimenlerin üstüne atmış Büyük İskender ve adamlarını anımsatır.

Gaziantep ya da Hatay yönünden Adana'ya girenler, Seyhan Nehri üzerindeki yeni köprüyü geçer geçmez, "Sabancı Kültür

Merkezi” ile karşılaşılır. Kent girişinde, kavşağın ortasında yer alan bu kültür merkezine ulaşmak oldukça zordur. Kocaeli’ndeki kültür merkezi de aynı biçimde, çevre yolunun kıyısında, ulaşılması zor bir konumdadır. Bu durum, kültür merkezlerinin mümkün olduğunca fazla insan tarafından görülmesi amacıyla yapıldığını düşündürür; işlevi ise ikinci plandadır. Zaten kültür, sanat gibi duyarlılık ve etkinliklerle pek fazla ilgisi olmayan Adanalıların, kültür merkezine de pek fazla uğradıkları söylenemez. Şunu da belirtmeliyim ki, Mısır’daki firavun Keops’un piramidi, nasıl ki o öldükten sona yaşamasını simgeliyorsa, önümüzdeki kültür merkezleri de, adını taşıdığı insanların yaşarkenki ölümlerini simgeliyor, denilebilir.

Belediye binası ile tren istasyonu çevresindeki palmyeler, bulundukları mekânlara lirik bir hava kazandırır. İçinde egzotizm taşıyan bir lirizm... Özellikle tren istasyonundaki palmyelerin altında oturan ya da oradan her gün geçen insanların, en son ne zaman başlarını kaldırıp da yukarıya, tepedeki büyük palmye yaprakları arasındaki meyvelere baktıklarını kimse bilemez. İnsanlar orada oturur ya da oradan geçerler, o kadar. Oysa palmyelerin yerel adıyla “keçi boku” adlı meyvelerinin, Cebesoy İlkokulu öğrencileri için ne büyük bir anlam ifade ettiği, bu meyveleri düşürüp yerkenki tavırlarından kolayca anlaşılır. Bunu kolayca anlamayan bir insan, her sabah yedi kırk beşte Ulukışla’ya hareket eden marşandizin, palmyelerin altındaki çeşmede elini yüzünü yıkayan makinistinden öğrenebilir.

Atatürk Parkı’ndaki hurma ağaçları ile tül gibi ince iğne yapraklı çamlar, daha didaktik bir hava yaratırlar. Parktaki havuz, Atatürk anıtı ve mermerdeki, Atatürk’ün Adana’nın kendisi için önemini vurguladığı sözleri, bu didaktizmi pekiştirir: “Bende bu ilk hissi vekayin, bu güzel yerde, Adana’da vücut bulmuştur.” Parktaki bankların altında ve çevresindeki çekirdek kabukları, kuruyemiş ve başka yiyecek kabukları, insanların kent bilinci taşımadıklarının kanıtıdır. İşte, Altın Koza Kültür ve Sanat Festivali’nin amaçlarından birisinin de, insanlarda kent bilinci oluşturmak olduğunu, Belediye Başkanı Aytaç Du-

rak'ın festival katalogundaki sözlerinden anlayabiliyoruz: "...Bu noktada kent kültürünün, gelişmesi ihtiyacı ortaya çıkıyor..."

Altın Koza Kültür ve Sanat Festivali, 1969 ile 1973 yılları arasında, Altın Koza Film Festivali adıyla varlığını sürdürdü. Anlaşılmayan (aslında anlaşılan) nedenlerle, yirmi yıla yakın bir süre yapılmadı. Geçtiğimiz birkaç yıldır, biraz daha farklı bir kimlikle, yeniden ona varlık kazandırıldı. 1970'te Yılmaz Güney'in *Umut* filminin ödül aldığı günlerdeki görkem, Yılmaz Güney'in filmde kullandığı at arabasıyla kent merkezinde, peşindeki hayran kitlesiyle tur atması, Adana'nın iki bin yıl önce Roma İmparatorluğu'nun eline geçmesiyle kentin valisi olan büyük söylevci Çiçero'nun kentte tur attığı sıradaki görkemden daha büyüktü, belki de.

Adana insanı, yaklaşık otuz yıl önce, Tarsus'a değin uzanan kanal boyunca yer alan dev okalıptüs ağaçlarının, sık mimoza ağaçların yerle bir edilmesine, portakal bahçelerinin gecekondulara yerleşimine açılmasına göz yumacak kadar şaşkındır. Böylece; yaşadığı yerdeki karatavukların, sarı, asma kuşlarının, sıgırcıkların, yaban güvercinlerinin de çekip gitmelerine ya da ölmelerine şaşırarak kadar, işin dışında görür kendini. Oysa soğuk bir günde, yolda yürürken, eğer üstünüze kalınca bir hırka almazsanız üşüyebileceğinizi size anımsatacak kadar sizin sorumluluğunuzu duyar, oradan geçen yaşlı bir kadın. Sizin de şaşırmanız için bir neden vardır artık.

Güz ucunu gösterdiği zaman Kalekapısı'ndaki dükkânların tentesinden, *Yeni Adana*'nın sanat sayfasında şiiri yayımlanan bir amatör şair heyecanı sarar işe yeni başlayan tekstil işçilerini. Anavarza Kalesi ile Yılan Kalesi arasında, İnce Memed'in atı gibi bir sis ağar ovaya. Orhan Kemal ile Bekçi Murtaza tavla oynarlar Kuruköprü'deki Yüksek Kahve'de. İncirlik Üssü'nden havalanan savaş uçağının gürültüsüne boğulur, pamuk işçisinin türküsü. Adana insanı, denizin burnunun dibinde yaşamasına karşın, daha çok kır insanıdır. Bu yüzden Adana'ya, "büyük köy" denmesi, boşuna değildir.

Eskiden yaz akşamlarında, yazlık sinemalara gidilirdi. Birkaç komşu aile toplu bilet alır, on beş, yirmi kişilik grup ha-

linde yer tutulurdu. Mahallenin delikanlıları, giyinip süslenmiş olan genç kızları tavlamaaya çalışırlardı. Delikanlılar kendilerini en çok Yılmaz Güney sanırlardı. Gerçekten de Yılmaz Güney, çocukluğumuzun ve ilk gençlik yıllarımızın kahramanıydı. Çünkü o kötülerden hesap soran, içimizden biriydi ve üstelik Adanalıydı. Oysa, Ediz Hun'u pek sevmezdik. Kibar, "anne kuzusu," salon çocuğuydu. Annem ve diğer kadınlar, izledikleri filmleri günlerce birbirlerine ağlayarak anlatırlardı.

Kış akşamlarında, şalgam suyu satıcısı dolaşırdı sokaklarda. Süslü püslü, üç tekerlekli özel arabasıyla. Ahmet Sezgin'den, Nuri Sesigüzel'den, Şükran Ay'dan plaklar çalardı. Annem bir tencere şalgam suyu alırdı ve keyifle içerdik. Bir kültürdü, şalgam suyu içmek.

Mahallemizden geçen kanal, kişiliğimizin oluşmasında büyük bir rol oynamıştır, diyebilirim. Çünkü kanalın yaşamımızda büyük bir yeri ve önemi vardı. Üç dört aylık yaz tatili boyunca. Bütün günlerimiz aşağı yukarı kanalda yüzmekle geçirdi. Bu yüzden de, mahallemizin bütün erkek çocukları çok iyi birer yüzücüydü. Daha sonraları, yüzücülüğü meslek edinenler bile olmuştu. Şimdi adını anımsadığım Faruk Morkal, Balkan yüzme şampiyonu olmuştu. Ersin Aydın, yanılmıyorsa Manş Denizini yüzerek geçmiş, Anamur'dan Kıbrıs'a kadar yüzmüştü. Ünlü halterciler Ahmet Suvar ve Salih Suvar da, bizim mahallenin çocuklarıydı. Kanalda, suya attıkları büyük taşları kaldırarak çalışırlardı. Ben de ortaokul öğrencisiyken, orta dereceli okullar arası yüzme yarışmalarında, iki yüz metre kelebek dalında okulumuzu temsil etmiştim.

Kanalın karşısında nar bahçesi vardı. Yüzerek karşıya geçer, bahçeden nar çalardık. Topladığımız narları külotlarımızın içine doldurup, tekrar yüzerek karşıya geçerdik. Bahçenin azgın bir bekçisi vardı. Bizi sopayla kovalardı. Genellikle yakalanmazdık. Bir gün, köyden yeni gelmiş, Mehmet adında bir çocuk vardı. Yüzme bilmiyordu. Nar çalmak için karşıya geçtiğimiz günlerden birinde, Mehmet de uzaktaki köprüden geçip gelmişti, nar çalmaya. Pusuya yatmış olan bekçi, elindeki sopayla bize saldırınca, kurbağa gibi kendimizi suya atmıştık. O

sırada, bir de baktık ki, Mehmet de korkudan can havliyle cırpına cırpına yüzerek karşıya geçiyordu. Çok şaşırmıştık. Mehmet o günden sonra yüzmüştü.

Yıllar sonra, Ankara'da üniversite öğrencisiyken, Oktay adındaki bir arkadaşımın Anıtkabir'i gezmeye gitmiştik. Tam aslanlı yolun bitiminden alana çıkarken, "Salih!" diye bir ses duyduk. Çevremize bakındık. Yolun iki yanındaki nöbetçilerden başka kimse yoktu ortalıkta. Yürümeye başlarken, yeniden, "Salih!" diye bir ses duyduk. Birisi bana sesleniyordu. Ama kim? Dikkatle baktığımda, nöbetçilerden birinin bana gülümsediği gördük. Asker, çok önemli bir yerde nöbet tuttuğu için, kımıldayamıyordu. Yaklaştım. Bir de ne göreyim, yüzme bilmeyen Mehmet'ti. Çok şaşırmış, hatta şok olmuştum. O tüfeğiyle hiç kımıldamadan duruyor, yalnızca mimikleriyle konuşabiliyordu. Ben de iki metre kadar uzağından konuşabiliyordum.

Adana: Güneş fiilinin bütün zamanlarının yaşanabildiği yer.

Başka Bir Adana'dan Anılar

HAYRI KOZANOĞLU

Bir kurs ilanına rastladım: “İstanbullu olmak; kontenjanımız elli kişiyle sınırlıdır.” Konu başlıklarına bakılırsa; tarihiyle, kültürel mirasıyla, lehçeleriyle tam tekmil bir eğitim tasarlandığı ve sonunda kapı gibi bir sertifikayla İstanbulluğun tescil edileceği anlaşılıyordu. İsteyenin bekçi Murteza hesabı “almışım kurs, görmüşüm terbiye” diyerek, kendini İstanbul’un yerlisi hissetmesinde sorun yok. Zaten Parisli, New Yorklu, Kadıköylü, Beyoğlulu olmak “tüzük hükümlerine” bağlanmamalı. Kişi, kendini nereli hissediyorsa orali sayılmalı.

Örneğin, gerçek İstanbulluluk kriteri, kentteki yetişkinlerin babasının İstanbul’da doğması kabul ediliyor. Şehir nüfusunun ancak %5’i bu kriteri sağlıyor. Buna göre, örneğin ben İstanbulluyum. Üstelik kırk yıldır, yurtiçi, yurtdışı kısa ikametler sayılmazsa, burada yaşıyorum. Ne çare ki kendimi Adanalı hissediyorum. Nereden mi bu kanaate varıyorum? Konuşurken, “Bizim Adana’da dolma böyle pişirilir”, “Bakmayın bizim Adana’da kışları yaman ayaz olur,” diyorum da, İstanbul’un başına hiç “bizim” sıfatını ekleyip, sahiplenme ihtiyacı hissetmiyorum. “Bundan sonraki yaşamını nerede sürdürmek istersin?” diye sorulursa da, “İstanbul’da, ama bir Adanalı olarak,” cevabını veririm.

Daha dün bir dergide karşıma çıktı: Gramsci doğduğu Sardunya'ya bir daha hiç geri dönememesine karşın, özel bir bağlılık duyar, kendini hep bir "Güneyli" hissedermiş. "Doğrusu sağlam bir referans daha yakaladım," diye sevindim. İnsanın doğduğu, çocukluğunu geçirdiği, yakınlarının sıra sıra Asri mezarlıkta yattığı bir yere sevgisi, köklerini duyumsaması elbet anlaşılır, insani bir durum. Zaman zaman, "Bu Adanalılığı biraz abartıyor muyum?" diye düşündüğüm de olur. Acaba bu, "zamanın ruhuyla"; çocukluğumu geçirdiğim '60'lı yılların "umutlu, kendinden emin, davetkâr" Adanası'yla, bugünün "küskün, yılgın, bedbin" Adana'sı arasındaki psikolojik uçurumla açıklanabilir mi?

Gazeteci-yazar Çetin Yiğenoğlu, Adana'nın tarihini üç liberal dalgayla açıklıyor. Bu kurguya bağlı kalırsak, birinci dönem Çukurova'nın pamuk tarımına açıldığı, 1838 Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşmasıyla İngiliz tacirlerinin bölgeye el attığı bir dönemdir. Amerikan İç Savaşı sonucu üretim aksayıp, dünya pamuk arzı gerileyince Çukurova'nın potansiyeli fark edilir. Gelgelelim pamuk ekimini gerçekleştirecek emek gücü eksiktir. Tarihçi değilim ama okumalarım göre, bu emek arzı eksikliği, iki havuzdan karşılanır. Adana valisi İbrahim Paşa, meşhur Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğludur. Şimdiki Suriye sınırları içerisinde, Lazkiye yakınlarında, Nusayr dağının eteklerinde isyan çıkaran Alevi Araplar'ı Çukurova'ya postalamak, baba açısından asayiş sağlamak, oğul içinse kıt emeğe ulaşmak anlamında cuk oturur. İrgat havuzuna ikinci destek de, aşağı indirilecek Toroslar'daki Türkmenler ve Avşarlardan gelecektir. Başta Kozanoğulları olmak üzere; dağ beylikleri hem iktidar ayaklarının altından kayacağı için, hem de yaşam biçimi kaygıları nedeniyle, buna rıza göstermezler. "Biz dağlarımızdan, kekik kokulu, serin topraklarımızdan memnunuz. Ovanın sıcağında, sineğinde ne işimiz var?" deyip, bu daveti "iyilikle" kabullenmezler. Bugün hâlâ bir direniş sembolü olan, "Ferman padişahınsa dağlar bizimdir," dizeleri zorla ovaya indirilmelerini önlemez.

Pamuk ekiminin yaygınlaşmasının yanı sıra, 1866 Adana-

Kasım Gülek'in evinden Taşköprü, 1980 (Fotoğraf: Mehmet Baltacı).

Mersin demiryolu inşa edilir. Boya ve çırçır atölyeleri, iplik fabrikaları kurulur, bankalar açılır. Emperyalizm Çukurova'ya girmiştir artık. Sarı sıcak altında insanların teri birilerinin kârı haline gelmekte, öte yandan yaşam hareketlenmektedir. İbrahim Paşa'nın yerleştiği ırgatlık hukuku, bugün hâlâ pamuk tarlalarında "İbrahim Paşa soluğu" olarak hatırlanan dinlenme saatleri sayesinde, feodal ilişkiler yerini kapitalist ilişkilere bırakmaktadır.

Durumdan kendime pay çıkarmam gerekirse, anne tarafından birinci isyankâr kökene, baba tarafından ise ikinci isyankâr kökene mensubum. Öte yandan, sebab-i hikmetimin za-

limlerin mazlumları mağlup etmesine; yerinden yurdundan edip, Çukurova'da bir araya getirmesine dayandığını saptamadan geçmeyi de objektif bulmuyorum.

İkinci dalgaya gelince; İkinci Dünya Savaşı sonrası tarımın modernleşmesi ile birlikte verim artmış, Çukurova'ya traktör girmiştir. Dünya Bankası finansmanı ile Süleyman Demirel'in DSI genel müdürü olduğu dönemde Seyhan Barajı inşa edilmiş, sulı tarımın yolu açılmıştır. Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde*'yi yazdığı dönemin Adana'sı hızla göç almakta, kapitalist ilişkiler kente nüfuz etmekte, refah yaygınlaşmaktadır. Celal Bayar'ın, "her mahallede bir milyoner" yaratma vaadinin gerçekleşmeye en yaklaştığı yer Adana'dır. Özellikle, büyük toprak sahipleri artık sanayiye el atar. Herkes, kendi çapında bu bolluk döneminden payını alır. İstanbul'da doğan babam da köklerinin izini sürerek liseyi "leyli meccani" Adana'da okumuştur. Uzatmalı tahsil hayatının ardından, bir hukuk diploması edinerek, memlekete dönüş yapmıştır. DSI'de işe başlamasıyla birlikte, Seyhan Barajı istimlaklerinden aldığı "ücreti vekâletlerle" o da mutlu Adanalılar arasında katılmıştır. Bu arada CHP merkez ilçede yönetim kurulunda tanıştığı Dıblanlar'ın avukat kızı annemle evlenmiştir. O zamanın en modern mahallesi, Yüzevler Mahallesi'nde iki katlı, bahçeli, garajlı bir ev yapımına girişmeyi başarır. İşte benim aşına olduğum, az sonra dile getireceğim Adana bu.

İsterseniz biraz da bugünün, üçüncü liberal dalga'nın vurduğu Adana'ya bakalım. 24 Ocak kararlarıyla Türkiye ekonomisi yeni bir evreye girerken, Adana yükselen kentler arasında yer alamadı. Tarım genelde geriler, fiyat hadleri tarım ürünleri aleyhine gelişirken, kentin velinimetini pamuk tarımı da büyük ölçüde Harran'a kaydır. İhracata dönük sanayileşme, ekonominin sinir merkezlerini İstanbul ve civarındaki Bursa, Kocaeli gibi kentlerin egemenliğine soktu. Sabancılar başta olmak üzere, Adanalı sanayi erbabı da "kumanda merkezlerini" İstanbul'a kaydır.

Adana Güçbirliği Vakfı'nın hazırladığı "Ekonomik Rapor"a göre, Adana gelişmiş il kabul edildiği için, turizm teşvikleri

Antalya-Mersin'in doğusuna, sanayi Antep ve Maraş'ın batısına uğramadı. DPT'nin 2003'te gerçekleştirdiği "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması"na göre, Adana 1996'daki 9. sıradan 2003'te 8. sıraya yükselmiş, ikinci derecede gelişmiş iller grubuna yerleşmiş durumda. Ama bu sıçrama, büyük ölçüde bir istatistik şakasının, Osmanî'nin bu arada il olup, Adana değerlendirmesinin dışına çıkmasının bir sonucu. Raporun yorum bölümünde; Adana'nın tarım ve tarımsal sanayilerde güneyin merkezi olduğuna işaret ediliyor. Adana imalat sanayiinde 12., sağlıkta 18., eğitimde 19. sırada bulunuyor. Üniversite bitirenlerin nüfusa oranı açısından ise, Türkiye ortalamasının bile gerisinde. Zaten gelir dağılımı çok bozuk olan, nüfusun %5'inin gelirin %54'üne el koyduğu Türkiye'de, bu oran Adana için %64.5'e çıkıyor. Adeta Türkiye içinde bir Brezilya görüntüsü sergileniyor. Bu "fetret devri" ister istemez insanların ruh haline de yansıyor.

"Lig TV Yollarda" diye bir program var. Tek tek iller gezilip, yerel halktan kendi takımlarını değerlendirmeleri isteniyor. O günkü durak Adana'ydı. Adana futbolunun içler acısı hali biliniyor. Bir zamanlar 1. Lig'de iki iddialı takım bulunduran kent, şimdi 2. Lig B Kategorisi'nde Adana Demirspor ile temsil ediliyor. Kendine mikrofon uzatılan, kendine özgü Adana lisanıyla sırf takımlarının perişanlığını değil, aynı zamanda ağız birliği etmişçesine şehrin geleceğinden umutsuzluğunu da dile getiriyordu.

Adana'nın ekonomik ve sosyal gerilemesi, Adanalılık bilincini de zayıflatmış görünüyor. Neredeyse Adanalılık'tan bir kaçış söz konusu. Bunda özellikle, '90'larda yoğunlaşan Kürt göçünün etkisi büyük kuşkusuz. Ekonomik ve sosyal imkânlar dünyasının dışında kalan, kültür ve kimlik taleplerini gittikleri yere taşıyan Kürt nüfusun, Adanalılığa içerilmesinin pek de kolay olmayacağı açık. Görüldüğü kadarıyla, hızla gelişen müreffeh Adana'nın sunduğu ekonomik fırsatlar sayesinde, uğradıkları kültürel ayrımcılığı, çoğunlukla yok sayılmayı daha az dert edinen Arap Aleviler'i, annemin tabiriyle "bizim muhit-

ler” de bir etnik uyanış, bir kimlik arayışı içerisinde. Bu ister istemez Türkmenler’i, Avşarlar’ı, Boşnaklar’ı tüm kesimleri etkiliyor. Herkes kendi benzerlerini arıyor, hatta Adana Karadenizliler dernekleri bile boy gösteriyor. Belki de Türkiye’nin en-camı Adana’da, Mersin’de daha vurgulu biçimde kendini hissettiriyor.

Yıllarca ODTÜ yurtlarında yaşadım. Ne zaman bir Adanalıyla karşılaştıysam “hemşerilik muhabbetine” girildi. Kimsenin etnik menşei konuşulmadı. Bugün ise, bir Adanalıyla tanışınca mevzuun açılması için beş-on dakika yetiyor. Askerlikte de tekmil vermem gerekince, nüfus kaydım İstanbul’da bulunmasına karşın, “Emret Komutanım!” tekmiline “Hayri Kozanoğlu-Adana” diyerek başlardım. Böylece hemşerilik cemaatine dahil edildim. Benzer biçimde aynı toprakların insanı olmak ve en genel anlamıyla solculuk zemininde bir dayanışma dört ay sürdü.

Hayatın politik ve toplumsal kimlikle üzerinden kurulmasını tercih eden, etnik ve mezhepsel kimliklerin belirleyiciliğine, dışlayıcı doğası nedeniyle sıcak bakmayan biriyim. Burada Yahudi kökenli Marksist tarihçi Eric Hobsbawm gibi düşünüyorum. Hobsbawm anılarında mealen, “Hiçbir zaman Yahudi örgütlenmeleri içinde bulunmadım, teşvik etmedim. Ama ne zaman anti-semitik bir tavırla karşılaştıysam, en şiddetli tepkiyi gösterdim,” diyor. Elimde Yapı Kredi Yayınları’nın *Adana: Köprü Başı* kitabı var. Tam 607 sayfalık, 47 yazıdan oluşan nefis baskılı bir eser. İç i Ramazanoğulları’nın, baba tarafından bizim Kozanoğulları’nın, Sırkıntıoğulları vs. kahramanlık öyküleriyle dolu. Aynı topraklarda yüzyıllardır yaşamış, “milli mücadelede” aynı saflarda bulunmuş, “öteki” kesimin adı bile yok. Kendisi de Adanalı olan Türk Dil Kurumu Başkanı Haluk Akalın, “Adana lehçeleri” makalesinde, yerel ağızdaki Arapça kelimeleri Arabistan’ın yakınlığıyla açıklıyor. “Penbeden Pamuğa” yazısını kaleme alan Oktay Gençer ise, 19. yüzyılda pamuk ekmek için Mısır’dan getirilen zenci kölelerden söz ediyor. Peki, o zaman neden Adana’da zenci nüfus yok? Sorusuna da haliyle cevap verme gereği duymuyor. Bunları okuyunca,

üstüne üstlük şehrin Kuzey'e kaydırılıp, Güney'deki mal ve toprak varlığının değersizleştirilmesinden özellikle bir "kesimin" mutazarrır olduğunu bilince, şehirdeki "etnik burukluğu" anlamak kolaylaşıyor. Belki bundan sonra, farklılıkları yok sayan değil, farklılıkları zenginlik kabul eden biri. Adanalı kimliğine yönelmek daha anlamlı.

* * *

Herhalde en hayırlısı, uzaktan ahkâm kesmekten vazgeçip hafızamın izin verdiği ölçüde sizleri altmışların Adana'sına götürmek olmalı. Anılarım Obalar Caddesi'ndeki dedemlerin iki katlı ahşap konağında başlıyor. Annemin tüm sülalesi bir aradaydık. Zatürree sonrası ağır bir astıma yakalandığımdan, doktor olan teyzemin yakın takibi altında bulunabilmem için, anne evine dönüş yapılmıştı. Genellikle sabah uykumuzu, onlarca kişinin yaşadığı Şişko Mehmetler'in avlusundan yükselen, sunturlu küfürlerle bezenmiş kavga sesleri bölerdi. Adana hali yanı başımızdaydı. Daha gecedен "naylon" denilen at arabalarıyla sevkıyat başlamış olur, taze hıyar, domates, karpuz kokuları etrafa yayılırdı. Bu arada geceyle birlikte sarhoş naraları uzaktan duyulur, küfür dağarcığımız dolmaya başlardı. "Lulu" çeken kadınlar eşliğinde Sucuzade, Mirza Çelebi Mahallelerine yol alan çehiz arabaları resm-i geçit yapardı. En büyük zevklerimden biri, henüz çoğu eve buzdolabı girmedığı için hâlâ iyi iş yapan buz imalathanesini seyretmektir. Buzu sırtına alan evin yolunu tutardı. Fırın kapısında patlıcan ve kuzu etinden müteşekkil, "tava"nın pişmesini bekler, tepsiyi kaptığımız gibi evin yolunu tutardık. Daha bayilik ağları yeni kuruluyordu. Hemen karşı sıradaki Milangaz ile Salih Zekiler'in İpragaz'ı rakiptiler, aynı zamanda gazocağının saltanatını yıkmak için müttefik. Biz 'Milangazcı'ydık. Yaramazlık etmeye-yim diye, "Say bakalım hangi tüp daha çok satılıyor?" göreviyle çetele tutardım. Ama hep İpragaz kazanırdı. Yakınımızda Cevdet Aladağ, "1 Nolu Spor-Toto bayii" vardı. Şimdiki "İddaa" gibi totonun en revaçta olduğu günlerdi. Üstelik kumar kültürünün zayıf olduğu bir ortamda, umutlar daha canlıydı.

Gol haberi geldikçe, bayiin önündeki tabela değiştirilirdi. Çocuk kafamla, sürekli “gol olsun, hareket gelsin” isterdim. İtalya ile oynuyordu milli takım. 1, 2 derken 6 gol yemiştik. Babam küplere binerken, eğlenceli bir gün geçmişti benim için. Çok geçmeden Fenerbahçe İzmir’de Altınordu karşısındaydı. Nasıl olsa biz de yağmur gibi golleri sıralardık. Lefter, Can bizim takımdaydı. Çok geçmeden, “Altınordu: 1” yazıldı. Babam, “Merak etme daha işin başı” dedi ama, bekle bekle gol haberi gelmedi. O gün, futbolun tarifsiz sevinçler yanında nasıl hayal kırıklıkları da yaşatabileceği konusunda dersimi almış oldum.

Bazen yerel maçlara da giderdik. Sarı-lacivert Torosspor’un Sarı-kırmızı Seyhanspor’la maçlarına örneğin. Tabii bir Toroslu’yduk. Toros, Birinci Dünya Savaşı sonrası okulları kapanınca Adana’ya dönmüş, oralarda Fener’e gönül vermiş gençler tarafından kurulmuştu, bunlardan biri de Cevat Dayı’ydı. Seyhanspor da, benzer bir öyküyle Adana’nın Cimbom’u iddiasının ürünüydü. O zamanlar dayım saha komiseri olduğu için, biletsiz içeri alınırdık. Dayımın lakabı “tentürdiyot Cevat”tı. Çünkü toprak zemine bir düşen yara bere içinde kalır, dayım elinde tentürdiyot şişesi sahaya daldardı.

Sokaktan, “Tahta balığı!” diye bağırان balıkçılar geçerci. Çünkü balık çeşidi zaten tekti: Çipura. Balıklar bir tahtaya asılır, balıkçı elinde bu tahta dolaşırdı. Patlıcan dolması, haşlanmış nohut, şalgam, turşu arabaları da birer birer sıra alırdı. Kebap ve lahmacunlar “Usta Abdo”dan ısmarlanır, sarıldıkları yağlı kâğıttan nefis kokular yayarlardı.

Zaman zaman teyzem Çakmak Caddesi’ndeki muayenehanesine götürür, akşamüstleri batonsaleler eşliğinde semaver sohbetleri yapılırdı. Ben bu geziden, en fazla altta tabelacı dükkânı bulunan Latif Ariş’in rengârenk boyalarla oluşturduğu şaheserlerini izleyeceğim için zevk alırdım. İd denilen bizimkilerin dini bayramlarında, son zamanlarda kaçak rakı merkezi olarak ünlenen annemlerin köyü Yalmanlı’dan gelen herise (Batıda keşkek deniyor) ve küncülü (susamlı) ekmeğin tadına doyum olmazdı. Tüm meşhur Adana yemekleri evde

pişirilir, tencerenin üzerinde biber salçasının da etkisiyle iyice korkutucu görünen bir parmak yağ bulunurdu. Sadece, iyice zahmetli bir yemek olan “mumbar” bakır bakraç içerisinde Karşıyaka’dan, Neriman yengenin baba evinden gönderilirdi.

Babam şaşaalı günlerinde gümrükten 48 model siyah bir Cadillac çekmiş, beyaz lastikler taktırmış, daha sonra bana da geçecek direksiyon korkusu nedeniyle bir de şoför tutmuştu. Şoför, bir gün sevgilisiyle gönül eğlendirirken araba hurdahaş olmuştu. Babamın, “Bize hayırlı gelmedi” dediği Cadillac’ın fazla sefasını sürememek bir yana, trafikten düşürülmesi ihmal edildiği için yıllarca vergi borcu yüzünden çok çektik. Amerikan tarzı yaşama araba yoluyla geçişimiz, pek başarılı olmadı özetle.

Derken çarşı ortasındaki ahşap konaktan, Yüzevler’e, Adana’nın en modern mahallesine taşındık. Holywood’a benzetilen, “suburb” tarzı garajlı, geniş bahçeli, boyalı parmaklıklı, iki katlı evler zamanın en konforlu örnekleriydi. Ev tamamlanmadan babamda paralar suyunu çektiği, müteahhit de inşaatı terk ettiği için garaj yarım kalmış, bahçe duvarlarını üst üste konulan briketler oluşturmuş, bahçe bakımına zaten geçilememişti. Sadece evin içi oturulacak hale gelmişti. Tam o sıralarda İncirlik üssündeki personelin aileleri şehirde ev kiralamaya başlayınca, kiralar da yükseldi. Artık 4 çocuklu zenci bir aile olan Jackson’lar bizim kiracılarımızdı. Mali durumumuz da epey düzelmişti.

Teyzemin abonesi olduğu *Life* dergisindeki resimlerden aşinalığım bulunan ürünler, PX’ten alınan lolipoplar, Dove sabunları, Hershey çikolataları bizim evimize de girmeye başlamıştı. Üç beş kelime de İngilizce öğrenmiş, Barbara, Slyvia, Kathy ile sohbeta bile girişmiştik. Daha sonra sinema çıkışı kızlara sarkıntılık iddiasıyla bazı Amerikalılar dövülüp, oturdukları semtler taşlanınca, onlar da üslerine çekildi. Yıllar sonra ÖDP’de “Ne Sam ne Saddam!” sloganıyla İncirlik üssünün önüne incir ağacı dikerken, bunları hatırladım. Bugünün gözüyle, Adana’dan başlayan anti-emperyalist tepki anlamlı görünebilir. Ama doğrusu, o günlerde biz giden komşularımı-

zın, bir daha yiyemeyeceğimiz lolipopların, annemler de kaçan kiranın ardından epeyce üzölmüştüğ doğrusu.

Bahsettiklerim, doktor, avukat, mimar gibi meslek erbabının konutlarıydı. Hemen yakınıımızda, içinde havuzu bulunan, bahçesinde İngiliz usulü kroket oynanan, “barbeköölü partiler” düzenlenen zenginlerin köşkleri bulunurdu. O zamanlar kamusal eğitim diye bir şey vardı. Zenginlerin, biz orta sınıfların ve Karaisalı Caddesi’nin öte tarafındaki Döşeme Mahallesi’nin yoksul ailelerinin çocukları okulda aynı sıraları paylaşırdı. Marshall yardımından gelen un ve süt tozu sayesinde, her gün ekmek ile dönüşömlü ayran veya süt dağıtılırdı. Radyo günleri idi. Sabah ajansından duyulan haberleri uzun uzun tartışır dık. Cassius Clay (Muhammed Ali’nin o günkü adı) Liston’u yenebilecek miydi? John F. Kennedy’i kimler vurdurmuştu? Sık sık darbe teşebbüsünde bulunan Talat Aydemir sonunda başarak mıydı? Zamanın kısıtlı bilgilenme ortamında konuşacak o kadar malzemeyi nereden bulurduk, hâlâ merak ederim.

Adana’ya kar düşmediğı malum. Adana’nın şehir efsanesi de sanal karlardı. Gece helaya kalkan babasının etrafı bembeyaz gördüğünü iddia edenler eksik olmazdı. Ama gündüz gözöyle bir türlü karla tanışılmazdı. Nedense, bir de güzel kızların omzunu tornavidayla delip, somuran (öyle denirdi) vampirlerden çok korkulurdu. Yoksulluğun ölçütü plastik ayakkabı giymekti ve sınıfın üçte ikisi plastik ayakkabılıydı.

Adana’nın meşhur sıcağı sayesinde, “başa güneş geçmenin” ne korkunç bir şey olduğunu öğrendim. Sıcağın üstüne bir de yemeklerin ne denli yağlı olduğunu hatırlayın. Babamın arkadaşı, bevliyeci Cenap amcaya her yolumuz düştüğünde, bu nedenle çökö yapışmış, küçük ama kanlı bir operasyon geçirmesi gereken çocuklara rastlardım. Sünnetten kaçış olmadığını çıkarmak bu sayede zor olmadı.

O zamanlar sınıfta birden fazla Esra’ya Cenk’e filan değil ikişer, üçer Ümmögölsüm, Abdölrezzak’a rastlanırdı. Kenar mahalleleri sık sık su basardı. Milliyet, Zap suyuna köprü için bir kampanya başlatmıştı. Ben de birşeyler yapmalıydım. Bir arkadaşın selde çizmesi süröklendiğı için iki gündür okula ge-

lemediğini mahalleden çocuklar yetiştirdi. İşte bir fırsat deyip, bir kampanyaya giriştim. Daha işin başında bizim akraba ve komşulardan devşirilen paralarla kampanya sürerken, babası yeni bir ayakkabı almayı başarınca, İbrahim sınıfa döndü. Paralar da bana kaldı.

Biraz hali vakti yerinde ailelerin çocukları Tarsus veya Talas Koleji'ne girme hayaliyle yaşar, zenginler iki üç yıl önceden özel ders aldirmaya başlardı. O yıllarda ulaşım payton araba merkezliydi. Taksiler ancak şehirlerarası yolculuklar için düşünülür, Büyüksaat civarından Ankara'ya taksi dolmuş kalkardı. Şehirdeki tek sahne, "Halide Edip İhtifalinde" teyzemin konuşma yaptığı Şehir Tiyatrosu, tek iddialı otel "Ağba" idi. Müteahhit Sıtkı Kulak daire daire satacağı ilk apartmanını daha yeni yapmıştı.

Yaygın yoksulluğa karşı, işte bu yıllar Adanalı kimliğinin en güçlü hissedildiği, şehrin geleceğinden zerre şüphe edilmediği yıllardı. CHP Genel Sekreterliği Satır, Gülek, Baykam derken, Adana'ya tapulu gibiydi. AP cenahında da Ahmet Topaloğlu, İbrahim Tekin, Selahattin Kılıç kabineden eksik olmazdı. Baraj gölünde uzun dönem antrenman olanağının da etkisiyle, bizim "nehir çocukları" yüzme ve sutopu şampiyonalarında madalya bırakmazlardı. Üstelik bunlar günlük hayatımızın içindeki insanlardı. Bizim sütçü Osman efendinin oğulları Erdal ve Mustafa Acet havuzda madalya bırakmaz; babaları ise, "Ne kadar çok süt ve yoğurt yiyorlar" diye şikâyet etmekten kendisini alamazdı. Bora Özkök, İlkokul öğretmenim Nezihe Hanım'ın oğluydu. Derken bir yüzme bursuyla ABD'ye gitti. Evlat hasreti çeken Nezihe Hanım, bazen beni eve çağırıp kek ikram eder, oğlunun mektuplarını da okurdu. Yıllar sonra, böylelikle Berkeley'de gelişen öğrenci hareketini birinci elden bir tanıkla izleme fırsatını bulmuş olduğumu fark ettim. Tuncay ve Turgay Şenyüz, Avukat Ragıp amcanın oğlu, Ersin Aydın ise dayımın arkadaşı Enver beyin yeğeniydi. Daha sonra böyle bir kaza sonucu yüzmeyi bırakan Ünsal Fikirici bulvarda motosikletiyle hız yapar, Behçet Kurtiç sokakta sık sık karşıma çıkardı. Adana'nın belki de en yakışıklı ve de sportmen

delikanlısı ise, daha sonra ekranda perişan hallerini göreceğimiz Ayhan Karataş'tı. İshal olmama rağmen, Türkiye'de 100 metrenin ilk kez bir dakikanın altında yüzüldüğü yarışta Ayhan Karataş'ı seyretmek için havuzdaydım. O aynı zamanda orta mesafe bölge atletizm şampiyonuydu. Sedef hastalığına yakalandıktan sonra bile, Adana Demirspor'da kahramanca futbol oynayan komple bir sporcuymuştu. Bu arada unutmayalım. Adana'nın bir de kız yüzücüsü Gülşen Koşkun vardı.

Her gün Demirspor sahasına gider, özellikle efsane futbolcular Füze Selami ve Kartal Yaşar'ı yakın takibe alırdım. Futbol sahalarında pek süratli ve kıvrak olmadığından, tüm umudumu kalelere Selami gibi füzeler yollamaya bağlamıştım. Bu nedenle onun şut idmanlarını hiç sektirmezdim. Sonra şehrin en ünlü futbolcusu, en ünlü dansözü Zennube'nin sevgilisi, Selami'nin yeğeni Özden oldu. O dönemler Güler Sabancı'nın babası Ahmet Sabancı Demirspor'un futbol şube kaptanıydı. Ağır gövdesiyle yavaş adımlarla antrenman sahasına gelirdi. Çarşıdaki tüm kebabçılara bir porsiyondan fazla servis yapmama talimatı verildiği için, tüm dükkânlara bir porsiyonluk ziyaretler düzenlediği söylenirdi. Sabancılar demişken, okuldaki en yoğun tartışma konularından birisi, Adana'nın en zengininin Hacı Ömer mi, yoksa Mehmet Nuri Sabuncu mu olduğuydu. Sabuncu'nun fabrika arazisinde bir çukura düşüp ölmesinden sonra, tartışma kendiliğinden sonuçlanmış oldu.

İncirlik üssü sayesinde Harlem basketbol takımını bile Adana'da izlemek fırsatını bulmuştuk. Türkiye'nin en ünlü iki yazarından Orhan Kemal, mahallenin en iyi basketçisi Ömer'in dayısı; Yaşar Kemal ise, babamın arzuhalcilik döneminden tanıştıydı. Yılmaz Güney de Yeşilçam'da yeni tanınmaya başlamış, yazlık Sular Sineması'nda şimdi kopyası bile bulunamayan *Kasımpaşalı Recep* filmini çekirdek yiyerek izlemiştik. Zaten Yılmazlar'ın, Yılmaz Duru, Yılmaz Köksal Adanalı olması Allah'ın emri değil miydi? Yengemlerin komşusu olan Yılmaz Güney'in yaşlı annesi, "Ay, bu üzerindeki pembe hırka Nebahat Çehre'nin önceki filminde giydiği değil mi?" benzeri yo-

rumlara konu olurdu. Adana Şehir Tiyatrosu'nda *İkiz Kardeşim David*, *Hisse-i Şayia* gibi oyunlardan aşinalığımız bulunan bir yüz, Yılmaz Güney'in mahalle arkadaşı Nihat Ziyalan da filmlerde görünmeye başlamıştı. O günlerde Amerikalılardan boşalan dairelerimizden birini tutan genç adam, İrfan filmin sahibi, daha sonra *Kinova-Killing* benzeri filmlerde akrobatik jö-ne soyunan, Semiha Yankı'nın ablası Hamiyet'le başgöz olan İrfan Atasoy'du. Senai Dayımın, "Artık sen de herif oldun" diyerek, bana takım elbise ısmarladığı terzi Hayri'nin kardeşi Erol Büyükburç ile "Bakkal Mahmut" lakaplı, erkek lisesinin matematik öğretmeninin oğlu Erkin Koray da Türkiye sahnesindeydiler. Bize, İstanbul'daki şöhretin ilk şartı Adana toprağında yetişmekmiş gibi geliyordu o zamanlar.

Aslına bakılırsa, tüketim kalıpları bugünle karşılaştırılınca, çok mütevazıydı. Dörtüylü ağındaki, Adana'nın tek tost makinesinin bulunduğu dükkân, bugünkü anlamda tek "fast-food" imkânıydı. Karasoku dışında ailelerin gidebileceği sadece iki kebabçı vardı: Bingöl ve Onbaşı. Bingöl'ü yemek sonrası, koca bir kayık içindeki "sıcak köpüklü peçete" servisinden dolayı tercih ederdik. Henüz ulusal dağıtımı yapılan içecekler, örneğin Coca-Cola Adana'ya duhul etmemişti. Zaman gazozu ile Sinalco'dan birini içmek zorundaydık. Aslında ikisini de nefis bulurduk. Yıllarca Erciyes ve Alsaray sinemaları yabancı film oynatma tekelini elinde tutmuş, John Wayne, Doris Day, Jerry Lewisler'le buralarda tanışmıştık. Ama gene de Asri sinemadaki Türkan Şoray'ın, Hayatımın Kadını, Hülya Koçyiğit - Kartal Tibet'in *Hıçkırık*'i duygularımıza daha fazla hitap ediyordu. Annemin dayısının işlettiği Çelik Sineması fazla avam bulunurdu ki, yolumuz hiç buraya düşmezdi. Derken Ziyapaşa Bulvarı üzerindeki Sun Sineması Batı Yakası'nın Hikâyesi'yle perdelerini açtı. Sinemanın modern oluşu kadar, İstanbul ile aynı anda film vizyona sokması da büyük olaydı. Altında da Sun Pastanesi bulunuyordu. Annemin babama, "Aylardır bir yere gitmedik" sitemi yaptığı bir gün, yolumuz buraya da düştü. Loş ışıklar, hızlı bir müzik, el ele tutuşmuş çiftlerin ortasına üç çocuklu bir aile düşüverdi. Alelacele içilen bir gazozun

ardından, Adana'nın bu ilk disko benzeri pastanesini terk etmemiz fazla zaman almadı.

Gel zaman git zaman, milletvekili seçimini kaybeden teyzem Trabzon'a tayinini istedi. Babam da Baro başkanlığı seçiminde umduğunu bulamayınca, çocukların tahsili bahanesiyle bize İstanbul'un yolu göründü. Doğrusu, ben güle oynaya terk ettim Adana'yı.

İstanbul'daki ilk haftamda mahallede sıkı bir hoş geldin dayacağı yiyince, bir anda Adana gözümde tütmeye başladı. Benimle birlikte dövüşe girecek tüm arkadaşlar, Hulusi, Mustafa, "bomba Savaş" memlekette kalmışlardı. Zamanla işi biraz abarttım: 01 plakalı bir araba görünce peşinden koşuyor, Orhan Kemal'in kitaplarını *Avare Yıllar*, *Baba Evi*, *Arkadaş Islıkları* başta olmak üzere elden düşürmüyordum. Özpağda'nın cevizli akide şekerine, şalgama aş eriyordum. Hatta verilse, hiçbir zaman alışamadığım, hararete birebir geldiği söylenen meyankökü şerbeti "aşlamayı" bile içebilirdim. Hambeles (daha çok murt diye bilinen yemiş), tatlı limon, şeker kamışı, taze Antep fıstığı zaten yoktu. Simite çörek, bilyaya gülle, mısır darı demek de gülüşmelere neden oluyordu burada. Bir gün Tepebaşı'ndan geçerken neon lambalarında Zennube, Neptün Sabah gibi Adana pavyonlarından aşına isimleri görünce bile, "bizimkiler de arkamızdan yetişmiş" diye düşünerek sevindim. Daha sonra bu cazip isimleri birden fazla "bar artistinin" taşıdığını öğrenecektim.

Okul zamanı gelip çatmıştı. Ortaokula İstanbul'da başlayacaktım. Belki "essahtan mı", "kadını alayım", "ciğerim" gibi Adana ağızlarını kullanmıyordum ama, lafa "Allahıma" diye başladığım için sürekli azar işitiyor, memleketimin izlerini koruduğum, farklılığımı hissettirdiğim için içten içe seviniyordum. İleriki yıllarda, "Sahiden Adanalı mısın? Hiç belli olmuyor ki" benzeri yorumlardan pek mutlu olmadım. Hemşerilerimi ikinci bir kelimeye gerek duymadan, "Aa-dana" telaffuzundan şıp diye teşhis etmeye devam ettim. Hâlâ hayvan kesilen yer demem gerekince dilimin ucuna Adana'da o zamanlar yaygın kullanılan "kanara" gelir, ancak bir duraklamadan son-

ra mezbaha kelimesini hatırlarım. Bazen çeyrek lafını duyunca da, bizim memlekette “urup” dendiğini hatırlar, gülümserim.

Kısaca ne kadar Adanalı olduğunu İstanbul’da keşfedenlerdenim. En azından benim yaşadığım yıllarda Adanalılığın dışarıdan gelenleri de çok geçmeden kapsayan, yerlileri zaten bir arada tutan bir kimlik olduğuna inanıyorum. Türk sinemasının, Vahi Öz ile başlayan, büyük dayıma tıpatıp benzeyen kendisi de Adanalı Ali Şen ile süren Hacıağa tiplemesinin yapaylığı ortada. Çoğunlukla Adanalılığa atfedilen maço, kabadayı, ayyaş yakıştırmalarının da abartı olduğunu düşünüyorum. Hele kan davası, töre cinayeti gibi Çukurova kültürüyle yakından uzaktan ilgisi bulunmayan pratiklerin bile, “Sizin memlekette yaygın mıdır?” diye sorulması beni açıkçası kızdırıyor. Adana Adliyesi’nde yaşanan renkli görüntülerin, sık sık haberlere yansıyan başlı başına bir hadise olduğunun farkındayım. İnsanların fevri davranışlara daha bir yatkın olduğunu da kabul etmeliyim. Bana sorulursa, Adanalıların en belirgin hususiyetleri, “sohbeti bir sanat kabul etmeleri, karşısındakini çoğu zaman lügat parçalayarak güldürmeyi misyon edinmeleri, abartmayı ıskontolu yalan gibi görmemeleridir.” Ben de hemşerilerimi bundan seviyorum.

Belki, bundan sonra hiç Adana’da yaşama fırsatım olmayacak. “Allahına kadar Adanalı” sıfatını tam hak etmesem de, mezara kadar Adanalı kalacağım.

Adanalılık...

MEHMET TEPEBAŞI

Biz Adanalıydık!

Daha beş yaşında, Adana Garında, şaşkın bakışlarla trenden indiğim, hayatımda ki ilk parlak deriden yapılmış paytonuma bindiğim ve tadını asla unutamadığım (ve bir daha da o tadı hiç bulamadığım) ilk dondurmamı yediğim o ilk gün anladım ki biz ADANALIYDIK!

Yaşımın, nereden geldiğimin ve çevremdeki hiç kimseyi tanıyıp tanımadığımın hiçbir önemi yoktu. Ben sanki burada doğmuştum ve sanki buradaki herkes, beni bağrına basarcasına tanıdıktı. Biz ADANALIYDIK!

Çok yer gezdim şu dünyada. Çok şehir, çok şehirli, çok halk gördüm. Ama hiçbir yerde yerlisi bu kadar az, kendisi bu kadar öz bir şehirle ve şehirliyle karşılaşmadım.

Hiç kimse bize, “Siz nerelisiniz?” diye sormadı. Hiçbirimiz oynayan çocuklara imrenerek bakmadık. Daha eşyalarımız, daha yüklerimiz bile açılmadan, daha nerede ve hangi mahallede bile olduğumuzu tam bilmeden, sanki yıllardır burada ve bildik bir oyundaymışız gibi sokaklara koştuk ve bizi hiç tanımayan ama canığer arkadaş olanlarla kucaklaştık hemen. Ne yarı dizlerine kadar çamurda olanları yadırgadık, ne de o çamurun içine gözü kapalı atlamaktan sakındık kendimizi. Daha

ilk günden itibaren Adana derken, “a”ları kalın ve uzun, sessizlerin ağızdan kaydırılarak söylendiğini hemen kabul ettik.

Ekmeği elimize alıp, hemen yanı başımızdaki pırasa tarlasından taze pırasa kopararak arasına koymak; biber salçası sürülmüş ekmeğimizden her ısırdığımızda dudaklarımızı yakıp kavuran acıya hemencecik alışmak; neredeyse yegâne oyuncağımız olan renk renk, çeşit çeşit *güllelerimizi* hayranlıkla seyredip, sonrada yalnızca Adanalıların bildiği bir teknikle, büyük bir hızla döndürerek hedefe atmayı öğrenmek çok doğaldı bizim için. Çünkü biz ADANALIYDIK!

Etrafı kaldırım taşlarıyla çizilmiş bir çamur deryasına benzeyen yollarımızı aydınlatmaya çalışan, cılız sokak lambalarının asılı olduğu kalın, ağaç elektrik direklerinin altında toplanıp, aşklarımızı, dertlerimizi konuşmaya başladığımızda, hepimiz nereden geldiğimizi, daha birkaç yıl önce nerede olduğumuzu tümüyle unutmuştuk bile. Biz ezelden beri Adanalıydık ve ebede kadar da öyle kalacaktık. Adana hikâyeleri, acıları, dertleri, destanları bizim acımız, bizim dertlerimiz, bizim destanlarımızdı.

İnce Cumali’nin dilden dile dolaşan hikâyelerini, yiğitliklerini, kanımız damarlarını zorlayacak kadar hızlı akarak anlattırdık birbirimize. Adlarının önüne koydukları çoğu zaman anlamsız lakapları hiç sorgulamadan, anlamlarını hiç düşünmeden ve sanki böyle bir yakıştırmanın delikanlılığın racunu, doğal sonucuymuş gibi algılar ve öylece kabul ederdik.

Kâh duyardık ki, *Kartal Ali Meydan*’dan bir of çekmiş, *Küçüksaat*’ten arkadaşları, “Vay be! Bizim Kartal yine ortalığı yıkıyor!” demiş; kâh duyardık ki, *Asfalt Rıza* silahını tren rayında denemiş ve kurşun delip geçmiş!

Ne kafamızda Meydan ile Küçüksaat arasındaki mesafeyi ölçer, insan gırtlığından çıkan bir sesin ne kadar gür bağırılırsa bağırılsın, kaç metre öteye gidebileceğini konuşur; ne bir tren rayının tabancayla delinemeyecek kadar kalın olduğunu düşünürdük. Öylece anlatır, öylece dinlerdik.

Sonra “Yılmaz Güney Filmleri”ne giderdik. At arabaları üzerine kurulmuş afişlerle en az reklam “Yılmaz Güney Filmleri”

Taşköprü, 1940'lar (Bahtiyar İstekli arşivi).

için yapıldı. Sadece bir kez, o da öylesine gezilirdi mahalleler. Çünkü sinemacı bilirdi ki, herkes bu akşam bu sinemada “Yılmaz Güney Filmi” oynayacağını önceden duymuştur. Onun açısından tek sorun, yalnızca aralara atılacak sandalye sayısının yeterli olup olamayacağı üzerinedir.

Biz de taşırdık aynı korkuyu. Ya yeterli sandalye konulmazsa, ya içeri alınmazsak, diye. Erkenden doluşurduk sinema önlerine. Afişlerin rüyalı hallerine bakarak, bir tek kareden, neredeyse koca bir filmi kendimiz yazarak, zaman geçirmeye çalışırdık. Sonra doluşurduk içeri. Kimin umrunda oturmak! Kimin umrunda locada bir yer kapmak! O koca perdeyi görmek, Yılmaz Güney'i izlemek yeterdi bize. Onun vurduğu her yumruk, salondaki yüzlerce yumruktu aslında. Onun savurduğu her tokat, bizim ayaklarımıza yapışan çamura atılan tokattı. Haykırdığı her söz, içimizden kopup gelen, seslendiremediğimiz haykırışlardı. Bunu belki bilmezdik ama sezerdik. İçimizden kopup gelen bir sıcaklığın varlığını çok canlı hissederdik.

Bağırtilar, çağırtilar ve sonunda mutlaka alkışlar, ama en çok da yine filmin sonunda öldüğü için ağır bir üzüntü ve kinle ayrılırdık sinemadan. Ertesi sabah, sinemaya gidememiş olanlara filmi canlandırırırdık. Onun gibi gülmeye, ondan bize yansıyan sesi taklit ederek, konuşmaya çalışırdık.

Onun düşmanları hepimizin kanlı düşmanı, dostları canciğerimizdi. Çünkü bilirdik ki o, bizden biriydi. Bizi anlıyordu. Bizim dertlerimizi biliyordu. O bir ADANALIYDI.

Bir gün onun içeri atıldığını duyduk. Anlayamadığımız bir yağın şey söyleniyordu ardından. Yine ne olduğunu pek anlamadığımız ama radyo ve gazetelerden, başka bir Yılmaz Güney Filmi gibi heyecanla izlediğimiz, Deniz Gezmiş'lerle, Mahir Çayan'larla ilgili şeyler fısıldanıyordu ortalıkta. Biz artık "Yılmaz Güney Filmleri" izleyemeyecektik. Bırakın filmleri, adı bile ulu orta yerlerde söylenmeyecekti artık. Bizim açımızdan en yalın ve anlaşılabilir sonuç bu olmuştu işte! Her yer bir anda karanlık bir kasvet perdesiyle karartılmıştı. Ne kimin kararttığı, ne de niçin karartıldığı üzerine yeterli bilgimiz yoktu. Ortalıkta korku filmlerini aratmayacak dedikodular dolaşıyordu. Bir gece vakti alıp götürülen komşularımız hakkında inanılmaz şeyler söyleniyordu.

"Duydun mu?" diye soruyorlardı fısıltıyla birbirilerine, "Mükremin'in tırnaklarını çekmişler!"

"Evet, evet! Duydum!" diye yanıtlıyordu başkası. "Bizim Hüseyin'in de derisini yüzmüşler diyorlar!"

Artık eskisi gibi cılız lambaların asılı olduğu elektrik direklerinin altında toplanamıyorduk. Evlerde bu konuyu anlamaya çalışıyorduk. Bir insanın gerçektende tırnakları çekilebilir mi? Hele derisi yüzülebilir mi? Hem niye?

İşte bu niye sorusu yakıyordu bizi. Çünkü kimse söylemese bile kendiliğinden, anlamıştık ki bundan sonra öyle herkese, hatta babana bile, niye? diye soru sormak yok!

Karanlık çökmeden etrafı, asker reoları ve jipleri dolduruyordu. Elllerinde tüfekler ve uçlarına takılı süngülerle askerlerin tehditkâr bakışlarından anlıyorduk ki, bir an önce evlerimize çekilmek bizim yararımıza olacaktı.

Sonra babalarımızın bize göstermemeye çalışarak akıttıkları gözyaşlarıyla tanıştık.

"Bizim talebeleri asmışlar," dediler.

Anlamalarını tam olarak kavrayamazsak ta babalarımızın gözyaşları işin önemini anlatıyordu bizlere. Her şey bir yana

bizler de birer *talebe* idik! Ve otomatik olarak bir bağ kuruyorduk: Bizden, bizlerden birilerini asmışlardı!

Ama niye asmışlardı? Bu sorunun yanıtını tam olarak öğrenemiyorduk. Herkes ürkek bir suskunluk içindeydi. Kendimize çok yakın gördüğümüz öğretmenlerimiz, sorularımız karşısında cin çarpmışa dönüyorlardı. İçlerinde en normal davrananlar, bir daha böyle sorular sormamamız, hele hele başka öğretmenlere asla gitmememiz gerektiği üzerine bizi ikna etmeye; gizli gizli gözyaşı akıtan babalarımız, o tanıdığımız ilk ve en yakın otoritelerimiz ise, kaşlarını çatarak, bazen tehditkâr sözler söyleyerek bizi bu tür sorulardan uzak tutmaya çalışıyorlardı.

Çaresi yoktu! Bu soruları kendi başımıza yanıtlayana kadar bu sessizlik devam edecekti. Bir tür kuluçkaydı durumumuz. Bütün sorular, bütün bilinmezler, kuşkular, zamanı gelince açılmak üzere kuluçkaya yatırılmıştı...

Ve bu kuluçkayı sona erdiren, kabuklarımızı tek tek çatlatan, yeniden Adana'ya hayat veren fırsat çıkıverdi karşımıza: KARAOĞLAN

Umudumuz Karaoğlan'la başlayan baş döndürücü süreç, bir anda hepimizi yeniden sokaklara, yeniden elektrik direklerinin altına döndürmüştü. Artık soruları daha cesur soruyor, yanıtları çekinmeden alıyor, bazen bu yanıtları beğenmeyip kendimiz, başka bir açıklamaya girişiyorduk.

Adana yeniden uyumayan bir şehir olmuştu. Geçmişte zaman zaman sorun olan "mahallecilik" giderek yok oluyor, yerini ortak amaçların dile getirildiği toplantılara bırakıyordu. Hepimiz kendimizi daha dinamik, daha yararlı hissediyorduk. Coşkuluyduk. Atılındık. Ülkemizin içinde bulunduğu durumla ölesiyle ilgiliydik. Gördüğümüz her şeyi sorguluyor, yanıtlar bulmaya çalışıyor ve okuyorduk. Gerçi okuduklarımız Fakir Baykurt'un, Aziz Nesin'in kitaplarından öteye gitmiyordu ama biz okuyorduk. Ve okudukça, *Umudumuz Karaoğlan*'dan bize kalan tek şeyin, bizim *solcu* olduğumuzun anlamını; Deniz'lerin niye asıldığını, Mahir'lerin neden öldürüldüğünü kendimizce bulmaya çalışıyorduk.

Aldığımız her yanıt, sorduğumuz *NIYE?* sorusunun sayısını

artırıyor; sayı arttıkça sorularımız sıklaşıyor ve biz her yana dağılıyorduk.

Özellikle okullarda kendi aramızda tartışıyorduk. Tartışıklarımız masum şeylerdi. Sorular masumca soruluyordu ve alınan yanıtlar masum içerikteydiler. Ama bizi çok etkiliyordu. Kanımız kaynıyordu her soruda ve yanıtta. Meydan Mahallesi'nden Sümer Mahallesi'ne, Şakirpaşa'dan Hürriyet' e kadar hemen her mahallenin genci, şöyle ya da böyle birbiriyle ilişki kuruyordu. Artık Mirzaçelebi'nin, "Mahallemizin kızına yan bakmışlardı"sından ötürü kavga çıkaran gençleri değildik biz. Belki hâlâ yine bakılmazdı, sırf bu nedenle belki yine kavgalar çıkarabilirdik, ama şimdi başka şeyler vardı öne çıkan: Sorular vardı bizi meşgul eden, sorular, yakıcı sorular...

Derken birtakım adamlar peydahlandı yanı başımızda. Önceleri anlayamadık ne olduğunu, kim olduklarını, niye etrafımızda gezdiklerini. Ama çok kısa bir süre sonra oldukça açık bir dille anlattılar ki biz, tehlikeli işlerle meşgulüz. Neresi tehlikeliydi bunun henüz kavrayamamıştık ama etrafımızda gezenler, bazen bir köşede bizleri sıkıştıranlar giderek tehditkâr davranmaya başlamışlardı. Sonra daha ilk başından onların doğal müttefikleri olduğunu hemen anladığımız, ama niye böyle olduğunu ve bizden ne istediklerini pek anlamadığımız, kendilerine Milliyetçi, Bozkurtlar gibi takılar takan, birbirilerini askeri rütbelerle çağıran ve yaşamaları da askeri bir disiplin içinde olan bir grupla karşılaştık. Bir kısmını daha önce tanıyorduk aslında. Ama şimdi, özellikle çevre kasabalardan gelecek yurtlara yerleşmiş bu insanlar, arkalarına aldıkları destekle önümüze çıkmaya başlamışlardı.

Tekel fabrikasının, Güney Sanayi'nin, Motor, Endüstri, Yapı Sanat Okullarının ve nice sanatçı, nice yazarlar yetiştirmiş Adana Erkek Lisesi'nin yer aldığı dar bölgenin tam ortasına çakılan, biçimsiz, balkonsuz, yüksek binanın, Sabancı Yurdu'nun çirkinliği yalnızca estetiğinde değildi artık. Kadırlı'den, Kozan'dan, Osmaniye'den, Karaisalı'dan gelen, geldikleri yerdeki "komando kampları"nda eğitim gören bu insanların barınak yerleriydi.

Bir avuçlardı! Çoğu Adanalı değildi, ama arkalarına aldıkları polis desteğiyle, gruplar halinde gezerek etrafa korku salmaya, kendine solcuyum diyen herkese kaba küfürlerle hakaretler etmeye, hepsinden önemlisi de, okulda, dışarıda, yakaladıkları her yerde önümüze çıkarak bizlere okulları terk etmemiz, rengimizi onların istediği biçimde seçmemiz için kısa süreler vermeye başlamışlardı. Bilinçli olarak bu işe başlamış birkaç kişi dışında, Adana'daki siyasal yaşama adım, çoğunlukla böyle atıldı aslında: *Önümüze çıkılmıştı!*

Bu işi yapanlar, bize bu biçimde süre verenler ya da bunu böyle yapmaları için emir verenler Adanalı değillerdi, Adanalıları tanımıyorlardı kuşkusuz. Oysa biz Adanalıydık! Çünkü Adanalılar, birçok şeyi sineye çekebilirler, birçok şeyin üstünden es geçebilirler, ama *Önlerine çıkılmasından hiç hoşlanmazlar!*

Başka şehirlerde de var mıdır bilmem, ama Adana' da bir kızın ya da bir gencin önüne çıkmak ağır bir tahrik nedenidir ve herkes buna karşı yapılacak her şeyin arkasındadır.

Bu yüzden daha ilk günde, önümüze çıkıp bize süreler verildiği daha o ilk anda, çoğumuz kararımızı vermiştik aslında: Karşı koyacaktık!

Evet, sırf önümüze çıkıldığı, sırf bize kaba kaba küfür edildiği, sırf bir takım insanlar bir köşede sıkıştırılıp dövüldüğü için karşı koyacaktık. Tümüyle insansal bir refleks, tümüyle Adanalı başkaldırısıydı bu. Bizi harekete geçiren hiçbir teorimiz, bizi bir araya getiren hiçbir ulvi amacımız yoktu aslında. Önümüze çıkılmıştı ve biz bunu kabul edemezdik!

Ama nasıl? İşte burada donuyordu ufkumuz. Hiçbirimiz ne nerede buluşacağımızı, ne nasıl örgütleneceğimizi ve de –hatta– bu yapılacak olanların bir örgütlenmeyle olup olmayacağını bilmiyorduk bile! Oysa anlıyorduk ki, bize saldıranlar bu işin uzun yıllardır hazırlığını yapmışlardı. Biz gençlerin henüz kafalarımızda teoriler yoktu, ama karşı tarafı örgütleyenler uzun yıllar öncesinden yapmışlardı hesaplarını.

Çukurova sadece güneşiyle sıcak değildi. Çukurova “toprağıyla” da sıcaktı. Bu sıcak topraklardan pamuk, bu sıcak topraklardan tahıl, sebze fışkırıyordu. Çukurova insanıyla sıcaktı! Sı-

cak insanlar coşkulu olur, sıcak insanlar tez canlı olur, isyankâr olur. Her isyan yeni bir soru, her yeni soru, yeni bir isyan demekti. Bunu biz henüz bilmiyorduk, ama “Onlar” biliyordu. Bu verimli topraklardan elde edilenler, burada işlenirken ne nasıl elde edildiği, ne de nasıl işlendiği sorulmamalıydı. Fabrikalar kurmuşlardı. Paralar kazanıyorlardı. Binlerce işçiye neredeyse yok pahasına çalıştırıyorlardı! Bu, riske atılır mıydı? Bu yüzden bunun önlemini yıllar öncesinden almışlardı. Paraları vardı, maaşları vardı, teorileri vardı ve bunu en iyi biçimde uyguluyorlardı. İşte şimdi, masum da olsa sorular sorulmaya başlanmıştı. Beklenen gün, yapılan onca hazırlık nihayet gelmişti. Öyleyse hücumdu! Öyleyse vurundu! Hem de burası Çukurova’ydı! Burası Adana’ydı! Demek ki, vurunsa, vurmanın en şiddetlisi, hücumsa, hücumun en katmerlisi yaşanmalıydı, yaşanacaktı.

Oysa biz hâlâ saf sorular soruyorduk: Neden? Neden bir avuç insan her tarafa saldırıyor? Nereden gelmişlerdi bunlar? Kimler eğitmişti? Niye eğitilmişlerdi? Neden okullarda idare, dışarıda polisler, şehirde yurtlar bunları destekliyordu?

Sorulan her soruya yanıt bulamıyorduk belki, ama bir şey çok açıktı: Biz sayı olarak çoktuk ama dağıntıktık; onlarsa bir avuçlardı, ama asker gibi eğitilmiş ve derli topluydular. Hepsinden önemlisi de her yerde bize ya da istedikleri bir yere saldırabilecek bir örgütlülükleri vardı.

Adana’nın öyle kilit noktalarına dernekler kurmuş ve bu dernekler sayesinde bir avuç insanla Adana’nın merkezini öyle işgal altına almışlardı ki, artık oralardan geçmemiz neredeyse olanaksız olmaya başlamıştı. Kuruköprü’den Dört Yol’a, oradan Adliye civarından Vilayet’e ve Abidinpaşa Caddesi üzerinden Küçük Saat’e, oradan da yeniden Kuruköprü’ye –neredeyse gözle görülür– bir çizgi çekmişler, bu çizgi içinde kendilerinden olmayan herkese, her şeye karşı amansız ve acımasız bir saldırıya girişmişlerdi.

Devlet olarak tanıdığımız bütün kurum ve kuruluşların onlara bu kadar açık destek veriyor olmaları genç ve Adanalı kanımızı kaynatıyordu. Bu ne haksızlıktı! Bu ne katlanılmaz bir durumdu!

Tehdit edilen bizler, haksızlığa uğradığımızı düşünen, dayak yiyen, soru soran ama bir türlü yanıt alamayan bizler; kendini solda tanımlayan bizler, artık okullardan topluca dışarı çıkıyorduk. Polisin ilk işi bizi, mümkün olduğu kadar küçük gruplara bölmek oluyordu. Ardından, “Vurun Komünistlere!” bağırtiları ve saldırı başlıyordu. Karşı koyanlar bu kez polis coplarıyla toplanıp karakollara götürölüyor, yarım kalan dayak işlemleri tamamlanıyordu.

Hesapları bizi teslim almak, korkudan saflarına çekmek ya da en azından sindirmektir belki ama her şey, ters tepiyordu. Her saldırıya uğradığımızda, ertesi gün daha fazla, daha fazla sayıya ulaşıyorduk. Üstelik öğreniyorduk da! Örgütlenmeyi, birlikte hareket etmeyi ve yanımıza, daha ilkel de olsa, karşı koyacak materyal almayı öğreniyorduk.

Ve biz öğrendikçe, bir araya geldikçe, saldırının dozu ve şiddet derecesi artıyordu.

Bir sabah okullarda kara bir bulut gibi çöken bir haberle sarsıldık: Küçüksaat'te Rifai Kurt adında bir genci sırf kitap sattığı için üstüne benzin dökerek yakmışlardı!

Rifai Kurt, hiç kimseyle birlikte değildi, hiçbir hareketliliğinin içinde değildi, en azından bizler tanımiyorduk onu, sadece onlardan olmadığı ve kitap gibi tehlikeli (!) bir şey sattığı için, hunharca, benzinle yakılarak öldürölümüştü!

Kızgındık, öfkeliydik, yapılan vahşete lanetler okuyorduk!

Üstelik aynı gün her yerde, hemen hemen bütün okullarda, polisler ve tanımadığımız, dışarıdan gelmiş, o zamana göre kelli felli adamların saldırısına uğradık. Aynı gün onlarcaımız polis karakollarında sabahlara kadar falakalara çekildiler. Korkunç bir sindirme hareketine giriştiler. O günden sonra saldırılar, deyim yerindeyse nitelik sıçraması yapmıştı. Artık sadece dövmeye kalkışmıyorlar, ama bıçakla ve taban-calarla yaralıyorlardı, öldürüyorlardı. 1. MC Hükümetinin en karanlık dönemleriydi. Gençecik dimağlarımızın algılayamadığı, “Bana sağcılar adam öldürüyor dedirtemezsiniz!” diyebilecek bir başbakan, neredeyse her gün insanların, tanıdıklarımızın, arkadaşlarımızın ya öldürölümüğü ya da yaralandığı bir

gündelik yaşam! Günler, haftalar, aylar boyu, hastanelere koştuktan, mezarlıklara cenazeler taşımaktan bıkmış usanmıştık artık!

Gencecik yaşlarda, vurularak kucaklarımıza düşen en yakınlarımızın, arkadaşlarımızın, kardeşlerimizin gözlerindeki o yaşam enerjisinin nasıl sönüp gittiğine, akan kanları durduramadığımız için çaresizliğin o inanılmaz dar çemberinde kıvrınarak, gözlerimizin önünde çırpınarak yok olup gitmelerine tanık olduk!

Daha bir gün önce gülüşüp şakalaştığımız, gelecek üzerine ütopyalar kurduğumuz arkadaşlarımızın, bir gün sonra sararmış cesetlerine bakabilmeyi, bakarken ayakta durabilmeyi, duygularını seni yıkmak için kullananlara göstermemeyi daha gencecik yaşlarda öğrenmeye başladık.

Saldırıları acımasızdı! Yok ediciydi! Kıyıcıydı! Ama öğreticiydi. Her yok olan yakınımız, her vurulan arkadaşımız; atılan her yumruk, sıkılan her kurşun bize öğretiyordu. Bu öyle üç beş adamın işi değildi! Bu bir düzen işiydi. Bu tanımadığımız insanlar değildi asıl düşman! Onları besleyen, üreten ve üstümüze salan düzendi! Öyleyse bu düzen değişmeliydi! Ancak bu gerçekleşirse yaşanan haksızlıklar düzelebilirdi!

Biz, “*talebeler*”, ev ev geziyor, insanlara kendilerini nasıl korumaları gerektiğini, kendilerine saldıranların kimler olduklarını ve ne istediklerini anlatıyorduk. Koca koca adamlar, yaşlı başlı kadınlar, daha yirmili yaşlarda bile olmayan bizleri can kulağıyla dinliyor, kendilerine yapılan saldırıların şaşkınlığını atlatmaya çalışıyorlardı.

Bizi sindirip boyun eğdirmeye çalışanlar, biz karşı örgütlenedikçe, işi iyice azıtıp artık katliam girişiminde bulunuyorlardı. Saldırma alanları daraldıkça ve zorlaştıkça, geldikleri her yeri ellerindeki otomatik silahlarla hedef gözetmeksizin tarıyor arkalarında birden çok ölü ve bazen onlarca yaralı bırakarak ortadan kayboluyorlardı. Hemen arkasından gelen polisler, olayları çözmek yerine bu yerlerin ne kadar melanet yuvaları olduğuna dair nasihatler verip tehditler savurup, doğru dürüst zabıt bile tutmadan çekip gidiyorlardı. Hiç kimsenin polise gü-

veni kalmamıştı artık! Ne yaparsak kendimiz, polise rağmen yapacaktık.

Olaylar basit okul kavgalarından çıkmış, “mahalle”lere ve Adana’nın yapısından ötürü, özellikle fabrikalara doğru evrilmişti. Saldırıları, “mahalle”lere yapılıyor, insanların topluca oturduğu yerler otomatik silahlarla taranıyor; fabrika çıkışlarında işçiler kurşunlanıyordu. Tüm Türkiye’de yazılan senaryolar, aktörleri tarafından Adana’da da tüm acımasızlığıyla oynanmaya çalışılıyordu. Ve Adanalılar tüm çabalarıyla bu saldırılara göğüs geriyordu. İnsanlar yalnızca kendi bölgelerini korumuyor, ama mahallelerinde aldıkları önlem ve örgütlenmeleri, onların işgal altında tuttuğu bölgelere de götürüyordu.

Kurtarılan her mahalle tam bir bayram yerine dönüşüyordu. Narlıca Mahallesi’nde davullar çalınıyor, Denizli Mahallesi’nde insanlar zılgıt çekerek halaylara duruyordu.

Meydan Mahallesi’nde, bir gece vakti damlarda, köşe başlarında insanların nöbet tuttuklarını görmek şaşırtıcı değildi artık! Çünkü biz kendimizi koruyorduk!

Biz kendimizi korudukça, korumayı öğrendikçe, saldırı alanları daralıyor; alanları daraldıkça onlar da türlü taktikler geliştirerek, katliamdan, Adana’nın tanınmış simalarına suikasta kadar her şeyi yapıyorlardı.

Demokratik kitle örgütü üyelerini, Töb-Der’li öğretmenleri, tanınmış avukatları tam bir profesyonel yöntemle ve hiç iz bırakılmadan birer birer katlediyorlardı. Kurdukları motosikletli timlerle ortalığa korku salıyor ve onlarca olay ve katliam girişimine rağmen ne hikmetse bir teki bile yakalanamıyordu.

Ecevit’in yeniden hükümete geldiği 1978’de, öğrenciler okullarda, işçiler fabrikalarda, insanlar oturdukları yerlerde, *Umutlarının ancak kendilerinde, kendi örgütlenmelerinde, olacağını* söylüyordu. Hiç kimse Ecevit’ten “Umut!” diye söz etmiyordu artık. Zaten o da, geçmişte böyle bir misyon yüklenmekten hiç memnun olmadığını, Maraş olaylarını bahane gösterip *Sıkıyönetim*’i yürürlüğe koyarak, şimdi herkese ilan etmiş oluyordu.

Maraş olaylarını yapanlar belliydi, ama gelen sıkıyönetim,

daha geldiğinin ilk günlerinde hedefinin kim olduğunu oldukça açık bir biçimde belli etmişti: Saldıranlar değil, saldırıda kendini koruyanlar, mahallelerini, iş yerlerini bekleyenler, okullarının bir avuç insan tarafından işgal edilmesine karşı gelenler.

Kısa bir süreliğine, kendilerine Bozkurtlar diyen bu grup geri çekilmiş, bizi sıkıyönetimle baş başa bırakmak istemişlerdi. Ama ne zamanki Adana'ya yeni ve Türkiye'nin görüp göreceği en ve tek, gerçekten cesur ve demokrat emniyet müdürü atandı; Adana polis teşkilatında bu güne kadar –bize saldırı- kadar– yanlı, taraf polislerin yanında demokrat ve dürüst polisler de bulunmaya başladı, saldırılarını yeniden ve daha ağır bir biçimde başlattılar.

Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul ve yeni ekibiyle öğrendik ki, her biri birer ölüm makinesi haline gelmiş bu insanlar da yakalanabilirdi. Artık eskisi gibi kolayca su olup buharlaşamıyor, yel olup kaçamıyorlardı. Bir anda görünür olmuşlardı. Ardi arkasına, her birinin arkasında sekiz on cinayet olan katiller yakalanmaya başlanmıştı. Ve yakalandıkça da durumun vahameti ortaya çıkıyordu: Hepsi birer profesyonel katil olarak yetiştirilmişlerdi. Ellerinde öldürmek için her şey ve yeterli destek vardı.

Adana'da uzun zamandır ilk kez insanlar, polislerin de istenirse adil olabileceklerini görmeye başlamıştı. Adana'da uzun zamandır ilk kez insanlar, polisi gördüklerinde kaçmıyorlar, sırtlarını dönmüyorlardı. Uzun zamandır ilk kez kahvelerde, birlikte oturup çay içiyor, karşılıklı sohbetler ediyorlardı.

Yine saldırılar oluyordu, yine kahveler taranmaya çalışılıyor, yine insanlar öldürülüyordu ama bu kez takip ediliyorlardı, yakalanıyorlardı, arkalarındaki güçler araştırılıyordu.

Oysa Sıkıyönetim, şimdi artık yakalanan, yakalandığı içinde iyice açığa çıkan bu karanlık yapılanmaların değil, mahallelerin, fabrikaların üstüne gitmeyi, onları baskı altında tutmayı daha önemli bulunuyordu. Sıkıyönetime göre bir işçinin sendikada örgütlenmesi, her türlü karanlık işleri çevirmeye planlanmış şebekelerin varlığının ortaya çıkmasından daha önemli

ve tehlikeliydi. Bu yüzden fabrika önlerinde, mahalle aralarında insanlar yakalanıp sorgulanıyor, ayaklarını denk almaları isteniyordu.

Adana Tekel Fabrikası Direnişi böyle başlamıştı! Gerçi gazeteler, “Adana’da Devrim Provası” başlıkları atıyorlardı, ama Tekel çalışanları baskılardan, arkadaşlarının işten atılmalarından bıkmışlardı. Kendilerini korumaya çalışıyorlardı. Hemen sıkıyönetim güçleri çevirmişti etrafını. Aman verilmeyecekti! Yüz verilmeyecekti! Fırsat verilmeyecekti! Gerekirse ateş edilecek, ibreti âlem olacaktı burası! Kararlıydılar!

Tekel İşçileri de kararlıydı. Bir daha kendilerinin böylesine hırpalanmasına, işyerlerinin kapısında suçlu gibi itilip kalkılmalarına, her an işten atılacağı tehdidi ile korkutulmaya çalışılmasına izin vermeyeceklerdi!

Sıkıyönetim bastırıyor, Tekel İşçileri direniyordu. Askerlerce etrafı çevrilen fabrikaya kimse yaklaştırmıyor, içeriden dışarı, dışarıdan içeri hiçbir şey, hiçbir madde alınmıyordu. Kapılar zincirlerle kilitli, içeriden sloganlar yükseliyor, işçiler her şeyi göze aldıklarını haykırıyorlardı.

Ve dışarıda insanlar kocalarına, karılarına, çocuklarına, babalarına, kardeşlerine sahip çıkmak için akın akın Tekel Fabrikasının önüne yığılıyordu. Binlerce insan birikmişti Tekel önünde. Onları desteklediklerini, onları sevdiklerini, mücadelelerini anladıklarını bağırlıyorlardı içeri. Anneler, babalar, kesinlikle yasak denmesine rağmen bir yolunu bulup bahçeye, hazırladıkları bohçalarla ekmek, yiyecek atıyor, iki gündür açlık çeken insanları doyurmaya çalışıyorlardı.

Adana’da ki hemen hemen tüm fabrikalar, Tekel fabrikasındaki arkadaşlarını desteklemek için eylemler yapmaya başlamıştı. Ortalıkta karanlık senaryolar fısıldanıyordu. “Sıkıyönetim fabrikaya ateş açacakmış! Elebaşı diye bilinen insanlar kurşuna dizilecekmiş!”

Yayılan her haber, dışarıdaki insanları fabrika etrafına daha çok çekiyor, diğer fabrikalardaki işçiler aynı şeyi kendi fabrikalarında da yapacaklarını söylemelerine neden oluyordu.

Bir şey çok açıktı: Sıkıyönetimle Polis ya da sıkıyönetimle

Cevat Yurdakul arasında gözle görülür bir anlaşmazlık vardı. Sıkıyönetim basıp dağıtmak, gerekirse silah kullanmak, Cevat Yurdakul ise konuşarak bu işi halletmek istiyordu!

Günler sonra dışarıda biz kardeşlerimize, oğullarımıza, kızlarımıza kavuştuğumuz, davullar, zurnalar eşliğinde halaylara durduğumuzda, sıkıyönetim güçleri artık aramızda değildiler! Ama sanki tüm Adana oradaydı! Tüm kardeşler, tüm arkadaşlar birbirilerine gülerек sarıldılar. Anne babalar çocuklarını, çocuklar anne babalarını hasretle kucakladılar. Şarkılar söyledik, halaylar çektik ve neşeyle dağıldık evlerimize!

Sonra, kısa bir süre sonra, yeniden Adana kara bir haberle çalkalanıverdi: Cevat Yurdakul pusuya düşürölüp öldürölümüş-tü! Evet, bir emniyet müdürü, sıkıyönetim güçlerinin yoğun kontrolünde olması gereken bir yerde, pusuya düşürölerek öldürölümüştü. Bir kez daha Adanalıların önüne çıkılmıştı!

Adanalılar ayağa kalkmıştı! Üzgündü, öfkeliydi, öfkesini akıtacağı bir yol arıyordu. Türkiye tarihinde ilk kez polis ve halk aynı yerde kol kola yürüyüş yapıyorlardı! Türkiye tarihinde ilk kez polis, kahvelere dalıp, insanları sokağa davet ediyordu! Türkiye tarihinde ilk kez halk ve polis kol kola aynı sloganı atıyorlardı! Katiller lanetleniyordu.

Mahallerde, caddelerde, büyük apartman tepelerinde yakılan lastikler, çıkardıkları kara dumanlarıyla Adana'nın üstüne çöken kara haberi tüm dünyaya duyuruyorlardı.

Her yerde isyan vardı. Her yerde kızgınlık vardı, ama biz biliyorduk ki Cevat Yurdakul, kendisini rahatsız eden güçlerce yok edilmişti ve bu güçlerle biz, şimdi baş başa kalmıştık. Çok kısa zamanda bu öngörümüzde ne kadar haklı olduğumuz ortaya çıkmıştı. Amansız bir baskı ve şiddete maruz kalmıştık. Her mahalle, her sokak, her ev hoyratça basılıyor, insanlar apar topar sıkıyönetim toplama kamplarına götürölüp sorgulara çekiliyordu. Topluma korku salınıyordu. Cevat Yurdakul döneminde görev yapan demokrat polislerin neredeyse tümü tutuklanarak cezaevine konmuş, dağıtılarak sürgüne gönderilmiş ya da en iyi ihtimalle görevlerinden el çektilirilmiş, yerine yeniden bildiğimiz polisler getirilmişti. Hele Ecevit hükümeti-

nin yıkılıp, yerine 2. MC hükümetinin gelmesi, bu saldırı ve şiddetin dozunu iyice artırmıştı. Artık ortalama bir ailenin üyelerinden en az birinin cezaevi ya da toplama kamplarına götürülmesi, orada günler, hatta aylarca kalması, bazılarının şehir dışına belli sürelerle sürgüne gönderilmesi olağan şeylerden olmuştu. Ama Adanalının önüne çıkılmıştı bir kez ve ne yapılırsa yapılsın buna katlanmayacaktı. Bu yüzden Sıkıyönetim bastırdıkça, mahallelerde, okullarda ve özellikle fabrikalarda direnişler ve direnişe katılan insan sayısı artıyordu her gün. Artık Adana, komando eğitimi almış bir avuç insan tarafından işgal altında değildi. Her gün, yaptıkları her saldırıdan, öldürdükleri her gençten sonra, denetim alanları daralıyor, giderek Adana'yı terk etmek zorunda kalıyorlardı. Bir gece sabaha karşı, artık Adana'da güçlerinin ve denetim alanlarının yok denecek kadar az kaldığı bir dönemde, Adanalı her sokağını, her evini tank namlularıyla tehdit eden, her konuşanı vurarak susturan, her düşüneni haislere atan 12 Eylül'le tanıştı.

Tüm Türkiye'nin olduğu gibi, Adana'nın üzerine de kalın, kara bir örtü örtülmüştü. Bu kara örtünün altında gerçekleşenler, cılız lambaların asılı olduğu elektrik direklerinin altında toplanacak, Adana'nın dertlerini, aşklarını, efsanelerini konuşacak, bu aşkları, dertleri kendi aşkları, dertleri kabul edecek gençleri bırakmamıştı.

Portakal Çiçeği Kokusu, Yaşar Kemal Haseti... Nafile Adana Erkektir

E. TAÇLI YAZICIOĞLU

Şebnem'e

Günlerdir seyahatleydim. Hangi ülkede, hangi şehirde olduğumu anımsayamadığım bir zamandı yine. Elimdeki uçuş kartlarını koyacak yer bulamadığım, sabah uyandığımda nerede olduğumu anlamak için durup düşündüğüm. Seyahat dilemiştim, safahat değil, ama bu kadarını da hayal edememiştim. Kısım kısım yaşanan, hep gurbette bir hayat. Amaçlı gezdiğimde de, amaçsız olduğumda da, yeni gibi görüneni değil, sevip de tadamadıklarımı özler olmuştum.

Bu kez İstanbul'a, evime değil de, Adana'ya aktarma istemiştim, bir kez daha evin aslında neresi olduğunu sorgulayarak. Memleketimin nisan ayını kaçıramazdım kolay kolay. Nisan ayında Adana'da büyüseydiniz siz de anlardınız. Hosteslere, "Adanalılar aslında çok kibar, gönül insanlarıdır"ı ispat etmek istercesine, hem teşekkür ettim, hem de iyi uçuşlar diledim. Geçenlerde sadece Adana uçuşlarında sarhoş yolcu bulunuyormuş diye şikâyet eden hostesleri duymuş, çok ama çok alınmışım. Terbiyeli ve çakırkeyif sıramı bekledim. Aktarmada içtiğim şaraplar hâlâ başımı döndürüyordu.

Uçaktan adımımı attım, aşağı ineceğim merdivene gelmeden, çıkar çıkmaz, vurdu yüzüme. Bekliyordum ama, hazırlıklı değildim yine. Hava ya da koku vurur derlerse inanmayan-

lardan mısınız? Yoksa bunu bir benzetme mi sandınız? Vurulunca yüzünüze, canınız acır ya da sersemlemez misiniz? Belki de gözleriniz dolar, ağlamak istersiniz? Bunları hissediyorsanız, bana vurdular der misiniz? Kendi evinde yaşayıp, aslında sürekli evden uzakta olmanın ne demek olduğunu bir tek Alamanlılar mı bilir sanırsınız? Çukurova'dan ayağınızı dışarı attığınızdan itibaren aslında gurbettesinizdir. Bunu sadece Çukurovalılar bilir. Siz de doğdunuz yere olan özleminizi dile getirmeye kalktığınızda, kibarlık yapıp yüzünüze vurmuyorsak, bizimle aynı duyguda olduğunuzu düşünüyoruz demek değildir o, lütfen bana inanın. Yaşadığımızın başka bir yere duyulan özlemle eş tutulamayacağını bir tek biz biliriz.

Nisan ayında her yanı ama her yanı portakal çiçeği kokan başka bir şehrin varolamayacağını biz on sene, yirmi sene farklı şehirlerde, ülkelerde dolaşıp anlamışızdır. Portakal çiçeği kokusu vurur ve sersemletir, sonra da ağlatabilir. Bunu da bir tek biz biliriz.

* * *

1980'lerin sonlarına yaklaştık. O zamanlar Adana'da el ele dolaşamazdık sokaklarda. Gezilse gezilirdi, ama yazılırsa da kızın hanesine yazılırdı eksi puan. Biz ortaokuldan sonra sıra arkadaşlarımızın daha temiz diye Mersin genelevine gidip, "milli olduklarını" övündükleri nesildik, bize düşen ayıplamış bir şekilde kıkırdamak, sadece büyük sınıflardan biri bize "arkadaşlık" teklif ettiğinde onları kışkırtmaktı. Onlar rakı âlemlerine başladığında çoğumuz ağzımıza içki koymamıştık bile. En erkek toplum bizimki miydi neydi şu koca dünyada? Gurur duyulacak her şeyi memleketimizin, erkeklere aitti, kebabçılar ve o yaratıcı küfürleri kullananlar hep erkekti.

Çukurova o kadar "bereketli topraklar"a sahipti ki, en has yazarların, sanatçıların muhakkak ayak değmişliği vardı bizim memlekete. Hepimiz bunun farkındaydık. Daha doğrusu ayakları değince, yapıtları daha bir anlam kazanır, onlara farklı bir büyü katılır diye düşünürdük, niye yalan söyleyeyim. Yanlış anlamayın, bunlar gereksiz aidiyet güdülerini olma-

1930'larda sel baskını (Bahtiyar İstekli arşivi).

di hiç. Yıllarca denediğimiz, ölçüp biçtiğimiz, gerçek gözlemlerimiz hep bunlar. Mesela, babaannem, “o Bedri Baykam mı, Saimbeyli’de (eski Haçın’da yani) bizim komşumuz olan, falancanın oğlu”, sanki daha fazla kalsa daha ünlü olacaktı der gibi, “ama az kaldılardı bizim orada” dediği zaman gururlanır, haneye bir çentik daha atardım. Hatta Dino’lar da bizim o taraflara uğramışlardı, belki bilmezsiniz. İşte Çukurova’ydı, burası sadece yerlisini değil, uğrayanını da vezir ederdi. Dahası da var, mesela, bir arkadaşımın kesin kanaati, Manchester’daki o bildiğimiz Endüstri Devriminin Adana’dan yüklü miktarda ucuza pamuk temini olmasaydı, gerçekleşemeyeceği yönündedir, elçiye zeval olmaz, ben onun yalancısıyım. Bereketli topraklardı işte, nedense erkeklere özellikle yarayan. Başka söze ne gerek vardı, Yaşar Kemal, şu ülkenin yetiştirdiği en büyük yazar, Adanalı değil miydi? Peki, sorarım size, ilaç için olsun diye oturup, düşünsük, bir kadın ozan, bir kadın yazar bulabilir miydik? Sonradan Sevgi Soysal’ı öğrendik, gelip kalmak zorunda bırakıldığını ama, tespit edemedik etkisini, belki de ömrü vefa etmedi, yoksa kesin görürdük bir

yerden; sarı sıcacın pişirmesi farklı olur tabii ki. Ama diyorum ya hepsi erkekti.

Kızmasına kızıyor, ne olacağımızı bir türlü bilmiyordum; Adana'da kaldıkça kadınlardan bir medar-ı iftihar çıkmayacağını hesaplamak için âlim olmaya gerek yoktu. Oysa hani İstanbul insanı nasıl şair yaparsa, Çukurova da yazmasını buyururdu sanki, bir de türkü çığırmasını. Çığırmaq bir kadının ağzına yakışmıyor değil mi, hele de okumuş, yazmışsa? Dada-ıloğlu, Karacaoğlan ve Kozan yaylasından çıkan Barış Man-ço'su, Ferdi Tayfur'u var, hatta bizim mahallenin erkek çocukları şimdilerde ünlü şarkıcılar oldular, şimdi tek tek isim veremeyeyim, bunu ta o zamanlardan anlamıştık biz. Çünkü ne fayda! Çukurova toprağı sadece erkekler içindi, bu anlaşılmıştı, başka topraklara gitmeden bizler ne yazabilecek, ne de çizebilecektik, ne de çığırabilecektik. O zaman seyahatten başka ne dileyebilirdik ki?

* * *

En çok benim mi hayallerim vardı, yoksa en çok ben mi konuşuyordum bilmiyorum, tek bildiğimiz dördümüz de Adana'da okumayacaktık. Kısa bir zaman sonrasında belli olacak olan üniversite ilk basamak sınav sonuçlarını ya da sonraki hayatımızın başlangıcını kestirmeden öğrenmenin yollarını arıyorduk. Ne başımıza nelerin geleceğini biliyorduk, ne de bir daha nasıl, ne zaman bir araya geleceğimizi; hepsi belirsizdi. Bu esrar, korkuya karışmadan bir endişe ve ara ara sessizlik yaratıyordu. Sanki son bir günümüz kalmıştı ve gecemiz. Gitmeden, bitmeden son bir gün. Planımızı yapmıştık, ailelere, tanıdıkları bir arkadaşımızın evlerinde ders çalışacağımızı söyleyecektik. O vakitler telefonu bağı olmayan evler çoktu. Artık lise bitmek üzereydi ve sınavlar yüzünden bizlere biraz daha esnek davranıyordu anne babalarımız. Bir arabamız da vardı, Ayşegöl'ün babasının eski püskü Amerikan arabası. Eski Amerikan arabaları bizim orada çoktur. Biliyorsunuzdur şimdi siz, ama o zamanlar herkes bilmezdi, biz bile anlamını kavrayana kadar uzun zaman geçmişti. Bir Amerikan üssümüz vardı, hat-

ta bazen de Amerikalı komşularımız olurdu. Yılbaşında kapılarının önüne çamdan küçük çelenk asarlardı, hatta bir tanesi de eşcinseldi. Vietnam gazisi olan bir Amerikalıyla da Adana'da tanışabilirdiniz. Bugün bile New York'un ortasında da Türk olduğunuzu duyup yanınıza yaklaşan Amerikalı, "Ben aslen Adanalıyım, orada doğdum, büyüdüm, sen neresindensin Türkiye'nin?" diye sorduğunda, o zaman Adanalılık bilincinin beynelmilel olduğunu anlayabilirsiniz.

Önemli olan şu, mesela, sizler hamburger yememişken, bizler en kiralından hamburgerleri yedik, hatta şanslı olanlarımız, ortasınıf olup da ilk Amerikan malı "lastik ayakkabı" ya da ilk kutu kola içenlerdendi. Yaşıtımız Amerikalı öğrenciler, 15 dakika uzaklıktaki İncirlik'ten gelip, bizleri ziyaret ederlerdi ve İngilizce "tedrisatlı", "en iyi" okulda okuduğumuzdan ötürü onlarla oturup, dillerinde konuşmamız icap ederdi. Oysa biz yazmak ve okumak üzere öğrenmiştik dillerini o okulda. Çat-pat konuşmaktansa baktığımız, rengârenk kıyafetleri ve sereserpe saçlarıydı; onların da tam tersi olan bizim görünüşümüzdü muhakkak. Öyle bir soru da geldi hatta, neden böyle gri etek pantolon ve lacivet ceketler giydiğimizi merak etmişlerdi. Yanıt hazırды, böylelikle zengin çocuklar gösteriş yapamazlardı. Gösteriş yapmak için her zaman bir yol bulunabileceğini de içten içe düşünüp düşünmediğimizi anımsamıyorum. Bu beden eğitimi dersinde giyilecek bir Amerikan ayakkabısı da olabilirdi, üç-dört aylık "yeni" bir Amerikan dergisi de. Kızlara *Cosmopolitan* dergisi, erkeklereyse *Hustler*. Ama okula getirmek yasaktı. Yoksa Sema ve benim gibi yakalanıp, aileler idareye çağrılabilirdi. Yok, bizimkisi *Cosmopolitan* değil, beyaz dizi türünden bir kitaptı, bir de erotik yerlerin altı çizilmiş, yanına da notlar düşülmüştü, suçumuz öylesine büyüktü. Besbelli Amerikalıların kullanılmış neyi var neyi yoksa ticaretinin başladığı zamanlar bizlerin doğumundan önceydi, hatta Ayşegül'ün babasının Amerikan arabası da bizden epeyce yaşlıydı, sonradan sinemada gördüğümün aynısıysa. Bizim evdeki müzik setini elinden çıkaran adam da Amerikalılardan almıştı. Herkesin evinde müzik seti bulunmaz; karde-

şimle birlikte bundan gizliden gizliye çok gurur duyar, radyo-sundan İncirlik'teki Amerikalıları, Kıbrıslı Rumların “Kıprıs Radyo Yayın Korporasyonu”nu, “ğadyö Montekarlo”yu, Beyrut radyosunu dinler, dünyayı en iyi biz takip ederdik. Dünya şarkılardı o zaman.

Aylardan Nisan'dı. Bahar geliyor, zaten sınırları zorlayan hormonlar bizi rahat bırakmıyordu. Çiçek kokuları her tarafı sarmıştı ve böyle bir gecede bizim akşam gidecek sadece bir tek yerimiz vardı. Çaresiz akşam oradaydık. Kokmasın diye votka içilecekti, herhangi bir içki yine de ilk olacaktı, fark etmezdi. Ama öncesinde zaten yapacak bir sürü işimiz vardı. Bazı yerlere uğranacak, bazı yerler tavaf edilecek, bazı yerlere son bir kez bakılacaktı, ikinci basamak sınavın harareti bastırmadan. Ortada bir yerde de falcı ayarlamıştı Şebnem, ona gidilecekti. Komşuları gitmişti ve her şeyi biliyordu o falcı. Dördümüz de benzer mahallelerde, benzer evlerde oturuyorduk, ailelerimiz de benzer miydi, ne? Bilmem ki, şimdi bakıyorum, hepimiz aynı derecede güzeldik, yani güzeldik. Ama Şebnem ve Ayşegül erkekler tarafından daha çok beğenilirlerdi neden-se. Hatta en doğrusunu söyleyeyim, erkekler onlara hemen politika, edebiyat ve ahret soruları soran bana en az ilgiyi gösterirlerdi. İki insanın anlaşabilmesi için bunlar şart değil miydi ama? Sahi Şebnem ve Ayşegül ne konuşurdu erkeklerle?

Öğlene doğru Cengiz'de buluştuk. Cengiz dönemimizin en ünlü hamburgecisiydi ve kebab yerine hamburger yemek daha çok kız işi –asla– değildi. Şimdiki gibi kafeler, alışveriş merkezleri istila etmemişti ve buluşulacak başka sadece el ele tutuşmanın yasak olduğu iki-üç pastane vardı. Kazara el ele tutuşanı garson gelip uyarırdı. Elin erotik anlamını kavramış olmasına imkân yoktu o garsonun, hâlâ iddia edebilirim. Sahi sevgililer nereye giderdi bizim şehrimizde, bilmiyordum. Ayşegül ve Şebnem'in bildiğini işte o gün öğrenecektik, yerlerini de. Bir şehirde yaşamış olmakla, o şehri biliyor olmanın farklı olduğunu henüz bilmiyorduk. Aslında hayata dair ne biliyorduk ki? Oysa ben çok okuyanın daha çok bildiğine uzun düşünmeler sonunda karar vermiştim, bir şartla, bu asla benim

başka yerleri de görmek istememe ya da uzun seyahatlere çıkmama bir engel de oluşturmuyacaktı, problem sonunda çözülmüştü. Bilmenin, görmek ve gezmekten daha çok yaşamaya bağlı olduğunu öğrenmek için de erkendi. Sabah kahvaltısı mahmurluğunda ve zararsızlığında mutlu zamanlardı.

Ekstra turşulu hamburgerlerimizi yerken, ketçap ve mayonez de daha yeni şişelenmişti; istediğimiz kadar döküyor ve yüzümüze bulaştırıyor, öğleden sonrasının planlarını konuşuyorduk. Adana'dan ayrıldığımızda ne kebab ne de hamburgerin iyisini bulacaktık tabii ki. İyi ki de bugünü ayarlamıştık. Hepimizin falcı konusunda heyecanlı olduğu besbelliydi. Daha fazla zaman kaybetmemeliydik, yemekten sonra, hemen arabaya atlayıp gitmeliydik falcıya. Bize öğleden sonra istediğimiz zamanda gelebileceğimizi söylemişti gerçi. Akşamüstü ise özel gezmeler içindi. Hamburgerlerimiz bitmiş, saat iki olmuştu. Hemen kalkıp, Gar'ın önündeki telefon kulübesinden jetonla arayacaklarımızı aramış, Ayşegül'ün arabası ile Ziyapaşa'da palmyeler arasında ilk turumuzu atmıştık. Önü bana ayırmışlardı; bir sorun çıktığında, çözmek için kendini öne atan hep bendim nasılsa. Şebnem ve Sema arkada hallerinden mutlu görünüyordlardı, sanki yüzlerce kilometrelik bir yolculuğa çıkıyorduk.

Akkapı'yı bir tek ben biliyordum. Bunu anlayınca sordum, Melegirmez'i de bir tek ben biliyordum. Eski Hal yeniyken, on bir yaşında oradan kızkardeşine şekerkamışı almaya giden ve kesmeyi akıl edemeyip, ta Ankara'lara kadar kendinden uzun şeker kamışlarını taşıyan çilekeş abla da bendim. İçlerinde yaşadığı şehirde turist gibi dolaşmaya çıkan da bir tek ben miydim ne? Ben ne kadarını biliyordum? Oraya kadar götürebilirdim, ama sonrasını arabayla nasıl gideceğimiz konusunda en ufak bir fikrim yoktu. O zaman dolmuşa binmeliydik. Dolmuş ve otobüse de binmenin pek havalı olmadığı zamanlardı, hatta sanırım Sema hiç binmemiştir. Önce Küçüksaat'e gidecek, sonra da oradan Akkapı dolmuşu arayacaktık. Küçüksaat'e giderken belki Ayşegül'ün eski erkek arkadaşına uğrayabilirdik. Erkek arkadaş faslını sonraya bırakma konusunda hem-

fikir olduk. Adana'da en sevdiğim yerleri bu sefer en sevdiğim arkadaşlarımla paylaşabilecektim. Ayşegül'ün arabasını park edip, dolmuşa bindik, eskiden beri kalabalık olan Küçüksaat'e giderken, belki onları Kilis Pazarı'na da girmeye ikna ederim diye düşünüyordum. Beyrut ve Şam'dan gelen rengârenk kumaşlar, kahve fincanları, tabaklar, binbir türlü renk cümbüşüydü orası. Yabancı ülkeleri gezmek için yanıp tutuşan benimse hayal kurma yerim. Bunu onlara anlatabilir miydim? Yoksa yine bana, "Sen çok derin düşünüyorsun, senin halin ne olacak kızım, biraz dünyaya dön," mü diyeceklerdi?

Akkapı'ya gitmeyi bir tek ben bilsem de, damda oturmayı, hatta cibinlik kurup yatmayı hepimiz bilirdik. Anofelli sinek nev'i ve sıtma, zengin fakir hepimizin derdiydi, on yıl öncesine kadar. Kininin tadını bilmeyene Adanalı bile demezlerdi. Yıllar sonra içinde bulunduğum Amerikalı grup çok şaşacaktı kinin içmiş olmama, ben de onların bulunduğumuz Maya köyündeki hijyen eksikliğinden, siz deyin ishal ben deyim herhangi başka bir boktan hastalık, sapır sapır dökülmelerine çok şaşacaktım. Adanalıya dokunur muydu elin gâvur mikrobu; anam babam, siz söyleyin.

Akkapı dolmuşlarını bulmayı çalışırken, nisan ayı sonları olmasına karşın erken gelen yaz sıcaklığı nedeni ile bazı damlardaki cibinlikleri görünce şaşırdık. Bizim o taraflarda sinek henüz başlamamıştı. Kilis Pazarı'nın ayrı bir güne atılabileceği konusunda karar birliğine vardılar, hem zaten oradan alışveriş yapacak paramız da yoktu. Ayşegül'ün arabasına benzin almak için bir sürü para yatırmıştık; üstüne üstlük dolmuşa binmek zorunda kalmış olmanın biraz can sıkıntısı vardı kızlarda. Benim içinse, harçlığı kitaplara harcamaktan en parasız olsam da, hava hoştu. Hep yalnız olduğum yerlerde, arkadaşlarımlaydım; benim için ilk ve sonuncu gündü, arkadaşlarımla, en sevdiğim yerde, en sevdiğim mevsimde. Hiçbir şey keyfimi kaçıramazdı.

Falcı kadının tarifi ile ineceğimiz durakta indik. O taraftaki Adana'nın evleri iki katlı olur ve aynı bizim o taraftaki apartmanlar gibi çatıları bulunmazdı. Daracık sokaklarda beyazımsı grili, ama hep sıvalı evlerin arasından geçip giderken, arada

evlerinin önünde dedikodu yapanların şenşakraklığındaki kadınlara ya da oyun oynayan ayakları tokyolu çocuklara rastlıyor, kendi şehrimize turist gibi bakınıp duruyorduk. Cibinlikler burada da kurulmuştu. İçimden falcı inşallah bizi dama çıkarır diyordum. Damları severdim. Damlarda düğünler, sünnetler yapılır, damlarda şarkı söylenirdi. Hep ve tek rakı içilirdi. Kadınlar da içerlerdi ama az içerlerdi. Hele yaz sıcağında, tenlerine yapışırdı kadın erkek herkesin üstündekiler. İçkinin de etkisi ile yarım kollu beyaz gömlekleri ten rengini alan, ellerinde su ve rakı kadehi ile dolaşan erkekler. Bir köşeye çekilip, eteklerinin altlarını havalandıran, bazen de bacak aralarına pudra döken şık kadınlar. Sıcak, ah ne sıcak, yaktı bu sefer valla, konuşmaları. Dışarıdan getirtilen kalıp buzlar, mutfakta kırılır, aceleyle yukarı çıkartılırdı. Birisine sürtünmemeye dikkat ederdiniz, kimse ne fazladan sıcak, ne de fazladan ter isterdi üzerinde. Şimdi güneş enerjisi bidonlarından garip ve çirkin bir hal almış Adana damları, o zamanlar bütün cibinlikler açıldığında akşamüstü beyaz tüllerin estiği kocaman bir yelkenli denizi gibi görünürdü. O rüzgâr cimrisi yaz gecelerinde her titreyen tüle hücum edilen evlerden daha rahat olduğu kesindi damda yatmanın; evdeki cibinlik rüzgârı keserdi. Hep içimden, işte Yaşar Kemal de bu cibinliklerin içinde yatmış da, kurmuş hayalleri, yazmış kitapları –ama İstanbul’da– diye geçirir, cibinlik içinde yatmanın edebi yeteneğe katkıda bulunduğu kesinkes inanırdım. Sel zamanı da herkes damlara toplanmıştı, baraj patladı patlayacak dedikleri zaman hani, seksenlerin başıydı. Herkesin aklında o eski tekerleme: “Adana selden, Misis yelden, Tarsus da yilandan...”

Ne sokak ismi, ne bir ev numarası! Önünde kırmızı gelin duvağı olan evin sağındaki evdi. Aynı tür evlerden. Küçük bir aralıkla girilen, yerde teneke kutularda çiçeklerin yetiştirildiği, dökme beton zeminli evler. Sergisiz. Halıları kaldırdılar mı acaba, yoksa hiç halısı yok muydu diye düşünürken, “Soymanın ayağınızı kızlar, sergiyi dün kaldırdık” sesini duyduk. Hepimiz mi çok heyecanlıydık, yoksa ben mi kendimi bambaşka bir âleme atmıştım yine? Bir önceki yıl İngilizce dersinde oku-

duğumuz öykülerdendi, “Walter Mitty’nin Gizli Dünyası.” Onun gibi gözü açık düşler mi gördüğümü kendime sorup duruyordum. Bir keresinde de Sema’ya bahsedecek olmuştum da bana, “Sen bence sürekli kendini bizlerden değişik görmeye çalışıyorsun” demişti. Kızmıştım, çünkü tam tersi, kendimi hep diğerlerine benzetmeye çalışıyordum. Hatta erkeklerle konuşurken, kitaplardan söz etmemeye bile yemin etmiştim. Hatta saçımı düzleştirmeye bile çalışıyordum akşam yatarken kafama tülbent bağlayıp. Derin düşünmemeye bile karar vermiş, *Cumhuriyet* yerine *Hürriyet* okumaya çalışıyordum. Hatta az kitap okusam daha iyi gelecekti, o kitapları okuyup okuyup, sonra da konuşacak fırsat bulamadığımdan oluyordu bütün bunlar.

Falcıda hepsine tek tek baktım. Hepimiz aynı düşüncededeydik, ser verip sır vermeyecektik, falcıyı etkilememek için, ne kadar çok bilgi, o kadar çok fala malzeme, biz bilmez miydik? O kadar da çocuk değildik. İyi ki de dört kişiydik, kör olmayasıc a oğlu fincanlarının ikisini kırmıştı o gün. Bizi önüne katıp, merdivenlerden yukarı çıkartırken, “Damda çardak var, güneş başınıza da geçmezden kelli hemi de hava alınız” dedi. Yukarıdaki sedire kurulduğumuzda kapıda on yaşlarında bir kız çocuğu belirdi. Herkese orta olur muymuş, olurdu. Kahve de rakı gibi büyük işiydi o zamanlar, hangi tür kahve sevdiğimi bilmezdim ki!

Orta kahveleri ısmarladıktan sonra, bir sessizlik oldu. Ne konuşacaktık ki? Damın kenarları “Vita” tenekelerinden sarkan, ağırlıklı gül, çoğu çiçeksiz, türlü bitkilerle doluydu. Daha önceden gittiğim bir terziden biliyordum, bu aynı çardak, sedir gibi vazgeçilmezlerindendi dam üstü modasının. Acaba en güzel kimin damının olduğunu konuşurlar mıydı? Evlerinde doğru dürüst eşyaları olmazdı oradakilerin. Biliyordum, babamlar politika ile uğraştıkları sırada, bizi de çok gezdirirlerdi partililerin evinde. Hem hısım akrabamız çoktu, bayram seyranda Adana’nın dört bir tarafına taşınırdık. Babam milletvekili olunca da, onlar bize taşındı, Ankara’ya. Bir yıl Adana’da ‘leyli’ okuyup kaçabilmişim başkent hayatından. Aslen İsken-

Sel baskını, 1980 (Fotoğraf: Mehmet Baltacı).

derunlu, babam gibi avukat annemin, evdeki trafikten evkadını olmasına ramak kalmışken, Saimbeyli’de yaz tatilinin son demlerinde başımıza gelen 12 Eylül’ü mutlulukla karşılamıştım. Adana’ya geri dönebilecektik. Haftasonları Devran’la Ankara’ya gitmek zorunda kalmayacaktım artık. Tekrar “Yar saçların lüle lüle”nin söylendiği rakıli balkon gezmeleri başlayacaktı. Ben de onlara bakmaya, her konuşulanı da dinlemeye. Bunların hepsini yazmak gerekirdi. Yazmanın gerekli olma koşulu nereye ve kime aitti? Babam da sık sık “Yazmak gerekirdi, ama biz yazamadık,” derdi. Babam çok güzel yazardı.

İşte o evlerdendi, iki katlı, üst katta bir oda. Altta mutfak ve birinde kızı diğerinde oğlanı yatırıyordur diye düşündürten,

birbirine dik duran iki sedirin bulunduğu bir oda daha; odanın içinde bir tarafta yüklük, sıklıkla mavi, bu seferkinde turuncu plastik cam kaplı, siyah-beyaz televizyon. Siyah-beyaza eklenen o renk, hani siyahı kahverengileştiren ya da lacivertleştiren o plastik daha mı şenlendiriyordu gördüklerini? Hayaller renklerle daha mı kolay kuruluyordu? Geçerken görmüştüm, köşede bir de elle çalıştırılan eski yarım dikiş makinelerinden vardı. Babaannemin de vardı aynısından, fakat ceviz kaplamalı, güzel bir yarım dolap içinde saklardı onu. Bakır renkli, huni şeklindeki yağdanlığı ise çocukluğumun olmazsa olmazıydı. Rengi ve görüntüsü ile onda bir büyüünün olduğuna emindim üstelik.

Falcı kadın, her tarafta gördüğümüz şalvarlı, üstü yarım kol bluzlu, etine dolgun, altın dişli, örtüsüz bir Adana kadınıydı. Kollarındaki bilezikler altın renkli olsa da, altın olmamalarından, zengin olmadığını anlayabilirdik. Küpeleri, hani o içinde koca kırmızı bir taş olan, başını çevirdikçe bize yanıp sönen, pazarda satılan cinstendi. Esmer miydi, yoksa hepimiz gibi güneşten zorunlu esmerlik mi bulaşmıştı ona da? Ne bekliyordum ki, hani o sinemada, gördüğüm morlu yeşilli kumaşlar içinde bol makyajlı falcı kadını mı? Zarfından memnun, mazrufundan emin bir hali vardı. Koca kalçaları şalvarından taşmış, koca memeleri ile hepimize acemiliğimizi hatırlatan bir bereket tanrıçası gibi tek başına kurulmuştu sedire. Biz, ip gibi tek sedire dizilmiş, bacakları bitişik okul çocuklarına, gülerek bakıyordu. O bakışın “Sakin olun, kötü bir şey çıkarsa, söylemem,” dediğini umut ediyordum. Sonra söyledi de zaten, “Ben görürüm kızlar, ama kötü bir şey görür isem söylemem ama iyi görmez isem de uydurmam,” dedi. Sesinin tınısı en esrarlı tınıları bile gölgede bırakacak kadar gerçek çıkıyor, içten içe gülümsemesi söylediklerine karışıyordu. Kızından söz etti, ikiye gidiyormuş, inşallah büyüüp bizler gibi olacaktı kızı da, oğlu da. Kaç paraya baktığını biliyorduk hepimiz, hazırlanıp gitmiştik. Hem para konuşmaya alışık da değildik hiçbirimiz. İlk önce kime bakılacağını düşündüğümüz anda geldi fincanlar. Yarım doldurulmuştu. Tabii ki misafirlikte değil, falcıydık. Kahve o kadar da pahalı bir şey miydi?

Kapatacaktık, fincanlar önümüzde kalacaktı, en önce soğuyana en önce bakacaktı. Biraz rahatlamıştım, kötü bir şey söylemeyeceğine garanti verince. Oldum olası kötü sonları sevmemdim zaten, kim sever ki demeyin, sevmemek var, sevmemek var. Zaten baştan beri bunu söylemeye çalışıyorum dikkat ettiyseniz, sevmek var, sevmek var. Fincanları kapattık, yarım fincan kahveler zaten hemen soğuyacaktı. Falcımız gelip teker teker dokundu. Yanımdan geçerken, sabunla yıkanan çamaşırlara has koku burnuma geldi, daha fazla koklamaya cesaret edemedim.

Ayşegül'ünki önce soğumuştı, onun neşelendiğini hissettim, en hızlımız olmakla övünürdü zaten. Benim bir tane bile erkek arkadaşım olmamıştı daha, fakat o üçüncüsü ile çıkıyordu. Bu gerçek bir prestij konusuydu. Falcı kadın, bize olduğu gibi ona da uzun uzun anlattı, erkek arkadaşından haberler verdi, "Başka bir şehirde okuyacan, sonra buraya döneceğin, ama çok sonraları buradan ayrılıp, çok memleketler gezecen," dedi. Ayşegül Adana'ya geri döneceğinden pek memnun kalmadıysa da gezme fikri çok hoşuna gitmişti. Sonra sıra Semadaydı, ona tam istediği gibi bir hayatının olacağını anlattı, o sırada ne o ne de biz onun nasıl bir hayat istediğini biliyorduk. Bense hep gezecektim, Adana'dan ayrılıp, 'hep' denizsiz şehirlerde okuyacak, denizli bir şehirde yaşayacaktım. New York'ta deniz var mıydı? Demek İstanbul'da okuyamayacaktım! Oysa tek isteğimdi orada okumak. Farklı şehirlerde okusam da deniz kıyısında olmayacaktı. Daha üniversiteye başlamadan mastır yapmaya karar vermiştim nedense, bu yüzden bana garip gelmemişti söyledikleri. Biz kendi hayallerimiz içindeyken, Şebnem'e ne kadar az şey söylendiğini bir tek kendisi fark etmiş ve bozulmuştu. Neden kendisi gezmeyecek miydi? Hangi şehirde okuyacaktı? Denizli bir şehirde. Şebnem'le aynı şehirde okumayı istiyordum oysa ki ben. Peki, gezebilecek miydi, fincanda bu kadar çıkmıştı, herhalde Şebnem telveyi de içmişti.

Fal konusu orada bitiyordu, ama eğer büyü de istersek, tanıdığı iyi bir kadın vardı. Yok, o tekrar doğan, eski hayatında

Lokman Hekim'in karısı olduğunu iddia eden değildi. Bu öldü sanılıp, mezarlığa götürülürken, tabuta vurup çıkmak isteyen, oradakilerin hepsini altına yaptırtan kadındı. Ama ne yapacaktı yani, yüce Rab, ona geri dön dediyse, başkaları korkmasın diye diri diri mi gömülecekti? Öyle kötü büyüler yapmıyordu, diyelim biz öğrenciydik, bize "zihin açıklığı büyüsü" yapabiliirdi. Biz, büyüye pek meraklı değildik açıkçası, buraya kadar gelme cesaretini bile zor topladığımızı söyleyemedik, paralarımızı çıkartıp verdik, teşekkürler ettik. Arkadaşlarımıza tavsiye edecektik tabii ki. Arkamızdan el sallayan falcı ve kızına baktığımızda, akşamüzerine yaklaşıyorduk. Şebnem o sıralar bir üniversite öğrencisi ile çıkıyordu, onun heyecanı ile bir süre sonra falcının söylemediklerini unuttu. Falcı ona o çocuğun kendisine çok âşık olduğunu söylemişti. Ayşegül her zamanki gizli saklılığı ile falda çıkan erkekten pek konuşmuyordu, biz tanımazdık nasıl olsa. Bilmiyordum ki, o zamanlar onun bu kadar büyümüş olduğunu. En cesur, her şeyi denemek isteyen, en maceraperest bendim hani?

Oradan çıktığımızda, güneş de alçalmaya başlamıştı. Günün akşam etmemiştik daha. Bu esprime güldüler, zaten gerekli gereksiz her söylenene gülüyorduk, falcıdan sonra. Kilis Pazarı'na uğramak isterler miydi peki? İstemezlerdi. Daha gidip, arabayı alacak, sonra da akşam yemek yiyeceğimiz yere gidecektik. O zamanlar, ne şimdiki gibi balıkçılar, ne de lüks kebapçılar vardı, dedim ya.

Ben bir türlü oradan ayrılmak istemediğimi fark etmiştim. Annemden habersiz işler çevirmenin ağırlığı, gelecek planları ile birden sanki üstüme çökmüştü. Hem sanki Akkapı'dan ayrılıp, kendimi pek de ait hissetmediğim Gazipaşa Bulvarı'na gidersek, tam adlandıramamakla birlikte, büyümeye doğru daha büyük bir adım atmış gibi olacaktım. Geleceğin artık gelmeye başladığını hissetmiş olmalıydım. Büyüyüp oradan ayrılacağım zamanlar yaklaşıyordu, çoktan özlemeye başlamıştım, şehri, arkadaşlarımı, ailemi. Durgunlaştığımı görünce ne olduğunu sordular, ben de kendimce açıklamaya çalıştım. Ne diyceklerini önceden biliyordum, ama söyleyince belki olmazdı,

ayrılık olmazdı. Ama olmadığı zaman da gezemez, başka ülkeler göremezdim. Neden hep birşeylerden vazgeçmek gerekiyordu hayatta. Ayşegül'ün yorumu bu defa daha yumuşaktı, "İstesen de istemesen de, bunlar olacak, sevgilin de olacak. Senin yaşındaki bir Amerikalı kızın elli sevgilisi oluyor ve elli kere arkadaşları ile içmeye gidiyor bu yaşta. On sekiz yaşındasın, haberin var mı?" Hem sınıftaki erkekleri görmüyor muydum, hepsi her hafta Mersin'e gidiyordu. Ben yine çok derin düşünüyordum, ne olacaktı benim halim üniversitede, beni kim dinleyecekti? Haklıydı haklı olmasına. Okuduğum bütün kitaplardan gerekli feminist altyapıyı edinmiştim, bunları kendim de düşünebiliyordum zaten. O zaman sorun daha çok aneme haber vermememdi, fakat bunun üzerinde kimsenin vakit harcamaya isteği yoktu ve benim de bir an evvel silkinip, bunalımlarımdan kurtulmam gerekiyordu.

Toztoprak yollarda dolmuş beklerken, üçünün yüzüne baktım. Her toz bulutunda gözlerini kırıştırıyorlar, Şebnem heyecanla o çocuktan söz ediyor, Ayşegül gülüyor, Sema da benim gibi geç kalanlardan olduğu için o konulara, gülse mi ağlasa mı yüz ifadesi ile takibe çalışıyordu. Sema'yı arkadaşstan ziyade kız kardeşim gibi gördüğümü fark etmiştim, kol kanat gerilecek ve dikkatle izlenecek. Şebnem gibi bana bir erkekle nasıl dans etmem gerektiğini öğretemezdi o, bilse de öğretmezdi. Kapalı kişiliği, sevgisini de ilgisini de hep bir engelden atlattırarak bana ulaştırırdı. Bir derdim olsa sadece onu bulur, en çok ona güvenirdim. Şebnem ve Ayşegül erkeklerin dayanılmaz bulup, peşinden koştuğu o güvenilmez ve seksi kadınlardan olacaklardı. Sema sevdiği ve güvendiği biriyle evlenecek ve dengeli, güzel bir hayat sürecekti. Ben... Ben bunların hepsini istiyordum. Hem kitaplardan söz edip, hem de seksi olmanın bir yolunu bulmam gerekiyordu diye düşünürken, annemi ve diğer çekinceleri unutup, akşamki votkaların heyecanına ben de dalmaya başladım.

Arabada süslendik, püslendik, bir de tur atmamız arabalı gezmenin şartıydı. Ziyapaşa'dan, Atatürk Caddesi'ne, sonra Gazipaşa'ya, birbirine paralel üç caddeydi tur rotası o zaman,

bunu yaptıktan sonra, eski Baraj'a gittik. Oralara baktıktan sonra, yan tarafı "burundüşüren" portakal bahçeli Set'e giderken, falcı hakkında konuşulacaklar bitmemişken, araba durdu, yani "istop" etti. O araba böyle sık sık dururmuş, Ayşegül söylemeyi unutmuş. Azıcık itmemiz gerekiyormuş. Biz, süslü püslü üç kız, koyu kahverengi kocaman Amerikan arabasını Set'te iteceğiz de, Adanalı erkekler bizleri yalnız bırakacak? Kornalar çalıp, laf atmalar başlayınca, Sema huzursuzlanıyor, ikide bir "Bunlar şimdi gelip bizi kaçırıp, Samandağ'ına falan götürüp satarsa ne olacak" gibi laflar ediyor, gergin sinirlerimizi daha da geriyordu. Güzel günümüzün son bulması an meselesiydi. Araba sonunda çalıştı.

* * *

Okalıptüslerin, ilkyaz sıcağına karıştığı upuzun bir gündü. Bitmesin diye dua edilen türden. Evet, o gece sarhoş olduk tabii ki. Hayır, kimse Samandağ'ına satılmadı. Evet, Ayşegül Ankara'ya, Şebnem ve Sema İstanbul'a okumaya gitti, falcı doğruyu biliyormuş, en ufak bir şüphemiz kalmadı artık. Sonra mı? Hayır, bir daha dördümüz biraraya hiç gelemedik. Şebnem'in bizden sonra bir fal baktırma deneyimi daha oldu, yol tarif edip, yardım ettiği bir kadın, İstanbul Üniversitesi'nin büyük kapısının önünde, ısrarla teşekkür amaçlı bakmak istemiş eline, eli alınca da, kekeleyip pek bir şey söyleyememiş. Bu olayı birkaç kişiye anlatmak için iki gün daha yaşadı, hep genç, güzel kaldı.

Biz üçümüz de bir daha bir araya geldik mi anımsamıyorum, ama kıtalar arasında bile haberleştik. Hâlâ şaşıyorum örneğin, nasıl oluyor da New York'taki Ayşegül bana sevgilisinden dert yanıyor ya da ben telefonun bile zor bulunduğu bir Orta Amerika ülkesinden Sema'ya yazıp, tümüyle yabancı-sı olduğu dünyamdaki sorunları çözmesini bekliyorum. Neden Şebnem hiç aklımdan çıkmaz peki? Bunları anlatmaya çalışıyorum, anlatamıyorum. Bu sadece bizim başımıza gelir, başka bir şehirdekinin değil demek istiyorum. Gülmeyin. Şarkı sözü gibi konuşsam da, biz seversek başka severiz, yıllar yılı

görmeden ömrümüzün sonuna dek bağlanabiliriz diyorum. “Adanalılık, Allahın adamıyık” diyemiyorum, adam değil kadınız çünkü. “Anam avradım olsun” diye yemin de edemiyorum. Bicibiciyi biz de yer, şalgamı biz de içerdik. Ben de biliyorum bunları, ama konuşamıyorum. Bu laflar, sadece erkeklerle mahsus bizim memlekette, yoksa söylemez miyim? Onların Adanalılıklarını gösterecek, kadınlara yasak dilleri var. O dille size başka dünyadan olduklarını hissettirebilirler. Döşeme’den yola çıkartıp sizi, Tepebağ sokaklarında kız peşinde koşturabilirler. Kadınlara kovalamak da yasaktır, konuşmak da. Ama ne fayda! Yaşar Kemal Çukurova’yı anlattığında, ona inanır, aynı şekilde bir kadın yazsa inanmazsınız siz zaten.

Hiçbir kadın yazarımız, çizerimiz çıkmamış; romanlarda da ince, kalın hep figüran rolünde olmuşuz. Bunları hep biliyorum. İnandırmak için ne söylesem fark etmeyecek, değil mi? Ama Adana toprağının büyüğü ile kaleme kâğıda sarılan kadınlar da vardır. Siz tanımasanız da vardır. Onlar sizin dilinizde Adana’yı yazmaya çalışırlar, erkeklerden ödünç aldıkları birkaç kelimeyi de kullanarak. Adanalı kadınların dilleri başka memleketlerde açılmış, ama konuştukları dil başka olurmuş. Yine de siz bana inanın, yemin ediyorum, Adanalılar sadece erkek değildir, Adana erkek olsa da. Adanalı olsam ne olur, olmasam ne mi olur? Herkes doğduğu yeri sever miymiş? Yine tekrarlayayım: Sevmek var, sevmek var. Anlamadınız, değil mi? Biliyorum. Bir tek Adanalı olsaydınız anlardınız.

* * *

“Hiç Türk’e benzemiyorsun sen, ama İstanbul daha farklı değil mi Türkiye’den?”; “Sen Adanalı mıydın? Adanalılara hiç benzemiyor ne tipin, ne de konuşman.”

Evet beyefendiler, yerli, yabancı gurbetteyim besbelli. Türk’e benzemiyorum, çünkü Adanalıyım. Adanalılara benzemememi de yaptığın derin erkek tabanlı etnografik çalışma ile tespit etmişsin, tebrik ederim. Oturup şimdi sana, sarı sığağı, neden Adanalı kadınların Adana’da kalınca esmerleştiklerini, neden erkeklerden başka dilde konuştuklarını anlatmam mı

gerekiyor ta en baştan? Hem o dil bana yasak, hem de senin dilinde Adana'yı anlattığımda inanmayacaksın. Ama bu kadar da sorgulamamalısn, hep dediğime inanmalısın bundan sonra: Adana erkektir.

Madem tanıştık, anlaştık, en baştan söyleyeyim, en güzel kebabın Adana'da hem de tam Siptilli'de yapıldığı, şalgama şalgam suyu denmeyeceği ya da Adanalı olmanın müthiş önemi gibi gerçekler sorgulanmaz benim mezhebimde. Ne kadar sorgularsan, inancın o kadar azalır. Başına gelmedi mi? Gelmiştir. Deşince, esrar yiter. Biz doğar doğmaz orada şahit olmuş, portakal çiçeği kokusu ile kutsanmış, tevekküle bırakmışızdır gerisini. Dilinden vazgeçsek de, kendisini bırakmamış, diğer memleketlerin hepsini gurbet bellemişizdir. İnsanlar göçer Adana'dan, Adana'ya göçer başka insanlar, fark etmez, havası, kokusu bir türlü değişmez. Nereye gidersen git, kelimelelerin esrarına karışır, unutturmaz kendini. Ben de sorgulamam, esrarı bozmam, Yaşar Kemal olma şansım olsa, yine bozmam, yine bozmam, kimse beklemesin, Adanalılıktan da vazgeçmem, hiç vazgeçmem.

Gözlerimde Hüzün Dolu Bir Tebessümdür Adana...

FERİDUN DÜZAĞAÇ

Ben işaretlere inanırım. Doğum günümün aynı zamanda “Dünya Ruh Sağlığı Günü” olarak kutlanmasının bir anlamı olmalı. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını, hatta “askerliğini yapıp adam olmuş sevdiği kadınla evlenmiş” hallerini bile Adana’da –kendi yolunuzu bulamadıysanız sıcak, sakın ve “aynı” sokakların rutinine isyan etmenin kaçınılmaz olduğu bir garip koca şehirde–, yaşamış bir yol yorgunu olarak, şimdi tebessümle anmaktayım debelenmelerimi. Kendi dünyamı, şehrimin bana verdiği pastellerden daha renkli olsun diye boyaya boyaya bitiremediğim “delikanlılık heveslerimle süslü” sanal dünyamı arayışlarım ve bulamayışlarım... “Boş geçen derslerin gönülsüz şarkıcısı”yken fark ettiğim şarkıcılık da, –hayatımdaki, hayatlarımızdaki birçok gerçekte olduğu gibi– tesadüflerin eseri ya da işaretlerin.

Şimdilerde iki “sahipsiz” takımını özleyen 5 Ocak Stadyumu, sanırım, ‘84 ya da ‘85 yılında bir Zülfü Livaneli konserine ev sahipliği yapmıştı ki herhangi bir konser etkinliği Adanalı için o zamanlar büyük bir değişiklik sayılır ve heyecan yaratırdı. Belediye binasında tiyatro etkinlikleri dışında olmazdı konser. Canlı müzikle, barlarla, kafelerle ve şehir kültürü ile tanışıklığın çok yeni olduğu dönemlerdi henüz. Hayata tutunmanın

yolu olarak derslerine sarılmış, feci halde puan başarılısı bir lise talebesi olan benim için, evimizin çok yakınındaki o çok anlamlı konser şarkıcılık zehrini kendime şırınga ettiğim gündü. Tam hatırlamıyorum, ama büyük ihtimal ertesi günlerdeki o zaman önemli gelen bir sınavı bahane edip gitmediğim, ama sonra stadi dolduran insanların evimize kadar gelen coşku seslerine dayanamayıp uçar adım koşarak sonradan dahil olduğum o konserdir, beni bir şarkıcıya duyulan sevginin sorgusuna düşüren. Bu sahnede olmak, kendi efkârını, kendi derdini, doğrunu vs. insanlara anlatır olmak, karşılığında böylesi sevilmek nasıl bir şey olmalıydı... Önde olmak ve dinlenen olmak...

Ordu Caddesi'ndeki "Penguin Kafe"de bağlamalı-gitarlı kalabalık bir grubun canlı müzik yaptığı zamanlar, müzik tercihleri, hayata bakışı, içe kapanıklığı ile birlikte iyi takıldığımız bir arkadaşımın kâh onlarda kâh bizde buluşup Pink Floyd'lar, Jethro Tull'lar dinliyoruz. Amerikalı askerlerin satılığa bıraktıkları ikinci el pazarına uğruyor ve bu iki grubun arşivini yapmaya çabalıyoruz, ama *pick-up*'ımız yok. Dersler boş geçmeye ve ben gün geçtikçe gönülden şarkı söylemeye devam ediyorum. Ağabeyimin Ankara'dan getirdiği albümler "Ezginin Günlüğü" diye bir gruba ait, keşfe devam ediyorum.

Devir favori şarkıların aynı kasete "doldurulma" devri. Bu işi Adana da en iyi yapan ve bir anlamda meraklıların buluşma adresi: "Tombul Müzik." Eve yakın, o zamanlar kendime seçtiğim gizli aşkımın evinin tam karşısında. "Tombul Müzik" deyip geçmiyoruz; hem şehrin en merkezi ve sosyal olunası bulvarı Gazipaşa'da, hem de orada çalışıp insanların listelerini hayata geçirmek prestijli bir iş. "Nerde eski aşklar sevdalar" misali, o zaman apaçık korsancıyız, ama denizimiz çok dalgalı. Bir yandan balkonunda Ayşegül'ü kesiyor, bir yandan gönüllü kayıtçı olarak verilen listeleri dolduruyoruz.

Nasıl bir gençlik ateşi ise dinmek bilmiyor, "Tombul Müzik"ten gönüllü mesai arkadaşım Seyhan ile babasına ait ekmeğin fırınlarına sabah nöbetine gidiyor, işçilerin şaşkın bakışları altında hayata zarflar atıyoruz. Seyhan, yabancı müzik arşivi ile çok ciddi boyutlarda amatör bir DJ, ama o günlerin

Adana'sı ve kültürü içinde geleceğimizi merak edip soranlara “bi diyeceyimiz” olamıyor; adam olmak, doktor olmak, mühendis olmak bekleniyor bizlerden. Ben aileme hissettirmeden hep bahanelerle İstanbul'da fakülteler seçiyor ve fakat kazanamıyorum. İçimden kurduğum hainlikler bir hayal kırığı olup yakıyor canımı; “şarkı türkü işlerinin cenneti İstanbul'a gitme” hayalini bilinmez bir bahara atıyorum istemeden.

* * *

Seksenlerin ikinci devresine denk düşen üniversite talebeliğim kırka yakın İstanbullu fakülteye inat “boşta kalmayalım” seçeneği tek Adana tercihim, Çukurova İşletme'ye kısmet oluyor. Adana beni çok sevmiş olmalı, diye düşünüyorum ancak mutlu değilim. Hayatıma sonradan katacaklarından elbette haberdar değilim. Şarkıcılık hevesi kursağında kalmış kalbi kırık bir taşralıyım; taş basıyorum bağrıma, her fırsatta Beşiktaş maçlarını bahane edip kaçıyorum İstanbul'a.

Özel radyolar, gün geçtikçe büyüyen kampus, amatör birkaç tiyatro kulübü, şehrin dokusunu biraz renklendiriyor. Doğuştan tiyatro dehası olan sevgili dostum Ali Haydar Bozkurt ile tanışmam... Birlikte hayatın düşlerimizle süslü kıyılarında dolaştığımız günler... Onun beni tanıdığı bir müzisyene “çok iyi şarkıcı” diye lanse etmesi... Ve kırılma noktalarından en önemlisi, hayatıma Serhan Kelleözü'nün girişi. Dillere destan “Akdeniz Akşamları” ve daha bir dolu güzel şarkının bestecisi sevgili Serhan bugün bile Adana da en çok sorulan ve merak edilen müzisyendir. Birkaç yıldır kendi müziklerini ürettikleri “Merdiven” grubunun Murat Hasarı ile birlikte kurucusu. İlkokuldan müzik öğretmenim olan Faik Kasapoğlu'nun “Adana Müzik Merkezi”ndeki gitar kurslarının Don Kişot ruhlu rakibi. Ali Haydar ve diğer arkadaşlarla onun ikinci kuşak öğrencileriyiz, Serhan'dan etkilenişimin bana küçük hediyesi, bir ağız armonikası. Sesimden sonra nefesimin de farkına vardığım günler. O dönemlerde “İstanbul sokakları” adlı hitiyle milyon tirajını aşmış Kurtuluş'un da bir anlamda orijini olan, Tarsus Amerikan Lisesi öğrencilerinin geleneksel “Echo” eko-

l  dışında, pop jazz tarzda yayımlanmış bir albümleri olan “Grup 01” meşhur Hasan-lhsan Boz kardeşler; şarkıcılığını hep Tanju Okan’a benzettiğim –nur içinde yatası– sevgili Okan Ağabey, Nebil Ağabey gibi bir üst kuşak müzisyenler... Nebil Ağabeyin hâlâ Adana’da canlı müzik yaptığını ve ders verdiğini duyuyorum.

Şehrin sokaklarında sırtında nedense hep siyah renkte kılıflarının içinde gitarlarıyla ya da bağlamalarıyla dolaşanların sayısının hissedilir biçimde arttığı günler. Merdiven grubunun beyin takımından Samim Belli ve kardeşlerinin ilk prova stüdyosu “Basamak”, gençlerin hevesini kabartan önemli bir mekân.

1988 yılında sonradan önemli bir yol arkadaşı olacak fak ltedaşı’m Emrah Aydoğdu’nun “Grup oluşturup kendi müziğimizi yapmak istiyoruz, şarkı s yl yormuşsun, var mısınız?” sorusuna, –onun iddiasına göre– “Mızıkada da  alarım” iştahıyla verdiğim yanıt, ’89-’95 yılları arasında bize bir dolu güzel hatıra, belki birkaç güzel şarkı, hatırı sayılır yerel bir şöhret ve “ ğrenci İndirimi” adlı miniminnacık bir yavru hediye eden “Grup Tını”nın doğum diyaloğudur. Kampusun bir yerinde çürümeye terk edilmiş müzik aletleri ve enstrümanın varlığından haberdar olup bize bir oda tahsis etmesi için izin istediğimiz o zamanki dekanımız Kadir Tuan’ın, “Boş işlerle uğraşmayın, üç ay içinde konser isterim,” tavrına çok şey bor luyduk elbette. Bir anlamda tatlı bir dayatmayla başlayan konserler, hik yemizi güzel afişlerle süslüyor ve biz kampus içine bizzat asıyoruz afişleri. Bir keresinde afişteki “konser” ibaresini “kans r”e  evirenin kim olduğunu bulmak için gösterdiğim çaba şimdi çok komik gelmekte; rutubetten nem, her şeyden dem kapıyoruz, çok heyecanlıyız. Şehir de artık çok heyecanlı, “ ok partili dönem”e geçmekte. Kendi doğasından kaynaklanan zorlukları ancak yenebilmiş Adana; hemen her fırsatta kampuste partiler var. Ve disc’lerin jokeyi Adana’da müzik kültürü denince akla gelen ilk isimlerden Stop Müzik ve  mit Şahbaz...

“Tını” olarak Zaimoğlu Otel’inde canlı müzik yapıyoruz. Hâlâ sakladığım ilk “iş akdi”mizde gecede 175 YTL karşılığı

ücret alacağımız, en fazla iki alkolsüz içki içebileceğimiz ve daha resmi ifadelerle çapkınlık ve yaramazlık yapmayacağımız yazılı. Bu aslında bir iş akdinden çok o dönemlerde Adana'da müzik yapanlara nasıl bakıldığının metni; bir kamu yönergesi. Oysa adımız miskin ve düşmanımız kin; kamu âlem bir bize. O kuşağın hâlâ özlemle andığı “Bacchus Bar” gibi bir canlı müzik mekânı hâlâ yok. “Merdiven” ve artık rüştünü ispat etmiş bir grup olarak “Tını” birlikte sahne alıyor. Biraz da komik aslında; biz “Tını” olarak çıkıyoruz önce, Murat ve Serhan eklenince basamak basamak “merdiven” oluyoruz! Uğur Mumcu'nun fiziki varlığına son veren o kara gün, makûs talih gereği, sahne almak zorundayız. El ele tutuşup “Yiğidim aslanım burda yatıyor”u söylemiyor, haykırıyoruz. Kötülüğün ve kahpeliğin bu denli korkutmadığı; iyilerin ardından gözyaşlarımızın infial eylediği; insanın, insanların, açık kart savaşı yaşamının foyasının meydana çıkmadığı; değerlerin henüz bitkisel hayata girmediği güzel günlerin Adana'sı...

“Tını”yı kurup fakültede orta ölçekli bir şöhret yaptığımız zamanlar yakın çevre kafeteryalarda alternatif tarzların canlı müzik örnekleri de çıkıyordu. Ali Acil ve Serdar Hortoğlu adlı iki dostumla, “Üç solcu öğrencinin iki gitar tek bağlama dinletileri” bu çeşitliliğe bizim katkımızdı o dönemler. “Eylül” adı ile gitarına yolları katmaya kararlı ıslı gözlü bir maceraperest gelir dinlerdi bizi. Ali'ye “Ağabey” derdi, ama ben Haluk Levent'in Ali'nin kardeşi olduğunu sonradan öğrenmişimdir. Ki o “Eylül”ün bir eylül akşamı Adana'da verdiği konserin kulisinde “Ben sizlerden feyz aldım, sen bıraktın müziği; olur mu hiç olur mu?” tahrikidir beni İstanbul'a “Prestij Müzik”in kapısına götüren. Haluk'a bu anlamda ödenmez bir borcum vardır. “Prestij müzik ailesi” şöhreti içinde kıvrandığım dönemlerde, gerek şirket içindeki “feci Fransız” hallerimdeki yalnızlığa, gerek maddi zorluklarıma karşılıksız katkıları olmuştur.

Bir de kendisinden habersiz sürekli Yaşar Günaçgün'ü andığımız bir başka değerli müzik sevdalısı Adanalı vardı: Ömer Bayramoğlu. Kolej yıllarında yaşar, Alper Arundar ve bir solo albümle sesini duyurmayı deneyen Deniz ile birlikte Napoli-

ten ve Akdeniz tarzı müzik çalışmaları yaparlardı. Benim ilk yıllarımda birlikte çok çalıp söylediğimiz Ömer, hepimizden önce bir albüm anlaşması yaptığı halde özensiz bir müzik şirketinin heyecan ve hevesini kırmasına dur diyememiştir.

Gögebakan ve Kekilli Murat'ların varlığından onlar profesyonel olunca haberim olmuştur; küçücük şehirde daha önce rastlaşmamış olmamız belki tesadüftür, belki de tarz ve tercihlerimizin kesişmemiş olmasının sonucudur.

* * *

1995'in kara bir Aralık gecesi tam da alkole veda etmeye çalıştığı bir dönemde alkollü ve ehliyetsiz bir şoför çarpar babama; Adana ölür. Hayat yukarıdaki işaret ve tesadüflerin dizilişiyle “ünlü Adanalı şarkıcılar”dan biri eylemiş, ne gam; çağırırlarsa giderim, o sokaklardan aldığım yoksunluk öykülerimi anlatırım onlara. Tek başıma gizli gizli, anıların caddelerinde yürürüm. Dostları, terk etmeyenleri bulurum. “Acılıbirbuçuk” tadarım, biraz da “mazi kalbimde yaradır”dan... “Hiçbir şey eskisi gibi olmuyor” tabusundan da biraz belki... Ama kesinlikle ve maalesef “acı”yı sevdiğimden. Şehirleri güzel kılan insanın kalbidir ya... Acı gülüşlerimin, arsız heyecanlarımın, hezeyanlarımın sıcak, güzel, bana hâlâ küçük gelen metropol Adana'sı, ıskalanarak geçmiş, yolunu geç çizmiş, insana dair her duyguyu kutuplarında yaşamış şu fani hemşehrisinin çalınmaktan çizilmiş tek gitar ve armonikalı hüzünlü şarkılar uzunçalarıdır. Uzun arayışların, uzun yürüyüşlerin kısacık molalarında, gözlerimde hüznü dolu bir tebessümdür Adana...

Adana'da Sanayi ve Sanayiciler Hakkında*

KUDRET EMİROĞLU

Çukurova ve Adana, Türkiye ekonomisinde özel bir yer tutmaya, uluslararası pazara yönelik sanayi ham maddesi pamuk ekimiyle başlamıştır. Adana'nın ekonomide dikkat çekici biçimde sanayi bölgesi haline gelmesi de, doğal olarak pamuğun ve yan ürünlerinin sanayide (yağ, sabun, iplik, elyaf, tekstil) kullanımıyla belirlenmiştir. Türkiye'de ekonomi, sanayi, sanayiciler ve şirket, şirketleşmenin tarihi hakkında bildiklerimizin sınırlılığı karşısında,¹ Adana'da sanayi ve sanayicilerin tarihinde göze çarpan bazı özelliklerinin dile getirilmesi herhalde yararlı olacaktır.²

Bereketiyle ünlü Çukurova'da pamuk ve sanayi üretiminin yani sermaye birikimi ve girişimciliğin ortamı, başta narenciye olmak üzere diğer tarım ürünlerinin üretim koşullarıyla da belirlenmiştir. Pamuk ekimi yayılır ve pamuğa bağlı sanayi ve iş-

(*) Bu yazı Adana Sanayi Odası tarafından Kudret Emiroğlu, Bülent Varlık ve Ömer Türkoğlu'na hazırlattırılan Adana Sanayi Tarihi adlı çalışmanın bilgilerinden faydalanılarak kaleme alınmıştır – e.n.

- 1 Genel Türkiye ekonomisi tarihleri dışında, Selim İlkin ve İlhan Tekeli'nin çalışmalarıyla, Çukurova özelinde Orhan Kurmuş (*Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, Ankara, 1974) ve Bülent Varlık'ın (*Emperyalizmin Çukurova'ya Girişi*, TIB Yayınları, Ankara, 1977) öncü kitaplarını anmak gerekir.
- 2 Bu yazı, Bülent Varlık ve Ömer Türkoğlu ile birlikte hazırladığımız *Adana Sanayi Tarihi*'nin malzeme, bulgu ve sonuçları üstüne kuruludur. Bu çalışmayı kullanmama izni verdikleri için kendilerine teşekkür borçluyum; başka türlü yazılması mümkün olamazdı. Elbette her türlü sorumluluk bana aittir.

letmeler gelişirken, ulusal ve uluslararası pazara yönelen diğer tarım ürünlerinin rekabeti, yalnızca kârlılık açısından değil, tarım işçisi ücretlerinden elde edilen gelirin harcanma biçimine, yani bütünüyle üretim ve tüketim ahlakına bağlıdır. Yeşilçam'a 1960'larda Adanalı Hacı Ağa tipini kazandıran süreç, büyük toprak sahiplerinin birdenbire pazara çıkan ürünleriyle, Adana'da tüketemeyecekleri kadar gelire kavuşmalarıdır. Bu gelir fazlasının kökeni, Adana'nın Osmanlı'dan miras aldığı toprak mülkiyetinin dokusundadır.

Osmanlı devleti, Adana ve çevresini 1517'de Ramazanoğulları Beyliği'nden savaşız almış, Yavuz Sultan Selim Suriye seferine çıktığında, Ramazanoğlu Mehmet Bey, şehrin anahtarını padişaha teslim etmiş ve onun ordusunda görev alarak Mısır seferine katılmıştır. 1517'deki bu barışçı egemenlik sonucu, Ramazanoğullarının bölgede yöneticiliği ve Osmanlı valisi olarak görevleri 1608 yılına kadar devam etmiş, beylerin elinde toplanmış toprak mülkiyetinde de değişiklik olmamıştır. 1691 tarihli fermanla başlayan aşiretlerin bölgede iskân edilmesi veya Güneydoğu'dan kaçan aşiretlerin bölgeye yerleşmesi, eşkiyalık ve isyanları sürekli kılmış, bu durum aşiret ilişkileri ve büyük toprak mülkiyetinin devamında etkili olmuştur.

Çukurova'da her zaman toprak bol, emek kıttır. Kavalalılar bölgeyi ele geçirip kendi yeni tarım programlarını uygulamaya soktuklarında, dışardan tarım işçisi getirmişlerdir. Pamuk üretiminin başlamasıyla canlanan pazar ilişkileri ve uluslararası ticaret 1860'lardan itibaren tarımda makineleşmeyi teşvik edici olmuştur. Ancak tarımın makineleşmesi, Marshall Yardımı'nın da etkisiyle 1950'lerden itibaren hız kazanmış, yeni topraklar tarıma açılırken, başka bölgelerde ağaların ortakçıları borçlandırma yoluyla toprak miktarını büyütmelelerinin koşullarını hazırlayan bu süreç, Çukurova'da elde ettikleri geliri nereden, nasıl tüketeceklerini bilemeyen büyük toprak sahiplerinin vardıkları israf düzeyiyle kendi kâhyalarına borçlanmalarına, topraklarının parça parça ellerinden çıkmasına yol açmıştır.³

3 Çukurova'ya ticaret ürünü olarak pamuğun girmesi, bataklıkların kurutularak tarım alanının genişletilmesine yol açmıştır. Birbirini besleyen bu süreçle bataklık-

Adana'da cumhuriyetin 10. yılı kutlamaları (Bahtiyar İstekli arşivi).

Modernleşme konusunda Osmanlı-Mısır etkileşimi ve hangesinin öteki için ne kadar örnek oluşturduğu tartışmalarına eklemlenen biçimde, Çukurova'ya pamuğu ve tarımda mo-

lıktan kazanılan topraklar, 1858'de kabul edilen Arazi Kanunu'nun mülkiyet anlayışıyla çakışarak, Osmanlı'daki geleneksel toprak hukukuna konu olmadan, tapulanmıştır, dolayısıyla Osmanlı tarihçiliğindeki "çiftlikleşme" sorunu, Çukurova'da bir "dönüşüm" değil, toprak ve özel mülk "üretme" sorunudur.

1909'da Adana'da tarım işletmelerin %46,4'ü 50 dönümden büyük toprak sahibidir (Tevfik Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, Eren Y., İstanbul, 1998, s. 82). 1900'lerde pamuk ekili arazi açısından ise, 1000-5000 hektar arası büyük çiftliklerin bu arazinin üçte birini, 500 hektarlık çiftliklerin ise üçte ikisini oluşturduğu, 50-100 hektarlık küçük çiftliklerin ise az sayıda olduğu gözlemlenmişti (W. F. Brück. *Baumwoll-Erzeugung und-Verbrauch der Türkei*, Berlin, 1917, s. 15-16'dan aktaran Meltem Toksöz, "Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge: 19. Yüzyılda Çukurova", *Kebikeç*, sayı 21, 2006'da yayınlanacak).

1967 yılına gelindiğinde çiftçi ailelerinin %32,6'sı topraksızdır, kiracılık, ortaklık veya tarım işçiliği yapmaktadır. Tarım işletmelerinin %73'ü 0-50 dönüm toğrağa sahiptir ve toprakları toplam tarım toprağı içinde %28,7'yi oluşturmaktadır. 200 dönümden büyük araziye sahip işletme oranı ise %3,9 olup, bunlar toplam toprakların %29,6'sına sahiptirler (*Köy Envanter Etüdlerine Göre Adana*, Köy İşleri Bakanlığı Y., 1967)

Aşağıda görüleceğı gibi pamuk, ticaret ve sanayileşmeyi teşvik eden bir ürünken, özellikle 1950'lerden sonra milli pazara açılarak daha da gelişen narenciye üretimi ise "ağa" tipini üretmektedir; Adana'da sanayicilerin yerlilerden değil, gurbetçilerden çıkmasının da tarımda tercih edilen ürünle ilişkisi vardır.

dernleşme fikrini sokan Kavalalı İbrahim Paşa'dır. Kavalalılar bölgeye egemen oldukları sürede tarımın gelişmesi için çalışmış, Tarsus'un sulanması için proje hazırlatmış, Mısır ve Kıbrıs'tan tohumluk getirterek buğday, arpa ve pamuk üretiminin ve kalitesinin artırılmasına uğraşmışlardır. Şeker kamışı üretimi yeni esaslara bağlanmış, ayrıca, Suriye, Mısır ve Kıbrıs'tan pamuk ekiminde usta olan işçiler, özellikle işçi kıtlığını gidermek amacıyla Suriye'den fellahlar getirilmiştir.

1841 yılında bölgede İbrahim Paşa yönetiminin sona erişiy-le 1839'da Tanzimat'ın ilan edilmiş olması arasında ilişki vardır. Tanzimat uygulamaları Adana yöresinde derebeylerini ellerindeki yetkilerin alınmasına karşı isyana sürüklemiş, bunun üzerine 1863'te aşiretleri tedip ve iskânla görevli Fırka-i Islahiye kurulmuştur. Fırka, idari işler sorumlusu Cevdet Paşa'nın tanıklık ettiği gibi, para bilmeyen aşiretlere bu ilişkiyi getirme işlevini de taşımıştır.⁴ Yeni Vilayetler Kanunu çerçevesinde 1867 yılında Adana Vilayeti'nin kuruluşu, Osmanlı modernleşmesinin bölgeye girişinin simgesidir. 1860'lar aynı zamanda İngiltere'nin yeni pamuk ekim alanları aradığı yıllardır ve Adana, Osmanlı'nın Tanzimat paşalarıyla (örneğin valilik yapan Yeni Osmanlı önderlerinden Ziya Paşa gibi) ve İngiliz tüccarlarla aynı yıllarda tanışır.

İngiliz sicimine pamuk, 1860-1920

Kapitalizmin ve Sanayi Devrimi'nin gelişiminde önemli yer tutan tekstil sanayinde İngiltere Amerika pamuğuna bağlıydı. İngiliz sanayiciler, daha Amerikan İç Savaşı (1861-1865) baş-

4 "Avcılar ile dahi pazarlık etmek istedik. Akçe ile pazarlığa girişmediler. Her durraç başına şu kadar barut kurşun saçma istediler. Biz dahi istediklerini vermek ve üstüne birer miktar akçe dahi ilave etmek üzere pazarlık ettik. Her gün beşten ona kadar durraç vurup getirirler ve bedeli olan barut ve kurşun ve saçmayı alıp giderler ve üst tarafındaki akçeye çendan ehemmiyet vermezlerdi. Lakin Adana'dan Fırka-i Islahiye'ye pek çok esnaf gelip gitmeğe ve her türlü eşya getirip satmağa başladıkları gibi köylüler dahi derhal paranın kıymetini takdir eder oldular." Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 21-39, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Y., Ankara, 1991, s. 160-161.

lamadan bu pazar bağımlılıklarına alternatif aramaya başlamışlardı. 1857 yılında kurulan Manchester Pamuk Alım Birliği (Manchester Cotton Supply Association-MCSA) Hindistan ve Türkiye'yi pamuk yetiştirilmesi için uygun ülkeler olarak belirlemişti.

Çukurova'nın İngiliz tekstil sanayi için pamuk üretimine başlaması, tarımın makinalaşması, demiryolunun kurulması ve Mersin'in dış ticaret limanı olarak büyümesini de getirdi. Merkezi Londra'da olan The Tarsus-Taurus & Adana Railway Company'nin aldığı demiryolu imtiyazıyla Adana-Mersin hattı 1886'da işletmeye açıldı. Deniz yoluyla yapılan ticaretin önemli bir bölümü İngiliz, Fransız, sonradan İngiliz sermayesine geçen Mısır ve Yunan firmalarının denetimi altına girdi. 20. yüzyılın başına kadar Fransa ve İngiltere'nin ağırlıklı bir konuma sahip olduğu deniz taşımacılığında, daha sonra bilinen nedenlerle Almanya'nın ağırlığı hissedilmeye başlandı. 1860'larda başarısız girişimlerle başlayan tarım makineleri ithalat ve kullanımı, 1890 yılında ABD kökenli Mc Cormick şirketinin ve onun peşinden Fiat traktörlerinin Adana ve Mersin'de, Fordson şirketinin Tarsus'ta şubeler açması sonucunu getirdi.⁵

1900'lerin başında Adana'nın ihracatı bir milyon sterline yaklaşmıştır. Bu ihracatın %48'i pamuk ve %3'ü pamuk ipliğinden oluşmaktadır. İhraç edilen diğer mallar arasında da halı, yün, yün ipliği, susam yağı ve tohumu ile diğer tarımsal ürünler yer almaktadır.⁶ 1907'de Adana'da ekili arazinin yüzölçümüne oranı %11,7'ye çıkmış, 1909'da üretim içinde sınai bitkilerin tarımsal ürünler içindeki payı %23,8 olmuştu.⁷

Dış pazarın canlandırdığı pamuk üretimi ve ithal edilen makinelerle başlayan çırçır, pres atölyeleri üretiminde, artık "Bütün öteki ürünlerin pamuğa kurban edildiği"⁸ Çukurova'da, "ticaret kârının aslan payını İstanbul'daki aracılar ve buradaki

5 Remzi Ogouz; *Guide Commercial d'Adana*, İstanbul, 1924.

6 İngiltere, *Accounts and Papers*, Report-1902, s. 27

7 Tefik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Y., İstanbul, 1998, s. 65, 78.

8 AP, Report-1873, s. 967

yerli ajanları” almaktadır.⁹ Adana ve Tarsus’taki pamuk atölyeleri Rumların elindedir ve Avrupa’dan yardım için gönderilen fonlarla Ermeniler pamuk dokumacılığında ilerlemekte ve Avrupa piyasasına girmektedir.¹⁰ “Yerli firmaların çoğunun Manchester’de şubeleri var ve İngiltere konsolosluk koruması altına resmen alınamamasalar da, Türk yetkililere karşı resmi olmayan koruma altındalar.”¹¹

Ekonomi tarihinin daha fazla araştırılmaya muhtaç bir boyutu olarak, Avrupa sermayesinin Çukurova’ya girişi, Gayrimüslimlerin bu ekonomik ilişkide öncü rol oynaması sonucunu doğurmuştur. Kurulan ilk fabrikaların da Avrupalılar ile Gayrimüslimlere ait oldukları görülmektedir.

İlk çırçır fabrikası 1864 yılında (Fransız romancı Alphonse Daudet’nin yakın akrabası olan) mühendis Justin Daudet¹² tarafından kuruldu. Fabrika 11 yıl sonra Ceyhan’a taşındı.

Aynı yıl ikinci fabrika James Gout tarafından açıldı. Gout pamuk işleme sanayiindeki atılımına 1863’te İzmir’de başlamış, getirdiği 70 çırçır makinesi yerli üreticilerin kıskırtmalarıyla yakılmışsa da, Manisa, Aydın, Menemen, Tire, Bayındır’da yatırımlarını sürdürmüş, İzmir’den ihraç edilen pamuğun beşte birinden fazlasını işler duruma gelmişti. Ancak 1865 yılında pamuk üretiminin beklenen düzeyde olmaması nedeniyle Gout yeterince hammadde sağlayamayınca iflas etmiş ve bütün fabrikalarını H. Lubbock adlı bir İngiliz’e satmıştı.¹³

Adana’ya Girit’ten göç eden Havace Tırpani 1885 yılında bir çırçır fabrikası kurdu. Bu fabrikaya 1898 yılında iplik ve 1901 yılında da dokuma tesisleri eklendi.

1887 yılında Tarsuslu bir tüccar olan Mavromati ve şürekası çırçır atölyesinin yanında Adana’nın ilk iplik fabrikasını açtı.

9 AP, Report-1901, s. 15.

10 AP, Reports-1895/96, s. 10.

11 AP, Report-1873, s. 966.

12 “Adana Sanayii’nin Tarihçesi”, *Çağının Tanığı Yeni Adana*/79. Yıl İlavesi, s. 56.

13 *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, s. 133; Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 255/d.n. 53.

Fabrikada 60 ırır makinesi ile 2.700 iğ bulunuyordu.¹⁴ 1914 yılına gelindiğinde 5.000 iğ kapasitesine yükselen fabrikada çoğu kadın ve çocuk olmak üzere 350 işçi çalışıyordu. Adana'nın ilk sanayicilerinden Mavromati ailesinden Andrea, Rusya yurttaşı olup Mersin'in Rus konsolosu ve Rus gemileri acentasıydı. Kardeşi Andonaki, Yunanistan yurttaşı ve İspanya konsolosuydu.¹⁵

1906'da Aristidi Kozma Simyonoğlu ve şürekası tarafından açılan fabrikada 150 beygir gücünde iki motor bulunmaktaydı. Kuruluş sırasında 1.800 olan iğ adedi 1910 yılında 5.800'e yükselmişti. 1911 yılında da 51 tezgâh getirilerek dokuma kısmı ilave edilmişti. Fabrikada 1914 yılında üç bini faal olmak üzere 5.200 iğ bulunuyordu. Simyonoğlu fabrikası enerji ihtiyacını 150 beygir gücünde iki motorla temin ediyordu. Aynı yıl 150 işçinin istihdam edildiği fabrikada yılda 5,4 milyon kuruş değerinde 150 ton iplik ve 470.000 metre kumaş üretiliyordu.¹⁶

1907 yılında da Tarsus'ta Rasim [Dokur] tarafından 80.000 sterlin değerinde 800 beygir gücüne sahip yeni bir iplik ve dokuma fabrikası açıldı.¹⁷ Mısır Hıdiv ailesine mensup olan Rasim Bey, Fransa'da Sorbonne Üniversitesi'nden mezun olmuş, Mısır'a dönerek bir süre savcılık yapmış, burada büyük bir dokuma fabrikası kurmuştu. Akdeniz kıyılarını gezerken geldiği Tarsus'u çok beğenmesi üzerine bir süre sonra fabrikasını buraya taşımıştı. 1911 yılında fabrikada 10.800 iğ bulunuyordu. Fabrikada 480 işçi çalışıyordu ve yılda 300 ton iplik ve bir milyon metre kumaş üretiliyordu.¹⁸

1912 yılında, sahibini saptayamadığımız, işgal altında 1920 yılında, Adana tarihine 'Kaçkaç' olarak geçen olay sırasında

14 AP, Report-1888, s. 3.

15 A. Faik Hurşit Günday, *Hayat ve Hatıralarım*, İstanbul, 1960, s. 32.

16 Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, s. 131.

17 AP, Report-1907, s. 20.

18 Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, s. 131.

Ermenilerin 25 Müslümanı öldürdüğü yer olmasından adını alan “Kanlı Fabrika” kuruldu.¹⁹

1918 yılında, II. Meşrutiyet dönemi mebusu, Ramazanoğulları’ndan Suphi Paşa pamuk ve un üretimi alanında faaliyet gösteren fabrikasını kurdu. Bu fabrika Fransız işgali sırasında gasp edilmiş, ancak, işgalin bitmesinden sonra tekrar faaliyete geçmiştir.²⁰

Milli Emlak’ten Milli Mensucata, 1920-1950

Kurtuluş Savaşı sonrası Adana’nın nüfusu etnik olarak değiştiği gibi, Adana müteşebbisleri de kimlik değiştirmiştir. Rum ve Ermeniler Fransızlarla birlikte Adana’yı terk etmişlerdir. Adana’daki işadamları artık Rum ve Ermeniler değil, Yahudiler ve Hristiyan Araplardır: Corç Lütfullah, Alber Diyab, Yakup Efendi, Moiz ve Alber Amado, Antuvan Brazofolli, Köşkeryan, Vital Eskenazi, Jak Natus, Yako Benyeş, Salamon Rafael Gilo-do. Sakıp Sabancı Lübnanlı Katoliklerden olan Corç Lütfullah’ı “dünyayla ilişkiyi sağlayan ‘pamuk kralı’”, Alber Diyab’ı “pamuk ihracatçısı, otomobil, traktör, makine ve yedek parça acentesi” olarak tanıtmaktadır.²¹

Nafia Vekili, Adana valisi ve CHP Müfettişi Hilmi Uran, 1920’lerde Adana pamuk tüccarlarının dünya piyasalarıyla ilişkisini şu cümlelerle ortaya koymaktadır:

Adana o vakitlerde de büyük bir pamuk istihsal ve satış merkezi olduğu halde ben Adana’ya vardığımda henüz açılmış bir borsa yoktu. Adana pamuk zürrai da pamuk alım ve satımı yapan tüccarı da dünya pamuk fiatları üzerinde bir fikir sahibi değildi ve bu malumatı Corc Lütfullah isminde bir Arap Hristiyanından öğrenirdi. Corc Lütfullah, ziraat makinaları satışı ile iştigal ederdi ve Londra Borsası’ndan dünya pamuk piyasasını telgrafla alır, sonra da bunu tüccar geçinenlere ve büyük

19 Remzi Oğuz [Arık], *Adana Ticaret Rehberi*, s. 139.

20 Remzi Oğuz [Arık], *Adana Ticaret Rehberi*, s. 138.

21 Sakıp Sabancı, *İşte Hayatım*, Aksoy Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 1985, s. 19.

çiftçilere bildirir, bu münasebetle de kendini dirhem dirhem satardı. Mamafih iyi kalpli, hayırsever, dürüst bir zattı.²²

Dünya savaşının sonunda, imparatorluklar yıkılır ve dünya siyaseti ve uluslararası ekonomik rejimi yeniden kurulurken, kapitülasyonların Osmanlı düzeninden modern ulus-devlete geçiş sürecinde,²³ Adana'daki Müslüman girişimciler de pamuk alım satımından fabrika işletme ve şirketleşmeye doğru adım atmakta, Milli Emlak Genel Müdürlüğü'ne kalan ve açık

22 Hilmi Uran, *Hâtıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, s. 184-185.

23 Osmanlı düzeninden Cumhuriyet'e geçerken, Kurtuluş Savaşı'na dahil olan kadroların oluşumu ve sonrasının ekonomi, girişimci ve siyaset ilişkileri açısından konumları, yeterince işlenmemiş bir konudur ve Adana'da 23 Ocak 1923'te kurulan Adana Çiftçi Kulübü bu açıdan ilginç bir örnektir. Kulübün kurucuları arasında Adana'nın büyük toprak sahiplerinden ve II. Meşrutiyet dönemi mebuslarından Suphi Paşa, Jön Türklerden, eski Nafia Nazırı [Bayındırlık Bakanı] ve Adana Belediye Başkanı Ali Münif [Yeğena], Ramazanzâde Kemal Bey, Yerdelenli Ali Bey, Debbagzâde Ragıp Bey ve Kurdukhzâde Ahmet Efendi bulunuyordu. Kulübe üye olmak için toprak sahibi olmak, tarıma dayalı sanayi ile uğraşmak ya da bu konularda danışmanlık yapabilecek kadar bilgi sahibi olmak gerekiyordu. Derneğin çalışmaları ile Osmanlı ve Suriye bankalarının üreticilere yarısı altıncı ay sonunda, kalan yarısı bir yıl sonra ödenmek üzere dört yüz bin liraya yakın kredi kullandırması sağlanmıştır (Bkz: Remzi Oğuz [Arnk], *Adana Ticaret Rehberi*, s. 91-92). Adana'nın girişimci büyük toprak sahiplerinin Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında örgütlenme ve yatırım ruhu taşıdıkları anlaşılmaktadır. Bu kişilerin bir bölümü Osmanlı döneminde siyasete atılmış, Kurtuluş Savaşı sırasında milli mücadeleye katkıda bulunmuştur. Debbagzâde Ragıp Bey, Adana'nın büyük toprak sahiplerinden ve tüccarlarından. Milli Mücadele yıllarında ve Adana'nın Fransız işgalinden kurtuluşunda büyük katkıları olmuştur. Suphi Paşa (1868-1925), Milli Mücadele'ye destek verenler arasında yer alır. Tarsus'taki ilk Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Suphi Paşa Çiftliği'nde kuruldu. Mayıs 1920'de vali Celal Bey'le birlikte Adana'dan ayrılmak zorunda kaldı. Oğlu İstanbul'da oluşturulan Kilikyalılar Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Adı, bir ara damadı Sadık Paşa [Eliyeşil] ile birlikte Fransızlarla işbirliği yaptığı iddiasına karıştı, ancak yörenin büyük toprak sahiplerinden ve Milli Mücadele'nin başında Adana milletvekili olan Damar [Zamir] Arıkoğlu'nun Mustafa Kemal'e verdiği teminat sonucunu "temize" çıkı. Salih Bosna da Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne on bin lira bağışta bulunmuş, Rasim Bey de Kurtuluş Savaşı sırasında orduya destek sağlayarak, çadır, bez, elbise ihtiyacının büyük kısmını karşılamıştır (Bkz. Taha Toros, *Kurtuluş Savaşında Çukurova*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 2001). Ancak Kurtuluş Savaşı eylemciliği ile barış döneminin eski ekonomik düzene dönüş yapan ilişkilerinin farklılığı, Cumhuriyet'in merkeziyetçi yapısı, gelmekte olan '29 Büyük Bunalımı ve bu kişilerin temelde 'eski' kuşağı temsil etmeleri nedeniyle beklentilerini gerçekleştirebildikleri söylenemez.

artırmaya çıkarılan Gayri müslim işletmelerini satın alabilecekleri uygun ortamı bulmuşlardır.

Osmanlı döneminden kalan en önemli tesislerden Tırpani Kardeşler Fabrikası olarak bilinen çırçır, iplik ve bez fabrikası Ziraat Bankası'na devredildi. Simyonoglu Fabrikası olarak bilinen çırçır, iplik ve bez fabrikası Milli Emlak yoluyla Milli Mensucat Şirketi'ne satıldı. Mavromati Fabrikası 1925 yılında Tarsus'un köklü ailelerinden Eliyeşiller ve Karamehmetler tarafından satın alındı. Şadi Eliyeşil tarafından yönetildiği için "Şadi Bey'in Fabrikası" olarak bilinen fabrika, Çukurova Holding A.Ş.'nin çekirdeğini oluşturdu. Deudot Fabrikası, Milli Mücadele sırasında işgal yönetimine rağmen halka ve milli güçlere yardımcı olan oğul Charles Daudet tarafından öldüğü 1946 yılına kadar işletildi,²⁴ 1948'de varisleri tarafından Hasan Yeşil'e satıldı. Almanya'nın Çukurova bölgesindeki çıkarlarını gözetten Deutsch Levantinische Baumwolle Gesellschaft tarafından kurulan çırçır ve prese tesisine, halk arasındaki adıyla Alman Fabrikası'na işgal yıllarında Fransa el koymuş, savaş tazminatı karşılığı alınan tesis, Adana İstikbal Pamuk T.A.Ş. olarak çalışmasını sürdürmüştür; şirket, 1930'ların başında "Adana piyasasının emniyetsizliğini ileri sürerek" hesaplarını tasfiye etmiştir.²⁵ Reji İdaresi'nin Adana'da kurduğu Tütün Fabrikası, 1923'te faaliyetine son verdikten sonra, Reji'nin devletleşmesiyle 1926 yılından itibaren İnhisarlar İdaresi'ne bağlı Adana Tütün Fabrikası olarak çalışmasına devam etmiştir.²⁶

24 Taha Toros, *Kurtuluş Savaşında Çukurova*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 2001, s. 192.

25 Konu ile ilgili olarak bkz: Kemal, "Pamuk", *1931 Birinci Ziraat Kongresi-İhtisas Raporları/1*, s. 682; AP, Report-1908, s. 12; Remzi Oğuz [Arnk], *Adana Ticaret Rehberi*, s. 61; "Adana", *Yurt Ansiklopedisi*, c: I, s. 36; Süleyman Sergici, *Adana Ticaret Borsası'nın 50. Yıl Kitabı*, s. 32. Adana İstikbal Pamuk T.A.Ş., 1923 yılında M. Pierre Oran, Halim Bey ve arkadaşları tarafından kurulmuştur. Şirketin amacı pamuk ürününü satın almak ve ticaretini yapmaktır. 30.000 TL. sermayeli olan şirketin idare meclisi reisi Phillipart'tı. Bkz: A. Gündüz Ökçün, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara Ü. SBF Y., Ankara, 1971, s. 78.

26 1926 yılında fabrikada 80 işçi çalışmaktaydı ve günde bin beş yüz kilo tütün işlenerek altmış bin paket sigara üretilmekteydi. Paketleme kısmında genellikle-

Adana'da 1950'ye kadar sanayiye egemen olan iki şirket, Simyonoglu Fabrikası'nı satın alarak geliştiren Milli Mensucat Şirketi ile Tırpani Fabrikası'nı alarak geliştiren Sümerbank'tır; bu iki işletme, sanayi istihdamının yarıya yakınına karşılamaktadır.

Tırpani Fabrikası 1919 yılında kısa bir süre Rasim [Dokur] tarafından kiralanarak çalıştırılmış, Milli Mücadele'den sonra Milli Emlak'a bırakılmıştır. Bir süre değişik kişiler tarafından çalıştırılan fabrika 1925 yılı ortalarında Milli Emlak tarafından Ziraat Bankası'na devredilmiştir. Bu dönemde Tırpani Fabrikası'nın makineleri işlemez haldedir.²⁷ 1927'de fabrikayı tam kapasite ile çalıştırabilecek makine donanımı ve 400 işçi istihdamı sağlanmış,²⁸ tohumluk çığit ihtiyacını karşılamak için yoğun bir çalışma gerçekleştirilmiştir.²⁹ Fabrika 1937'de Malatya Mensucat Şirketi'ne devredilmiş, 5.000 iş ilavesiyle toplam iş sayısı 11.204'e yükselmiş ve çırçır ve prese kısımları kapatılmıştır.³⁰ 5 Eylül 1946 tarihinde Sümerbank'a devredilen fabrikanın eski dokuma tezgâhları 1949'da değiştirilmiştir. 1954 yılında da yapılan büyük bir yatırımla binalar dahil olmak üzere fabrikanın eskimiş olan bütün kısımları yenilenmiştir. Aynı yıllarda fabrika idari olarak Pamuk Satınalma ve Çırçır Fabrikaları Müessesesi Müdürlüğü ile Kayseri Pamuklu Sanayii Adana Bez Fabrikası olarak iki kısma ayrıldı. 1958 yılında verimliliği artırma yönünde çalışmalar yapılmış ve önceden 19 tezgâhı kontrol edebilen bir kalifiye işçinin 42 tezgâhı kullanabilmesi sağlanmıştır.³¹ Aynı yıl fabrikada 12 numaraya kadar

le çocuk işçiler çalıştırılmaktaydı. Beş masanın her birinde sekiz dokuz yaşında altı kız çocuğu çalışıyor, üretimin geri kalan kısmı sadece yedi işçinin çalıştığı makinelerde gerçekleştiriliyordu; "Adana Tütün Fabrikası" *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Mayıs 1926.

27 "Ziraat Bankası Mensucat Fabrikası" *Türk Sözü*, 3 Ağustos 1925.

28 "Ziraat Bankası Mensucat Fabrikası'ndan", *Türk Sözü*, 4 Temmuz 1927

29 "Çığit Meselesi" *Türk Sözü*, 17 Nisan 1927'de fabrikanın, çiftçilerin tohumluk çığit ihtiyacını karşılamak amacıyla işçilere geceleri fazla mesai yaptırdığı, o yıllarda resmi hafta sonu tatilinin yapıldığı Cuma gününde bile çalışıldığını, buna karşılık tohumluk çığitleri ucuz fiyata sattığı belirtilmektedir.

30 *Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı/1957-1958*, s. 50.

31 "Sümerbank Fabrikasındaki Faaliyet" *Yeni Adana*, 27 Haziran 1958.

iplik üretilen 10.100 tezgâh bulunuyordu ve 250 tezgâhta ham bez ile kaput üretiliyordu.³² Adana Pamuklu Sanayii 8 Şubat 1996 tarihinde özelleştirilmiştir.

Adana ve Türkiye sanayi tarihinde, özel sektör olması nedeniyle daha önemli olan işletme ise Milli Mensucat Şirketi'dir.

1922 yılında Simyonoğlu Fabrikası'nın ortakları Türkiye'yi terk etmek zorunda kalınca hissedarlar fabrikayı Fransız Rober şirketine devretmiştir. Fabrika Milli Mücadele'den sonra İstanbul'da İttihatçıların Milli İktisat anlayışının yürütücülerinden Kara Kemal tarafından kurulmuş olan Milli Ticaret T.A.Ş. tarafından kiralanmış ve bir yıl süre ile çalıştırılmıştır. Fabrika daha sonra Milli Emlak idaresine geçmiş, bu dönemde Adanalı tüccarlardan olan Şevket Bey ve ortakları tarafından kiralanmış ve yine bir yıl süre ile çalıştırılmıştır. Ancak, Şevket Bey ve ortakları bekledikleri kârı elde edemeyince kira sözleşmesini sonlandırmıştır.

1925 yılında 4.000'i faal olmak üzere toplam 5.600 iğ, 51 dokuma tezgâhı bulunan ve yılda 400 tona yakın iplik ve 756 bin metre amerikan bezi üretilen³³ Simyonoğlu Fabrikası 1926 yılında Milli Emlak tarafından satışa çıkarılmıştır. Fabrikanın satışı için iki kez açık artırma yapılmıştır. İlk açık artırma bedeli, iki yılda ve toplam üç taksitte ödenmek şartıyla yapılmıştır. Bu şartlarla ve 210.000 lira teklifle Bosnalı Salih Bey fabrikaya talip olmuş, bir başka şirket ise aynı şartlarla ve pazarlık usulüyle 225.000 lira teklif etmiştir. Ancak söz konusu şirket ilk taksidi ödeyeceği sırada ihale "Emlak-ı Milliye Müdüriyet-i Umumiyesi" [Milli Emlak Genel Müdürlüğü] tarafından ihale sürecinde usulsüzlük olduğu gerekçesiyle iptal edilmiştir. Fabrika kısa bir süre sonra yapılan ikinci ihalede sekiz yılda ve sekiz taksitte ödenmek üzere 240.000 liraya Kayserili Mizânzâde Nuri Bey ve şürekasına satılmıştır.³⁴ Fab-

32 *Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı 1957-1958*, s. 21. Kısa bilgi için bkz: M. Ekrem Üzümeri, Selami Dinçer, Sadi Kazancı, *Türkiye Ansiklopedisi*, c: I, Ankara, 1956, s. 51.

33 *İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi*, s. 94.

34 *Türk Sözü*, 26 Eylül 1927.

rika, yeni sahiplerine 29 Eylül 1927 tarihinde devredilmiştir.³⁵ Fabrikanın satışına Bosnalı Salih Efendi itiraz ederek fiyatı %10 artıracığını söylemişse de bu itiraz Maliye Vekaleti tarafından satışın kanunlara uygun olarak yapıldığı gerekçesiyle reddedilmiştir.³⁶

Ortaklar arasında Nuh Naci Yazgan, Nuri Has, Mustafa Özgür, Seyit Tekin ve 1928 yılında ortaklıktan ayrılan Kemal Ramazanoğlu bulunmaktaydı. Dikkat çeken özellik, şirketten ayrılan Ramazanoğulları'ndan Kemal Bey dışında hepsinin Adana'ya yerleşmiş Kayserililer oluşudur. Ortakların en yaşlı ve deneyimli olan Nuh Naci Yazgan, Kayseri'de 1886 yılında doğmuştur. Milli Mücadele yıllarında Kayseri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanlığını yaptı ve Sivas Kongresi'ne katıldı. Bir ara Kayseri İdadisi'nde hüsniyat hat hocalığı ve Belediye Encümen üyeliğinde bulundu. 1923 yılında Kayseri milletvekili seçildi, ancak istifa ederek ticaretle uğraşmaya başladı. Milli Mensucat Fabrikası'nın ortaklığına girişi Celal Bayar'ın teklifi üzerine olmuştu. 1947 yılında vefat etti.³⁷

35 *Türk Sözü*, 30 Eylül 1927.

36 *Türk Sözü*, 7 Teşrinisani [Kasım] 1927.

37 Bkz: Abdullah Satoğlu, "Yazgan, Nuh Naci (Katipzâde)", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 2002, s. 471-472. Bütün gelirini Adana'dan sağlamasına rağmen "hayır işlerini" memleketi olan Kayseri'de gerçekleştirmesine yönelik bir eleştiri için bkz: Nuri Aksak; "Milli Mensucat Fabrikası Sahibi ve Müessislerinden Sayın Bay Nuh Naci Yazgan'a", *Yeni Adana*, 25 Birinci-teşrin [Ekim] 1944.

Nuri Has, 1880 tarihinde Kayseri'de doğdu. Hasağalar ailesine mensuptur. Genç yaşta kasap çıraklığı ve halı tüccarlığı yaptı. Daha sonra Adana'ya yerleşti. Milli Mensucat Fabrikası'na ortak oldu. Ayrıca, Akiş İplik Fabrikası, Nebati Yağlar Fabrikası ve Toroslar Fabrikası'nda da ortaklar arasında yer aldı. Daha sonra yine Adana'ya yerleşmiş olan Kayserili iş adamlarından Hacı Ömer Sabancı, Mustafa Özgür, Nuh Naci Yazgan, Sapmaz kardeşler ve İbrahim Tekin'le birlikte 1948 yılında Akbank'ı kurdu. 1962 yılında vefat etti. Bkz: Abdullah Satoğlu, "Has, Nuri", *Kayseri Ansiklopedisi*, s. 160, Kadir Has, *Vatan Borcunu Ödüyorum*, (haz.: Hulûsi Turgut), ABC Basın Ajansı yay., İstanbul, 2002.

Mustafa Özgür 1901 yılında Kayseri'de doğdu. Mirzaoğlu ailesine mensuptur. 1965 yılında vefat etti. Bkz: Abdullah Satoğlu; "Özgür, Mustafa (Mirzaoğlu)", *Kayseri Ansiklopedisi*, s. 352.

Kayserili olan Seyit Tekin daha sonraki yıllarda Akbank yönetim kurulu üyeliği yapmıştır. Oğlu İbrahim Tekin de Milli Mensucat fabrikasında genel müdür olarak çalışmıştır. Tekin ailesi 1972'de Mensa mensucat şirketini kurmuştur.

1946 yılı verilerine göre Milli Mensucat fabrikasında 3 vardiyada 1.500 işçi çalışmaktadır. İşçilerin %48'i erkek, %14'ü kadın ve geriye kalan %38'i 18 yaşından küçük çocuklardır. Ancak bir yönüyle de Milli Mensucat, kamu kuruluşları dışında Türkiye'de çalışanlarına geniş imkânlar tanıyan ilk kuruluşlardan birisidir.³⁸

Türkiye'nin ekonomi politikasında değişimi ifade eden 1950 yılına, DP iktidarına kadar, Adana'daki sanayi teşebbüsleri, aynı kişiler ve Kayserililer tarafından ortaya konmuştur. 1950'ye kadar Adana sanayiinde, Kayserililerin oynadığı rolle birlikte ve sonunda aynı mecrada birleşen ikinci önemli olay, yağ sanayiinin doğuşudur.

Osmanlı Devleti'nde yağ sanayiinin kurulması için yapılan ilk girişimler İzmir'de yerleşik olan İngiliz tüccarlarından gelmiştir. Bu sanayi kârlı olduğunu gören İngilizler çalışma sahalarını genişleterek, Ege bölgesinin dışına çıktılar. Bu amaçla 1910 yılında merkezi Londra'da olmak üzere Mersyna Oil Mill Co. Ltd. adlı bir firma kurdular. Mersin'de çiğitten yağ üretmek amacıyla kurulan şirketin sermayesi 14.000 İngiliz lira-sıydı. 1.400 paya bölünmüş olan sermayenin %65,7'si levanten olan Whittall ailesine aitti. Mayıs 1911'de şirketin sermayesi iki katına çıkarıldı ve yeni hisselerin de büyük bölümünü satın alan Whittall ailesi şirket yönetimindeki hâkimiyetini sürdürdü. Mersin Yağ Fabrikası 1931 yılında kapandı.³⁹

Adana'da oldukça eski tarihlerden beri susamdan yağ imal eden masaralar bulunmaktadır. Ancak, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar pamuk çekirdeğinden yağ çıkarma bilinmemek-teydi. Çiğitin bir kısmı tohumluk olarak ayrılır, bir kısmı da

38 Fabrikada çalışanlara bir öğün sıcak yemek verilmektedir. Ayrıca 350-400 yataklı bir bekar pavyonu ile 40 ailenin barındığı lojmanlar bulunmaktadır. Bekar pavyonunda kalan işçilerden ücret alınmamakta, sadece ayda 6 lira karşılığında çamaşırları yıkanıp ütülenmektedir. Fabrika dahilinde bir revir ve fabrika yanında 50 yataklı mükemmel ve modern hastane bulunmaktadır. Burada işçilerin her türlü hastalıklarına bakılır ve parasız tedavileri ve cerrahî ameliyatları yapılır. İşçinin bakımı ile mükellef olduğu kimselerinde revir ve hastanede parasız muayeneleri yapılır. *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, c: VII, İstanbul, 1946.

39 Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 151.

hayvan yemi olarak tüketilirdi. Niteliğini kaybeden bir kısmı da gübre olarak kullanılırdı.

1924 yılında önce Mersin'e gelen, kısa bir süre sonra da Adana'ya yerleşen Musevi asıllı Rus vatandaşı Salamon Rafael Gilodo, çiğidin bu şekilde kullanıldığını görünce, bir yağ fabrikası kurmaya karar verdi. Adanalı girişimcilerden Emin Bey'in de ortak olduğu fabrikanın tüm parçaları İngiltere'den getirildi. Halk arasında "Rus'un fabrikası" olarak anılan fabrika 13 Mart 1926 tarihinde çiğit yağı üretimine başladı.⁴⁰

Adanalılar o tarihe kadar zeytinyağı ve susam yağının dışında nebati yağ kullanmadığı için başlangıçta çiğit yağının tüketimi oldukça düşük düzeylerde kaldı. Bunun üzerine S. R. Gilodo büyük bir pazarlama kampanyası başlattı. Mümkün olan her yere yağ ve sabun örnekleri gönderdi, köylülere de küspenin hayvan beslemek için çiğitten daha yararlı olduğunu anlatan broşürler dağıttı. Bunun sonucu olarak çiğidin mali getirisinin yüksek olduğunu anlayan köylüler çiğidi hayvan yemi olarak kullanmaktan vazgeçti. Üretimini artıran Gilodo, ayçiçeğinden de yağ üretmek için çalışmalara başladı. Ayçiçeği tohumu ithal eden Gilodo, bunu çiftçilere dağıttı. İlk senelerde olumlu sonuçlar alındı, ancak bir süre sonra ayçiçeğinin tarlayı yorduğu ortaya çıktı ve bunun sonucu olarak da ekimden vazgeçildi.

1930'da 4 tanesi İzmir'de, 2'si Mersin'de ve biri Adana'da olmak üzere 7 nebati yağ fabrikası bulunuyordu. Mersin ve Adana'da bulunan fabrikaların hepsi ve İzmir'dekilerin biri, yani yedi fabrikadan dördü yabancı sermayeye aitti.⁴¹ Gilodo'nun öncülüğü ile kurulan yağ sanayii, Adana açısından pamuğa dayalı geleneksel çırcır-prese-iplik ve dokuma sürecinden oluşan sanayiinin bir ölçüde de olsa dışına çıkılması bakımından önem taşımaktadır. Her ne kadar, yeni kurulan yağ sanayii de esas itibarı ile hammadde olarak pamuğa dayansa da, yine de

40 "Çiğid Fabrikası İstihsale Başladı" *Türk Sözü*, 14 Mart 1926.

41 Süleyman Sergici, *Adana Ticaret Borsası'nın 50. Yıl Kitabı*, s. 121-122. Bkz: H. Yahya; "Zeytinyağı-Nebati Yağ-Prine Yağı Sanayii" 1930 Sanayi Kongresi/Raporlar-Zabıtlar, s. 376, 378.

farklı bir sanayi dalını oluşturmaları bakımından önemlidir ve Adanalı sanayiciler için yol gösterici olmuştur. Bunların ilki 1939 yılında kurulan Türk Nebati Yağlar Fabrikası A.Ş.'dir.

Dört Kayserili ve iki Karaisalının, Milli Mensucat Fabrikası ortakları Nuh Naci Yazgan, Mustafa Özgür, Seyit Tekin ve Nuri Has ile Karaisahlılar Ahmet Sapmaz ve Bekir Sapmaz'ın şirkette 1943'te katılan diğer ortakları da Hacı Ömer Sabancı'dır. Diğer ortaklar şunlardır: Rifat Çalika, Mehmet Sabancı, Emin Özgür, Mahmut Has, Kadir Has, Kemal Sulak, Kemal Has, Fazilet Has, Kadıncık Saygan, Behice Yazgan, Mehmet Muhaddisoğlu, Atilla Muhaddisoğlu, Şevket Kızılkaya, Hacı Ömer Sabancı ve Salih oğlu Mustafa Özgür. Sapmazlarla Kayserililer arasındaki bağlantının, gene Kayserili olan Hacı Ömer Sabancı olduğu görülmektedir, çünkü 1932'den beri çırçır makinesi işletmeye başlamış olan Sabancı, 1940'ta Ahmet Sapmaz'la ortak olarak İtalyan Musevisi Triçelli'nin Katlı İplik Fabrikası'nı satın almıştır ve 1944'te gene Ahmet Sapmaz ve Bekir Sapmaz ile birlikte 50 çırçır makinası olan Bekir Sapmaz ve ortakları Çırçır Fabrikasını kurarak ve Boduroğlu Fabrikası'nda yer tutarak çalıştırmaya başlamışlardır.

Adana'da Gilodo'nun satın almadığı çığidin ancak yakılmaya gittiği dönemde, Gilodo, Adana'nın öteki pamuk işleyen şirketlerinden çığidi istediği fiyata almaktadır. Savaş koşullarında nebati yağın fiyatının artması ve 8-10 milyon liraya varan ciro, yağ üretiminin çekiciliğini artırmaktadır. Gilodo'ya yağ fabrikasını kendilerine satmasını teklif ederler ancak reddedilirler. Savaş koşullarında geciken makineler nihayet gelir ve 1944 yılında, kuruluşundan beş yıl sonra, Türk Nebati Yağlar Fabrikası A.Ş. üretime başlar.

Sakıp Sabancı'nın anlatımıyla "yaşam şansının ortadan kalktığını gören Gilodo, bir yıl sonra kendi nebati yağ fabrikasını da babam Hacı Ömer ve ortaklarına satmış. Bu fabrikanın adını Toroslar Yağ Fabrikası diye değiştirmişler."⁴² Şirketin genel müdürlüğünü kuruluşundan 1947 yılına kadar Milli Mücade-

42 Sakıp Sabancı, *İşte Hayatım*, s. 60-61.

le yıllarında Adalet Bakanı olarak görev yapan Ahmet Rifat Çalıka yapmıştır.⁴³ Fabrikanın tamamı zamanla Sabancıların oldu, genişletildi ve şirketin ismi Marsa Margarin Sanayi olarak değiştirildi.

Toroslar Ticaret Türk Anonim Ortaklığı'nın ortakları da Türk Nebati Yağlar Fabrikası'yla hemen hemen aynıdır, yalnız bu ikinci yağ fabrikasına, kurucu Salamon Rafael Gilodo ile birlikte aile efradından kişiler de ortaktır. Yani ortaklar şu kişilerdir: Ahmet Sapmaz, Bekir Sapmaz, Hacı Ömer Sabancı, Mehmet Sabancı, Mustafa Özgür, Kemal Özgür, Mustafa Salih Özgür, Emin Özgür, Kadir Has, Kemal Has, Fazilet Aksoy, Kadıncık Saygan, Mahmut Has, S. R. Gilodo, Boris Gilodo, Rahel Gilodo, Salamon Gilodo ve Samuel Gilodo.

İkinci Dünya Savaşı ortamının, herhalde bu yağ fabrikası satış işlemiyle ilişkisinin kurulması yanlış olmayacak bir olgusu da, özellikle Gayri müslimlere yüklenen Varlık Vergisidir. Verginin açıklandıktan sonra 15 gün içinde ödenmesinin zorunlu olması, buna faiz eklenerek sürenin ancak bir aya kadar çıkabilmesi birçok mükellefi zor durumda bıraktı. Birçok mükellef elindeki malvarlığını gerçek değerinin çok altında satarak vergi borcunu ödeyebildi. Adana'da da belirlenen süre içinde vergisini ödeyemeyen 162 mükellef hakkında Tahsil-i Emval Kanunu uygulandı ve el konulan malları kamu tarafından yine düşük fiyatlarla satıldı. Komisyonlar tarafından tarh edilen Varlık Vergisi'nin Adana'da %25'ini, mükelleflerin sayısal olarak %4,5'ünü oluşturan Yahudi tüccar ve işadamları ödemişti. Adana'da ilk liste Aralık 1942'de, ikinci liste Mart 1943'te açıklanmıştı. Toplam 1.057 mükellefin 60'ı, toplam verginin yaklaşık %70'ini ödemişti.⁴⁴

Adana'da en yüksek vergi tarh edilen mükellef Gilodo Fabrikası'ydı (610.000 TL). Onu, Yako Benyeş (550.000 TL), M. Mensucat Ltd. Şti. (370.000 TL), Corç Lütfullah (350.000

43 Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları, (yay. haz.: Hürşit Çalıka), İstanbul, 1992, s. 174-178.

44 Muhammet Güçlü; "Varlık Vergisi ve Seyhan (Adana) Uygulaması", *Mülkiyeli-ler Birliği Dergisi*, c: XXI, No: 203, Ekim/Kasım-1997, s. 31-35.

TL), Milli Mensucat (325.450 TL) izliyordu. Sıra Mustafa Özgür (320.000 TL), Süleyman Kazmirci (317.000 TL), Alber Diya (300.000 TL), Ömer Sabancı (275.000 TL), Nuh Naci Yazgan (270.000 TL), M. Hilmi Remo (250.000 TL), Nuri Has (250.000 TL), Mustafa Gazi (250.000 TL), Bekir Sapmaz'la (90.000 TL) devam ediyordu. Nebati Yağlar Şirketi 8.200 TL ile sıralamada 48'inci idi.⁴⁵

Kadir Has, Milli Mensucat Fabrikası ortaklarına yüksek miktarlarda Varlık Vergisi tarh edildiğini, Nuri Has'ın vergiyi ödeyebilmek için mutfak döşemesinin betonunun altına sakladığı altınları çıkarmak zorunda olduğunu yazmaktadır.⁴⁶ Sakıp Sabancı da babasına çok yüksek miktarda vergi salındığını, babasının bu durumu öğrenince şeker hastası olduğunu kaydetmektedir.⁴⁷

Bu hikâyenin bir yönü de, 1940'larda bir girişimcinin birikimini mutfak döşemesinin altında saklamakta olduğunu açığa çıkarmasıdır. Oysa İş Bankası tarihi çalışmaları, İş Bankası İdaresi Meclisi'nin bazı mükelleflerin Varlık Vergilerini ödeyebilmeleri için, "bazı şartlar dairesinde muamele ifası hususunda" Umum Müdürlüğe yetki verdiğini de ortaya koymuştur. Bu çerçevede ilk olarak Ankara, Adana, Tarsus ve Mersin'de toplam 25 mükellefe teminat istenmeksizin kredi açılması kararlaştırıldı. Tarsus'ta Şadi Eliyeşil'e 700.000 lira, Mehmet ve Hasan Karamehmet'e toplam 130.000 lira, İbrahim Behlil ve ortaklarına toplam 300.000 lira, Adana'da Nuri Has'a 200.000 lira ve Hacı Ömer Sabancı'ya 150.000 lira kredi verildi. Banka'nın bu uygulamasından kısa bir süre sonra teminat göstermesi kaydıyla Yako Benyeş'in de yararlanabileceği belirtildi.

45 Muhammet Güçlü; "Varlık Vergisi ve Seyhan (Adana) Uygulaması", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c: XXI, No: 203, Ekim/Kasım 1997, s. 31, Rifat N. Bali; "Adana Yahudileri" *Adana: Köprü Başı/Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne*, yay. haz. Erman Artun, M. Sabri Koz, YKY, İstanbul, 2000, s. 347-348 ve "Şehrimizde 114 Mükellef Varlık Vergisi Borcunu Veremedi" *Türksözü*, 17 Ocak 1943.

46 Kadir Has, *Vatan Borcunu Ödüyorum*, (haz: Hulûsi Turgut), ABC Basın Ajansı yay., İstanbul, 2002, s. 81.

47 Sakıp Sabancı, *İşte Hayatım*, s. 61.

Kuruköprü Meydanı, 1977 (Fotoğraf: Mehmet Baltacı).

Kredi açılan diğer ünlüler arasında Halil Ali Bezmen ile Vehbi Koç ve Koç Ticaret bulunmaktadır.⁴⁸

1927 yılında Milli Mensucat şirketinin kurulmasından sonra, Adana'daki Kayserililer pamuk ticaretinden çırçır makinesi sahipliğine, 1944'te de fiilen pamuk yağı işlemeye geçmişlerdir. 1944 yılında Adana'da artık çırçır makinesi işletmek fabrikatör olmak anlamına gelmemektedir. Şehirde 23 çırçır fabrikasında 775 çırçır makinesi bulunmaktadır. Altı prese fabrikasında 91.600 balya pamuk preselenmektedir. Adana'da bu makineleşmeye karşı halen el tezgâhlarında da üretim sürmektedir. Merkeze bağlı köylerde 160 tezgâh bulunmakta olup bunların 15'inde çorap imal edilmektedir. İplikleri İktisat Vekaleti [Bakanlığı] tarafından sağlanan geri kalan 145 tezgâhta da yılda 1,3 milyon metre kumaş dokunmaktadır.⁴⁹

48 Uygur Kocabaşoğlu, Güven Sak, Sinan Sönmez, Funda Erkal, Özgür Gökmen, Nesim Şeker, Murat Uluğtekin, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Y., İstanbul, 2001, s. 229-230.

49 1944 yılına ilişkin bilgilerin tümü *Ticaret Rehberi/1943-1944*, (haz: Hüsnü Vural), Adana Ticaret ve Sanayi Odası Y., Adana, [1944], s. 110-114'ten alınmıştır.

Adana sanayiinin ortaya çıkan bir özelliği, özellikle tekstil sektöründe Türkiye ekonomisinde tuttuğu yere karşın, 1950'ye kadar içine kapalı ve edilgen bir yapı taşımasıdır. Daha 1925 yılında Türkiye'deki toplam iğın %58'i Adana bölgesinde bulunmaktadır ve Rasim [Dokur] Bey Fabrikası 20.000 iğ ile ülke genelinde en büyük fabrikadır. Ülkedeki dokuma tezgâhı sayısı 908 olup, bu miktarın %56'sını oluşturan 511'i Adana fabrikalarındadır. Ancak, fiilen üretimde kullanılan tezgâhlar açısından görünüm Adana'nın bu alanda da âtıl kapasiteye sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye genelinde dokuma tezgâhlarının %41'i faal iken bu oran Adana'da %25'e inmektedir. Buna karşılık Adana yöresindeki dört fabrikada toplam iplik üretiminin %40'ı ve toplam Amerikan bezi üretiminin %44'ü gerçekleştirilmektedir.⁵⁰ Adana sanayii kendi ihtiyacının tamamını kendi üretiminden sağladığı gibi, İstanbul'da bulunan mensucat sanayii de üretim için gerekli hammaddenin %70'ini Adana'dan temin etmektedir.

Adana buna karşılık ne '30'lu yıllardaki ulusal sanayi ve tarım kongrelerinde temsil edilmiş, ne '40'lı yıllardaki kalkınma programlarında devlet tarafından göz önüne alınmıştır. Bu 'geri duruş', Adana'da şirketleşmenin gelişmemişliğine bağlanabilir. 1920-1930 yılları arasında Türkiye'de kurulan 201 Türk anonim şirketinin sadece 6'sı (%3) Adana'dadır. Türk bankacılık literatürüne "Anadolu Bankacılığı Dönemi" olarak geçen 1920-1930 yıllarında, Anadolu şehir ve ilçelerinde çok sayıda banka kurulurken, Adana'da banka kurulmamıştır. Adana'nın 1950'lere kadar uluslararası nitelikte mal üretmesine rağmen, kendi içine kapandığı, kendisini soyutladığı sonucunu çıkarmak mümkündür.

Bu durumun bir açıklaması, Adana'da girişimcilerin yerli olmayışı olabilir. Osmanlı döneminde sanayi işletmesi kuranlar Fransız, İngiliz veya Giritli, Mısırlı, Tarsusludur. Cumhuriyet döneminde de en büyük yenilik getiren girişimci Rus Yahudisi Gilodo'dur. Servet sahibi yerliler girişim riskini almazken,

50 İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, s. 94.

Adana'da ortaklık kurma ve yeni alanlara girerek sanayiye çeşitliliğe ve yeni teknolojilere kavuşturma işlevini Kayserili ve Karaisalılarının işbirliği adım adım geliştirmiştir.

Girişimcilik tecrübesi ve sermaye birikiminin önemli bir alanı olarak müteahhitlik, Türkiye ekonomi tarihlerinde genellikle hak ettiği yeri bulmamaktadır. Oysa Adana'da daha sonra ülke çapında büyüyecek ve yurt dışı ticaret ve ortaklıklar geliştirecek olan şirketlerin veya sahiplerinin '40'lı yıllarda inşaat ihalelerine girdikleri görülmektedir.⁵¹

Adana'da tekstilciler, savaş koşullarında perakende satış, arsa ticareti, bina ve inşaat yapımı gibi yatırımlarla birikim sağlamıştır. Örneğin Sabancı ailesinin bu dönemde bir yandan otel, sinema işletirken İstanbul-Ankara yolu, Samsun Tekel depoları, Adana Erkek Sanat Okulu, Anıtkabir, İstanbul Üniversitesi, vb. inşaatları gibi devlet ihaleleri aldığı görülmektedir. Daha önce Mustafa Özgür'le ortak olan Sabancı 1950'de Budak inşaat şirketini de kurmuştur. Nuri Has'ın çocukları Kardeşler Anonim Ortaklığı şirketinde ticaret yapmaktadır; Kadir Has, Burla Biraderler'den mal getirmekte, ayrıca vesika ile gaz yağı ve şeker satmaktadır. Kadir Has, 1942 yılında, eski milli eğitim bakanlarından İsmail Safa Özler'in oğlu Özcan Özler'le birlikte Adana'da Öz-Has şirketini kurmuşlar ve lise yaşındaki çocuğa belediye şehir içme suyu inşaatı ihalesi verilmiştir.⁵² Bu yatırımlar 1950'den itibaren şirketleşme yoluyla ortak olarak daha büyük yatırımlara ve gerçek sanayi işletmeciliğine dönüştürelecektir. Adana'da öncülüğü ellerinde tuttuğunu gördüğümüz aileler grubu, Türkiye siyasi ve ekonomi tarihinde 1946'dan itibaren kendisini hissettiren ve 1950'den itibaren DP iktidarıyla tescil edilen dö-

51 İlk büyük taahhüt işi 1932 yılındaki Ankara Numune Hastanesi inşaatı olan Vehbi Koç da 10-15 yıl müteahhitlik yapmıştı. Koç, müteahhitliği bırakışını şöyle anlatır: "Türkiye ekonomisi daima inişli çıkışlı olduğu, bir de iyi müteahhitle kötü müteahhit arasında fark gözetilmediği, bütün işler 2490 sayılı kanun gereğince, kim daha düşük fiyat verirse ona ihale edildiği için, iyi müteahhitlerin hiçbiri yaşamadı, devlet de bundan büyük zarar gördü. Tasfiye ettim." Vehbi Koç, *Hayat Hikâyesi*, 1974, İstanbul, s. 55.

52 Kadir Has, *Vatan Borcunu Ödüyorum*, s. 159.

nüşümün en önemli adımlarından birini, 1948’de Akbank’ı kurarak atmışlardır.

Bu yıllarda sanayiciler ve bankacılar arasındaki ilişkinin düzeyini Sakıp Sabancı anılarında bütün açıklığı ile anlatmakta ve şöyle demektedir:

O zaman bizim için en önemli müesseseler, bankalar, en önemli kişiler de banka müdürleriydi. Çünkü biz, öz kaynak ve döviz kıtlığında sanayiciliğe başlamış müteşebbis gruplardan biriydik. Öz kaynak kıtlığı, müteşebbisi, Türk parası bulmak için bankalarla, döviz bulmak için de Sanayi Bakanlığı ve Odalar Birliği ile iyi geçinmeye, yakın olmaya zorlardı. Adana’da İş Bankası, Ziraat Bankası müdürleri bizim için en önemli kişilerdi. Babamdan öğrendiğimizi biz de devam ettirdik. Banka müdürleriyle yakın ve iyi ilişkiler içinde olduk. Bu ilişkiler, onlara bir menfaat sağlamak düşüncesiyle değil, kendimizi ve işlerimizi devamlı şekilde anlatmak şeklinde kuruldu. Adana’da o zamanlar, bara, eğlenceye gitmekten hoşlanmayanların yapabileceği şeyler sınırlı idi. Cumartesi, Pazar günleri banka müdürlerini fabrikalarımızda gezdirir, onlara yaptıklarımızı, yapacaklarımızı gösterirdik. Aile ile olan temaslarda birbirimize gider gelir, birlikte sinema seyrederek, mantı ziyafetleri çekerdik. Böylece, banka müdürleri bizim ne yaptığımızı, gücümüzü, zaafımızı yakından izlediklerinden, herhangi bir kredi talebimizi en iyi şekilde değerlendirme imkânına sahip olurlardı. Ankara’da genel merkezlerine giden kredi taleplerimizin, bizden daha iyi müdafaasını yapabilirlerdi. Bu hep böyle sürüp gitmiştir. Adana’daki banka müdürlerinden çoğu, daha sonraları bizim topluluklarda değişik görevlere tayin edilmiş, sorumluluklar üstlenmişlerdir.⁵³

Akbank’ın yerel fonların değerlendirilmesi ve özellikle sanayi kesimine yeni bir kaynağın yaratılmasında önemli işlevi olmuştur. Akbank’ın kurucuları arasında 83 kişi bulunuyordu. Kurucuların 20’si tüccar, 14’ü küçük sanayici, 13’ü serbest

53 Sakıp Sabancı, *İşte Hayatım*, s. 96.

meslek sahibi ve 8'i çiftçiydi ve öncüler de gene Behice Naci Yazgan, Hacı Ömer Sabancı, Nuri Has, Mustafa Özgür, İbrahim Tekin, Ahmet ve Bekir Sapmaz'dan oluşturmaktaydı.⁵⁴ Akbank'ın adı ise, "ak" sözcüğüyle bir yandan "pamuk"u çağrıştırırken, bir yandan da baş harfleriyle "Adana'daki Kayserililer"i ifade etmekteydi. 5,7 milyon TL sermaye ile kurulan banka, 30 Ocak 1948'de Adana şubelerini, 14 Temmuz 1948'de Ceyhan şubelerini açtı. Akbank bu hali ile yerel bir banka niteliğindeydi. Banka, rakipleri ile mücadelede yetersiz kalıyordu. Bunu durumun yarattığı olumsuzlukların giderilmesine yönelik olarak 14 Temmuz 1950'de İstanbul, 1951'de İzmir, Ankara ve İstanbul ve 1952 yılında Kayseri'de yeni şubeler açtı.

1946 yılının bir özelliği de, seçimlerden önce yapılan yasal düzenleme ile sendika kurmanın olanaklı hale gelmesiydi. Tarihimize '1946 Sendikacılığı' olarak geçen bu dönemde Adana'da da sendikalar kurulmuş, 1950 seçiminden sonra ise sendika kuruluşunda 'patlama' yaşanmıştı. Grevin yasak olduğu bu dönemde, grev kadar, toplantı, direniş, bildiri dağıtma gibi eylemler de, toplumsal anlayış da işçilerin hak aramasını yabancıladığından, polisten sert karışılık görüyordu.⁵⁵

Sendikalar üstünde CHP ile DP iktidar mücadelesi verirken, Türkiye genelini saran siyasal kamplaşma, Adana ticaret ve sanayi kesiminde de kendisini göstermişti. O zaman işverenlerin tek örgütlenmesi olan Adana Ticaret ve Sanayi Odası da bu kamplaşmanın sahnesi olmuş ve Oda seçimlerinde büyük mücadeleler yaşanmıştı.⁵⁶ Sakıp Sabancı da anılarında Adana Ticaret ve Sanayi Odası'nda göreve nasıl başladığını anlatırken kentte yaşanan siyasi kamplaşmaya değinmekte ve "1946 yılında, Adana'da, yakın arkadaşlarımdan Eczacı Alp Kılıç bir-

54 25 Yıl Akbank'tan aktaran A. Cumhur Aytulun, *Türkiye Ekonomisine Yön Veren Holdingler*, TİB yay., Ankara, 1977, s. 110-111.

55 Yüksel Akkaya, "Çukurova'da Sendikacılık ve İşçi Eylemleri, 1923-1960", *Ke-bikeç*, 1997, sayı 5, s. 183-200.

56 Konu ile ilgili bir örnek olarak bkz: "Şehrimiz Ticaret ve Sanayi Odası Seçimini D.P. Adayları Kazandı", *Yeni Adana*, 30 Kasım 1959 ve "Ticaret ve Sanayi Odası Seçiminin Neticeleri Bir Takım Söylentilere Yol Açtı", *Yeni Adana*, 1 Aralık 1959.

gün Bossa'daki büroma geldi. Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu seçiminde beni aday göstermek istediklerini söyledi. Ben o güne kadar Oda işleriyle ilgilenmemiştim. Daha sonra öğrendiğime göre, Ticaret ve Sanayi Odası CHP ve DP taraftarları 'yirmiyeye/yirmi' oyla çekişiyorlarmış. Tarafsız bir kişi olarak, Eczacı Alp Bey, benim ismimi ortaya atmış. Yalçın Yarmen, Hizbullah Ocak, Mustafa Kasioğlu ve Kenan Çetiner bu fikri desteklemişler. Babam bu işe karşı çıktı. Ortağımız Alber Diyab babamı ikna etti, 'meslek odalarında Sakıp'ın görev almasında yarar var, hem yetişir hem işine yararlı olur' dedi," diyerek anlatmaktadır.⁵⁷

İşçiler üst örgütlenmelerine 1952'de Türk-İş'in kuruluşuyla kavuşur ve 1957'deki 4. Kongre'de DP yanlısı Nuri Başer'i başkan seçerek kapatılma tehdidini atlatırlarken, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği 1950'de yeniden düzenlenerek devlet vesayetinden kurtarılmıştır. Adana Ticaret ve Sanayi Odası'ndan sanayicilerin ayrılarak Adana Sanayi Odası'nı kurmaları ise 1966'da olmuştur. Adana Sanayi Odası'nın ilk yönetim kurulu seçiminde Sakıp Sabancı yönetim kurulu başkanlığına seçilmiştir. Aşağıda görüleceği gibi, Sabancı'nın oda faaliyeti "işine yararlı" olacaktır.

Aileler ve holdingler, 1950-1980

Adana'da 1950'den sonra şirketleşme birden hız kazanır.

1951'de Adana'nın en büyük çiftçileri arasında bulunan Paksoylar, tarım kesiminde yaşanan sıkıntıların giderilmesine yönelik olarak Abdülkadir Paksoy'un başkanlığında toplanmış ve sanayiye girmeye karar vermiş ve 17 Şubat 1951 tarihinde 550.000 TL. sermaye ile Paksoy Limited Ortaklığı kurulmuştur.

Pamuk Ticaret ve Sanayi T.A.Ş./Paktaş 1951 yılında Salih Soyekici ve 162 arkadaşı tarafından kurulmuştur. 1968 yılında Halis Toprak tarafından satın alınmıştır.

57 Sakıp Sabancı, *İşte Hayatım*, s. 98.

Ahmet Sapmaz ve Bekir Sapmaz 1951'de Güney Sanayi'yi kurmuştur.

Gene 1951'de Hacı Ömer Sabancı, Kemal Pekün, Hacı Mehmet Sabancı, Sinan Bosna, Sakıp Sabancı, Mustafa Fadıl Bosna, İhsan Sabancı, Hacı Sabancı, Eşrefe Bosna, Aysel Bosna, Mesrur Pekün Bossa Ticaret ve Sanayi İşletmeleri T.A.O.'nı kurmuşlardır.

Kil-Toprak Limited Ortaklığı Tuğla ve Kiremit Fabrikası 1 Ocak 1953 tarihinde Mustafa Özgür, Emin Özgür, Kemal Özgür, Mustafa Salih Özgür, Turhan Cemal Beriker ve Korkut Beriker tarafından kurulmuştur.

Saba Toprak Sanayii İşletmeleri Ltd. Şirketi 1953 yılında, 1957'de DP Kayseri milletvekili olan Ömer Başegmez ve eşi, oğlu ve kızından oluşan ailesi efradı tarafından kurulmuştur.

Akdeniz Nebati Yağlar ve Tekstil Sanayii T.A.O. 1953'te Darıdelli Sabuncu ailesinden Ahmet Sabuncu, Hanım Sabuncu, Mehmet Sabuncu, Nuri Sabuncu, Sunar Sabuncu, Kifayet Ocakçı, Ahmet Ertik ve Mustafa Ökke tarafından kurulmuştur.

1954 yılında Avni Özşahin, Mithat Özşahin, Fevzi Özşahin, Celal Özşahin, Bekir Özşahin, Kemal Özşahin, Mahmut Karabucak, Bekir Karabucak, Faruk Karabucak, Rıfat Karabucak, İbrahim V. Karabucak, Güzide Karabucak, Kemal Tamer ve Rıza Gündüz, Özbucak Sanayi ve Ticaret T.A.O. İplik ve Doku Fabrikası'nı kurmuşlardır.

1954'te Eliyeşil ve Karamehmetler tarafından Pamukbank kurulmuştur.

1956'da Emin Özgür, Mustafa Salih Özgür, Reşat Güçlü ve Hilkat Güçlü, Özgüç Limited Ortaklığı/Amyant-Çimento Atermit Fabrikası'nı kurmuşlardır.

Adana'da tekstil sanayi dışında toprak, gıda sanayi gelişmeye başlarken, önem taşıyan yön, Güney Sanayi ile Bossa'nın, yani Sapmazlarla Sabancıların ilk kez ayrı ayrı kurdukları şirketlerin, gerçek sanayi kurma yolunda atılım yapmaları ve basma fabrikalarına dönüşmeleridir. Bu iki şirket, '60'lı yıllar boyunca basma üretiminde de, istihdam hacminde de Adana'nın en büyük iki kuruluşu olmuştur.

Güney Sanayi Mensucat Fabrikası-Güney Sanayi ve Ticaret İşletmeleri T.A.O., Sapmaz ailesi tarafından 31 Aralık 1951 tarihinde kuruldu. 1952 yılında, 30 çırçır makinesi ve 5.000 işlik küçük bir iplik fabrikası olarak faaliyete geçti. 1953 yılı ortalarında 20.160 iş ve 200 tezgâha sahip bir fabrika haline geldi. Aynı yıl fabrikaya 200 tezgâh daha eklenmiştir. Ancak, fabrika aynı yılın sonunda büyük bir yangın geçirmiş ve yardımcı işletmeler dışındaki kısımları tamamen yok olmuştur.⁵⁸ Yapılan çalışmalar sonucu dokuma kısmı Mart 1954'te tekrar üretime başlamıştır. Temmuz 1954'te de iplik kısmı işletmeye açılmıştır. 600 tezgâhlı olarak planlanan basma fabrikası da Hazi- ran 1957 tarihinde üretime geçmiştir.

22 Aralık 1972 tarihinde kurulan Sapmaz Holding'in nüve- sini oluşturan Güney Sanayi, 1980 sonrasında ağır bir borç yükü altında kalınca Ziraat Bankası, Sümerbank ve Türkiye İş Bankası yönetime ortak oldu. Daha sonra hisselerin çoğun- luğunu toplayan Türkiye İş Bankası'nın denetimine geçti. Banka, sahip olduğu hisseleri 1996 yılında Başer Holding'e sattı. Güney Sanayi, Avrupa'nın beşinci büyük kumaş üretici- si oldu.

Bossa Ticaret ve Sanayi İşletmeleri T.A.O., Sabancılar, Bosna ailesi ve Pekünler tarafından 1951 yılının başlangıcında bir milyon lira sermaye ile kurulmuştur. Şirketin sermayesi 1952 yılında 4 milyon liraya ve 1953 yılında 8 milyon liraya çıkarıl- mıştır. "Bossa" sözcüğü, Bosna ve Sabancı sözcüklerinin ilk hecelerinin birleşmesiyle oluşturulmuştur, fakat "Birlik Olarak Sanayi Sahasına Atılalım" cümlesindeki sözcüklerin ilk harfle- rinin birleştirilmesi biçiminde anlamlandırılmıştır.

Firma, pamukları presleyerek çemberleyecek modern bir prese tesisini, pamuk iplik ve dokuma sanayiini, un ve öğütme sanayiini, yağ ve sabun sanayiini, çeltik ve bulgur sanayiini, usare ve koku sanayiini, konserve sanayiini kurmak ve işlet- mek amacına yönelik olarak faaliyet göstermektedir. Bossa ay- rıca her türlü iç ve dış ticareti gerçekleştirmek, mümessillik

58 "Sigorta Şirketleri Tarafından Güney Sanayi Fabrikası Zararı Tazmin Edili- yor", *Yeni Adana*, 9 Ocak 1954.

faaliyetinde bulunmak, maden arama, orman işletmeciliği gibi alanlarda faaliyet göstermek amacındadır.

Bossa, Bosna ailesinin babası Salih Bosna'nın (1871-1949) 1902 yılında Adana'nın ilk modern un fabrikası olarak kurduğu ve 1948'de yanmış olan fabrikanın ıslâhı ile işe başladı. Salih Bosna, 22 bin dönüm arazi sahibiydi ve 1916 yılında Adana Ticaret Borsası reisliğini yapmıştı. Bossa'nın basma fabrikası kurmasına 1952 yılında karar verildi. Basma fabrikasının iplik ve bez kısmı 15 Temmuz 1954 tarihinde, dokuma kısmı ise 30 Temmuz 1954 tarihinde faaliyete geçmiştir. İngiliz uzmanların katkısı ile kurulan basma fabrikası ise 1 Ocak 1956 tarihinde çalışmaya başlamıştır.

Fabrika Umum müdürü Kemal Pekün, fabrikanın kuruluşunda Celal Bayar'ın teşviki bulunduğunu anlatır: “Bossa'nın kuruluşu işte böyle oldu ve başta Cumhurreisimiz Celâl Bayar olmak üzere Başvekil Adnan Menderes, eski Ticaret Vekili Fethi Çelikbaş cidden büyük müzaheret gösterdiler. Hatta Sayın Celâl Bayar, Hacı Ömer'i Ankara'ya davet ederek İzmir ve Nazilli'ye götürdü. Buralardaki basma fabrikalarını gösterdi, Merhum Fazlı Turga'yı Sümerbank'tan alarak bize verdi. Rahmetli Fazlı Turga ilk kuruluştan ölünceye kadar burada vazife gördü.”

Fabrikanın kurulmuş olması ve üretime geçmesi yeterli değildi. Fabrikada üretilen ürünlerin belli bir “pazar payı”na sahip olması gerekliydi. Bu yönde yapılan çalışmalar ile ilgili olarak Sakıp Sabancı anılarında şunları yazmaktadır:

Tekstil işinin merkezi İstanbul'da Aşirefendi Caddesi idi. Adana'dan bırakınız diğer şehirlere, Adana'daki dükkânlara bile mal satmak için, muamele Aşirefendi'den geçiyordu. Ben de İstanbul'a geldim. Aşirefendi'nin en ünlü merkezi olan Gürün Han'ın altıncı katında 606 nolu yazıhaneyi tuttum (...). O yıllarda Türkiye'nin en önemli tekstil kuruluşu Mensucat Santral'di. Mensucat Santral'in başında Halil Ali Bezmen bulunuyordu. Piyasanın tanınmış isimleri bizim yazıhaneye uğramıyorlardı. “Halil Ali Bezmen duyarsa ne der?”, “Mensucat Santral bize mal vermez” korkusu hepsinde vardı. (...). İstan-

bul'a gelince araştırıp öğrenmiştim. Mensucat Santral'da Nesim Kasado isimli bir Musevi çalışıyor. Tahsili olmayan, çekirdekten yetişme bir adam Nesim Kasado. Hangi malın hangi renkte çıkacağına ve ne kadar yapılacağına o karar veriyor. Onun söylediği yapıldığında, malın tamamı satılıyor (...). Nesim Kasado'yu Adana'ya götürmemiz, manifatura piyasasında bu işi bizim de kıvrılabileceğimiz inancının doğmasına sebep oldu. Bizim mallar birden bire daha fazla ilgi görmeye başladı. Makineler aynı, ham madde aynı. Bir gecede Nesim Kasado geldi diye, hangi malın kalitesi, hangi malın deseni değişti ki, satışlarımız birden şahlandı, anlayamadım (...). Avandis Kazancıyan isimli, bir başka gayrimüslimin bu konuyu çok iyi bildiğini duymuştuk (...). Avandis Kazancıyan ve Elyafim Kandiyoti'yi bulduk. Elyafim Kandiyoti de piyasadan yetişmiş, piyasayı çok iyi bilen bir kişi idi. Avandis Kazancıyan ve Elyafim Kandiyoti'nin ne yaptığını, ne becerileri olduğunu, sırlarını göremezdik, bilemezdik ama, sonuç ortada idi. Çünkü bunlar fabrikaya gelir, şu desenden şu kadar, bu desenden bu kadar yapın, şu malı şöyle çıkarın, bu hatayı sakın yapmayın dediler mi, bir de bakarsınız, ne yapıyorsanız satılıyor. Tekstil tesisinde o günlerde desen tutmaz, yapılan mal ilgi görmez ise, malı kilo ile satıp zararı azaltmaktan başka yapabileceğiniz şey yoktu.⁵⁹

1960'lar boyunca Adana sanayiinde en önemli yere sahip olan şirketin çalışma yöntemi el yordamı ve sezgilere dayanırken, 1970'lerden itibaren pamuk dışına, yabancı sermaye ve teknolojiyle doğrudan ilişki içinde montaj sanayi ve bayiliklere doğru açılış başlamıştır. Adana'da bu yeni adımın öncüsü, gene Sabancılarla Sapmazların ortaklığı ile kurulan SASA'dır. 1966 yılında kurulup 1969 yılında üretime başlayan SASA teknolojisini Imperial Chemical Industries adlı yabancı kuruluştan aldı. 1970 başlarında genişletilen fabrikada polimer-cips ve polyester elyafı üretiliyordu. SASA'nın kuruluş öyküsü, Adana dışında rekabete açılan Adanalı sanayicilerle, ekonomideki

59 Sakıp Sabancı, *İşte Hayatım*, s. 112-114.

devlet müdahalesi ve düzenlemelerinin etkisini de ortaya koyar. SASA'nın kuruluşunu Sakıp Sabancı anılarında şöyle anlatmaktadır:

Biz polyester elyaf tesisi kurma düşüncesini içimize sindirmeye çalışırken, bir de baktık ki, Ahmet Sapmaz'ın gurubunun bir görevlisi, daha önceden almış oldukları tekstil boya, yıkama ve apre makineleri lisansının bir bölümü ile, Berlin'deki Karl Fisher firmasına Polyester elyaf Fabrikası kuracağız diye, siparişte bulunmuş ve üstelik 150 bin DM de avans ödemiş. O zamanki döviz tahsisi sistemi içinde bu çok önemli bir olaydı. Çünkü ellerindeki lisansı, önce polyester elyaf fabrikası için bağlamış oluyorlar, üstelik 150 bin DM avans ile de Odalar Birliği'nin, tesislerin tamamı için, döviz tahsisi garantisini sağlamış oluyorlardı. Odalar Birliği'nin müteakip toplantısında biz de aynı talebi götürdük ve 220 bin DM'lik lisans aldık. Böylece polyester elyaf fabrikası için hem Güney Sanayi'nin (Sapmaz ailesinin) ve hem de Bossa'nın (Sabancı ailesinin) ellerinde lisans oluyordu. Sapmazlarla geçmişe dayanan bir işbirliğimiz vardı. Babam, Bekir ve Ahmet Sapmaz ile sanayi işlerine ortaklık içinde adım atmıştı. Sadece Bossa ve Güney Sanayi tesislerini ayrı ayrı gerçekleştirmiştik. Bu arada kardeşim Şevket'le Ahmet Sapmaz'ın kızı Hayırlı evlenmişler, bir aile yakınlığı da kurulmuştu. Polyester elyaf işinde rekabet edeceğimize birleşelim diye düşündük. Ahmet Sapmaz'a başvurduk... O da, 'Sapmazların sa'sı ile Sabancıların sa'sını birleştirip Sasa diye bir şirket kuralım, bu işi beraber yapalım' dedi. Birleşip yola çıkmaya karar verdik.

Adana'da bunlar olurken, İstanbul'da, bir polyester elyaf fabrikası kurmak üzere KEK (Kimya Endüstrisi Kurumu) projesi diye, bir rakip grup ortaya çıktı. Bu grubun başını Vehbi Koç'ın yönetiminde (Bozkurt Mensucat) Seçi Edin'in yönetiminde (Mensucat Santral), Mehmet Mermerci'nin yönetiminde (Akfil), Akın Tekstil ve Karlitepe Mensucat fabrikaları çekiyordu. (...) Biz bakalım bu KEK'çiler ne yapacak derken, kısa sürede haber çıktı. Bize birleşme teklif ediyorlar-

dı. (...) Baktım ki çok yukardan alıyorlar, hiç unutmam, sinirlenip, olmayacak bir söz sarf ettim, 'Siz sonunda bir şey yapamayıp bu keki yer bitirir, rahat edersiniz' dedim... KEK'çilerin henüz lisansları yoktu. Lisans almak için Odalar Birliği'ne başvurdular. O zamana kadar İstanbul'daki büyük sanayi kuruluşları seçme seçilme işine pek inanır görünmezlerdi. Odalar ve Odalar Birliği'ne gelmezler, yetkili organlarda bizzat temsil edilme cesaretini taşımazlardı. Bu yüzden İstanbul büyük sanayiini odalarda ve Odalar Birliği'nde küçük sanayici ve esnaf ve profesyonel yöneticiler temsil ederdi. Odalar Birliği Yönetim Kurulu üyesi olarak ben açıkça lisans isteklerine karşı çıktım. Onlar ise, benim yönetim kurulu üyeliğimi istismar ederek, lisans taleplerini engellediğim hakkında birçok mercie şikâyetle bulundular. 'Sakıp bize lisans verdirmiyor...' havasını yaydılar. Doğru idi. Ben açıkça şunu söylüyordum Polyester elyaf işinde biz yola çıktık. Bu konuda iki yatırıma ihtiyaç yok. Siz başka alanda yatırım yapın.⁶⁰

1940'lı yıllara kadar Adana sanayiinin belkemiğini çırçır ve prese gibi pamuk işleme tesisleri oluşturuyordu. 1950'lerde sanayi teknolojide daha ileri bir yapıya ulaşmış, bunlar ikinci plana düşmüş, artık dokuma ve yağ sanayiinin yan kuruluşları haline dönüşmeye başlamıştır. Pamuk çok daha ileri teknolojiyle işleyen dokuma fabrikalarının kuruluşu ile uluslararası piyasalarda pazarlanabilecek nitelikte üretim yapılmaktadır. Ancak, Adana'nın sanayi yapısı halen çeşitlenmiş sayılmazdı, çünkü dokuma sanayii tümüyle pamuklu dokuma ürünlerinde uzmanlaşmış durumdaydı. Dokuma sanayiinin gelişimiyle, sermaye sahiplerinin aynı zamanda büyük miktarda araziye sahip olması⁶¹ ve çırçır, prese, un, buz, çeltik sanayilerinin hep bir arada kurulması gereği ortadan kalkmaya başlamıştır.

60 Sakıp Sabancı, *İşte Hayatım*, s. 118-121.

61 1906'da Kayseri'nin Akçakaya köyünde doğan ve 1921'de Adana'ya yerleşen Hacı Ömer Sabancı, 1949'da Çukurova Ceyhan'da 1000 hektarlık ilk arazisini, 1953'te Adana Yüreğir'de Çırık Çiftliği'ni, 1957'de Çukurova'da Tarsus yakınlarındaki Madama Çiftliği'ni, 1961'de Adana'daki dördüncü çiftliği Şakir Paşa Çiftliği'ni satın almıştı.

1960'lerden sonra fabrikalar birbirinden bağımsız üniteler olarak kurulmaya başlanmış, mevcut birleşik fabrikalar da bölünmüştür. Adana sanayii montaj ve faaliyet sürecinde başta Almanlar ve İngilizler olmak üzere yabancı teknik elemanlardan yararlanmış ve Türkiye'de profesyonelleşme sürecinde yer alan ilk yörelerden biri olmuştur.

1950-1962 arasında Adana'da dokuma sanayiinde yaratılan katma değerın sabit fiyatlarla yıllık gelişme hızı, Türkiye ortalaması %8 iken, %11 olarak gerçekleşmiş ve 1962-1965 yılları arasında Adana'da özel sektörün yaptığı yatırımlarla dokuma sanayiinin kapasitesi %40 oranında artmıştır. Bu yıllardan itibaren büyük ölçekli pamuklu dokuma fabrikaları ve aile şirketleri Adana sanayiini belirleyici unsuru haline gelmiştir. 1960'ların sonundan itibaren de Türkiye'de tekstil sanayi, sun'i elyafları da kullanan teknolojik düzeye çıkarken, Adana'da sanayiciler yarattıkları birikimle pamuk ve tekstil dışında yatırımlara da yöneleceklerdir.

Türkiye ortalaması olarak ücretli işçi başına yaratılan katma değer bütün sanayiinde 238,9 bin TL, gıda-içki sanayiinde 254,6 bin TL, dokuma sanayiinde 216,2 bin TL, kimya sanayiinde 574,9 bin TL ve toplam imalat sanayiinde 297,6 bin TL. olmasına karşılık bu değerler Adana için bütün sanayiinde 684,3 bin TL., gıda-içki sanayiinde 284,9 bin TL., dokuma sanayiinde 309,7 bin TL., kimya sanayiinde 752,9 bin TL ve toplam Adana imalat sanayiinde 359,8 bin TL. olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, Adana sanayiinin belirli bir teknolojik düzeye ulaştığını ve yüksek verimlilik sağlayan politikalar uyguladığını ortaya koymaktadır.

Adana sanayisinin istatistiklere de yansıyan verimliliği, profesyonelleşmesi ve gelişme hızı, şirketleşmeye de yansımıştı. 1963 yılında Adana'da faaliyet gösteren 85 büyük işyerinin 43'ü, bir diğer ifade ile yarısı 1950-1959 yılları arasında kurulmuştu.⁶² AP'nin de miras aldığı DP iktidarının liberalizm anlayışının, sanayi teşviki ve milli sermaye yaratma gayretini de

62 *Sanayi ve İşyerleri Sayımı: İmalat Sanayii-1964*, DİE yay., Ankara, 1976, s. 307-308.

içermesi, tek parti döneminden devr alınan hükümetin ekonomi üstündeki denetim ve düzenleme gücüyle birleşince, Adanalı sanayiciler için de Adana dışına yönelen yeni ufukların açılmasında cesaret verici olmuştur. DP yönetimi, bugünkü yaklaşımlara benzer şekilde, kamunun elinde bulunan bazı küçük işletmeleri “özelleştirme”ye başlayarak satışa çıkarmış ve 1950’lerin ortalarında büyük işletmelerin anonim şirket haline dönüştürülmesi ve “işçi senetleri” adı altında halka arzı düşünülmüş, küçük işletmeler ise doğrudan açık artırma ile satılmaya çalışılmıştır. Ceyhan’daki Sümerbank Fabrikası 450.000 liraya milletvekili Tefvik Coşkun, kardeşi Hüsnü Coşkun, İsmail Pat, çiftçi Abdil Dal ve tüccar Kerim Caymaz tarafından satın alınırken,⁶³ Adana’da satışa çıkarılan bir çırçır fabrikasına ise artık müşteri çıkmamaktadır.⁶⁴ Kuruluşlarını izlediğimiz şirketlerin 1960 ve 1970’ler boyunca yaşadığı gelişmeler, Adana’da sanayileşen ve şirketleşen sermayenin, artık Türkiye pazarında üretime, ortaklıklara başladığını ve bu süreç içinde diğer sermaye grupları ile birleşmeler, rekabet ve iflaslar yaşadığını göstermektedir:

Pamuk Ticaret ve Sanayi T.A.Ş./Paktaş 1968 yılında Halis Toprak tarafından satın alınmıştı. Bu tarihte 300 işçinin çalıştığı Paktaş’ta Halis Toprak yeni yatırımlar yaptı.⁶⁵ Kur garantisi ile makineler alan Paktaş, bu garanti ortadan kaldırılınca zor duruma düştü. Bunun sonucu olarak 5.000 işçi çalıştıran Paktaş 1985 yılında Sümerbank’a satıldı.

1972’de Tekin ailesinin en büyük hisseye sahip olduğu Mensa Mensucat Sanayi ve Ticaret A.Ş. kuruldu. 1980 yılı içerisinde dokuma ünitesi, 1982 yılında ise Boya-Baskı-Terbiye ünitesi üretime geçti, böylece şirket tam entegre bir tesis hali-

63 “Ceyhan’daki Sümerbank Fabrikası Satıldı”, *Yeni Adana*, 12 Ekim 1950.

64 “Devlet Fabrikaları İçin Müşteri Yok mu?”, *Yeni Adana*, 27 Eylül 1950.

65 İş hayatına Adana’da ticaretle başlayan Halis Toprak, 1977 yılında İstanbul’da Toprak İnşaat’ı kurmuştur. 16 Mayıs 1977’de Toprak Holding kurulmuştur. Toprak Grubu’nun inşaat sektöründe başlayan serüveni daha sonra bir yandan seramik, vitrifiye, kâğıt, demirdöküm, sağlık ürünleri, enerji, polyester iplik ve yağ üretimi alanlarında, bir yandan da ticaret sektöründeki faaliyetleri ile genişlemiştir.

ni aldı. Ancak bu süreç içinde Türkiye İş Bankası'nın hisse oranı sürekli olarak artmış, 1996 sonunda firmanın tamamı Banka'ya geçmişti. Ulutaş şirketler grubuna bağlı Ulutaş Tekstil Sanayi, 28 Aralık 1996 tarihinde Mensa'yı satın aldı.

Adana sanayii için bir okul niteliğinde olan Milli Mensucat Fabrikası'nın tüm hisseleri zaman içinde Özgür ailesinin denetimine geçti. Fabrika, 1970'li yıllarda SSK ile çıkan bir ihtilaf sonucu kapandı ve Oda'ya olan kaydı 15 Aralık 1978 tarihinde silindi.⁶⁶

Eliyeşil ve Karamehmetler 1950'de Dünya Bankası aracılığıyla Türk Sınai ve Kalkınma Bankası'nın kurucu ortakları arasına girdiler. Çukurova Grubu, tekstil sanayiinde önemli adımlar atarken, bir yanda da 1940'lara doğru tarım araçları acenteliği-temsilciliği işine girdi, asıl büyük atılımını ise iş makinaları temsilciliği olarak gerçekleştirdi. 1950'lerde başlayan karayolu, baraj gibi büyük çaplı altyapı yatırımlarında kullanılan iş makinalarının hemen tümünü Karamehmet ve Eliyeşil aile şirketi ithal ediyordu. Caterpillar'ın temsilciliği ile başlayan ve kısmen imalatçılığı ile süren bu ilişki, gruba önemli sıçrama yapma olanağı sağladı. 1954'te kurulan Pamukbank ise bu büyümede yeni bir kaldıraç oldu. Grup, 1972 yılında merkezi Adana olmak üzere Çukurova Holding A.Ş. adı altında holdingleşti. Çukurova Holding'in bankacılık alanındaki atılımı Pamukbank'la sınırlı kalmadı ve 1970'lerin ikinci yarısında krizli bir döneme giren Yapı ve Kredi Bankası'nı satın alarak kontrolündeki banka sayısını ikiye çıkardı.

Zamanla tek başına Sabancıların olan Toroslar Yağ Fabrikası, 1957 yılında "İlk Mutfak Margarini" ve 1967 yılında "İlk Kahvaltılık Margarin" üretimine başladı. 1973 yılında şirketin ismi "Margarin" ve "Sanayi" sözcükleri birleştirilerek "Marsa Margarin Sanayi" olarak değiştirildi ve "EVET" margarininin üretimine başlandı.

Elbette en yoğun ve yaygın gelişmeyi Sabancı ailesi yaşamıştı. SASA'nın kurulduğu yıl Hacı Ömer Sabancı İstanbul'da ve-

66 Adana Sanayi Odası'nın 18 Aralık 1978 tarih ve 3555-600 sayılı yazısı.

fat etmiş, 1967'de de Hacı Ömer Sabancı Holding Adana'da ilk olmak üzere kurulmuştu. 1967'den 1980'e kadar Sabancı Holding'in baş döndürücü şirketleşmesi şöyleydi:

1967 AKÇIMENTO ve INSA kuruldu.

1968 TEMSA, PLASSA (1992 yılında PILSA'ya dahil oldu), OLMUKSA kuruldu.

1971 PILSA, TEKSA (1993 yılında BOSSA'ya dahil oldu) kuruldu.

1972 ÇİMSA, EXSA, AKKARDANSA kuruldu.

1973 YÜNSA, KORDSA kuruldu.

1974 Hacı Ömer Sabancı Holding'in merkez ofisi İstanbul'a taşındı. Hacı Ömer Sabancı Vakfı VAKSA Adana'da kuruldu. ATLANTİK Sigorta (1987'den sonra CIGNA-SA Sigorta olarak değişti) ve LASSA (1988'den sonra BRISA Bridgestone Sabancı Lastik Sanayi ve Tic. A.Ş. olarak değişti) kuruldu.

1975 DOĞAN Sigorta (1985'ten sonra AKHAYAT Sigorta olarak değişti), LİSA (1999 yılında TURSA ile birleşti), BİMSA (1992'den sonra I-BİMSA olarak değişti) kuruldu.

1976 ÇİPAŞ (1994'ten sonra BETONSA olarak değişti) kuruldu.

1977 TÜRK PHILIPS kuruldu (Ortaklık 1997 yılında sona erdi).

1978 EXSA Handels GmbH-Frankfurt kuruldu (1997 yılında tasfiye oldu).

1980 HOLSA Inc. New York'ta kuruldu.

1963 sanayi sayımında Adana'da 85 büyük sanayi işletmesi vardı ve 15.832 işçi çalışmaktaydı. 1978 sanayi sayımında ise büyük işleme sayısı 207 olmuş, işçi sayısı 39.720'ye çıkmıştır.⁶⁷ 1966'da 216 üyesi bulunan Adana Sanayi Odası'nın 1980'lerde üye sayısı 600'lere ulaşmıştır. 1980'li yılların başında, Adana, Türkiye geneline göre; işyeri sayısı bakımından altıncı, çalışanlar sayısı bakımından beşinci, özel kesimin yarattığı katma değer bakımından dördüncü, firma büyüklüğü bakımından dördüncü sırada bulunmaktadır.

67 *Sanayi ve İşyerleri Sayımı: İmalat Sanayii-1964*, DİE yay., Ankara.

Adana sanayiinde özel sektör büyük bir ağırlığa sahiptir. Özel sektörün toplam istihdam içindeki payı %85'in üzerindedir. Toplam işyerlerinin %95'e yakın kısmı da özel sektöre aittir. Adana sanayiinde yaratılan toplam katma değerin %95'ten fazlasını üreten özel sektör toplam yatırımların neredeyse tamamını gerçekleştirmektedir.

1968-1980 yılları arasında Türkiye'deki "En Büyük 100 Şirket" arasına giren Adana şirketleri şunlardır:

Akdeniz Nebati Yağlar ve Tekstil Sanayii A.Ş.

Bossa Ticaret ve Sanayi A.Ş.

Çukurova Makina İmalat ve Ticaret A.Ş.

Çukurova Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği

Güney Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Marsa Margarin Sanayii A.Ş.

Milli Mensucat Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Paksoy Ticaret ve Sanayi A.Ş.

Sapteks Sapmaz Tekstil Sanayii ve Ticaret A.Ş.

SASA Suni ve Sentetik Elyaf Sanayii A.Ş.

Teksa Tekstil Ticaret ve Sanayi A.Ş.

Toroslar Ticaret T.A.Ş.

Ancak bu aşamadan sonra yatırım alanı olarak Adana'nın değil, başka illerin seçildiği görülmektedir. Kemal Pekün'ün 1965'te İstanbul'da, iktidar partisi AP'nin basındaki en önemli sözcüsü olacak *Son Havadis* gazetesini satın alması, burada üzerinde durmadığımız, ekonomide yaratılan ölçekle kurulan ilişki ağının simgesel bir örneğidir. Ve 1970'li yıllardan itibaren belirginleşen holdingleşme sürecine rağmen, Türk sanayisinin genel yapısına uygun olarak "aile şirketi" anlayışı sürdürülmüştür.

İşçinin kendisine iş verdiği için işverene minnet duyduğu, işverenin ise vatan millet hayrına yatırım yaptığını söylediği, uyumlu görünen söylemler yerini çatışmacı söylemlere bırakırken,⁶⁸ Türkiye'nin 1980 darbesine gittiği yılların gelişimi,

68 1980'e kadar uygulanan ithal ikameci ekonomi programının, iktidarın tek parti anlayışından DP-AP anlayışına geçen süreçteki dönüşümü ve korumacı politikaların sermaye birikimine genel ve özeldeki katkıları ile bunun siyasal

elbette bu yazının konusu dışında kalmaktadır. Ancak, Adana dışında yatırım yapmaya başlayan ve hemşehri örgütlenmesinin dışına çıkan Adanalı sanayicilerin, bir yandan holdingleşirken bir yandan aile şirketi niteliklerinin daha da kuvvetle kendisini göstermesi, kapitalizmin tarihi ile ortaklıkların tarihi açısından Türkiye’de özellikle incelenmesi gereken bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Statü toplumunun yüz yüze ilişkileri ve mesleklerin babadan oğula geçmesi ile Türkiye tarihinin hak ettiği dikkati görmeyen göçmen ve iç göç hareketlerinin önemli bir yönü olan gurbetçilik dayanışması ve “yerli”lere göre tutunma mücadelesi çakışmaktadır. Eğer üretici faktörler arasında “girişimcilik” sayılacaksa, bu niteliğin de geleceği olan öğrenilen bir tutum olduğu günlük yaşamda bilinen, ama bilimsel terminolojimizde ifadesini tam bulumamış bir gözlemdir. Nüfusu 1927’de 72.600 olan ve 1980’lerde 800.000’e doğru tırmanan şehirde iş yaşamında Kayseri, Karaisa, Kozan ve Darendelilerin tanınmışlığına, bu gözle de bakmak gerekir.

Türk sanayici yapısının genel özelliklerine uygun olarak, Adana’daki Kayserili işadamlarının da aile şirketi niteliğini sürdürdükleri, ortaklıkların evliliklerle pekiştirildiği (örneğin Nuri Has’ın kızı Fazilet Hanım, Paktaş sahibi Talip Aksoy’la, Hacı Ömer Sabancı’nın oğlu Şevket Bey, Ahmet Sapmaz’ın kızı Hayırlı Hanım’la evlenmiştir) ve şirketlerin gelişiminin, aile

ve toplumsal etkileri başlı başına bir konudur. Adana ekonomi ve sanayisindeki etkisi, tarım fiyatlarından işçi fiyatlarına ve toplumsal örgütlenmelere kadar yansıdığı için zikretmeden geçilmemesi gereken Çukobirlik de, ithal ikamecilikten dışa açık büyüme modelinin kabul edildiği 1980’e kadarki dönüştürülen toplumsal ve siyasal birçok ögesini yansıtan önemli bir çatışma alanı ve laboratuvar olarak incelenebilir.

1940’ta kabul edilen kanunla Adana, Ceyhan ve Tarsus Tarım Satış Kooperatifleri’nin kurdukları kooperatifler birliği olan Çukobirlik, zaman içinde gösterdiği gelişimle Mersin’den Şırnak’a, Elazığ’dan Hatay’a kadar uzanan ve 12 ili kapsayan bir alanda 38 kooperatif ile 62.000’den fazla üretici ortağına hizmet vermiştir. Ortaklarından aldığı ürünleri kendi tesislerinde işleyen Çukobirlik’in ilk fabrikası, 1951’de satın aldığı, Belçikalı ortakları tarafından Ziraat Bankası’na devredilen çırçır ve prese fabrikasıdır. 1977’de iplik, 1983’te dokuma, 1987’de boya-basma, yağ fabrikasını işletmeye başlamış, 8 adet sawgin tesisine sahip olmuştur.

üyelerinin, oğul ve damatların “hayırlı” çıkmaları ve ailenin ilk kuşaktan sonra da birlikteliğini ve girişimciliğini sürdürüp geliştirebilmesine bağlı kaldığı görülmektedir. Bu geleneksel yapıya bağlı olarak, Adana’daki Kayserililer de Kayseri’yle bağlarını kesmemişler, gerek toplumsal ve siyasal bağlantılar, gerek hayır işlerinde Kayseri kökenlerini hep gündemde tutmuşlardır Örneğin, 1957 yılında DP Kayseri milletvekili seçilen Ömer Başeğmez, 1952-1959 yılları arasında Adana Ticaret ve Sanayi Odası’nın da başkanıdır ve 1953 yılında Adana’da Saba Toprak Sanayii İşletmeleri Ltd. Şirketi’ni kurmuştur.

Adana sanayii, 24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlarla başlayan dışa açık büyüme modelinin uygulandığı yeni bir döneme bu yapı altında girmiştir. Yeni yapının Adana sanayiini ne yönde etkilediği ise ayrı bir araştırmanın konusudur.

Adana'nın Eğlence Dünyasından; Seyhan Saz'dan Cafe-Barlara...

NURHAN TEKEREK

Doğu Bloku'nun yıkılışından başlayarak şimdilere dek sıkça kullanılan ve bizim de her şeye rağmen kendimize yer açmak için adeta çırpındığımız küreselleşen dünya adlı sinemaskop filmin baş aktörü kitle iletişim araçlarının, popüler deyişle “medya”nın manipüle ettiği “medyatik insan” ve ona “cebren ve de hile ile” giydirilen tek tip yaşam biçimi ülkemizde olduğu gibi, Adana’da da insanların eğlence anlayışını değiştiren önemli etkenlerden biridir. Özellikle seksenli yıllardan başlayarak siyasi ve ekonomik koşullandırmaların da etkisiyle, Adana’daki eğlence dünyasının biçimlenmesinde sınırlı sorumludur (çok) renkli ve sesli(!) televizyon kanalları. Seksen öncesi karmaşanın yarattığı korku, ardından gelen 12 Eylül askeri darbesi ve sıkıyönetim koşullarının getirdiği isli sisli, sus puslu atmosferin getirdiği umutsuzlukla birleşmesi sonucu oluşan toplumsal paranoya insanların içe dönük yaşamasına neden olur bu yıllarda. Partilerin tekrar sahneye çıkması ve demokrasinin yeniden yürürlüğe konması sürecinde, özellikle seksenli yılların ikinci yarısından başlayarak, çok renkli ve bol kanallı televizyon istasyonlarının ardı ardına devreye girmesi bu içe dönük insanların tek eğlence aracına dönüşür. Demokrasinin kurum ve kurallarıyla işlemeye başlamasıyla

sosyal yaşam canlanmaya, eğlence dünyası da renklenmeye başlar.

Ülke genelinde yaşanan bu sürecin yansımaları doğal olarak Adana'da da görülür. Nitekim Adana'daki gelişmeleri incelediğimizde sosyal yaşamdaki canlanmanın sözü edilen seksenli yılların ikinci yarısına denk geldiğini görürüz. Büyük kentlerde olduğu gibi Adana'da da, tiyatro ve sinemalardaki seyirci patlaması diye nitelenen göreceli artış bu canlanmanın somut bir göstergesidir. Önceleri caddelerde, alanlarda, salonlarda yapılan düşünsel ve eylemsel tartışmaların, arka arkaya açılan birahanelerde birer hüzzam faslına dönüşmesi de bir başka göstergedir. Seksen öncesinde adını dahi bilmediğimiz hamburger-mayonez-ketçap'ın riyakâr arkadaşlığına çöp çatanlık yapan cafe-fast food mekânlarının eğlence yerlerine dönüşmesi de yine aynı yıllarda görülür. Batı'yla Doğu'nun postmodern buluşmasının türkü barlar ve rock barlara yansısıyla oluşan bar kültürü de sayısız barlar ve benzeri eğlence yerleriyle eğlence dünyasındaki yerlerini alır. Hatta Adanalı postmoderniteyi kendi kültürüyle öylesine harmanlar ki farkında olmadan, Adana'nın en merkezi yerlerinden birinde kendi reklamını; "Bici Yerik, Şalgam İçerik, Hamburger de yeriz!" gibi bir veciz tümceyle yapar.

Bütün bu çeşitlenmede kuşkusuz Adana'nın değişen sosyal yapısının da belirleyici rolü vardır. Şöyle ya da böyle çeşitli nedenlerle bir ivme kazanarak çoğalan orta-sınıf, üniversitenin oluşturduğu çevre ve gençlik, yaşam standardındaki göreceli yükseliş, televizyonun sunduğu renkli dünyalar Adana insanının eğlence anlayışını da hızla değiştirmiştir.

Günümüzde böylesine çeşitlenen Adana'nın eğlence dünyası bu noktaya nasıl geldi? Gerçekten eğlence dünyası renklendi mi? İnsanlar günlük sıkıntılarından nasıl uzaklaşıyordu bir zamanlar Adana'da? Alışılmış düzenlerini bir gece ya da birkaç saat olsun nasıl farklı kılıyordu Adanalı?

Cumhuriyet'in ilk yıllarından bugüne, yine her dönemde hızlı dönüşümler yaşayan Adana'nın eğlence dünyasının perdelerini şöyle bir aralayalım ve başlayalım izlemeye.

Seyhan Parki (Rahtiyar İstekli arşivi).

Cumhuriyet'in ilk yıllarından ellilere

Adana'da eğlence dünyasının kalbi Seyhan ırmağı kıyısında atmaktadır o yıllarda. Yani bugünkü Merkez Cami ve eski Otogar civarında. Zaten Adana da Eski Vilayet, Büyüksaat, Abidinpaşa Caddesi ve bu caddeye açılan birkaç mahalle, Tepebağ, Kayalıbağ, Sarıyakup, Karasoku, Melekgirmez, Oroz de Bank Civarı (Halk diliyle Horozdibak*) ve Kuruköprü'den ibaret bir kenttir o dönemde.

Seyhan Irmağı kıyısındaki, insanı alıp başka dünyalara götüren nefis portakal çiçeği kokularıyla yeşilin sarmaş dolaş olduğu parklar, bahçeler, gazinolar halkın buluşma yerleridir. Yağ Cami, Büyüksaat, Bakırsındı, Taşcikan ve Çukurkahve çevresi tulûat tiyatroları, kumpanyalar ve çeşitli varyete topluluklarının, kantocuların mekânıdır.

(*) Horozdibak adının gayri Müslim bir bankadan geldiğine inanılır Adana'da. Oysa Horozdibak'ın adı Adana'da da şubesi bulunan Orosdi-Back adlı mağaza zincirinden gelmiş olsa gerektir. Nitekim Orhan Kemal de, *Eskici ve Ogulları*'nda, "Bu meydanda otuz yıl önce memleketin en büyük, en ünlü, en çeşitli mallarını satan kocaman bir yapıt olduğunu, günün birinde alev alev yandığını çok işitmiştî" der – ed. n.

Kent içindeki birkaç sinema da (Tan Sineması, Elhamra-Alsaray Sineması, ardından Asri Sinema, Erciyes Sineması) “36 Kısım Tekmili Birden” filmlerle Valentino’nun sürmeli bakışları, Shirley Temple’ın o şirin gülüşü, Ava Gardner’ın gizemli dudaklarıyla Günahkâr Melekler’in, Mathari’lerin o büyüldünyasına götürür seyirciyi. Mösyö Morris’nin piyanosu eşliğinde...¹

Ulus Parkı (o günkü adıyla Millet Bahçesi), önceleri Türkoçağı, 1933 yılından itibaren Halkevi Bahçesi, otuzlu yılların belediye başkanı Turhan Cemal Beriker’in şehircilik anlayışının bir ürünü olan Atatürk Parkı, Yıldız Parkı, Seyhan Saz ve Seyhan Parkı, Ziraat Mektebi ve Eski Baraj-Demirköprü çevresi, ellili yıllara dek Adana’nın gezinti ve eğlence kültürünü oluşturan yeşil alanlardır.

Bugün pek de kimsenin yüzüne bakmadığı Otobüs İşletmesiyle Kız Lisesi arasında sıkışıp kalmış Ulus Parkı’nın cumhuriyet öncesi ve hemen sonrasındaki görünümünü aktaran şu ilginç anı parkın tarihsel yazgısını da göstermektedir:

(...) 24 Mayıs 1938’de Atatürk’ün son istirahat yeri, Seyhan ile Nil Nehri’ni kıyaslayarak Çukurova’nın sulanması emrini verdiği Ulus Park bir zamanlar manolya ağaçlarıyla da meşhurdu. Şimdi o manolyalar da yok. Roma meydanlarının en büyük süsü sayılan ağızlı havuzlardan biri de bu parkta yapılmış, bir köşeye de geyik heykeli konularak Avrupalı zevki verilmişti Ulus Parka... Milli Mücadeleden önceki yıllarda Ermeni Haçik’in kızı Virjin şarkı ve oyunları ile bu parkı dillere destan etmişti. Gavril’in kumpanyasında en gözde kız da Ferha Maria idi. O da bu bahçenin yıldızı olarak uzun süre parladı. Hele Yahudi Menteş’in dört kızı vardı, dördü de birbirinden güzel. Bunların hepsi ‘Menteş’in Kızları’ diye söylenirdi. Menteş’in karısı Yessa da iyi okuyucu idi. Ulus Park bütün bunları görmüş geçirmiş bir Millet Bahçesi idi. Bahri Paşa’nın

1 Nurhan Tekerek, *Cumhuriyet Dönemi’nde Adana’da Tiyatro Yaşamı 1923-1990*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997, Ankara, s. 128-173; Nurhan Tekerek, “Adana’da Sinema Yaşamı ve Altın Koza” *Yeni Adana Özel Eki*, 10 Ekim 1995. *Yeni Adana Gazetesi* Yayınları.

kurduğu ve bir zamanlar memleketin eşsiz parkı haline gelen bu Millet Bahçesi şimdi yüzüne bakılmaz halde.²

1934 yılında “Yıldız Park”ın aile parkına dönüştürülmesi haberi basında şöyle yer alır:

Yaz günlerinde Adana’mızın biricik nefes alacak yeri olan Seyhan kenarındaki Yıldız Parkı bu sene makarna fabrikası sahibi Fazıl Bey tarafından tutulmuştur. Bu sene burasının çok nezih bir aile parkı haline getirileceğine şüphe etmemekte ve Fazıl Bey’den bunu beklemekteyiz.³

Uzun ve sıcak yaz gecelerinin bunaltıcı havasını dağıtan bir mekân da “Seyhan Saz” ve “Seyhan Parkı”dır. Aynı zamanda tiyatro olarak da kullanılan bu mekânda, saz heyetleri konserler verir, hanendeler şarkı söyler, operetler sergilenir. Kendisinin de bir Adanalı olduğu söylenen Muhlis Sabahattin Bey operetlerinin birçoğunu bu parkta temsil eder. Müzeyyen Senar, Aziz Şenses, Hamiyet Yüceses, Hafız Burhanları da zaman zaman konuk eder bu park. Musikinin nameleri bir kıyıda diğer kıyıya yankılanır gece boyunca...

O yılların bir başka eğlencesi de, müşterilerini genellikle erkeklerin oluşturduğu çadır tiyatroları ve kumpanyalardır. Kantolar, düettolar ve tek perdelik güldürülerin sergilendiği, daha çok dansçı kızların yüzü suyu hürmetine gidilen bu derme çatma mekânlar, cumhuriyet sonrasında, Halkevi Temsil Şubesi’nin kurulması ve ardından gelen yasal önlemlerle yavaş yavaş yok olur gider. Bu mekânlardan biri, bugün Yağ Cami’ye yakın, eski Ali Nasibi Eczanesi’nin yerinde olan “Şark Tiyatrosu” dur. Ayrıca Büyüksaat, Karasoku ve Çukurkahve civarında da benzeri gösteri mekânları vardır. Açıkgoz imzalı şu köşe yazısı, o günlerin atmosferini yansıtan ilginç bir örnektir:

Şehrimizin ağız sulandırılarak yağlandıra ballandıra bahsedilen bir gazinosuna şöyle bir profil tarafından göz gezdirdim.

2 Yusuf Ayhan, “Ulus Parkı İhmalin ve Kaderin Pençesinde” *Türksözü* gazetesi, 25 Şubat 1967

3 *Yeni Adana Gazetesi*, 15 Mart 1934.

Kemanlı, utlu, kanunlu, şarkılı bir curcunadır gidiyor.

Armut dalda sallanır

Yere düşer ballanır

Arada bir tek ses:

- Ne o?

- Şantöz şarkı söylüyor.

Köşeden bir sarhoş sesi:

- Of anam of...

Derken bir çiftetelli:

- Kıy kıy da kıy kıy

Kıy kıy da kıy kıy

Sonra bir şarkı:

Kadifeden kesesi

Kahveden gelir sesi

Oturmuş kumar oynar

Ciğerimin köşesi

Arada saz ve söz kesiliyor. Kesiliyor amma her kafadan bir dil ve köşeden bir sarhoşluk namesi eksik değil.⁴

Bir başka köşe yazarı da, bu gazinoların eğlence anlayışını Açıkgöz'ün tersine, biraz da abartarak bir neşe kolonisine benzetir:

(...) bir arada bulunan bu kadar çeşitli müziğin hercümerç doğuracağı hatıra gelir. Fakat bu böyle değildir. Çünkü bahçedeki alaturka müzik, biraz ötede caz ve daha ötedeki sinemanın hoparlöründen akan sesler ancak birbirini tempoluyor şekilde karışmaktadır. Seyhan kıyısında kurulmuş bu neşe kolonisi tıpkı Sarayburnu'na benzer. Nehrin akışı, boğazın hafif şırıltılarını andırır.⁵

4 Açıkgöz, "Nasıl Eğleniyoruz? ", *Yeni Adana Gazetesi*, 7 Ekim 1932.

5 Nihat Tangüner, "Bu Mevsim Adana Nasıl Eğlenir?", *Türksözü Gazetesi*, 12 Mayıs 1938.

Adanalının yaşamında pazar eğlencelerinin ve pikniklerin de önemli bir yeri vardır. Ziraat Mektebi bahçesi ve Demir Köprü civarı, her Pazar yapılan cirit oyunları ve spor gösterileri, yayla gezileri de eğlence dünyasının bir başka rengidir.

19 Şubat 1932’de Adana Halkevi’nin açılışı, en azından cumhuriyetçi ve aydın çevre için eğlence kültüründeki değişimin başlangıcı sayılabilir. Halkevi’nde düzenlenen müsamereler, temsiller, anma ve kutlama günleri, konserler ve korolar, bayram törenleriyle halkın eğlence anlayışının da belli bir düzeye getirilmesi amaçlanır. Bu anlamda, önceleri eski Vilayet’in karşısında, 1940 yılından başlayarak, bugünkü Büyük Şehir Belediye Binası’nda ikamet eden Adana Halkevi, kapanışı olan 1951 yılına dek, düzenlediği çeşitli etkinliklerle, özellikle Kemalist çevrenin dünyasında önemli bir yer edinir. Örneğin 1934 yılında düzenlenen bir müsamere gecesinin kurgusu şöyledir:

Önce işgale uğramış Anadolu’yu simgeleyen Ankara Kalesi önünde bir harita gösteriliyor, sonra kurtuluş canlandırılıyor ve bunu takiben harita ikiye ayrıldığı zaman, bayrağa bürünmüş bir kızın başı üzerindeki güneş ortasında Mustafa Kemal görünüyordu. İstiklal Marşı seyirciyle birlikte söyleniyor ve ardından Cumhuriyet Marşı söyleniyordu. Öğretmen okulu korosunun seslendirdiği klasik parçalardan sonra iki adet tek perdelik piyes oynanıyor, sonra Foto Ekrem Bey tarafından idman hareketleri yapılıyordu.⁶

Günümüzde Nevruz bayramı olarak kutlanan 21 Mart, o yıllarda, Halkevi’nin öncülüğünde “Toprak Bayramı” olarak kutlanır. Bu bayramda Adana halkı çoluğu çocuğuyla ve nevaleriyle bir yandan piknik yaparken, bir yandan da törenleri izler.

Adanalının eğlence yaşamında “Sinema”nın eskiden beri özel bir yeri vardır. Cumhuriyet’in ilk yıllarından sessiz filmlerle başlayan bu süreçte Adana’ya hizmet veren birkaç sine-

6 Nurhan Tekerek, *a.g.e.*, s. 116.

ma vardır. Asri Sinema (Eski Türkocağı Sineması), Alsaray Sineması (Lale, Elhamra adlarıyla da hizmet vermiştir), Tan Sineması (Şimdiki Merkez Bankası'nın yeri) ve 1949'da işletmeye açılan Erciyes Sineması, bir yandan meraklı ve hayran gözlerle en yeni filmleri gösterirken, bir yandan da çeşitli tiyatro topluluklarını, komikleri ve sanatkârları konuk eder.

Eğlence anlayışının dönüşüme uğradığı altmışlı yıllardan günümüze

Ellili yıllardan başlayan ekonomik hareketlilik, altmışlı yıllarda hızlanan sanayileşmeyle birlikte Adana'nın çehresi de hızla değişmeye başlar. Beyaz altın pamuğun nimetlerinden yararlanan Adanalı zenginlerin, kumarhanelerden gece kulüplerine, barlardan pavyonlara, İstanbul'dan Cannes'a uzanan dillere destan eğlence seansları, sınırsız para savurmanın, hovardalığın bu dönemdeki yansımalarıdır.

Yaklaşık yirmi yıldır, özellikle Halkevi'nin öncülüğünde cinsiyet ve sınıf ayrımı yapmadan, yan yana yaşamayı hedefleyen cumhuriyetçi ve halkçı değerler yavaş yavaş çözülmeye başlar. Altmışlı yıllara gelindiğinde "kapital" yükselen değerdir ve bu değerın yaşam biçimine yansımaları Adana'da çok net, açık ve keskin olarak görülür. Halkçılık anlayışının bir uzantısı olan mütevazı ve onurlu yaşam biçimi, yerli malı yurdun malı söylemleri, anma ve kutlama törenleri yerini, aşırı lüks ve gösterişe, Amerikan malı tutkusuna, gece kulüpleri ve bar-pavyon eğlencelerine bırakır. Başka bir deyişle eğlence dünyası ikiye ayrılır: Halkın gittiği çay bahçeleri, sinemalar. Adanalı zenginlerin ve özentili seçkinlerin müdavimi olduğu gece kulüpleri ve pavyonlar. Çetin Yiğenoğlu *Çukurova'dan Röportajlar* kitabında bu süreci Osman Yereşen'den aktarak şöyle anlatıyor:

Anlatıldığına göre, o yıllarda bugün 'alaturka müzik-hol' diye tanımlanabilecek sazlar vardı Adana'da. Safiye Ayla, Müzeyyen Senar gibi ünlü sanatçılar bu sazlarda konserler verirdi. Müzik eşliğinde sadece içki içilirdi; kadın yoktu, konsomas-

Sular yolunda yazlık sinemalar, 1978 (Fotoğraf: Mehmet Baltacı)

yon yoktu. Sonra barlar açıldı, kadınlar için konsomasyonun zorunlu olduğu barlar... Sazlarda içip esriyenler daha sonra bara giderlerdi. En sonunda sazlarla barlar birleştirildi ve Adana'nın ünlü pavyonları çıktı ortaya.⁷

Aynı zaman da bu dönem aşırı zenginleşmenin getirdiği ah-lâki yozlaşmanın da başlangıcı sayılabilir. Önceki yıllarda, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin sosyal yaşamı her alanda paylaşmayı amaçlayan anlayış da hızla değişmektedir. Tüm Türkiye'de ünlenen ve üzerine irsal-ı meseller üretilen, kadın cinselliği-

7 Çetin Yiğenoğlu, *Çukurova'dan Röportajlar*, Üiversal Yayınları, I.B. Haziran 1993, Niğde, s. 38-39.

nin çok boyutlu kullanıldığı barlar-pavyonlar, cebi ve midesi dolu Adanalı erkeklere hizmet sunan mekânlar olarak, Adana'nın eğlence tarihinde trajik bir sayfa olarak yerini alır.

Adana'yı Türkiye çapında ünlendiren bu tür mekânların da etkisinden de olsa gerek, uzun yıllar Adana'nın eğlence dünyasında, genellikle erkek egemen bir anlayış hüküm sürer. Belki bu yüzden, Adana'nın eğlence yaşamında önemli bir yeri olan yazlık sinemalarda dahi seyircinin oturacağı yerler “Bekârlar” ve “Aileler” olmak üzere ikiye ayrılır.

Yetmişli yılların ikinci yarısına dek önemli eğlence mekânlarından biri; yazlık sinemalar ve çay bahçeleridir Adanalının. Şehir merkezinin Atatürk Caddesi'ne taşınmasıyla, Seyhan Irmağı kıyısı da eski önemini yitirir. Irmak kıyısındaki aile gazinoları ve çay bahçeleri yerlerini pavyonlara bırakırken, bugün Büyük Şehir Belediyesi binası olarak kullanılan eski Halkevi civarı ve Sular Semti, Adanalının eğlenmek üzere sıkça ziyaret ettiği yerlere dönüşür.

Bugün TRT Bölge Müdürlüğü olan ve Arı Sineması'nın karşısındaki Emirgân Çay Bahçesi, Piknik Çay Bahçesi, Çamlık Çay Bahçesi ve Gül Aile Bahçesi, altmışlı yıllarda, Adanalı çalışan kesimin belleğinde, uzun yaz gecelerini dolduran birer anı olarak yerlerini alır. Bu bahçelerde aileleriyle, bir yandan çayını yudumlarken, bir yandan da sanatkârları izleyen Adana halkı; Nejat Uygur, İsmail Dümbüllü, Hayri Küçükleri ilk kez bu bahçelerde izler. Piknik alanlarında hafta sonu eğlenceleri, sanayileşmenin en önemli simgesi Baraj (1954) civarında, Kurttepe ve Mahfesiğmaz yakınlarındaki bağ ve bahçelerde devam eder.

Yetmişli yıllarda sayıları 147'yi bulan yazlık sinemalar Adanalının puslu yaz gecelerini şenlendiren, o dönemin Hollywood öykünmesi yerli filmlerle en yeni yabancı filmlerle dolduran, bugün iç çekerek yad ettiğimiz Adana'ya özgü bir başka renkli dünyadır.

Adana'da iklimin de etkisiyle uzun geçen yaz mevsimleri ve sıcaklar “Yazlık Sinemalar”ı eğlence dünyasının başköşesine yerleştirmiştir. Gerçekten de seksenli yıllara dek Adana adeta yazlık sinema bolluğu yaşayan bir kent olmuştur. Uzun yaz

gecelelerinde, Adanalı'nın çoluğu çocuğuyla, eşiyle dostuyla, çekirdek-fıstık-fındık ve soğuk gazozlarıyla vazgeçilmez bir yoldaşı olurken, o yıllarda dışardan gelenler tarafından "garip" bulunan, kent aydınları tarafından da "ilkellik" olarak eleştirilen "Bekârlar-Aileler" ortamıyla, Adana'nın özgün kimliğinin göstergelerinden biridir de bu yazlık sinemalar. Yetmişli yıllarda sayıları 100'ü aşan bu sinemaların çoğu Sular semtinde toplanır. Aynı zamanda her mahallede bir sinema bahçesiyle, bugünkü yoz eğlence anlayışının daha akli başında kaynakları olmuştur bu her biri en az bin kişilik mekânlar. Kadını erkeği ile tüm Adanalıların, özellikle hayalperest Adanalıların o renkli belleğinde yeri başköşededir yazlık sinemaların...

"Hep anımsarım neredeyse on sinemanın yan yana olduğu ve o küçük ailemizin birinden diğerine koşuşturduğu cıvıl cıvıl Sular Semsini. Adana'daki yaşamımın belki de en güzel anılarını oluşturur o canlılık. Birinde film başlamıştır mesela... –Aaaa... Film başlamış! –Eh, o zaman haydi ötekine bakalım... –Şunda Yılmaz Güney'in filmi oynuyor, ona gidelim bence... –Yok, yok ona gitmeyelim, ikinci film güzel değil. –O zaman, bakın Bahar'da ejnebi film oynuyor... Hem ikisi de güzel, ona gidelim!.. Acele gişeden bilet almalar... Teşrifatçı eşliğinde içeri girmeler, yer beğenmeler... Bu arada çocukluktan genç kızlığa geçişin verdiği hafif utangaçlıkla çevreyi çaktırmadan süzmeler... Aile bölümünde, en güzel yerde konaklama... Perdeye görüş açısını ayarlamalar... Uzun boylu biri öne oturduğunda yer değiştirmesi için ricalar... Söyleyemediğin zamanlarda nasıl perdeyi göreceğim sancısı... Erken başlayan filmlerden duyulan kakofoni... Film seslerinin adeta yarışmasına her yandan gökyüzüne yükselmesi. Bu arada pırıl pırıl, bol yıldızlı bir gökyüzü... Film başlamadan ve film oynarken yanından geçen; '–Soğuk ayraaan, meşrubat, kola, gazozzz!... Zaman Gazozuuu... Yok mu isteyen?... ' ya da '–Günebakan... Eğlence isteyen?', '–Tazze tazze Antep fıstığı, fıstık, tazze tazze... ' sesleriyle satıcılar... Annemin ya da babamın henüz otuzlu yaşların verdiği enerji ve canlılıkla; –Bir şey ister mi-

sin? soruları... Kızkardeşimin çocuk arabası içinde, arabanın önündeki demire sarılmış o çiçek aşısı izli –henüz küçülmemiş iz, taze ve kocaman!...– kolları, minik elleri... Kimi zaman o demire dizili boncuklarla oynayışı... Meraklı bakışları, keyifli gülücükleri... Benim adeta bir genç kız edasıyla, bir yandan da küçük anne rolünde onunla ilgilenişim vs... Yazlık sinemalarda geçirdiğim gecelere dair o kadar çok fotoğraf var ki dağarcığımda... Belki de zamanla, o sinemalar teker teker elimizden gittikçe, özlemin de etkisiyle olacak, pek çok geceyi de ben besledim, büyüttüm ve süsledim. Ama bir gecede iki sinemaya gittiğimizi çok iyi anımsıyorum. Film başlama saatlerini karşılaştırıp, bir filmi birinde, ikincisini ötekinde seyrettiğim zamanları. Sonra eve dönüşte kurulan hayaller, portakal bahçesi içinde iki katlı dede evinin o geniş damında, cibinlik altında gökyüzündeki yıldızları seyretmeler... Bütün o film kahramanlarımı tekrar tekrar hayal ederdim... Hiç bıkmadan!... Yıldızlar o kadar çoktu ki!... Her gece bir yıldızda buluşurdum onlarla... Özgürdüm... İstedğim yıldızı seçerdim... Ay'ı değil yıldızı seçerdim. Çünkü yıldızlar daha uzaktaydı... Her zaman bana Ay'dan daha gizemli ve büyüsel gelen yıldızlar... Çevre düzenini de ihmal etmezdim tabii... Bir yığın ayrıntı... tüm inceliği ve güzelliğiyle yerli yerine otururdu... Sonra uyuya kalırdım yıldızları yastık yaparak...

Ne çok film seyreder ve ne çok hayal kurardım o zamanlar... Bütün bunları o yılların Adana'sındaki onlarca yazlık sinemaya borçluyum... »⁸

Yılmaz Güney'i de işte o sinemalarda tanır ve o sınımsız yüreğine basar Adanalı. Altmışlı yılların ikinci yarısında hizmete giren modern kışlık sinemalar da, yağmurlu kış günlerinde sıcak salonlarıyla ağırlar Adana'nın orta halli ailelerini. Örneğin 1965 yılında yayınlanan şu istatistik, bu sinemaların Adanalının eğlence yaşamında ne kadar önemli bir yer aldığını göstermektedir:

8 Nurhan Tekerek, "Hayallerim, Yıldızlar ve Bereketli Topraklarda Sinema" www.sehirtiyatrolari.com, www.turuncubeyaz.com, Aralık-Ocak 2005-2006.

Belediye Başkanlığı'ndan verilen bilgiye göre; 1964 yılı içinde çeşitli eğlence yerlerine akın eden 4 milyon 446 bin 550 kişiden, 4 milyon 191 373'ü sinemaya, 122 bin 470'i stadyum ve kapalı spor sarayına giderek film ve spor gösterilerini izlemişler, 132 bin 707 kişi de diğer eğlence yerlerini tercih etmiştir.⁹

İlk kez 1963'te, Güney Bölgesi Gazeteciler Cemiyeti'nin, deneme mahiyetinde organize etmeye çalıştığı "Adana Festivali"yle şenliklerle tanışan Adana halkı, 1969 yılından başlayarak bugüne dek kesintilerle süren "Altın Koza Film Festivali"ne ev sahipliği yapar.

1958 yılından 1965 yılına dek, Belediye desteğinde varlığını sürdüren Adana Belediyesi Şehir Tiyatrosu, çeşitli dernek, meslek örgütü ve sendikalar aracılığıyla getirtilen turne toplulukları ve altmışlı yıllardan başlayarak oluşan yerel-amatör tiyatrolar, Halkevi'nin ikinci çalışma sürecinde (1964'ten başlayarak) düzenlediği günler-geceler, önce turnelerle başlayıp, yetmişli yılların sonlarına doğru kurulması planlanan Devlet Tiyatrosu oyunları Adanalının eğlence dünyasını ve sosyal yaşamını şenlendiren etkinliklerdendir.

Yetmişli yılların ikinci yarısından başlayarak giderek derinleşen siyasi ve ekonomik bunalım Adanalının da yaşamının her alanına yansır. Doğal olarak eğlence yaşamına da. Önceleri seks filmleriyle durumu kurtarmaya çalışan sinemalar süreç içinde kapanır birer birer. Sonra halkın topluca eğlendiği çay bahçeleri veda eder bu renkli dünyaya. İnsanlar yavaş yavaş kapanmaya başlar kendi dünyalarına, evlerine...

Ayrıca, önce paket yayınlı Adana'da yayın hayatına başlayan Çukurova Televizyonu ve ardından TRT aracılığıyla dünyayı evinin içinde gören Adanalının tercihiyle ilk sırayı almaya başlar televizyon. Özellikle derinleşen kriz, siyasi kutuplaşmalar ve çatışmalar, istikrarsız politik ortam da belirleyici olur bu değişimde.

9 Çukurova gazetesi, 10 Mart 1965.

Ve şimdi...

Seksenli yılların ikinci yarısından itibaren, ülke genelinde görülen yapısal değişiklikler, buna bağlı olarak “yükselen yeni değerler(!)” diye sunulan kültürel ve moral karmaşa, medyanın körüklediği naylon dünyalar Adanalının günlük yaşamında da değişimler yaratır. Güneydoğu’dan çeşitli ekonomik ve siyasal nedenlerle Çukurova’ya akan göçlerin de etkisiyle hızlı ve çarpık büyüme hızlanır, dolayısıyla bu sosyal değişim eğlence kültürünü de etkiler.

O eski pavyonları, o anlı şanlı zennubeler mekânını, erkek egemen toplumun tuhaf bir ikilemi değil de, bir ekmek kapısı olarak görenlerden biri, uzun yıllar pavyonlarda garsonluk yapan Ahmet Bey bu değişimi –biraz da özlemle– şöyle anlatır: “Eskiden çok para harcayanlar vardı. Bunlar belli tiplerdi, çift-çiydi, esnaftı. Şimdi çok harcayanlar güven vermiyor. Ya bir yeri çarptı ya da dolandırdı diye düşünüyoruz. Akli başında bir adam gelip pavyona oturmuyor. (...) Eskiden insanlık vardı, saygı, sevgi vardı. Pavyona gelenlerin ağırlığı vardı. Kadınlar hanımefendiydi. Garsonu ‘Beyefendi’ diye çağırırlardı. Şimdi ‘Gel lan buraya’ diyorlar...”¹⁰ Kuşkusuz bu üslup değişikliğinde kâğıt paradaki renk farklılığının payı büyüktür. Yeşil banknot bolluğu, özünde aynı işi yaptığı halde hanımefendiler(!) ve beyefendilerin(!) kaçamak ilişkilerini, kara para bolluğu ise, o eleştirilen üslup bozukluğunu ve çürümüşlüğü getirmiştir. Bu yüzden çoğu pavyonun adı beyaz kadın ticareti yapan fuhuş yuvasına çıkar zamanla. Değişen değer yargıları, kolay kazanç peşinde koşma anlayışı ve köşe dönme düşleri pavyon çalışanlarını da çarpık ve yoz ilişkilere zorlar. Kuşkusuz bu çürümeden en çok etkilenenler de pavyonların ana ögesi olan pavyon kadınları olur.

Ne o eski pavyonlar ve pavyon kapatmalar kalmıştır, ne de işvesiyle, edasıyla dillere destan olan baygın bakışlı ıslak dudaklı dilberler... Islak dudaklar ancak seksen sonrası müthiş

10 Çetin Yiğenoğlu, *a.g.e.*, s. 39.

bir dönüşüm yaşayan (!) Cem Karaca'nın "Ne Olur Islak Islak Bakma Öyle!" ezgisiyle yerini ıslak bakan gözlere bırakır. Cem Karaca tarzı şarkıların varyasyonları, ya birahanelerde ya da hızla çoğalan barlarda, yeni türemiş canlı müzik yapan grupların şarkılarında, devrimcilik nostaljisiyle rock'ın bir tuhaf karışımına dönüşür. Bu tuhaf karışıma hiç yaşanmamış ve asla yaşanamayacak olan aşkların melodramatik duygusallığı da eşlik eder. O melodramatik duygusallık alkolün dayatmasıyla açığa çıkan tensel içgüdü'nün hegemonyasına girer ve bir gecelik ilişkilere dönüşür ne yazık ki... Tek tük kalan pavyonlar da sinek avlamaktadır. Çukurova Kulübü'ndeki "kürk mantolu madonnalar" da yoktur artık, o şatafatlı partiler de. Santral Pallas'taki o muhteşem balolar da tarihin sayfaları arasında kaybolmuştur. Labirenti andıran en kenar mahallede dahi birdenbire karşımıza çıkıveren ve bir zamanlar sayıları yüzü aşan yazlık sinemalar da, beş yüz-bin kişilik sinema salonları da yerini, yalnızca alışveriş çılgınlığına eşlik eden ve içinde küçük üç beş salonun bulunduğu komplekslere bırakmıştır.

Portakal çiçeklerinin o bayıltıcı kokusu, ırmak kıyısından duyulan nihavent şarkılar, tuluat izlerken ince belli tavşankanı çayların yudumlandığı Emirgan Çay Bahçesi de yoktur bundan böyle. Hafta sonları bağlara, bahçelere doğru açılıp, kebaplar, zeytinyağlılar ve haşlanmış yumurtalarla yapılan piknikler de yerini, ya hiper-süper market alışverişine bırakmıştır ya da her fırsatta otomobilleriyle yazlıklarına taşınan tatilcilere. Bunları yapamayanlar da Baraj Gölü civarının yeniden düzenlemesiyle ortaya çıkan Menderes Bulvarı, Dilberler Sekisi kıyılarında, kaldırımlar üzerine yaydıkları kilimlerde mangal partisi ve ay çekirdeğinin absurd uyumunda eğlenmeye çalışmakta. Bu arada sağlıklı yaşamı da unutmamak gerekiyor. Yağlı yemek ve kebab kültürüyle hamburger kültürünün sonucunda baş belası olan obezite ve yüksek tansiyon tehlikesini de sabahları ve akşamları yürüyüş parkurlarında yaptığı uzun yürüyüşlerle savuşturmaya çalışıyor Adanalı artık. Tüm Türkiye'de olduğu gibi modern topluma doğru emin adımlarla ilerlemekte Adana halkı da sportif aktivelerle eğlenceyi harmanlayarak!

Adana Mutfağı

MUSA DAĞDEVİREN

Adana'da başka bir yaşam, başka bir yemek

Adana benim için hep bir umut kapısı olmuştur.

Antep'in Nizip kazasında doğdum, çocukluğum da orada geçti, ama her yıl mutlaka Adana'ya giderdik. Annemin dayı tarafı altı nesildir Adana'da yaşamlarını sürdürmekteler, halen Adana'daki akraba efradı yedi yüz kişiyi bulur. Adana'ya yaz kış giderdik, Halen de her yıl Adana'ya giderim. Diyebilirim ki benim için memleket Toroslardan güney Anadolu'ya kadar uzanır. Şimdi bile Pozantı'ya geldiğimde kendimi Antep'e, Nizip'e gelmiş sayarım. Adana'da başka bir yemek ve yaşam vardır.

Adana'ya pamuk zamanı ailece, hatta mahallece giderdik. Babam çiftçi kökenliydi; fıstık ve zeytin ağaçlarımız, bağımız, bahçemiz olduğu halde, pamuk zamanı pamuk toplamaya Adana'ya giderdik. Kazmaya gittiğimiz de olurdu ya da portakal zamanı portakal toplamaya gittiğimiz de... Mahallece giderdik Adana'ya, yaylaya çıkmak gibi bir şeydi. Biz çocuklar pamuk tarlasında arada sırada ana babalarımıza yardım ederdik, ama asıl işimiz "başak yapmak"tı. Pamuklar toplandığında kozaların içerisindeki bütün pamuk toplanmazdı. Bu kalan pamukları toplamak, "başak yapmak" bizim işimizdi. Bu top-

ladığımız pamukları Ağa'ya satardık da... Ağa, bizim istediğimiz parayı vermezdi her zaman, o zaman bu pamukları eşek ya da katır sırtında pamuk işçilerine birşeyler satmak üzere gelen çerçilere verir, karşılığında ceviz sucuğu vb yiyecekler alırdık. Ağa, topladığımız pamuklara para vermişse, gene gider çerçiden birşeyler alırdık bu parayla.

Pamuk toplama zamanlarından unutamadığım bir yemek var. Pamuklar tamamen toplandıktan sonra, Ağa ırgatlara bir çorba sunardı. “Mırmırık” ya da “mırmılık” denilen bu çorba, taş gibi kara ekmekle ve kara unla içerisine nane de konularak yapılırdı. Ağa'nın ikramıydı bu çorba, kocaman kazanlarda kaynatılır, bütün ırgatlara dağıtılırdı.

Akrabalarımız çoktu Adana'da. Fırıncılık, dolmuşçuluk gibi işlerle uğraşırlardı, ama ekserisi kebabçı ya da fırıncıydı. Yazları Pozanti'nın Tekir yaylasına çıkardı akrabalarımız, biz de yanlarına giderdik. O zamanlar çinko evler azdı Tekir'de, çadırlarda kalırdık. Fırıncı olan dayımın yanında çalışırdım o zamanlar. Fırında çalışmadığım saatlerde de yengemlerin yardımıyla bici bici ya da karsambaç yapar, onları satardım. Ama asıl işim yaylacılara pide dağıtmaktı.

Dayımın “Yeşil Nizip Fırını” adında bir fırını vardı. Sabahın erken saatlerinde fırından çıkan pideleri bir heybeye doldurur, heybeyi boynuma asar, evlerde ya da çadırlarda kalan yaylacılara satardım. Evlerde kimi zaman insanlar henüz uyanmamış olurdu benim gittiğim saatlerde; kapılarını çalmaz, nerede olduğunu bildiğim anahtarla kapıyı açar, pideleri ekmek koydukları tencerelere yerleştirir, benim için bıraktıkları parayı alırdım. Böyle bir güven vardı yaylacılarla aramızda.

Yukarılarda abdalların yaşadığı çadırlar olurdu. Diğer pideciler pek gitmezdi o taraflara, ama ben kalan pideleri de götürür onlara satardım. Pideleri bitirdim mi, hemen o bölgenin meşhur sarı kiraz ağaçlarından bir ikisine tırmanır, tıksırınca ya kadar sarı kirazlardan yerdim. O tat artık yok oldu, ama sarı kirazları halen unutamıyorum. Su oluklarında “hint inciri” satan benim gibi çocuklar olurdu, onlardan bu dikenli incirlerden alır yerdim. Sürekli akan suyun altında soğutulduğu

Kebapçı, 19. yüzyıl (Elif Su arşivi).

için mutlaka su oluklarının başında satılırdı bu incirler. Soğuk olmadığında pek tadı olmazdı.

Tekir'de o zamanlar deve güreşleri olurdu. Onları seyretmeye giderdik. Yazlık sineması da vardı, film seyrederdik akşamları. Gündüzleri, şimdi otoban geçen yerde kimi zaman geyikler dolaşırdı, onları seyreder, sincap kovalardık. Esnaf profili de ilginçti Tekir'in. Nizip'ten çok farklı gelirdi bana. Çoğunluğu Kozan, Kadirli, İmamoğlu ve Pozantı'dan gelirdi, esnafın da, yaylacıların da. Az sayıda da olsa Niğde, Nevşehir tarafından gelenler de vardı. Çok sayıda kasap vardır Tekir'de. O zamanlar kesim işi hemen kasapların arka tarafında yapılırdı. Hiç unutmam, bir keresinde çiğ ciğer yemiştım. Komşumuz bir kasap ciğeri önce ufak ufak doğradı kabın içerisine; domates ve biber de koyunca, ciğerin fırına atılacağını sandım, ama tuza banıp çiğ olarak yemeye başladılar. Merak ettiğim için ben de tattım. Domatesini, biberini bolca tuttuğumu itiraf etmeliyim ağızıma attığım lokmanın. Bir lokma yedim, ama bir daha da yemedim. Sonradan öğrendim ki Arapların çiğ ciğer yeme âdeti varmış.

Nizip her şeye rağmen doğulu bir yerdi Tekir'e göre. Nizip'te kadınlar pek sokağa çıkmazlardı, çıktıklarında da çarşaf falan giyerlerdi, asla yalnız dolaşmazlardı. Tekir sosyal bir yerdi, kadın esnaf olurdu çarşıda. Uzun boylu, iri yarı, şalvarlı kadınlar tek başlarına yürürlerdi. Fırınlarda çalışan kadınlar olurdu, böyle bir şeyi Nizip'te aklımıza bile getiremezdik.

Tekir'deki fırıncılar daha çok Antepli ve Adıyamanlıydı. Yaylacılar arasında da Antep'ten ve Antep'in daha doğusundan gelenler vardı, ama azdı onlar. Dediğim gibi, daha çok Adana'nın merkezinden ya da ilçelerinden gelirlerdi. Fırıncılar ekmeğe satarken farklı maniler okurlardı. Aralarında atışmalar, nükteler olurdu, ama asla kavga olmazdı.

İstanbul'a temelli gidişim de Tekir'den olmuştur. 1979 yaz sonuydu, yayla sezonu bitmek üzereydi. Tekir'den otobüse bindiğimde elimde bir not vardı. "Topkapı garajında ineceksin, Mecidiyeköy dolmuşuna bineceksin, dolmuştan Çağlayan Lisesi'nin orada ineceksin. İki yüz metre ilerde Umut Kebap Salonu var," gibisinden bir şey yazıyordu elimdeki kâğıtta. Ne adres, ne telefon.

1987 senesinde Kadıköy'de bir kebabçı dükkânı açmaya karar verdiğimde, aklımdaki isimlerden birisi, "Bakhele Kebap Salonu"ydü. Adanalılara özgü bu "bakhele" deyişini ben de çok sık kullanırdım, bazı arkadaşlarım bu nedenle bana "Bakhele Musa" derlerdi. Adana'da "bak hele" farklı bir vurguyla söylenir, bu vurguyu yazılı olarak veremeyeceğimiz için vazgeçtim, ama şunu söyleyebilirim, "Çiya"nın göbek ismi "Bakhele"dir.

Adana mutfak kültürü

Adana mutfağının zenginliğini birkaç satırla anlatmak kolay değil. Adana yemekleri ya da yemek kültürü dendiğinde söylebilecekler bu sayfalara sığmaz, bu yazı da bir yemek kitabı için yazılmıyor, bu nedenle sadece belli başlı olmazsa olmazlarını sıralayacağım, umarım kıvamında olur.

Önce Adana'nın bu zenginliği nereden aldığına, komşula-

rından nasıl etkilendiğine bir bakalım. Sırayla gidecek olursak, Halep, Şam, Antakya, Iskenderun, kendi kazaları, Tarsus, Mersin, Maraş, Antep, hatta İç Anadolu'ya ve güneydoğuya kadar uzanan geniş bir bölgenin ekonomik bir umut kenti olmuştur Adana. Halen de öyledir. Bereketli topraklar üzerinde yaşamlarını devam ettirmek için gelen insanların hep umudu olmuştur. Bu arada Adana'ya gelenler de Adanalılaştırmıştır doğası gereği, bu hep böyle olmuştur. Göçle gelenlerin yemekleri Adana mutfağına katkıda bulunmuşlardır bulunmasına, ama bu sırada bu yemekler de Adanalılaştırmıştır. Örneğin "Kürt köftesi," geldiği coğrafyada haşlama yarma buğday sıkması, mercimek, soğan, tereyağı, yoğurt ve sirmonla¹ yapılırken, Adana'da ince bulgur sıkması, salça, sarımsaklı yoğurt, zeytinyağı, pul biber ve kuru naneyle yapılmaya başlamıştır. Bu çok olağan ve genel bir durum. Bu değişim her coğrafya için geçerli. Yemeklerimiz, doğası gereği, yapıldığı yere göre şekillenmek zorunda. Her şeyi coğrafya belirliyor, yani orada ne varsa onunla yetiniyorsun. Kürt köftesi için söylediklerim başka yemekler için de geçerli. Fellah köftesi, abdal aş, tatar yemeği, sıkma, vartabet, teleme tatlısı, hatta kebab ve lahmacun... Bu yemekler de Adana'ya başka coğrafyalardan gelmiş, ama Adanalı olmuşlardır.

Bu farklılaşma coğrafyanın kendisi için de geçerli. Adana, memleketine gelen bütün uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır, halen de yapmaktadır. Sadece son 150 yıllık süreci göz önüne alırsak ne kadar büyük bir değişim yaşandığını görmemiz mümkün olur. Doğa ve insan erozyonu yaşanmış, ama yemekler hep kalmıştır, eski adlarıyla anılmışlardır yapılış ve sunuluşlarındaki değişime karşın. Yaşanan çürümeden yemekler de etkilenmiştir elbette. Bununla birlikte, kıtlıktan azlığa, azlıktan zenginliğe bir geçişten de söz edebiliriz. Yemek kültüründeki baş yaratıcıların hep yoksullar olduğuna inanıyorum. Bu Adana için de böyledir, başka memleketler için de.

Adana mutfağının belli başlı olmazsa olmazları vardır. Bun-

1 Sirmon: Yabani bir sarımsak.

lardan birkaçını sayayım: Dulavrat çorbası, börek çorbası, yüksük çorbası, tırşik çorbası, kabakçiçeği dolması, boş dolması, tahinli çiğköfte, içli köfte, tarhanalı köfte, mırmık aşısı, süzme, zengin, töbelek, tahinli börek çeşitleri, tahinli meze ve dolmalar, koruk salatası, gerdan dolması, zeytinyağlı acebek, cimcime, papara... Bunların yanı sıra tatlılar: Bici bici, halka tatlısı, karakuş tatlısı, domates tatlısı... Kekikten ete, etten hamur işlerine saymakla bitmeyen bu yemekler Adana merkez ve kazalarından köylere uzanan yemeklerden sadece birkaçı. Adana merkez olduğundan, “Adana yemekleri” deyimini kullanıyorum bunları sayarken. Bu yemeklerin bazıları Antakya ve Mersin mutfağında da görülürse de, Adana’daki yapılış ve sunuş biçimleriyle tatları farklı ve Adana’ya hasır. Örneğin içli köfte Antakya’da kızartılır, kimyonu pek belirgin değildir. Aynı şekilde, çiğ köfte Adana’da bazen tahinli olarak da yapılır. Antakya’daysa çiğ köfte bazen Arap kebabıyla birlikte yenir. Kıyma, soğan ve domatesle sotelenip tepsinin ortasına konur, kenarlara da çiğköfte sıkılır. Bu çiğköftede yeşillik de pek bulunmaz ve çiğköfte sotelenmiş kıymayla sokum yapılarak yenir. Oysa Adana’da çiğköfte yapılırken bol yeşillik (taze soğan, nane, maydanoz) konur ve marulla yenir.

Adana yemeklerinde kullanılan baharatların başlıca olanı kimyondur, çünkü içli köfteden tutun bulgur yemeklerine ya da çiğ köfteye, ciğere, nohut ve mercimeğe kadar kimyon kullanılan yemekleri ne kadar sayarsak sayalım bitiremeyiz. Kimyonun yanı sıra, toz biber, pul biber, karabiber, nane ve kekik de pek çok Adana yemeğinde kullanılır.

Adana yemeklerinde ekşinin de ayrı bir yeri vardır. Dolmadan kebaba, kebaptan ekşili yemeklere pek çok yemekte ekşi kullanılır. Limonun yanı sıra, yemeklere bu ekşi tadı vermek için sumak, koruk ve turunç da kullanılır yemeğine göre.

Adana’da yapılan dolmaları tat özelliklerine göre saymak, Adana mutfağının zenginliğini anlamamıza yardımcı olabilir. Turunçlu, tahinli, yoğurtlu, sumaklı, salçalı ve şekerli dolmaların varlığını belirtmek sanırım yeterli olacaktır.

El kıyması kebabı nasıl Adana kebabı oldu?

Öncelikle kıyma kebabının adının nasıl “Adana kebabı”na kebabına döndüğüne bir bakalım. Bu durum 1940’lı yıllardaki göçle başlamıştır. Bu yıllarda büyük kentlere gelen Adanalı ustaların yaptığı kebabı yemek için gelen müşterilerin, önceleri, “Adanalı bana bir kebab yap,” demeleriyle başlayan bu süreç, zamanla “Adana kebabçı”larının açılmasıyla devam etmiş ve el kıymasının adı “Adana kebabı” olmuştur. Ustaların itirazlarına karşın İstanbul’da başlayan bu dönüşüm nihayet kendi yerel kültürünü de etkilemiştir. Halen Adana’da, “Bana kıyma kebab yap,” diyenlerin sayısı da küçümsenmeyecek orandadır.

Şimdilerde bu süreç öyle komik bir hale geldi ki “Adana kebabı”nın tesciline kadar gitti. Halbuki Adana adı zaman içerisinde bütün dünyada anılır hale gelmişti kebab vasıtasıyla. Şimdiyse tescil için para vermek istemeyenler başka başka isimler veriyorlar kıyma kebabına. Adana’da kebab kültürü erozyona uğramışken, bununla uğraşmak yerine kalkıp bu tescil işiyle uğraşmak olacak şey değil.

Adana’daki iyi kebab ustaları genelde, Adıyaman, Diyarbakır ve Mardin kökenli Adanalılardır. Halen de Adana’da iyi kebab yemek için Akkapı, Hadırlı ve Mıdık’a gidilir. Buradaki önemli bir ayrıntı da, buralardaki ustalar Araplardır. Önceleri annelerinin çift bıçakla çektikleri etten yaptıkları kebabı evde yerlermiş, sonraları anneleri bunu çocuklarına öğretmişler, onlar da para kazanmak için Kazancılar Çarşısı’nda tezgâh açmışlar. Böylelikle seyyar tezgâhlarla başlayan kıyma kebabı meşhur olmuş. Önceleri iki bıçakla çapraz şekilde çekilen et, süreç içerisinde zırhla çekilmeye başlamıştır. Kebablık etin önemli bir ayrıntısı da şudur: Kebabçı deyimiyle et kuzu ya da koyun olacak, mutlaka erkek eti olacak, asla kancık eti olmayacak, yani dişi koyun eti olmayacak. Bir önemli ayrıntı daha. Arap kökenli Adanalı kebabçılar asla kancık etinden kebab yapmazlar, bu ahlaki bir şeydir.

Adana mutfağını yakından tanımak için, sanırım, en uygun yol, belli başlı birkaç Adana yemeğinin tarifini vermek. Buna da el kıyması kebabının tarifiyle başlayalım:

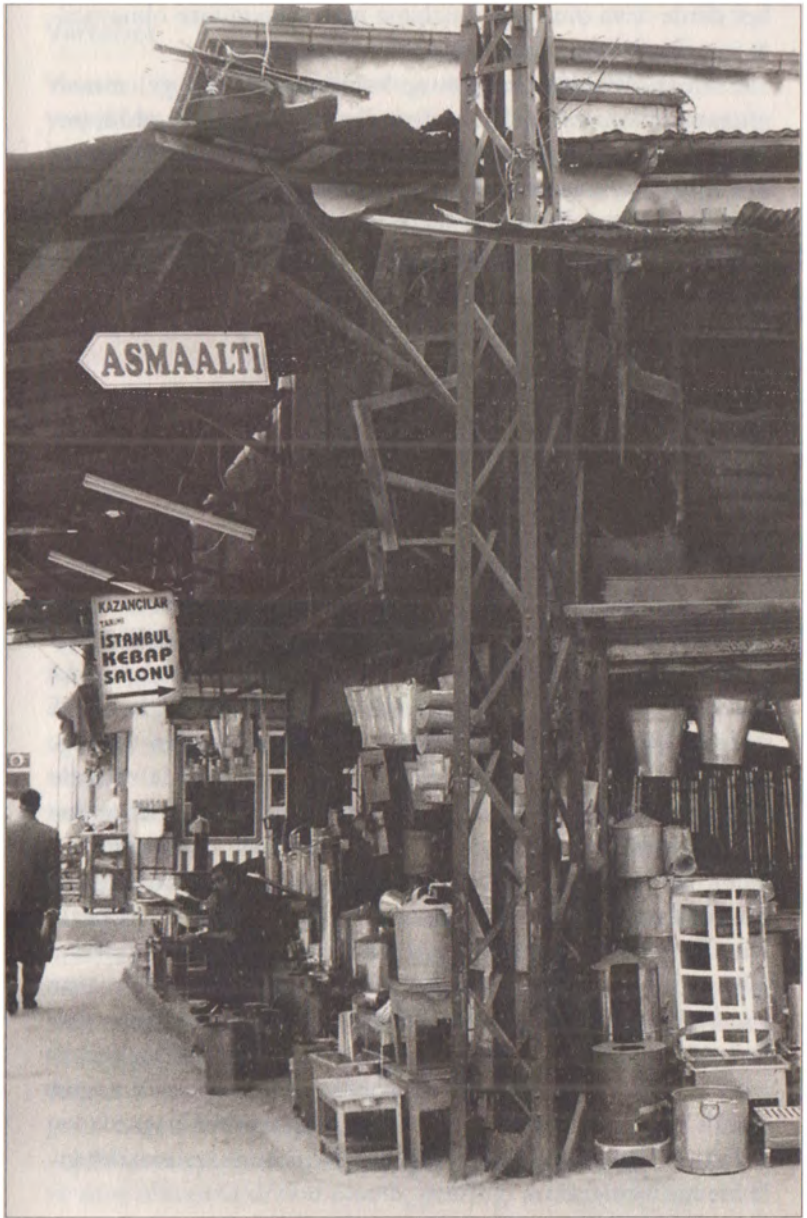
El kıyması kebabı – kıyma kebabı – Adana kebabı:

Malzemeler: 1 kg kol eti –etler kuyruk dahi erkek kuzu eti olacak–, 500 gr döş eti, 500 gr kuyruk yağı, 30 gr tuz, 2 adet salçalık biber, 50 gr acı pul biber.

Yapılışı: Öncelikle kol etini iyice yağsız ve sinirsiz hale getirip küçük kuşbaşı şeklinde doğrayalım. Ardından aynı şekilde döş etini de temizleyip doğrayalım. Kuyruk yağlarını temizleyip kuşbaşı yapalım. Etlerin üzerine tuz serpip iki adet aynı boyda, 25 ya da 30 cm arası bıçakla –bıçaklardan biri sivri, diğeri oval uçlu olsun– tahta tezgâhta, bıçakları çapraz tutarak bulgur tanesi kadar olana kadar, yani el kıyması olana kadar çekelim. Aynı şekilde taze biberleri de kıyıp pul biberle karıştırıp el kıymasını avcarlayalım. Sakın ola ki köfte gibi yoğurmalı, yoksa kebablıktan çıkar köfte olur, ona göre. Mangalı meşe kömürle yakıp kor haline getirdikten sonra yassı, dövme, soğuk şişlere el kıymasını saplayıp kor ateşte üç beş saniyede bir çevirerek pişirelim, arada kebabın yağlarını açık ekmeğin üzerine bastıralım. Piştikten sonra da aynı açık ekmeğin üzerine çekip yemeli. Kebabın iyi olup olmadığı, ete çatalı değdirdiğinde dağılmasından anlaşılır. Kebabın bir parçası sıcakken ekmeksiz yenmeli. Bu yaptığınız kebab size birşeyler öğretecektir. Kıyma kebabının olmazsa olmazları, közlenmiş biber, soğan ve domatestir. Çiğ olarak da sumakla ovulmuş soğan piyazı, ezme maydanoz, taze nane, tere ve marul; ekşi olarak da turunç ve limondur. İçeceğiyse şalgamdır. Bir Adanalı kebabçıda bunlar yoksa, bilin ki o kebabçı değildir. Kebabı yerken üzerine turunç sıkıp zerzevat eşliğinde yediniz mi, Adanalı olmusunuz demektir. Kebabı yedikten sonra, sakın ola ki yok çorba, yok tatlı yiyip de güzelim kebab keyfini bozmayın. En az üç dört saat başka şey tatmayın, yoksa yediğiniz zıkkım olur.

Şalgam

Adana yemekleri olan bir yerde şalgamın olmamasını düşünemiyorum. Şalgamın en sağlıklı dönemi onuncu ayda başlar ve yaklaşık üç dört ay sürer. Bu dönemde şalgam yapıp içtiniz mi

Karasoku'da tenekeçiler ve kebabçılar, 2006 (Fotoğraf: E. Taçlı Yazıcıoğlu).

her derde deva olur, ama buzhane malı şalgam taze olmayacağı için derde deva olmaz, derde dert katabilir.

Eskiden Adana'da şalgam aç karnına içilirken, gel zaman git zaman, kebabın gelişimiyle kebab yanında içilir oldu; yeni mezelerin gelişmesiyle birlikte içki kültürü de gelişti ve şalgam rakı yanında da içilir oldu. Adana'dan çıkan şalgam dünyanın her tarafına yayıldı, ama her şey gibi bozulmadan o da payını aldı. Şalgamın kâşifleri yok oldu, yerini tüketim şalgamı kâşiflerine bıraktı. Bu gidişe dur demenin ve tavır koymanın insanlığın hayrı ve alameti için iyi olacağını düşünüyorum.

Gelelim şalgamın tarifine:

Malzemeler: 25 kg kara havuç, 5 kg şalgam turbu, 2 kg bulgur unu, 50 lt Şekerpinarı suyu, 2 kg kaya tuzu, bunları alacak ölçüde bir cara –toprak bir testi–, 4 adet kendir çuvalı, 20 metre sentetik olmayan beyaz bez.

Yapılışı: Önce havuçların dış kabuğunu inceden soyalım. Şalgamı da aynı şekilde soyalım. Bulgur ununa az tuz katıp su ilave edip sert bir hamur yapalım. Bu hamuru sıkı bir bez parçasına koyup çıkın yapalım. Bu çıkındaki hamuru üç gün ekşitem. Caraya Şekerpinarı suyunu boşaltıp kaya tuzlarını da suda eritem. Suyun içerisine maya çıkını koyalım. Havuçları uzunlamasına en az altıya bölelim, şalgamları da rastgele doğrayalım. Hepsini tekrar suda fazla kalmayacak şekilde durulayıp hemen caranın içine atalım. Sakın ola ki malzemeleri kelek bir su ile yıkamayın, şalgamı piç edersiniz, ona göre. Tüm malzemeler artık carada; caranın ağzını 20 metrelik bezle iyice kapatalım.

Kendir çuvallarını teker teker caraya geçirip sıkça tekrar bağlayalım. Ilık bir ortamda, hiç dokunmadan 45 gün bırakalım. 45 gün sonunda, caranın ağzını açınca maya çıkını hemen alıp atmalı. Şalgamı her sabah aç karnına içmeli. Soğuk olarak içilirse çok güzel olur. İyi şalgamın içerken boğazda bıraktığı iz keskin olacaktır. Sanki gırtlak borunuzu temizler gibi bir his uyanacaktır.

Vartabet

Vartabet, Adanalı Ermenilere özgü bir yemektir. Ekseriyetle bu yemek dinsel perhiz zamanlarında yenen bir yemektir, bununla birlikte bu yemeğe “sarhoş ayıltan” da denmektedir.

Yapılışı: Bir gün önceden kalan kuru fasulyeleri ve doğranmış bayat ekmeği bir tabağa koyalım. Ardından tahine, limon suyu, sarımsak ve tuz katarak iyice yedirelim ve bunu fasulyenin üzerine dökelim. Sonra tavada bir miktar zeytinyağı kızdırıp yağın içerisine pul biber atalım ve bu yağ tabaktaki kuru fasulyeli, tahinli karışımın üzerinde gezdirelim. En son olarak da tabağın üzerine ince kıyılmış maydanoz serpiştirelim. Başka bir tarife göre bu yemek bir gün önceden kalan kuru fasulyeyle değil, haşlanmış piyazlık kuru fasulyeyle de yapılır.

Baş kavurması

Adına bakıp da et yemeği zannetmeyin. Adana mutfağının et ağırlıklı olduğu sanılır, oysa çok çeşitli sebze yemekleri de bulunur Adana mutfağında. Sadece patlıcanın 30 çeşidinin yapıldığını söylersem bu durum anlaşılır sanırım. Adana’da zeytin ağaçları yetiştiği de pek bilinmez, oysa Kozan, Kadirli gibi kazalarda (Maraş ve Antep’te olduğu gibi) zeytin yetiştirilir, insanlar kendi yetiştirdikleri zeytinden zeytinyağı üretirler. Bunu pek satmaz, kendileri tüketirler. Adana mutfağının zeytin yağı çeşitleri buna bağlanabilir.

Baş kavurması, Adana’nın en önemli zeytinyağlı patlıcan yemeklerinden biridir. Ayrıca baş kavurması her zaman değil, sadece mevsiminde yapılan bir yemektir. Adana ve çevresinde kısa, mor patlıcanlar olur. Baş kavurması bu patlıcanın olduğu zaman yapılır. Şöyle diyebilirim, mayıstan ağustos sonuna kadar bu patlıcan bulunur Adana’da. Şunu da belirtmeliyim, bu patlıcanın tadı aydan aya değişir.

Malzemeler: 10 adet Adana patlıcanı –patlıcanların parlak ve mor olmasına dikkat etmeli, genişliği 3 cm, uzunluğuysa 8 cm’yi geçmemeli–, 4 adet kuru soğan, 1 baş sarımsak, 2 kg do-

mates, 2 adet taze kırmızı ve yeşil biber, 1 tatlı kaşığı biber salçası, 1 çay kaşığı karabiber. 1 su bardağı Kozan ya da Kadirli zeytinyağı, yeterince tuz.

Yapılışı: Patlıcanların kabuklarını, baş kısımlarını koparmadan alaca şekilde soyalım. Sakın ola, üst göpçiklerini koparmayın. Patlıcanları önce ortadan yarıya, sonra da yarıya ayırdığımız kısımları bir daha yarıp keselim, ama patlıcanların baş kısmı kalsın, kesilmesin. Üzerine bolca tuz serpip yarım saat belettikten sonra bol suyla yıkayıp iyice kurulayalım. Bir tencereye yağımızı koyup patlıcanları tavlatalım. Ardından patlıcanları tencereden çıkartalım. Kalan yağla önce piyazlık şekilde doğradığımız soğanları kızartalım. Ardından soğanların üzerine sarımsak atıp beraber kavuralım. Doğradığımız biberleri de kavurduktan sonra domatesleri doğrayıp tencereye atalım, salça ilave edelim, en son olarak da karabiber ve tuzu atıp bir taşım kaynatalım. Bir başka kaba bir kat patlıcan bir kat az önce kızarttığımız zerzevat olmak üzere yerleştirelim. Zerzevatlar patlıcanların arasına girecek şekilde istif edilmeli. Tencerenin ağzını kapatıp ağır ateşte bir saat pişirmeli. Bu yemeği sıcakken ya da soğuduktan sonra yiyebilirsiniz, keyif sizin.

Şırdan dolması

Adana mutfağının olmazsa olmazlarından birisi de kuşkusuz şırdan dolmasıdır. Çarşı yiyeceğidir, ama az da olsa evlerde de yapılır. Genellikle akşamları çıkan şırdan akşamcılara hitap eder. İnsanların kafa çektikten sonra ayılmak için gittikleri önemli adres şırdancılarıdır. Üçer beşer tane yenir, 'bir yandan da şırdanla ilgili sohbet edilir, "Adamı nasıl da kendine getiriyor meret," deyip şırdanın keyfi çıkartılır.

Malzemeler: 5 adet erkek koyun şırdanı,² 200 gr sarı çeltik pirinci, 200 gr erkek kuzu eti el kıyması, 1 yemek kaşığı pul biber, 1 tatlı kaşığı biber salçası, bir miktar karabiber, yetecek kadar tuz, 2 yemek kaşığı zeytinyağı.

2 Şırdan: Işkembenin mide tarafı.

Yapılışı: Şırdan hariç bütün malzemeyi karıştıralım. Dolma içi hazır demektir. Şırdanın içini, dışını bolca iri tuzla iyice ovalım. Bu işlemi en az beş kez yapalım. Sonra şırdanları duru suyla en az bir saat daha yıkayalım. Dolma içini beşe bölüp şırdanlara dolduralım. Doldurma işi bitince, sentetik olmayan iplikle sıkıca dikelim. Bir tencereye 1.5 lt su koyup suyun içine birkaç tane ilikli kemiği kırıp atalım. Kaynayan suyun üzerindeki kefi –köpüğü– alıp şırdanları tencereye yerleştirelim. Kısık ateşte yaklaşık 4-5 saat pişirelim. Son olarak yemeden önce üzerine kekik, pul biber, kimyon, tuz karışımı bir baharat çeşnisi hazırlayıp serpelim ve şırdan dolmasının keyfini çıkaralım.

1945'lerde Adana Kız Lisesi

BİLGE ÇELİK

Ortaokula Adana Kız Lisesi'nin orta kısmında başladım. Yaz tatili için gittiğimiz Maraş'tan yeni dönmüş, okula ilkokul önlüğüyle gitmiştim. İlk gün akşam paydosunda okulun müdürresi Hidayet Hanım kapıda duruyordu. Benim etek boyum diz hizasındaydı. Aslında babam da çok kısa etek giymemizden pek hoşlanmazdı. Tam kapıdan çıkarken beni durdurdu ve parmağını eteğin baskısına geçirerek tamamını söküyordu. Eteğim ucundan sarkan ipliklerle topuklarıma kadar inivermişti. Ne kadar utandığımı, ayaklarıma dolaşan eteğimle eve ne zorluklarla gittiğimi anlatamam. Hidayet Hanım: Adana Kız Lisesi'nin korkulu rüyası. Kız Lisesi'nde kurallar çok katıydı. Bütün öğrenciler, etek boyu yerden yirmi beş santimetre yüksekliğinde krizet –siyah ve beyaz ipliklerden dokunmuş gri renkli bir cins pamuklu kumaş– bir önlük, çocukların mama önlüğüne benzeyen ve önünde A.K.L. markası yazılı beyaz bir yaka, kış yaz uzun fitilli çorap, siyah ayakkabı ve mutlaka sarı şeritli lacivert vaterlo şapka giymek zorundaydı. Aksi halde okula alınmaz, kazara gözden kaçarak okula girebilmişse akşam paydosunda okuldan çıkarılmaz, okulda bir süre cezalı bırakılırlardı. Bir gün nasılsa okula şapkasız gelmiş ve içeri girebilmiştim. Aslında ilk günkü etek sökölme olayından sonra

kurallara uyan bir çocuktum. Bu konuda arkadaşlarımın bu tutumumu tebessümle karşıladıklarının da farkındaydım. Hatta bir gün sınıf arkadaşım Uğur Çamurdan, “Sen hiç şapkasız okula gelmez misin?” diyerek beni tahrik etmişti, ama ben tutumumu değiştirmemiştım. O gün evden çıkarken yine şapkamı giymek üzere elime aldım, ama şapkanın şeridi kopmuştu. Onarmaya kalksam okula geç kalacaktım, şapkayı bırakıp okula gittim. Girişte kontrol yoktu, ama akşam paydosunda Hidayet Hanım kapıda dikilmiş kontrol yapıyordu. Şapkasız kapıdan çıkmam mümkün değildi. Mutlaka cezalandırılacaktım. Sınıf arkadaşlarımdan Nevbahar çaresizliğini görmüş olmalı, bana bir çözüm önerdi. Ben kantinin arkasında duvarın dibinde bekleyecek, kontrolden geçen arkadaşımın bana bahçe duvarının üzerinden atacağı şapkayı giyerek kapıdan çıkacaktım. Her şey düşündüğümüz gibi oldu, ama arkadaşımın çok küçük olan şapkasını başımın üzerine koyup düşürmeden kapıdan çıkmakta çok zorlanmıştım.

Okulumuz çok güzeldi. Seyhan Nehri’nin kenarında o zamanlar bana çok büyük görünen taş bir binaydı. Binaya caddeden geniş yuvarlak taş merdivenlerden çıkılarak girilirdi. O merdivenler öğrencilere yasaktı. Sadece öğretmenler ve okula gelen konuklar kullanabilirlerdi. Okulumuzun çok güzel bir bahçesi, içinde kırmızı balıkların yüzdüğü kocaman bir de havuzu vardı. Havuzun çevresindeki çiçek tarhlarının arasında ağaçların gölgesindeki banklarda oturup arkadaşlarımızla sohbet etmekten çok hoşlanırdık. Hele ilkbaharda mor menekşeler açtığında mis gibi kokusu etrafa yayılırdı. Nisan ayı geldi mi turuncu ağaçları da çiçek açar, bütün bahçe parfüm serpilmiş gibi olurdu. O yıllarda daha Seyhan Barajı yapılmamıştı. Baharda karlar erimeye başladı mı, nehrin vahşi bir görüntüsü olurdu. Bahçede nehrin kenarındaki korkuluğun üzerinde iki tane kameriye vardı. Genelde hocalarımızın oturdukları bu kameriyelere oturup nehri seyretmeye pek özenirdim. Resim derslerinde öğretmenimiz bizi bahçeye çıkartır, çevremize bakarak manzara resmi yapmamızı isterdi. Böyle günlerde ben hemen kameriyeye çıkar ve Taşköprü’nün resmini yapmaya

Adana Kız Lisesi, 1940'lar (Bahtiyar İstekli arşivi).

çalışırdım. Resme yeteneğim olmadığı için pek başarılı olamazdım. Ama ders boyu kameriyede oturmanın verdiği keyif bana yeterdi. Bazı resim derslerinde de öğretmenimiz bizi bitişikteki Ulus Parkı'na götürür, oradaki heykellerin resmini yapmamızı isterdi. Tabii, o kolu kırık Venüs heykelinin veya elindeki sepette çiçekler taşıyan çocuk heykellerinin resimlerini yapamazdım, ama dersi parkta geçirmekten mutlu olurdum.

Ortaokul yıllarında resim dersi benim için hep sorun oldu. Resme yeteneğim yoktu, bu bir gerçektir, ama öğretmenlerimizin de bize bu konuda bir şey öğrettiklerini de hatırlamıyorum. Sadece bizden karşımıza koydukları objenin veya karşımızdaki manzaranın resmimi çizmemizi isterlerdi. Her hafta da evde yapmak üzere bir ev ödevi verirlerdi. Bu ev ödevlerini hiç sevmiyordum, genelde de yapmıyordum. Tüm hafta sonumu bu ödevle ayırsam da iyi bir sonuç alamayacağımı biliyordum. Sınıfımızda adları Güngör olan iki arkadaşımız vardı. İkisi de resme ve el işlerine öylesine yetenekliydi ki onların harika ödevlerinin yanında benim yapacağım ödevlerin zavallı hallerini düşünerek hiç ödev yapmamayı tercih ederdim. Bu iki arkadaşımın ilerdeki yıllarda birinin iyi bir ressam, diğersinin de

mimar olduğunu burada belirtiyim. Ödev yapmama tutumunun sonucu olarak resim notum karneme kırık geldi. Tek kırık notum resimdi. Liseye geçince resim ve müzik dersleri seçimlik oldu. Ben de müzik dersini seçerek bu kâbustan kurtuldum.

Ortaokul birinci sınıfta en sevdiğim ders İngilizceydi. Öğretmenimiz Mahmure Hanım çok iyi bir İngilizce öğretmeniydi. Okula başladığımız gün Mahmure Hanım sınıfa girdiğinde hep beraber ayağa kalktık. Bize İngilizce birşeyler söyledi, anlamını bilmiyorduk ama hep birlikte yerimize oturduk. O günden itibaren bizimle hiç Türkçe konuşmadı. Liseyi bitirene kadar Mahmure Hanım'ın öğrencisi olmak şansını elde edebiliydim, bu dili çok iyi öğrenebilirdim sanıyorum. Ne yazık ki ikinci sınıfa başladığımızda sevgili öğretmenimiz Ankara'ya Gazi Eğitim Enstitüsü'ne atanmıştı. O yıldan itibaren liseyi bitirene kadar dersimize rahmetli Ali Özülkü Bey girdi. Eğitim tarzı çok farklıydı. Gramere çok önem verirdi. Bunun faydasını fakültede yabancı dil muafiyet sınavlarında gördüm, ama İngilizceyi de öğrenemedim.

Ortaokul birinci sınıfta iken okulumuzun lise öğrencileri Shakespeare'in *Bir Gecenin Yanlışlıkları* adlı komedisini İngilizce olarak sahneye koymuşlardı. Yıl 1947'ydi. Oyun matine-de öğrencilere, suarede de velilere ve konuklara oynandı. Oyun Halkevi'nin tiyatro salonunda oynanmıştı. Suareye Tarsus Amerikan Koleji'nin öğrencileri de davet edilmişlerdi. Oyun sırasında balkonda oturan kolej öğrencileri kahkahalarla gülerken parterden çıt çıkmadığını oyunda rolü olan ablam Ceyhun'dan daha sonra dinlemiştim. Gösteride İngilizce şarkılardan oluşan bir koro ve renkli dans gösterileri de vardı. Bu koronun söylediği şarkılar yıllarca dilimizden düşmedi. Daha sonraları bu şarkıların klasik batı müziğinin ünlü bestecilerinin bestelerinden oluşmuş olduğunu fark ettik. Hele o dans gösterileri. Ceyhun'un sınıf arkadaşlarından Ülcaz Çapar ile Özcan Uras'ın birlikte yaptıkları İspanyol dansı bizleri büyülemişti. Gösteri bütünüyle çok beğenildi. Yıllarca Adana Kız Lisesi'nin bu gösterisinden bahsedildi. Matineye tüm öğrenciler

götürüldü. Belki de bir tiyatro sahnesinde seyrettiğim ilk tiyatro eseri idi. Adeta büyülenmişim.

O yıllarda Adana Kız Lisesi Türkiye'nin sayılı okullarındandı. Adana Kız Liseli olmak bir ayrıcalıktı. Ben şahsen bu duyguyu her zaman taşımışımdır. Yıllar sonra İstanbul Hukuk Fakültesi'nde okurken hocamız Tarık Zafer Tunaya'nın bir sınavındaydık. Üç kız arkadaş hocanın karşısına oturmuştuk. Benden önceki iki arkadaşım sorularını çok güzel yanıtlamışlardı. Hocamız hangi liseden geldiklerini sordu, onlar da "İzmir Kız Lisesi" yanıtını verdiler. Sıra bana geldi. Benim de sınavım çok başarılı geçmişti. Hocamızın, "Siz de İzmir Kız Lisesi'nden misiniz?" sorusuna, "Hayır, Adana Kız Lisesi'nden" diye cevap verişimi hiç unutmam.

Okulda vasat bir öğrenciydim. Öğretmenlerimin beni devamlı ablamla mukayese etmelerinden hiç hoşlanmıyordum. Hele coğrafya öğretmenimiz Neriman Hanım'ın, "Eyvah, eyvah, sen Ceyhun gibi çalışmıyorsun," demesi bu gün gibi kulaklarımdadır. Çok canım sıkılıyordu, ama bu sözler sayesinde daha çok çalışmaya gayret ettiğim de bir gerçek. Aslında Ceyhun'la çok iyi iki kardeş ve arkadaştık. Babam, "Bu kızların kavga ettiklerini hiç görmedim," derdi. Akşamları okuldan birlikte gelir, hem yolda gelirken hem de eve gelince o gün okulda olanları harfi harfine birbirimize anlatırdık. Akşam yemekinden sonra mutfakta birlikte bulaşıkları yıkarken de bu sohbetlerimize devam ederdik. Derslerime çalışırken de Ceyhun bana yardımcı olurdu.

Ortaokulun ilk yılında okula öğleden sonra gidiyordum. Sabahları evde herkes sabah okula gider büyükannemle ben evde kalırdık. Büyükannem elinden geldiğince mutfakta öğle yemekimizi hazırlamaya çalışır, ben de günlük alışverişi yapardım. Özellikle et almak benim görevimdi. Bir gün Naime teyzemle birlikte Kalekapısı'ndaki kasaptan et almaya gittik. Çok küçük yaşımdan beri bu işi yaptığım için devamlı kasaba müdahale ediyor, etin iyisini alabilmek için elimden geleni yapıyordum. Kasap müşterilerin beğenmediği özellikle bir gün önceden kalmış et parçalarını kütüğün üstüne koymuş, gövde-

den kestiği eti parçalamak bahanesi ile kütüğün üstüne atıyor kütükteki et parçaları ile birlikte teraziye aktarmak isterken ben müdahale edip beğenmediğim parçayı ayırınca satırı kütüğün üstüne bırakıp, “Sen bana baksana, geçen sene başımın bir belası vardı. Sen onun bacısı mısın, nesen?” demez mi? Meğer bir yıl önce Ceyhun da aynen benim gibi davranırmış.

Ben çarşıdan gelince büyükannem mutfaka girer ben de yukarıda ders çalışmaya başlardım. Büyükannem romatizmalarından dolayı zor hareket ettiğinden sık sık beni yardıma çağırırdı. Yine böyle bir günde büyükannem mutfaktan “Savniye!” diye seslendi. Evde benden başka kimse olmadığı için dersimi bırakıp merdivenin başına koştum. Bu arada büyükannem, Ceyhun, Gültekin, Aytaç, Naime... gibi tüm yakınlarının adlarını sıralıyor, ama benim adımı söylemiyordu. Ben de merdivenin başında durmuş, adımım söylenmesini bekliyor, çocukça bir hınzırlıkla hiç sesimi çıkarmıyordum. Bu arada oturduğu yerden güçlükle kalkıp kapıya gelen büyükannem başını kaldırıp beni görünce, “Kızım neydi senin adın Dilber miydi, neydi?” demez mi. Şimdi bir ismi hatırlamakta zorlandığımda hep bu olayı hatırlıyor, o günkü davranışımın dolaylı kendimi hiç affetmiyorum.

Annem çalışıyor olduğu için küçük yaştan itibaren ona yardımcı olmaya başlamıştık. Genelde Ceyhun yukarıların temizliğinden, ben de aşağıların temizliği ve mutfak işlerine yardımdan sorumluydum. Evde hamuru, bulgur köftesini yoğurmak benim görevimdi. Yemek yapmayı ne zaman öğrendiğimi bilmiyorum. Ev işlerine elim yatkın olduğu halde, dikiş, nakış işleri ile aram hiç iyi değildi. İlkokulu bitirdiğimde babam beni Sanat Enstitüsü'ne göndermek istemişti de, ben ilkokul Aile Bilgisi dersindeki yılgınlığımı bildiğimden sanat dersleri ile nazari derslerini birlikte götüremeyeceğime babamı inandırmış, ortaokuldan sonra Enstitüye gideceğimi söyleyerek ortaokula kaydımın yapılmasını sağlamıştım. Ortaokulu bitirdiğimde bu konu tamamen unutuldu, ama bu sefer de babam beni kız öğretmen okuluna göndermek istedi. Oysa ben liseye sonra da üniversiteye gitmek istiyordum. Babam da kendi yö-

nünden haklıydı. Ceyhun lisede okuyordu, üniversiteye gidecekti. Benden sonra iki erkek kardeşim de üniversiteye gideceklerdi. O tarihte Sadece Ankara ve İstanbul'da üniversite vardı ve dört çocuğu iki öğretmen maaşı ile dışarıda okutmayı göze alamayan babam beni aradan çıkartmak istemişti. Babamı liseden sonra kendisi gibi Eğitim Enstitüsü'ne gidebileceğime inandırıp liseye devam ettim. Babamın huyunu biliyordum. Zaman içinde makul olan her şeyi kabul ederdi, ama onunla iddialaşmamak gerekirdi. Lise bitince, Eğitim Enstitüsü'nün sınavlarına girdim. Babam gibi Türkçe öğretmeni olmak istiyordum. Sınav sonuçları açıklandı Matematik bölümünü kazanmıştım. Aklım fikrim Hukuk Fakültesi'ndeydi. Kendimi hayatta matematik öğretmeni olarak düşünemiyordum. Bu aşamada babam benim de üniversiteye gitmemi anlayışla kabul etti. Annem sonradan anlattı. Babam "Bilge'yi de üniversiteye göndermek boynumuzun borcu," demiş.

Yukarıda da söz ettim, ortaokulda okuduğum yıllarda Seyhan Barajı henüz yapılmamıştı. Baharda karlar erimeye başladı mı Adana'ya sık sık sel gelirdi. Okulumuzun bodrum katının duvarlarında muhtelif yıllardaki sel seviyesini gösteren tabelalar vardı. Bazı günler sabah okula gitmek isterken okulumuzun önündeki Ulus Caddesi'nin sular altında kaldığını görüp döndüğümüz olurdu. Bir keresinde de sel biz dersteyken gelmişti. Akşamüzeri son derse girmiştik. Dersimiz tabiat bilgisiydi. Öğretmenimiz yazılı yoklama yapıyordu. Birden kapı açıldı ve müdüre hanım sınıfa girdi. Sessizce çantalarımızı alıp ön merdivenlerden okulu terk etmemizi söyledi. Çıkış kapısının önüne belediye otobüsleri gelmiş, merdivenle otobüsün arasına bahçedeki banklardan köprü yapılmıştı. Hiçbir paniğe meydan verilmeden okul tahliye edildi. Çocukluk işte. Bütün bunlar bize bir oyun gibi gelmiş, yazılı sınavdan kurtulduğumuz için sevinmiştik bile.

Okulumuz çok güzeldi. Güzeldi, diyorum zira bundan birkaç yıl önce okulumuzun koruma derneğinin bir toplantısı için okula gittiğimde gözlerime inanamadım. Bahçenin nehre bakan cephesine briketten iki metre yüksekliğinde bir duvar

örölmüştü. Okulun önündeki Ulus Caddesi'ni genişletmek için yuvarlak taş merdiven yıkılmış, bahçenin büyük kısmı da yola gitmişti. İhtiyaç duyuldukça bahçenin orasına burasına yapılan çirkin binalarla okulumuz tanınmaz bir hale gelmişti. Okulumuz en büyük darbeyi de 1998 Adana depreminde yedi. Ana ve ek binalar içinde eğitim yapılmayacak kadar hasar gördü. Bu arada Adana Belediye Meclisi ana binanın etrafındaki binaları yıkıp ana binayı da restore ederek ana bina ve çevresini Adana Müzesi'ne tahsis etme konusunda bir karar aldı. Bu, okulumuzun tarihe karışması anlamına geliyordu. Adana Kız Lisesi Koruma Derneği binanın onarılıp Adana Kız Lisesi'ne verilmesinin mücadelesini veriyor. Şu ana kadar bu konuda bir sonuç elde edilemedi.

Ortaokulda arkadaşlarım kimlerdi, hepsini hatırlayamıyorum. Ama içlerinde öyle arkadaşlarım var ki yerleri apayrıdır. Bunlardan Özay Süsoy ilkokuldan sınıf arkadaşımdı. Benden çok farklı bir yetiştirilişi vardı. Okulun yanı sıra özel İngilizce ve keman dersleri alırdı. Onun keman çalışına hayran olurduk, ama gerçekte çok güzel çalar mıydı bilemiyorum. Liseyi bitirdiğimizde ailesi Özay'ı üniversiteye göndermedi. Bir yıl sonra Özay dayatıp İstanbul'a geldi ve Edebiyat Fakölte'si'nin İngiliz Filolojisi bölümüne kayıt oldu. Aynı yurttta kalıyorduk. Fakat Fakölte'yi bitirmedi. Çeviriler yapmaya başladı. Altın Kitaplar Yayınevi'nin yayınladığı pek çok eserde Özay Süsoy'un daha sonra evlendiğı için Özay Sunar'ın ismi vardır.

Ortaokul birinci sınıfta Mina Baykara ile arkadaş oldum. Yıl 1947-1948 olmalı, elli yılı aşan bir dostluk. Özay, Mina ve ben sacayağı gibiydik. Sınıfta birlikte oturur, bahçede birlikte dolaşırdık. Okul paydosunda Mina, evi uzak olduğı için otobüsle gider biz Özay'la Abidinpaşa Caddesi'nden bizim evin yol ayrımına kadar birlikte yürürdük. Sadece sportif faaliyetlerde ben onlardan ayrılırdım. Beden eğitimi derslerinde gayretimle geçer not alabiliyordum ama voleybolda falan hiç başarılı değildim. Bir sene yeni bir beden eğitimi öğretmeni gelmişti. Boyuma bakıp beni de takıma seçti. Oynamaya başladık. Ben de oynamaya gayret ediyordum, ama ne yaparsam yapayım elimi bir

Kavalıbağ Mahallesi'nde sel, 1936 (Bahtiyar İstekli arşivi).

türlü topa değdiremiyordum. Durumu gören öğretmenim dayanamayıp: “Sen elini kolunu sallamasan da top o tarafa gider” dedi ve tabii bir daha bana takımda yer vermedi. Buna rağmen derslerde çok gayretliydim. Teneffüslerde kasadan atlama çalışmaları yaptığımı hatırlıyorum. Hele 19 Mayıs hareketlerini çok güzel yapabilmek için okuldaki çalışmalarla yetinmez, evde Ceyhun’la da çalışırdık. Beden eğitimi derslerinde ve 19 Mayıs gösterilerinde beyaz şortlar ve beyaz bluzlar giydik. Beden dersinin olduğu günler beyaz şortlar ve bluzlar kar gibi yıkanır, hafif bir kola ile ütülenir bin bir itina ile okula getirilirdi. Tabii beyaz çoraplarımız ve altı lastik beyaz bez ayakkabılarımız da hazır olurdu. Bugünlerde, 19 Mayıs bayramlarında kız öğrencilerin uzun eteklerle yaptıkları gösterileri seyrederken geçen elli yılda nerelere geldiğimizi düşünmeden edemiyorum. Bu hareketleri klasik batı müziğinin çok güzel parçaları eşliğinde yapardık.

Ortaokulda İzzet Aslan isminde bir müzik öğretmenimiz vardı. Müzik derslerinde kendisi piyano ile klasik batı müziğinden parçalar çalardı. Sınıfımızda sesi güzel ve eğitimli bir

arkadaşımız vardı, ismini anımsayamıyorum, ama Adanalı olmadığını hatırlıyorum. Hocamız piyanoda çalar o da *Carmen* operasından parçalar söylerdi. Bazı derslerde de öğretmenimiz çevirmeli kolla çalışan bir gramofonda bize klasik batı müziği parçaları dinletirdi. Cızırtılı ve kötü bir sesi vardı, ama yine de kulaklarımızı o müziğe alıştırıyordu. Evde Ceyhun'la radyo-
dan klasik batı müziği dinler, sınıfta dinlediğimiz parçaları tanımaya çalışırdık. Tabii, bizimkisi sadece bir hevesti. Ama bu konu ile ciddi bir şekilde ilgileniyorduk. Bir keresinde Ankara Radyosunda senfoniler programını dinliyorduk. Çalınan parçada hem orkestra hem de insan sesi vardı. İçinde insan sesi olan tek senfoninin Beethoven'ın 9. senfonisi olduğunu daha önce bir şekilde öğrenmiştim. Bu bilgidan hiç söz etmeden sanki müziği tanımış gibi yaparak: "Bu parça Beethoven'ın 9. Sefonisi," dedim. Ablamla kardeşim gülmeye başladılar. Tam bu sırada müzik bitti ve spiker. "Senfoniler saatinde Beethoven'ın 5... pardon 9. senfonisini dinlediniz," demez mi? Bizimkilerin tebessümleri dudaklarında dondu kaldı. Ben de sanki gerçekten senfoniye tanımış gibi bir zaman havalara girdim. Annemle babamın batı müziği ile hiç ilgileri yoktu. Yaz aylarında yaylada pilli bir radyomuz vardı iki pille çalışırdı. Pillerin biri büyük ciltli bir kitap büyüklüğünde, diğeri de büyük boy bira kutusu büyüklüğündeydi. Piller oldukça pahalıydı ve radyo belli programlarda açılırdı. Bir keresinde radyoda klasik batı müziği programı vardı. Biz de oturmuş dinliyorduk. Bu sırada Makbule Teyzem içeri girdi, "Aman kapatın şu radyoyu, alafranga bile değil" demez mi? Sonradan bu "Alafranga bile değil" lafına epeyce gülmüştük. Evdeki ortam böyle iken öğretmenimiz dikkatimizi o yöne çekebilmiş, hiç olmazsa klasik batı müziği ile ilgilenir olmuştuk.

Babamın müzikle hiç ilgisi yoktu sadece sanatçı Recep Birgit'in kalın sesini beğenir, onun programlarını dinlerdi. Annem iyi bir Türk Sanat Müziği dinleyicisiydi. Ailede Nakiye teyzem, Edibe teyzem ve teyzemlerin anneleri tarafından kuzenleri olup küçük yaşta babasını kaybettiği için dedemim yanında büyümüş olan ve dedeme "beybaba" diyen Makbule

teyzem müzikle i içe bir yaşam sergiliyorlardı. Nakiye ve Makbule teyzemler çok iyi ud alarlarmış. Hatta Makbule teyzem hanımlara ud dersi verirmiş. Annem anlatırdı. Nakiye teyzem eşinden ayrıldıktan sonra zaman zaman odasına kapanır, bir taraftan udunu çalarken bir taraftan da şarkı söylermiş. Yine annemden dinlediğime göre o günlerde hanımlar geceleri evlerinde müzikli eğlenceler tertip ederlermiş.

Lisede seçimlik ders olarak müzik dersini seçtim. Yıl 1950-1951’di ve bizde batı müziği hevesini uyandıran ğretmenimiz gitmiş, yerine Mürsel Bey gelmişti. Mürsel Bey İzzet Bey’den çok farklıydı. Eskiden beden eğitimi ğretmeniymiş, yaşlanınca müzik ğretmenliği yapmaya başlamıştı. Bize sık sık kemanla İzmir Marşını alar, arada çıkan falsolu seslere gldğmzde: “Kızım kırkıktan sonra ancak bu kadar oluyor,” derdi. Bize derslerde ya marş öğretirdi ya da Türk Sanat Müziğinin en ağır parçalarını öğretirdi. Bunlardan “Bin cefa görsem ey sa-nem senden” ve “Feryad ile yad eyler iken ben seni her br” isimli parçaları koro halinde plağa okumuştuk. Belki o plak hâlâ Adana Kız Lisesi’nin arşivinde duruyordur. O zamanlar müzik eğitimimizdeki bu farklılığın siyasi iktidardaki değişiklikten kaynaklanmış olabileceği hiç aklımıza gelmemişti.

Ortaokul nc sınıftaydım. Ceyhun o yıl ağır bir tifo geçirmişti. Yılsonu geldi. Ceyhun bütün gayretine rağmen hastalığı nedeniyle açılan arayı kapatamamış ve geometri dersinden bütünlemeye kalmıştı. Evimizde ilk defa bütünlemeye kalınıyordu. Ne kadar üzüldüğümü anlatamam. Sanki dünyanın sonu gelmişti. Ceyhun bile benim kadar zlmyordu, belki de belli etmiyordu. Konu aıldııka kendimi tutamıyor ağlıyordum. Bir türlü ailedeki bu başarısızlığı kabullenemiyordum. O güne kadar sene sonu gelir herkes sınıfını geçerdi. Çevredeki-ler benim bu tutumumu anlayamıyor, benimle eğleniyorlardı. Derken benim bitirme sınavlarım başladı. O yıllarda ortaokul bitirme sınavlarının adı eleme sınavlarıydı. Öğrenci ders yılı içindeki başarısına göre önce eleme sınavlarına girebilme hakkını kazanır sonra Türkçe, matematik ve kompozisyon-dan eleme sınavına tabi tutulurdu. Bu sınavların soruları Milli Eğitim

Bakanlığı tarafından hazırlanır, sınav bütün Türkiye’de aynı saatte başlardı. Mühürlü zarflardaki sorular sınav salonunda açılır ve sınav başlardı. Sınav bitince sınav kâğıdının köşesi yapıştırılır, değerlendirme yapılırken sınav kâğıdının kime ait olduğu bilinmezdi. Böylelikle tüm yurttaki ortaokul mezunları arasında seviye eşitliği sağlanmaya çalışılıyordu. Ne düşündü yöneticiler bilmiyorum, sonradan bu sistemden vazgeçildi. Eleme sınavları bittikten sonra diğer derslerden de sözlü sınava girerdik. Sınavlar bitti sonuçlar açıklandı. Matematik dersinden başarılı olamamıştım. Bu olay beni Ceyhun’un bütünlemesi kadar etkilemedi. Herhalde bütünleme olayına alışmıştım. Ayrıca matematik dersinde bilgi olarak çok eksiklerim vardı. O yılki öğretmenimiz bizleri hiç iyi yetiştirememişti. Sınıfımızda Ferhunde isminde çok başarılı bir arkadaşımız vardı. Hep Ferhunde tahtaya kalkar, problemleri çözer, dersler böylece geçip giderdi. O yıl cebire başlamıştık, ama hiç kavrayamamıştım. Bütünlemeye kalmam çok normaldi. Sınıfımızın büyük bir kısmı eleme sınavında başarısız olmuştu. Diğer derslerim oldukça iyiydi. Türkçe kompozisyonunda sınıfta en iyi notu almıştım. Türkçe ve kompozisyon öğretmenimiz Nezihe Siren Hanım nedense beni çok tutmazdı. Ortaokul öğretmeni olduğu için lisede bizim dersimize girmiyordu. Ama dört yıl sonra lise mezuniyet sınavında kompozisyon dersinin mümeyyiziydi. Ben edebiyat şubesindeydim. Edebiyat şubelerinde kompozisyon ayrı bir dersti ve sınavlarda açık kâğıt kullanılıyordu. O yıl edebiyat şubesinde 13 kişiydik. Sınav küçük bir derslikte yapılıyordu. Konu verildi. Bizden bir özlü sözün açıklanması isteniyordu. Ben kompozisyonumu bitirip kâğıdımı verip çıktım. Sınıftaki arkadaşlarım sonradan anlattılar. Nezihe Hanım benim sınav kâğıdımı okuyup masanın üstüne fırlatmış ve başını iki tarafa sallayarak olumsuzluğunu belirtmiş. Diğer mümeyyizler de okumuşlar ve aralarında tartışmaya başlamışlar. Sınavdan çıkan arkadaşlarım bana bunu anlatınca ne kadar endişelendiğimi anlatamam. Sonuçlar açıklanıncaya kadar üzüntüden kahroldum. Diğer sınavlarım çok başarılıydı. Tek dersten bütünlemeye kalırsam hazıranda olgunluk sınavlarına gireme-

yecektim. Sınavlar bitti. Sonuçlar açıklandı. Kompozisyon notum “5”ti. Diğer derslerden yüksek notlar aldığım halde sırf bu yüzden mezuniyet derecem “iyi” oldu.

Haziranda “çlgünluk” sınavlarına girdim. Dört dersten tüm lise müfredatından sorumlu olmak üzere yazılı sınavlara giriyorduk. Eleme sınavlarında olduğu gibi sorular bakanlıktan geliyordu. Edebiyat şubesinde edebiyat, kompozisyon ve felsefe zorunlu, biyoloji ve cebir seçimlik derslerdi. Bizim sınıf hep birlikte cebiri seçmiştik.

Olgunluk sınavlarım başarılı geçti. Pekiyi derece ile olgunluk diplomamı aldım. Özellikle kompozisyon notum 10’dı. Nezihe Siren Hanım’ın benden neden hoşlanmadığını sonradan annem anlattı. Nezihe Hanım gençliğinde dayımla yakın arkadaşmış. Fakat dayım bu arkadaşlığı evliliğe götürmemiş. Bu kararda annemin de etkili olduğunu düşünmüş olmalı. Yıllar sonra Adana’ya gelip avukatlık yapmaya başladığımda Nezihe Hanım büroma geldi, bir sorunu vardı. Elimden geldiğince ona yardımcı oldum. Ondan sonra da bir daha karşılaşmadım.

Adana Kız Lisesi denilince akla disiplin gelirdi. Gerek giyim kuşam gerekse davranış yönünden çok sıkı kurallar uygulanırdı. Bir öğrenci ailesiyle birlikte sinemaya gidemezdi. Pazar sabahları okula gelir yatılı öğrencilerle birlikte toplu halde sinemaya giderdik. Bundan da hiç rahatsız olmazdık. Ne keyifli saatlerdi o sinemada geçen saatler! O günlerde seyrettiğim bazı filmlere televizyonda rastlayınca, o günlere gidiyor bundan büyük bir mutluluk duyuyorum. Üzerimde o kadar yer etmiş ki hangi filmi hangi sinemada seyrettiğimi bile hatırlıyorum. *Kanlı Aşk* filmini Alsaray Sineması’nda seyretmiştik. Çarpıcı final sahnesinden çok etkilenmiştim. Daha çok Asri Sinemaya götürürlerdi bizi. *Yeşil Yunus Sokağı* filmindeki deprem sahneleri günlerce aklımızdan çıkmamış etkisi altında kalmıştık. Seyrettiğim ilk film hangisiydi hatırlayamıyorum, ancak hafızamda yer eden ve çok hoşlanarak adeta büyülenerek seyrettiğim filmler, Esther Willams’ın bol yüzme sahneleriyle Sonja Hany’nin buz patenli filmleri idi. Bunlar bizim için çok değişik filmlerdi. Zira yüzme, deniz, havuz, buz pateni o güne

kadar tanışmadığımız kavramlardı. Gerçi Atatürk Parkı'nın içindeki yüzme havuzunu görmüştüm, ama orada sadece erkek yüzücüler olurdu. Filmlerde birbirinden güzel yüzücülerin havuzda dans eder gibi yüzmeleri, su içinde bir araya geleerek değişik görüntüler oluşturmalarını büyük bir hayranlıkla izlerdim. Sinemaya girip yerime oturduktan sonra filmin başlamasını sevinçli bir heyecanla bekler, film bittiğinde gerçek dünyaya dönmekte zorlanırdım. Eve dönerken ayaklarım geri geri giderdi. Zira eve gidilecek ve hafta sonu tatilinin son yarım gününde ödevler yapılacak, önlükler, yakalar ütülenecekti. O zamandan beri pazar gününü sevmem. Ama cumartesi günü haftanın en sevdiğim günüydü. Ertesi gününün tatil olmasının yanında, en sevdiğim radyo programlarının cumartesieleri yayımlanıyor olmasının da etkisi vardı bunda. Nelerdi bu programlar? Küçük yaşlardayken her cumartesi "Çocuk Saati" diye bir program vardı. Ayşe Abla yönetirdi. Radyonun başına oturur, nefes almadan dinlerdik. Daha sonraki yıllarda her cumartesi saat 18.30'da Şecaettin Tanyeri'nin Türkçe sözlü tangolar programı başlardı. Ceyhun'la radyonun başında oturur programın başlamasını beklerdik. Program başlayınca da Ceyhun'la kız kıza dans etmeye çalışırdık. Burada da bir sorumuz vardı. Kardeşim Gültekin bize rahat vermez, ikide bir radyoyu kapatır, biz ona mani olmaya çalışırken o gider sigortayı gevşetirdi. Hâsılı, ne canımıza sine sine müziği dinleyebilir ne de baştan sona bir dansı bitirebilirdik. Herhalde onun nazarında biz dans müziği dinleyip dans ederek hafif kızlar oluyorduk. O da bunu önlemeye çalışıyordu.

O yıllarda Adana'da üç sinema vardı. Alsaray, Asri ve Tan sinemaları. Bunların en güzeli Alsaray Sineması'ydı. Sinemaya gitmek sosyal bir olaydı. Sinemada herkes birbirini tanır, giyme kuşama çok dikkat edilirdi. Asri Sinemaya da iyi filmler gelirdi, ama favori sinema Alsaray'dı. Tan Sineması daha çok eski kovboy filmleri oynatır, oraya genelde erkek çocuklar giderdi. Halkevinin tiyatro salonunda da film oynatıldığını hatırlıyorum. Daha sonraları Erciyes Sineması yapıldı. Olağanüstü güzellikte bir sinemaydı. Ağır koyu petrol yeşil perdeleri hâlâ

gözümün önündedir. Sinemalarda parter ve balkondan başka bir de localar vardı. Aileyle birlikte sinemaya gitmek yasaktı, ama arada kaçamak yaptığımız olurdu. Böyle günlerde locada oturur gözlerden uzak olmaya çalışırdık. Bir keresinde meşhur *Kırmızı Pabuçlar* isimli bale ağırlıklı filmi locadan seyretmiş, ama öğretmenlerimize yakalanmak korkusundan locanın bir köşesine sinip o güzelim filmin zevkini çıkaramamıştım.

Okulumuzun kuralları çok katıydı. Bir öğrenci en yakınının düğününe bile izin almadan gidemezdi. Bir öğrenci izinsiz olarak bir düğünde görülse suç işlemiş sayılırdı. O yıllarda Adana'da atlı polisler vardı. Akşam paydos saatinde okulun önündeki Ulus Caddesi'nde atlı polisler gezerdi. Bütün bunlar paydos saatinde kız öğrencileri okulun çevresine gelen erkek çocuklardan korumak içindi. Yıllar geçtikçe bu baskı kısmen azaldı. Annem anlatırdı. Devrimler başlamış, öğretmen okulunun kız öğrencileri başlarından örtüyü çıkarıp şapka giymişler. Toplu olarak bir yere gidiyorlarmış. Birisi laf mı atmış, yaklaşmak mı istemiş; bunu fark edenler heyecanla, "Kızları koruyun, kızları koruyun" diye bağırıp hemen onları ablukaya almışlar.

Liseye başladığımız yıllarda müdüremiz Hidayet Hanım İstanbul'a gitti ve yerine Mürüvvet Hanım geldi. Gelen gidene aratır derler çok doğruymuş. Anlatacağım olay Mürüvvet Hanım ve o senelerin disiplin anlayışı hakkında bir fikir verir herhalde. Lise ikinci sınıftaydık. İlk dersimiz müzikti. Hocamız o ders bize "Harbiye" marşını öğretmişti. İkinci dersimiz de askerlik dersi idi. Askerlik derslerimize kolordudan subaylar gelirdi. O gün yeni bir binbaşı gelmişti. Zil çaldı sınıfa girdik. Arkadaşlarımızdan biri, "Arkadaşlar yeni hocamızı Harbiye marşını söyleyerek karşılayalım" dedi. Bu fikir çok hoşumuza gitti ve hep bir ağızdan marşı söylemeye başladık. Bir arkadaşımız tahtanın önünde elini kolunu sallayarak bizi yönetiyor, doğrusu marşı çok da güzel söylüyorduk. Elindeki programa göre sınıfın kapısına kadar gelen binbaşı öğretmen marş sesini duyunca yanlış sınıfa geldiğini düşünerek geri dönmüş ve idareye başvurmuş. Biraz sonra sınıfımızın kapısı hışımla açıldı ve müdüre hanımla öğretmenimiz sınıfa girdiler. Müdü-

re hanım asıl mesleği askerlik olan öğretmenimizi “Harbiye” marşı ile karşıladığımız için bizleri bir güzel azarlayıp gitti. Hepimiz çok üzülmüştük. Yeni öğretmenimize güzel bir davranış sergilemeyi düşünürken onun huzurunda azarlanmıştık. Öğretmenimiz de böyle bir olaya sebep olduğu için çok üzül-müş, bunu da açıkça belirtmişti. Günlerden cumartesiydi, bir ders daha yaptık, okul paydos oldu evlerimize gittik. Bu işin burada bittiğini düşünüyorduk, yanılmışız.

Pazartesi günü sabah bayrak töreni yapıldı, son sınıflar sınıflarına gittiler sıra bize geldi. Siz bekleyin denildi. Diğer sınıflar da sınıflarına gittiler bu arada hademeler sırtlarındaki sıraları yukarıdan indirip bodruma götürüyorlardı. Hiçbir şey anlamadan bekledik. Bahçede yalnız bizim sınıf kalmıştı. Bize bundan böyle bodrumdaki derslikte ders yapacağımız söylendi. Bizim için bodrumda hazırlanan derslik, duvarlarında eski sellerin izlerini taşıyan pencereleri bahçe seviyesinde, rutubet kokulu bir yerdi. Şimdi hatırımda kalmamış, ilk hangi öğretmenimiz girdi ama her gelen öğretmen dersin ilk beş on dakikasını bizi azarlamaya ayırdı. Kabahatimizin ne olduğunu anlayamamıştık. Sıra fizik dersine geldi. Fizik derslerini hep laboratuvar da yaptığımız için kitaplarımızı alıp laboratuvara gidiyorduk ki dersin sınıfta yapılacağı haberi geldi. Eyvah, dedik. Daha önce kimya öğretmenimiz Hayrün-nisa Hanım da dersi sınıfta yapmış, diğer öğretmenlerimiz gibi bizi uzun uzun azarlamıştı. Kıymet Hanım da bizi azarlamak için sınıfta ders yapacak dedik. Mevsim bahardı. Odadaki rutubet kokusu çıksın diye bahçe seviyesindeki pencereleri açmıştık. Pencerelerin önünde çiçek tarhları vardı ve mor menekşeler açmıştı. Ama bizler ne olduğunu anlayamadığımız büyük kabahatimizin altında öylesine ezilmiştik ki ne baharın ne de mor menekşelerin farkındaydık. Derken Kıymet Sezi (Gülek) Hanım yüzünde bizleri rahatlatan tatlı bir tebessümle sınıfa girdi, “Aman ne güzel bir sınıf bu, menekşelerin kokusu buraya kadar geliyor. Neden cezalandırıldığınızı anlamış değilim, ama ne yaptıysanız, iyi yapmışsınız” demez mi? Hepimiz hayretten donup kalmıştık. Kıymet Hanım’dan çok korkar ve onu çok sayardık. Bu olaydan sonra onu çok da

sever olduk. Çok akıllı ve konusunda çok bilgili bir hanımdı. Beyaz önlüğü ile ders anlatıp deneyler yaparken bir öğretmen-den ziyade bir bilim adamı görüntüsü sergilerdi. Notu çok kıttı, ama bu davranışı ile bizleri daha çok çalışmaya sevk ederdi. Oldum olası çok konuşmayı sevmem. Söyleyeceklerimi lafı uzatmadan söylemeyi tercih ederim. Bazı derslerde bunun çok zararını gördüm. Özellikle tarih öğretmenimiz, derse kalktığı-mızda devamlı birşeyler anlatmamızı ister, konuyla ilgili tüm bilgileri aktarmış olsak bile sözü kısa kestiğimiz için on üzerinden beşten fazla not alamazdık. Bazı arkadaşlarımız bunu anlamış, öğretmenimiz “Tamam, otur” diyene kadar susmadan konuşurlar, aynı şeyi tekrarlar dururlardı. Yine de on numarayı alırlardı. Bir gün edebiyat dersinde bu arkadaşlarımdan biri derse kalktı. Tarih dersinde yaptığı gibi konuştu, konuştu susunca öğretmenimiz: “O kadar çok şey söyledin ki hiçbir şey anlamadım. Sen şimdi sorunun cevabını kısa ve öz olarak söyle bakalım” deyince ne kadar rahatladım, anlatamam.

Lise on ikinci sınıftaydık. Sınıfımız Fen ve Edebiyat şubele-rine ayrılmıştı. Adana’da klasik lise öğrenimi gören yegâne okul Adana Kız Lisesi’ydi ve Fen şubesinde 16, Edebiyat şube-sinde de 13 öğrenci eğitim görüyordu. Bizim liseye başladığı-mız yıl lise eğitimi üç yıldan dört yıla çıkarılmış ve bu uzun eğitimi kız öğrenciler için çok fazla bulan ana babalar kızlarını enstitüye veya öğretmen okuluna göndermeyi tercih etmişler-di. Sınıfımızdaki öğrencilerin yarısı da Türkiye’nin değişik il-lerinden gelen parasız yatılı öğrencilerdi. İlçelerden gelenleri de çıkarırsak sınıfımızda Adana şehir merkezinden gelen öğ-renci sayısı her şubede beşi altıyı geçmezdi. Sınıfta on üç kişi olduğumuz için her gün her derse kalkıyorduk. En sevdiğim ders felsefeydi; sosyoloji, mantık ve filozofi olmak üzere üç bölümden oluşuyordu. Dersi o kadar çok seviyordum ki felse-fe öğretmeni olmaya karar vermiştim. Bu düşüncemi öğretme-nime açtığımda Hukuk Fakültesi’ne gitmemi tavsiye etmişti. Bende Hukuk Fakültesi’ne gitme fikrini ilk uyandıran felsefe öğretmenimiz Fevziye Hanım olmuştur.

Hükümsüz Bir Adana - İstanbul Hikâyesi*

SİMTEN COŞAR

Adana'yla ilk yoğun karşılaşmam, benim ilk gençliğime, şehrin, Türkiye'nin dördüncü büyük şehri ve aynı anda “büyük köy” addedildiği dönemlere rastlıyor. Söz konusu nitelemenin nasıl bir tonlamayı barındırdığını fark etmek için yaşını başını almak gerekmiyor. Ama tam olarak ne anlama geldiğiyle biz-zat yüzleşmem için, Adana'da yaşadığım ortaokul ve lise yıllarından çok sonra ve hatta üniversite sonrasında, ikametimi Mersin'den aldığım zamanlarda tanıştığım insanların bir kısmının, “bir yerli” olmakla “bir yerden” olmak arasına bir çizgi çizmeden, bilmem gerekenler olarak düşündüklerine muhatap olmam gerekti. Buna göre, söz gelimi, Adanalı Fatma'yı ya da Ahmet'i tanıyor olmam ihtimal dahilinde varsayılıyordu. İlgili kişilerin hangi ortaokulda, lisede okudukları, hangi mahallede yaşadıkları ya da hangi sınıflara dahil oldukları göz önüne alınmadan sadece Adana'da yaşamış olmaktan çıkılarak yapılı-yordu bu varsayım.

Demek ki, büyük de olsa “köy” imgesi bunu gerektiyordu.

(*) Bu yazının hazırlanmasının farklı aşamalarında katkıda bulunan, Ayşegül Ergül, Gülden Özcan, Hilal Özçetin, İsmet Tekerek ve Metin Yeğenoğlu'na teşekkür ederim. Ama, asıl teşekkür borcum, “Çölkesen-Mucur kadınları”na. Zira, anlatı onlara ait.

“Oradaki, uzaktaki, gitmesen de görmesen de senin olan yer”deki herkesi bilmen veriliydi. Hegemonik zihniyetle, dille başa çıkmak zordur. “Adanalı” değil, *aslen* “Mersinli” olduğumu söyleyerek, isim listesindekileri tanımayışımın mazeretini belirtince, bu kez aynı eksende “Mersinli” isim listesiyle karşılaşıyordum. Oysa ben, ne “İstanbullular”a, ne “İzmirli”e, ne “Bursalılar”a, ne de “Ankaralı”a böyle sorular sormayı hiç aklıma getirmiyordum. “Büyük köy” ile “büyük şehir” arasındaki zihniyet farkı bu olsa gerekti! Bir noktadan sonra, bu tür yaklaşımlar karşısında “bir yerli” olmakla “bir yerden” olmak arasındaki çizgiyi hatırlatarak söze başlamam, bilmem insanların algı dünyalarında bir fark yarattı mı, ama soruların kesilmesini sağladı.

İşte, Adana-İstanbul hattındaki bu anlatı, bu ayrım gözetilerek yazıldığı için hükümsüz. “Adanalı” ya da “İstanbullu” olanların değil, “Adana’dan” olan üç kadının iç içe geçmiş anlatısı. İçlerindeki Çukurova-Akdeniz ikiliğini Marmara’ya taşıyanların; Çukurova’nın bunaltıcı sıcağından Marmara’nın nemli “özgürlüğü”ne, Akdeniz’in hoppa sükûnetinden Marmara’nın, o, herkese nasip olmayan şenliğine yolculuğun bir anlatısı. Ama, her şeyden önce bir *kadın* anlatısı. Nitekim, sırf bir *kadın* anlatısı olduğu için hükmetme talebi yok. Kadınların, aradaki tüm farklara –yaş, dünyaya bakış, kadın olma halleri– rağmen, ortak bir noktaları var: yaşanmışlıklarına kadın olarak yaşamanın kokusu buram buram sinmiş. Adana’da da, Mersin’de de, İstanbul’da da kadın kalarak özgür olmak için mücadele etmişler ya da en azından pasif direniş göstermişler. Öyle ya da böyle yaşamışlar ve Akdeniz rüzgârıyla serinlemiş Çukurova insanını İstanbul’un hercai rengine yedirmişler.

Reşatbey evlerinden, 1984 (Fotoğraf: Mehmet Baltacı).

1930'lardan 2000'lere Tepebağ-Reşatbey-Cami Sokak Hattı

*Cambazlıktır hünerim
Bana para vereni severim
Oy dıngala dıngala
Kömür koydum mangala
Mangal maşasız olmaz
Boncuk avratsız olmaz
Cambaz parasız olmaz¹*

Üniversitenin ilk yılında, Rıza Bey Çıkmazı-Cami Sokak arasında “yatılı” gidiş gelişlerine bir son vermek üzere, Cami Sokak'ı kendime bir yıllık mesken olarak seçmiştim. Buna nasıl, hangi kriterlere göre karar verdiğim önemli değil; ama kaldığım bir yıl boyunca aynı zamanda en sıcak oda olan dikiş odasının bana tahsis edildiği, uykuya dalarken ve uyandığımda, bir yandan yatağımın başucundaki ıhlamur ağacının kokusuy-

¹ Adana'da cambazların halkı gösterilerine çekmek için sokaklarda söyledikleri tekerleme.

la huzur bulduğum, diğer yandan teyzemin her zamanki sü-kûnetinin ve sabrının sesini veren dikiş, biçme tıkırtılarıyla dünyada olduğumu bana hissettiren o evi hiç unutamam. Ne de, Cami Sokağın diğer evlerini, teyzemin evinin hemen karşı-sındaki Turhan-Mediha Tansel ilkokulundan gelen çocuk ses-lerini, yaşlı ceviz ağaçlarının gölgesindeki ön balkondan dinle-yişimi; Feride geçidinden hızla inişimi, servisle ya da sıklıkla kaçırdığım servisler sonrasında belediye otobüsleriyle başla-yan tacizli, dolayısıyla hemen her seferinde kavga çıkarttığım, çileli Boğaz Köprüsü geçişlerini, ilk derslere kıyma kararı alıp, kirli vapur güvertelerinde, kendime verdiğim, denize nazır çay-simit ziyafetlerini. Cami Sokak-Kadıköy, Cami Sokak-Ru-meli Hisar'ı geçişleri bana hep iki farklı yaşam arasında gidip geliyormuşum gibi bir duygu yaşatırlardı. Bu gidip gelmeleri, Mersin-Adana arasında servisle, denizden Çukurova'nın göbe-ğine, yol üzerindeki ekmek fabrikasından gelen susam koku-suyla, okula gitmelere son verip, Adana'da yaşamaya başladığım zamanlarda, önce, Sular-Tren Köprüsü-Kanal Köprü-Ka-nal boyu, ardından Döşeme-Atatürk Caddesi-Kanal Köprü-Ka-nal Boyu çizgilerindeki sakin yürüyüşüm ile lise sonda içine itildiğimiz, dershaneyle ve anne-baba hırslarıyla bezeli, hum-malı yarış arasındaki kaymalarına benzetirdim.

Benim sakin dediğim o yürüyüşler, Nuran'ın, Adana'da Ens-titü'deyken, babası, Hüseyin (Çölkesen) Ağa'nın ciğerlerinde görülen “pus” üzerine, temiz hava alsın diye, Sofu Paşa “Ko-nağı”ndan taşındıkları Reşatbey Mahallesi'ndeki geniş bahçeli evden, portakal, turunc, limon bahçeleri (Set) boyu, Ensti-tü'ye yürüyüşleriyle karşılaştırıldığında, minibüs, otomobil sesleriyle bozuluyor. 1940'larda Reşatbey Mahallesi, tabir-i ca-izse, Adana'nın sayfiyelerinden. Reşatbey'deki evin arka bah-çesinde, beş kardeşe özel incir ağaçları var. Yazları yılanlar ge-liyor bahçeye, ağaç kovuklarında serinliyorlar. Annesi, Gül-fem (Mucur) Hanım, çocuklardan, incir ağaçlarına yaklaşıma-yacakları sözünü aldıktan sonra bahçede oynamalarına izin veriyor. Nuran'ın bir halası var; hayvanlarla arası çok iyi; on-larla konuşabiliyor. Yılanlarla da iyi arası. Kardeşleriyle birlik-

te, halasının, incir ağacının gölgesinde, ağaçtan sallanan yılanla sohbetlerini mutfak camından korkuyla karışık hayretle izliyor, hep.

Nuran, Adana'nın Yörük-Türkmen bileşkesinden çıkmış; ağa torunu, ağa kızı. Hüseyin Ağa'nın, ikinci karısı Gülfem Hanım'dan olma ilk çocuğu. Ailenin kökleri Adana Merkez köyünde yatıyor. Babasının, şehirde, Tepebağ ile Dört Yol'un kesişme noktasında, Bebekli Kilise'ye yakın mesafede satın aldığı Sofu Paşa "Konağı"nda doğuyor. Taş binalarla dolu bu mahallede büyüyor. 1930'lar Türkiye'sinde ve öncesinde, kayalık bir arazide bulunduğu için Tepebağ'a taş binalar yapılmış.

Nuran'ın çocukluğu ve genç kızlığı, savaş yıllarına rağmen, bolluk içerisinde geçiyor. "Bereketli topraklar"ın bereketli ürünleri, iki dedenin mirasları, eve haftada bir gelen çamaşırcının, iki yatılı yardımcının ve yatisız temizlikçinin yanında, "en pahalı" terzilere diktirilen giysilerin, Gülfem Hanım'ın ve kızlarının düzenli olarak gittikleri kuaförün, Hüseyin Ağa'nın dans derslerinin ve "özel" dans ayakkabılarının, Adana'ya yurt dışından getirttiği otomobilin, İstanbul'daki yazlığın masraflarını karşılamaya yetiyormuş. Ta ki, Hüseyin Ağa'nın bütün parasını yatırdığı pamukları depoladığı "kanlı fabrika" yanana kadar. Zorluklar, bu yangından sonra başlamış olsa da, çocukların bunu fark etmesi İstanbul günlerine kalmış. Toprak böyle bir şey olsa gerek. Artık tüketimi karşılayamayacak hale gelse bile iki nesli besleyebiliyor. Kâh, buğdayıyla, pamuğuyla, kâh bıraktığı mirasla.

Nuran doğduğu gün, Hüseyin Ağa, geleneğe uygun olarak, üzerine adı, baba adı ve doğum yılı işlenmiş al duvağı yüzüne örtüyor. Kilitli defterine de tüm çocuklarında yaptığı gibi, adını ve tam doğum tarihini yazıyor. Nuran, resmen, olduğundan iki yaş büyük gösteriyor. Zira, babası, o dönemlerdeki alışkanlığa uygun olarak üç çocuğunu aynı anda nüfusa kaydettirmeyi tercih ediyor. Ağa'nın işleri başından aşkın olduğundan takipçisine verdiği çocuk listesini, takipçi yolda düşürüyor ve doğum tarihlerini takribi yazdırıyor. Nuran, nüfusta iki yaş büyük bilinmesini yetmiş sekiz yaşında bile dert etmiyor. Al

duvak hâlâ sandığında. Ama, yaşamına hep iki yıl önden devam etmesi gerekiyor.

Beş yaşında yazdırıldığı, konağa çok yakın mesafede olan ilk okula hep yürüyerek gidip geliyor. Ardından, on yaşında, Adana Stadyumunun civarında, Adana Ticaret Lisesi'ne başlıyor. Baba, ticarete yöneldiği için kızı da “ticaret okusun” istiyor. Ama Hüseyin Ağa'nın kızını kendi işine uygun okutmak isteği ortaokulla son buluyor. Mezuniyetinden sonra, Nuran, evde oturmaya başlıyor. O dönemlerde bütün genç kızlar için şart olduğu şekilde dikiş dikiyor, nakış işliyor, annesiyle birlikte Adana'nın “seçkin” kadınlarının günlerine gidiyor. Günlerde, masum dedikodular dinliyor, ev sahibesinin ve diğer misafirlerin, onun zerafetini, şıklığını, Adana'nın ünlü kuaförü Mustafa İnce'ye yaptırdığı buklelerinin güzelliğini görmesinden hoşlanıyor. Bir yandan da, babaya sürekli ayak diriyor. Nuran'ın ayak diremeleri, bir sene sonra Enstitü'ye kaydettirilmesiyle sonlanıyor. Enstitü sonrasında ise, dikişten, nakıştan ve yemekten “Ankara'ya namzet gösterilmesi”ne rağmen –valinin karısına “kol takmışlığı” var– mezuniyet döneminde âdet olduğu üzere şehrin ileri gelenlerine verilen yemekte, önce emniyet genel müdürü sonra diğer misafirler, pişirdiği sebze çorbasından iki tabak içiyorlar. Hüseyin Ağa bu kez “Adanalı erkekler” nitelemesine uygun, “Nuh diyor, peygamber demiyor,” “Yurtlarda kız çocuğu okutamam,” diyor; Nuran'ı memuriyete almak isteyen tanıdıklara da karşı çıkıyor; Nuran temelli eve dönüyor, “ev kızı” oluyor.

Nuran'ın hikâyesini dinlerken, aklıma hep, erken-Cumhuriyet'in öğretmenleriyle ilgili olarak çizilen portreler düşüyordu. Ve elimde olmadan, böylesine başarılı bir öğrencinin Cumhuriyet standartlarına göre yetişebilmesi için Ankara'da öğretmen eğitimini tamamlamasına yönelik baskı yapıp yapmadıkları sorusunu soruyordum. Yanıt, “hayır”dı. Öğretmenler, babanın “tutucu” olduğunu, “kızını gözünden sakındığı[nı]; muhafaza ettiği[ni]” bildiklerinden olacak, babaya baskı yapmıyorlar. Ya da, kimbilir, Enstitü mezunu olarak Nuran, Adana koşullarında, halihazırda, ideal Cumhuriyet kızı kimliğini edinmiş addediliyor.

Nitekim, Ticaret Lisesi'nde, kız-erkek karma eğitim almış; Tarsus Amerikan Koleji'nin maçlarına, davetlerine icabet etmiş, davetlerde, Kolej erkekleriyle, Ticaret Lisesi'nin erkeklerini kışkandıracak danslar yapmış; hattâ lise sevdalarından biriyle uzunca bir süre gizli gizli yazışmış; gizli gizli, ama aileyi "utandırmayacak" şekilde. Babasıyla, Sular Sineması'nın yazlık, tahta sandalyelerinde oturmuşluğu, Asri Sinemada, Elhamra'da, Erciyas'ta filmler izlemişliği var. Seyhan Nehri kıyısında, Ulus Parkı'nda sirkleri, zaman zaman oturdukları evin sokağından geçerek reklamlarını bizzat yapan cambazları seyretmişliği de... Nihayet, Cumhuriyet'in kızlarına biçilen, okumuşluk, dikiş-nakış bilirlik, ev işlerini yapabilirlik ve kaç göç olmadan namusunu koruyabilirlik elbisesi Nuran'a da tam uymuş.

Bu elbisenin ikiliği, bir yandan, görgülü, bilen, öte yandan bu "görme" ve "bilme"yle ne kadar sorgularsa sorgulasın "baba"nın kararlarına karşı gelmeyen –gelemeyen değil– bir mizaçla kendisini isteyenlerle ya da kendi istediği ile değil, istenilen kriterlerde biriyle evlenmesine yol açıyor. Nuran, babasının, kendisini isteyenlere "hayır" demek için bulduğu mazeret –yaş farkı– karşısında, kendi isteğiyle 1955'te yaşamaya geldiği İstanbul'da, *bir* yaşıtıyla, biraz da inat ederek, "öylesine" evlenivermiş. Bu, öylesine evlilik tam kırk küsur sene sürüyor. Bir yandan, İstanbul'da, ailenin eskiden yazlık evi olan Suadiye Cami Sokaktaki evinde, bir terzi olarak isim yapmaya başlar-ken, diğer yandan evlilik 'iş'i'ni yürüten Nuran, kendisinin az sayıdaki şanslı Adanalı kadınlardan biri olduğunu düşünüyor: İstanbul'a yerleşmesine karşı çıkılmıyor –Ankara'nın aksine İstanbul'da akrabalar var–, evliliğine karşı çıkacak mazeret bulunamıyor –kocas, yaşıtı ve maddi durumu "yerinde"–, mesleğini evinde sürdürebiliyor –aksi takdirde "evden çıkması, İstanbul'un kalabalığına karışması, eve akşam saatlerinde dönmesi gerekecek"– ve böylelikle bir kadının yükümlölüklerini layıkıyla yerine getirebiliyor. Böyle bir düzen, kadınlığını sevmesini de sağlıyor. Babasının, yaşamına müdahalesini bile hafifletiyor.

1950'lerin Cami Sokağı, tek ya da en fazla çift katlı, geniş bahçeli, müstakil evlerden oluşuyor. 1980'lerin ikinci yarısında da aynı şekilde. 1990'larla birlikte hızlı bir apartmanlaşma sürecine giren Anadolu yakasının, aşına olduğum bu sokağı ve yine Suadiye'deki diğer sokaklar, –Erenköy'den çıkıp Suadiye'ye ya da ters istikamette yürüdüğüm, Kaptan Arif, Ayşe Kadın, Hoş Sokak, Kavisli ve adını artık hatırlamadığım sokaklar, Sahrayı Cedid'deki bir zamanların çıkmazları, şimdinin ise otobana geçiş noktaları– Nuran'ın yaşamının elli yılını geçirdiği ve geçirmekte olduğu sokaklar. O, hâlâ, yerleşik titizliğiyle, prova yapıyor; yetiştirdiği terzilere biçtiriyor, diktiriyor. Suadiye Cami sokaktan, yılların dikişinin verdiği yükke eğik bir şekilde, titiz biçkilerin küçülttüğü Türkmen gözleriyle, adımlarına dikkat ederek, ama her şekilde kendisiyle gururlu, Feride Geçidi'ne doğru yürüyor; Bağdat Caddesi'ne çıkıyor; Şaşkın Bakkal'a "iniyor"; değişen İstanbul'a göz atıyor.

Nuran, geçmişin, tiyatrolara, sinemalara, Zehra Bilir, Müzeyyen Senar, Perihan Altındağ Sözeri, Hamiyet Yüceses konserlerine rahat gittiği, evinin kapısını korkmadan kapattığı, komşuların tanındığı, ama mahreme karışmamaya özen gösterildiği, "şiirler yazılacak, şarkılar söylenecek İstanbul"una kıyasla, *bu* İstanbul'dan hazzetmiyor. Ama, "insanlarının sıcaklığı başka, misafirperveliği başka, fedakârlığı başka" olan Adana'ya da dönmüyor: "Orada akrabalar var; onun için yakınlık var. Ama benim yaşamım burada, elli beş senem burada geçmiş."

İlkokuldan lise sona kadar İstanbul'da, yine Cami Sokak'ta yaşamış; lise sonda Adana'da bir yıl kalmış; üniversite için İstanbul'a dönmüş; evlendikten bir süre sonra, "o zamanlar Türkiye'nin Paris'i" diye adlandırılan Mersin'de karar kılmış olan, Nuran'ın en küçük kardeşi Sevgi'nin tercihi de, "bozulmuş" olmasına rağmen, İstanbul'dan yana. Sevgi için İstanbul "özgürlük", Adana, "ziyaret" ve "kısıtlama" demek. Hüseyin Ağa, en küçük kızını, Nuran'a ve 14 yaşında evlendiriverdiği ortanca kızına göre olabildiğince özgürlükle donatıyor. Yılların öğrettikleri mi, yoksa, yorgunluk mu buna neden, orası kesin değil. Ama, Sevgi'nin izin talebi içeren hemen hemen bütün

sorularına yanıtı, “Sen bilirsin,” oluyor. Özgürlük, kâh Suadiye, kâh Erenköy’le Küçükalya’daki kasap arasında bisikletle et taşımak, Erenköy Kız Lisesi’nden Çamlıca’ya gitmek, Suadiye’de denize girmek, kızlı, erkekli gece konserlerine gitmek, “garden partiler”e katılmak, ama bunların hepsini “ahlâk kuralları, ailemin öğrettiği ahlâk kuralları dışına çıkmadan” yapmak demek. Ziyaret, şehirden çok, Merkez köyüne yapılıyor. Köy yemekleri, sinilerde ortaklaşa kaşıklanan tavuk dolması, kuzular, keçiler ve atlar; İstanbul’dan gelen bir çocuğu/genç kızı tatil için cezbediyor; ama ayrıksılığının devam etmesi için İstanbul gerekiyor. O nedenle, dönüşler hep İstanbul istikametinde. “Kısıtlamalar,” önce “yaramaz çocuklar”la –ve söz konusu yaramaz çocukların kimler olduklarını hiç bil(e)miyor– oynamaması için sokak yerine bahçede oynama zorunluluğunda, sonra, ağabeyinin belirli kıyafetlerle sokakta dolaşmasının sakıncalı olduğu düşüncesiyle getirdiği taksiye binme şartında, Erenköy Kız Lisesi’nden sonra Adana Kız Lisesi’nin “rahibeler okulu disiplini”nde ve nihayet eve giriş çıkışlarının sadece ev halkının değil, Reşatbey sakinlerinin de ilgisi dahilinde olmasında somutlanıyor. Ama, sonraları, spikerlik sınavlarını kazandığı İstanbul’da, spiker olarak çalışmasına, ortanca ablasının kocasının, işten gece dönmesini, “elin herifleri”yle aynı servisi paylaşmasını bahane ederek karşı çıkışı, Sevgi için İstanbul’un özgürlüğünü sorgulamanın bir nedeni olmaktan ziyade, “kişisel” bir bağınazlığın göstergesi. Aynı zamanda, kadın olmanın bir yükü: “Hayatımda sadece iki kere ‘iyi ki, kadınlım,’ dedim. Çocuklarımı doğururken. Tanrı öyle bir husus vermiş ki bize; evlat sahibi olmak. Ben yapmazsam onlar olmaz. Onlar [erkekler] isteseler de olmaz.”

Kadınlığın, iyi ev kadınlığı ve annelikle eşleştiği bu iki kardeşte, her halükârda, Adana’da, Mersin’de ya da İstanbul’da kadın olmanın getirdiği kendiliğinden özgürlük arayışı hâlâ devam ediyor. Nuran, yetmiş sekiz yaşında, yalnız yaşadığı evinde, Konya’da oturan kızının, damadının, torunlarının tüm baskılarına rağmen, kendine ait yalnızlığına sıkı sıkıya sarılıyor; Sevgi, altmış beş yaşında, Adana-Mersin-İstanbul güzergâ-

hına, bu kez Boston'u da ekleyerek, tek bir mekâna bağlı kalmama mücadelesini veriyor. Ve bugünden dönüp geçmişe baktığımda tüm bu mücadelenin ardında, çocukluğumun hep gülen Yörük-Türkmen karışımı yüzünü, Gülfem Hanım'ı görüyorum.

Ağa kızlığı-karılığından dulluğa

Anneannem altmış sekiz yaşında öldü. Ekim gecesi idi. Mersin'de her yıl düzenlenen fuar zamanıydı. Her sene sektirmeden gittiğimiz fuardan aklımda kalan en net görüntüler, tahta sandalyelerde izlediğim Hisseli Harikalar Kumpanyası, Nühhet Duru, Ajda Pekkan konserleri, bağıra bağıra, ama inatla, binmeye devam ettiğim “balerin” ve Mersin'in vazgeçilmezlerinden sıkma-yörük ayrıntı ikilisidir. Bir de, anneannemin geçirdiği kalp krizinin, aldığı tabletlere rağmen durmamasının verdiği telaşla, apartmanın kapıcısı –o zamanlarda, bugünlerdeki sıfatla “görevli” değil; kapıcı deniyordu ve kanımca, olan biteni daha açık ifade ediyordu– “Ahmet Ağa”yla birlikte annemi, babamı ve o sıralar Mersin'e tatile gelmiş olan ortanca teyzemle kocasını bulmak üzere, gece yarısında fuar girişinden koşarak girişimi... Ertesi sabah, “yetişkinler”in arabanın arkasında –bu kez oturan değil– buzlar eşliğinde uzandırılan Gülfem Hanım'la İstanbul'a doğru yola çıkmaları, anneannemin kendisini nereye ait hissettiğini özetliyordu. Ölmek için olmasa da, gömülmek için seçtiği yer ne Adana'nın serin yaylaları ya da Merkez köyü, ne de Mersin'di. Sahrayı Cedid'i tercih etmişti.

Anneannem ölürken yanında ne çocukluğunu birlikte geçirdiği, koca evinde kâhyalığını yapan Mucurlar'ın “evlatlığı” Rabia Hanım, ne koca evindeki evlatlığı Sabiha vardı. Her ikisi de baba evindeki ağa kızlığı, koca evindeki ağa karılığı dönemlerinde kalmıştı. Çocukluğumdan hatırladığım, arada bir anneannemle Mersin'e ziyarete gelen Rabia Hanım'ı uzunca bir süre anneannemin kızkardeşi sanmıştım. Bunun nedeni, anneanneme “abla” demesinin ötesinde aralarındaki şaşırtıcı

fiziksel benzerlikti. Gülfem Hanım'ın köylüsü ve uzaktan akrabası olan Rabia, evlenene kadar anneannemin can yoldaşı, ardından en yakın dostu olagelmşti. Ama bu dostluğa, anneannemin gittiği günlere katılmak, gelen misafirlerle sohbet etmek dahil değildi. Görece eşitlik çok sonraları, Mersin'de aynı sofrada yemek yemekle, İstanbul'da birlikte Bağdat Caddesi'ne "çıkma"la sağlanmış gibiydi; en azından benim çocuk gözlerimde, kızkardeşlikle ayaı yapılmış bir eşitlik söz konusuydu. İsmiinin ardına "hanım" sıfatının eklendiğini hiç duymadığım Sabiha ise Hüseyin Ağa'nın erkek kardeşi Yusuf Ağa'nın önce tarlasındaki mevsimlik işçisi, ardından imam nikâhlı, köye özel karısı olan Elif'in kızıydı. Annesinin Yusuf Ağa ile girdiği gayri meşru ilişkiden "zarar görmesini" önlemek amacıyla Gülfem Hanım'a gönderilmşti. Görevi, Rabia Hanım'ın direktifleri doğrultusunda eve çeki düzen vermektir. Hem Rabia Hanım, hem de Sabiha; Gülfem-Hüseyin Çölkesen'in uygun buldukları erkeklerle evlenene kadar Sofu Paşa Konağı'nda, Reşatbey'de, "içeri"de yaşadılar; gezmediler; günlere, sinemaya, konserlere götürülmediler. Sabiha'nın çıkışları ancak Hüseyin Ağa'nın izniyle, evin en küçüğü Sevgi'nin çarşı çıkışlarına paralel olabildi. Neredeyse, tarihsizleştirilmiş, ev içinde yaşamalarına rağmen, aile tarihinden olabildiğince silinmiş bu kadınların tarihleri, bugün hâlâ evlenerek evden çıkmalarıyla başlatılıyor.

Gülfem Hanım, son yirmi yılını "dul" bir kadın olarak geçirmşti. Ailenin Reşatbey'de oturdukları, Sevgi'nin Adana'daki kısa yerleşik günlerini geçirdiği ev, aynı zamanda Hüseyin Ağa ile Gülfem Hanım'ın ayrılma kararı verdikleri, daha doğrusu Gülfem Hanım'ın Ağa'yı terk ettiğii evdi. Hep Gülfem Hanım'ın, Ağa kendisini aldatığı için boşandığını, dolayısıyla dönemin yerleşik cinsiyet kodlamaları karşısında bir örnek teşkil ettiğini düşünegelmişimdir. Oysa, Gülfem Hanım'ın evi terk nedeni, yerleşik cinsiyet kodlamalarına uyuyor; kızlarının yorumu da: "Aldatıldığı için terk etmedi; kader; kadıncağız aldırıyor ki, aldatılmaya..." Gerek anneannemin Hüseyin Ağa'nın çapkınlıkları karşısındaki tutumu gerekse Yusuf Ağa'nın Elif

Kadınla girdiği ilişkiye –Yusuf Ağa, ölene kadar kışları “resmi” karısı Tevhide’yle şehirde, yazları resmi olmayan karısıyla köyde yaşadı– Tevhide Hanım’ın tepkisi bu aldırmamanın Gülfem Hanım’a özgü olmaktan ziyade, (Adana’da) kadın olmaya dair bir duruş olduğuna işaret ediyor. Tevhide Hanım, Yusuf Ağa öldükten sonra Elif Kadın’ı “kolluyor,” Yusuf Ağa’nın tuttuğu evde yaşamaya devam etmesini sağlıyor; Gülfem Hanım, Hüseyin Ağa’nın kendinden önceki karısı Hatice ile –ki Hüseyin Ağa Gülfem Hanım’la evlendikten sonra da Hatice’yi nikâhında tutuyor– komşu olmaktan, görüşmekten, onu çaya kabul etmekten rahatsız olmuyor. Kadınlar arası ilişkileri, ne Hüseyin Ağa’nın Hatice’den vazgeçme nedeni olan güzellik-çirkinlik ayrımı, ne bu ayrımdan yola çıkarak vardığı iyilik-kötülük kıstasları, ne de Yusuf Ağa’nın mevsimlik işçisiyle girdiği mevsimlik ilişki etkiliyor; ancak, ayrımlara ve etiketlere ses çıkartılmıyor. Adana’da, ister ağa kızı/karısı, ister mevsimlik işçi olsun, kadınlar var olmak, var kalmak için “Ağa”ya biat ediyorlar, ömür boyu sadık kalıyorlar. Nitekim, Hüseyin Ağa’nın “şehirli” yaşam ve Gülfem Hanım için terk ettiği Hatice Hanım her şeyden önce iki oğlu ile gölgede, ardından, Gülfem Hanım’sız günlerinde ve ölünceye kadar Ağa’nın yanında kalıyor.

Gülfem Hanım’ın “Ağa”ya biatı ise erkek evlat noktasında duruyor; yaşamına başka ağa eklememekte devam ediyor. Ancak, bu durma, Adana’da olmanın da sonunu getiriyor. Baba ile büyük oğul arasında çıkan ve büyük oğulun evden kovulmasına kadar uzanan bir tartışmada, Gülfem Hanım iki oğluyla birlikte bir daha dönmemesine evini bırakıyor. Bugün, birçok kadın, her şeye rağmen hâlâ evlilikte ısrar ederken, buna “zorunluyken,” 19. yüzyılın sonlarının aşiret terbiyesinden gelen, 20. yüzyılın başlarında evlenen bir kadının geri dönmek üzere boşanması ve geri dönmemesi cesaret gerektiriyor. Gülfem Hanım, cesaretini inadından, yanındaki iki oğlundan ve tabii ki, babasından kalan topraklardan alıyor; İstanbul’a, Cami Sokağa yerleşiyor.

Anneannem, satılacak toprak kalmayıp parası tükendiğinde, çocuklarının evinde kalmaya başlamıştı. Benim için, evde an-

neanne ya da babaanne olması eşyanın doğası gereğiydi, ama çocukken, kulaklarıma belli belirsiz dolan, kızlarına, “kocalarından boşanmamaları” yönünde verdiği öğütler, ister Adana, ister Mersin, ister İstanbul’da olsun, kadın olmanın ikilemleri üzerine çok şey anlatıyordu: Gülfem Hanım, kocasına dönmüyordu, çünkü bir kez söylediğini son kez söylemişti. Gülfem Hanım, kocası ve dolayısıyla “kendine ait bir evi” olmadığı için mutsuzdu. O, Adana’da, Sofu Paşa Konağı’nda, ardından Reşatbey’de, ardından Cami Sokakta geçici de olsa “evi” içinde ve “evi” ile tanımlamıştı kendisini. Onu var kılan, yaşatan evi idi.

Öte yandan, bu ev sadece, içerisinde barınılan bir dört duvar olmamalıydı. Gülfem Hanım’a göre, sadece dört duvar, ev için yeterli değildi. Yaşayan tek çocuk olarak baba evinde, Hüseyin Ağa’yla birlikte geçirdiği yıllarda koca evinde, Cami Sokak’ta parası yetene kadar kirada... Bir zamanlar beyaza çalan sarı, ardından bembeyaz, dalgalı saçlarını, biriktirdiği yağmur sularında yıkamalı, yemekleri o hazırlamalı, ama sofraya yardımcısı götürmeli, çamaşır makinesi yoksa çamaşırcısı düzenli olarak gelmeli, Kurban Bayramında kesinlikle mumbar yapılmalı, işkembe dolması hazırlanmalı, ince parmaklarıyla açtığı ipince içliköfteleri öyle dört beş kişiye değil, asgari on kişilik konuk kitlesine yedirmeli, o bir ya da iki yemeli, ama övgüleri duymalı, hep duymalı. Ziyaretçilerine, küçük gümüş (turunç) bardaklarında, yanında iki uçlu küçük çatalla, dantel örtülü gümüş tepside sunulan, üzerinde kıvamında şerbet gezdirilmiş turunç (reçeli) ritüelleri hazırlamalı. Tepside, mutlaka, mis gibi sabun kokan, tıgla işlenmiş, üçgen bir el bezi bulunmalı.

Hem, kış-yaz aynı evde yaşanmamalıydı. Adana’da, Mersin’de bir yayla evi, İstanbul’da bir sayfiye bulunmalıydı. Baharda, yaza hazırlıklar yapılmalı, naftalin kokan tahta, oymalı sandıklardan mevsimlik giysiler çıkarılmalı, yerlerine kışlıklar konulmalı; halılar yıkanmalı, naftalinlenmeli ve rulo yapılp kilere kaldırılmalı; kışlık ev iyice temizlenmeli, kilitlenip, ardından “bismillahi birsin, ve billahi nursun, yetmiş bin ayetel kürsi evimizin etrafında dursun” nakaratı üç kez okunup, evin

kapısı üç kez üflenip, yazlığa doğru yola çıkılmalıydı. Güz dönüşlerinde de yazlık, aynı şekilde teminat altına alınmalıydı.

Bunlar, Cami Sokakta yaşanmadı. Gülfem Hanım, önce kış-yaz Cami Sokak'ta oturdu. Sonra, çocuklarının hepsi evlenince, Cami Sokak'taki evi koru(n)ma duası ile olmasa da temelli kapattı; beş çocuğunu dörde böldü; mevsimlik geçişlerini çocukları arasında yaptı. Ama her gittiği eve, “Türkmen” kokusu addedegeldiğim tarifsiz sabun kokusunu, turunc reçelini, içli köftesini, sayısız modelde el bezlerini taşıdı.

Çukurova'nın/Akdeniz'in yaramaz çocukları

Hüseyin Ağa, kızlarını “muhafaza ederdi”; Gülfem Hanım ise “esirgerdi.”² Hüseyin Ağa'nın muhafazası, kızlarının eğitim, evlilik, hareket rotalarını onların isteklerinden ziyade, kendi uygun bulduğu şekilde çizmekten ve bunu yaparken erkek çocuklarının kız kardeşleri üzerinde tahakküm kurmasını engellemekten, kararlarını ve yapıp ettiklerini bilmeye doğru evrilirken, Gülfem Hanım'ın esirgemesi, hangi yaştan olursa olsun, “yaramaz çocuklar”la görüşmelerini yasaklamaktan ve bu yasağa uyulduğunu kesinlemekten ibaretti.

İlkokuldayken, ilk baharla birlikte her gün, ortaokul ve lise-de Adana'dan Mersin'e gidebildiğim bahar hafta sonlarında, öğleden sonralarını ya da akşam üzerlerini sokakta geçirirdim. İp atlar, sokağın ortasına, sokak içi trafiğin yoğunlaştığı dönemlerde ise kaldırıma, tebeşirle çizdiğimiz sınırlarda sek sek oynar, “erkek” eksikliği olduğu durumlarda, kaleleri üst üste yığılmış taşlardan oluşan aralıkta, futbol takımlarına kabul edilir, üt(ül)mek üzere gazoz kapaklarıyla, ama en çok da rengârenk bilyelerle/güllelerle oynar; bisiklete binerdim. Özellikle bisiklet, annemin en büyük endişe kaynağıydı. Zira, diğer oyunları hep “168 sokağın” çocuklarıyla oynarken, bisikletin sağladığı hareket genişliğiyle, şimdilerin seçkinleştirilmiş adıyla “Kültür,” eskinin Kiremithane Mahallesi'nin en uç noktala-

2 Bu ayrıma dikkat çektiği için Metin Yeğenoğlu'na teşekkür ederim.

rını ziyaret edebilirdim. Oturduğumuz ev, Mersin'in en eski, en "Mersinli" mahallelerinden Kiremithane'nin, nispeten yeni ve 1960'ların sonlarından itibaren apartmanlaşma sürecine girmiş, denize yakın bir sokağındaydı. Çok daha arkalardaki mahalleler –ki, onlar da 1960'lardan önce denize yakındılar; deniz dolduruldukça uzaklaşmışlardı– benim için bir merak konusuydu. Babam, mahallenin, apartmansız, çoğunluğu tek katlı ve yıpranmış, geniş avluları olan evlerle dolu, sokakları bizim yaşadığımız/oynadığımız sokaklara göre daha geniş ve nedense hep daha canlı, yoğun baharat kokusu sinmiş o, arka kısmında büyümüştü. Ancak, mahallenin o kısmına ya da şehrin daha arka kesimlerine gitmeme izin yoktu. Yaşadığının nedenini sorduğumda, ilk aldığım yanıt, annemin şaşkın bakışlarıydı; sonrasında ise kendinden emin bir sesle eklemişti: "Oralardaki çocuklarla arkadaşlık yapmanı istemiyorum; bu sokaktakiler neyine yetmiyor?"

Aslında, annemin, "oralardaki çocuklar" nitelemesi, Gülfem Hanım'ın kızlarına koyduğu "yaramaz çocuklar" yaşağında açık bir anlama kavuşuyor. Her ne kadar, Sevgi, "o yaramaz çocukları hiç görmediği"ni, tanımadığını belirtse de, Adana'nın, Çölkesen-Mucur "kızları"na yasaklanan sokaklarının kimlerle dolu olduğunu her iki kardeşten de duymak mümkün: Hal civarında, "ameleler," "Kürtler," Karşıyaka'da, "Çingeneler" ve Nuran'ın kendi dilindeki nezaket kuralları çerçevesinde hiyerarşik olduğu anlaşılabilen listelemesine göre, "bahçıvanlar," "Arap uşakları," "Fellahlar." Nam-ı diğer, "biraz aşağı sınıf"³ olanlar. İlkokul eğitimim sırasında aile içerisinde, özellikle annem tarafından yürütülen, "konuşmada gırtlak temizleme operasyonu" olarak adlandırdığım, gırtlaktan konuşmayı engelleme girişimleri böyle bir sınıflandırmayla doğrudan bağıntılı. Aslında, "yaramaz çocukları" yaramaz kılan, farklı bir etnik gruptan olmaktan ziyade farklı bir sınıftan olmaları. Gırtlak (dil) ise, etnisite ile sınıfsal ayrımcılığın kesişme noktasını somutluyor. Nitekim, ne Sevgi ne de Nuran, ge-

3 Vurgu bana ait.

rek Adana'nın 'farklı' gırtlaklara sahip olmalarına rağmen "seçkin" addedilen Ermenileri, Musevileri, "yasak mahallelerde güzel ev yaptırmış olan arsa sahipleri," gerek İstanbul'un Rumları ve gerekse Mersin'in Arap-Hristiyanları ile yakın arkadaşlıklar kurmaktan, 'damarlarında akan kanın *bir kısmı* Arap olan' ve geçmişinde sınıfsal 'aşağılık' yatan erkeklerle evlenmeyi düşünmekten/kabul etmekten çekiniyorlar. Özellikle, Mersin'de, hem toplumsal hem de kültürel açıdan yoğun bir görünürlük sergileyen ve lehçeleri çocukluğumda benim için ayrı bir merak konusu olan Arap-Hristiyanları düşününce, "gırtlak"tan rahatsızlığın kulak tırmalanmasıyla değil yoksulluktan rahatsızlıkla daha fazla örtüştüğünü çıkarsamak zor değil.

Topraktan emekliliğe

Hâkim yaklaşıma göre, Osmanlı-Türkiye tarihinde "Batı"daki gibi bir aristokrasi yaşamamıştır – dolayısıyla aristokrasi yaşamamıştır. Bu argümanın Türkiye Cumhuriyeti'ndeki devamlılık çizgisinde, erken-Cumhuriyet döneminde ulusal burjuvazinin görünür olmaması ve tam anlamıyla ortaya çıkabilmesi için 1940'ların ikinci yarısının gelmesi gerektiği koyutlanır. Hal böyle olduğunda, 1980'lere kadar Çölkesen-Mucur kadınlarının yaşam tarzları ve statüleri itibariyle hangi sınıfa dahil olduklarını söylemek zorlaşıyor.

Öyle ya da böyle, bir dönemleme yapılacak olursa, bu hat üzerindeki üç kadının 1960'lara kadar, Adana'daki toprak aristokrasisi, 1960'lardan 1980'lere kadar İstanbul'daki yüksek burjuvazi, 1980'lerden itibaren ise, orta sınıf kategorisinde yer aldıklarını söylemek mümkün. Çölkesen-Mucur kadınları, emekli yaşamlarında hâlâ, ahlâki kodlarıyla koşut tüketim alışkanlıklarını içlerinde taşıırken, gelir boyutunda orta sınıfa uyum göstermenin sıkıntısını çekiyorlar. Bu sıkıntı, en görünür haliyle, çocukluklarından itibaren benimsedikleri olması gereken kadınlık durumunu yaşatma telaşında açığa çıkıyor. Rutin bir gereksinim addedilen kuaförden, cilt bakımından –fiziksel görünümlerine *bakmalılar*; bakımlı olmalılar– yenebilecek el-

mayaya, Adana'da ve İstanbul'da gidilecek ve gidilmemesi gereken yerlerden, kola yakışan çantaya, konuşulabilecek insanlardan, görüşülmemesi gereken insanlara uzanan bir olması gerekenler düzlemiyle bütün bu gereklere uyum için vazgeçilmez olan maddi koşullar arasında salınıyorlar. Hâlâ Karşıyaka'ya gitmiyorlar; artık Merkez köyü yerine hep Bürücek'e, Tekir'e "çıkıyorlar"; sinemaya, tiyatroya az da olsa giderken, Divan Pastanesi'nden ve Bayramoğlu'ndan vazgeçemiyorlar. Artık evlerinde, evlatlık bulunduramıyorlar ama, "kadın"dan imtina etmiyorlar. Ve "yaramaz çocukluk"la aralarındaki o çok kısa mesafeyi Türkmen-Yörük toprak sahipliği bileşkesinin geçmiş güzel günlerine referansla korumaya çabalıyorlar.

Sonu gelmeyen bir hat hikâyesi

Çocukluğum ve ilk gençliğim, sırasıyla Mersin'de ve Adana'da geçti. Benim için Mersin'i anlatmak demek, hiç hazzetmediğim ilkokulu, Akdeniz'in nemini ve fütursuz dengesizliğini, sokak oyunlarını, oynadığınız sokağa göre hissettiğiniz ve birbirini kesen Alevi-Sünni, Kürt-Türk, Arap-Fellah, pamuk işçisi/inşaat işçisi-Mersin yerlisi ayrışmalarını, bir zamanlar deniz kenarında portakal ve limon bahçelerinin, dağ tarafında muz bahçelerinin uzandığı Mersin-Silifke yolunun aralıksız, "denize sıfır," en az beş katlı binalarla dolmuş olmasını, artık deniz kenarında havuza giriliyor olmasını anlatmak demek. Adana ise, tozu ve toprağı ile içerisinde yaşarken Yaşar Kemal'i okumak zevkini, etobur dönemlerimin anısına muhteşem Adana kebaplarını, şalgamı, uzun yürüyüşleri, baraj gezintilerini ve "uzak durulması gereken" Karşıyaka, (eski) otogar civarını, Yenice durağındaki, derme çatma masalarda sıkma-yörük ayrıntı ziyafetini ve pek tabii ki, kapkatı disipliniyle Lise'yi anlatmak demek.

İşte tam da bu nedenle bu hikâye, bir kez daha, hükümsüz. *Sahi, hangi şehrin hikâyesi, "oralı" ya da "oradan" kadın(lar) tarafından yazıldığında "hüküm"lü olabilir?*

Adana Erkeğe ve Küfre Kesmiştir

NESLİHAN CANGÖZ

'70'li yılların ortalarında, İç Anadolu'nun yoksul, küçük ve so-
ęuk bir şehrinden Adana'ya gelen küçük bir kız çocuğuna,  s-
t ne üstlük memur ocuğuysa, bu şehir büyülü gelir. Ailem
gurbetten vatanına dönüyordu, ama ben acemisiydim Ada-
na'nın. Neredeyse şehrin girişine kadar devam eden üstü açık
su kanalları, uçsuz bucaksız görünen bembeyaz pamuk tarla-
ları, yeni yapılmış apartmanlar, bakımlı bahçelerin içerisinde
iki-üç katlı villalar, büyük, kuyruklu Amerikan arabaları, özel-
likle Cadillac'lar (hani şu Vahi  z'l  filmlerde olanlardan),
caddelerin kenarında kendiliğinden yetişmiş görünen, üstün-
de meyvasıyla portakal ağaçları, devasa palmyeler, sabah se-
rinliğinde portakal çiçeği kokan sokaklar... O küçük şehirde
bir ucundan diğer ucuna yürüyerek gidilen bağlar varken,
Adana'da zirai uçaklarla ilalanacak kadar büyük tarlalar...
Velhasıl o yıllarda Adana'dan zenginlik, bereket ve aynı za-
manda gösteriş fişkırıyordu.

Sınıf arkadaşlarımla babaları silme çiftçiydi, eltik ekiyor-
lardı veya ırır fabrikaları vardı! Yeni bir dil öğreniyordum
sanki! eltikiler pirinç ekenler, ırırcılar kütlü pamuk alıp
bunu işleyenlerdi. Neredeydi şu tapu müdürleri, savcılar, h -
kimler, doktorlar, mühendisler ve diğer bürokratlar? Ne evle-

rini bilen vardı, ne akşamları kimlerle kâğıt oynadıklarını, ne de eşlerinin kimlerle ahbaplık ettiğini. Bir bürokrat çocuğu olarak hayretle fark ettim, bu şehirde çiftçi ve sanayici değilseniz, görünmez ve önemsizsiniz! Halbuki Sıpmaz'lar, Sabancı'lar, Eliyeşil'ler, Ramazanoğulları gayet yakından takip edilir, evleri bilinir, düğünlerinin dedikodusu yapılrđı. (Kasım Gülek demeden önce bir durun! O da Adana'nın en zengin çiftçi ailelerinden birine mensuptu.) Galiba bu şehirde bürokratlardan, politikacılardan çok, büyük ailelerin sözü geçiyordu. Neyse dedem babama da tarla verdi de, bizde çiftçi ailesi olduk! Ancak Kadirli'nin büyük ağalarından biri olan dedemin adının Abdi Ağa olması, *Ince Mehmed*'i okuyunca beni dehşete düşürmüştü. Allahım meşhur akraba kontenjanından benim payıma düşen yoksa...

İlk zenciye Adana'da görmüştüm. ('70'li yıllarda "siyaseten doğru olmak" henüz bilinmiyordu, "Afrikalı-Amerikalı" filan diye uğraşmıyor, direkt "zenci" diyebiliyordunuz!) İncirlik çalışanları o yıllarda şehirde oturabiliyorlardı ve sayelerinde PX'ten içinde kendimizi acaip havalı hissettiğimiz jean pantolonlar ve *converse*'ler edinmiştik. Amerikan malı bir sürü ıvır zıvrı (kullanılmış cam kavanozlar dahil!) el arabasında satan "boşboşçu"lar vardı. Şimdi İncirlik, çalışanların dışında hiç kimsenin girmesine izin verilmeyen gizemli, devasa bir kasaba olmuş. Özellikle Ortadoğu'da yaşanan herhangi bir kriz anında Adanalılar İncirlik'ten havalanan uçak sayısına bakarak tahminde bulunmaya çalışıyorlar. Söylemeye gerek yok, artık şehirde Amerikalı göremezsiniz.

Henüz her köşe başını bir sübyancının tuttuğu düşünülmezken ve hijyen sözcüğünün anlamını kimseler bilmez iken, çocuklar sokaklarda özgürce dolaşır ve koca bıyıklı amcalardan ilkokul önlerinde bici bici, şalgam, haşlanmış nohut ve halka tatlı satın alırlardı. Ah, bir de o sarı saman kâğıda basılı destanlardan. Ensesine mendil koymuş, şalvarlı, kavruk insanların türkü gibi okudukları bu destanlar, ya aşk ya da kahramanlık üzerine olurdu. Yeni sayısını sabırsızlıkla beklediğim dergiler gibi bazı destancıları beklerdim. Kadının ya da erke-

ğın başına gelmedik iş kalmaz, ayrılıklar, ölümler hep onları beklerdi. Olsun, güzeldi. Başka hangi şehirde çocuklar okul çıkışı destan alıp okur ki?

Sıcaktı. İlk yıl Adanalı olan annem, babam dahil hepimiz isilik olmuştuk. Bütün vücudumuz nokta nokta kıpkırmızı kabarmış ve kaşınıyorduk! Sıcakla birlikte sinekler de hücum eder, her türlü mücadeleye rağmen kökü kurumazdı. Bize uymazdı gerçi ama, çoğu kişi balkonda, evlerin damlarında beyaz cibinliklerin içinde uyurdu, görür hatta bazı sabahlar selamlaşırdık! Henüz ne su damlatan klimalar ne de Silifke'ye kadar uzanan yazlıklar yaygınlaşmıştı. Şehrin zenginleri Toros dağının eteklerindeki Tekir'e, Bürücek'e yaylaya göçerler, kadınlar ve çocuklar Eylül'e kadar kalır, erkekler hafta sonları gelirdi. O yıllardan hatırladığım en meşhur ve galiba tek yazlık site Mersin çıkışındaki Soli'ydi. Ben yüzmeyi bilmiyordum, ama arkadaşlarım balık gibi çimiyorlardı! Çimmeyi kanallarda öğrenenler erkek çocuklardı, kızlar ya şehirdeki tek havuza gidecekler ya da Karataş'a yapılan günübirlik seyahatleri bekleyeceklerdi. İki sene sonra ablam ve ben de diğer Adanalı kızlar gibi artık esmerdik ve çimiyorduk!

Mayıs'tan itibaren başlayan sıcaklarda, bir şehir efsanesi gibi gerçek sıcaklığın aslında 45'in üzerinde olduğu, ama infial (!) yaratmamak için anons edilmediği söylenirdi. Sanki spiker 50 derece dese Adanalılar o sıcakta yerinden kalkacak da toplu panik yaşanacak! Bu sıcaklar üstümüze siner, hareketlerimizi yavaşlatır. Ben de dahil tanıdığım hiçbir Adanalı çok hızlı konuşmaz mesela. Veya caddelerde insanlar, arabalara meydan okuyarak, yavaş yavaş yürüyerek karşıya geçer.

Kadınların kılık kıyafeti de diğer sıcak taşra şehirlerinden farklıydı. Şehir merkezinde kadınlar sütyenlerinin belli olmasına aldırmaksızın, kolsuz askılı elbiselerle, çorapsız, açık ayakkabılarla Kilis Pazarına, serin Taş Mağaza'ya, Büyüksaat'in yakınındaki Zaimoğlu'na alışverişe giderlerdi. "İzmirli kızlar" kıvamında genellemelerden korkarım, ama bizlere "açık saçık" giyinmek doğal gelir. Annem ve arkadaşlarıyla, sıcaklar bastırmadan, sabah erken saatlerde çarşıya çıkıp Kilis Pazarı'ndan,

Halep Çarşısı'ndan kaçak parfümler, gece lambaları, kumaşlar aldığımızı, '70'li yıllarda dahi eski Adana sayılan Tepebağ'daki ahbablara uğrayıp soluklandığımızı hatırlarım. Aklımda kalan esmer, tombul kollu, göğüs çatalı terlemiş Adanalı kadınlar görüntüsündeki açık-saçıklık, hafifmeşreplikten çok, o meşhur Adana sıcaklığının dayatmasıydı Asfaltın tabanlarınızı yaktığı, terleyerek buharlaşacağınızı düşündüren, akşam beşe kadar sokakları ıssızlaştıran da aynı cehennem sıcaklarıydı. Havanın bu kadar nemli olmasında, çok zirai bir ifadeyle, o yıllardaki yaygın sulu tarımın ve baraj gölünün çok suçu vardı diye düşünüyorum.

Burma bilezik ve altın zincir kadınların ziynetinden çok, kollarından eksik olmayan benler gibiydi. Mutlaka 22 ayar, kıpkırmızı olacak ve düşük ayarlı olanlar bakır muamelesi görecekti. Düğünlerde altın takılması bir zorunluluk ama, ev görmeye gidilirken veya hasta ziyaretlerinde kolonya-havlulu ikilisi yerine zavallı hastanın geceliğine Reşad, sonraki yıllarda Cumhuriyet altını takılması başka hangi şehirde normal karşılanır? Şimdilerde şekil değiştirmiş olsa da altınla olan hastalıklı ilişkimiz devam ediyor, artık sadece hasat zamanı değil, her daim alınır, burma bilezik yerine, pırlantalı bilezikler takılır vs.

O yıllarda Adanalı kadınların hepsi “ev hanımı” idi gibi gelir bana. Şahane içli köfteler, fellah köfteleri, nar ekşili dolmalar, çiğ köfteler, humuslar, kısırlar yapılır, bahar gibi geçen kış mevsiminde dahi kürk giyerek ev gezmesine gidilirdi. Kahvaltıdan hemen sonra öğle yemeği için hazırlık yapmaya başlayan, yemeyi ve yedirmeyi seven bu kadınlar haliyle Twigy olmaktan çok uzaktı. Pirinç, bulgur, un, yağ, salça ve hatta toz şeker çuvala alınır, kiloyla alanların ya Adanalı olmadıkları ya da yoksul oldukları düşünülürdü. Bu harcama kalıbı Ankara'ya gittiğim ilk yıl beni epeyce sarsmıştı! Tek başına yaşayan bir öğrenci olmama rağmen kilolarca meyve, sebze alıp, çürütüp, tekrar alırdım. Misafir ağırlama bu yemek ritüelinin içinde en esaslı faaliyetlerden biridir. Neredeyse kapıdan kafasını uzatan “ay hayatta bırakmam”larla kendini sofrada bulur. Hepsinin müthiş becerikli olduğunu düşündüğüm bu kadınlar

evde ne varsa misafirin önüne çıkartırdı. Sevgimizi ifade etmenin yolu, zor yapılan zahmetli yemeklerden geçiyordu. Hâlâ değişen bir şey yok! Tek fark, şimdilerde evlere temizliğe gider gibi, yemek yapmaya giden kadınlar varmış. Sabahtan akşama kadar içli köfte, mantı, mumbar dolması gibi yemekler yapıp, acil durumlarda kullanılmak üzere derin dondurucuya konuluyormuş. Yemek yapmayı pek bilmem (dersim var benim!) ama bana miras kalan hiç değilse misafirden korkmamaktır!

Çoğu kadının en az üç tane çocuğu olur, 6-7 tane doğuranların “oğlan bulmaya” çalıştığı anlaşılır, hâlâ erkek evlat sahibi olunamamışsa, kızlara “Döndü, Döner” ismi konmaya başlanırdı. Bu macera çoğu zaman “Yeter” adında bir kız çocuğuna sahip olmakla sonuçlanırdı. Erkek şairlerin, yazarların pek sevdiği, kadınların doğurganlığını Adana’nın bereketli topraklarına benzetme (ve yüceltme) hep çok kızdırmıştır beni. “Sıcaktı sıcak! Sapı kanlı, demiri kör bir bıçaktı sıcak, ve o en mukaddes kadın toprak, doğuracak doğuracaktı.” Gümbür gümbür, kulağa çok hoş geliyor, ama bedelini sadece kadınların ödediği, sadece daha çok erkek çocuğa sahip olmak için katlanılan acılı bir şiirselliktir bu! Hâlâ erkek evlada tapılır Adana’da. Babaların eğitim özellikle de üniversite eğitimi için erkek çocuklarını kayırmaları ise vaka-ı adiyedendi, hatta zengin aileler erkek çocuklarını üniversite için yurtdışına gönderir, ama kızların liseyi bitirmeleri yeterli görülürdü.

“Adana’da yeni bir dil öğrenmek” metafor değil aslında. Bu tapılası erkeklerin noktalama işaretleri rahatlığında kullandığı küfürleri öğrenmek ve maruz kalmamak için de ciddi mesailer harcamışımıdır. Kadınlar her yerde küfrün doğal nesnesidir de, Adana’daki bu kendiliğindenlik, bu her cümlemin içine serpiştirme, bu yaratıcılık, canlı cansız, kıpırdayan, kıpırdamayan her şeye küfretme hali her yerde bulunmaz! Yolda yürürken, kendi halinde konuşarak geçen iki erkeğin “Bu aralar havalar da pek güzel” der gibi “a....na godduğumun...” diye neşe içinde sohbet ettiğini duyabilirsiniz. Erkekler küfrederken adeta herkesin kendine ait farklı bir dini, imanı, kitabı hatta Allah’ı varmışcasına “Allaana kadar” işi uzatır. Geçmiş yıllarda koalis-

yon ortağı olan Adanalı bir parti liderini silik bulan bazılarının ciddi bir analiz yapar edasıyla “büllüksüz çıktı bu da” dediklerine şahit olmuşum. Hani bazı filmlerde “eşşoğleşsek” gibi küfürlerin çokca yer almasından rahatsız olunuyor ya, emin olun rahatsız olanlar Adanalı değildir. Biz kaşımızı bile kaldırmayız bu kadarına, şerbetliyiz yani. Adana aslında erkeğe ve küfre kesmiştir. Çabuk öfkelenen ve küfrü basan erkeklere karşılık kadınlar da, alttan almak, bazen görünmez olmak, erkekleri sinirlendirmemenin yollarını bulmak gibi hayat kurtaran bilgileri pek erken öğrenirler.

“Sınıfsız, imtiyazsız ve kaynaşmış” şekilde her sınıftan Adanalı kadınların başetmesi gereken ortak sorunları o yıllarda “pavyon kadınları” idi. Günlerde, kimin kocasının dost tuttuğu, hatta daha ileri gidenlerden kimin ev açtığı, fısıltıyla konuşulur, iç çekilerek zavallı kadın için herkes üzüldü. Karşı atağa geçen “zavallı kadın” ise ilk iş saçlarını sarıya boyatır, pullu payetli giysiler ve kırmızı rujlarla ortalıkta salınarak, kocasının gözünde rakibine benzemeye çalışırdı. Bu kadar teni esmer, kaşları kara ama saçları sapsarı kadını bir daha birarada görmedim. Artık Adanalı kadınlar sınıf bilincine sahip, saçlarımız saman sarısı değil, ama aralara sıkça sarı balyaj atılmış doğal görünümlü ve altın takılarımız gayet şık!

Ortaokul, lise yıllarında erkeklerle ilişkimiz pek düzeyliydi! Elele tutuşup gezmek, “Mavi Köşe Pastanesi”nin derinliklerinde erkeklerle oturup sigara içmek benim gibi çalışkan kızlar için olmayacak bir şeydi, hem mutlaka bir tanıdık sizi görür ve adınız çıkardı. Liseden hemen sonra evlenecek, hayata dair planları sınırlı ve hafif kızların sevgilisi olurdu bana göre! Ayrıca yapılacak tek hatada soluğu Soğukoluk’ta almak da vardı mazallah. Uğur Dünder’in ’70’lerin sonunda gizli kameralı baskınlarla meşhur ettiği Iskenderun’un randevuevlerini şimdi hatırlayan kaldı mı bilinmez; ama ara sıra Adana’ya gittiğimde artık kimsede Soğukoluk korkusu kalmadığını görüyorum. Zaten Soğukoluk’un adını da Güzelyayla olarak değiştirmişler.

’80’li yıllara doğru Adana’nın gösterişli yanı en azından benim için azalmaya başladı, sanki pulları dökülüyordu da ger-

çek yüzü ortaya çıkıyordu. Meydan Mahallesi, Şakirpaşa, Kiremithane, Karşıyaka, gibi semtler Atatürk Caddesi, Sular gibi muhitlerden çok farklıydı. Boyasız, üstünde demir filizleri olan tek katlı evler, çamurlu sokaklar, ayağı çıplak, yoksulluk içinde, o dönemin kartpostal çocukları... Çukurova Üniversitesi'nde öğrenci olan büyük kuzenlerimin sayesinde kıyısından köşesinden keşfettiğim yeni hayatlar... Duvarlarında Hafız Esad resmi asılı evlerde oturan yeni arkadaşlar, Kürtçe, Arapça konuşan babalar, şalvarlı, ayağı naylon terlikli anneler vardı burada. Okul servisinin camından akıp giden görüntüler ete kemiğe bürünmüştü. Kuruköprü civarında eski, çiş kokulu Erciyes Sineması'nda, yeni arkadaşlarımla birlikte *Umut* filmi ni seyretmiştim. Perde kapanırken bütün o şalvarlı teyzeler, amcalar Yılmaz Güney sahnedeymişcesine dakikalarca ayakta alkışlamışlardı. Sanki hiçbiri(miz) Adana'nın şık bulvarlarında Yılmaz Güney'in gıcırtilarla sürdüğü at arabasının arkasından inmek istemiyor gibiydi(k). Hafta sonları okuldan kız arkadaşlarımla gittiğim Sun Sineması ritüelinden ne kadar farklıydı her şey! Şimdiye kadar belki binlerce film seyrettim, bazıları sinema tarihinin şaheserleri, bazıları sadece sınırlı sayıda insanın ve benim şahane bulduğum filmler ama hayatında belkide ilk kez sinemada film seyreden bir izleyici kitlesiyle aynı coşkuyu paylaştığım bir ortam bir daha hiç olmadı.

Çukurova Üniversitesi ve kampüsü sanki lisenin devamı gibi görünüyordu. Hele bir de babam arabayla okula bırakırsa tamam olacaktı her şey! Ablam Hacettepe'de okuyordu. Çok havalıydı. Her şeye öfkeyle bakıyor, parka giyiyor ve yasak kitaplar okuyordu. Siyasal'a girersem bunların ders kitabım olacağını söylemişti. O halde Siyasal'a gidecektim.

İçten içe bir daha Adana'ya dönmeyeceğimi bilerek gittim Mülkiye'ye. 12 Eylül sonrası üniversiteye başlayan ilk kuşaktık. Okul dahil her yer biraz sessizdi. Ankara'ya alışmam zor olmuştu. Cebeci'de hava kirliliğinden nefes alınamıyor ve kaloriferler belli saatlerde yandığından hep üşüyorduk. İlk yıl, ablamın küçümseyen laflarına aldırmadan, neredeyse iki haftada bir Ankara'da okuyan diğer Adanalılarla Varan'a doluşup

memlekete(!) gidiyor ve içi dolmalar, içli köfteler, börekler, portakallarla dolu kolilerle dönüyordum. Kışın Adana'da güneş sizi sarıp sarmalayan şefkatli bir annedir. Hele bir de karın buzun içine döneceğinizi biliyorsanız! Daha sonraki yıllarda giderek seyreldi gitmelerim, ama içi dolu köftecik ritüeli neredeyse yirmi senedir devam ediyor.

Gerçekten de dönmedim Adana'ya bir daha, hep en fazla on beş gün kalmalı gittim. O kadar uzun zaman oldu ki ayrılalı, artık ben de “eskiden buralar bomboştu, piknik yapardık” türü cümleler kurabiliyorum. Hatta gördüklerimden de çoğu zaman memnun olmayıp “Nerede o eski Adana” bile diyebiliyorum! Baraj gölü kıyısındaki “Sevgi Adası” görgüsüzlüğü, Boğaziçi köprüsü taklidi ışıktandırılmış, nasıl adlandıracağımı bilemediğim şey, çok matah bir manzaraymış gibi o “şey”in karşısına dikilmiş lüks apartmanlar, taklidin taklidi, sonu SA ile biten bir cami, Büyüksaat civarının iyice köhneleşmesi, Tepebağ'da son kalan bir iki eski Adana evinin de depremden zarar gördükten sonra kaderine terk edilmesi... Ama bunlar Adana'yı özlememe engel değil. Stadyumun karşısında, portakal çiçeği kokulu sokakta yürüyerek eve geldiğimi düşünüyorum bazen. Sahi, İstanbul'da portakal ağacı yetiştirebilir miyim dersiniz?

Geniş, ışıklı bulvarlarıyla, büyük mağazaların sıralandığı piyasa yapılan caddeleriyle, üniversitesiyle, öğrencileriyle, Adana'nın diğer büyük şehirlerden artık hiç farkı yok. Orta sınıf Türk ailelerinin en büyük hafta sonu eğlencesi olan şehir dışındaki büyük alışveriş merkezlerine gitmek Adana'da da yaygın, sabahları yollar uyku mahmuru çocuklar, işe giden insanlarla dolu ama... Turist gibi değil de, şehrin yerlisi olarak ara sokaklarda gezerseniz, tehditkâr, küfürbaz, ezerim seni bakışlı erkekleri, Adliyesi, karısını doğrayan adam görüntüleri aklınızda, Adana'da bazı şeylerin hiç değişmeyeceği vehmine kapılırsınız. Ve içinizden tekrarlırsınız; “Adana erkeğe ve küfre kesmiştir.”

950 Kilometre

Ş. MİNE KILIÇ

Adanalı bir baba, Antakyalı bir anne, 4 çocuk ve ailenin İstanbul'da geçirdiği 40 yıla yaklaşan “yarı sürgün” hayatı...

Bizimkiler İstanbul'dan hep kurtulmak istedi ama başaramadı. Babamın memuriyeti, okullarımız, evliliklerimiz, kariyerlerimiz, torunlar derken ömrümüz Adana-İstanbul yollarını “otibizlerle” teperek geçti.

Adanalılar otobüse “otibiz” derler. İstanbul-Adana, 950 kilometre, 12-13 saat... İstanbul-Antakya bin 200 kilometre, 15-16 saat... Neredeyse dünyanın çevresini iki kere dolaşacak kadar yol gittik yıllar boyunca... Hâlâ da, bıkmadan usanmadan, yeni gelenleri bağrımıza basıp, gidenleri sevgiyle anarak gidiyoruz.

Devran

Ben, diğer aile mensuplarına göre otibizlerle biraz daha fazla haşır neşir oldum. Ablam ve iki kardeşim İstanbul'da okudu, ben Adana'da... Ailenin en şanslısı bendim.

25 yıl önce ailemizin tercihi Devran otobüsleriydi. Klimasız ve havasızdı ama '80'li yılların en lüks otobüslerindendi. Yol uzundu, ben ve kardeşlerim küçüktük. Havasızlığa, sıcağa ve

sarsıntıya dayanamazdık. En az birimiz, yolun bir yerinde, Devran'ın plastik torbalarına kusardık.

Medeniyet henüz otobüslere girmemişti, sigara yasağı yoktu. 40 küsur yolcunun en az 30'u tüterdi. Otobüs seyahatlerinde ailece eziyet çekerdik. Üstüne üstlük annemin ve erkek kardeşimin kıl, tüy, duman, polen, deterjan, gibi uçan, kokan, tüten, esen her şeye alerjisi vardır. Bize göre annemin alerjisinin asıl nedeni “İstanbul”du. 40 yıldır oturduğu bu şehre hiçbir zaman alışamadı ve sevmedi. İçinde biriktirdiği mutsuzluk, alerji olarak dışarı çıktı.

Bağyan yanı

Üniversite yıllarımda otobüslerle ilgili “yeni gerçeklerle” karşılaştım. Yalnız kadınlar, otobüslerin ön sıralarına oturtulurdu. Maksat “bacıya” göz kulak olmaktı. “Bağyan yanı” diye bir kural vardı. Birbirini tanımayan erkekler ve kadınlar otobüslerde yan yana koltuklarda oturamazdı. “Bağyan yanı” kuralı her ne kadar otobüs şirketinin “sorgusuz sualsiz namus koruma” uygulaması olsa da iyiydi. Uyuyan bazı erkeklerin ellerini ayaklarını, ağızlarını burunlarını nereye koyacakları belli olmayabilirdi.

Yaz tatillerinde Adana'ya yaptığımız seyahatlerin bir bölümünü babamın turuncu renkli, Murat 131 markalı, 34 E 1412 plakalı ilk arabasıyla yaptık. Arabayla seyahat Devran'lara nazaran oldukça konforluydu. Klima yoktu ama istediğimiz yerde durup kuma özgürlüğümüz vardı. Küçük kardeşlerim arka koltuğun önündeki boşlukta, ablam ve ben arka koltukta rahat rahat yatabiliyorduk. O yıllarda “bedensel boyutlarımız” seyahat yapmaya elverişliydi.

İstanbul'dan sabahın 4-5'inde çıkıp, akşama doğru Adana'ya yaklaşırdık. Pamuk tarlalarını görünce Adana'ya geldiğimizi anlardık. Pamuk tarlaları mucize gibiydi. Yaz başında yağın kardı onlar... Erimeyen kar... İnip dokunurduk... Babam bir dalı koparıp dikiz aynaşına sıkıştırırdı. O dal birkaç hafta orada kalırdı. Hatta tomurcuk kısımları açar içinden beyaz mucize fişkırdı. İnanamazdık.

Sel baskınında Taşköprü, 1980 (Fotoğraf: Mehmet Baltacı).

Dam

Babamın dört erkek kardeşi vardı. Biz en büyükleri olan Aziz amcamın Havuzlubahçe Mahallesi'ndeki evinde kalırdık. Tepesinde, İstanbul'daki evler gibi çatı değil de dam olan o evi çok severdik. Bizim için İstanbul'da asla bulamayacağımız bir oyun alanıydı. Adana'da yalnızca sokaklarda ve evlerin içinde değil, tepelerinde de özgürce oyun oynanabiliyordu.

Damda hem “yakalamaç” oynardık, hem de geceleri “cibinliklerin” altında uyurduk. Çiğ düşmüş nemli yataklarda yıldızları seyrede seyrede, birbirine bitleştirilmiş “somyalarda” bir sürü amca çocuğuyla mutlu rüyalar görürdük. Sabahın köründe güneş tepemize vururdu ama olsun. Neşe içinde uyanırdık. Çok severdik birbirimizi... Sanki babalarımız değil de biz kardeşmişiz gibi...

Adana'nın uzun yaz sıcakları zaman zaman kötü haberleri de getirirdi. Yaz ölümlerini... Ölüm haberlerinin bir bölümü sabahları uyku sersemliğiyle yolunu şaşırıp damdan düşenler-

den gelirdi. Bir bölümü de yaşlılardan... Gençliklerinde Adana'nın acılı ve yağlı yemeklerini yiyenler yaşlanınca bunun acısını çekerlerdi. Adana'da ölümler biraz erken olurdu.

Erkek çocuklar için yaz daha güzel geçerdi. Soluğu Seyhan Nehri'nin şehrin içinden geçen kanallarında ya da baraj gölünde alırlardı. Kız çocuklarının hayal bile edemeyecekleri “donla serinleme özgürlüğü” onlara tanınmıştı. Ancak bu eğlence her yıl onlarcasının canına mal olurdu. Çocukluğu Adana'da geçen babam da küçük yaşlarında sulama kanallarında ölüme çok yaklaşmıştı. Ondan olsa gerek, çocuklarına yüzme öğretme konusunda hiçbir zaman hevesli olmadı.

Adana'nın sıcağı yalnızca insanlara değil, eşyalara da yapışırdı. Bu nedenle yaz başında halılar kaldırılırdı, pencereler sökülürdü. İstanbul'da asla göremeyeceğimiz “halısız, penceresiz” evler kardeşlerime ve bana çok acayip gelirdi. Camsız ama demirli pencerelerde oturup oyun oynardık.

Adana'nın soğuğunu üniversite yıllarımda tanıdım. İlk yılımda ilk kışı gördüm. İnanamadım. Adana'yı hep yaz aylarında görmüştüm. Benim için kışın hiç gelmediği şehirdi orası. Bir keresinde üç gün üst üste güneş çıkmadı. Bu Adanalılar için adeta felaket alametiydi. Adana'da kışın bile böyle bir şey olamazdı. Güneş mutlaka çıkardı. Yaş kış, damlara kurulan güneş enerjileriyle banyo yapılabilirdi. Ocakta, şubatta, martta balkonda kahvaltı yapmak da olağan bir durumdu. Güneş Adana'yı yaz-kış terk etmezdi.

Kar-sambaç

Üniversite yıllarımda bir kez Adana'ya kar yağdığını gördüm. Hayatımın şoklarından biriydi. Yalnızca üç dakika yağan kar Adanalıları sokağa döktü. Şaşkın bakışlarla karı süzüp, bir de tadına baktılar. Öğrendim ki çoğu Adanalı, ergenlik çağına kadar kar görmüyordu. Okullar çocukların karla tanışması için “kar gezileri” düzenliyordu. Yazın pek çok ailenin “serin hava için” göçtüğü yaylalara bu kez “kar görmeye” gidiliyordu.

Bu nedenle yıllar yılı Adanalıların kar konusunda komp-

leksli olduğunu düşündüm. Öyle ki göremedikleri karı, suni olarak üretilip, yazın tatlı olarak yiyorlardı. Adına da “karsambaç” diyorlardı. Buzu rendeleyip kar haline getiriyor, üzerine kırmızı renkli bir şerbet döküp afiyetle mideye indiriyorlardı. Ben karsambaçı hiçbir zaman sevmedim. Belki de kar sevmediğimden... Benim favorim “sıcak” halka tatlısıydı (burma). Çakmak Caddesi’ndeki Gönül Kardeşler’in önündeki kalabalığın önünde her zaman yerimi aldım.

Hürriyet

4 amcam vardı. İkisi Havuzlubahçe’de ikisi Hürriyet Mahallesi’nde otururdu. Hürriyet’e “öbür mahalle” derlerdi. İki mahalleyi birbirinden ayıran şey ortalarından geçen Saydam Caddesi’ydi. Öbür mahallenin bizim için anlamı büyüktü. Çünkü 5 kardeşten mütevellit babalarımız o mahallede büyümüştü. Gelinler o mahalleye getirilmişti. Çoğumuzun temeli o mahallede atılmıştı. İkinci kuşak çocukların yüzde 90’ı (ki yaklaşık 20 çocuk ediyor) Hürriyet’teki toprak evde, ebe nezaretinde doğmuştu.

Zaman içinde Hürriyet’te Kürt nüfusun sayısı arttı. Havuzlubahçe’de ise Araplar ağırlıktaydı. Araplar ve Kürtler birbirlerine komşu olsalar da yakınlık kurdukları söylenemezdi. Yaşlı Kürtler ve Araplar zaten Türkçe bile bilmiyorlardı.

Hürriyet Mahallesi, Havuzlubahçe’den çok daha fakirdi. Kardeşlerim ve ben ayakkabısız, donsuz, hatta çıplak çocukları görünce çok şaşırırdık. Sıcak, fakirliği örterdi ama hastalıklara davetiye çıkarırdı. Çocukların yüzlerinde ve vücutlarında kocaman irinli, yaralar olurdu. Kiminin karnı şişkindi, kiminin pipisi. Onlarla oynamamıza izin yoktu.

Annem

Annem Antakyalı olsa da Adana’da büyümüştü. Yedi yaşındayken annesi ölmüştü. Babası onu Adana’ya getirip, hoca olan dedesinin yanına evlatlık vermişti. Dedesine ve nenesine (Adana’da babaanne ya da anneanne denmez, nene denir)

bakmayı ilkokula gitmesi gereken yaşta öğrenmişti. Okula gidememişti. Okuma yazma yerine yemek yapmayı, yaşlı insanlara bakmayı öğrenmişti.

Annem bize Adana yemekleri yapardı. Kurumuş patlıcan-dan dolma, incecik sarma, tava, içliköfte, mercimekli köfte, kısır... İstanbul'da, kültürümüzü unutmamamız için yaptığı özel bir uygulama değildi bu. Yalnızca, ne biliyorsa onu yapıyordu. Babamın arkadaşları bazen babama sipariş verirdi. Hatta yalvarırlardı. Annem onlara da içliköfte yapardı.

Annem ve babam Adana'da tanışıp evlenmişler. Annem, kendi deyimiyle Döverlidir (Antakya'nın Harbiye ilçesine bağlı bir köy). Yedi yaşına kadar Döver'de yaşamış. Annesi ölünce üç kardeşinden koparılmış, dedesinin yanına Adana'ya gönderilmiş. Bir nevi göçmüş. Zaten köyün büyük bölümü de göçmen-di. 1960'lardaki Almanya göçünde önemli bölümü yurtdışına gitmiş. Yıllar sonra yoksulluk, işsizlik ve ekonomik krizler ikinci ve üçüncü nesil erkeklerin Arabistan yollarını tutmasına neden olmuş. Anadilleri Arapça onlara ekmek kapılarını açmış.

Annemin köyünde çocuklar mutlaka okutulur. Kız-erkek ayırımı da yapılmaz. Ayırım yapmak akıllarına bile gelmez. Öyle bir kavram yoktur. Cinsiyeti ne olursa olsun çocuklar sevilir, anne-baba şiddeti görmez. Köyde özgür bir ortamda büyürler. Kadınlar ve erkekler tarlada (önemli kısmı evde de) birlikte çalışır.

Köyde birbiriyle aynı ismi taşıyan onlarca insan vardır. Bir-birlerinden ayırt edilmeleri için iki yöntem kullanılır. Birincisi her birine lakap takmaktır, ikincisi ise isimlerini annelerinin ismiyle birlikte anmak. Örneğin dayıma Ali Selma, kardeşim Ali'ye ise Ali Semiha derler. Yani, annemin köyünde kadınlar önemlidir.

Genlerinden olsa gerek annem de babam da çocukları çok se-verdi. Bu nedenle İstanbul'da oturduğumuz apartmandaki çocuklar bizim evde büyüdü. Hepimize birden bu kadar şefkat göstermeyi nasıl başarırlardı, bilmiyorum. Bizim evde bolca zaman geçiren çocukların yemek alışkanlıkları da bize benzerdi. İstanbullu çocuklar acılı yemekleri büyük bir iştahla yedi.

Mesut

Evimizde, yalnızca kebabı babam yapardı. Pek çok Adana erkeği gibi o da küçükken kebabçıda çalışmıştı. Zaten Adana erkeklerinin mutfak işleri konusunda “delikanlılıklarını bozmayan” tek yemek çeşidi kebaptı. Ve yanına yaptıkları sumaklı soğan salatası...

Adana’nın en ünlü kebabçılarından biri Mesut’tu. Her Adana ziyaretimizde en az iki-üç kez Mesut’a gidip kebab yerdik. Sınırımız yoktu. Ne kebapta, ne de şalgamda... Sokak kebabçılarından da sterilizasyon korkusu olmadan yerdik. Adana’da hiçbir kebabçının kötü kebab yapma şansı olamazdı. Çünkü asla yutturamazdı.

Üniversite yıllarımda yaptığım Adana-İstanbul seyahatlerimin en büyük kâbusu “bizim ailenin burunlarında ve midelelerinde tıttığına” inanılan “börek taşıma” faslıydı. Yıllar yılı her tatilde İstanbul’a, biberli ekmek, ıspanaklı börek, içliköfte vs taşımak zorunda kaldım. Dört yengem de, ailemin bu yemeklerin Adana’da yapılan şeklini çok özlediğini düşünüyordu. Adana’nın hamuru, ıspanağı, bulguru bir başkaydı sanki...

Mc Donald’s

Ben üniversitedeyken Adana McDonald’s’la tanıştı. Hangi akla hizmeten geldiklerini hiçbir zaman anlayamadık. Üzeri kebab dumanıyla kaplı bu kentte hamburger satılma ihtimali, Adanalı ve Galatasaraylı Fatih Terim’in Fenerbahçe’ye teknik direktör olma ihtimali kadar zayıftı. Belki de üniversite öğrencilerine satabileceklerini düşündüler. Bu düşünce de anlamsızdı. Çünkü şehir dışından gelip Adana’da okuyan gençler garip bir şekilde, en çok bir yılda “sapına kadar Adanalı” oluyordu. Bu şehrin havasında suyunda bir tuhaflık vardı.

McDonald’s ’80’lerin sonunda Adana’da başarılı olamadı. Çünkü kebabçılar muhteşem lezzetin yanında bir de, hizmeti ayağa kadar götürüyorlardı. Hem de inanılmaz bir hızla... “Evlere, işyerlerine servis” denen bir şey vardı. Kebablar hızla ya-

pılıyor, yanına bol bol nane, maydanoz, közlenmiş biber, domates, süs biberi, turp, marul, sumaklı soğan salatası vs konup, değil soğumak, ılımadan sipariş verene götürülüyordu.

McDonald's klasik tarzıyla kebabçılarla baş edemeyince kopya çekmeye karar verdi. Belki de dünyada ilk kez "evlere servis" hizmetini başlattı. Dünya devinin, yerel kebabçıları taklit çabası o tarihlerde gazetelerin gözünden kaçtı. Sonuçta kesin olan şey, çoğu kebabçının adını bile bilmediği McDonald's'a karşı Adana'da büyük bir zafer kazanıldığıydı.

Bici Bici

Adana yemekleri çok zahmetlidir. Adana aileleri ise çok kalabalık. Birkaç aile, aynı binada bir arada yaşar. Evdeki bir ya da iki kadının bir başlarına ahaliyi doyurabilecek kadar yemek yapabilmesi mümkün değildir. Bu nedenle yaprak sarması, dolma, şırdan-mumbar dolması yapılacağı zaman mahallede ne kadar kadın varsa bir araya gelir. İçinde "iç malzemesi" olan leğenin başına oturulur, kimi önüne tahta alır, kimi tencerelerin tersini kullanır, ha babam de babam ya yaprakları sararlar, ya dolmaları ya da mumbarları, şırdanları doldururlar.

Yaprakları deste deste birbirine bağlarlar. Mumbarları ve şırdanları dikiş diker gibi dikerler. Sanki hiç yorulmazlar. Çünkü hiç şikâyet etmezler. Bunun nedenini yıllar sonra anladım. Onlar bir araya gelip, sosyalleşiyorlardı. Yoksullardı, dışarıdaki hayatın sürprizlerinden de korkuyorlardı. Kendilerine "dört duvar arasında" mutlu ya da mutlu olduklarına inandıkları bir hayat kurmuşlardı.

Aziz amcamın evinin buzdolabında her zaman "bici bici" tatlısı olurdu. Su ve nişastadan yapılırdı. Üzerine kırmızı şerbetini döküp, tıkanana kadar yerdik. Bir de, babamın bize sadist bir zevkle içirdiğine inandığımız sarı bir sıvı vardı. Adı "aşlama"ydı. Meyankökü denilen bitkiden yapılıyordu. Süslü ibriklerle satılırdı. Babam, ağzımıza dayar, sesine otoriter bir hava katarak "çok faydalı, için, böbreklerinizi temizler" derdi. O yaşta böbreklerimizde ne gibi bir sorun olabilirdi bir türlü

anlayamazdık. Ne ben ne de üç kardeşim aşlamaya alıştık. Kardeşlerim şırdana ve mumbara da alışmadı. Ben kaynayan tencereye dalarken, onlar o muhteşem kokudan iğrenerek evden kaçarlardı. Ben sokaklarda satılan şırdanları da her zaman “güvenle” yedim. Özellikle de “Pazarlar” denilen tozlu sokakta satılanları...

23 kardeş

Adana tatillerimizde bazen 23 amca çocuğu bir arada olurduk. Birbirimizi çok severdik. Çoğumuz ölümün ne anlama geldiğini bile bilmeyen yaşlardayken 21 kaldık. Evlendik, boşandık, anne olduk, baba olduk. Soyağacımız dallandı budaklandı. Üçüncü nesil üniversiteye adım attı.

Adana da büyüdü, göç almaktan patlayacak hale geldi. Bana göre “betonkent” adının daha çok yakıştığı “Yeni Adana” inşa edildi. İçinde Hürriyet ve Havuzlubahçe’nin de olduğu eski Adana sefalet ve çürümüşlüğe terk edildi.

Zaman anıların da acıların da sayısını artırdı. Aziz amcam öldü, ondan birkaç yıl sonra ise bir küçüğü olan Celal amcam. En küçük amcam Sadık’ın eşi Gülcan’ı trafik terörü aramızdan aldı. Son olarak “ailemizin direği”ni yitirdik. Aziz amcamın eşi Resime’yi...

Beni Adana’ya bağlayan babamdan kaynaklanan akrabalık bağlarımdı, amcalarımdı ama ben yengelerimi her zaman daha çok sevdim. Sanki 23 amca çocuğu değil de 23 kardeşlik ve 5 annemiz vardı. Onlar hepimizi aynı severdi. Sorgusuz sualsiz hepsinin evine gider, istediğimizi yer, beğendiğimiz evde yattık. Bu 5 kadın aynı kokardı... Bu kadınlardan üçüne hayat çok acımasız davrandı. Hiç hak etmedikleri ölümleri ve büyük acıları yaşadılar. Gülcan, Leyla ve Resime...

Gülcan

Gülcan yengem uzun boylu, uzun saçlı, esmer, ince, güzel bir kadındı. Hümeysra çocukluğumuzda “Sessiz Gemi”yi söylerdi.

Yengemi Hümeyra'ya benzetirdim. Güzeller güzeli kızı Mehtap'ı henüz 11 yaşındayken kaybetti. Zatürre olan Mehtap'a yanlış teşhis kondu ve hastalığın farkına varıldığında artık çok geçti.

Gülcan yengem pek çok Adanalı kadın gibi bir yemek virtü-özüydü. Zarif bir kadının incecik parmaklarına benzerdi sardığı yapraklar. Üzerine yoğurt boca edip çatlayana kadar yerdik. “Arkadaşlarını topla gel, kebab var bugün” derdi. Kimse onun gibi mumbar, şırdan dolması yapamazdı. Yağsız, eti, tuzu baharatı yerinde... Hani “parmaklarını yeme” durumu vardır ya, abartı sanırsınız. Vallahi parmaklarımızı yerdik. Arkadaşlarım yengeme bayılırdı. Ben de...

Üniversitenin ilk yılında yurttta kalıyordum. Yengem ısrarla kirli çamaşırlarımı isterdi. “N’olacak yıkarız bizimkilerle” derdi. Acırdı bana... Evinde kalmam için elinden geleni yapardı. Aslında ona kim acısındı? Kızını kaybetmesinin ardından eşi de yıllardır yurtdışında çalışıyordu. Üç çocuğuna tek başına bakıyordu. Sülaledeki tüm çocukların (ben dahil) doğumuna şahit olan Hürriyet Mahallesi’ndeki eski, toprak evde yaşıyordu. Ev artık toprak olmasa da yoksulluğun izlerini her metrekaresinde taşıyordu.

Okul bitti, İstanbul’a döndüm. Bir yıl sonra Gülcan yengem öldü. Eşi, kızı, kızının nişanlısı ve kendisinin bulunduğu araba bir geceyarısı kaza yaptı. Kızının nişanlısıyla beraber can verdi. Eşi ve kızı aylarca tedavi gördü. Cenazesine gitmedim, ardından hiç ağlamadım. Kafamda canlı haliyle yaşamasını istedim. Başardım.

Resime

Dört amcamdan ikisi Hürriyet’te, ikisi Havuzlubahçe’de ev yaptırmış. Hürriyet Mahallesi’ndeki en ilginç görüntülerden biri evlerinin önüne oturup, iğne oyası, tığ işleyen kadınlardı. Birbirinden renkli, yaratıcı, güzel oyalar daha sonra tülbentlerin kenarına dikilirdi.

Adana’da başörtüsü ya da türban yoktu. Tülbent vardı. Yaşlı

kadınlar kafalarının bir bölümünü tülbentle kapatırdı. Genç kadınlarsa daha çok ev işi ya da yemek yaparken tülbentleri takardı. Cenazelerde tüm kadınlar koyu renk tülbentlere bürünürdü. Tülbent takmak bir gelenektir.

Tülbentler “camekânlar”da saklanırdı. Camekân, tülbentlerin bulunduğu, üç tarafı tahta, bir tarafı camdan yapılmış küçük sandıklara denirdi. Camlı bölümün nedeni oyaların güzelliğini göstermekti. Her kadının bir camekânı olurdu. Bunlar kadınların çeyizinin en önemli parçasıydı. Tülbentlerin çok azı kullanılırdı ama amaç zaten kullanmaktan çok göstermekti. Annesi oya yapmayı bilmeyen kızlar için oya bilen kadınlara sipariş verilirdi.

Kapının önüne oturup oya işleyen kadınlar arasında benim iki yengem de vardı. Yengelerim birbirine akrabaydı. Bu nedenle aralarında “bizim pek anlayamadığımız” özel bir sevgi bağı bulunurdu. Büyük yengem Resime ailemizin “reisiydi” Beş erkek kardeşten en büyüğüyle, Aziz amcamla evlenmişti. Aziz amcam Almanya’ya gitmişti. Döndükten birkaç yıl sonra da öldü. Yengem her zaman başımızdaki insan oldu. Hepimiz ona büyük saygı ve sevgi duyardık.

Dört kız, bir erkek çocuk doğurmuştu. Çok zeki bir kadındı. Bir gün okul hayatını merak edip sordum. İlkokula giderken sınıfın en iyisi olduğunu söyledi. Herkesten önce okuma yazmayı öğrenmişti, ama daha fazla okumasına izin verilmemişti. “Zekiyim diye beni okutmadılar,” dedi. Sülalemizdeki tüm çocuklar arasında fen bilimlerine meraklı iki “süper zekâ” Resime yengemin çocuklarıydı. Kızı üniversiteyi birincilikle bitirip eczacı oldu, oğlu ise doktor.

Resime yengem vefat etmeden önce dört kızına birer tığ oyası yaptı, tülbentlere dikti. Dördüncüyü bitiremedi. Son ilimikleri onun yerine iki numaralı yengem Leyla attı.

Leyla

Leyla yengem bizim ailenin en girişimci kadınlarından biriydi. Evden çıkmadan para kazanmanın yollarını bilirdi. Yaz tatille-

rinde Adana'ya geldiğimizde onun “eskimo” dondurmalarından yedik. Bunlar ilaç tüplerine doldurulan limonatalardı. Sıvı haldeyken içine bir de tahta parçası konurdu. Dondukları zaman al sana eskimo! Belki sağlıklı şeylerdi ama o zamanlar “steril hayatlar” yaşamıyorduk. Yengem bunları satın evine destek olurdu.

Leyla yengem kısa boylu, şişman, esprili, hayat dolu, süper yemek yapan bir kadındı. Ama çok mutlu bir hayatı olamadı. Yedi çocuk doğurdu. Bunlardan birini çok genç yaşta yitirdi. Birkaç yıl önce eşini kaybetti. Ardından Resime yengemi ve birkaç akrabasını daha...

Artık '70'lerinde. Kaybettiklerinin acısı ve zorlu yaşamı saçlarına yansıdı. Hepsi bembeyaz oldu. Bedeninde türlü hastalıklar var ama ruhundaki acılar bedenindekileri aştığı için şikâyet etmiyor.

Onu son gördüğümde elinde yeni başladığı bir tığ oyası vardı. Rengârenk minik boncukları iplere geçirerek şekiller yapıyordu. Başındaki tülbenti görünce gözlerime inanamadım. Bir el işi bu kadar mı renkli, bu kadar mı yaratıcı, bu kadar mı güzel olurdu...

“Yenge bana bunlardan bir tane hediye eder misin?” dedim. Önce kafasındakini çıkarıp vermeye kalktı. Ardından en sevdiği camekânlarından birini gardırobun üzerinden indirdik. “İstediyini al,” dedi. Hepsi birbirinden farklı ve güzel tülbentlerden bir tane seçtim.

Adana'nın kadınları biraz tuhaftır. Mal mülk mefhumları yoktur. Sevgileri karşılıksızdır. Evlerine gelen misafir için kendilerini paralarlar. Sürekli yedirip içirirler. O kişiyi yakından tanımaları da gerekmez. Hemen mesafeleri kaldırırlar. Bunu o kadar samimi yaparlar ki bir an bile şüpheye düşmezsiniz.

Yengem tülbentlerinin tümünü bana verdi. Ablam, kız kardeşim, erkek kardeşimin eşi, kardeşlerimin iki küçük kızına götürmemi istedi. Tülbentleri başımıza takmasak da aksesuar olarak kullanmamıza çok sevindi.

O tülbentleri yıllarca önemsememiş hatta küçümsemiştim. Kimse bana onları taktıramazdı. Çeyiz düzmek zaten başlı ba-

şına saçmalıktı. Yani ben yıllar yılı tam bir “salak” olarak hayatımı sürdürdüm.

Yengelerimin birer sanatçı, tülbentlerin birer sanat eseri olduğunu anlamam için '30'lu yaşlara gelmem gerekti. Onlar küçücük dünyalarına renkleri, şekilleri, canlılığı sokmayı başaran muhteşem kadınlardı. Hürriyet'ten ve Havuzlubahçe'den çıkmış olsalardı belki de dünyayı kurtaracaklardı.

Dönüş

Yaş kemale ermeden önce yaptığımız seyahatlerde ben ve kardeşlerim Havuzlubahçe-Hürriyet Mahallesi arasında sıkıştık. Akraba ziyaretlerinden, sürekli öpülüp sıkıştırılmaktan, anadilimiz olmasına rağmen bize öğretilmediği için anlayamadığımız Arapça'dan, aşırı sıcaktan hem sıkılır hem de bunalırdık. Şehirde neler oluyor bilmezdik. Adana'da tatil iyiydi ama “yaşamak” konusunda kararımız kesindi: Asla!

Üniversite tercihlerimi yaparken 18 tercih arasına iki tane de Adana yazmıştım. Nedenini hiçbir zaman bilemediğim bu seçim bana kaderin ne demek olduğunu gösterdi. Çukurova Üniversitesi'ni kazandım. Şok geçirdim, günlerce ağladım. Şehre ağlayarak geldim. Hayatımın en mutlu 5 yılını geçireceğimi tahmin edememiştim.

Okul bittiğinde kararımı vermiştim. Adana'da yaşayacaktım. Bu şehirde yaz-kış güneş vardı. İnsanlar çok iyiydi, en uzak mesafe belediye otobüsüyle yarım saatti. Kendimi o topraklarda kök salmış bir ağaç gibi hissettim. Okul bittikten sonra iyi-kötü bir iş de buldum. İkinci günümde işim sona erdi. İstanbul'da gazetecilikle ilgili bir yıllık bir kurs kazanmıştım. Bu kez İstanbul'a döneceğim için ağlıyordum.

İnsanın “memleketi” olması diye bir kavram varmış. Baş sıkıştığında gidebileceği, gittiğinde onu sevenlerinin beklediği, köklerinin atıldığı, tarihinin yazıldığı, ne olursa olsun onu olduğu gibi kabul eden memleketi... Memleketi olmak çok özel bir durummuş. Herkese nasip olmazmış. Ne demeli ki? Değerini bilmek lazım...

Adana'nın Kenar Çocukları: "Kayıp Giden Zamanlar"*

HAKAN MERTCAN

*"Ben bir mahalle çocuğuyum,
hava karanfil kokuyor;
canımın tezgâhında biri
baygın yanık türkülerle/ bez dokuyor"*

İ. Bekir Tez

İngiltere'nin şirin liman kentlerinden biri olan Southampton'daki Lewis School'un öğrenci salonuna ilk indiğimde nasıl bir şaşkınlık yaşamıştım. Çok büyük sayılamayacak salonun orta yerinde, çocukluk günlerimin önemli hatıraları arasında yer alan bir oyun masası duruyordu; "langırt" ı bu, yani futbolun masaya taşınmış hali. Çocukluk dönemlerimde, Adana'nın kenar mahallelerinde, üstelik izbe sayılabilecek ateri salonlarında son demlerini yaşayan ve bugün neredeyse birçok çocuğun tanımadığı eğlence araçlarından birini, İngiltere'nin liman kentlerinden birinin okulunda görmek!.. Teknolojik ilerlemenin en yüksek düzeylerde olduğu bir ülkede, bir kenar mahalle çocuğunun "basit" bir eğlence aracıyla karşılaşması önce şaşkınlık, sonra acemi, çocukça bir sevinç yaşıyor insana. Ülkenden, Adana'dan ve çocukluğunu yaşadığın mahalleden binlerce kilometre uzakta, seni bu mekânlara taşıyacak bir köprü bulmuşsundur artık, eski zamanlara bir kapı açılmıştır...

Bizim çocukluğumuz, 80 sonrası yetişmenin olumsuzluklarına rağmen görece şanslı sayılabilecek bir çocukluktu.

(*) Sonsuz fedakarlıkların sahibi annem Nihayet Nurhayat'a baki sevgiyle...

Adana'nın, insana yüklediği birçok özellik, sinik, içine kapanık, çevresinde olan bitenle pek ilgilenmeyen, olaylara müdahale etmeyen vb. birey tipi yaratan, kısaca insanın *yabancılaşma* sürecini derinleştiren koşulları hatırı sayılır bir ölçüde törpülemekteydi. Sıcak ilişkiler kurmak, candan vermek, içten davranmak, ağız dolusu gülmek, çevresine karşı ilgili olmak (tabi, bazen, bunun rahatsız edici düzeylere varması işin bir başka yönüdür), Adanalı'nın karakteristik özelliklerindendir. Haksızlığa tahammülleri az, tepkileri de serttir. Ahmet Arif'in "ünlü mahpushanelerinde Anadolumun/ en çok Çukurovalılar mahpustur," dizelerini yazması boşuna değildir. Külhan, kavgacı yapıları çocukluktan başlar. Bu bıçkın küçük delikanlılar, hakkını yedirmemek için "kafa göz yarıdırır, dudak kaş patlatır" Bir karış boylarıyla "Allah'ına kadar" delikanlıdır bu çocuklar, "ölümüne" kavgaya girerler.

Yürümeyi öğrendikten sonra ve alfabeyi sökmezden önce, neredeyse bütün günlerini sokaklarda geçirir kenar çocukları (nafile, erkektir sokaklar daha çok); sabahtan kendilerini atarlar sokağa. Yazın kavurucu güneşinin altında bile, koşuşturmaya hiç ara verilmez. Sokaklar ana kucağı, sokaklar dost-sevgili, sokaklar bitmez oyunların ve serüvenlerin büyümlü meskeni olur. Evse artık, sıkıcı bir kafes, daha çok bir ikmal istasyonudur; susadıkça, acıktıkça gidilir. Öğle yemekleri, öyle sofrada falan yenilmez. Halen Adana sokaklarında bir elinde domates-salatalık, diğer elinde bir parça pide koşturan ya da bir an önce oyuna katılabilmekle telaşla nefes nefese *sokumunu* dişleyen çocuklar görmek mümkündür. Ağaçlardan *deşirilen* şeftaliler, erikler, hurmalar, salkım salkım üzümler, sonra sararması beklenmeden koparılan yeşil portakallar, ballanmış-ballanmamış umursanmayan yenedün-yalar hep sokaklarda alelacele yuvarlanır midelere. Bir bakmışsınız, çocuklar ellerinde, çaputla sardıkları ve içine tuzla birlikte mayhoş tadı diş damacağı kamaştıran (ayıklanmış) korukları doldurdukları krom taslarla Afrika yerlilerinin danslarındaki gibi sallanıyorlar; "terleme" yapıyorlar... Ne de

Tepebaşı'da çocuklar, 2006 (Fotoğraf: E. Taçlı Yazıcıoğlu).

keyiflidir, bahçelerden, üç beş ağaçlı avlulardan gizlice koparılan meyveleri yemek. Tabi işin sonunda, bahçe sahibinden dayak yemek de vardır.

Evlerde, tentürdiyot, oksijen, plaster eksik olmaz. Yarasız beresiz çocuk apoletsiz asker gibidir; vücutta kalan izler kahramanlığa dair bir nişanedir. Binbir çeşidi vardır yaralanmanın; bir duvara veya ağaca kedi gibi tırmanırken ya da bisikletle artistik hareketler yaparken, bir topun ardında koştururken, “kaykay” niyetine kullanılan altına küçük çelik tekerleklerin çakıldığı tahtaların üzerinde yol alırken her an yaralanılabilir. Ama en fiyakalısı bir kavgada alınan yaradır. Bunu gösterirken çektiği acıyı tamamen unuttur; ayrı bir gururla dolar içi, Adana çocuğunun.

Küçük yaşlarda başlar futbol sevdaları, hatta “maç delisi”dirler demek yerindedir. Küçük mahalle bakkallarının darabalarının (kepenk) bir kenarında büyük fileler içinde rengâ-

renk lastik topolar olurdu ve belki de bakkalların en çok sattığı ürünlerin başında bu lastik topolar gelirdi. Üç kuruşluk harçlığını biriktiren kaptığı gibi topu, patlatana kadar peşini bırakmazdı. Her sokak arası bir futbol sahasıydı. Çok oynanan pratik bir oyun vardır Adana'da; "dokuz aylık" denilen bu eğlenceli oyun üç kişinin bir araya gelmesiyle bile oynanabilir. Bir kişi kaleye geçer, top hiç yere düşürülmeden kaleye gol atılmaya çalışılır. Her pozisyon, ayrı bir ay sayısına tekabül eder; ayak 1, kafa 2, diz 4 aylık gibi. Kaleci, peşi sıra 9 ayı dolduracak kadar gol yemişse, içinde argo sözler de bulunan bir çığlık kopar. "Allah analı babalı büyütsün", kalecinin bir çocuğu olmuştur. Artık adı, Mülayim mi, Cabbar mı, Metçik mi çocukların yaratıcılığına kalmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, eskiden şimdiki gibi halı sahalar yoktu ama hemen her mahallenin çim ve kum sahaları vardı. Büyük maçlar burada yapıldı. Bir mahalle diğer bir mahallenin çocuklarıyla kapışır, maçı kaybeden taraf, diğerlerine soğuk gazoz, dondurma, eskimo vb. ısmarlamak zorunda kalırdı. Tabii, bazen yenilen taraf "cıl-lazır" ve bunun üzerine çingâr kopar, çocuklar da bu tatlardan mahrum kalırdı.

Her çocuk gibi "yakartop", "istop", körebe vs. oynamanın yanı sıra, "kâğıt" oynarlardı Adana çocukları. Ama bu kâğıt oyunu iskambil falan değil, bir dönem cikletlerden çıkan futbolcu resimlerinin olduğu küçük kâğıtlarla oynanan bir oyundu. Tebeşir veya kömürle yere çizilen halka içine bu kâğıtlar yerleştirilir, ileriye fırlatılan mermer parçalarıyla bu kâğıtlar hedef alınarak halkanın dışına çıkarılmaya çalışılırdı. (Bu oyun aynı şekilde gazoz kapaklarıyla, tapalarla da oynanırdı.) Kâğıt oyununun başka bir versiyonu da şuydu: Bir duvarın belli bir noktasından sırayla kâğıtlar bırakılır, yere saçılan kâğıtlardan birinin üzerine duvardan bırakılan kâğıt gelirse yerdeki bütün kâğıtlar *ütülmüş* olunurdu. Söylemek gerekir ki, Kaleci Zalad ve Simoviç'in, Sarı Fırtına Metin'in, Şifo Mehmet'in ve Ferdinand'ın resimleri en çok kıymet görenlerdendi.

Kulle (misket) oynamayan çocuğa çocuk denmez burarlarda. Çeşit çeşit kulleler bulunurdu Adana'da: Halepliler, ayna-

lılar, mavişler... Bir bakmışsınız, Dakkalığını (vuruş için kullanılan kulle) bütün yarışmacı çocukların en uzağına atmış bir çocuk, başparmağı ve işaret parmağının arasında tuttuğu dakkalığı, profesyonel bir asker edasında nişan alarak, yerde inci gibi sıralanmış kulelere fırlatıyor. Kimi zaman yerde 100-150 kulle olur, nefesler tutulur; hele dakkalığın herhangi bir kulleye değmesi durumunda bütün kullelerin alınacağı “cım-bız” oynanıyorsa, kalplerin atışı sokağın ta başından duyulur... Bu arada bazı cingözler, birden “kapış” diye bağırarak yerdeki kullelere saldırır. Artık gerisini siz düşünün... Kulle kadar ellerden düşmeyen bir şey de fırladıklar yani topaçlardır. İplere dolanan topaçlar, “çekik usulü” hızla yere çakılır. Marifet, topacın yerde uzun süre dönmesi değil; yerden alınıp elden ele dönmesinin devam ettirilmesidir. Sonradan, düşmesine basınca kendiliğinden dönen otomatik topaçlar çıktı, ustalık öldü... Ama kargıdan yapılan uçurtmaların yerini hiçbir şey alamadı; büyük şehirlerin “muallibi çocuğu” işi plastik uçurtmalar giremedi kenar mahalle semalarına. Bir kenar mahalleye geldiği gökyüzündeki uçurtmalardan rahatlıkla anlaşılabilirdi... Her çocuk kendi hazırlardı uçurtmasını ya da kasnaklısını; renk renk uçurtmalar gökyüzünde yarışırdı. Bir uçurtma ya da kimilerinin benzetmesiyle “tabakkuşu,” diğerine yanaşır, ya kuyruğuna ya ipine dolanıp onu almaya çalışır; işte buna “tırış etmek” denir. Bunun da sonu, kullelerin kapış edilmesinden sonraki duruma benzer... Bir de uçurtma bulamayanlar olurdu; onlar da poşet uçurarak heveslerini gidermeye çalışırlardı.

Yokluk ayrı bir yaratıcılık kazandırıyor insana. Uçurtma gibi telden-tahtadan arabaları, kuş lastiklerini, kılıçları, okları da kendileri yapar bu ele avuca sığmayan çocuklar. Yaşar Kemal’in anlattığı demirciler piri Haydar Usta’nın kılıçlarını belki Torosların Türkmen çocukları bilir; ama bizim haytalar daha çok Uzakdoğu’nun mistik kahramanları olan ninjaların kılıçlarına düşürmüşlerdir gönüllerini, eh biraz da Battal Gazi, Malkoçoğlu, Kara Murat’inkilere... Düşlerindeki ninja kılıçları için iki parça tahta bir paslı çivi yeterliydi. Bir yandan bacak

aralarında uzun değneklerle atıcılık oynar, diğer yandan kılıç kuşanıp mahalleleri fethe çıkarlardı. Ayrıca saçlarının arasında tavuk tüyleri, ellerinde iptidai oklarla hepsi farkında olmadan inadına birer Kızılderiliydiler. İnce portakal dallarının uçlarına bel lastikleri bağlayarak yaptıkları oklarla Nemrut kadar isyankâr bakarlardı gökyüzüne ve de yeryüzüne.

Eskicilere hurda satmak kazançlı bir işti. Sağdan soldan toplanan bakır, demir parçaları, plastikler, aleminyüm teller, gazoz şişeleri ve benzelerinden elde edilen “avanta” paralar sel suyuna kapılmış gibi çarçabuk harcanırdı. En çok da, Seyhan’ın kollarına uzanmış, ergen bir delikanlıyı baştan çıkarcak işvede genç bir kız gibi gülümseyen lunaparkta. Gerçi çoğu zaman lunapark ayaklarına gelirdi. Ya ihtiyar sahibinin ya da bir eşeğin çektiği seyyar dönme dolaplar, salıncaklar, sonra ayı oynatıcıları gezerdi mahallelerde. Çocuklar nasıl da başlarına üşüşürdü. Üç kuruşluk dev gibi eğlenceler, minnacık yoksul yüreklerin denizler, deryalar gibi gülümsemesi, sonsuz bir göçe tutulmuş ama gökyüzünün her zerresini kendine memleket bellemiş kuşların döne dolana çılgılık çılgılığa sevişmesi...

Çatpat, maytap, tapa silahı ve kızkovalayanlarla aralarında sürekli bir flört olmakla birlikte, bazen bunlar hızlarını kesmez kenar çocuklarının; daha tehlikeli eğlenceler ararlar. Yeni icatların peşindedirler, kendi elleriyle kendi dinamitlerini yaparlar. Örneğin, kızkovalayan tozlarını bir anten parçasının içerisine doldurup her iki ucu ezerler ve barutu antenin metal borusunun içinde sıkıştırdıktan sonra ortadan bir delik açar oraya da bir fitil yerleştirirler. Uygun bir yer bulundu mu fitil ateşlenir ve “dinamit lokumu” fırlatılır. İçindeki barut çok fazla miktarda olmasa da, büyük bir gürültüyle patlar bu “dinamit lokumu” Daha eğlenceli bulunan bir “oyuncak” da, karpit bombasıdır. Bunun için biraz karpit bulmak yeterlidir. Bu da kolay iş ya bir kaportacı, boyacı çırağı çalıştığı dükkândan aşırır ya da çerçilerden gidip satın alınır. Karpit temin edildikten sonra bir bahçenin yolu tutulur. Toprak eşelenir ve bir çukur açılır, karpit çukura bırakıldıktan sonra çukur suyla doldurulur, üzerine de delikli bir teneke kapatılır. Bir süre sonra

karpit erir ve sıkışma yapar, üzerine ateş atıp tam hız kaçmaya başlarsınız, yine şiddetli bir patlamayla sarsılırsınız. Bunlar tehlikeli oyunlardır; kimi zamanlar ağır yaralanmalarla karşılaşılır. Örneğin karpitin neden patlamadığını merak edip kontrol etmeye giden bir çocuk ani bir patlamayla saçılan teneke parçalarının kurbanı olabilmektedir.

Hayvanseverler kızacak biliyorum, ama elden ne gelir; horoz dövüşçülüğü, kuşçuluk ve av önemli hobilerdendir. Küçük yaşta sabah erkenden kuş pazarının yolunu tutarlar; biriktirdikleri üç kuruşla en dövüşken horozu seçmeye çalışırlar. Şimdilerde Regülatör Köprü'nün üzerinde kurulan kuş pazarı, eskiden Büyüksaat'te Kazancılar Çarşısı'nda kurulurdu. Ayrı bir tadı olurdu bu pazarın. Tüm kalabalığa, düzensizliğe rağmen kendi içinde bir düzeni vardı, kargaşanın içinde hep bir mutluluk bulunurdu. İyi bir pazarlıkla, değerinin altında bir fiyata güzel bir kuş veya horoz alınmışsa, hele bir de sabah kurulan kebab tabllarından birinin başında bir porsiyon taze ciğer yenilmişse demeyin keyfe. (Ciğer öğlene kalmaz, gecikenler kebabla yetinir. "Kebabla yetinir" diyerek kebabı küçümsemişimiz sanılmasın, Adana'nın can damarlarından biridir kebab. Kebabın, mangal keyfinin bir saati olmadığı gibi, mevsimi de yoktur. Yazmış, cehennem sıcaklığı çökmüş hiç umursanmaz; acılı, bol salatalı kebablar nefes almaksızın yuvarlanır mideye.)

Bazı kahveler horoz dövüşlerinin merkezidir. Küçük çocukların girmesi yasak olsa da, onlar bulabilirse bir yolunu hiç değilse izlemek için girerler bu sert iklimli yerlere. Dövüş taktikleri buralarda öğrenilir, sonra da arkadaşlar arasında düzenlenen müsabakalarda tatbik edilir. Neyse ki, kuşçuluk daha yaygındır, bu kanlı eğlenceye kıyasla. Birçok evin damında kuş kulüpleri vardır; ucuna çaputlar bağlı uzun kargılar sallanır gökyüzüne karşı. Güvercin sürüleri göklerde nümayiştir; farklı türden, renk renk güvercinlerin oluşturduğu bu görüntü insanda hayranlık uyandırır. Bir bakarsınız, sütbeyaz bir güvercinle "parlak çekilir" ve aniden yeryüzüne doğru bir akın başlar; bu baştan çıkarır güvercinci çocukları. Onlarca çeşit

güvercin vardır; şamil, göğ, zırhlı, parlak... Kimileri en çok, bir oyun oynuyormuş gibi takla ata ata inen *taklacıyı* sever; kimileri, komikçe ortada dolanan *paçalıyı*.

Bir de güvercin kavgaları vardır, salmalarla birbirine girer insanlar. “Gökyüzü herkesindir”; ama güvercin sadece sahibinindir. Gökyüzünde gezinen güzel bir güvercin birçok kişinin iştahını kabartır. Bu güvercin bin bir yol denenerek baştan çıkarılıp aşağıya çekilebilir ve kavgâ burada başlar. Güvercini indirilen, bu “güvercin hırsızını” arayıp buldu mu kıyamet kopar... Bu kavganın aktörleri elbette sadece çocuklar değildir; torun sahibi dedeleri de güvercin için birbirine girmiş olarak görmek mümkündür. Bir “hastalıktır” güvercincilik Çukurova’da, çocuk yaşlı dinlemez; iflah olmaz bir hastalıktır, hiç kimse çaresini bulamaz.

Hemen herkes ava, avcılığa meraklıdır Çukurova’da, kenar çocukları da bu eğlenceden geri bırakmazlar kendilerini. Hemen hepsi, daha bir karışken ellerinde kuş lastiği/sapan mahalle aralarında, bahçelerde dolanırlar. Mahalledeki ağaçlarda serçe avıyla başlayan heves, çalılıkların yerinde duramayan, küçük sevimli kuşu “çekçük”ler, incir ağaçlarının müdavimi incir kuşları, yağmurun ortaya çıkardığı, sürekli kuyruklarını sallayan siyah beyaz çizgili yağmur kuşları (isveyrumlar) vb ile devam eder. Bu arada biraz para biriktirenleri *tek saçma* denilen havalı tüfeklerden alarak işi büyütür; bunun biraz daha ötesi *dolma tüfekler*dir. Hazır fişeği olmayan, barutun ve saçmaların namludan boşaltıldığı bir tür tüfektir bu. Tüfekler büyüdükçe avlanacak kuşun da cinsi değişiyor. Arı kuşuna, sarıasmaya, yelfeye, karatavuğa, sığircığa ve hatta bildircinlere göz konulmaya başlanıyor. Böylece avcılık, çocukluktan başlayan bir hastalık haline dönüşüyor. Kuş avının yanında, belki ondan daha yaygın bir biçimde balık avı da yaygındır. Bu daha az masraflı bir hobidir. *El ipi oltasını* kapan, Taşköprü civarına, Baraj gölüne ya da Seyhan ırmağının uygun bir yerine koşar. Aynalı sazan, gelebicin, pullu, büyük dudak, kızılkanat en çok çıkan balık türleridir. Tabii, çoğu kişinin dudak büküğü sekiz bıyıklar da az değildir ırmakta. Bir tarafta balık tutmanın key-

fi, diğ er tarafta ak am yoksul sofralarına balık g t rebilmenin hayaliyle çıkılan bu avdan kimi zamanlar eksik dönülür. Abartmaksızın söylersek, her halde her kenar çocuğu en az bir arkadaşını ya balık tutarken ya da serinlemek amacıyla suya girip yüzerken Seyhan'ın kollarına vermiştir.

Serinlemek için suya girilir dedik; Seyhan Irmağı'nda, kanallarda, barajda "deli danalar" gibi girilen bu sulara öğrenilir yüzme. Kaynağı Eski Baraj'da olan ve Bağlar Karakolu'nun önünden geçen kanalda yüzen kaç  ocuk polis amcalarının taşlarına maruz kalmamıştır? Sonra, donlarıyla mahalle mahalle kovalanmamıştır? Çocuklar yüzme faslından sonra kurt gibi acıktır. Simit-şalgam fiks m n d r; fakat biraz para varsa, durulmaz, doğru kebaba. Az parayla çift ekmekli, bol salatalı d r mlere razıdırlar. Mangaldan kokusu yayılan kuyruk yağının bile tadını damaklarında hissetmeleri k fidir onlar için. Ağızlarının tadını bilirler onlar, ah bir de şu yoksulluk illeti olmasa! Ağız tadından bahsetmişken tatlıya, şekerlemeye olan ilgiden de bahsetmek gerek. Adana, bir anlamda tatlı cennetidir. Bir yanda tek tek satılan çeşit çeşit tatlılar, diğ er yanda artık bugün silinip gitmekte olan, tablalarda gezdirilen ya da mahallelerin küçük kulübelerinde bulunan şekerlemeler çocukların taarruz alanlarıydı. Emzikli, horozlu şekerler, susama belenmiş akide şekerleri, naneli şekerler; sonra iplere yapışmış Maraş sucukları, şeker sucukları, çeşitli renklerde lokumlar... Metropol  ocukları Adana'nın tablalarında dolaştırılan şeker pancarlarını bilmezken, onlar çok az insanın tattığı şeker kamışlarını bilir ve zevkle bunları ellerinde hem bir kılıç gibi dolaştırır hem de ağız dolusu bir iştahla *kemirirlerdi*.

Eskiden, sokaklarda at arabalarını görmek çok kolaydı; her yerde bolca vardı. Her mahallenin, taksi durakları gibi at arabası durakları olurdu. Nakliye için birebirdi bunlar. Dört tekerleğin üzerine oturulmuş tahta bir kasadan ibaret olan arabanın, bazen çelimsiz, (Yılmaz Güney'in *Umut* filmindeki, Arabacı Cabbar'ın otomobil çarpması sonucunda ölen atı gibi) kemikleri derisini yırtacak vaziyette bir ata bazen de iri cüsseli, bakanları imrendirecek güzellikte bir ata bağlandığına rast-

lanırdı. Bu güzel atlar, özenle bakılmalarının yanı sıra görücüye çıkan genç bir kız gibi süslenerek işe çıkarılırlardı. Arabacıların da karizması ayrıydı; kimileri şalvarının üzerine güzel bir yelek çeker, kasketi başından hiç eksik etmez, burkulmuş bıyıkları ve elinde kırbaçıyla *küçük dağları ben yarattım, büyükleri de babamdan kaldı*, der gibi dimdik dururdu. İşte bu at arabaları yollarda seğirtip dururken çocuklar da “çaktırmadan” arkalarından koşar ve arabaya asılırlardı. Ağırlıklarını kasaya dayadıkları dirseklerine vererek ayaklarını yerden kesmiş olan bu çocuklar öyle mutlulardır ki, sanırsınız lüks bir uçakta dünya turuna çıkmışlar. Bu seyahate yetiştirmek için arkada koşturan çocuklara, asılmış olanların dönüp nispet yapması da işin eksik olmayan yönlerindendir. Sonra arabacıları kızdırmak için, “Arabacı vur kırbaç” diye bağırmaları, kafiye bir biçimde “Arabacı emmi kedi b..u yen mi” diye sormaları da hep bir oyunun parçasıdır. Tabi bazen bu oyundan çok zararla çıkılırdı; günlerce kırbaç iziyle gezenler az değildi.

Araba arkasında koşmak, onlara asılmak sevdası yalnızca at arabaları için geçerli olan bir şey değildir. Sokak aralarından geçen pikaplara, küçük kamyonetlere, kısacası asılabilecek bir kasası olan her şeyin arkasından özlemle beklenen bir sevgili gibi koşturulur. Hatta öyle ki, yazın Adana’yı istila eden sivri-sineklerden bir nebze olsun kurtulabilmek için mazotlama yapan belediye araçlarına bile *rahat yoktur* çocuklardan. Belediye kamyonetlerinin arkasına yerleştirilen motor, araç ilerledikçe geride yoğun bir duman ve keskin bir mazot kokusu bırakır. Gürültüyle ilerleyen aracı fark eden çocuklar evlerinde olsalar bile dışarı fırlarlar ve kaçan aracı yakalamak için birbirleriyle yarışır. Zehiri solumalarına rağmen sevinç içindedirler, çığlık çığlığa geçen kuş sürülerini andırırlar. Aracın arkasına bir şekilde yapışıp kendilerini dumandan kurtaranlar, akşamın karanlığına karışan beyaz duman içindeki belli belirsiz silüetleri bir hayaletmişçesine izlemeye dalarak, bir yaz akşamı yolculuğuna çıkarlar. Belirtmeden geçemeyeceğim bir şey daha var. Eskiden, sinemada gösterilecek filmlerin tanıtımı arabalarla yapıldı. Kaportasının her yerine film afişleri asılan ara-

balar, mahalle aralarında ağır ağır ilerlerken megafondan filmin reklamını yapar, bütün mahalle sakinlerini sinemaya davet ederlerdi. Bu arabalar da çocuklarca kuşatılır, pencereden atılan broşürler *kapışılır*, hele film Yılmaz Güney'inse bir afiş alırız umuduyla yalvar yakar olunurdu. Yılmaz abiyi çocuğundan yaşlısına, sağcısından solcusuna hangi Adanalı sevmez ki! O, dünyanın en delikanlı, mert adamı ve hatta en güzel "çirkin kral"ıdır. Çocuklar, gençler, onun gibi olabilmek için neler vermezler. Yılmaz ağabeylerini taklit ederek düşünür, konuşur, bakışlarını çevirir, adımlarını atarlar.

Bir zamanlar yazlık sinemalarıyla meşhurdur Adana. Küçük bir köyde bile, bir evin damına kurulmuş yazlık sinemalar görülebilirdi. Sinemalar şimdiki gibi insanın bütçesini sarsacak kadar pahalı değildi, daha avamıydı. Ayrıca televizyonun mutlak egemenliği yoktu seksenli, doksanlı yıllarda. Salonlar dolar taşardı; çocuklar, yaşlı kadınlar, herkes sinemaya giderdi. Acıklı Türk filmlerinde hüngür hüngür ağlaşmalar, Yılmaz Güney dayak yedi mi ortalığın birbirine girmesi aşına olunan görüntülerdendi. Yazlık sinemalar içinde en fiyakalı olanlarından biri Sular Sineması'ydı. Onun büyük perdesinde film izlemek herkese nasip olabilecek bir zevk değildi. 2000'li yıllara gelindiğinde Sular Sineması'nın da yıkılmasıyla yazlık sinema devri Adana'da kapandı. Bu hazine sonun, kenar çocuklarını çok da üzdüğü söylenemez. Çünkü bir yaştan sonra onları asıl heyecanlandıran, yazlık sinemalarda izlenenlerden çok, "üç film birden" devamlı matine oynatan kapalı mekân sinemalarındaki filmlerdir. İlk cinsel bilgi derslikleridir buralar, kadın anatomisi ilk defa buralarda bütün ayrıntılarıyla "incelenir" Üstelik Burucelle (Bruce Lee)'nin filmleri de işin ekstrasıdır. Şimdilerde, yeri depoya dönüşmüş olan Hürriyet Mahallesi'ndeki Lale Sineması, Kuruköprü'deki kışlık Sular Sineması uzun yıllar bu doğrultuda kenar çocuklarına *hizmet verdi*. Vakıflar Sarayı'ndaki Arzu Sineması ve Sucuzade'deki Çelik Sineması halen hizmete devam etmektedir.

Delikanlılığa erken adım atar kenar çocukları, kimisi küçük yaşta büyük siyasetçi olur; hızlı solcu, bıçkın ülkücüdürler.

“Allah’ına kadar” bağıdırlar davalarına, kanlı bıçaklı düşmandırlar, akıl almaz kavgalarda karşı karşıya gelirler, icap ederse kanlarının son damlasına kadar dövüşürler. Ama ne olurlarsa olsunlar değişmez tek şey onlar için, Ahmet Kaya’nın cazibesidir. Arabesk kültürden gelen hızlı solcular, ayrı severler Ahmet Kaya’yı; kavgada onunla yer alırlar, onunla ağlar, onunla severler. Aşkları, dostlukları, çaresiz, yoksul ve kimsesiz kalışları biraz da onunla dillenir. Ülkücülerin biraz daha örtülüdür “komünist” Ahmet’e sevgileri; şarkılarını mırıldanırlar, ışıklara melodi yaparlar daha çok.

Müslüm Baba’yla efkârlanırlar, Müslüm Baba’yla âşık olurlar daha çocuk yaşta. Ferdi (Tayfur), “Elimde yok adresin/ şimdi bilmem nerdesin” dedikçe, oturup adressiz sevgililerine ağlarlar, deniz kıyılarında, sahillerde değil, ama sokak aralarında, ırmağın ölü sazlıklarının kuytularında, set kenarlarında. Nasıl da sevmişlerdir oysa, ölesiye, öldüresiye. Nafile arabesktir aşkların çoğu, aşkın rengi kan kırmızıdır. Hürriyet’in çocukları ayrı gururludur. Müslüm Baba bizim buradan, Ferdi de bizim mahallenin çocuğu, diye böbürlenirler. Mutlaka aile büyükelrinden biri, ya Cici Taksi’nin orda ya Abdo’nun Kahvesi veya Hürriyet’in herhangi bir kıraathanesinin, meyhanesinin civarında kafaları çekmiş kol koladır onlarla! Havuzlubahçe’nin, Akkapı’nın çocukları da boş durmaz; onlar da Selahaddin Özdemir’le göğüslerini kabartırlar. Dillerinde, “Nedir Allah’ım bu esrar perdesi/ bir iyi bir kötü insan nesnesi” ile insan neslinin iyi ve kötüsünün muammasına isyan ederler. Haluk Levent’in Karşıyakalıları biraz dışında kalır bu yarışın, kenar çocukları, öyle anlamaz rocktan, cazdan, poptan; üstelik çok gençtir daha Haluk, bilmez kimseler.

Sevdikleri kızlar hep uzaktadır, kavuşulamaz bir türlü onlara. Birkaç söz edemezler, ancak fırsatını buldukça “kesişirler”, sevdalarının serenadıdır bu. Ve aracısı bulunursa, acemice yazılıp gönderilen mektuplar. Onlar (şehrin, zengin ve merkezi muhitlerinden olan) Gazipaşa’nın, Sular’ın, Çarşı’nın çocukları gibi kafelerde, pastanelerde sevgilileriyle rahatça oturup zaman geçiremezler; sosyal kader, ekonomik kader engeldir bu-

na. Onlar için, dünyanın en büyük hayallerindendir, sevgiliyle buluşup Baraj'da, Çamlık'ta gezmek. Hep acıya sürgündür aşk-ları, gözyaşı dökmek için sevilir biraz da, isyan edip of çekmek için. Daha hiç kavuşamadan, "Hasret rüzgârları çok erken esti/ ayrıldık sevgilim doymadım sana" deyip intihara kalkanları vardır; sonra zamansız yapraklar gibi dökülenleri... Az değildir, sevdiği kızın ismini koluna, göğsüne jiletle kazıyanlar, içinde kendi ismiyle sevdiği kızın isminin baş harflerini taşıyan kalp şeklinde dövme yaptıranlar. Yazın atletleri çekip, herkese ilan ederler bu aşklarını korkusuzca. "Kız için dövüşmek" de yaygın bir "sanat" oluyor tabiiyetiyle; ölesiye-öldüresiye sevenler için.

Son olarak, ruh dünyalarının derinlerine inmek gerekir, diye düşünüyorum. Yokluk, yoksunluk, zilletin ağır kuşatması... Bütün duvarları parçalama isteğine karşın eli kolu bağlı olmak; sarılmak istediğiyle arasına dağların sıralanması, kör kuyulara tutsaklık... Sokaklarda yaşadıklarını anlattık, sine-maları, oyunları, avcılıklarını vs. Bir de "yatak faslı" vardır, ruhlarının anatomisi ancak burada incelenebilir. Yatağa uzandıklarında, ya Alice'in harikalar diyarına kapılar açılır ya da sırat köprüsünden geçerken düşerler, cehennemin içinde bulurlar kendilerini:

Yatak, bir zindan, alır da içine, vermez tahliyesini insanın; görüş günü son emre kadar yasak, son emir postada kayıp. Ne gelenin var, ne gidenin. Kuyunun dibinde kör bir sürüngen-sin. Sevgi nedir bilmezsin, aşk milattan öncelerden kalma bir mitos. Yalnızca masallardan dinlemişsin, hiç Leyla'n olmamış örneğin. Hiç Ferhat olamamışsın. İlk kalkışmada kötürüm etmişler seni, ilk aşk ilk darbe. İlk sevgili, ilk monster (canavar), yatağının davetsiz misafiri. Sürgün kılınmışsın ona, zindanın yatak, rüyalar zincirlerin, usta pirlar dövüp de örmüş bu zinciri, koparmak mümkün değil, Taşköprü kadar sağlam, Taşköprü kadar eski.

Yatak bir cennet bahçesi, senin monster bir melek, cennetin en güzel hurisi, sokulmuş yanına, nurdan bir parça koy-

nunda, dudağıyla suluyor kurak topraklarını, bütün çatlaklara sızıyor, ışık oluyor, her yarık bir pınar, çağlıyor. Kar bastır-
mış, dünyanın en ıssız tepeciğinde, sen sıcacık bir kulübede, çoğalıp duruyorsun, kar ne güzel yağıyor üstüne üstüne, se-
nin monster kucığında, dünyanın en masum bebesi, alıp em-
ziriyorsun. Kalbini çıkarıp veresin geliyor; geçmesin zaman, o
hiç gitmesin... Yatak bir uçurum kenarı, hayat iti veriyor ansı-
zın seni. Artık kalbin Yılanlı Kale'nin burçlarında kanlı bir
bayrak. Ve Hemite'nin keskin kayaları paramparça ediyor se-
nin sevgili bebeni. Bir canavar çıkıyor yumurtadan, yine zin-
dan yine kahr. Sen yine bir körsün. Körden de beter ne görü-
yorsun, ne duyuyorsun. Sen bir zombisin, iflah olmaz bir ce-
set, öldükçe dirilen dirildikçe ölen.

Kısa yaşamında biriken anılar başına yağıyor, ahmakısla-
tan değil bu, ahmak öldüren. Sen tatlı zamanlardan bir ak-
şam bekliyorsun, Karataş kokan bir Akdeniz akşamı; iki ne-
hir, nerelerden kopup da gelmiş, sarmaş dolaş, bin yıllık has-
ret bin yıllık bekleyiş, aşka kesmiş. Yürüyorsunuz, laciverde
boyanmış gökyüzü kararıyor, deniz başını sağa sola vurmaya
başlıyor, umurunuzda değil, yürüyorsunuz. Sicim gibi bir
yağmur başlıyor, dulda bir yer bile aramıyorsunuz, sırlıskı-
lam olmuşsunuz aşktan. Dünya ne de güzel, ne de yaşanılasi,
yağmur altında sırlıskılam ürpermek ne tatlı. Seninki yanın-
da, daha ne. Biraz dönüyorsun, zindanın kapısı gıcırıyor,
zincirlerin ağırlığı üzerinde. Senin hayaleti yemeye başlıyor
hortlaklar, sana dost sana yoldaş zebaniler gülüyor karınları
üzerinden. Sen bir Çin işkencesine tutuluyorsun, çıplak başı-
na anılar yağmaya başlıyor, yarım kalmış mutluluklar, damlı-
yor tek tek, günler aylar geçiyor.

Ve bizim kenar çocuğu uyanır uykudan ansızın, işe gitme
vaktidir. Artık “kocaman” adam olmuştur erken yaşta. Kapor-
tacılar, mobilyacılar, iskeletçiler, döşemeciler, elektrikçiler, ta-
mirciler bekler onu.

Yerel kültürel değerler/öğeler artık hızla aşınıyor. Bazı oyun-
lar, eğlenceler çocukların oyun literatüründen silinip gidiyor.

Gerçekten bugün birçok anlattığımız şey hayat bulamıyor: Langırt oynayanlar, kulleçiler, çivileri çamura “mıh”lamak için yarışan çocuklar, at arabaları, yazlık sinemalar, Yılmaz Güneyvari delikanlılar nerdeyse yok. Kenar çocukları bile, internet kafelerde bilgisayar oyunlarına, *play station*lara mahkûm olmuş durumda. Ama sanırım, her şeye rağmen düşleri, “yatak faslı” devam ediyor. Yoksunlukları, yoksullukları devam ettikçe de sürecek gibi bu.

Bizim Oralar, Bizim Yaylalar

COŞKUN ONGUN

Yaz aylarında Adana'nın merkezinden, il merkezinin güneyi dışındaki yerlere doğru gittikçe, havalar serinlemeye, insanlar rahatlamaya başlar. Yüksekliğin artmasıyla birlikte oksijen çoğalır ve acı çam kokusu burun deliklerini ufaktan ufağa yoklamaya başlar. Yolunuzun üzerindeki ağaç dallarına konmuş kuşların sesleri, bu yolculuğu, müzikal havasında bir serüvene dönüştürür. Sonu, Adanalıların yazlarını geçirdikleri yayılardan ve onların mülki merkezi olan küçük ilçelerinden birine varacak olan bu yolculuğun kendisi de başlı başına bir dinlen-ce olarak algılanabilir.

Adana, her ne kadar Türkiye'nin nüfus ve sanayi gelişmişliği bakımından en büyük kentlerinden biriye de, ilçelerinin hepsinin büyük olduğu düşünülmemelidir. Tabii ki Kozan ve Ceyhan gibi ilçeler bu söylediklerimizin dışındadır. Bu ilçeler, il merkezine yakın oldukları için gelişmişlikten az da olsa pay almışlardır. Ancak Aladağ, Feke, Karaisalı, Saimbeyli ve Tufanbeyli gibi diğer ilçeler alt yapı ve dışarıya göç verme gibi, sosyal ve ekonomik nedenlerle Türkiye'nin en geri kalmış yerlerinden pek de farklı değildir. Bu ilçelerde yaşayanlarsa, ilçe sınırları içerisindeki yaylaların temiz ve serin havasıyla övünürler. Kaldı ki bu ilçelerin merkezleri bile karakteristik yayla özelliklerine sahiptirler.

Adana'nın ismi en çok duyulan yaylaları, Yenikonacık, Beledik, Akçatekir, Asar, Kızıldağ ve Kürebeli'dir. Bu yaylalar Adana'yla özdeşleşmişlerdir adeta. Nasıl kebapsız, şalgamsız ve bici bisisiz bir Adana düşünülemezse, yaylasız bir Adana da düşünülemez. "Kentleri anlamak için yaşamak yetmez, yazmak da gerekir. Yazabilmek için soluk soluğa yaşamak, her bir köşesini bilmek, katmansal boyutlarını görebilmek, kültürel renkliliğini tanımak gerekir," diyor ya Feridun Andaç, işte ben de Adana yaylalarını, yaşadığım ilçeden yola çıkarak anlatacağım.

Merkez, ilçe, yayla

Bu yazı boyunca, *Merkez* kavramını, Adana il merkezi için, *Yayla* kavramını, Adanalıların yazlarını geçirdikleri yüksek ve yeşil yerler için, *İlçe* kavramını ise bu yaylalara en yakın Adana ilçeleri için kullanacağız.

Bilindiği gibi, yeryüzü, karşıtlıkların bir arada olduğu bir uzamda bulunur. Kurak bir toprak, yağmurla buluştuğunda bitkiler ve canlılar kendilerine yaşam alanı bulurlar. Hayatın bu doğal ortamda sürgit devamı için bu *uyumlu karşıtlığın* varlığı şarttır. Adana'da insanları bunaltan yaz sıcaklarının karşıtı da bu serin yayla havalarıdır. Daha merkeze varmadan, Pozantı Şekerpınarı'nda bir mola verdiğinizde, ne demek istediğim daha kolay anlaşılır. Hava sıcaklığının merkezde kırk dereceyi zorlarken, büyük kayaları delerek zirveden gelen Şekerpınarı'nın suyunun soğukluğu, beş on dereceyi aşmaz. İklim de ılımandır bu gibi yörelerde. Bu yüzden yazları, Adana sokaklarında gezinirseniz, elli yaş üzerinde insanları görme olasılığınız çok azdır. Bu insanlar, kapalı mekânlarda eşlerinden gizli, bici bici yemiyorlarsa, sıcaklardan bunalıp merkezden kaçmış, bir yaylada serinliğin tadını çıkarıyorlardır.

Bürücek ve Tekir yaylaları, 2005 (Fotoğraf: Can Çelik).

İlçede hayat

Adana'nın yaylasından önce taşrasına yakından bakmak için, söze Kürebeli yaylasını sınırları içinde barındıran Tufanbeyli ilçesini anlatmakla başlayalım.

Tufanbeyli, merkeze en uzak, insanı yoksul, nüfusu az olan bir yer. 1958 yılında Demokrat Parti zamanında ilçe olmuştur. DP'nin kendisine oy vermediği için illeri ilçe yaptığı bir dönemde, burayı bucaklıktan çıkarıp ilçe yapması, akla siyasi rüşveti getirir, ama böyle bir şey varsa bile, halk bu tutuma prim vermemiştir. Zaman zaman merkez sağ partiler, yerel yönetimi ele geçirmiş olsa da –ki bu durum hep solun kendi içindeki bölünmüşlüğünden kaynaklanmıştır– sol belediyeçilik anlayışı her zaman egemen olmuştur. Bugün bile sol parti üyesi bir belediye başkanına sahip olan tek Adana ilçesidir. Buranın bilinen ilk adı Höketçe'dir. Avşarların yoğun olarak

yaşadığı yöredeki insanların şivesine, bu isim ağız olarak son derece uymaktadır. Höketçe, kendi halinde bir bucakken, ilçe yapılır. İnsanlar, bucaklarının ilçe olmasına sevinirler, ama buranın adının “Mağara” olarak değiştirilmesine üzülürler. Kimi ilçe ileri gelenlerinin, “Madem ‘Mağara’ idik o halde niden ilçe olduk?” dediğini duyar gibiyim. İlçe girişinde yer alan bir mağara vardır, ama adın buradan mı kaynaklandığı konusunda rivayetler muhtelifdir. Kanaatimce, ilçenin bu yeni adı daha çok buranın, Melih Pekdemir’in ortaya koyduğu, “mahremiyet-mahrumiyet-masumiyet”¹ üçlemesini olağanüstü şekilde bir araya getirmesinden kaynaklanır. Ancak bu yoğun mahrumiyeti, ilçedekilere yaşatmakta sakınca görmeyen dönemin yöneticileri, en azından bu mahrumiyeti ortaya koyan isimden rahatsızlık duymuş olmalı ki bir süre sonra ilçenin adı Kurtuluş Savaşı yıllarının paşalarından Tufan Bey’den esinlenilerek Tufanbeyli olarak değiştirilir. Tabii, halk da bundan memnundur. Çünkü bir yere gittiğinde “Nerelisin?” sorusuna “Mağaralıyım,” demek zorunda kalmayacaktır artık. Buna karşın halk arasında, yörenin ilçe olmadan önceki adı olan Höketçe, bir efsane olarak dolaşmaya devam eder. Ara sıra düzenlenen futbol turnuvalarında ilçeyi temsil eden futbol takımının adı “Höketçe Gençlik”tir. Yaşlılar bugün bile Höketçe ismini kullanmayı sürdürürler.

İstanbul’a üniversite okumak için geldiğim yıllarda, Adanalı olduğumu öğrenen herkes, “Soğuğa alışık olmadığım için burada zorlanacağımı, ilk defa kar göreceğim için de heyecanlanacağımı” sanıyordu. Durumun öyle olmadığını anlatmaya çalıştım, ama pek başarılı olamadım. Çünkü daha sonraları ne zaman “Hava sıcak,” desem, “Ne biçim Adanalısın?” yanıtıyla karşılaştım. Aslında böyle düşünmekle haklıydılar. Adana ismi hep sıcakla bir arada kullanılır. Merkez öyleydi, ama ya ilçeleri... İlçemizde, kimi kış ayları eksi 10-eksi 15 derecede geçirdi. İstanbul’daysa o kış sıcaklık 5 derecenin altına pek düşmedi. Geldiğim ilçe Adana’ya bağlıydı, ama kışın yağan kar kalın-

1 Taşraya Bakmak, der. Tanıl Bora, İletişim, 2005.

lığı kimi zaman bir metreye kadar ulaşırdı. İstanbul'da o sene yağan kar bir iki santimle sınırlı kaldı. Evet, o kış ı çok heyecanlı ve rahat geçirdim. Çünkü o kadar sıcak geçen ılıman bir kış ı ilk defa yaşamıştım. Merkezde yaşayanlar, herkesin bildiği gibi sıcağa alış ıktırlar. Bunlar kış ı iskarpin ya da rugan, yaz ı da sandalet ayakkabılarla geçirirler. İlçedekiler, kış ıları, kalın bot ya da çizme, yazları da lastik ayakkabılarla geçirmek zorundaydılar.

Merkezdekiler, kar ı sadece televizyonda görür. Şanslı olanları ortalama yirmi yılda bir yağan kar ı gördüklerinde sokaklara çıkıp onu yemeye çalışırken, bizim orada kar yağmaya başlایnca insanlar odun ve kömür stoklarını yoklardı. Çünkü yağan kar ın miktarı, zaman zaman Erzurum'la yarış ırdı. Kayak turizminin gelişmemiş olması, coğrafı koşulların el vermemesindendi. Her yıl TRT Haberlerini dikkatle izleyen biri, kış ın sert geçtiği dönemlerde ilçenin adını, merkezle iletişiminin kesildiği ve köy yollarının kapandığı şeklinde mutlaka duyardı. Burada yaşayanlar olarak –elektrik kesilmemişse– ilçemizin adını televizyonda duyunca trajik bir sevinç yaşırdık. Yaşadığımız yerin adını televizyonda duymak, bize yalnız olmadığımız hissinı verirdi belki de...

Buradaki insanların kullandıkları teknolojik ürün ve aletlerin hiçbirisinin fabrika üretimi devam etmiyordu. Kullandıkları arabalardan tutun da televizyonlara dek her şey eskiden üretilmişti. Bunları üreten markalar, artık yeni malların üretimine geçmişti. Yeni ürünler ben geldikten sonra ilçeye ulaşmış ıtır mutlaka, ama örneğ in ben oradayken, Reno 12 arabasını kullan ırdı herkes. Bizim orada arabaya “taksi” denir. Taksi denildiği anda aklıma gelen tek araba bu yüzden Reno 12'dir. Bu arabadan başka model araba yok sanırdım. İstanbul'a gelince bu arabadan hiç göremeyince ş aşırdığ ımı hatırlıyorum.

Tufanbeyli ilçesinin Adana'ya uzaklığı 191 kilometredir. Olumsuz coğrafı koşullar yüzünden bu yolu dört beş saatten önce geçmek olanaklı değildir. Zaten yaylanın olmazsa olmaz koşulu zirvede olması ve buraya ulaş ımın merkezden çıkınca biraz zaman almasıdır. Çünkü yazları merkezin sıcağından ka-

çarken yollarda akıtılan her ter damlası, yolculuğun sonunda size serinlemeyi ve ferahlamayı müjdeler. Yazları merkeze giderken beni otobüs tutardı. Aynı yolu ilçeye dönüş için kullanırken hiçbir sorun yaşamazdım. Bunun, o zamanlar, yayla havasından ayrılıp sıcak havaya doğru giden bedenimin fizyolojik tepkisinden değil de ilçeden ayrılmanın hüznünden kaynaklandığını sanırdım.

İlçemizin Adana'ya olan mesafesi, bazı sıkıntıların yaşanmasına yol açtığı gibi bazı traji-komik olaylara da yol açardı. Bir öğretmenimizin başına gelenler bu konuda manidardır! Mersin'de görevli öğretmenimiz, Adana merkezinde görev yapan kız arkadaşıyla evlenir. Eş durumundan Adana'ya tayinini ister. Bu atama isteği kabul edilir. Yeni evliler artık birbirine kavuşacakları ve iki saatlik mesafeden kurtulacakları için mutludur. Ancak öğretmenimizin sevinci bizim ilçeye gelmesiyle yerini derin bir hüzne bırakır. Çünkü Mersin'deyken iki saat süren ayrılık mesafesi, burada altı saate çıkmıştır. Öğretmenimiz İl Milli Eğitim Müdürlüğüne başvurdu, ama "Orası da Adana, yapacak bir şey yok" yanıtıyla karşılaştı. Aynı zamanda Mantık dersimize giren öğretmenimiz bu işin mantığını bir türlü çözemedi. Görev yaptığı ilk zamanlar epeyce bunalım yaşadı, buna karşın ilçeyi, yaylayı ve yayla insanını tanıdıkça, bu üzüntüsü sona erdi. Sonra eşinin ataması ilçemize yapıldı da ayrılık sorununu devlet değil kendileri çözmüş oldular.

Adana haritası eskiden büyük bir armuda benzerdi. Osmaniye il olup yanında başka ilçeleri de götürünce, baş kısmından ısırık alınmış bir armuda benzedi. Havası bol, sermayesi kol olan ilçemizde rastlantı bu ya, en çok yetişen meyve armuttu. Elma bahçeleri de az değildi, ancak elma armut kadar kendiliğinden meyve veren bir ağaç türü olmadığı için armudun bu konudaki üstünlüğünü geçemedi. Doğup büyüdüğüm köy olan Akçal başta olmak üzere, Fatmakuyu ve Taşpınar gibi kıraç arazili köylerde, neredeyse her tarlada bir armut ağacına rastlanırdı. Yemiş vermediği senelerde, gölgesiyle tarlada çalışanlara yarenlik ederdi, bu cefakâr, karşılık beklemez, yaşlı ağaçlar...

İlçede yaşayan insanın yöresel özellikleri, merkezde yaşayanlarından farklı değildi. Örneğin, buranın insanı da bir şeye kızdığı zaman, “Allah kitap” söverdi. Buranın erkekleri de kara yağız tenli, kızları tombul ve güler yüzlüdür. Kimi yaşlı kadınların memeleri, bir yetişkin insanın kafası kadar büyük, kalçaları bir metreye yaklaşacak kadar genişti. Yürekleri de o kadar geniş olan bu anaların, bu görünüşleri Bereket Tanrıçalarından farksızdı.

İlçede siyasi ve etnik yapı

İlçenin genel siyasi eğilimi yukarıda kısmen değindiğimiz gibi sola yatkındır. Özgürlük ortamı, –bunu kimsenin kimseye karışmaması olarak anlayın– Adana’yı aratmaz. İlçe meydanındaki bir ev duvarında yer alan “Kahrolsun Faşizm” yazısı ben oradayken hâlâ izlerini koruyordu. Halkın okuma yazma oranı her geçen gün artmaktaydı. İş bulmak için üniversite bitirmenin yetersiz kaldığı ülkede, ilçenin üniversite mezunu işsiz gençleri, kasabalının gittiği kahvelerden, kendi kahvehanesini ayırmıştı. Ara sıra uğradıkları yaşlı kasabalılara diyalektik materyalizm ve sosyalizm dersi verirlerdi. Adana’da Ramazan ayında kapanan bir mekân yok denecek kadar azdır, ilçede de Ramazan ayında bir lokantanın kapandığı görülmemiştir. İlçenin, eskiden belediye başkanlığı binasını da içinde barındıran geniş alanının adı, “Kızıl Meydan” olarak anılırdı. İlçenin etnik ve mezhepsel yapısı, oldukça renklidir. Avşarlar ilçe merkezinde, Aleviler ve Çerkezler de köylerde hep bir arada kardeşçe yaşarlar.

İlçe köylerinden birinde ben oradayken bir de Ermeni yaşardı. Çoğu Adana ilçesinde olduğu gibi, burada da “bir zamanlar Ermeniler yaşarmış.” Özellikle Şar köyü, Kurtuluş Savaşına dek ta Hititlerden kalma bir Ermeni yerleşkesiymiş. Karşılıklı kıyımlardan sonra Ermeniler köyü terk etmişler. Bizim komşu köylerimizden, bir ağa ile hanımı, boşalan Şar köyünden, kereste getirmek için bir kağınyla yola koyulurlar. Köye vardıklarında yıkık bir eve doğru yanaştırırlar arabaları-

nı. Evin içinden bir bebek sesinin geldiğini duyarlar. Hanım Ağa bebeği beşiğinden alıp, “Bu sabı, bundan sonra benim öz çocuğumdur,” der. Sesi o kadar gür çıkar ki kimse ona karşı çıkamaz. Hanım Ağa bebeği yanına alır kendi öz çocuklarından ayırmaz. Onu büyütür. Bu çocuğa sonradan olanlar anlatılır. Araştırmalar sonucu Amerika’dan yakınlarını bulur, yakınları yanına gelirler, ama adam yerinden yurdundan ayrılmayı kabul etmez. Şu rastlantıya bakın ki o Ermeni çocuğu sahiple-nip büyüten köylü ağanın dedesi, o köyü çok eskiden, varsıl bir Ermeni’den satın almıştır. Belki de bir canı kurtarmakla o toprakların bedeli asıl o zaman ödenmiş oldu. Ben köydeyken o Ermeni kökenli amca yaşlanmıştı. Sanırım artık yaşamıyor-dur. Eğer öyleyse onun ölümüyle ilçemizdeki son Ermeni de, ataları gibi sessiz sedasız çekip gitti.

Tufanbeyli gibi küçük ilçelere, “bahtsız ilçe” dense yeridir. Bazı ilçe büyükleri tarlada bir şeye kızdığı zaman buralar için “Allah’ın bile unuttuğu yerler” derdi. Allah unutmuş mudur buraları, bilemem, ama yöneticilerin unuttuğu çok olmuştur. Öyle ki Merkez’e yıllarca valilik yapmış kimseler dahi buralara uğramadan başka yerlere atanırlar. Valilerin bile gelmediği ilçeye, parti başkanlığı yaptıkları dönemde, seçim gezisi için, bir kez Erdal İnönü, iki kez de Süleyman Demirel gelmişti. Demirel’in ikinci ziyaretinde ben de ilçe meydanındaydım. Çocuk-tum. Helikopter alana indiğinde çok heyecanlanmıştık, sadece helikopterin çıkardığı ses ve kaldırdığı toz değildi bizi heyecanlandıran... Yıllarca televizyonda gördüğümüz “Baba”nın “gerçek olup olmadığını da” görecektik. Televizyonda gördüğümüz her şey bize çizgi film kadar yapay gelirdi çünkü.

Baba, önce elindeki fotr şapkayı bize doğru salladı. Sonra da, “Sevgili Tufanbeyliler, Nasılsınız? Burada ne yiyip ne içiyorsunuz?” diye sordu. Gelecek yanıtı beklemeden, “Siz şimdi diyeceksiniz ki *koskoca Demirel* bizim halimizi bilmiyor mu? Biliyorum, ben biliyorum da hükümetin gulağına gitsin diye böyle soruyom, onlar da bilsin istiyom,” demişti. İlçe meydanına toplanmış halkın gür çıkan sesi, ne o dönemdeki hükümetin, ne de o seçimlerden sonra kurulan Demirel’li koalisyon

hükümetlerinin kulağına gitti. İlçemiz “kalkınma hamlesi” sergileyemedi bu yüzden. Hep aynı kaldı. Yollarımız delik deşikti. Belediyenin sınırlı gücü de o zamanlar yolları yaptırmaya yetmiyordu.

Yaylada bir gün

Merkez’den gelenlerin, görmek istedikleri ve ayrı kaldıklarında en çok özledikleri yerler, doğal güzelliğe sahip bir yayla olan Kürebeli ile piknik yapmaya elverişli yeri olan Obruk’tur. Burada yeşil olmayan çok az yer vardır, orası da ya yol ya da evlerin önüdür. Özellikle ilkbaharla birlikte yayla mevsiminin açılmasıyla işitilmeye başlayan, canlanacak hayatı müjdeleyen kar suyu sesi, kuş seslerini de yanına alarak eşsiz bir senfoni oluşturur. Kekliklerin yeşil, kırmızı ve başka hiçbir yerde göremeyeceğiniz sıcak gri tüyleri, olumsuz hayat koşullarını size unutturur. Çetin Yiğenoğlu bir Adana yaylasında geçen olayları anlattığı romanında² şöyle der: “Şimdilerde Çukurova’da herkesin gözü Toroslar’daki köylerde. Birçok insan Toroslar’a kaçış derdinde. İnsanlar bu soygun dünyasında yılgın. Herkes, dağın insanları arıttığını, arındırdığını, dertlerini başlarından alıp götürdüğünü bilir. Kötülükler, aşağıda, ovada, şehirlerde kalır.” Bu sözlerden anlattığımız yerin ne kadar arı bir yer olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bizim yaylamızda yükselti iki bin metrenin üzerindedir. Burası Yoncalıtapır, Çernekliboyun, Cinlikaya, Tozlu, Koyun Gediği, Büyüksığır Aşan Gediği, Karagüney, Kocayelek, Karadağ, Teke deresi, Deliklitaşınbaşı, Küçükgökbeli ve Yoncalıyapır gibi adları olan tepe, dere ve bayırlardan oluşan coğrafi şekillenmelerin arasında kalmıştır. Yöre adlarını özellikle verdim. Bu adlardan yörenin nasıl bir yer olduğu zihinlerde rahatlıkla canlandırılabilir. Doğallığın aynı zamanda güzellik anlamına da geldiğini burayı gezip görenler çok iyi bilirler. Tepelerin her biri değişken yükselti gösterir. Yayla’nın önünde dingin bir

2 Çetin Yiğenoğlu, *Haydarı Öldürmek*, YKY, İstanbul 2005.

gölet vardır. Bu gölette yaşayan balıklardan bir ikisini avlayıp közde pişirir, üzerine de oracıkta yetişen kekik otundan serpiştirirseniz, o güne değin lezzet kavramına dair bildiklerinizi yeniden tanımlamak zorunda kalabilirsiniz.

Yanınıza demliğini alarak gelenlerdenseniz, o köz ateşinde ağır ağır, ama demlene demlene pişen çayın tadı, aldığınız sevinçli bir haber gibi içinizi açar. Yayla mevsimi yazdır, bu mevsimde de merkezden gelen karpuz eksik olmaz. O çaydan sonra koltuğunuza aldığınız yeşil benekli karpuzla kar sularından eriyip gelen akarsuya doğru yürürsünüz. Çimenler o kadar yumuşaktır ki çıplak yürüseniz dahi ayağınızı acıtmaz. Bu çimenlerin yeşili topuklarınıza işler, ayağınız hafif yeşile çalarsa ona bir şey diyemem, ancak vücut elektriğinizin topağa karışacağından, yenileneceğinizi hissedeceğinizden kuşkunuz olmasın. Siz yürüdüğünüz sırada bir sincap ağaçlara doğru tırmanır. Gördüğünüz bir kaplumbağa yavrusu, sizden utanarak kafasını kabuğuna çeker. Orada otlamakta olan koyunlardan kaçan benekli bir kuzu meleyerek sürüsüne doğru paytak paytak koşmaya başlar. Bir ara arka ayakları birbirine takılır, sendeler düşer. Sonra gülümser gibi meleyerek tekrar ayağa kalkıp, annesine kavuşur.

Kırmızı tüylü sarı şapkalı bir kuş, “tüylerim ne kadar güzel değil mi?” diye sorar konduğu karamuk meyvesinin başından. O sırada aniden bir şey yanınızdan kurşun gibi fırlarsa, sakın korkmayın. Korkup ta koltuğunuzdaki karpuzu yere atmayın. Çünkü bu fırlayarak tepelere doğru kaçan şey, bembeyaz tüylü dağ tavşanından başkası değildir. Bir süre, bu canlının bu kadar hızlı nasıl koştuğuna şaşar ve o tepeden kaybolana dek ardından bakarsınız. Siz yaylada ilerlerken, yeşillikler içinde kıpkırmızı bir şeyin dışarı doğru çıktığını görürsünüz. Siz yayla sefası yapıyor olabilirsiniz, ama yaylamızın en çalışkan üyesi, köstebek dostumuz, yerin altından harıl harıl çalışmaya devam etmektedir. Onun dışarı attığı taze ve sıcak topraktan elinize bir avuç alıp kokladığınızda burnunuza gelecek olan koku, üç aylık bebek kokuları kadar tanıdık ve bildiktir. Taze toprak kokusu kadar insana yaşama sevinci veren bir şey var

mı yeryüzünde? Bu kokuyu alınca, Adana yaylalarından, kara toprak sevdalısı Âşık Veysel'e bir selam yollarsınız. Zirvelerdeki karlardan eriyerek aşağıya doğru akan akarsuyun başına gelirsiniz nihayet. Elinizdeki karpuzu suya atmadan önce dizlerinizin üzerine çömelir, avuçlarınızı birleştirerek bu buz gibi sudan içersiniz. Su çok soğuktur, ama boğazınızı incitmez, içtikçe içersiniz gelir. İki tane orta irilikteki taş parçasını yan yana getirip ırmağın kenarından bir küçük baraj inşa edersiniz. Yeryüzünün en masum ve en küçük barajıdır bu. Orada biriken suyun içine bırakıverirsiniz karpuzu. Bu sırada iki ardıç kuşu öpüşür gibi birbirine gagalarını vurur. Kanatlarını açarak, alçaktan uçan göklerin hâkimi, çakır gözlü bir kartal onlara yanaşır gibi yapar. Sanki bu edepsiz ardıç kuşlarına, "Sizi gördüm, akıllı olun" demektedir. Ardıç kuşları kendilerine daha tenha bir yer bulabilmek için uzaklaşırken, kartal da şanına yakışır şekilde yaylanın en yüksek tepesine doğru kanat çırpıp. Irmak kenarında boy atmış bir sümbüle konan arının sesi duyulur. Karpuz suda beklemekten çatlamak üzeredir. Elinize aldığınızda bir bıçak darbesiyle "çat" diye bir ses çıkararak ortadan ikiye yarılr. Bıçakla dilimleyip de yiyebilirsiniz, ama kabuğunun içinden yemeyi öneririm. Karpuzun suyu yanaklarına değmeyince tat alamayacağını düşünür buranın insanı. Bıçakla yiyen suya dokunmasın, ama karpuzu dilimleyerek yiyenler ırmak suyuyla elini yüzünü yıkasın mutlaka... Bunu yapan hem karpuzun hem de suyun tadını aynı anda hisseder. Suyu şekerli, karpuzu da serinletici sanırsınız. Oysa doğrusu tersidir.

Yayla güneşi, sizi kolay kolay bunaltmaz ya; ola ki sıkılırsanız, sırtınızı bir ağaç gölgesine dayarsınız. Ara sıra yaşıyor musunuz diye sizi yoklayan bir sinek sesi, size ninni gibi gelir. Bir iki saat kestirdikten sonra mahmur gözlerle etrafı süzersiniz. Gördüğünüz manzara, yeşil otlar arasında yetişmiş sarıpapat-yalarla kırmızı dağ lalelerinin eşsiz uyumudur. Yüzünüze, ırmak kenarına –bir kez daha– varıp su vurursunuz. Bu sırada yapacağınız şey, yanınıza büyük bir bakır tas almaktır. Bu sefer tepeye doğru tırmanacağınız için, çıplak ayaklarınıza bir ayak-

kabı geçirmelisiniz. Temkinli adımlarla yürüyerek tepedeki zirveye doğru ilerlersiniz. Vakit ikindiye yaklaşmaktadır. Güneş ensenizi yakıyorsa da, öğlenki kadar etkili değildir. Bu yürüyüş sizi nefes nefese bırakır. Şehir yaşamına alışık biri olarak yorulabilirsiniz belki, ancak yayla adamına ve kadınına bu yokuş vız gelir. Artık varmışsınızdır, geleceğiniz yere... Buranın az önceki yeşillik ortamlarından tek farkı hâlâ sağda solda kar öbeklerinin olmasıdır. Bu kar öbeklerinden en beyaz görünene –hepsi birbirinden beyazdır ya– kayıp düşmemek için yavaş adımlarla yaklaşrsınız. Yanınızda getirdiğiniz bakır tasi öbeğin orta yerinden daldırırsınız. Kristalleşmiş kar, elinizdeki tase her biri birer inci tanesi gibi doluşuverir. Güneş eğik ışınlarla tase vurur, tas parlar, güneş ışınları kara vurur, kar tanecikleri erimeksizin ışıldar. Bu görüntü karşısında gözler kamaşır, yüzler aydınlanır, gönüller ferahlar.

Pekmez tanecikleri

Kabın üzerine kalın bir kapak koyarsanız kar aşağı inene kadar erimeden kalır. Bu bakır kap güneş ışınının etkisine engel olacağı için, siz inene kadar geçen sürede kar kristallliğini korur. Bu karın, yaz mevsimine rağmen erimemesinin nedeni, güneş ışınlarını doğrudan almayan kuytuluklarda öbeklenmesidir. Elinizdeki bakır tasınızla birlikte kendinizi bayır aşağı salarsınız. Bu zirveye çıkarken geçen süreye nispeten, üç katı kadar az bir sürede varırsınız yayla evine... Bakır tastaki karları küçük bir tabağa koyarsınız. Üzerine de ilçeden aldığımız pekmezden dökersiniz. Kristal kar tanecikleri pekmezin rengini alır. Sonra da hazırlanması en kolay bu büyülü karışımı, kaşıklayarak yersiniz. Ağzınızdaki pekmezli tanecikler eriyerek damağınızın en mahrem lezzetini yaratır. Her mahrem şeyde olduğu gibi, bu tadın da salt size has olduğunu, bu tadı başka hiç kimsenin yaşayamayacağını hissedersiniz.

Yeşil çimenlerle örtülü bu çayırda sırt üstü uzanarak ayaklarınızı üst üste atarsınız. Kollarınızı başınızın altına yastık yaparak. Yavaş yavaş güneş batmakta, yayla kendini akşama ha-

zırlamaktadır. Güneşin son ışıklarıyla, damaktaki mahrem tat, yerini bellekte beliren bir hüzne bırakır. Bir tek cümle, bir tek kelime bile düşünemez zihniniz. Sadece havada beliren kızılık değildir sizi hüzne boğan, bu anın geçip gitmesine de üzölürsünüz, bir daha burada bu anı yaşayamamaktan korkarak. İçinde olduğunuz ve yaşadığınız bir anı, daha o anda özlediğiniz olmuştur, burada bu duyguyu en belirgin biçimde yaşarsınız. Sözü Ahmet Haşim alır: “Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak / ve bir zaman bakacaksın semaya ağlayarak.../ sular sarardı... Yüzün perde perde solmakta/ Kızıl havaları seyret ki akşam olmakta.../ Eğilmiş arza kanar, muttasıl kanar güller/ durur alev gibi dallarda kanlı bülbüller/ Bu bir lisanı hafidir ki ruha dolmakta/ Kızıl havaları seyret ki akşam olmakta...” Şairin bu dokunaklı sözleri kadar, yayla akşamını anlatan başka bir söz bulunamaz kanımca. Eh, bu hüznün karşısında, geriye yapacak bir tek şey kalmaktadır. O da odun ateşini yeniden yakarak ızgara et pişirip, yanında bir kadeh boğma denilen Adana rakısıyla yaylada geçen bir günü sonlandırmaktır. Siz ufak ufak demlenirken, keskin anason kokusunu alan serçeler ayaklarınızın dibine kadar sokularak size teşekkür ederler.

Yayla tutkusu

Buraya hem boş zamanını geçirmek, hem avlanmak, hem de bir iki kadeh demlenmek için aylaklar da gelir. Bu yaylada aylaklık en yüce değerdir. Çünkü doğayla aranızda hiçbir resmi merci, makam ya da “saha sorumlusu” yoktur. Sizi denetleyecek tek kurum yine bu yaylanın doğal ortamıdır. Denetlenecek bir davranışta sergilemezsiniz zaten, çünkü burada bulunan hiç kimse bu doğal ortam karşısında kötülük düşünecek vakit bulamaz. Herkesi iyi yapar bu yaylalar...

Yaylada sürekli kalan az kişi vardır. Buna karşın yaz aylarında dışarıdan gelen ziyaretçileri eksik olmaz. Hafta sonları, ilçeden buraya eğlenmeye gelen birçok insan olur. Yaylanın kendisini ziyarete gelen insanlara, bir kendini salıverme duygusu verdiği, her gelen tarafından söylenir.

İlçemizdeki diğer yayla ve dinlence mekânı, adıyla özdeş, Obruk mevkiidir. Obruk, sözcük olarak iç bükey, içine su alan doğal çukur gibi coğrafi şekiller için kullanılır. Bu yöre de hem coğrafik olarak bu şekildedir hem de tam da bu sözcükle anılır. Burası Tufanbeyli ile komşu ilçesi Saimbeyli'nin tam ortasında yer alır. Yeşillik, kuş sesleri ve dağla orman havası oldukça boldur, buranın en güzel yanı, şelalelerdir. Obruk'a her pikniğe gittiğimde kafamı minik şelalelerden birinin altına sokmadan dönmezdim. Burada da etinizi alıp en arınık biçimde pişirerek pikniğinizi yapabilir, ağaçların kalın dalları üzerine kondurulmuş çitli balkonlarda oturarak şelale sesi eşliğinde çayınızı yudumlayabilirsiniz.

Yaylalardan söz edip de eşkıyaları anmadan geçmek olmaz! Eskiden yaylalara eşkıya inermiş. Ancak artık eşkıyanın da sonu geldi yörede. Geçim sıkıntısı içindeki halktan birşeyler almak eşkıyanın vicdanına ağır gelmiş olmalı. Eski bir eşkıya kadar, vicdanlı olabilseydi insanlar, bunca soygun ve sömürüye tanık olmazdık bu topraklarda. Bu yörede nam salmış, Dadaloğlu, Kozanoğlu ve Aşığınoglu gibileri, devletin ve kimi toprak ağalarının baskılarına isyan ederek dağlara çıkmışlardı. Bu baskıları içlerine sindirselardı, dağa çıkmak için bir gerekçeleri de kalmayacaktı. Seksenlerden sonra yaylalarda yaşayan tek tük kalmış eşkıya çoğu ilçeye ve merkeze indi. Yukarıda andığım Aşığınoglu ben oradayken bir çatışmada jandarma kurşunuyla hayatını kaybetti. Yöremizde adını duyduğumuz son eşkıya da oydu. Şehre inip insanların arasına karışanlar da Yavuz Turgul'un filminde olduğu gibi, merkezde yaşananları gördüklerinde, kendilerine eşkıya, merkezdekilere de "medeni" denmesini uzun süre içlerine sindirememişlerdir sanırım.

Yaylanın sonu (mu)?

Burada anlattığım yayla profili, sadece Tufanbeyli ilçesine ve Kürebeli yaylasına has bir betimleme değildir. Adana'nın bir kent yaşamı varsa, bir de kır yaşamı vardır. Burada anlattığım yayla hayatı, diyebilirim ki, bir "öteki Adana"dan çok, bir "ya-

rı Adana” hayatıdır. Çünkü Adana ilçelerinin hemen hemen hepsinde, anlatmaya çalıştığım yerlerle birebir örtüşen yerler ve hayatlar vardır.

Adana, simgesi sadece kebab ve şalgam olan, sığağıyla meşhur sıradan bir taşra ili değildir. Aksine, Adana, bu simgeleri içinde barındıran, merkeziyle kozmopolit, ilçe ve yaylasıyla canlı, sade ve doğal bir açık hava kültür (medeniyet) merkezidir. Çukurova bin yıllardır uygarlıklara beşiklik etmiştir. İnsanı da bundan pay almıştır. Popüler kültür dayatmalarına Adana’nın ve Adanalının kişilikli bir direnç gösterdiğine inanıyorum. Örneğin denize girilip, gece eğlenilen tatil tipi Adanalıya pek uymaz. Bu tür tatil örneği iletişim araçları tarafından bize tek seçenekmiş gibi sunulur, ama bu tatil tarzı Adanalı için “hafif” kalır. Adanalının tatili, yaylalarda et yemekle, ırmak suyundan yapıma ayrıntı içmekle, avlanmakla, közde pişirilmiş çay içmekle, kafayı çekmekle, çayrlara serilmekle, dağlara serilmekle ve halakasıyla³ övünmekle geçer.*

Adana yaylalarını algılamamızda yardımcı olması için anlattığım Tufanbeyli ilçe’siyle Kürebeli ve Obruk yayla’ları ciddi bir tehditle karşı karşıyadır. İlçenin yeraltında “zengin” linyit yatakları bulunduğu “tespit edilmiş” ve madenlerin işletilmesi için yörede bir termik santral kurulması kararlaştırılmıştır. İlçe ahalisine bir zamanlar *sosyalizmin faydaları*’nı anlatan genç-

3 Yaylalarda yer alan küçük mahalle, Bir nevi oymak

(*) 1980’den sonra, Mersin’den Silifke’ye uzanan sahilde inşa edilen beton bloklar Adanalıların tatil biçimlerini de hayli değiştirmişti. 2000’lere gelirken, Akdeniz’in kirlenmesi ya da Adanalıların asıl tatil biçimlerini anımsamaları nedeniyle, “yaylaya çıkmak” yeniden revaçta olmaya başladı. Ne var ki, geçtiğimiz yıllarda Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, yüz yıla yakın süredir Adanalıların yaylaya çıktıkları, Pozantı civarındaki Tekir ve Bürücek’teki gayrimenkullerin özel mülkiyete konu olmadığına karar verdi: “Öncesi kadim, maruf ve meşhur bir yayla iken sonradan yaygın bir yapılanma ve yerleşme alanı haline getirilerek burası Çukurova’ya nazaran daha serin olduğu için halk arasında yayla olarak anılmaktadır şeklindeki gerekçe ve düşünce ile taşınmazın özel mülkiyete konu hale getirilmesi ve bu tür taşınmazların fazlalığı ve bulundukları yörede yaygın yapılaşma ve yerleşmenin varlığı öncesinin yayla olmadığını kabule yeterli değildir.” Bu karar sonrasında sayısız dava açıldı ve yargılamalar sürüyor. Bu gelişmelerin sonunda, Adanalıların yayla kültürünün nasıl bir akıbeti olacağı da henüz meçhul – ed. n.

ler, termik santralin gündeme geldiği günlerde kahvehanelerde, hasır şapkalı ilçe büyüklerine, termik santralin sebep olacağı zararları anlatıyorlardı. Oysa o gençler bir an için faydacı ve “gemisini kurtaran kaptan” gözüyle baksalardı, kurulacak termik santral en çok kendilerine “yarayacak” ve onlara muhtemelen iş bulma olanağı sağlayacaktı. Ancak onlar, termik santrale karşı çıkarken, bunun ilçenin en temel geçim kaynağı olan tarımı bitireceğini, oksijeniyle övündükleri yaylaların sonunu getireceğini ve en önemlisi yaylalarda ve dağlarda fütursuzca hüküm süren büyüleyici yaban hayatının sona ereceğinden endişe ediyorlardı. Kendi kişisel çıkarlarını geriye atıp toplum çıkarlarını gözetmeleri, onların civanmert özellikleriyle has Adanalılar olmasının bir sonucu olsa gerek...

“Yaban hayatına bir şey olmaz, bize ekmek lazım” diyenlere de rastlanmıyor değil, ancak bunu diyenler, eskiden yaylalarda bol bulunan, ama kaçak avlanmayla sonu gelen geyiklerin şimdi nerede oldukları sorusuna yanıt verememekteler. Eğer termik santral kurulursa, ilçe belediyesinin amblemine dek giren şeker pancarı da artık eskisi gibi yetişemeyecek. Belediye bu durumda kendine yeni bir amblem bulacaktır. Bu, çok da zor değil, ama termik santral kurulduktan sonra yaylada üzerine pekmez döküp yenecek beyazlık ve kristallikte kar bulmak eskisi kadar kolay olmayacaktır.

Esas olarak bu yörenin insana kattıklarını algılamak için, Yaşar Kemal’in Çukurova’yı kastederek söylediği, “Mutluluğu ilk ve son kez tattığım topraklar” sözlerine ya da Nâzım Hikmet’in, “Ve güneye/ Pamuk işleyenlere gitmek için/ Toroslardan bir kere olsun geçemedim diye/ Utanıyorum” dizelerine kulak vermek yeterli olabilir, çoğu zaman...

Adana Evleri

NEBAHET AKVERDİ DOKUZOĞLU

Bizim buralarda, sevincini abartarak gösterenlere, “Ne o Tepebağ’da ev mi aldın?” derler. Adana’da en sevinilesi durum Tepebağ’da ev sahibi olmakmış çünkü bir zamanlar. Kentin, birçok kez kurulup, yıkılıp, istila edilip, elden ele geçtiği tüm zamanlar boyunca, yerleşim merkezi Tepebağ ve civarı olmuş. Bu koskoca bereketli ovaya kurulu kentin tek yükseltisiymiş Tepebağ.

Aldanılmasın sakın; şimdiki ehlileşmiş, yaşlanmış haline bakılarak; barajla, gölle, yatağı betonlanarak dizginlenmeden önce, kenti ortasından bölen bir deli nehirmiş Seyhan. Kentlinin çok canı yanmış bu nehrin taşkınlarından. Tepebağ’da evi olanınsa geceleri uykusu kaçmazmış sağanaklar sırasında. İşte bundanmış çağlar boyunca kıymeti Tepebağ’daki evin.

Tepebağ ve civarına kurulu eski kenti, çarşı merkezinden çıkıp, giderek genişleyen halkalar oluştururdu. Bu halkalar birbirine evlerin şekillendirdiği daracık sokaklarla bağlanırdı. Sokaklar sokak değil de, sanki evlerin kapılarına ulaşmak için aralarından süzülen derelerdi.

Birçok farklı kültürün gelip geçtiği bu sokaklarda, çoğunlukla kâgir, düz çatılı, avlulu, cihannümal birbirine yaslanmış evler vardı. Evlerin, aşağıda sokağa kapanmış duvarları, üst katlarda ise karşı komşuya yaklaşan ve sokağını sarmalamak

Tepebaşı, 2006 (Fotoğraf: E. Taçlı Yazıcıoğlu).

istermiş gibi duran ahşap çıkmaları olurdu. Sıcaktı Adana, şimdi olduğu kadar sarı ve ıslaktı sıcağı, ama klimalar yoktu. Bu yüzden de eski Adana evleri, düz toprak damlı, geniş saçaklı, yüksek taşlıklı ve/veya iç avlulu, zemin katları az pence-reliydi. Üst katlardaki çıkmalar, kimi zaman Osmanlı mimari-sinin etkisiyle, gösterişli balkonlara da dönüşürdü.

Buluştugu noktalarda kendiliğinden oluşan küçük meydan-larda çocukların top oynadığı sokakları, avlularında kuyuları, damlarında asmaları, kapılarında el biçimli tokmakları olan evleriyle Tepebağ ve çevresindeki eski kentsel yerleşim alanı-nın saltanatı, sanayileşmenin ilk adımlarıyla sona ermeye baş-ladı. Adana'da çırçır fabrikası kuruldu.

Adana'nın fabrikalara kucak açmasının ardından, başka tür-lü zenginleri çıktı ortaya. Kışlarını kent merkezinde, yazlarını yaylasında, tarlasında, bağında, bahçesinde geçiren Adanalı, yazı kışı kentte geçen işverene dönüştü. Büyükkentlerle ilişki-leri değişti. Sanayileşince, Batı kültürüyle teması başkalaştı. Bu kültürün gereklerine uymak, başka türlü evlerde, başka türlü hayatlar yaşamak istedi.

Tam bu sıralarda, yerel yönetim imar planları yapmaya ve bunları uygulamaya başlayınca, göçlerle artan nüfusun, farklı-laşan ekonomik katmanların, değişen yaşam gereksinimlerinin de ivmelendirdiği bir hızla, kent dokusu değişiverdi. Kent, ba-tıya ve kuzeye doğru akarak büyümeye başladı. Birbirlerine yaslanmış, iç avlularına saklanmış hayatlar, kocaman bahçeli, bir ya da iki katlı, mimar elinden çıkma, yeni teknoloji ile ya-pılma evlere taşındı.

Yeni evler, caddeler ve geniş sokakların kenarlarına dizili-ydi. Kimileri içinde yaşayanların zenginliğini olabildiğince dışa-vururken, kimileri, öğretmen evleri gibi örneğin daha alçakgö-nüllüydüler. Yine de hepsi illa ki bahçeli, geniş balkonlu, ve-randalı, çoğunlukla karniyarık ve teras çatılıydılar.

Benim kuşağımın içine doğdukları evler işte bu türlü evler-di. O yılların Adana çocuklarının hepsinin oynayabilecekleri bir bahçeleri vardı, cibinlikli yataklarda yaz gecelerini geçirebi-lecekleri damları, mangallar yakılıp, kebaplar yenilen terasları.

En çok bahçeler önemliydi. Sokaktan geçerken bir bahçeden sevgiliye gül çalınırdı örneğin, sırf bu nedenle cebinde çakı taşıyan romantikler vardı. Arka bahçedeki zeytin ağacından kurulurdu kışlık zeytin. Portakal, limon, mandalina arka bahçeden. Komşunun dutundan bizim bahçeye sarkan dal bizim, bizim erik ağacından onlara eğileni onlarındı.

Bir gün, bahçesindeki hindilerden korktuğum komşu evin sakinleri çekip gittiler. Sonra büyük büyük makinalar gelip evi yerle bir ettiler. (Hindilere ne olmuştu acaba?) Daha sonra da başka birileri gelip yeni bir ev yapmaya başladılar. Yeni ev o kadar büyüktü ki bahçe filan kalmamıştı. (Demek ki hindiler geri gelemeyeceklerdi.) Çok uzun sürdü inşaatın bitmesi. Sanırım birkaç yıl. Ben de apartman denilen yeni bina tipiyle böylece tanışmış oldum. Beş katlı, çok daireli, küçücük balkonlu ve çirkin bir kütleydi yanımızdaki.

Pencereden bakmanın keyfi kalmamıştı, ama bizim evin yaşlıları pek imrenmişlerdi o apartman dairelerine. Hiç anlam veremezdim, o karanlık, havasız, daracık hayata heves etmelerine. Acaba moderleşmenin bir göstergesi miydi apartmanlaşma? Belki de çöpün dışarı atılması zor geliyordu, bahçenin bakımı, koca evin ısıtılması. Soğuk kış günlerinde biz sobalı odadan çıkınca titrerken tam karşımızdaki dairenin kaloriferli odalarında gömlekle gezen kadına nispet yaptığı iddiasıyla söylenmeleri hâlâ aklımda. İşin rantıye kısmı çok ilgilendirmemişti ailemizi, ama belki de bu saydığım diğer nedenlerle bizim evimiz de bir gün aynı akıbete uğradı. Biz de apartman sahibi olduk sonunda.

'80'li yıllarda apartmanlaşma çılgınlığı doruk noktasına ulaştı Adana'da. Bu yıllarda arsa ve emlak kooperatifleri, yap-satçı müteahhitler yeni imar planları ve yönetmelikler sayesinde yeni bir kavram kazandı Adana: "Yeni Adana." Adana'nın kuzeyine doğru sözde planlı ama şekilsiz ve sevimsiz yeni kentsel doku kanser hücresi gibi yayıldı.

Adana'yı ziyaret eden Avustralyalı bir mimar dostum, "Buradaki bütün binaları aynı mimar mı tasarlıyor?" diye sormuştu, utanmıştım. Çünkü memleketimde, çok katlı konut yapıları o

Yeni Adana'nın genel görünümü, 2006 (Fotoğraf: E. Taçlı Yazıcıoğlu).

kadar birbirinin aynı kriterlere göre tasarlanır ki tasarımcısı ayırt edilemez olur. Kişisiz cepheler, niyeyse kocaman gereksiz pencereler, küçük anlamsız balkonlar... Bu balkonlar, evlerin içinde birileri yaşamaya başlar başlamaz kapatılarak odalara ilave edilir, kocaman pencereler de yazları içerden alüminyum folyo ile kaplanıverir.

Belki de yerel yönetimin başında, sürekli bir müteahhit olduğundan Adana'nın çok katlı konut çılgınlığı giderek daha da yükseldi. Dağ taş ev oldu. Kent uzadı gitti kuzeye ve daha kuzeye sonra batıya sonra biraz doğuya. Gide gide, göle dayandı şehir. Böylece geç kalmış olarak gölü keşfetti Adana kentlisi. Manzaraya karşı apartmanlar dikilmeye başlandı. Bunlar lüks konut oldular; çok çok, büyük büyük odalı, kocaman kocaman balkonlu, illa ki mutfığa birleştirilmesi olanaklı oturma odası olan, banyolu ebeveyn yatak odaları, kapalı otoparkları bulunan, olabildiğince yüksek. Yeni Adana'nın yeni caddeleri de böyle dolduktan sonra, göle iyice yaklaşıncı yönetmelik gereği, yüksek katlı binalar yapılamaz oldu. Böylece başa döndü. Zenginlik ve çağdaşlık simgesi olarak Adana-

hılar yeniden villalarda oturmaya başladılar, ama bu kez göl kenarında. '98 depreminin kullanıcının talebi konusundaki etkisi de yadsınamaz. Şimdiki villaların da bahçeleri var, ama cebinizdeki çakıyla bahçelerinden gül çalamazsınız, çünkü onlar site duvarlarının içine saklanmış, olabildiğince birbirlerine yanaştırılmış evler. Her nasılsa Adanalı olamayan evler.

Adanalı evlerden geriye kalanlar ise yok denecek kadar az. Tepebağ artık bir sit alanı ancak bunun evlere pek bir faydası yok. Tescilli olanlardan şanslı birkaçı restore edilebilmiş olsa da, çoğu kaderine terk edilmiş durumda. Genellikle, kiracıların imalathane ya da ticarethane olarak kullandığı bakımsız yaşlı evler öyle ya da böyle yaşıyorlar, diğerlerinde yaşam tamamen tükendi. Çocukluğumun bahçeli evlerinin mütevazı olanları başta, daha gösterişli olanları da son dönemde apatmanlara ve daha gösterişli apartmanlara dönüştü.

Kentin diğer yüzünde, yani nehrin doğu yakasında ise tüm bu zaman boyunca daha farklı bir doku hâkim. Geçmişte tıpkı Adana'nın güneyinde de olduğu gibi Arap nüfusun yoğun olarak yerleştiği bölge, sonraları da doğu ve güneydoğudan göçle gelen nüfusun ilk durağı oldu. Bu özelliği nedeniyle gecekondulaşma yoğun olarak bu bölgede yaşandı. Sanayileşme, bu bölgede yalnızca sanayi tesislerini ve bu tesislerde çalışanların gecekonducularını şekillendirdi. Zaman içinde yerel yönetimler de, kentli de bu bölgeyi görmezden gelmeyi tercih etti. Bazı iyi niyetli toplu konut girişimleri ise, iyi nitelikli sonuçlara ulaşmakta yetersiz kaldı.

Evler açısından çok başarılı olmasa da, kent bir şekilde doguya doğru da akmayı sürdürürken, son yıllarda kent dışından bu bölgeye sanayi amaçlı olmayan yatırımlar yapılmaya başlandı. Nehrin öte yakası da filanca park gökdelenlerine, yüzme havuzlu sitelere, üstüste dizilmiş steril hayatlara topraklarını teslim edecek gibi görünüyor.

Biz hasretle çocukluğumuzun evlerini anarken, teker teker yok oluşlarına yüreğimiz titrerken, şimdiki evlere burun kıvrarak bakarken, bir durum var ki, içinde hem umut hem kaygı saklı; şimdiki evler de bir başka neslin çocukluğunu barındırıyor.

Memleket Futbolunun İki (Paralel) Aynası: Adana Demirspor - Adanaspor*

YAVUZ YILDIRIM MUSTAFA UÇAR

I

Bu yazı, kozasını kıramayarak, kendi sınırlarına takılı kalmış klasik taşra takımı hikâyesine imza atan Adana'nın iki takımını, Adana Demirspor'u ve Adanaspor'u konu alıyor. Bu paralel aynalardan yansıyanlar, bir yandan memleket futbolunun halini ortaya koyarken, meydana gelen sonsuz görüntü, aynı takılı kalmışlığın Çukurova yöresine de sirayet ettiğini açık eder. Amacımız, takımların resmi tarihlerinin ötesinde, bu yazıyı kaleme alanların penceresinden görülen, takımların sosyal tarihlerini, tribün yapılarını ve bir parça da yerel takımların trajedilerini aktarabilmek. Trabzon'un kısmen aşabildiği, Eskişehirspor'un ve Göztepe'nin akla ilk gelen kurbanları olduğu bu "trajedi"de, tıpkı oyunun tanımı gibi seyirciler bizzat kendinden olanın yok oluşunu görerek tedirgin oluyorlar oturdukları koltukta; salonun dışına çıktıklarında rahatlayacaklarını düşünüyorlar belki de. Lakin, ra-

(*) Bu yazının yazılmasındaki değeri katkılarından dolayı, mavilacivert.com ve turbey.com sitelerine, Adana Demirspor kulübü resmi websitesi adanademirspor.org'a, Metin Gören ve Osman Uçar'a teşekkürlerimizi sunarız. Muhakkak ki hata ve eksikler biz yazarlara aittir.

hatlama, büyük takımların umursamaz genişliğinde olabiliyor sadece...

İletişim Yayınları'nın "Memleket Kitapları" dizisinden yayımlanan *Taşraya Bakmak*, taşranın farklı ruh hallerini ele almaktaydı. Taşra takımları üzerine düşünürken de, o kitapta çizilen çerçeveden fazlasıyla yararlanabiliriz. Taşranın kasvetli ve tutucu havasına sinmiş gizemli ve romantik yan, yöre takımlarını destekleyenlerin karmaşık yapısını da simgeler aslında. Bir yandan büyük kente özlem ve çekip gitme duygusu, öte yandan geleneklere bağlılık ve ulaşılamayana duyulan öfkeyle içe kapanış, tribün insanında da kendini gösterir. Her ne kadar taşra ve merkez diye adlandırılan durumlar bulunulan konum ile ilgili olarak sürekli farklılık gösterse de, futbol literatüründe İstanbul dışını taşra olarak adlandırabiliriz. "Memleket" takımını destekleyen kişilerin, aynı zamanda bir İstanbul takımı tutmayı zorunlu hissetmeleri bunun bir göstergesi değil midir? Ya da farklı taraftan bakacak olursak, küçük takım topçusu, her zaman İstanbul takımlarının hayalini kurmaz mı?

Yerel takımları desteklemeyi, sadece memleketi olana bağlılık ya da "toprak çekiyor" gibi temellendirmelerin ötesine taşıyamamanın altında, bu takımların "başarısızlığı"nın yattığı söylenebilir. Bu durumun en açık azmettiricisi, tabii ki başarıyı kazanmakla ya da kazanmayı belli kodlamalarla ilişkilendiren (örneğin şampiyonluk) ve futbol kültürünü galibiyete sabitlemiş bakış açısı. Kazanan aktörlerin, doğal bir çevrim gibi, sürekli aynı tikanıklıkta sıralandığı bu atmosferde her çocuk, İstanbul takımlarının birisinin doğal üyesi olarak dünyaya geliyor. Kaçışın imkânsız görüldüğü labirentte, örneğin bu satırların yazarları gibi, futbol sevgisini yanındaki yamacındaki memleket takımlarına kanalize ederek dindirenlerin varlığı ise yadsınmayacak kadar fazla. (Baba mesleklerinden dolayı memleketin farklı taşralarında nefes alıp vermiş yazarlarınız, ortak korkularının, takımı olmayan bir kentte yaşamak olduğunu yirmili yaşlarında birbirlerini bulduklarında, ilk fırsatta dile getirmişlerdi.) Başarısızlık yaftasının altında, seyircilerin

her an içinde olabileceği, iki haftada bir çıplak gözle seyredip boğaz patlatabileceği, şekil verip katkı sunabileceği takımlar yerine beyaz camın arkasında izlenmeye mahkum olunan takımları takip etme psikolojisini, girişte çizdiğimiz taşra ruh haline bağlayabiliriz herhalde.

Bu yazının özelinde, Adana Demirspor (bundan sonra Demirspor diye anılacaktır) ve Adanaspor takımları için de aynı durum geçerli. Konuyu bağlamak gerekirse, memleketin her hangi bir köşesinde, kökeni Adanalı olmadığı halde, kendini Demirsporlu ya da Adanasporlu hisseden bulunmadığı gibi, Adana şehrinde de “sadece” bu takımı tutan kişi sayısı oldukça azdır. Sırf bu nedenle, takımlarımız, “yerel” takım yaftası ile yaşamışlardır. Aslında bir başka yazının konusu olan bu soru(n), “büyük” takımların memlekete nasıl mal olmuş camilar olduğudur.

Taraftarları bu halet-i ruhiye içinde olunca, yöneticilerinin fazla uzağa düşmesini bekleyemeyiz. Adana takımlarını yönetenlerin büyük çoğunluğu, aslında kendi takımlarının taraftarı değildir. Her taşralı gibi, kalpleri uzakların özlemindedir. Ya da kötümser taşralı tasvirine bağlı kalırsak, “küçük yerin büyük adamı” olma hevesiyle, sadece koltuk ve nam peşindedir. Gerek Demirspor gerekse Adanaspor yönetimleri, tarihleri boyunca, kişisel çekişmelerin, politik kaygıların sonuçlarından etkilenmiş ve takımların başarısı ya da spor adına atılacak adımlar, kafalardaki hesapların gölgesinde kalmıştır. İslam Çupı, 19 Eylül 1976’da *Tercüman*’daki köşesinde, İkinci Lig’te yeni sezonun başlaması münasebetiyle kaleme aldığı yazıda, bu durumun taşra takımlarının genel görünümünü yansıttığını çok güzel özetlemiş: “Ligin kurulduğu yıllarda yeni bir heyecan biçimi diye geliri tüm şehrin ekonomik imkânlarınca büyütülen taşra kulüpleri, şimdilerde yönetici fedailiğini göze almış tek adam veya birkaç adamın cebine bakmaktadır.” Üstadın tespiti, yazıldığı yılı göz önünde tutarsak, “işlerin” öteden beri böyle gittiğinin kanıtı değil mi?

Adana futbolunun aktörlerinin sosyo-ekonomik ve etnik özelliklerini, bu kitabın farklı yazılarında çizilen portlerde bulmak mümkün. Şehrin yaşadığı bunalımlar ve düşüş trendi, spor alanında kendini ister istemez gösterdi. Demirspor ile Adanaspor, kentin değişen yapısına futbol endüstrisinin katı kurallarının da eklenmesi neticesinde, eski “hava”larını fazlasıyla kaybettiler. Takımlar, yönetsel başarısızlıkların cezasını son yıllarda derinden hissetmeye başlamışlardı ki kaçınılmaz son, turuncu-beyazlı temsilcinin yakasına ölümcül bir şekilde yapıştı. Gerçi, bir telin en iyi sesini kopmadan önce vermesine benzer şekilde, Adanaspor, Uzan’ların himayesine girerek şirketleşince, 2000’li yılların başında bir sıçrama göstererek birinci lige tekrar yükseldi ama düşüşü ani ve kesin oldu: Takım, Uzan’ların düşüşüne paralel olarak, 2005-2006 sezonunda kapanma noktasına geldi.

Bu akıbeti neden Demirspor değil de Adanaspor yaşadı? Bu soruyla birlikte yazının tartışma noktalarından birine geldik demektir: Demirspor, bir kanun ile yani devlet eliyle kurulmuş/kurdurulmuş ve uzun süre bu resmiyet altında kalmışken, Adanaspor sivil bir girişimdi; ancak buna rağmen gerek kentte gerekse yurt sathında Demirspor’un “halk” takımı olduğu yolunda bir imaj doğmuştur. Demirspor, resmi bir girişim iken, neden halkın gözünde bu samimiyeti ya da meşruluğu kazandı ve çok zor zamanlar yaşamasına rağmen kör topal da olsa yoluna devam etme “başarısı” gösterebildi? Neden Adanaspor sivil bir girişimken, daha elit bir imaj çizdi, şirketleşti ve kapanma sürecine girmesine rağmen gerekli inisiyatif yaratılıp ayakta tutulamadı?

Bu noktada, takımların tarihlerine bir göz atmakta fayda var. Demirspor’un kuruluşu, İkinci Dünya Savaşı sırasında silah altında bulunmayan gençleri savaşa hazırlama amacıyla çıkartılan “Sivil Savunma Mükellefiyeti” kanununa dayanıyor. Bu kanunun diğer Demirsporların da temelini attı. Söz konusu kanunla 500 kişiden fazla eleman çalıştıran kuruluşların bir

spor kulübü kurlmaları mecburiyeti getirildi. 1938 tarihli kanun neticesinde Adana Demirspor 1940 yılında, Devlet Demir Yolları (DDY) 6. İşletme Bölge Müdürlüğü bünyesi içerisinde faaliyetlerine başladı. 1940 yılından 1969 yılına kadar kulüp başkanları DDD bünyesinden çıktı. DDD dışından çıkan ilk başkan, Adana'nın önde gelen zenginlerinden Mahmut Karabucak oldu. Aynı yıl, kulüp tüzüğünde yapılan değişiklikle, yönetimin yüzde 70'inin sivil kişilerden oluşması imkânı da getirildi. Böylece, takımlar üzerindeki "zengin adam" etkisi belirmeye başladı ve daha sonra Adanaspor'un da kurulması ile, bu zengin aileler –daha sonra da değinileceği gibi– Demirspor'a ve Adanaspor'a yakınlıkları ile bilinmeye başlandı.

Adana Demirspor, kurulduğu yıllarda futbol dışında –zaten o yıllarda spor, futbolla eşitlenmiş bir durumda değildi– yüzme, sutopu, bisiklet ve güreş dallarında da faaliyet gösterdi. Kulüp sosyal amaçlı bir kuruluş olarak, daha ilk yıllarında Erzincan'da depremden zarar gören felaketzedeler için yapılan turnuvaya katılmıştı. Adana Demirspor'un en başarılı olduğu branş hiç kuşkusuz yüzme ve sutopudur. Sutopunda Hasan Sime, Halil Dalhan, Mahmut Dalhan, Muharrem Gülergin, Recai Çelik, Sefa Aydın, Ahmet Güçlüoğlu, Şükrü Ağcaoğlu, Faruk Suvar ve Halil Yüksel, İstanbul takımlarına kafa tutarak 17 yılı namağlup olmak üzere 29 yıl şampiyon olarak "Yenilmez Armada" ünvanını kazandılar. Her ne kadar baraj bağlantılı sulama kanalları, Adanalı gençlerin yüzme sporu ile erken yaşlarda tanışmasına olanak tanısı da Yenilmez Armada'nın yaratılmasında 1930'ların sonunda Türkiye'nin ilk olimpik havuzunun Adana'da açılmasının büyük etkisi oldu. Burada Halil Dalhan'nın öncülüğünde yapılan çalışmalarla yaratılan takımın mirası ise ayakta tutulamadı ve altın kuşağın ertesinde kısa sürede Adana'nın sutopu alanındaki etkisi kayboldu.

Atletizme de büyük önem veren Adana Demirspor, yine Muharrem Gülergin başta olmak üzere Yıldırım Pağda, Turgay Renklikurt, Sedat Akkar, Atilla Binöz, Yavuz Pağda, Selahattin Canka, Mehmet İkigül gibi milli sporcularla ismini duyurdu. Demiryolları, uzun yıllar Dünya Şampiyonaları'nda Adana De-

mirsporlu sporcularla temsil edildi. Mehmet Çelebi, Mustafa Kurt, Mehmet Kartal, Hüseyin Atlı, Ali Demirkazık, Abdurrahman Çay gibi milli güreşçiler; Bisiklet branşında Ertuğrul Arlı, Ahmet Avcılar, İbrahim Gönül, Erol Berk Demirspor forması altında milli mayoyu giydiler. Adana Demirspor basketbol takımı halen bölgesel ligde mücadelesini sürdürmektedir.

Mavi-lacivertli Demirspor'un futbol geçmişine baktığımız zaman öne çıkan noktalar ise şöyle: Kulübün ilk büyük başarısı, 1954 yılında kazanılan Türkiye Şampiyonluğu. 1953-1954 sezonunda Adana Şampiyonu olan Demirspor, İstanbul, Ankara ve İzmir takımlarının katılmadığı Türkiye Gruplararası Futbol Şampiyonluğu'nda da birinci olur. Takım, daha sonra İstanbul-Ankara-İzmir takımlarının kendi aralarında oynadıkları maçların birincisi olan Hacettepe ile Ankara'da final oynar; bu maçı da 1-0 kazanarak Türkiye Futbol Şampiyonu olur. 1960-1961'de Federasyon tarafından Milli Lig'e alınan Demirspor iç saha maçlarını Ankara'da oynama şartı konunca mahalli lige geri dönüyor, daha sonra, 1965-1966 sezonunda Türkiye ikinci ligine alınıyor.

Yedi yıl birinci lige çıkma uğraşı veren kulüp, 1972-1973 sezonunda Adana'da Uşakspor'u Fatih Terim ve Bektaş'ın golleleriyle 2-0 yenerek ilk kez birinci lige çıktı. 10 yıl üst üste birinci ligde barınan ve 7 ile 12.lik arasında yerler edinen Adana Demirspor 1983-1984 sezonunda ikinci lige düştü. 1986-1987 sezonunda yeniden 1. Türkiye ligine yükseldi. O yıllardan sonra, "asansör takım" hüviyetine bürünen mavi-lacivertliler, birinci ve ikinci lig arasında birer ikişer sezon aralıklarla gidip geldi.

"Mavi Şimşekler", mali ve yönetsel krizlerin en üst seviyeye çıktığı '90'lı yılların sonu itibariyle büyük bir düşüş içine girdiler. Takım, 1998-1999 sezonunun son maçında İstanbul'da Bakırköyspor'a 4-0 yenilerek tarihinde ilk kez 3. Lig'e düştü; 2001-2002 sezonunda 2. Lig B Kategorisi'nde grubunu birincilikle bitirip ekstra-play off maçları sonunda 2. Lig A Kategorisi'ne yükseldi. Demirspor 2003-2004 sezonunda tekrar 2. Lig B Kategorisi'ne düştü.

Adana Demirspor'un ilk yıllarından başlayarak çeşitli spor

dallarında simge isimler yetiştirmesinin, kulübün bünyesinde yer almayı da karizmatik bir hale dönüştürdüğü söylenebilir. Öyle ki, hangi branşında olursa olsun, Demirspor kulübü bünyesinde yer alan sporcular, yörede el üstünde tutulurmuş. O dönemleri yaşayanlar ve Demirspor'da görev almış isimler, Demirsporluluğun bir gurur objesi olarak gösterildiğini anlatıyorlar. Demirspor maçları bir karnaval havasında geçerken, kulüp binası ile yakın olan antreman sahasına antremanı izlemek için gelen kitleyle beraber yürünürmüş. Takımın devlet eliyle kurdurulmuş olmasının bir getirisi olarak, Demirspor lokallerinde satranç ve briç gibi sporların oynanması da teşvik edilirken, Demirspor adına şiir-edebiyat yarışmaları da düzenlenirmiş. Belki de bu tarihsel arka planının neticesinde, kulüp yöre halkı tarafından daha farklı duygularla sahiplenilir. Bu faslı sonuç bölümünde tekrar açmak üzere kısa bir ara verip Adanaspor tarihinin köşe taşlarına bakalım.

Logosunda 1954 yazsa da faaliyetlerine tam olarak 1964 yılında başladığı belirtilen Adanaspor, 1965'te Torosspor ve Akınspor'u bünyesine kattıktan sonra 1966'da 2. Lig'e katılarak profesyonelliğe yükseldi. Sarı-Lacivertli renklerle kurulan takım, daha sonra renklerini, Çukurova'yla özdeş pamuğun beyazı ile portakalın turuncusunu birleştirip Turuncu-Beyaz'a çevirir. 1970-1971 yılında Belediye Başkanı Erdoğan Gönülşen, teknik direktör Bülent Eken, Yugoslav futbolcu Dorde Milič'in çabalarıyla Türkiye Birinci Futbol Ligi'ne çıkmayı başardı. Turuncu-beyazlılar, Futbol Federasyonu eski başkanı Orhan Şeref Apak'ın girişimleri ile yeniden yapılanmaya girdiler. Bu sayede, Adanaspor, futbol kantarında Demirspor'a göre daha ağır gelmeye başladı.

1972-1984 yılları arasında 12 yıl aralıksız birinci ligde oynayan Adanaspor, Adana'yı Avrupa'da temsil eden ilk takım olma başarısını da gösterdi. Turuncu-Beyazlılar UEFA Kupası'nda, 1976-1977 sezonunda Avusturya'nın Salzburg takımına 0-5, 2-0 ve 1978-1979 sezonunda da Macaristan'ın Honved takımına 0-6, 2-2 sonuçlarıyla elenir. Takım, 1976-1977 sezonunda Balkan Kupası'nda da Türkiye temsilcisidir. Trabzon-

por'un şampiyonlukları İstanbul tekeliinden kurtardığı 1970'li yılların sonlarında, (Eskişehir ve Göztepe'den sonra) bir kez daha denenen İstanbul hegemonyasını yıkma girişiminde Adanaspor da yer edinmeye çalıştı: Takım, 1980-1981 sezonunda Trabzon'un ardından lig ikincisi olarak, tarihinin en başarılı sezonunu geçirir. UEFA Kupası'na katılmaya bir kez daha hak kazanan takım, İtalyan Inter'e karşı 1-3 ve 1-4'lük skorlarla kaybederek kupadan elenir. 1984-1985 sezonunda 2. Lig'e düşen Adanaspor, 1987-1988 sezonunda Mehmet Özgiray'ın başkanlığında ve Ali Hoşfikirer'in yönetiminde yeniden Birinci Lig'e yükselir. 1990-1991 sezonunda yeniden 2. Lig'e dönen Adanaspor'da mali sorunlar önemli boyutlara ulaşır. Bu tarihten itibaren ne yönetimde ne de ne sportif başarıda süreklilik sağlanabilmiştir. 1996 yılı ise Adanaspor için bir dönüm noktası oldu. O yıl, takımın teknik direktörlüğünü de yapan Gündüz Tekin Onay, düzenlenen olağanüstü kongrede başkan seçilerek kulübün Uzan ailesine devredilme sürecini başlattı. Bu yol, ne yazık ki takımın kapanması ise sonlanacaktı.

Adanaspor, futbol dışı branşlarda ise yüzme, sutopu, basketbol, voleybol, boks, judo, hentbol ve briç dallarında faaliyet gösterdi. Basketbolda Ertan Göknel, hentbolde Faruk Çingilloğlu, Zeki Karcuman ve Metin Muhacir, boksta Erol Bucak, judoda Celal Cezayir Çiçek, voleybolda uluslararası hakem ve antrenör Nevzat Karazincir, camianın çıkardığı önemli isimlerdir. Adanaspor tarihinde dikkat çeken bir diğer nokta da 1968-1969 sezonunda, dönemin valisinin eşi Fahrünissa Hancıoğlu'nun kulübe başkanlık yapmasıdır. Hancıoğlu'nun yönetiminde, askeri ve sivil yöneticilerinin eşleri de yer bulur. Demirspor yönetimlerinde ise 1970'te Müzeyyen Olgun, 1982 yönetiminde ise Şule Altan ve Ayla Dirim isimleri yer alır.

III

Takımların yazılı olmayan tarihleri, Adana'nın şehir olarak yaşadığı dönüşümlerin ve kutuplaşmaların izlerini taşır. Adanaspor'un kuruluş nedeni olarak, bir Adana Demirspor-Altınordu

maçında yaşanan şike olayı gösterilir. Bu maçta Demirsporlu Kartal Yaşar'ın şike yaptığına inanan kimi taraftarlar kulüp binası önüne gelerek futbolcunun “kellesini istemişlerdir.” Tepkiye cevap alınamaması üzerine, Adanaspor'un kuruluş çalışmaları başladığı söylenir.

Öte yandan, daha önce değindiğimiz gibi Adana Demirspor'un bir “marka” olarak yöre halkı üzerindeki etkisi ve kulüp içinde yer almanın sağladığı “rant” da camiada rol almak isteyenlerin sayısını artırdığı söylenir ve sonuç olarak kulübe dahil olamayanların, yeni bir “araç” olarak Adanaspor'u kurdukları da iddia edilir. Malum, yurt sathında futbolun popülaritesinin arttığı yıllardır, bir yandan da sermaye birikiminin artması ile sivil bir hareket de hasıl olmuştur. Adana şehri de yükselen bir değer olarak iki takımı kaldıracak güce ulaşmıştır. Sonuç olarak Cumali Aslankeser, İsmail Kalpakaslan, Selim Zeper (Akınspor) Nevzat Ağaoğlu, Ali Gedikbaş, Mustafa Bekbaş ve Mustafa Eroğlu (Torosspor) gibi isimlerin yer aldığı ve çoğunluğunu esnafların oluşturduğu bir ekiple Adanaspor, “tepki” hareketi olarak kurulur.

Genel itibariyle baktığımızda Adanaspor'un bir sivil girişim olduğunu görüyoruz. Hatta Adanasporlu taraftarların kendi sitelerindeki “neden Adanasporluyuz?” tarzındaki bilinç yükseltme çalışmalarında, Demirspor'un “devlet” takımı olarak Ankara'dan kurdurulduğuna ve kentin “gerçek” takımının Adanaspor olduğuna dair atıflar bulunmaktadır. Adanaspor, arması ve rengiyle, kentin asıl temsil edeni olarak görülmektedir. Kurucularından bu yana, Adanaspor'un esnaf ve tüccar kesimi tarafından daha çok benimsendiği görülür. Özellikle, Adana'nın “Arap” kökenlilerin yoğun olduğu mahallelerde (Saydam, Akkapı, Havuzlu-bahçe) daha çok taraftar bulduğu belirtilir. Öte yandan Demirspor taraftarları, daha karmaşık bir sosyolojik içeriktedir. Bir taraftan kuruluşu itibariyle bürokrat kesiminin zorunlu desteğini alan takım, kentin aristokratik kişilerini de cazibe merkezi olarak kendine çekmiştir. Diğer taraftan “halk takımı” imajı, değişen politik jargonla beraber “işçi sınıfının takımı” algılamasına kadar evrilmiştir. Yine benzer bir kategorileştirmeye, kulüp bi-

nası civarındaki Gazipaşa, Sular civarı ile varoş mahallelerde Demirspor taraftarının yoğunlaştığı belirtilebilir. Fakat belirtmek gerekir ki bu ayrışma daha çok, kulüplerin kurulduğu ilk yıllara dayanmaktadır. Şehrin malum kozmopolitleşme süreci ile beraber bu sınırlar da buharlaşmış ve iç içe girmiştir.

Adana'nın iki takımı, kentin "önde gelen aileleri"nin rekabet sahası olarak da incelenebilir. Kimi üyelerinin Demirspor'da yöneticilik yapmasından dolayı, Sabancı ailesi mavi-lacivertli ekibe daha yakın durmuştur. Hatta '90'larda şirketleşme konusu gündeme geldiğinde, camia adres olarak Sabancı çatısını göstermiş ancak yaşanan bazı anlaşmazlıklar yüzünden girişim başarıyla sonuçlanmamıştır. Demirspor'u destekleyen bir diğer önde gelen camia Karabucak'lardır. Daha önce belirtildiği gibi, kulübün ilk sivil başkanı da Karabucak'lardan çıkmıştı. Adanaspor ise daha çok, Güney Sanayii'nin sahibi Ahmet Sıpmaz, Zahit Akdağ, Ekenler ve Has ailesi tarafından desteklenmiştir. Lakin, bu desteklerin (belki İhsan Sabancı'yı ayrı bir yere koyarak – Onun iyi bir Demirspor taraftarı olduğu birçokları tarafından anlatılır) taraftarlık güdüsünden çok ticari ve siyasi rant sağlamak amacı ile yapıldığını belirtmek, çok da "haddi aşan" bir yorum olarak sayılmasa gerek... Öte yandan, Çukurova İhracatçılar Birliği'nin, Mersin İdmanyurdu, Adanaspor ve Demirspor'a, zamanın parasıyla 40.000 lira destek verdiği bilinir.

İki takım arasında yaşanan husumetin, bu ilk nedenden başka yine ticari ve siyasi rant ile derinleştiğini söyleyebiliriz. Kayıtlara geçen en temel tartışmalardan biri, Sabit Oktan'ın Adana Demirspor kitabında belirttiği üzere, 1975-1976 sezonunda yaşanmıştır. İki takım arasında şıfaen imzalanan "Centilmenlik Anlaşması" gereği, takımlar birbirinden oyuncu almayacaktır. Lakin, Adanaspor'un Demirsporlu Halis Reçber'e kancayı takması sonucunda Demirspor bir deklerasyon yayınlıyor. Metinde, ikinci bir karara kadar Adanaspor'la resmi karşılaşmalar yapılmayacağı ve onların katıldığı özel turnuvalara katılmayacağı açıklanır.

Ancak camialar arasında varsayılan gerginliğin, kentin derbilerinde bir çatışma ortamına ya da kentte savaş ortamına ze-

min hazırladığı söylenemez. Bir dönemin TSYD Kupası gele-neği Adana yöresinde de yaşatıldı ve Adanaspor-Demirspor derbileri her sezon öncesi şehri “5 Ocak”ta bir araya toplardı. Ancak, az önce belirtildiği gibi, kuruluş yıllarında kendini gösteren ayrışma öteki yıllara çok da yansımamıştır. Birçok köklü ailede bile Adanasporluluk ve Demirsporluluk, bir ara-da olagelmıştır. Dolayısıyla Adanasporluluk ve Demirsporlu-luk kriterlerinin yavaş yavaş birbirinin içine girdiği ve keskin-liğini yitirmeye başladığı söylenebilir. Özellikle son yıllarda her iki camianın ülke futbolundaki marka özelliklerini yitir-mesi, rekabetin hem tribünlerde ve hem de şehir içinde sön-mesine neden olmuştur.

Camialara yakın çekim yapmak gerekirse, aslında Adana sporu denince akla gelen ilk isim Muharrem Gülergin'dir. Ke-limenin tanım anlamıyla “komple bir sporcu” olan Gülergin, Demirspor'un farklı branşlarında çeşitli başarılar elde etmiştir. Öyle ki Gülergin'in, sutopu maçında Galatasaray'a 13 golün 12'sini attıktan sonra futbol maçına çıktığı, maçın devre ara-sında 200 metre koşusunda Adana rekoru kırıp, maça devam ettiği anlatılır. Adı Demirspor'la bir anılan ve babacan tavırları ile de camiada büyük söz sahibi olan Gülergin, amansız bir hastalığa yakalandıktan sonra bacaklarını kaybettiğinde dahi, çevresine o sporcu karakterini aksettirebilmiştir. Adanaspor camiasında ise, Adanalı olmasa da, Orhan Şefik Apak'ın ayrı bir yeri vardır. Takımı kurumsal anlamda sağlam zemin üze-rinde yükselmesini sağlayan eski federasyon başkanı Apak'ın, genel müdür sıfatı ile çalıştığı tek tip kıyafetlerinden, tesisleş-mesine kadar büyük bir değişime tabi tuttuğu kulübü bir ko-lej takımı havasına soktuğu söylenir. Apak sayesinde, turun-cu-beyazlı ekip, Demirspor'la arasında önemli farklar yarat-mıştır. Taraftarı arasında Adanaspor'un “elit” duruşunun te-mellerinin Apak ile atıldığı belirtilir.

Futbolcu yetiştirme konusunda ise Demirspor, Adanaspor'a göre daha verimlidir. Demirspor, Kartal Yaşar, Füze Selami, Bombacı Ibo, milli takım kaleciliğine yükselen Eser gibi Ada-nalı futbolcuları Türk futbolcuları kazandırmıştır. Tabii ki bu

konuda Fatih Terim ve Hasan Şaş'a ayrı bir vurgu yapmak gerekir. Adana Demirspor'dan Galatasaray ve milli takıma kadar yükselen Terim, şüphesiz ki Demirspor'un yetiştirdiği en popüler isimdir. Hasan Şaş da UEFA Kupasını kazanan kadroda yer alan önemli isimlerden biri olarak Adana Demirspor'un yetiştirdiği bir değerdir. Adanaspor ise, gerek mali gücünün verdiği imkânla, gerekse şehirde bir fark yaratmak amacıyla, daha çok ülke futbolunda söz sahibi olmuş isimleri Adana'ya taşıdı. Özellikle yabancı isimlerden futbolcu Miliç ve antrenör Molnar, Adanaspor tarihinde yer tutarlarlar. Öte yandan 7 kardeş sporcu, Adanaspor'da forma giyerek ilginç bir ayrıntıya imza atmışlardır: Reşit, Kayhan, İrfan, Ayhan, İlhan, Orhan ve Cengiz Kaynak kardeşler. Bu isimlerden Orhan Kaynak daha sonra, Trabzon ve Beşiktaş, Kayhan Kaynak ise Fenerbahçe formaları giymiştir. Tabii ki Adana'nın yetiştirip İstanbul'a gönderdiği Özdenak kardeşleri ve yolu Amerika'ya kadar uzanan Yasin'i unutmamak gerekiyor.

İki takımda da emeği geçen isimlerin başında ise Ali Hoşfikirer gelir. Adana sporunun gelişmesinde önemli çalışmaları olan Hoşfikirer, antrenör olarak iki takımın başarısında rol almıştır. Hoşfikirer, sıkıntıya düşen camialar tarafından kurtuluş çaresi olarak görülen bir isim olmuştur. Ali Hoca halen federasyon bünyesinde, yeni futbocuların milli takıma kazandırılması için tarama faaliyetine devam etmektedir. Gündüz Tekin Onay ise, ismi Adanaspor'la özdeşleşse de her iki takımda çalışmıştır. Hatta Adanaspor'a "toros kaplanları" lakabını, Onay'ın oğlu Güntekin Onay'ın verdiği belirtilir.

IV

Her iki camiayı da elden geldiğince objektif bir gözle yansıtmaya çabası altına girdik. Muhakkak ki her iki kulüp, ayrı birer yazı konusu... Lakin, şu anda taraf gözetmeden yapılacak en yalın tespit, her iki takımın da, tarihlerinin en kötü dönemlerini yaşadıklarıdır. Öyle ki, Demirspor 65. yılında, "dünkü çocuk" sayılacak takımlarla futbol oynamak zorunda kalırken, Ada-

naspor sahaya bile çıkamamıştır. Yazının girişindeki sorunun nesnel bir cevabını vermek mümkün olmasa gerek; muhakkak ki okuyucu, yukarıda çizilen çerçevede kendi sonuçlarını çıkaracaktır. Bizim yazarlar olarak verebileceğimiz cevap, kulüplerin, camialarının verdiği güçle ayakta kalabildiğidir. Her iki camia da tek adam sultasının hüküm sürdüğü ve parası olanın düdüğünü öttürebildiği alanlar olarak, sonuç itibariyle mağdur olmuştur. Adanaspor, futbolun ticarileşmesi ve romantik yanının auta atılması hengamesine rahatlıkla eklenirken, Adanasporlular gereken tepkiyi verememiştir. Hatta yıllarca Adana sporunun merkezi olan ve yarı yarıya mavi-lacivert, turuncu-beyaz renklere boyanan 5 Ocak Stadi, “Adanaspor 5 Ocak Stadi” olarak isimlendirilerek sadece turuncu-beyaza boyanmıştır. Stada, “Nur yüzüne kurban, Kemal Uzan Baba” gibi pankartlar asılabilmiştir. Demirspor, bu keşmekeşte sahipsizliğiyle dövünmüştür. Ancak sonuç olarak taraftarı ile ayakta kalan taraf, Adana Demirspor olmuştur.

Öte yandan, futbolun İstanbul takımları kısılcasına sıkışması ve futbol üzerinden paylaşılan nemanın daha dar bir alanda üleştirilmesi, yerel takımların eski popülaritesini azaltmakta. Demirspor da Adanaspor da eski karizmatik günlerinin uzağında, sahiplenmeyi bekleyen mazlum pozisyonlarında, fazla da dikkat çekbetmemekteler. Her iki camiayı da ayağa kaldırbilmenin mali güçlükleri zaten ortadayken, her iki kulübün de gayya kuyusuna dönmüş camialarına el atıp, bu işten alnın akıyla çıkabileceğini düşünen “zengin”, oldukça az olsa gerek – ki olmadığı da gün gibi ortada. Futbol üzerinden yapılan siyasetin ve kâr maksimizasyonunun daralması, konu ile belediyelerin daha yakından ilgilenmesinin de önünü açtı. Adana’da Büyükşehir Belediyesi ile Seyhan alt birim belediyesinin bu konuda bir rekabete girerek, Demirspor ve Adanaspor saflaşmasında pozisyon aldıkları gözlemleniyor. Aytaç Durak sultasına giren Büyükşehir Belediyesi, yukarıda çizdiğimiz karışık geleneğini de onaylarcasına (ancak birçoklarının gözündeki halk takımı imajını zedelercesine) Demirspor’u çekip çevirme sevdasında.

Aytaç Durak'ın Demirspor "sevdası" kafalarda soru işareti yaratırken, kulüp yöneticiliğine aday olanlarda her daim gözlenen, "birileri para versin biz harcayalım" mantığı halen devam ediyor. Demirspor'un öz dinamiklerini harekete geçirememesi, camianın küskünlerden geçilmemesi, Aytaç Durak'a "ne seninle ne sensiz" yaklaşımı ile kerhen destek verilmesine neden oluyor. Ali Hoşfikirer'in mavilacivert.com sitesinde yayınlanan yazısında da belirttiği gibi, kimi çevreler camianın hiçbir zaman tam olarak güçlenmesini istemediler ve kendilerine muhtaç kalmasını istediler. Hoşfikirer'in sözleriyle, "güçlenir, ona buna avuç açmaz, kendi kendine yeterek ekonomik özgürlüğüne kavuşursa; 'baba başkan', 'büyük başkan', 'efsane başkan' diye omuzlarda taşınmanın, alkışlanmaların sona ereceğini bildikleri için, bir arpa boyu yükselsin istemediler... 'küçük olsun bizim olsun' deyip, oldu bittiye getirilen 'indir kaldır'lı genel kurullar sonrasında, göreve getirilen, yetersiz bilinçsiz atama yöneticilere günü kurtaran, denetimden yoksun destekler sunarak, göz boyamacılığıyla, belirsiz bir rota da yönlendirilip durdu... Adanaspor ise, Seyhan Belediyespor'un adının "Yeni Adanaspor" olarak devşirilmesi ile yeniden canlandırılmaya çalışılıyor.

Unutmamak gerekir ki Türk futbolu, Vefa, Adaletspor, Altınordu, Hacettepe gibi camiaların yavaş yavaş eridiklerine tanık olmuştur. Adanaspor da bu hazin manzarada yerini aldı. Artık bir "yeni"si olacak ama asla eskisi değil. Demirspor'un da aynı süreçte olduğunun birçok göstergesi var. Adana'nın şehir olarak yaşadığı sosyo-politik dönüşüm (çözülüm?), kentin spor takımlarına direkt yansımasıdır. Adanasporluluk ve Demirsporluluk bağlarının zayıflaması ile birlikte, yukarıda sorulan kritik sorunun da cevabını günümüz için muğlak hale getirdi. Kentin yaşadığı çöküş, artık bu coğrafyanın iki takımı kaldırıp kaldıramayacağı tartışmasında da kendini gösteriyor. Futbolda karşılaşılan denklem, hep İstanbul'daki 3 büyükler kalanını vermekteyken, kentin ve spor camiasının kötü gidişata karşı uyarıcı sinyalleri dikkate almak için yeni bir kurban daha mı vermesi gerekiyor?

Adana Yerel Gazozculuğuna Kısa Bir Bakıř¹

HAKAN MERTCAN

Adana'da, baba mesleği gazozculuk olan bir ailede doğdum. Babam, Ankara Ticari İlimler Akademisi'ni bitirmiş, gazeteciliğe başlayacağı yerde dönüp baba mesleği gazozculuğa devam etmiş. Bütün aile gazozcu olunca, insanın ister istemez hayatının önemli bir yerini oluşturuyor gazozculuk etrafında şekillenen yapı. Ama sadece benim değil, –belki bugün eski zamanlardaki kadar olmasa da– Adana'daki birçok insanın hayatının bir yerinde bu kültürün izlerinin bulunduğu görülecektir.

Sıcak bir memlekettir Adana. Coğrafiya derslerinde ezberletilir; Adana: Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı. İnsanın bazı bilgilere sahip olmasıyla, bu bilgileri deneyimlemesi, yani kitabi olmaktan çıkarıp yaşamında hissetmesi arasında önemli bir fark vardır. İşte Adana'nın yazlarının “sıcak ve kurak” olması bilgisine kitabi olarak sahip olmanın ötesinde, bunu yaşayanlar/hissedenler iyi bileceklerdir ki, bu hava koşullarıyla baş etmek oldukça güç bir iştir. Kan ter içinde kalır insan bu havalarda, nefes alamaz, her yanı ateşe verilmiş gibidir; hatta çıldıracağını hisseder bazen. Boşuna dememiştir Ahmet Arif, “sıcağında sabır taşları çatlar” diye. Ama Adana'da yaşa-

1 Dedem Salih Mertcan'ın aziz anısı ve babam Malik Mertcan'ın yardımları olmasaydı bu yazı kaleme alınamazdı.

mak istiyorsa insan, bu sıcakla da mücadele etmek zorundadır. İnsanın doğayla ilişkisindeki bu zorunluluğun, kültürel yapıların biçimlenmesinde önemli bir role sahip olduğu sosyal bilimlerde kabul edilen genelgeçer bir doğrudur. Kısaca söyleyecek olursak, Adana'daki kültürel yapı, bu sıcak hava koşulları ve insanların bununla baş etme mücadelesinden önemli oranda nasibini almıştır.

İşte bu sıcaklarla baş etmenin önemli yollarındandır, eskimo, bici bici ve karsambaç. Eskimo, bir tür dondurulmuş şerbetir; örneğin çilek suyu, limonata, kakaolu süt küçük kaplara (eskiden bu kaplar, daha çok silindir biçimindeki küçük metal ilaç kutularıydı) doldurulur, içine bir çöp yerleştirilip buzluğa konulur. Sıcacık havalarda, bu tatlımsı buzu emmeye bayılır çocuklar. Bici bici, Adana'ya has bir tür tatlıdır. Nişasta ve su belli bir katılığa gelene kadar kaynatıldıktan sonra yuvarlak tepsilere dökülür. Tepsiyle kucaklaşan bici bici soğuduktan sonra katılır. Küçük küpler şeklinde kesilip tabaklara konur, üzerine buz rendelenir, pudra şekeri ve “bici boyası” denilen kırmızı toz bir madde suda eritilip gülsuyuyla birlikte bicinin üzerine ilave edilir. Sıcak havalarda ne rahatlatıcıdır, bu yöresel yiyecek. Bici konulmadan sadece buz (veya Toroslar'dan kamyonlarla getirilen kar) ve bici suyu veya pekmez konularak yenilen “karsambaç”ları da unutmamak gerekir.

Kimi zaman insanı bunaltacak dereceye varan Adana sıcaklarıyla baş etmenin yollarından bir başkası da meşrubattır. Şalgam, ayran, limonata, vişne suyu ve gazoz, insanı ferahlatacak soğuk içecekler olarak tezgâhların ön sıralarındaki yerlerini her daim korumuşlardır. Bugün meşrubatçılık önemli bir sanayi koludur; gazozdan şalgama varana dek her şey otomatik makinelerce şişelenerek piyasa da yerini almıştır. Ama makinelerin egemenliğine, modernleşmenin tektipleştiriciliğine karşın, halen meşrubat satan küçük büfelere, renkli sokak satıcılarına sıkça rastlanmaktadır.

Sokak satıcılığı ya da Adana'daki tabiriyle “tablacılık”, Adana'nın dokusuna yerleşmiş durumdadır. Kimileri, gelişen Adana'nın ayıbı, büyük bir sorunu olarak düşünseler de, biz bu

4. Souvenir de CILICIE

Le vendeur de "scherbete"

Şerbetçi 19. yüzyıl (Elif Su arşivi).

tartışmaya hiç geçmeden, tablacılığın Adana'daki yerine değinmek istiyoruz. Bugün bile birçok sınırlamaya rağmen, şehrin hemen her yerinde tablaları görebilirsiniz. Genelde üç tekerlekli, tahtadan yapılmış el arabalarıdır bunlar ve her türlü yiyecek-içecek, bu arabalar aracılığıyla şehir sakilerine sunulur. Sadece meyve ve sebzeler değil, bol susamlı gevrek simitler, taze Şam fıstıkları, çeşit çeşit eğlencelikler, sıcak halka tatlılar, içi ceviz yüklü taş kadayıflar, esmer gülüşlü fıstıklı Şam tatlıları, utangaç genç kızların yanakları gibi pembeleşmiş buzlu bici biciler, muhallebiler ve daha neler neler. Bazı tablalar özenle kurulur, bilhassa meyve tablaları. Hurma piramitleri, muz ve üzüm salkımları, dallarında al al şeftaliler, tüylü yeşil yapraklarıyla incirler, pijamalı-pijamasız karpuzlar vb onlarca çeşit meyve küçücük tablolara özenle dizilir. “Ekstracı”ların gözdesidir bunlar. Adana gibi meyvenin bol olduğu yerde, işini bir sanatçı gibi icra etmenin derdinde olan birinin hazırladığı tablayı siz düşünün. Hele bir de, akşamın karanlığı çöktüğünde yakılan lüksün ışığı, denize düşen yakamoz gibi parlıyorsa meyvelerin üstünde...

Meşrubatlar da tablolarda yerlerini almıştır dedik; ama meşrubat tablaları biraz farklıdır. Onlar da tekerlekli el arabalarıdır, fakat etrafları krom saçlarla kaplanmış, üzerlerine iri kavanozları andıran silindir şeklinde camlar yerleştirilmiştir ve meşrubatlar, insanları cezbetmek üzere bunların içine doldurulmuştur. Kimi zaman “aşlama” da bu tezgâhlarda görülse de bu, geleneksel duruma pek uygun değildir. Aşlama, meyan kökünden elde edilen ve soğutularak içilen koyu renkli bir içecektir; damakta uzun süre kalan bir tat bırakır. Bu içeceğin, iri bakır güğümü sırtına vurmuş, belinde bardaklık, elinde iki tası birbirine vurarak “soğuk aşlama” diye bağırان birileri tarafından satıldığına, halen rastlayabilirsiniz. Bu rastlaşma, Tepebağ civarlarında veya Büyüksaat, Eski Vilayet dolaylarında gerçekleşirse, bu tarihi mekânlar ve aşlamacının görüntüsünün ahenkli uyumunun yarattığı tesirle, eski zamanlarda bir yolculuk yapmamanız için hiçbir sebep yoktur. Bu nostaljik yolculuk esnasında bir bakmışsınız adımlarınız sizi Kazancılar Çarşısı-

sı'na atıvermiş. Aşlamacının bakır rengi burada da karşınıza çıkar, sonra ateş kıvılcımları içinde bileylenen zırhlar, yeni kalyılanan kazanlar kuşatır sizi.

Kazancılar Çarşısı'nın yolları, sazlı sözlü eski kebab lokantalarına çıksa ve içimize iki dublelik bir muhabbet düşse de, aklımıza karpuz kabuğu kazanlar geliveriyor. Karpuz kabuğu kazanlar, Adana'daki yerel gazozcuların sanayiye geçiş aşamasında kullandıkları ilk "makine"lerin, gazozun ana maddelerinden olan sodanın içine doldurulduğu kazanlarıdır. Kazancılar Çarşısı ustaları işlerinde ne kadar hünerli olsalar da, bu kazanlar ayrı bir kategoriye oluşturduğundan burada yapılmazlar. Gerek karpuz kazanlar gerekse de bir bütün olarak, tıraş denilen makineler Gayri müslim ustaların elinden çıkar. Bugün yaşayan en eski gazozcuların halen saygıyla anımsadıkları iki büyük usta vardır: Karnik (Tiber) Usta ve Yani Usta. Bir zamanlar, ikisinin de yeri İstanbul'un Sirkeci semtindedir. Ve oradan Adana'ya, ustalıklarının hakkını vererek yaptıkları gazoz makinelerini gönderirler.

Adana'da gazozculuğun tarihine bakılacak olursa, "Tıraştan Önce" ve "Tıraştan Sonra" şeklinde bir ayrım yapılabileceği görülür. "Tıraştan Önce," gazozlar da küçük el arabalarında satılırdı. Metalden yapılan bu arabalara küçük bir şurup kazanı ve karbondioksit tüpü yerleştirilir ve gazoz basit işlemlerle hazırlanarak, içicisine bardaklarda sunulurdu. 1930'lu yıllarda, adına tıraş denilen, tek bir kişinin kol ve ayak gücü marifetiyle çalışan, küçük iptidai aletlerin kullanımına başlanılmasıyla Adana gazozculuğunda bir "devrim" yaşanır. El arabalarındaki geleneksel gazozculuk gerilemeye başlarken, her yerde mantar gibi gazozhaneler türemeye başlar. Eline bir-iki tıraş geçiren küçük bir dükkân kiralar ve başlar gazozculuğa.

Adana 20. yüzyılın başlarına kadar, Gayri müslimlerin de yaşadığı bir kentti. Birçok zanaat dalında usta olan bu insanlar, gün gelip yaşadıkları toprakları terk etmişlerse de, kendilerinden geriye çeşitli miraslar bırakmışlardır. Gazozculuğunda bu miraslardan biri olduğu söylenir. Gayri müslimlerden sonra, gazozculuk mesleğini devralanlar, yörenin önemli nüfu-

suna sahip halklarından olan Araplardır. Adanalı Gayri müslimler çekip gitmiş ve gazozculuğu geridekilere devretmişlerse de, İstanbul'daki Gayri müslimlerin sayesinde bu iş devam ettirilebilmiştir. Karnik ve Yani Ustaların makinelerinin dışında, gazoz malzemelerinin de tamamı İstanbul'daki Rumlardan gelir. David Kohen, Niko Uludağ ve Çakır Çakıroğlu, Adanalı gazozcuların en çok alışveriş yaptığı isimlerdir. Alışverişin yanı sıra, arada dostluk, muhabbet vardır, dine, ırka bakılmaz. Çakır Çakıroğlu ya da insanların hitabıyla Çakır Baba, halen özlemle anlatılır. (Ailesinin tamamı mübadelede Yunanistan'a gitmiş, geride bir kendi bir de "madam" kalmıştır. Gazoz malzemeleri satmanın yanı sıra, ölümüne kadar Sirkeci'deki fabrikasında, Olimpos Gazozları'nın imalatına devam etmiştir. Paradan ziyade işine âşıktı; o da gazozcu pirlерinden biriydi.)

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, 1900'lü yılların başlarında, gazozculuk el arabalarında yapılıyordu. Tıraşın yürürlüğe girmesiyle şişeleme faslına geçilmiştir. Bu şekilde ilk gazozhane de, bir Gayri müslim ve bir Arap'ın ortaklığıyla açılmıştır. (Bugün bu gazozun ismini hatırlayan kimse bulunmamaktadır.) Daha sonra, eski mezbahanın bulunduğu Cumhuriyet Mahallesi'nde, belediye tarafından bir gazozhane açılır; burada üretilen, bilyeli şişelerdeki gazozun ismi "Şehir Gazozları"dır. Bundan sonra, arabalardaki gazozculuk terk edilmeye başlanır; bardaklar yerine markalı gazoz şişeleri ellerde dolaşmaya başlar. Süleyman Ayman "Zaman Gazozları"nı, Mehmet Çukurova "Batmaz Gazozları"nı, Salih Mertcan "Vatan Gazozları"nı çıkarmaya başlar. Derken sayı çoğalır, birbirinden ilginç isimler, farklı tatlar ortalığı kaplar.

1940'ların sonlarına doğru gelindiğinde, henüz küçük bir şehir olan Adana'da elliye yakın gazoz piyasadadır. O zamanlar küçük bir şehir olsa da Adana, bu kadar gazozcuyu kaldırmaktadır; tabi ki, Coca Cola ve Pepsi'nin o tarihlerde piyasaya girmemiş olması da önemli bir avantajdır. Sayının çoğalması gazozcuları rahatsız etmeye başlar; ahbablar, dostlar birbirinin kalbini kırar. Buna bir son vermek için gazozcular toplanır ve bir karar alırlar. Birlik kurulmalı. Ve bütün gazozcular bir ko-

operatif kurarlar ve Eski Istasyon'un orada "Birlik Gazozu" çıkmaya başlar. Büyük umutlarla başlayan bu serüven uzun sürmez, altı ay içinde birlik dağılır. Tekrar eski gazozhaneler açılır ve Coca Cola ve Pepsi'nin piyasaya girip egemenliğini kurmasına kadar, gazozhane enflasyonu devam eder. Daha çok kol gücüne dayanan üç beş kişilik bu küçük işletmelerin, dev tekellerin karşısında dayanabilmesi pek mümkün değildir. Yabancı firmaların piyasaya hâkim olmasıyla trajik iflaslar başlar ve birbiri ardınca gazozhanelerin kapısına kilit vurulur. İşlemlerinden iki üç tanesi ayakta kalmayı başarır. Onlar da varlarını yoklarını koyup, ya Avrupa makineler ya da İzmir'de üretilen yerli malı "fan" denilen büyük otomatik makineler alır ve yollarına devam ederler. Bugün de bu iki üç köklü gazozcu güçlükler içinde varlık yokluk mücadelesine devam etmektedir.

Eski gazozcuların bir kısmı, şehrin merkezi olan Küçüksaat, Kasaplar Çarşısı ve Büyüksaat civarında toplanmıştır. Kimisi bir çay bahçesine, sinemaya komşudur, kimisi çarşı hamamına veya pavyona. O zamanlar komşuluk ilişkilerinin sıkı olduğu yıllardır; "yüz yüze bakıyoruz, ayıp olur" denilip yakındaki gazozcuya verilir siparişler. Pavyonların pek gazoz siparişi olmasa da, kimi gazozhanelerde üretilen, soda ve sadece sallayınca köpürüp patlamaya yarayan "şampanyalar" taşınır onlara da.

Osmanlı'dan Avrupa'ya yayılan ve üzerinde yaşadığımız topraklarda girmedığı mekân kalmayan Türk kahvesi gibi, gazoz da her eve, her mekâna girmiştir Adana'da. Hamamda sıcaktan terleyenler, banyo sonrası rahatlığına keyif katmak isteyenler gazozu sarılır. Çay bahçelerinin de önde gelen içeceği gazoz; ailelerin muhabbetlerine konu olur, bilhassa çocukların neşesine neşe katar. Hangi çocuk vardır ki, çay bahçesine gidip de gazoz içmeyecek? Adana'da, ne 1950'ler, 1960'lar ne de 1970'ler, 1980'ler sevgililerin buluşup cin-tonik, votka-limon, buzlu viski ya da soğuk bira içeceği yıllardır. Bir pastanede veya çay bahçesinde gizlice buluşan sevgililer ne konuşacaklarını düşünüürken, terleyen ve hafif titreyen elleriyle soğuk gazoz şişesinden güç alırlar ancak.

Yazlık sinemalarıyla da meşhurdur Adana. Buralar, halkın en sık gittiği eğlence mekânlarının başında yer alır. İşte bu sinemaların da iki vazgeçilmez eğlencesi vardır: Çekirdek ve soğuk gazoz. Yazlık sinemaların tahta sandalyelerinde oturan heyecanlı izleyicilerin ellerinde ya çekirdek kesesi ya da gazoz şişesi olur. “Tutulan” aktörün dayak yediği kimi zamanlar, bu şişeler perdeye de atılabilir, birilerinin üzerine de. Sinemaların müdavimleri arasında sadece film seyircisi yoktur, kapak toplayıcıları da vardır.

İlk gazozcular, kapak yokluğundan bilyeli şişeler kullanmıştır. Söz konusu bilyeler, bildiğimiz, çocukların oyunda kullandığı cam bilyelerdir. Bunlar yapım aşamasında şişenin içine yerleştirilmiştir, şişeye gazoz doldurulduğu vakit basınçla bu bilyeler yukarı çıkar ve şişenin ağzını kapatır. Gazozu içecek olanlar parmaklarıyla bu bilyeleri içeri iterek gazozu içebilirlerdi. Kısa bir süre de olsa bu bilyeli şişeler kullanılmış, daha sonra kapaklı şişelere geçilmiştir. Fakat bugün bizlere basit bir teneke parçası gibi gelen kapaklar, o tarihlerde kıymetli bir malzeme olarak görülüyordu. Maliyeti düşürmek amacıyla, kapaklar, insanların toplu tüketim yaptıkları bu tür mekânlardan, özel olarak bunu iş edinmiş kapak toplayıcıları tarafından toplanırdı (yani kapak toplama da bir istihdam alanıymış). Toplanan kapaklar, gazozhanelerdeki yine iptidai kapak açma aletlerince düzeltilerek, yeniden üretime kazandırılırdı. Eski gazozhanelerde çalışanların anlattığına göre en zevkli işlerden biriymiş, bu kapak açma. Herkes kapak açmada çalışmak için gönüllüymüş; çünkü çuvallar içinde gelen kapakların arasından çeşitli *sürpriz hediyeler*, bozuk paralar çıkarmış.

Kıraathaneler de yaygındır Adana’da, hele kırsal kesimde, köylerde en önemli sosyalleşme alanlarıdır. Gazozların üç tekerlekli bisikletler ve at arabalarıyla taşındığı dönemlerde köylere servis yapmak zor bir işmiş. Fakat motorlu taşıtlar devrine geçince, altına kamyonu çeken, aracın yarısına gazoz kasalarını diğer yarısına da buz kalıplarını doldurup yatırarmış, Misis, Kozan, Kadirli, Ceyhan, Karaisalı, Karataş, Bahçe, Tuzla yollarına. Sabahın erken saatlerinde buz fabrikalarının önünde beklenir, çıkan buzlar

vakit kaybetmeden araca dizilir ve hızlıca yola koyulunur. Dola-
bın olmadığı zamanlardır, kıraathane avlusunun uygun bir ye-
rinde toprak kazılır, ihtiyaç büyüklüğünde bir çukur açılır ve
buzlar buraya dizildikten sonra üstü samanlarla kaplanır, daha
sonra çuvallarla örtülür ve tahta kapaklarla kapatılır. Böylece
günlerce buzun muhafazası sağlanır. Gazozlarda bu buzlar saye-
sinde, kıraathanenin sakinlerine soğuk soğuk sunulur.

Eski gazozcuların, bu köy servislerini özlemle anlattıklarına
çok şahit olmuşumdur. Her yorucu yolculuğun sonunda, on-
ları, güler yüzle karşılayan samimi insanlar vardır. Aralarında
ticaretten çok dostluk vardır, o günlerde. Hangi köye gidilse,
kıraathane sahibi bırakmak istemez, akşamlamak için ısrar
eder. İkram, hürmet, misafirperverlik sıradan şeylerdir. Önce-
den en güzel yemekler yaptırılır o günler için, av eti hazırlanır
ve –gidilen köye göre değişmekle birlikte– rakılar sohbeti ko-
yulaştırmak için sofrada yerlerini alır. Gazozcular şehirden ge-
len habercilerdir, şehirle köy arasındaki köprüdürler. Şehirde
neler olup bittiği, tanıdıkların durumu hep gazozculardan so-
rulur. Bir de şehirden istekler sıralanır ve bu siparişler mutla-
ka yerine getirilir.

Bayram yerlerinin, lunaparkın, düğün salonlarının ve stad-
yumun da olmazsa olmazlarındandı, gazoz tezgâhları. Her dü-
ğünde gazoz dağıtılması âdettendi. Stadyuma gidenlerin, ciğer
kebab yemeden ve gazoz içmeden dönmesi sanki ayıptı. Ve ço-
cukların düşü, masallar diyarı Lunapark... Bayramın gelmesiyle
lunapark çadırları kurulur, insanlar buraya akın etmeye baş-
lardı. Efsanevi yaratık Şahmeran, okyanusların gizemi Deniz
kızı nerelerden kalkıp da gelmiştir seyircileri için. Çocuklar
oradan oraya koşturup durur, cıvı cıvıldır her yan. Seyhan'ın
renkli kenar süsü gibi gülümseyen Lunapark'ın içinde her on
on beş adımda bir kurulan gazoz tezgâhlarının önündeki kuy-
ruklar hiç tükenmez. Buz dolu helkelere, “leğençe”lere yerleş-
tirilen gazozların soğumasına fırsat kalmaz, sürekli doldur bo-
şalt yapılır; ama gazozcular, “Otuz iki dişini donduran buz gi-
bi gazoz” şeklindeki bağırımlarına hiç ara vermezler. Sevinçle-
ri çoğaltır gazoz, herkes mutludur; gazozu içenler, yüzlerce

kasa gazoz satmanın tadını yaşayan satıcılar ve yerlerden kapakları toplamaya çalışan çocuklar.

Eskiden çocukların en gözde oyuncaklarından “tapa”lar, yani gazoz kapakları. Tapaların rengi, biçimi, bazen gazozun alım değerini belirlerdi; bilhassa çocuklar açısından. Albenili, renkli tapalar tercih sebebiydi. Bunlar daha “fiyakalı” oyuncaklardı. Tapalar özenle ezilir, sonra yerde tebeşirle ya da kömürle çizilen dairelerin içine yerleştirilir ve ellerde “kaymak” mermerlerle (kimi zaman mermer yokluğundan, altı kaygan lastik terliklerle) oyuna başlanırdı. Dairenin içindeki tapaları elindeki mermerle dışarıya çıkarmayı beceren tapaların sahibi olurdu. Bugün pek itibarı kalmayan bu oyun eskiden çok rağbet görürdü. Tapaların daha başka işlevleri de vardı. Örneğin, tapalarla, çocuklar kendilerine “müzik aletleri” yaparlardı. İnce, uzun tahtaların üzerine, uzun çivilerle tapalar çakılırdı; çivi tamamen tahtaya gömülmez tapanın oynayacağı kadar pay bırakılır, tapanında deliği genişletilirdi. Böylece, bir nevi tef yapılmış olurdu, çocuklar ellerinde bunları çalarak sokaklarda gezerlerdi. Tapalar, çocuklar arasındaki yarışmalara da konu olurdu. Herkes elindeki tapanın içindeki lastiği kaldırır ve tapada yazılı olan numarayı gösterirdi, en büyük numaralı kapağın sahibi bahis konusunu kazanırdı. Sonra minyatür tahta arabaların tekerlekleri olurdu tapalar ve daha neler neler...

Gazozculuk eskisi gibi yaygın bir iş değildir artık. Ne şehrin her yerinde rastlayabileceğiniz gazozhaneler ne de her biri birbirinden ilginç logolu şişelerdeki çeşit çeşit gazozlar var artık. Daha önce de söylediğimiz gibi, eski gazozculardan ancak, iki-üç ayaktadır bugün. Onlara da sorsanız, ne eski işler var ne de eski muhabbetler. Çok geride kalmıştır, köylerdeki sıcak karşılamalar, İstanbul’dan gelen alçakgönüllü gazozcu dostlarla paylaşılan sofralar, işinin ehli gazozcu pirleri... Lunaparkın eski heyecanıyla birlikte, gazoz tezgâhları da yitip gitti. Yazlık sinemalarla beraber, buralarda ellerden düşmeyen gazozlar da tarih oldu. Çocuk oyunlarının konusu da değil artık gazoz kapakları. Evet, çok şey değişti; ama her şeye rağmen insanların gazozla susuzlukları devam ediyor.

SUAVI AYDIN, 1962 yılında Ankara’da doğdu. 1986 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nden mezun oldu. Aynı alanda yüksek lisans yaptıktan sonra doktorasını Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü’nde tamamladı. Aynı bölümde öğretim üyesi. Etnisite, milliyetçilik, devlet sorunsalı, etnotarih, yerel tarih ve yerleşim tarihi alanlarında çalışmaktadır. Halen *Toplum ve Bilim*, *Tarih ve Toplum* ve *Kelebek* dergilerinin yayın kurulunda yer alıyor. Çok sayıda makalesinin yanı sıra, yayımlanmış çalışmaları arasında, *Modernleşme ve Milliyetçilik* (1993), *Kimlik Sorunu*, *Ulusallık ve “Türk Kimliği”* (1998), *Mardin: Aşiret, Cemaat, Devlet* (2000, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel ve Süha Ünsal ile birlikte), *Antropoloji Sözlüğü* (2003, Kudret Emiroğlu ile birlikte), *Küçük Asya’nın Bin Yüzü: Ankara* (2005, Kudret Emiroğlu, Ömer Türkoğlu ve E. Deniz Özsoy ile birlikte) bulunmaktadır.

SALİH BOLAT, 1956’da Adana’da doğdu. Liseyi Adana Erkek Lisesi’nde tamamladıktan sonra, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi’nin Sosyal Politika Bölümü’nü bitirdi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü’nde yüksek lisans ve doktora programlarını tamamladı. Edebiyat yaşamına 1974’te *Yeni Adana* gazetesinin kültür sanat sayfasında öyküler yazarak başladı. Şiir ve düzyazıları çeşitli dergilerde yayımlandı. Yazı ve şiirlerini halen *Yasakmeyve*, *Esmer*, *Eşikcisi* dergilerinde yayımlıyor. Yayımlanmış şiir kitapları şunlar: *Yaşanan*, 1983

(1984 Akademi Kitabevi Şiir Başarı Ödülü), *Bir Afişin Önünde*, 1986 (1986 Yaşar Nabi Nayır Şiir Ödülü), *Sınır ve Sonsuz*, 1988, *Karşılaşma*, 1992 (1990 Ceyhun Atuf Kansu Şiir Ödülü), *Uzak ve Eski*, 1996, *Gece Tanıklığı*, 2000, *Açılmış Kanat*, 2004 (2002 Ahmed Arif Şiir Ödülü), *Yol Ayrımı* (Seçme Şiirler), 2006, *Kanıt*, 2006. Düzyazılarıysa şunlardır: *Duygusal Düşünceler*, 1999, *Şiir Sanatı* (Yaşar Nabi Nayır ile birlikte), 2004, *Öykü Yazma Teknikleri*, 2004.

NESLİHAN CANGÖZ, 1964'te ziraatçı baba nedeniyle Niğde'de doğdu.

İkimiz bir fidanın güller açan dalıyız şarkısının çok meşhur olduğu yıl Adana'ya yerleşti ve Celalettin Seyhan İlkokulu'nda 4. sınıfa başladı. O yıllarda Yarbaşı Karakolu'nun ve Türk Amerikan Derneği'nin olduğu, şehir stadyumuna bakan sokakta uzun yıllar lastik oynadı. Adı sonradan Gizerler olarak değiştirilen Ziyapaşa Ortaokulu'na ve A. Paksoy Kız Lisesi'ne gitti. Apartmanın en üst katından maç seyretmeye başladığında Adana Demirspor taraftarıydı. 1986 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Ankara Kebab 49'da her hafta acılı Adana yedi, ama asla Mesut, Asmaaltı veya bir tablacı kebabının bile lezzetini bulamadı. 1992-1994 yıllarında ABD'de NH College'da MBA yaptı. Şimdi bankacı ve İstanbul'a yerleşti. Her sene Adana'ya gidiyor.

SİMTEN COŞAR, 1968 İstanbul doğumlu. İlkokulu Mersin'de, ortaokul ve liseyi Adana'da, üniversiteyi İstanbul'da okudu. Ankara'da yaşıyor. Akdeniz'i, yazmayı ve çeviri yapmayı seviyor.

BEHÇET ÇELİK, 1968'de Adana'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. İlk öyküsü 1987'de *Varlık*'ta yayımlandı. *Yazılı Günler* ve *Virgül* dergilerini hazırlayanlar arasında yer aldı. *İki Deli Derviş* (1992), *Yazyalnızı* (1996), *Herkes Kadar* (2002), *Düğün Birahanesi* (2004), *Gün Ortasında Arzu* (2007), *Diken Ucu* (2010), *Kaldığımız Yer* (2015) ve *Yolun Gölgesi* (2017) adlı öykü kitaplarının yanı sıra *Dünyanın Uğultusu* (2009), *Suluk Bir An* (2012) ve *Belleğin Girdapları* (2019) adlı romanları, *Sınıfın Yenisi* (2011) adlı gençlik romanı ve *Çantasızlar Kampı* (2016) adlı çocuk romanı ile *Ateşe Atılmış Bir Çiçek/Yazarlar, Kitaplar, Okuma Notları* (2012) isimli deneme kitabı yayımlandı. Doğup büyüdüğü Adana'yla ilgili yazılardan oluşan *Adana'ya Kar Yağmış* adlı kitabı derledi (2006). Barış Bıçakçı ve Ayhan Geçgin'le edebiyat üzerine yazışmalarından oluşan *Kurbağalara*

İnanıyorum 2016'da yayımlandı. Öykü, deneme ve çevirileri çeşitli gazete, dergi ve seçkilerde yayımlanan Çelik, 1989'da Akademi Kitabevi Öykü Başarı Ödülü'ne, *Gün Ortasında Arzu*'yla 2008'de Sait Faik Hikâye Armağanı'na, *Diken Ucu*'yla 2011'de Haldun Taner Öykü Ödülü'ne, *Kaldığımız Yer*'le 2015'te Türkân Saylan Sanat Ödülü'ne layık görüldü. www.behcetcelik.com

BİLGE ÇELİK, 1934'te Adana'da doğdu. Ortaöğrenimini Adana Kız Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1959'da mezun oldu. Serbest avukat, Tepebağ Ortaokulu'nda Türkçe öğretmeni ve hazine avukatı olarak çalıştı. 1999'da emekli oldu.

MUSA DAĞDEVİREN, 1960'ta Nizip'te doğdu. Çocukluk ve gençliğinde Nizip ve Adana'da simitçi, lokantacı, tatlıcı, çorbacı, kebabçı ve kahveci çırağı, kavakçı, pamuk ırgatı, sebze, üzüm, incir işçisi, kaynakçı, kâğıt, sabun, fıstık, zeytinyağı fabrikalarında mevsimlik işçi ve kitapçı olarak çalıştı. 1979'da İstanbul'a geldi. 1987 yılında Kadıköy'de "Çiya Kebap Salonu"nu, 1998'de Türkiye halk yemekleri yapan "Çiya Sofrası"nı açtı. 2003 senesinde, Amerika'da, Culinary Institute of America'da (Amerika Yemek Enstitüsü) Akdeniz yemekleri üzerine bir konferansa katıldı. Akdeniz bölgesi (Adana, Antakya, Antep, Mersin) yemeklerini tanıttı. 2005'te aynı yerde "Antik Çağda Pişirilen Yemekler" konulu konferansa katıldı. 2005'te ayrıca Harvard Üniversitesi Gıda Bölümü ile Culinary Institute of America'nın organize ettikleri "Sağlıklı Beslenmede Akdeniz Mutfağının Rolü" konulu toplantıya katılan tek şefi. 2005 yılında Çiya Yayınları'nı kurdu; *Yemek ve Kültür* dergisini yayımlamaya başladı.

NEBAHET AKVERDİ DOKUZOĞLU, 1967, Adana doğumlu. İlk ve orta öğrenimini Adana'da tamamladı. İTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü mezunu. Tüm öğrenim hayatı boyunca amatör olarak tiyatro yaptı. Mimar olarak çalıştığı Adana Büyükşehir Belediyesi'ndeki görevinden 1996 yılında istifa etti. Daha sonra zaman zaman serbest, zaman zaman da ücretli olarak mimarlık yaptı. 1992-1998 yılları arasında Mimarlar Odası Adana Şubesi'nin yayını olan *Bir Ev, Bin Sokak* dergisinde yazı, haber ve bulmacaları yayınlandı. Son olarak, Uçan Süpürge Kadın Filmleri Festivali kapsamında açılan 2006 Kısa Film Öyküsü yarışmasında finalist oldu. Halen Adana'da mimarlık yapıyor. Evli ve iki çocuk annesi.

FERİDUN DÜZAĞAÇ, 10 Ekim 1968 perşembe günü Toros Caddesi'nde eski Yarbaşı Polis Karakolu'nun olduğu apartmanda doğdu. İlkokulu Hayriye Kemal Kusun İlkokulu'nda okurken Döşeme Mahallesi'nde oturdu. Reşatbey Mahallesi'ne taşınınca ortaokulu Seyhan Ortaokulu'nda okudu. Şehirdeki üçüncü ve son evi eski radyoevi sokağındaydı; liseyi demiryolunun diğer tarafında, Borsa Lisesi'nde okudu. Şehirdeki ilk kahramanı, sevdiği kadının başka bir adamla evlendirilmek üzere trenle doğuya götürülüşüne tanık olduğu günden beri elindeki bastona benzer sopasını istasyonun üstündeki Kasım Gülek köprüsünün demirlerine "Ayşe Ayşe" diye bağırarak vuran adamdı. Okul çıkışlarında o köprüyü kat etmeyi ve Toros Caddesi köşesinden şalgam içmeyi severdi. İlk müzik performansı ortaokul yıllarında bir türküydü: "Urfa'nın Güzelleri." İlk konser Beyazevler mevkiindeki İdari Bilimler Fakültesi'nde kantinin çatısı – 1989. Şehrin iki futbol takımından demiryolu işçilerinin olanını, mavi-lacivert Adana Demirspor'u tutuyor.

KUDRET EMİROĞLU, 1956 Trabzon doğumlu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu. Yayımlanmış kitapları: *Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü* (1989), *Ankara Vilayeti Salnamesi 1325 [1907]* (1995, Ömer Türkoğlu, Ahmet Yüksel ve Ethem Coşkun ile birlikte) *Yüzbaşı Cemal'in Anıları* (1996), *Gündelik Hayatımızın Tarihi* (2001), *Anadolu'da Devrim Günleri* (1999), *Antropoloji Sözlüğü* (2003, Suavi Aydın ile birlikte), *Yoldaşımız At* (2003, Ahmet Yüksel ile birlikte), *Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara* (2005, Suavi Aydın, Ömer Türkoğlu, Ergi D. Özsoy'la birlikte).

ADNAN GÜMÜŞ, 1965 Düzce doğumlu, ziraat teknisyeni ve sosyolog. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü mezunu (1986); yüksek lisansını 1989'da Çukurova Üniversitesi'nde ve doktorasını 1995'te Viyana Üniversitesi'nde tamamladı; 1999'da doçent, 2005'te profesör oldu. Ana çalışma konuları din, milliyetçilik, otoriteriyenizm, militarizm, asimilasyon, eğitim ve kırsal yapı üzerinedir. İlgili konularda çalışma arkadaşlarıyla birlikte biri Rusça 4 kitabı; 8'i Almanca 40'tan fazla kitap bölümü, makale veya bildirisi; 2 çeviri kitabı bulunmaktadır. Sivas'ta kısa bir öğretmenlik hayatından sonra, 1987'den beri, Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü'nde çalışmaktadır. Ayrıca, Öğretim Elemanları Sendikası (ÖES) Adana Şubesi ve Adana Sokak Çocukları Derneği kurucu üyeliklerinde bulunmuştur. Evli, bir çocuk babasıdır.

İNAN KESER, 1975'te Tunceli'de doğdu. İlkokulu Antakya'da, ortaokulun ilk yılını Giresun'da, ortaokulun kalan kısmını ve liseyi Adana'da okudu. Sosyolog. Arap mutfağını, anasonsuz incir boğmasını ve müziği seviyor.

Ş. MİNE KILIÇ, 1969'da Adana'da, Hürriyet Mahallesi'nde, toprak bir evde doğdu. Anadili Arapçayı hiçbir zaman öğrenemedi. Babası memur olduğundan İstanbul'da büyüdü. Üniversite sınavında 16 İstanbul, 2 Adana tercihi yaptı. Şansı yaver gitti Adana'yı kazandı. Çukurova Üniversitesi İktisat Bölümü'nden mezun oldu. Gazetecilik hayali onu yeniden İstanbul'a taşıdı. Erol Simavi Özel İletişim Eğitim Vakfı'nda bir yıl gazetecilik eğitimi aldı. Sırasıyla Milliyet, Kanal D, Hürriyet Dergi Grubu (*Kariyer Dünyası* dergisi), yenibir.com ve *Hürriyet İK* gazetesinde çeşitli görevlerde çalıştı. Denemelerini *Annem Tek Başına Maça Gitti* (Beyaz Yayınları, 2003) adlı kitapta topladı. Halen özel bir şirkette "medya danışmanı" olarak çalışıyor. Kadın hakları konusunda sivil toplum kuruluşlarında çalışmalar yapıyor.

CAN KOZANOĞLU, 1963'te Adana'da doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü mezunu. 1981'den başlayarak gazetecilik, televizyonculuk, yayıncılık gibi işlerle uğraştı. Yayımlanmış kitapları arasında *Bu Maçı Alıcaz!* (1990-1996), *Cilalı İmaj Devri* (1992), *Pop Çağı Ateşi* (1995), *İnternet Dolunay Cemaat* (1997), *Yeni Şehir Notları* (2001) ve *Acemi Eğitimi* (2005) bulunmaktadır.

HAYRİ KOZANOĞLU, 1956'da Adana'da doğdu. ODTÜ Endüstri Mühendisliği Bölümü'nü bitirdi. İstanbul ve Marmara Üniversitelerinden İşletme Finansmanı dalında yüksek lisans ve doktora dereceleri aldı. Halen 1981-1988 arasında araştırma görevlisi olarak çalıştığı Marmara Üniversitesi'nin İngilizce İktisat Bölümü'nde öğretim görevlisidir. 1988-1990 arasında Türk Eximbank'ta Enformasyon Müdürü ve Araştırma Koordinatörü olarak çalıştı. Çeşitli dergi ve derlemelerde makale ve söyleşileri yayımlandı. Öğretim Elemanları Sendikasının başkanlığını yaptı. Halen ÖDP Genel Başkanı. Yayımlanmış Kitapları: *Yuppierler, Prensler ve Bizim Kuşak*, (1993) *Küreselleşme Heyulası* (2003), *Hem Eşitlik Hem Özgürlük: 21. Yüzyılın Sosyalizmi İçin* (2006).

HAKAN MERTCAN, 1978'de Adana'da doğdu. 1982'de mahalle mektebi olan Yıldırım Bayazıt İlkokulu'nda ana sınıfına başladı; fakat okuldan

kaçmayı huy edinmesi dolayısıyla buradan alındı. 1984'te Namık Kemal İlkokulu'na kaydoldu; buradan sonra Gazi Ortaokulu'nu, sonrasında da A. Kadir Paksoy Kız Lisesi'ni bitirdi. Yüksek öğrenimine Ankara'da devam etti. 1998'de başladığı Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 2001 yılında bitirdi. Hemen ardından aynı fakültede Yüksek lisans eğitimi aldı. Şu an, Genel Kamu Hukuku alanında doktora yapmakta, aynı zamanda araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Hukukun dışında, siyasal teori, tarih, sosyoloji ve edebiyatla ilgilenmekte; bu alanlarda çalışmalar yapmaktadır.

COŞKUN ONGUN, 1979'da doğduğu Adana'nın Tufanbeyli ilçesinde ilk ve orta öğrenimini tamamladı. 1994'te İstanbul'a geldi. 1999'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Çocukluğu ve ilk gençliği Tufanbeyli'de geçtiği için askerliğini Adana'nın merkezinde yaparken Adana sıcakıyla tanıştı. Avukatlık yapıyor, edebiyat ve hukuk dergilerinde deneme ve makaleler yayımlıyor, hikâye yazıyor.

ALİ ÖZGENTÜRK, 1945 yılında Adana'da doğdu. İstanbul Üniversitesi'nde Felsefe ve Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi. Ortaokul yıllarında Adana Şehir Tiyatrosu'nda tiyatro çalışmalarına başladı, İstanbul'da profesyonel tiyatrolarda oyunculuk yaptı. Türkiye'nin ilk sokak tiyatrosunu 1968'de kurdu, 1971 yılına kadar tiyatro yöneticisi ve oyuncusu olarak çalıştı. Tiyatro ile uğraştığı dönem içerisinde kısa belgesel ve konulu filmler yapmaya başladı; ilk olarak 1966'da Üniversite gençliğinin eğitim yasasını protesto için İstanbul'dan Ankara'ya yaptığı yürüyüşün belgeseli olan *Ankara Yürüyüşü*'nü çekti. Bu ilk çalışmayı, 1972'de çektiği ve Polonya Krakow Festivali kısa film ödülünü alan *Ferhat* ile 1974'te çektiği ve Moskova Festivali Büyük Ödülü'nü alan *Yasak* izledi. Sinemaya profesyonel olarak 1971'de kamera asistanı olarak başladı ve Yılmaz Güney ve Atıf Yılmaz gibi Türk sinemasının önemli yönetmenleriyle çalıştı, asistanlık ve senaryo yazarlığı yaptı. 1977'de Cengiz Aytmatov'un hikâyesinden *Selvi Boylum Al Yazmalım* senaryosunu yazdı. 1979 yılında ise çektiği ilk uzun metrajlı filmi *Hazal* ile adını duyurarak birçok ödülün sahibi oldu. Bu önemli çıkışın ardından 1980 yılında sinema filmi üreten Asya Film Ltd.Şti.'ni kurdu. Daha sonra gerçekleştirdiği *At* (1981), *Bekçi* (1985), *Su da Yanar* (1987), *Çıplak* (1993), *Mektup* (1997) filmleri ile de ulusal ve uluslararası alanda başarılarla imza attı. *At* Tokyo Film Festivali'nde aldığı Büyük Ödül ile hayli ses getirdi. Ali Özgentürk ayrıca *Mektup* filmin-

den önce de “10 Yönetmen 10 Film Projesi” kapsamında Onat Kutlar’ın öyküsünden uyarladığı Sır adlı kısa filmini gerçekleştirdi. 2000 yılı Aralık ayında Türkiye sinemalarında gösterime giren *Balalayka* adlı sinema filminin ardından ise 2004’te, *Kalbin Zamanı* adlı sinema filmini tamamladı.

MEHMET TEPEBAŞI, söylentilere göre 1959 yılının 1 Mayıs’ında Sivas’ın Kangal kazasının Irmaç köyünde dünyaya geldi. Ailesi Türkiye’de ’60’lı yılların başında yaşanan, köylerden şehirlere göçten nasibini aldı, Adana’ya göçtü. Çamurun diz boyu olduğu, şehir kanalizasyonunun açık olarak tam ortasından geçtiği bir mahallede, yaşlılarının birçoğu gibi oynamaya fırsat bulamadan geçim derdine düşerek, küçücük yaşta eve ekmek götürebilmenin ne kadar önemli bir sorumluluk olduğunu öğrenerek büyüdü. İlkokul, ortaokul derken liseli yıllarda dizlerine yapışan çamurun nedenini, tüm saflığıyla sormaya çalıştı. Masum ve haklı bir soruydu, ama büyüklerimiz çok kızmışlardı ve hâlâ anlayamadığı, o genç yaşta zaten hiç anlamadığı, oyunlarına geldiklerini düşündükleri “dış mihrakların” elinden kurtarılmasına karar verilen yüz binlerce gencin arasındaydı. 12 Eylül’le iyice hızlanan bu kurtarma ve kollama operasyonları sonucu, kısa bir süreliğine Suriye’ye geçmek zorunda kaldı. Geri dönerken yakalandı ve gençliğinin en güzel yıllarını Türkiye’nin çeşitli cezaevlerinde geçirdi. 23 yaşında girdiği cezaevinden 30 yaşında çıktı. 7 yılda kurtarmıştı, ama kurtarılan her arkadaşı gibi çıktığında, dışarıdaki hayatın, alınıdaki “kurtarılmıştır” damgasıyla çok fazla şey sunmadığını anladı. Bu yüzden hiç istememesine rağmen yeniden ve bu kez orada kalmak amacıyla yurtdışına çıkmak zorunda kaldı.

NURHAN TEKEREK, 1959’da Adana’da doğdu. A.Ü. DTCF Tiyatro Bölümü’nden 1981 yılında mezun oldu. 1995’te A.Ü. DTCF Tiyatro Bölümü’nde yüksek lisans yaptıktan sonra, 2000 yılında yine aynı bölümde doktorasını tamamladı. Lisans öğreniminden sonra Adana’ya dönen ilk “okullu tiyatrocı” olarak Adana’nın tiyatro yaşamına yaklaşık 20 yıl katkıda bulundu. Eğitimi süresince Ankara Deneme Sahnesi’nde çalıştı. Adana’ya dönünce bir sezon Adana Belediyesi Şehir Tiyatrosu’nda eğitmenlik, dramaturgluk, oyunculuk, yönetmen yardımcılığı yaptı. Bir sezon gibi kısa bir süre çalıştıktan sonra Şehir Tiyatrosu’nu bırakmak durumunda kaldı, 1983-1987 yılları arasında Adana Çağdaş Sanat Merkezi’nin kuruluşuna katkıda bulundu, sanat yönet-

menliği, dramaturg, oyuncu, yönetmen yardımcılığı, yönetmen, dekor-kostüm tasarımcılığı ve realizasyonu, afiş tasarımı/realizasyonu, efekt tasarımı ve efektörlük, seyirci anketi hazırlama ve anket sorumluluğu ve basın ve halkla ilişkiler sorumluluğu gibi görevler yaptı. Tiyatronun ekonomik nedenlerle kapanmasından sonra Çukurova Üniversitesi'ne geçerek 1987-1995 yılları arasında bir yandan "Tiyatroya Giriş" ve "Uygulamalı Tiyatro" dersleri verdi. Ç.Ü. Tiyatro kulübünün oluşumuna katkıda bulundu. 1995-1996 yılında Ç.Ü. Devlet Konservatuvarına bağlı bir Oyunculuk Ana Sanat Dalının kuruluşuna öncülük yaptı. 2002 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tiyatro Ana Sanat Dalına kendi isteğiyle geçti; 2005'te yine kendi isteğiyle Uludağ Üniversitesi'nde doçent olarak göreve başladı. Halen Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Ana Sanat Dalında görev yapıyor. Doğduğu yer olan ve gönül koyduğu Çukurova'nın tarihsel, kültürel, ekonomik ve tiyatral yapısıyla da özel olarak ilgilenen Nurhan Tekerek'in bu alanda pek çok yazısı yayınlanmış ve yayınlanmaktadır. *Cumhuriyet Dönemi'nde Adana'da Batı Tarzı Tiyatro Yaşamı, 1923-1990* ve *Popüler Halk Tiyatrosu Gelenegimizden Çağdaş Oyunlarımıza Yansımalar* adlı eserleri Kültür Bakanlığımızca yayımlanmıştır. Arnold Wesker'den çevirdiği "Boylam" ve "İnkâr" adlı oyunlar, *Toplu Oyunları I* adıyla MitosBoyut Yayınları'nca 2004'te yayımlanmıştır.

MUSTAFA UÇAR, 1981'de Adana'da dünyaya geldi. Adana İsmail Safa Özler Anadolu Lisesi ve Hacettepe Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü mezunu. Babasının memuriyeti nedeniyle memleketin çeşitli şehirlerinde bulundu ve yine babasının futbol sevgisi sebebiyle birçok tribünde futbol seyretti. "Taraftar"dan önce "futbolsever" olmasını da buna bağlıyor. Hem demiryolcu bir ailenin çocuğu hem de dede ve baba yadigârı olarak gördüğü Adana Demirspor ise gönlündeki takım. Özel bir şirketin mali işler departmanında çalışıyor.

E. TAÇLI YAZICIOĞLU, Adana'da doğdu. Manchester Üniversitesi, İnsan Bilimleri Fakültesi'nden kazandığı bursla doktora derecesini aldı (2006). Çeşitli ülkelerde maddi kültür üzerine yaptığı araştırmalarla doçent oldu. İlk romanı *Hep Sondan Başlar* (2019) İletişim Yayınları tarafından yayımlandı. Yaşamının bir kısmını İngiltere, Guatemala ve Kanada'da geçiren yazar, doktora yapmaya başlamadan önce uluslararası şirketlerde çalışmıştır. Bilkent Üniversitesi'nden bilgisayar ve enformatik mühendisliği ve işletme yüksek

lisans dereceleri de vardır. Üniversitede yan dal olarak okuduğu sanat tarihi ve fotoğraf çekme yaşamında ve yazılarında önemli bir yer tutar. Yurtdışında yayımlanmış bilimsel makale ve kitap bölümleri vardır. Anı-öykülerinden ikisi İletişim Yayınları'ndan çıkan *Enişte Risalesi* (2019) ve *Adana'ya Kar Yağmış* (2006) derlemelerinde yer almıştır. Halen aralarında *Birikim*'in de olduğu dergilerde ve kendi blogunda yazmaya devam etmektedir. Bir kızı vardır, İstanbul'da yaşar.

YAVUZ YILDIRIM, 1982 Ordu doğumlu. 1988'e kadar bu şehirde, 1988-1992 arası Eskişehir'de, 1992-2004 arasında da Adana'da ikamet etti; Adana Erkek Lisesi (1996-2000) ve Hacettepe Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nün (2000-2004) "çıkıntı"larından. Soru sormaya Adana'da başladı, Ankara'da devamını getirdi. Deplasmanlarına gide gele Demirsporlu oldu; memleketin tüm Demirsporlarını seviyor. Hacettepe Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi yüksek lisansı yapıyor, Niğde Üniversitesi'nde araştırma görevlisi.

NIHAT ZİYALAN, 1936'da Adana'da dünyaya geldi. Sinema, tiyatro oyuncusu, daha çok da şair olarak tanınır. Çoğunu Yılmaz Güney'le çevirdiği yüz elliye yakın filmde oynadı. Şiirlerini de çeşitli yıllarda yayınladığı üç kitapta topladı. 1980 yılında Avustralya'ya göç etti ve orada *Güneşle Damgalı* adlı romanını yazdı. Çeşitli öykü ve düzyazıları da *Adam Öykü* ve *Öküz* gibi dergilerde yayınlanmaktadır. Son olarak öykülerini *Kısa Pantolonlu Sevda* adlı kitabında topladı.

Adana, hiçbir zaman herhangi bir vilâyet olmadı. Kendine mahsus ve 'dik'ti. 'Esprisi' olan bir yerdı. Tantanası olan bir yerdı. Behçet Çelik elinizdeki kitabın Sunuş'unda belirtiyor; Adana'yı çağrıştıran öyle çok imge var ki: Sıcak, pamuk, portakal, pamuk işçileri, tekstil, kebab, şalgam, kabadayılık, küfür, edebiyat... Veya, Can Kozanoğlu'nun 'dışardaki' Adanalı karikatürü hakkında söyledikleri: Zengin, kaba, küfürcü, kavgacı, âlemci, eğlenceli, erkek...

"Adana'ya Kar Yağmış / Kar Altında Gül Varmış..." Bu kitap, Adana'ya yağın kara ve kar altındaki güllere bakıyor, diyebiliriz. Son yirmi yılda Türkiye'nin geçirdiği büyük dönüşümü, Adana'yı görelı bir 'önemsizleşmeye' itti. Adana'nın özlenir hale gelmiş eski zamanları, eski çehreleri nasıldı? Adana sanayii nasıl gelişti? Endüstrinin 'patladığı' şaşaalı zamanlar nasıl yaşandı? '70'lerin siyasal kutuplaşma ortamı Adana'yı nasıl başka birçok yerdekenden fazla ayağa kaldırdı?

Adana'nın etno-kültürel yüzlerine de bakılıyor kitapta: Türkmenler, Araplar, Nusayirler, Kürt göçmenler...

Yılmaz Güney, Orhan Kemal; Adana'nın onlardaki harcı ve onların Adanası...

Adana'nın meşhur eğlence dünyası, mutfağı, sıcağı, yaylası... Kenar mahallesi, eşkiyası... Adana futbolunun yükseliş ve düşüşü...

Tabii "küfre ve erkeğe kesmiş" Adana ve Adana'nın kadınları...

Çoğu bir yerinden Adanalı olan yazarların; **Nebahet Akverdi, Suavi Aydın, Salih Bolat, Neslihan Cangöz, Simten Coşar, Behçet Çelik, Bilge Çelik, Musa Dağdeviren, Feridun Düzağaç, Kudret Emiroğlu, Adnan Gümüş, İnan Keser, Ş. Mine Kılıç, Can Kozanoğlu, Hayri Kozanoğlu, Hakan Mertcan, Coşkun Ongun, Ali Özgentürk, Nurhan Tekerek, Mehmet Tepebaşı, Mustafa Uçar, E. Taçlı Yazıcıoğlu, Yavuz Yıldırım, Nihat Ziyalan**'ın katkılarıyla.

77 00

ISBN-13: 978-975-05-0422-8

9 789750 504228

KDV'DEN MUAF TIR